

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΟΜΟΣ 10.

1926

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"
1929

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΟΜΟΣ 10.

1926

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

1929

*Πᾶσα ἀποστολὴ πρὸς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον γίνεται πρὸς τὸν Διευ-
θυντὴν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 10^{ΟΥ} ΤΟΜΟΥ

	Σελίς
Κ. Ρωμαίου , Ἀρχαῖον ἱερόν παρά τόν Ταξίαρχην τῆς Αἰτωλίας	1 - 33
Günther Klaffenbach , Εἰς τὸ ἐκ Θέρμου ἐπίγραμμα 33	34
Ἄνδρ. Συγγοπούλου , Βυζαντιναὶ εἰκόνες ἐν Μετεώροις (πίν. 1)	35 - 45
Ἄλεξ. Φιλαδελφέως , Ἀνασκαφαὶ Σικυῶνος	46 - 50
Σπύρ. Μαρινάτου , Μινωικὴ καὶ Ὀμηρικὴ Σκύλλα	51 - 62
Σπύρ. Μαρινάτου , Νέα ἐρμηνεῖα τοῦ ἀργυροῦ ὄυτοῦ τῶν Μυκηνῶν	78 - 90
Ι. Μηλιάδης , Ἀμβρακίας τάφοι	63 - 77
Χ. Ι. Καρούζου , Ἀρχαῖστικά	91 - 110
Σέμνης Παπαστυρίδης , Στήλη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου	111 - 123
Ἄντ. Κεραμοπούλου , Παλαιὰ χριστιανικὰ καὶ Βυζαντιακὰ ταφαὶ ἐν Θήβαις	124 - 136
Ν. Κυπαρίσσης , Ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα μετὰ παρατηρήσεων εἰς τὴν ἀρχαίαν προσφδίαν	137 - 144
Κ. Κουρουნიώτης , Εἰς τὸ Ἀνάκτορον τῆς Ἐλευσίνος	145 - 149
Κ. Κουρουნიώτης , Ἄλλαι ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἐλευσίνος	150 - 152

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

Νέα προσκλήματα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (Π. Καστριώτης)	1 - 7
Β' Ἀρχαιολογικὴ περιφέρεια (Χ. Καρούζος)	7 - 16
Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Σικυῶνος (Ἄλ. Φιλαδελφεύς)	17 - 23
Αἱ Ἑλληνοδανικαὶ ἀνασκαφαὶ τῆς Καλυδῶνος (Κ. Ρωμαῖος)	24 - 40
Θολωτὸς τάφος ἐν Καλυβίσις Πελλάνης (Θ. Καραχάλιος)	41 - 44
Ἐκθεσις περὶ ἀνασκαφῆς ὑπογείου λαξευτοῦ κοιμητηρίου εἰς Χανιά (Εὐστρ. Παρασκευαΐδης)	44 - 48
Ἐπιγραφαὶ Θεσσαλίας (Ν. Γιαννόπουλος)	49 - 54
Ἐξ Ἀθηνῶν καὶ Ἀττικῆς (Ν. Κυπαρίσσης)	55 - 85
Τὸ νέον Χαλκοῦν ἄγαλμα τοῦ Ἀρτεμισίου	86 - 87
Ἐκθεσις περὶ τῆς ἐξερευνήσεως τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης τοῦ Ἀρτεμισίου (Ν. Μπέροτος)	87 - 95

ΑΡΧΑΙΟΝ ΙΕΡΟΝ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΤΑΞΙΑΡΧΗΝ ΤΗΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ

Όταν εύρίσκει κανείς εις τὸ Κεφαλόβρυσον, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀντι-
κρύψῃ διαμιάς ὄλην τὴν περιφημον ἀγρίαν καλλονὴν τῆς Αἰτωλίας καὶ θαυμάσιον
κατὰ τρόπον ὅλως νέον τὴν μαγευτικὴν ποικιλίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ τοπείου. Ἀρκεῖ
πρὸς τοῦτο 1 1/2 ὥρας πορεία ΒΑ πρὸς τὸν Ταξιάρχην καὶ μετ' ἀνάπαυσιν εἰς τὸ
δροσερὸν καὶ φιλόξενον χωρίον 20' ἀνηφορικὸς δρόμος πρὸς τὴν βραχὴν ῥάχιν
τοῦ Ἀγ. Ἡλίας.

Ὁ Ἀγ. Ἡλίας τοῦ Ταξιάρχη! Ἕνας μικρὸς Ὀλυμπος, ἐκπληκτικὸς καὶ
ἀπροσδόκητος. Πράγματι ὁ ὄδοιπὸρος, ἰδρῶνων κατὰ τὸν ἀνήφορον καὶ εἰς ὀρί-
ζοντα ἀρκετὰ πρὸς τὰ ἔμπρὸς περιορισμένον, δὲν ὑποπεύει καθόλου μέχρι τῆς
τελευταίας στιγμῆς, εἰς ὁποίαν μέλλει νὰ ἀναβῆ σκοπιάν. Ἀλλ' ὅταν μὲ ἀνακούφι-
σιν ἀντιληφθῆ, ὅτι τελειώνει ἡ κλιμακωτὴ βραχὴ ἀτραπὸς, ἔξαφνα βλέπει τότε
νὰ ἀπομακρύνωνται ὅλα τὰ πέριξ βουνά, ὡς ἀθορύβως νὰ συνέβη πρὸ ὀλίγου
τεραστία κοσμογονικὴ μεταβολή. Προκύπτουν ἀριστερὰ καὶ ἔμπρὸς βαθύταται
φάραγγες καὶ τὸ συνεχόμενον ὡς ἐνόμιζε βουνὸν ἀπομονώνεται τώρα πανταχόθεν
καὶ κατακρημνίζεται εἰς βάθη ἄπατα. Ἀπομένει στενὴ λωρὶς ἐπίπεδος, ὡς γέφυρα
πελωρία ἑξαισίου πλοίου, ἀφ' ἧς ἀτενίζει τόσον ἀσφαλῆς εἰς θάλασσαν φωτὸς τὰ
ὠραιότερα βουνὰ ὡς κύματα. Ἄβυσσος ἀληθινὴ χαίνει ἀνατολικῶς ἢ μακρὰ
ἀγρία χαράδρα τοῦ Βασιλικοῦ, παραποτάμου τοῦ Φείδαρη καὶ ὅταν μετρήσῃ τὸ
ῦψος, ἐφ' οὗ ἴσταται, δύναται τότε εὐκόλως νὰ ἐννοήσῃ, ὡς ἰσότητος, τὴν δικαιολο-
γημένην ὑπερηφάνειαν τῶν ἀπέναντι ὑψωμάτων. Ἐντόνως ἀγέρωχος καὶ ἐκφρα-
στικὸς μὲ τὰ μαῦρα του ἔλατα ὑψώνεται ὁ Μελιός, πρόδρομος παρὰ ταῦτα μικρὸς
τοῦ γιγαντιαίου Ἀραποκεφάλου καὶ τῆς θαυμασίας ὀπισθεν ὀροσειρᾶς, τῆς Κυρα-
βγένας. Πρὸς νότον ἢ εἰκὼν ἐκτυλίσσεται εἰς τόνους ἠπιωτέρους. Ὑπὲρ τοὺς
μαλακωτέρους σκοτεινῶς πρασινίζοντας λόφους αἱ ἄγριαι κατὰ τὰ Κράβαρα καὶ
ἀπελπιστικῶς γυμναὶ ῥάχεις, ἕως ὅτου συναρπάσῃ τὸ βλέμμα τὸ ἀπαράμιλλον
Ῥιγάνι τῆς Ναυπάκτου. Ὁγκὸς στακτερός, λευκάζων, ἀχνὸς διὰ τὴν ἀπόστασιν
καὶ σχεδὸν διαφανὴς διὰ τὸν ἀφθονον φωτισμόν, εἶναι τὸ Ῥιγάνι μὲ τὴν ἀπέραν-
τον μορφολογίαν του, ὅπως μάλιστα φαίνεται ἀπεδῶ, πρότυπον ἑλληνικοῦ βου-
νοῦ διὰ τὴν γυμνότητα καὶ τὴν πλαστικὴν καλλονὴν του. Ἀξίως ἔπειτα συντρο-
φεύουν τὸ Ῥιγάνι ὁ τολμηρὸς κῶνος τῆς Κλόκοβας, τῆς Ταφιασοῦ τῶν ἀρχαίων

καὶ ἡ «τρίκορφη» Βαράσοβα τοῦ ποιητοῦ, ἡ ἀρχαία Χαλκίς, στολίδια μοναδικὰ τῆς αἰτωλικῆς παραλίας ἔναντι τῶν Πατρῶν. Δυτικὰ τέλος τὸ θέαμα ἀποβαίνει ἡμερώτερον. Ἀμέσως τὰ χωματόβουνα περὶ τὸν Θέρμον καὶ περαιτέρω αἱ ἀμμο-λιθικαὶ σειραὶ τῆς Ντερβέκιστας καὶ τοῦ ἀπεράντου Ζυγοῦ, σκεπασμένα μὲ βλάστησιν πλουσίαν παρέχουν περιγράμματα μαλακὰ καὶ κάπως συγκεχυμένα. Ἀλλὰ τὸ ἄφθονον φῶς σφίξει ἀπὸ τὴν σκοτεινότητα τῶν χρωμάτων καὶ τὰ στελαγίζοντα κάτοπτρα τῶν λιμνῶν φέρουν νέαν λάμψιν εἰς τὴν μεγάλην φαιδρὰν εἰκόνα.

Τὸ θέαμα ἀληθῶς εἶναι μεγαλειῶδες καὶ μαγευτικὸν ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ Ἁγ. Ἡλία. Διὰ τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῆ, ὥστε ὁ μὴ γνωρίζων, ὅτι δι' ἀνασκαφῶν ἀπεκαλύφθησαν ἐκεῖ ἐρείπια ἀρχαίων ναῶν, νὰ παραβλέψῃ ἐντελῶς τὰ εὐγενικὰ χαλάσματα. Ἀκόμη καὶ ὁ εἰδικὸς ἀρχαιολόγος ἢ φιλόδοξος θὰ ἀποκομίσῃ μεγαλυτέρας ἐντυπώσεις ἐκ τῆς ἐπιβλητικῆς θέας ἢ ἐκ τῶν ἐρειπίων, ὅσον ἐνδιαφέροντα καὶ ἂν εἶναι. Ἀλλ' ὅταν στραφῇ εἰς τὴν ἐξέτασιν τούτων, θὰ τὰ ἴδῃ νὰ προσλαμβάνουν ἰδιαιτέραν αἴγλην ἐκ τοῦ ἐρημικοῦ φωτολόστου τοπείου. Διότι πολὺ στενῶς καὶ σχεδὸν ὀργανικῶς συνδέονται πρὸς τὴν βραχῶδη κορυφήν. Οἱ λίθοι τῶν τοίχων ἔχουν τὸ αὐτὸ λευκότερον χρῶμα καὶ δὲν ἐξαιροῦνται ζωηρῶς ὡς ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ καὶ τὰ πέριξ **θεόχτιστα**, αἱ πλάκες τοῦ αὐτοφυοῦς ἀσβεστολίθου ἔχουν ὠρισμένην διεύθυνσιν καὶ μορφήν, ὡσὰν νὰ ἐτοποθετήθησαν ἐπίτηδες (εἰκ. 1 καὶ 4). Ἀκολουθεῖ, ὅτι μὲ διπλὴν καὶ πάντοτε ἀνανεουμένην ἀγάπην θὰ ἐξετάσῃ τότε τὰ παλαιὰ κτίσματα. Τί θέλουν ἐδῶ, εἰς τὸ πέρασμα αὐτὸ τῶν ὀρνέων, τὰ ἀρχαῖα;

Ὅπως παντοῦ, πρῶτοι οἱ περίοικοι χωρικοὶ ἀντελήφθησαν τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια καὶ οὗτοι ὠδήγησαν τὸν περιηγούμενον τὸ 1893 τὴν Αἰτωλίαν Woodhouse εἰς τὸν τόπον. Εἶχον μάλιστα τότε ἤδη οἱ χωρικοὶ νὰ διηγηθοῦν εἰς τὸν Ἄγγλον ἐρευνητὴν, ὅπως καὶ εἰς ἐμὲ βραδύτερον, καὶ ἐρμηνεῖαν τοῦ φαινομένου τῶν πολυαρίθμων συντριμμάτων ὀστῶν, τῶν διεσπαρμένων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους: «ἐδῶ χαλάσανε τοὺς Γαλατιανούς, νὰ τὰ κόκκαλά τους». Ἡ περὶ τῆς καταστροφῆς τῶν Γαλατῶν ἰδέα, προερχομένη ἐκ λογίας παραδόσεως καὶ γνωστὴ πολλαχοῦ τῆς Αἰτωλίας, δὲν περιορίσθη εἰς τὰ γνωστὰ Κοκκάλια παρὰ τὸ Καρπενήσι, ἀλλὰ μετεφέρθη βοηθοῦντος τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ εἰς ἄλλους τόπους¹. Εἰς τὸ βιβλίον του, Aetolia σελ. 203, ὁ Woodhouse περιέγραψεν εἰς ὀλίγας καὶ ἐπιτυχεῖς γραμμάς καὶ τὸν τόπον καὶ τὰ ἐρείπια, ἀναγνωρίσας ναὸν μήκους 33 καὶ πλάτους 23 ἀγγλικῶν ποδῶν. Διὰ τὴν γειννίασιν μὲ τὸν Θέρμον, ὅπου ἀπὸ τοῦ 1911 εἰργαζόμεν, ἠδυνήθην πλέον ἢ ἅπαξ νὰ ἐξετάσω τὸν τόπον καὶ κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1915 νὰ ἐνεργήσω μικρὰν ἀνασκαφήν, περὶ τῆς ὁποίας ἐδημοσίευσά σύντο-

¹ Σωτηριάδης ἐν BCH, 1907, σελ. 270 - 320, ἰδίως σελ. 317 κέ.

Εικ. 1. Ἡ κορυφή τοῦ Ἀγ. Ἡλίας μετὰ τὰ ἔρῆπια τῶν ναῶν.

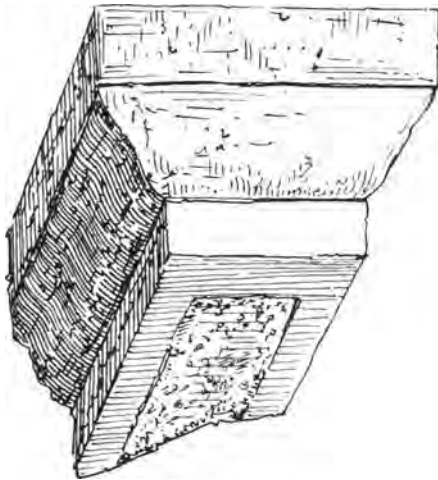

μον ἔκθεσιν εἰς τὸ Παράρτημα τοῦ Ἀρχαιολ. Δελτίου 1916 σελ. 44 - 45. Ἡ ἀνασκαφή συνεπληρώθη ὁπωσδήποτε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ὅτε ἀπεκαλύφθη καὶ δεύτερος μικρότερος ναὸς πλησίον καὶ ἠρευνήθη εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν τὸ περίξ βραχῶδες ἔδαφος. Ἄλλ' ὅμως καὶ οὕτω δὲν ἐξηγητήθη ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος. Διότι κατὰ τὴν βορείαν καὶ ἰδίως τὴν νοτίαν πλευρὰν διὰ τὴν ἀπότομον καταφάρεϊαν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν κυλισθῆ πολλὰ πράγματα, ἐξ ὧν μέλλουσα ἔρευνα νὰ προαγάγῃ τὰ ζητήματα.

Ἡ προέχουσα σημασία τῶν δύο ἀρχαίων ναῶν εἶναι, ὅτι, ἐνῶ ἡ οἰκοδομία καὶ διακόσμησις εἶναι ἀπλουσιότη καὶ γνησίως ἐπαρχιωτική, τὸ σχέδιον αὐτῶν εἶναι πολὺ μελετημένον καὶ παρουσιάζει ἀπροσδοκῆτως σοφὰ καὶ ἀκριβεῖς ἀναλογίας. Πρὸ πάντων πολὺ διδακτικὴ εἶναι ἡ κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ἀσφαλῆς ἀναπαράστασις τῆς προσόψεως τοῦ μεγαλυτέρου τῶν ναῶν. Προσέτι ἔχομεν εἰς τὰ κτίσματα ταῦτα, ἀνερχόμενα χρονικῶς μέχρι τοῦλάχιστον τοῦ τέλους τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος παραδείγματα ὀλολίθου κατασκευῆς ναῶν ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐνῶ εἰς τὸ γειτονικὸν μέγα θρησκευτικὸν κέντρον, τὸν Θέρμον, οἱ ναοὶ ἦσαν, ὡς γνωστόν, μέχρι τῆς ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Ε' καταστροφῆς αὐτῶν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ξυλοπήλινοι. Καὶ ἡ λατρεία κατὰ τὸ ἱερὸν εἶναι, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀξία ἰδιαίτερης προσοχῆς.

Τὸ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἀγ. Ἡλίας, ἐρειπωμένον πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, δὲν ἔβλαψεν, ὡς φαίνεται, πολὺ. Διότι ἦτο πρόχειρον κτίσμα μὲ ἀπλοῦς ξηροτοίχους, ἀνεγερθὲν ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου ναοῦ, τὸ δὲ ἔδαφος αὐτοῦ δὲν κατῆλθεν εὐτυχῶς εἰς τὸ ἀρχαῖον βάθος, ἀλλ' ἐξετείνεται ὑψηλότερα κατὰ .50 μ. Τὸ ἐκκλησιδίου κατελάμβανεν ὀλόκληρον σχεδὸν τὸ μῆκος τοῦ ναοῦ διευθυνομένου πρὸς ἀνατολὰς καὶ τὸ πλάτος κατὰ τὸ ἥμισυ, κτισθέντος ἰδιαίτερου μακροῦ τοίχου πρὸς νότον κατὰ τὸ μέσον περιπίου. Πότε ὑψώθη τὸ χριστιανικὸν ἴδρυμα παρέμεινε ἄγνωστον, ἀλλὰ πάντως τοῦτο δὲν ἔγινε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, ὅπως ἐφάνη ἐξ ὀλίγων συντριμμάτων χρωματιστῆς ὑέλου, συλλεχθέντων περίξ καὶ ἀνηκόντων εἰς παλαιότερων χρόνων κανδήλας. Ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν, ὁποίας ζημίας ἐπήνεγκε τὸ ἐκκλησιδίου, ἀλλ' εἶναι βέβαιον, ὅτι κατὰ τὴν κτίσιν αὐτοῦ κατεθρυμματίσθη περισσότερον τὸ ἀρχαῖον ὑλικόν. Μετὰ τὴν ἀποκοπὴν τῶν πυκνῶν θάμνων, τὴν διάλυσιν τῶν τοίχων τοῦ ἐκκλησιδίου καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ σωροῦ τῶν λίθων καὶ τῶν χωμάτων τὸ ἐρείπιον βέβαια προσέλαβεν ὄψιν ὅλως διαφορετικὴν. Ἐπὶ τῶν ἱκανῶς ἐπιτυχῶν εἰκόνων 1 καὶ 4 φαίνεται κυρίως τὸ σχέδιον καὶ ἡ τοιχοδομία τοῦ μεγαλυτέρου τῶν ναῶν Α. Τοῦ μικροτέρου Β, καὶ ὀλιγώτερον καλῶς διατηρουμένου, διακρίνεται σχεδὸν μόνον ὁ βόρειος μακρὸς τοῖχος. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ἄμέσως, ὅτι ἡ ἐπιφανὴς πλάξ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Α εὐρέθη πλησίον κατακεκλιμένη καὶ ὅτι ἀνωρθώθη ἐπὶ τῆς βάσεως βραδύτερον, εὐθὺς ὡς ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀρχαία αὐτῆς θέσις. Οἱ τοῖχοι δηλ. τῶν μακρῶν πλευ-

ρῶν γωνιούμενοι συνεχίζονται καὶ ἐπὶ τῆς προσόψεως, ἀλλὰ σταματῶσιν εἰς ὠρισμένον σημεῖον, ὥστε καὶ τὰ δύο ἑκατέρωθεν τμήματα νὰ ἔχουν ἕκαστον μῆκος 1,60. Μεταξὺ τούτων ἐπὶ τῆς μοναδικῆς σειρᾶς λίθων τοῦ τοίχου παρατηροῦνται δύο εὐμεγέθεις λίθοι, κείμενοι κατὰ χώραν, ἐξ ὧν ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ διατηρεῖται καλύτερον καὶ ἔχει διαστάσεις: 1 μ. × .50 × .35. Παρ' αὐτὸν κατέκειτο ἡ μεγάλη πλάξ, 1.40 × .75 × .27 μ. Ἰχνη γομφώσεως δὲν φαίνονται, οὔτε ἐπὶ τῶν λιθίνων βάσεων οὔτε ἐπὶ τῆς πλακῶς, ἀλλ' ὅτι αὕτη ὠρθώοντο ἐπὶ μιᾶς ἐκ τούτων ἐδείχθη, ὅταν εὐρέθη τεμάχιον ἐπικράνου, εἰκ. 2, τοῦ ὁποίου ἡ κάτω ἔδρα παρουσιάζει

Εἰκ. 2. Ἐκ τοῦ ἐπικράνου.

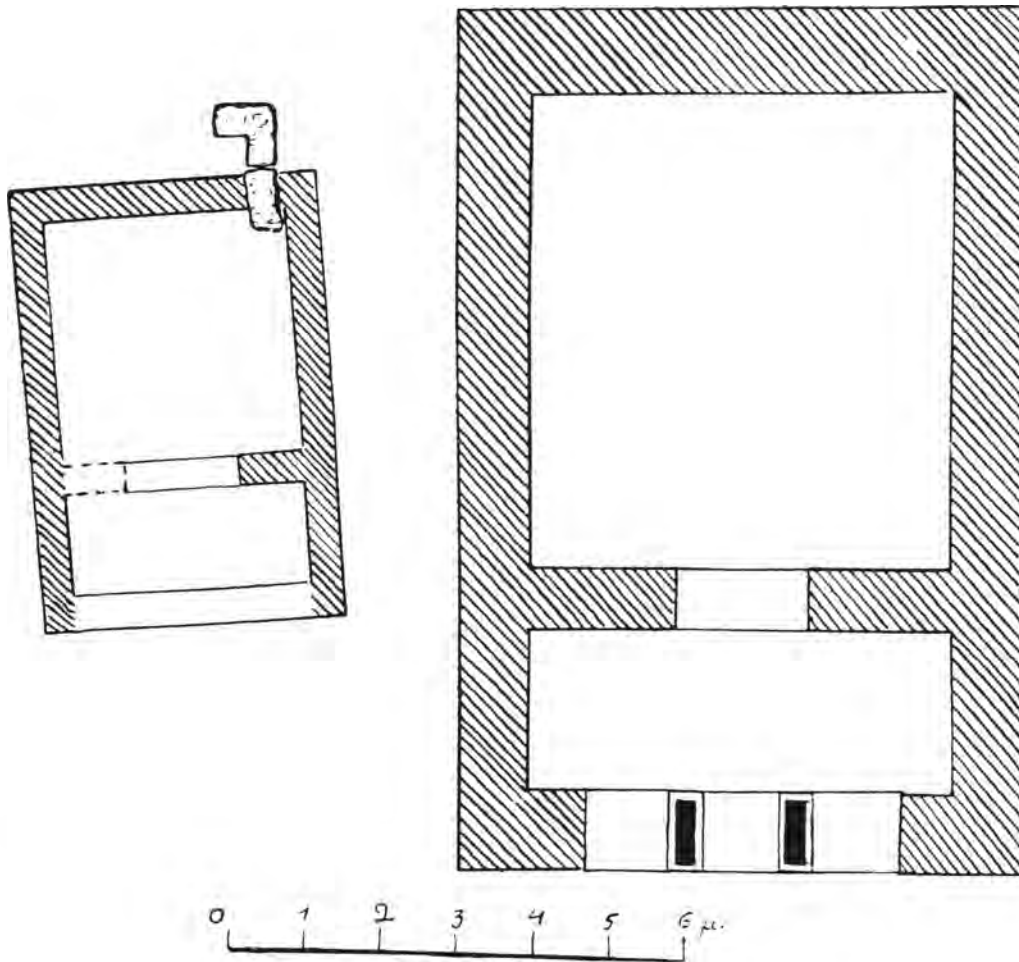
ἀναθύρωσιν καὶ πλάτος .27, πράγματα ἀκριβῶς ἀπαντῶντα καὶ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ πλακωτοῦ λίθου. Τὸ μῆκος τοῦ ἐπικράνου δὲν διετηρήθη, ἀλλὰ τὸ ὕψος εἶναι ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τῆς ἀντιστοίχου βάσεως, δηλ. 0,35. Ἡ συμφωνία μεταξὺ τῶν τριῶν μερῶν τοῦ οὕτω συγκροτηθέντος στύλου ἐκτείνεται περισσότερον τὸ ὕψος τῆς πλακῶς 1.40, εἶναι διπλάσιον τοῦ ἠνωμένου ὕψους τοῦ ἐπικράνου καὶ τῆς βάσεως (35 + 35) καὶ ἀποτελεῖ τὰ $\frac{2}{3}$ τοῦ ὅλου στύλου. Μετὰ ταῦτα δὲν μένει ἀμφιβολία, ὅτι ἐπὶ τῶν δύο λιθίνων βάσεων θὰ ὑψώνοντο δύο τοιοῦτοι στῦλοι¹ καὶ ἡ συμπλήρωσις τῆς ὅλης προσόψεως μέχρι

τοῦ μνημονευθέντος ὕψους εἶναι βεβαία.

Τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῶν στύλων ὡς καὶ τὰς λοιπὰς διαστάσεις δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐπὶ τῆς εἰκ. 3. Βεβαίως διὰ τὴν τραχύτητα τῆς τοιχοδομίας καὶ τὴν σχετικὴν φθορὰν τῆς ἐπιφανείας τῶν λίθων ἢ εἰκῶν ἔχει θεωρητικὸν χαρακτήρα, ἀλλ' ὅμως αἱ διαστάσεις εἶναι ἀκριβεῖς. Τοῦτο ὀφείλομεν εἰς τὴν εὐτυχῆ διατήρησιν τοῦ ἔρειπίου, διότι οἱ τοῖχοι, πρὸ πάντων τοῦ ναοῦ Α, διατηροῦνται παντοῦ εἰς ὕψος .50 μέχρι 1.40 μ., σφύζουσι δὲ καὶ τὸ πάχος αὐτῶν ἀδιαφιλονίκητον, ἐκτὸς ἐὰν πρόκηται περὶ διαφορᾶς 3-4 τὸ πολὺ ἑκατοστῶν. Οἱ λίθοι στεροῦνται τῆς λεπτῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἀναθυρώσεων κατὰ τοὺς ἄρμούς, οὐδα-

¹ Εἰς τὴν παρακολουθήσασαν τὴν δευτέραν ἀνασκαφὴν σύζυγόν μου ἐπῆλθε πρῶτον ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ πλάξ θὰ συνανῆκε μὲ τὴν βάσιν. Ἡ εὐτυχὴς ἰδέα ἐβεβαιώθη μετὰ 2-3 ἡμέρας μὲ τὴν εὑρεσιν τοῦ ἐπικράνου. Τὴν πλάκα ἀνεστηλώσαμεν εἰτα στερεώσαντες αὐτὴν κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον, διὰ γόμφου μολυβδοχοηθέντος. Ἐπεθέσαμεν καὶ τὸ ἐπικράνον, ἀλλ' ἄνευ γομφώσεως, ὥστε, ὅταν κατόπιν ὁ Α. Πετρίσης ἐν ἀπουσίᾳ μου ἐπῆρε τὰς δύο ἐξαιρετοὺς φωτογραφίας τῶν ναῶν, τὸ ἐπικράνον ἀτυχῶς εἶχε καταρριφθῆ ὑπὸ ποιμενοπαίδων καὶ δὲν περιελήφθη εἰς τὰς εἰκόνας.

μοῦ συνάπτονται διὰ μεταλλίνων συνδέσμων, οὔτε ἐλαξεύθησαν ἀρκετὰ κατὰ τὴν πρόσοψιν, ἀλλ' ὅμως, ἐπειδὴ παρέχονται ἀφ' ἑαυτῶν πλακοειδεῖς, ἀποτελοῦν ἐξαιρετικὸν ὕλικὸν εἰς τὴν εὐκόλον συγκρότησιν μονίμου κτίσματος καὶ δὲν ἀπεμακρύνθησαν οὐσιωδῶς ἐκ τῆς ἀρχικῆς τῶν θέσεως. Ἡ στενὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ Α εἶναι 7.50 μ., ἡ δὲ μακρὰ 11.25 μ. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἀριθμὸς εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἡμίο-

Εἰκ. 3. Διαγράμματα τῶν ναῶν τοῦ Ταξιάρχου.

λιον τοῦ μικροτέρου ($11.25 = 7.50 + 3.75$), ἀριθμητικὴ σχέση, ἣν θὰ ἴδωμεν πολ-
λάκις ἐπαναλαμβανομένην.

Ἐντεῦθεν μὲ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ἐπὶ τῶν μεγάλων διαστάσεων θὰ ἔχωμεν
στρογγύλον ἀριθμὸν ποδῶν, ἐξάγομεν μῆκος ποδῶν .31.2.5, ὥστε ἐπὶ μὲν τῶν στε-
νῶν νὰ εἶναι 24 ἐπὶ δὲ τῶν μακρῶν πλευρῶν 36 τοιαῦται μονάδες. Τὸ κλειστὸν
μέρος τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως εἰς τὸ ὕψος τῶν πλακῶν τῶν στύλων εἶναι ἀκρι-
βῶς τὸ ἡμισυ τοῦ ὅλου πλάτους, δηλ. 3.75 μ. ($1.605 + .27 + .27 + 1.605$) = 12

πόδες. Ἀκολουθεῖ, ὅτι τὸ ἀνοικτὸν μέρος εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος ἀποτελεῖ τὸ ἕτερον ἡμισυ, 3.75 μ. Τὰ τρία θυρώματα μὲ τὴν σωστὴν τοποθέτησιν τῶν πλακῶν ἐπὶ τῶν βάσεων εἶναι ἀκριβῶς ἴσα πρὸς ἄλληλα, ὅτε ἔχουν πλάτος ἕκαστον 1.25 μ. δηλ. 4 ποδῶν. Ἀριθμοὶ στρογγύλοι τοιούτων ποδῶν παρατηροῦνται καὶ ἄλλοι. Οὕτω τὸ ἐσωτερικὸν πλάτος τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ προδόμου εἶναι 18 ποδῶν (=5.63), ὅτε ἕκαστος τῶν μακρῶν τοίχων ἔχει πάχος 3 (ἐμέτρησα .95), καὶ τὸ μῆκος εἶναι ἀκριβῶς 20 ποδῶν (=6.25). Ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῆς προσόψεως μέχρι τῆς ἐσωτερικῆς γραμμῆς τοῦ θυραίου τοίχου εἶναι 3.85 (1 μ. ὁ τοίχος τῶν στύλων, 2,05 τὸ βάθος τοῦ προδόμου, .80 ὁ ἐσωτερικὸς τοίχος), ποσόν, ὅπερ ἐλαττούμενον κατὰ .10 σημειώνει πιθανῶς ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τὴν ἐσωτερικὴν γραμμὴν τῆς κλειομένης θύρας, ἂν καὶ σχετικὸν χάραγμα ἢ ἄλλαι ὀπαὶ ἐπὶ τοῦ μονολίθου κατωφλίου δὲν παρατηροῦνται, καὶ ἀποτελεῖ 12 πόδας. Ἀναγκαῖα συνέπεια μετὰ τοῦτο εἶναι, ὅτι ἀπὸ τῆς ὑποτεθείσης γραμμῆς μέχρι τοῦ δυτικῆς πέρατος τοῦ ναοῦ ἢ ἀπόστασις θὰ εἶναι ποδῶν 24, ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος τοῦ σηκοῦ ὠρίσθη εἰς 20 πόδας, ὁ δυτικὸς τοίχος προσέλαβε τὸ ἐξαιρετικὸν καὶ ἄλλως ἀνεξήγητον πάχος τῶν 1,15 μ. Τόσον ἐπίμονος ἦτο ἢ θέλησις τοῦ ἀρχιτέκτονος νὰ ἐργάζεται τοῦλάχιστον ἐπὶ τῶν μεγαλυτέρων διαστάσεων μὲ ὠρισμένα πολλαπλάσια τῆς αὐτῆς μονάδος. Ἡ μονὰς αὕτη, ἐπαναλαμβανομένη 36, 24, 20, 18, 12 καὶ 4 φορὰς ἐπὶ τῶν ἄνω διαστάσεων σημαίνει ἀναντιρρήτως πόδα μήκους .3125 τοῦ μέτρου ἀκριβῶς. Τοιοῦτον πόδα δὲν ἀναφέρουν τὰ ἐγχειρίδια ¹, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἐν Νεμέᾳ φαίνεται, ὅτι ἐφηρομόσθη ὁ αὐτός. Οἱ κκ. Clemensen καὶ Vallois ² ἐδέχθησαν εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν πόδα .312, ἀλλ' ἢ προσθήκη τῶν $\frac{5}{10000}$ μ. ἀνταποκρίνεται πληρέστερον εἰς τὰς μετρήσεις. Μετὰ τὰς ἐλληνοδανικὰς ἀνασκαφὰς τῆς Καλυδῶνος τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐβεβαιώθη ὁ αὐτὸς πρὸς εἰς ἱκανὰς διαστάσεις τοῦ ναοῦ τῆς Λαφρίας Ἀρτέμιδος. Οἱ λίθοι τοῦ κρηπιδώματος, τόσον οἱ μετὰ συνδέσμων διπλοῦ ταῦ ὅσον καὶ οἱ παλαιότεροι, μετὰ ζητοειδῶν, ἐπαναλαμβάνουν πλειστάκις τὸ μέγεθος 1.25 μ., δηλ. 4 ποδῶν. Αἱ μεγάλαι διαστάσεις τοῦ ναοῦ ἐπὶ τῆς εὐθυνηρίας εἶναι 31.60 × 14.92, ὥστε ἂν ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς ἢ εὐθυνηρία (.18 + .18), τὸ μῆκος ἀποβαίνει ἀκριβῶς ἑκατόμπεδος ³. Ὁμοίως ἑκατόμπεδος, μὲ τὸν αὐτὸν πόδα ὡς βάσιν, εἶναι καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Μολυκρείου, τὸν ὁποῖον πέρυσι ἀνέσκαψεν ὁ κ. Ὁρλάνδος καὶ πρὸ ὀλίγου ἐδημοσίευσεν ⁴.

¹ Ἴδὲ π. χ. τοὺς πίνακας παρὰ Nissen, Handbuch der Altertumsw. I 2, 835.

² BCH, 49, 1925, 1 - 20. Ἴδὲ κυρίως σελ. 10 - 11.

³ Προσωρινὴν ἔκθεσιν περὶ τῶν ἀνασκαφῶν ἐν Καλυδῶνι ἰδὲ BCH, 1926, 556 κέ. καὶ AJA, τ. 31, 124 κέ.

⁴ Παράρτημα τοῦ Ἀρχαιολ. Δελτίου 1924 - 1925 σελ. 55 - 64. Ὁ ναὸς ἐπὶ τῆς εὐθυνηρίας μετρεῖ 31.45 × 14.37, ὡς νεώτερος δέ, φαίνεται, ὅτι ἐσχεδιάσθη τοῦλάχιστον συμφώνως πρὸς τὸ πρότυπον τοῦ γειτο-

Τοῦ μικροτέρου ναοῦ ἡ διατήρησις δὲν εἶναι τόσον καλή, μάλιστα κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς εἰσόδου. Εἶναι ἐν τούτοις πιθανόν, ὅτι καὶ ἐδῶ οἱ τοῖχοι τῶν μακρῶν πλευρῶν ἐγωνιοῦντο καὶ δὲν κατέληγον εἰς παραστάδας. Δυσεξήγητος εἶναι ἡ μετασκευή, καθ' ἣν ἐπεχείρησαν νὰ κάμουν μακρότερον καὶ στενώτερον τὸν μικρὸν ναόν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς διατηρηθείσης ΒΔ γωνίας, ἀποτελουμένης ἐκ δύο λίθων, κειμένων κατὰ χώραν ἐπὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος. Τούτου αἱ ὀριζόντιοι διαστάσεις διατηροῦνται πᾶσαι καὶ φανερώνουν, ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων ἠθέλησε μὲ μικρὰς τροποποιήσεις νὰ ἀναπαραγάγῃ τὸν μεγαλύτερον ναόν εἰς τὸ ἥμισυ μέγεθος. Οὕτω αἱ μακρὰι πλευραὶ μετροῦν 5.75 μ., ἔχουν δηλ. μῆκος 18 ποδῶν, ἀντὶ τῶν 36 τοῦ μεγαλυτέρου, εἰς ὃ προσετέθη .125 μ. (18 π.=5.625 μ.) καὶ αἱ στεναὶ μῆκος 12 ποδῶν, εἰς ὃ προσετέθησαν 25 ἑκατοστὰ (12 π.=3.75 + .25=4.00 μ.). Ὡς βλέπομεν ἡ προσθήκη εἰς τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ εἶναι διπλασία ἀκριβῶς τῆς προσθήκης εἰς τὸ μῆκος. Οἱ τοῖχοι πάντες ἔχουν πάχος .45 μ., ὅπως ἐμέτρησα μὲ σχετικὴν πάντοτε ἀκρίβειαν. Ἀκολουθεῖ, ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν μέγεθος τοῦ σηκοῦ εἶναι ἀκριβῶς τετράγωνον. Ἐμέτρησα 3.15 ἐπὶ τῆς πρὸς ἀνατολὰς πλευρᾶς καὶ 3.10 ἐπὶ τῆς ἄλλης, διαστάσεις, ὧν ἡ διαφορὰ πρὸς τὴν θεωρητικῶς ἀκριβῆ 3.125 δύναται νὰ παροραθῇ. Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὁ σκοπὸς τῶν μικρῶν τροποποιήσεων. Μὲ τὴν προσθήκην εἰς πλάτος ἐπετεύχθη μεγαλυτέρα εὐρυχωρία ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, μὲ τὸ ἥμισυ δὲ τοῦ αὐτοῦ μεγέθους τὸ προστεθὲν εἰς τὸ μῆκος κατωρθώθη, ὥστε ὁ πρόναος διατηρῶν τὰς κανονικὰς αὐτοῦ διαστάσεις, μὲ βάθος ἥμισυ τοῦ πλάτους ὡς ἐπὶ τοῦ Α, νὰ μὴ ζημιώσῃ εἰς ἕκτασιν τὸν σηκόν. Ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου ναοῦ ὁ σηκὸς ἐξωτερικῶς, ὑπολογιζομένων δηλ. καὶ τῶν τριῶν τοίχων ὡς καὶ μικροτάτου μέρους, 10 ἑκατοστῶν, ἐκ τοῦ θυραίου τοίχου, εἶναι ἀκριβῶς τετράγωνος μὲ πλευρὰν 24 ποδῶν = 7.50 μ., ἐνῶ τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι κατὰ τὸν μέγαν ἄξονα μακρότερον κατὰ δύο πόδας. Τὸ ἀντίθετον συνέβη ἐπὶ τοῦ μικροτέρου. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σηκοῦ ἀνεπτύχθη εἰς τετράγωνον, ἐνῶ τὸ ἐξωτερικὸν ἐξετάθη μᾶλλον εἰς πλάτος (4.00 × 3.75). Διὰ τὰς προσηροσμένους εἰς τὸ μικρὸν μέγεθος καὶ ἄλλως ἀνεξηγήτους ἀναλογίας εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ ναὸς Β ἐσχεδιάσθη βραδύτερον καὶ εἶναι ἀπότοκος οὕτως εἰπεῖν τοῦ μεγαλυτέρου.

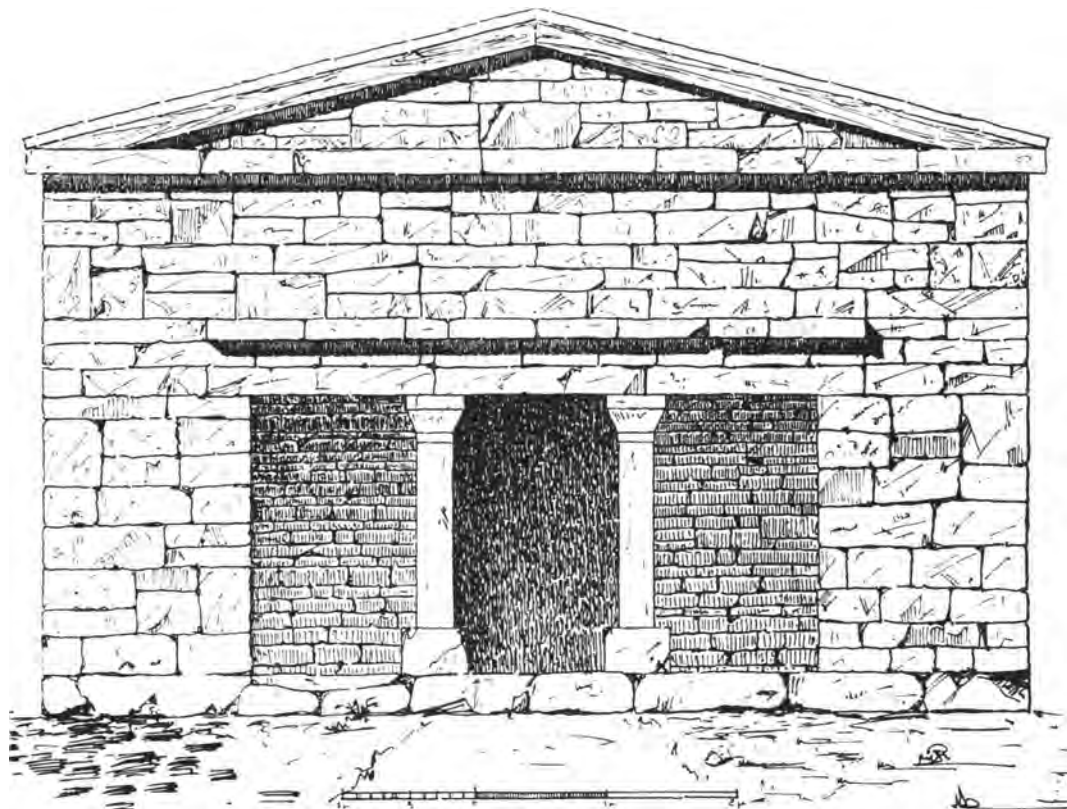
Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐβεβαιώθημεν, ὅτι τοῦλάχιστον τὸ μέγιστον μέρος τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ ἀρχιτέκτονος ὡς πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν σχεδίων δὲν μᾶς

νικοῦ καὶ περιφημοτέρου ναοῦ τῆς Λαφρίας. Ἐντεῦθεν ἡ μελέτη τῶν δύο ναῶν δύναται ἀμοιβαίως νὰ προαχθῇ ἐκ τῆς συγκρίσεως. Οὕτω ἀναμφιβόλως καὶ ἐπὶ τῆς Λαφρίας πρέπει νὰ δεχθῶμεν παρομοίας κιονοστοιχίας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ σηκοῦ ὡς ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος (πρβλ. BCH, 1926, 558).

Ἐπειδὴ καλὸν εἶναι νὰ διορθῶνται καὶ τὰ πλέον εὐεξήγητα λάθη, σημειοῦμεν, ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κ. Ὁρλάνδου ἔγινε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1926, μετὰ τὴν ἐν Καλυδῶνι, καὶ ὄχι τοῦ 1925 ὡς ἀναφέρεται εἰς τὴν σελ. 56 ἔ. ἀ.

διέφυγε. Ἀκόμη ἐδιδάχθημεν ἱκανὰ καὶ περὶ τοῦ ἐν χρήσει συστήματος τῶν ἀναλογιῶν, πρᾶγμα, ὅπερ ἐνθαρρύνει εἰς τὸ νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς ὄλης προσόψεως τοῦ ναοῦ Α. Ἐπειδὴ οὐδὲν ἴχνος παρατηρήθη λίθου εἰργασμένου ἰδιαίτερος, ὥστε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐπιστύλιον, γείσον ἢ τρίγλυφος, ἀλλὰ μόνον ἀπεμακρύνθη μέγας σωρὸς ὀρθογωνίων κοινῶν ἢ πλακομόρφων λίθων, ἀκολουθεῖ, ὅτι τὸ κτίσμα θὰ ἦτο ὑπὲρ τοὺς στύλους, ὅσον εἶναι νοητόν, ἀπλοῦν.

Εἰκ. 5. Ἀναπαράστασις μεγαλυτέρου ναοῦ (Α).

Τὸ γείσον ἐν τούτοις, τόσον τὸ ὑπεράνω κανονικόν, ὅσον καὶ τὸ ὑπὲρ τὰ τρία θυρώματα, ἦτο ἄριστα δυνατὸν νὰ ἐσχηματίζετο δι' ἀπλῶν προεχουσῶν πλακῶν (εἰκ. 5). Ἐπίσης διὰ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου ἦτο εὔκολον νὰ κτισθῇ τὸ ἀέτωμα, τοῦ ὁποίου τὴν ὕπαρξιν παρὰ τοὺς κεράμους τῆς στέγης βεβαιώνουν, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὰ εὑρεθέντα συντρίμματα ἐπαιτίδος. Κατὰ ταῦτα τὸ ζήτημα τῆς ἀναπαραστάσεως ἀπλοποιεῖται μέγਾਲος καὶ συνίσταται μόνον εἰς τὴν εὑρεσιν τῶν διαστάσεων.

Τὸ πάχος τῆς πλακός, ἣτις ἀποτελεῖ τὸν κορμὸν τοῦ στύλου, ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ὅτι εἶναι .27 μ. Ἡ διάστασις, ἃν καὶ μικροτέρα πασῶν, δὲν εἶναι τυχαία, ὅπως θὰ ἐνόμιζε κανεὶς, ὀρμώμενος ἐκ τῆς φανεραῆς προχειρότητος τοῦ κτίσματος.

Ὡς εἶδομεν τὰ δύο ἑκατέρωθεν τμήματα τῶν τοίχων μετὰ τῶν στύλων ($1.60 + .27 + .27 + 1.60$) ἀποτελοῦν τὸ ἥμισυ ἀκριβῶς τῆς προσόψεως, τὸ δὲ ἕτερον μέρος τὰ 3 ἀνοίγματα, ἕξ ὧν ἕκαστον ἔχει πλάτος 4 ποδῶν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ πάχος τῶν στύλων ἠδύνατο νὰ εἶναι μικρότερον ἢ μεγαλύτερον τοῦ ὑπάρχοντος χωρὶς με τοῦτο νὰ ζημιωθῇ ἢ ἐπιζητηθεῖσα ἰσότης τῶν δύο μερῶν. Ἄλλ' εἶναι σημαντικόν, ὅτι τὸ ὑπάρχον μέγεθος ἀνταποκρίνεται καλῶς εἰς τὴν θεωρητικὴν κατασκευὴν τῆς αὐτῆς πλευρᾶς ὡς ἑξαστύλου προσόψεως. Πράγματι ἂν εἰς τὴν θέσιν τῶν ἑκατέρωθεν τμημάτων τοποθετήσωμεν 4 ἔτι ὁμοίους στύλους θὰ ἔχωμεν τότε ἑξάστυλον πρόστασιν μετὰ πέντε μεταστυλίων, ἕξ ὧν τὰ δύο γωνιαῖα θὰ εἶναι καταλλήλως ἠλαττωμένα συμφώνως πρὸς τὴν γνωστὴν συνήθειαν. Τοῦτο σημαίνει κάποιαν ἔνδειξιν περὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς διαστάσεως .27 μ. Ἄλλ' εἶναι δυνατὸν στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν νὰ ἐπιτύχωμεν μεγαλύτεραν σαφήνειαν

Ὡς ἤδη παρατηρήσαμεν, ἡ μεγίστη διάστασις ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α εἶναι ἡ τῶν 36 ποδῶν, ἡ δὲ ἐλάχιστη ἡ τῶν τεσσάρων. Αἱ λοιπαὶ τῶν 24, 18, 12 ἀποτελοῦν τὰ $\frac{2}{3}$, τὸ $\frac{1}{2}$ καὶ τὸ $\frac{1}{3}$ τῆς μεγίστης, ἀνήκουν δὲ πᾶσαι εἰς τὸ ἀριθμητικὸν σύστημα, ὅπερ βάσιν εἶχε τὸν ἀριθμὸν ἕξ ὡς τέλειον ἀριθμὸν, καθὰ ἔλεγον οἱ παλαιοί¹. Τὸ μέγεθος τῶν 4 ποδῶν πρέπει νὰ ἐχρησίμευσεν ὡς μονάς. Διότι ὄχι μόνον ὑπάρχει εἰς τὸν ὑπολογισμόν, ἐπειδὴ ἕξ τοιαῦτα μεγέθη ἀποτελοῦσι τὴν στενὴν πλευρὰν καὶ τὸν σηκόν, ἐννέα τὴν μακρὰν καὶ τρία τὸν πρόναον, ἀλλ' εἶναι καὶ αἰσθητῆ, ἐπειδὴ ἀνὰ μίαν τοιαύτην μονάδα ἀπῆτησεν ἕκαστον ἐκ τῶν τριῶν θυρωμάτων. Ἐνδέχεται διὰ τοῦτο τὰς μικροτέρας διαστάσεις νὰ ἀποτελοῦν ὑποδιαίρέσεις τῆς αὐτῆς μονάδος. Πράγματι τὸ ἔνατον τῶν 4 ποδῶν, δηλ. τὰ $\frac{4}{9}$ τοῦ ποδός, ὅπερ ἰσοῦται πρὸς .1388 μ., εὐρίσκομεν εἰς πλήρη ἐφαρμογὴν ὡς τὴν μικροτάτην μονάδα. Οὕτω δύο μονάδες συνιστῶσι τὸ πάχος τῆς πλακῶς ($.1388 + .1388 = .2776$) δέκα τὸ ὕψος αὐτῆς ($10 \times .1388 = 1.3888$) καὶ ἀνὰ $2\frac{1}{2}$ τὸ ὕψος τοῦ ἐπικράνου καὶ τῆς βάσεως ($.1388 + .1388 + .0694 = .347$)². Τὸ ὅλον ὕψος τοῦ στύλου, ὅπερ εἶναι συγχρόνως καὶ τὸ ὕψος τοῦ θυρώματος, περιλαμβάνει 15 μικρὰς μονάδας (=2,082), ἢ, ἂν ὑπολογίσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν 4 ποδῶν, μίαν μονάδα καὶ $\frac{2}{3}$ αὐτῆς (=9 + 6). Αἱ ἀκριβεῖς αὗται ἀντιστοιχίαι σημαίνουν ὄχι μόνον, ὅτι ἀληθῆς εἶναι ἡ περὶ τῶν μονάδων ὑπόθεσις, ἀλλ' ὅτι καὶ βεβαιότατη εἶναι ἡ γενομένη συγκρότησις τοῦ στύλου. Τὸ ὕψος ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μέχρι

¹ Vitruv. III, 1, 5. Ἄν ἔχωμεν ἐπὶ τῶν ναῶν τοὺς ἀριθμοὺς 20, 15, 10, $2\frac{1}{2}$ τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι ἔγινε χρῆσις δύο διαφόρων συστημάτων, τοῦ δεκαδικοῦ δηλ. καὶ τοῦ ἑξαδικοῦ. Πραγματικῶς πρόκειται περὶ ἑνὸς συστήματος, ἀφοῦ ὁ ἀριθμὸς 10, ὡς ἐπιδήμιος συνάπτεται πρὸς τὴν βάσιν, τὸν ἀριθμὸν ἕξ. Προχείρως διδακτικὴ εἶναι ἡ παρὰ Βιτρούβιου ἔ. ἀ. 1, 6 interpolatio τοῦ μαθηματικοῦ. Πρβλ. καὶ Daremberg-Saglio. Arithmetica.

² Ἡ ἀπόκλισις ἀπὸ τῶν μετρήσεών μου, .27, 1.40, καὶ .35 μ., εἶναι ἐντελῶς ἀσήμαντον πρᾶγμα.

τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ γείσου θὰ εὔρωμεν μὲ μεγάλην πιθανότητα ἐνθυμούμενοι, ὅτι ἐπὶ ἱκανῶν ἐξαστύλων προστάσεων ἀρχαίων ναῶν (Ἀφαιάς, Διὸς Ὀλυμπίας, Ποσειδῶνος Παίστου) τὸ ὕψος τοῦτο εἶναι παραπλήσιον πρὸς τὸ ἥμισυ τοῦ πλάτους. Ἐὰν λοιπὸν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ναοῦ τὸ γείσον τεθῆ εἰς ὕψος 12 ποδῶν, τὸ μεταξὺ μέχρι τῶν θυρωμάτων διάστημα, θὰ εἶναι μιᾶς μεγάλης μονάδος καὶ $\frac{1}{3}$ αὐτῆς καὶ ἐπειδὴ εἶναι εὐλόγον, νὰ σημειωθῆ τὸ ὕψος τοῦ ὑπερθύρου δι' ἰδιαίτερου γείσου, πιθανώτατον εἶναι, ὅτι θὰ διατεθῆ εἰς τὸ ὑπέρθυρον τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦτο, ὥστε τὸ ὅλον ὕψος τοῦ συγκροτήματος τῶν θυρωμάτων νὰ ἀποτελεσθῆ ἐκ δύο μονάδων, ἤτοι 8 ποδῶν. Τὰς διαστάσεις τοῦ ὕψους κατὰ σειρὰν παριστάνουν ἀκριβῶς οἱ στρογγύλοι ἀριθμοὶ τῶν μικρῶν μονάδων, 15, 3, 18, 9 καὶ 27.

Τὸ μῆκος τοῦ γείσου τῶν θυρωμάτων ἐξετείνουμεν μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ ἐπικράνου ὑπὲρ τὸν ἐκατέρωθεν νοητὸν στῦλον. Ὡς μέγιστον πλάτος τοῦ ἐπικράνου ἐμετρήθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν .44 (πρβλ. εἰκ. 2). Ἄλλ' ἐὰν τὸ γείσον καλύψῃ τὸ ἐπικράνον εἰς τὴν πιθανὴν ἕκτασιν τῶν .4281 μ., θὰ καταλάβῃ μῆκος 4 μεγάλων καὶ 36 μικρῶν μονάδων, ὁ δὲ ἐκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ τοίχου ὑπολειφθεὶς χῶρος θὰ καταστήσῃ καὶ πάλιν αἰσθητὴν τὴν μονάδα τῶν 4 ποδῶν¹.

Ἀνάλογοι εἶναι τέλος ἀμφότεραι αἱ μονάδες πρὸς τὴν μεγίστην διάστασιν τῆς προσόψεως τῶν 24 ποδῶν. Ἡ ἀναλογικὴ σχέσις δὲν εἰκονίζεται μόνον διὰ τῶν ἀφηρημένων ἀριθμῶν τοῦ $\frac{1}{6}$ καὶ τοῦ $\frac{1}{54}$. Τοῦτο δὲν θὰ ἦτο ἀρκετόν. Ἀλλὰ τὰ πραγματικὰ καὶ ἐφηρμοσμένα μεγέθη τοῦ πλάτους τῶν θυρωμάτων καὶ τοῦ πάχους τῶν στύλων εὐρίσκουν τὴν κανονικὴν θέσιν των ἐπὶ τῆς κατασκευῆς, ἃν αὕτη θεωρητικῶς ἀποβῆ ὁμοιομερῆς καὶ ἐξάστυλος. Διότι τότε, ὡς εὐρίσκεται δι' ὑπολογισμοῦ², ἐκάτερον ἐκ τῶν γωνιαίων μεταστυλίων θὰ ἔχη τὸ νομίμως ἡλαττωμένον πλάτος τῶν τριῶν ποδῶν³.

Ἡ ἀκρίβεια τῶν ἐφαρμοσθεισῶν πολυαριθμῶν ἀναλογιῶν διδάσκει, ὅτι αἱ διαστάσεις τῶν στύλων δὲν ὑπηγορεύθησαν ἐκ τῆς εὐτελείας τῆς κατασκευῆς, οὔτε ἐκ τῆς δυσκολίας νὰ εὔρεθῶσι μεγαλύτεροι λίθοι. Τούναντίον αἱ πολὺ μελετημέ-

¹ Ἄν εἰς τὸ μῆκος τῶν 12 π. (3×4) = 3.75 μ. προστεθῆ τὸ πάχος 4 στύλων ($.2776 \times 4$) 1,1104 μ. καὶ .1406 ἐκ τῶν ἐπικράνων τῶν νοητῶν στύλων (.0703 + .0703 ἀντὶ τοῦ ὑπάρχοντος .0812 + .0812) θὰ ἔχωμεν ἄθροισμα 5,00 μ., ὑπόλοιπον δὲ 1.25 μ. ἐπὶ ἐκατέρου ἄκρου, δηλ. 4 πόδας. — Εἰς τὸν τυχὸν ἀμφιβάλλοντα περὶ τῆς βασιμότητος τῶν ἀνωτέρω ὑπολογισμῶν ὑπενθυμίζομεν τὴν ἐκδηλον τάσιν τοῦ ἀρχιτέκτονος νὰ ἐπιδιώκῃ πανταχοῦ ἀναλογίαν.

² Ἄν εἰς τοὺς 12 πόδας τῶν τριῶν θυρωμάτων προσθέσωμεν τοὺς $5 \frac{1}{3}$ π. τῶν ἕξ στύλων ($\frac{8}{9} \times 6 = 4 \frac{8}{9}$ π.) θὰ ὑπολειφθῆ ἐκ τῶν 24 π. μέγεθος $6 \frac{2}{3}$ π. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦτο ἀνάγκη νὰ ἐλαττωθῆ κατὰ $\frac{1}{3}$ τοῦ ποδὸς ἐκατέρωθεν διὰ τὴν ὀρθὴν τοποθέτησιν τῆς .50 μ. πλατείας βάσεως, ὅτε ἀπομένει εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν δύο ἄκρων μεταστυλίων τὸ ποσοῦν τῶν 6 ποδῶν.

³ Τὸ ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ἐπὶ τῶν κιονοστοιχιῶν ἢ στένωσις τῶν γωνιαίων μεταστυλίων εἶναι σημαντικῶς μικροτέρα. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπαναλαμβάνονται μηχανικῶς αἱ αὐταὶ ἀναλογίαι, προκειμένου περὶ κατασκευῶν διαφορετικῶν εἰς τὴν πράξιν.

ναι αὗται ἀναλογίαι πείθουν ἰσχυρῶς, ὅτι πρόκειται περὶ ἐφαρμογῆς ἤδη γνωστοῦ καὶ ἐξηκριβωμένου σχεδίου κατασκευῆς, ἀναγομένου εἰς προσόψεις μετὰ τοιούτων θυρωμάτων. Παραδείγματα ναῶν δὲν λείπουν καὶ μάλιστα ἐκ τῆς γειτονίας τοῦ ἡμετέρου ἱεροῦ. Ἐν Θέρμῳ ὁ μέγας ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος δὲν ἐκοσμεῖτο κατὰ τὴν εἰς τὸν σηκὸν εἴσοδον διὰ τῆς συνήθους προστάσεως τῶν κίωνων ἐντὸς παραστάδων, ἀλλ' ἐκλείετο διὰ τοίχου μετὰ δύο θυρωμάτων¹. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς παρατηρεῖται καὶ ἐπὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ τῶν Λοκρῶν². Ἄλλ' ἀτυχῶς ἐπὶ τῶν δύο τούτων παραδειγμάτων οὐδεμία ἐνδειξις ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴν ἀνωτέραν κατασκευὴν τῆς προσόψεως. Ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α τοῦ Πριναῖ τῆς Κρήτης ὁ πρόναος ἐσχηματίζετο ὁμοίως, ἀλλὰ κατὰ τὴν πιθανωτάτην ἀναπαράστασιν τοῦ Pernier³ ὁ κεντρικὸς στῦλος εἶχε τὸ μέγα ὕψος κίονος. Ἐπίσης δὲν ὠφελοῦν παραβαλλόμενοι ὁ ναὸς Β τοῦ Πριναῖ, ὁ ναὸς C τοῦ Σελινοῦντος καὶ τὸ ναῦδριον τοῦ παρὰ τὴν Ἐννεάκρουνον ἀρχαίου ἱεροῦ⁴, διότι καὶ ἐπ' αὐτῶν οἱ παρακαμπτόμενοι τοῖχοι τοῦ προδόμου δὲν διετηρήθησαν εἰς ὕψος καὶ ἐπομένως δὲν γνωρίζομεν τὰ κατὰ τὸ μοναδικὸν αὐτῶν θύρωμα. Ἐν τούτοις πρόκειται εἰς σύγκρισιν σπουδαῖον ἀπτικὸν οἰκοδόμημα, ὅπερ παρουσιάζει τὴν ἐκπληκτικωτέραν ὁμοιότητα καὶ διαφωτίζει πλήρως τὴν ἐν λόγῳ κατασκευὴν. Εἶναι τοῦτο ἡ περίφημος Σκευοθήκη τοῦ Φίλωνος.

Ἡ Σκευοθήκη τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου ἐξηφανίσθη μέχρι τοῦ ἐλαχίστου λίθου ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Ζέας, ὅπου ἄλλοτε ὑψοῦτο. Ἄλλ' ὅμως ἔνεκα τῆς διασωθείσης ἀκεραίας ἐπιγραφῆς⁵, τῆς περιεχούσης τὸ διεξοδικὸν πρόγραμμα τῶν ἐργασιῶν, εἶναι δι' ἡμᾶς τὸ γνωστότερον ἀρχιτεκτονικὸν ἔργον ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Διὰ τοῦτο πρὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν ἐπιφανῆς ἐρευνητῆς τῶν ἑλληνικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων, ὡς ὁ κ. Dörpfeld, ἐπεχείρησε γραφικὴν ἀναπαράστασιν τῆς Σκευοθήκης, ἣτις παραμένει εἰς τὰ πλεῖστα τοῦλάχιστον σημεῖα μέχρι σήμερον ἀκριβῆς. Ἐκ τῶν σχεδίων τούτου μεταφέρομεν ἐνταῦθα τὸ τῆς προσόψεως ἑκατέρας ἐκ τῶν στενῶν πλευρῶν (εἰκ. 6) ὡς ἀπαραίτητον εἰς τὴν διασάφησιν τῶν λόγων⁶. Ἄν καὶ ἐπ' αὐτῆς τὰ ἀνοίγματα ἐπὶ τοῦ τοίχου, *αἱ θυραῖαι* τῆς ἐπιγρα-

¹ Ἀρχαιολ. Ἐφημερίς 1900, 174 (Σωτηριάδης). Ἐπὶ τῆς ἐν τῷ μέσῳ βάσεως φαίνεται, ὅτι παλαιότερον ἀντὶ κίονος ὑπῆρχε στῦλος.

² Koldewey - Puchstein πίν. 1 καὶ σελ. 2 εἰκ. 3.

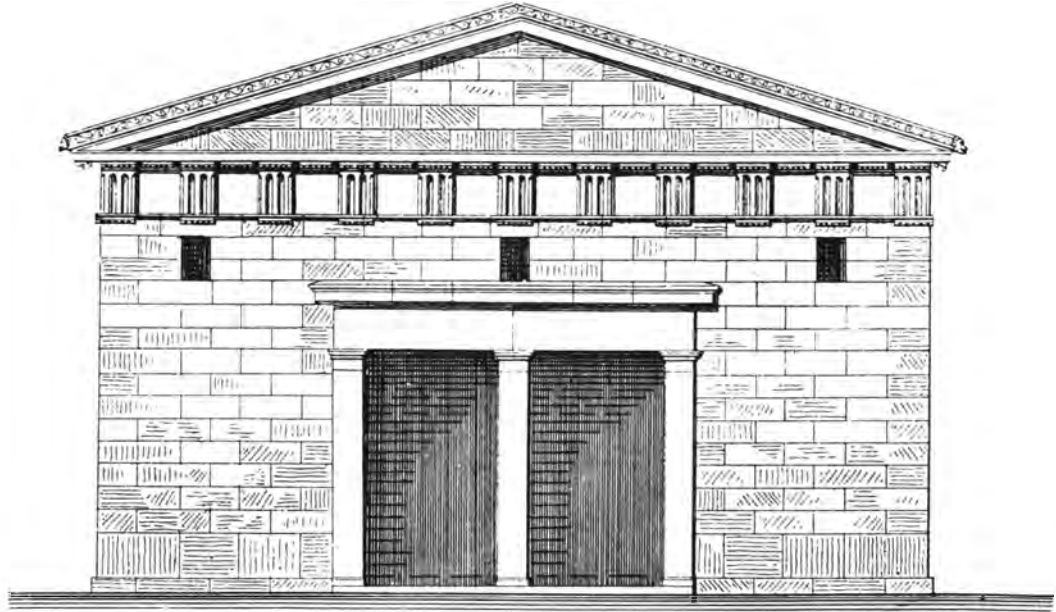
³ Annuario, 1, 19 - 111. Πρὸβλ. ἰδίως σελ. 76. Ἴδὲ καὶ πίν. VI αὐτόθι. Σχέδια τῶν ναῶν Α καὶ Β σελ. 27 εἰκ. 7.

⁴ AM, 1911 σελ. 135 εἰκ. 4, σελ. 138, 1. Ὁ αὐτὸς Frickenhaus ἐν AM, 1910, 240 ἀναπαριστᾷ τὸ ἐν Δελφοῖς ὑπὸ τὸν νεώτερον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Προναίας κτίσμα ὡς καὶ τὸ ἀμφιπολεῖον τοῦ περιβόλου τῆς Ἀφραίας (Aegina 1, 490 καὶ 1, 98, 92) μετὰ τοῦ ἐμπροσθεν ἀνοιγομένου εἰς δύο θυρώματα.

⁵ Dittenberger, Sylloge², 537.

⁶ AM, 1883, 147 κέ., πίν. 8 - 9. Τὸ ἀρχιτεκτονικὸν μέρος ἐπραγματεύθη καὶ ὁ Fabricius ἐν Hermes, XVII, 551 κέ., τὸ ἐπιγραφικὸν ὁ Foucart ἐν BCH, VI, 540 κέ., μετὰ τὸν πρῶτον ἐκδότην Α. Μελετόπουλον.

φῆς αἱ χωριζόμεναι διὰ τοῦ λεγομένου *μετώπου*, εἶναι δύο καὶ ὄχι τρία, ὡς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ναοῦ, ἐν τούτοις ἡ ὄλη κατασκευὴ καί, τὸ σπουδαιότερον, τὸ σύστημα τῶν ἀναλογιῶν εἶναι ἐντελῶς τὰ αὐτά. Ἡ μεγίστη διάστασις εἶναι ποδῶν 55, ἀλλ' αὕτη, ὡς μὴ διαιρουμένη εἰς ἀριθμοὺς στρογγύλους, δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν, εἰμὴ μόνον εἰς τὸν ὑπολογισμόν τοῦ ὕψους, ὅπερ ἀπὸ τοῦ κατωφλίου μέχρι τοῦ γείσου εἶναι 27 καὶ ἡμίσεος ποδῶν. Αἱ λοιπαὶ ὑποδιαίρεσεις βάσιν ἔχουν διὰ τοῦτο τὸ μέγεθος τῶν 54 ποδῶν. Καὶ δὴ, ὡς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ναοῦ Α.

Εἰκ. 6. Πρόσοψις Σκευοθήκης Φίλωνος (Dörpfeld).

δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἀνωτέραν καὶ κατωτέραν μονάδα. Ἡ πρώτη εἶναι τὸ $\frac{1}{6}$ καὶ ἡ δευτέρα τὸ $\frac{1}{54}$ τῆς βάσεως τῶν 54 ποδῶν. Ἡ μεγαλυτέρα μονὰς τῶν 9 ποδῶν γίνεται πρὸ πάντων αἰσθητὴ ἐκ τοῦ πλάτους τῶν θυραιῶν, ἡ δὲ μικροτέρα, ἰσομένη ἐνταῦθα πρὸς ἓνα πόδα, ἐκ τοῦ πάχους τοῦ μετώπου, ὅπερ εἶναι δίπουν, καὶ τῶν ἐκατέρωθεν παραστάδων. Αἱ τοιαῦται μονάδες εἶναι καὶ πραγματικῶς ἀνάλογοι πρὸς τὴν ὄλην πρόσοψιν, ἥς τὸ πλάτος θὰ ἐξαντληθῇ ἀκριβῶς ἂν κατασκευάσωμεν τρεῖς ἔτι ὁμοίους στύλους, ἐν τρίτον μεταστύλιον 9 ποδῶν καὶ δύο γωνιαῖα ἐξ 7 ποδῶν ἕκαστον. Ἐπὶ τῆς Σκευοθήκης τὴν τοιαύτην ἐξάστυλον πρόστασιν προϋποθέτει καὶ τὸ ὑπεράνω τρίγλυφον, ὅπερ, ἂν καὶ ἐνταῦθα εἶναι καθαρῶς διακοσμητικόν, μόνον οὕτω εἶναι νοητόν¹. Ὡς πρὸς τὰ ὕψη, ἂν παραβλέψω-

¹ Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς μανθάνομεν μόνον τὸ ὕψος τῆς τριγλύφου ὅτι εἶναι 3 ποδῶν. Ἄλλ' ὁ Dörpfeld, ἐ. ἀ. σελ. 152 δι' ἀναλογιῶν καὶ ἄλλων ὑπολογισμῶν εὐρίσκει ὀρθῶς, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν τριγλύφων ἦτο 11 καὶ τῶν μετοπῶν 10, ὡς ἤρμοζεν ἀκριβῶς εἰς ἐξάστυλον πρόσοψιν.

μεν τὸν προστεθέντα εἰς τὰ θυρώματα ἤμισυν πόδα, ἔχομεν τὰς αὐτὰς ἀναλογίας. Οὕτω 15 μικραὶ μονάδες, δηλ. 15 πόδες, ἰσοδυναμοῦσαι πρὸς μίαν μεγάλην (9 π.) καὶ $\frac{2}{3}$ αὐτῆς (6 π.) ἀποτελοῦν τὸ ὕψος τῆς θυραίας¹. Τρεῖς πόδες συνιστῶσι τὸ ὕψος τοῦ ὑπερτοναίου, 9 τὸ ἀπὸ τούτου μέχρι τοῦ γείσου, $1\frac{1}{2}$ π. τὸ ὕψος τῶν δόμων καὶ 3 τῶν ὀρθοστατῶν. Ἐκ τῶν μεγάλων μονάδων χρειάζονται δύο ἀπὸ τῆς εὐθυνηρίας μέχρι τοῦ εἰδικοῦ γείσου τοῦ ὑπερτοναίου καὶ τρεῖς μέχρι τοῦ ἀνωτάτου ὀριζοντίου γείσου. Τὸ ὑπερτόναιον ἔχει μῆκος 24 π., σύγκειται δηλ. ἐκ δύο μεγάλων μονάδων καὶ $\frac{2}{3}$ αὐτῆς.

Παρὰ τὰς ἀσημάντους καὶ εὐεξηγήτους διαφορὰς ἢ ὁμοιότης τῶν δύο κατασκευῶν εἶναι ἀπαραγνώριστος. Εἶναι πρὸς τούτοις τόσον οὐσιαστικὴ, ὥστε δὲν εἶναι τυχαία. Ἄλλ' οὕτε καὶ περὶ ἐπιδράσεως τοῦ ἑνὸς μνημείου ἐπὶ τὸ ἄλλο δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Ὁ ναὸς Α εἶναι κατὰ 150 τοῦλάχιστον ἔτη παλαιότερος τῆς Σκευοθήκης, ἧς ἡ κατασκευὴ τοποθετεῖται ὠρισμένως μεταξὺ 347 - 323 π. Χ.². Πολὺ μᾶλλον πρέπει νὰ δεχθῶμεν κοινὴν ἀρχὴν παλαιοτέραν. Πράγματι, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ ἰκανῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν ἀντὶ τῆς προστάσεως τῶν κιόνων ἔχομεν κατὰ τὴν πρόσοψιν τοῖχον ἀνοιγόμενον εἰς ἓν ἢ δύο θυρώματα. Ἐπειδὴ ἡ πρόστασις τῶν κιόνων, εἴτε μεταξὺ τῶν παρασιάδων εἴτε πρὸ αὐτῶν ἦσαν οὗτοι, προσέλαβε σὺν τῷ χρόνῳ καθαρῶς καλλιτεχνικὸν χαρακτῆρα, ἴσχυον δὲ πάντοτε οἱ πρακτικοὶ λόγοι, καθ' οὓς ἔδει νὰ κλείεται περισσότερον ὁ χώρος κατὰ τὰ πλάγια καὶ πρὸς τὰ ἄνω, ἢ παναρχαία μορφή τῆς εἰσόδου διετηρήθη καὶ ἐπὶ τῶν μνημειωδῶν κτισμάτων. Ὅτι δὲ ἡ ἀπλῆ αὕτη μορφή δὲν ἔμεινε ἀνεξέλικτος, ἀλλ' ἀνεπτύχθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀνωτέρας καλλιτεχνικῶς κιονοστοιχίας, διδάσκει ἡμᾶς τὸ πρῶτον ὁ ναὸς Α τοῦ Ταξιάρχου. Οὕτω ἐπ' αὐτοῦ τὰ οἰονεὶ θυρώματα, ἀντὶ τῶν ἄλλοθεν γνωστῶν ἑνὸς ἢ δύο, διὰ τοὺς δύο στύλους ἔγιναν τρία³. Πρὸς τούτοις, ἐνῶ εἶεαι φανερόν, ὅτι τὸ μικρότερον πλάτος καὶ ὕψος τῶν στύλων ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς συνθήκας τοῦ ἰδιάζοντος κλειστοῦ χώρου, ἢ τελικὴ ῥύθμισις τῶν διαστάσεων ἔγινεν, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἑξαστύλου προσόψεως. Τὸ αὐτὸ παρατηρήσαμεν, ὅτι συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῆς Σκευοθήκης, ὅπου τὸν κλειστότερον χώρον μὲ τὰς δύο μόνον θυραίας, αἵτινες ἄλλως ἐκλείοντο εἰς τὸ βάθος διὰ πραγματικῶν θυρῶν, ἐπέβαλεν ὁ γνωστὸς πρακτικὸς σκοπὸς τοῦ κτίσματος. Πῶς δὲ ἐγίνετο ἡ ῥύθμισις

¹ Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν στίχ. 31 : τὰς δὲ θυραίας (ποιήσει) ὕψος πέντε καὶ δέκα ποδῶν καὶ ἡμιποδίου. Ἐντεῦθεν φαίνεται ἀνακριβὴς ἡ περιγραφή παρὰ Allan Marquand, *Greek Architecture* σελ. 130 ὅτι τὸ ὕψος τῶν θυρωμάτων εἶναι : «one and a half times their breath», γνωστοῦ ὄντος, ὅτι τὸ πλάτος εἶναι 9 ποδῶν (στίχ. 23).

² Περὶ τῆς χρονολογίας ἰδὲ Dittenberger, *Sylloge*² 537, 2.

³ Μόνον ἐπὶ τοῦ ναοῦ G τοῦ Σελινοῦντος (ἰδὲ προχείρως Springer - Wolters 196) ἔχομεν, καθόσον γνωρίζω, τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν θυρωμάτων, ἂν καὶ ἐπὶ τοῦ σηκοπροδομίου τοίχου.

αὕτη τῶν διαστάσεων ἐπὶ τῶν ναῶν μανθάνομεν ἐκ τοῦ Βιτρούβιου. Ἡ πρόσοψις (frons) διηρεῖτο εἰς ὠρισμένα μέρη ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν στύλων καὶ ἐν ἐκ τούτων (modulus), ἐχρησίμευεν ἐπαναλαμβανόμενον εἰς τὴν συγκρότησιν ὅλων τῶν μεγεθῶν. Εἶναι δὲ ἡ μονάς, **ὁ ἐμβάτης** ἑλληνιστί, ἐπὶ τοῦ δωρικοῦ ῥυθμοῦ τὸ ἡμισυ τοῦ πάχους τοῦ κίονος¹. Τὸ αὐτὸ ἐβεβαιώθη, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἐν λόγῳ κτισμάτων. Πρὸς τούτοις παρατηρήθη, ὅτι ἐκτὸς τῆς κατωτάτης μονάδος γίνεται αἰσθητή, ὡς οὐδέποτε συμβαίνει ἐπὶ τῶν κιονοστοιχιῶν, καὶ ἄλλη σχετικὴ ἀνωτέρα μονάς, καθιστῶσα διαφανῆ οὕτως εἰπεῖν τὴν σκέψιν καὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ ἀρχιτέκτονος. Οὕτω δὲ τὸ ὅλον σχέδιον ἀποβαίνει σοφὸν ἀλλὰ καὶ ἐλαφρὸν ἀρμονικὸν συγκρότημα, παρέχον ἰδιαίτερον θέλημα.

Ἡ παρέκθασις εἰς τὴν Σκευοθήκην δὲν ἐδείχθη ἄκαρπος. Διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀναπαράστασις τοῦ ναοῦ, εἰς τὰ πιθανὰ καθ' ἑαυτὰ ἀλλὰ πάντως φανταστικὰ περὶ τὰ γεῖσα μέρη, ἐνισχύθη μεγάλως ἐκ τῆς παραβολῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ἀφανὲς αἰτωλικὸν ἴδρυμα διεφώτισε σημαντικῶς τὴν κατασκευὴν καὶ τὰς ἀναλογίας τοῦ σπουδαίου οἰκοδομήματος τοῦ Πειραιῶς². Πραγματικῶς δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι προὔπηρχε καὶ τῶν δύο κτισμάτων **κανῶν** κατασκευῆς τοιούτων προσόψεων μὲ στύλους καὶ θυρώματα. Ἡ ἐφαρμογὴ δὲ τοῦ κανόνος τούτου ἐπὶ τοῦ νεωτέρου οἰκοδομήματος εἶναι προφανῶς περισσότερον ἐξειλιγμένη. Κατορθώνεται μὲ δεξιότητα ἐπὶ τῆς Σκευοθήκης νὰ λαμβάνεται ὡς μονάς ἡ ἀπλουσιάτη διάστασις τοῦ ἐνὸς ποδός, χωρὶς νὰ παραβλέπεται ἐντελῶς τὸ μέγεθος τῶν 55 ποδῶν. Κατὰ ταῦτα εἶναι εὐλογον νὰ περιμένωμεν καὶ ἄλλας ἐφαρμογὰς τοῦ αὐτοῦ κανόνος ἐπὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων.

¹ Vittr. IV, 3, 3. Περὶ τοῦ ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ ἰδὲ III, 3, 7.

² Περὶ τοῦ οὕτω ὑπολογισμένου σχεδίου τῆς Σκευοθήκης καὶ τῶν ἀναλογιῶν δὲν ἐπραγματεύθη ὁ Dörpfeld, οὔτε ἄλλος καθόσον γνωρίζω. Ἐν γένει ἐκτὸς τῆς διευκρινήσεως τῆς σημασίας τοῦ μετώπου οὐδὲν νεώτερον περὶ τῆς Σκευοθήκης εὑρον εἰς τὴν νεωτέραν βιβλιογραφίαν. Ὡς πρὸς τὸ μέτωπον ἡ γνώμη τοῦ Dörpfeld (AM, 1883, 157 κέ.), ὅτι ἀρχικῶς ἐσήμαινε τὸ μεταξὺ τῶν ὀφθαλμῶν στενὸν μέρος τῆς ῥινὸς καὶ ἐπομένως ἐπὶ τῆς Σκευοθήκης τὴν στενὴν δύο ποδῶν ὕψιν τοῦ στύλου, πρέπει ὀριστικῶς νὰ ἐγκαταλειφθῇ. Τοῦναντίον ὡς ἤδη ὁ Dittenberger παρατήρησε (ἔ. ἀ. 33) μέτωπα ἐν τῇ ἐπιγραφῇ λέγονται τόσον ὁ μεταξὺ τῶν θυραιῶν τοῖχος, μῆκος πρὸς τὰ ἔσω ἔχων 10 ποδῶν, ὅσον καὶ οἱ ἀπέναντι τούτου ἑκατέρωθεν παρακαμπτόμενοι τοῖχοι (στίχ. 59 - 60: καὶ ἐπιθήσει ὑπὲρ τῶν θυρῶν ἐπὶ τὰ μέτωπα ἐκ τοῦ ἐντὸς ὀροφὴν λιθίνην). Ὁρθῶς δὲ οἱ L. D. Caskey καὶ B. H. Hill ἐν AJA, 1903, 184 - 197 πραγματευόμενοι περὶ τοῦ μετώπου τοῦ Ἐρεχθείου (ὅπως ἐπίσης εἰς τὸ νεώτατον λαμπρὸν ἔργον τῶν Ἀμερικανῶν, The Erechtheum, 1927 σελ. 305) καὶ παραπέμποντες εἰς Dittenb. Syll.², 542, 20 εὐρίσκουν, ὅτι μέτωπον ἐπὶ λίθου ἢ τοῖχου ἐσήμαινε τὸ πλατὺ αὐτοῦ μέρος. Καὶ πραγματικῶς μέτωπον ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐσήμαινε πάντοτε τὸ πλατύτερον κατὰ τὴν ὄψα μέρος τοῦ προσώπου. Μέτωπον ἄρα ἐπὶ τῆς Σκευοθήκης καὶ ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου (κιόρανον ἄθετον [ἐπὶ τὸ] μέτωπον τὸ ἔσω τῆς ἐπιγρ.) ἐδήλωνε τμήμα ἐγκαρσίου τοῖχου, ἢ ἄλλως τοῖχον ὑπερβαίνοντα κατὰ τὸ πάχος τὸν συνεχόμενον. Καὶ ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α τοῦ Ταξιάρχη οἱ στῦλοι παρουσιάζουν σχετικῶς μεγαλύτερον πλάτος ὄχι κατὰ τὴν πρόσοψιν, ἀλλὰ εἰς τὸ βάθος. Ἀμφίβολον εἶναι ὅμως, ἂν μὴ ἀδύνατον, ὅτι ὠνομάζοντο καὶ οἱ τοιοῦτοι στῦλοι διὰ τοῦ αὐτοῦ τεχνικοῦ ὄρου. — Ἄτοπος ἦτο ἐπίσης ἡ συσχέτισις παρὰ Dörpfeld ἔ. ἀ. τοῦ μετώπου καὶ τῆς μετόπης. Οὔτε γλωσσικῶς οὔτε πραγματικῶς ἔχουν οἱ ὄροι τίποτε τὸ κοινόν.

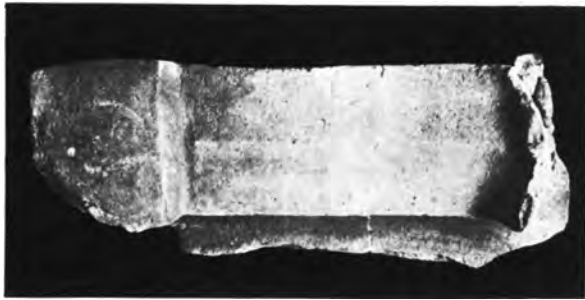
Εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ μικροτέρου ναοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὴν αὐτὴν βεβαιότητα, ἀλλ' ἡ ἀφάνεια τοῦ ἐμπροσθίου τοίχου δὲν ἀνακόπτει τὴν ἔρευναν. Ὡς ἤδη παρατηρήσαμεν τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ τούτου εἶναι παράγωγον ἐκ τοῦ μεγαλυτέρου, καθόσον αἱ μεγάλαι διαστάσεις ἐλαττωθεῖσαι κατὰ τὸ ἥμισυ (ἀντὶ τῶν 36×24 ποδῶν, 18×12 π.) προσέλαβον .125 εἰς τὸ μῆκος καὶ .250 εἰς τὸ πλάτος. Ἐπειδὴ τὰ προστεθέντα μεγέθη δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς ὠρισμένα πολλοστὰ τοῦ ποδός, ὡς θὰ περιεμένομεν, κλίνω νὰ πιστεύω, ὅτι ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α βεβαιωθεῖσαν κατωτάτην μονάδα τῶν $\frac{4}{9}$ π. = 1.388 μ. Ὅπως δὴποτε τὸ προστεθὲν εἰς τὸ πλάτος μέγεθος πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰς παραστάδας τῆς θύρας, διότι τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ διατηρηθὲν τμήμα τοῦ θυραίου τοίχου (= .80 μ.) μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ (.45 μ.) ἀποτελεῖ ἀκριβῶς μῆκος 4 ποδῶν καὶ τόσον μῆκος θὰ εἶχεν ὄχι μόνον τὸ ἔτερον πρὸς τὰ ἀριστερὰ μέρος ἀλλὰ πιθανώτατα καὶ τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας ($1.25 + 1.388 + 1.25 + 1.388 + 1.25 = 4.027$ μ.) Κατὰ ταῦτα εὐλόγον εἶναι τὸ ἐξωτερικὸν θύρωμα νὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α, ὅτε ἡ πρόσοψις θὰ εἶχεν ἐκατέρωθεν τοῖχον πλάτους 1.388 μ. καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἄνοιγμα πλάτ. 1.25 μ. Ἡ τοιαύτη ἀναπαράστασις εἶναι σχεδὸν μέχρι βεβαιότητος πιθανή. Διότι ἡ κατασκευή, ἐνῶ θεωρητικῶς εἶναι τετραστυλος, ἔχει συγχρόνως ἀπλότητα καὶ στερεότητα, τὰς ὁποίας θὰ ἐστεροῦντο αἱ παραστάδες καὶ οἱ ἐλεύθεροι λεπτοὶ στῦλοι. Μὲ τὴν βεβαίαν προϋπόθεσιν τῆς τετραστύλου προσόψεως εὐοδοῦνται καὶ τὰ κατὰ τὸ ὕψος, ὅπερ κατὰ τὸν γενικὸν κανόνα τῶν τοιοῦτων κατασκευῶν ἰσοδυναμεῖ περίπου πρὸς τὸ πλάτος¹ καὶ ἐνταῦθα πιθανῶς μέχρι τοῦ γείσου θὰ ἦτο 3.75 μ., ὅπως ἐπὶ τοῦ ναοῦ Α. Οὕτω ὁ ναὸς Β, ἐνῶ κατὰ τὸ ὕψος συμμορφώνεται πρὸς τὸν ἰδιαίτερον νόμον τῆς τετραστύλου κατασκευῆς, ὡς πρὸς τὸ πλάτος παρουσιάζεται φανερὰ ἀνάλογος πρὸς τὸν διπλάσιον ναὸν Α. Ὡς ἐπ' αὐτοῦ ἦσαν, ὡς εἶδομεν, αἰσθηταὶ αἱ ἕξ μεγάλαι μονάδες τοῦ πλάτους, ἐπὶ τοῦ μικροτέρου, ἐξαιρουμένων τῶν παραστάδων τοῦ θυρώματος, διεκρίνοντο σαφῶς τρεῖς.

Εἶναι εὐεργετικόν, ὅτι παρὰ τοὺς ὀλίγον περιπλόκους ἀριθμοὺς τοῦ Β ἔχομεν τὰς σαφεῖς καὶ πολλαπλᾶς ἀναλογίας τοῦ μεγαλυτέρου ναοῦ. Ἡ ἀριθμητικὴ σχέσις τοῦ ἡμιόλιου ἐπαναλαμβάνεται, ὡς ἐν ἀρχῇ ἐμνημονεύσαμεν, ἐπ' αὐτοῦ πολλάκις. Ἡ μακρὰ πλευρὰ ἀναφορικῶς πρὸς τὴν στενὴν ἀποτελεῖ διάστασιν ἡμιόλιον, κατὰ δὲ τὸν μέγαν ἄξονα ἐκ τῶν τριῶν ἡμίσεων τὰ δύο σημειώνουν τὸν σηκὸν καὶ τὸ τρίτον (12 π.) τὸ βάθος τοῦ προδόμου. Σχετικῶς πρὸς τὸ τελευταῖον μέγεθος ἡμιόλιον ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἐσωτερικὸν πλάτος τοῦ ναοῦ (18 π.). Ἐπὶ τῆς προσόψεως οἱ 24 πόδες πρὸς τὸ μῆκος τοῦ ὑπεράνω τοῦ ὑπερθύρου γείσου

¹ A. Marquand, ἔ. ἀ. σελ. 128.

(16 π.), τὸ ὕψος ἀπὸ τοῦ κατωφλίου μέχρι τοῦ γείσου (12 π.) πρὸς τὸ ὕψος τοῦ ὑπερθύρου (8 π.), τὸ ὅλον ὕψος τοῦ στύλου (15 μονάδες) πρὸς τὸ ὕψος τῆς πλακῶς (10 μον.) καὶ τέλος τὸ ὕψος τοῦ ὑπερθύρου καθ' ἑαυτὸ (3 μον.) σχετικῶς πρὸς τὸ πάχος τοῦ στύλου (2 μον.). Δὲν εἶναι συχνὰ τὰ παραδείγματα τοιούτων ναῶν, «τοῦ τύπου τοῦ μεγάρου» ἢ τῶν θησαυρῶν, ἐφ' ὧν νὰ παρατηρῆται ἡ τοιαύτη σχέσις ἐπὶ τῶν μεγάλων διαστάσεων. Ὁ κ. Λεονάρδος ἀνέσκαψε πρὸ ἐτῶν κατὰ τὴν ἀρκαδικὴν Θέλπουσαν ναὸν «καλῆς ἐποχῆς» μὲ διαστάσεις 8.70 μ. × 5.90 μ., δηλ. 30 × 20 ἀττικοὺς πόδας¹ καὶ ἐν Θέρμῳ ὑπάρχει ἀδημοσίευτος ἔτι ναός, ΒΔ τοῦ μεγάρου, μὲ διαστάσεις 12.35 × 8.35, ἐλαφρῶς δηλ. τροποποιημένας, ὡς αἱ τοῦ ναοῦ Β. Ἄλλως ἐπὶ διαφόρων ναῶν παρατηρεῖται τὸ ἡμιόλιον εἰς μικρότερα μεγέθη. Οὕτω ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τῆς Ἀπτέρου Νίκης² (5.38 × 8.07 μ.) καὶ τῶν

τοιχῶν τοῦ παρὰ τὸν Ἴλισὸν ἐξαφανισθέντος ἰωνικοῦ ναοῦ³.

Εἰκ. 7. Ἀκροκέραμος.

Καὶ οἱ δύο ναοὶ βεβαίως ἐστεγάζοντο, ὡς τοῦτο ἤδη καὶ μόναι αἱ κατόψεις ὑπαγορεύουν. Συντριμματα ἄλλως κεράμων εὐρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς μέγα πλῆθος περὶ τοὺς ναοὺς, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐξετάσεως αὐτῶν δὲν προέκυψεν, εἰμὴ ἐν μόνον σύστημα κεραμώ-

σεως, ὅπερ ἢ θὰ ἀποδώσωμεν καὶ εἰς τοὺς δύο ναοὺς ἢ μόνον εἰς τὸν σημαντικώτερον, ὅτε ὁ μικρὸς θὰ ἐκεραμώνετο ἀπλούστερον. Ἐντὸς τοῦ σηκοῦ τοῦ Α εὐρέθησαν ἱκανὰ τεμάχια ἐκτύπων κεφαλῶν καὶ δύο μεγάλα συνανήκοντα θραύσματα, ἐξ ὧν ἀπετελέσθη ὁ ἀκροκέραμος τῆς εἰκ. 7. Σημειωτέον, ὅτι περὶ τὸ δυτικὸν ἡμισυ τοῦ ναοῦ τούτου ἐξηρευνήθη ἐπίχωσις ἐκ φανερᾶς λατύπης καὶ χωμάτων, βάθους 20-40 μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἣτις οὐδὲν παρέσχε σύντριμμα κεράμων, ἔνδειξις, ὅτι τὸ κτίσμα κατὰ τὸ κατώτερον αὐτοῦ τοῦλάχιστον μέρος προηγῆθη οἰωνδήποτε κεράμων ἐπὶ τοῦ τόπου. Καὶ ἡ ἄλλοθεν ἀπουσία παντὸς σχετικοῦ ἴχνους ἀρχαιότερου πείθει, ὅτι ἡ πρώτη ἴδρυσις ναοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἀγ. Ἡλίας δὲν ἀναβαίνει πέραν τοῦ τέλους τοῦ F' αἰῶνος, ὅπου ἀναφέρονται χρονικῶς αἱ παλαιότεραι ἔκτυποι κεφαλαὶ τῶν ἀκροκεράμων. Παρατηρήθησαν,

¹ BCH, 1891, 657.

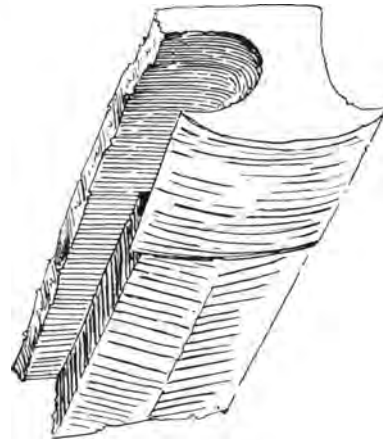
² AM, 1915, 27 κέ. πίν. 5-6. Ὅτι πρέπει νὰ μὴ ἀπαιτοῦμεν ἀκρίβειαν μέχρι ἑκατοστοῦ ἔδειξεν αὐτόθι (σελ. 38-39) ὁ κ. Ὁρλάνδος, ἀφοῦ τὸ ἐπιστύλιον τῆς βορείας πλευρᾶς εἶναι κατὰ .057 μ. μεγαλύτερον τῆς νοτίας διὰ τὴν σχετικὴν ἀτέλειαν τῆς ἐκτελέσεως.

³ Perrot, Histoire de l'art VII, 608.

μάλιστα κατὰ ναὸν Β, καὶ κεραμίδες εὐτελεῖς μὲ ἐντύπους ἀπλᾶς ὀφιοειδεῖς γραμμάς, δηλώνουσαι τὴν στέγασιν εἰς μεταγενεστέρους ῥωμαϊκοὺς χρόνους.

Σπουδαῖον εἶναι τὸ τεμάχιον κεράμου τῆς εἰκ. 7. Διότι μόνον τοῦ ἀρκεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ὅλης κεραμώσεως. Εἶναι μέρος διπλῆς κεραμίδος, ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ καλυπτῆρος καὶ τοῦ συνεχομένου κάτω στρωτῆρος. Καὶ ὁ καλυπτῆρ διατηρεῖ ἔμπροσθεν μικρὰ ἀλλ' ἐνδεικτικὰ ἴχνη ἀποτριβείσης ἐκτύπου κεφαλῆς κόρης καὶ ὁ στρωτῆρ κατακόρυφον λείαν ἐπιφάνειαν, ὕψους .04, κοσμουμένην δι' ἀπλοῦ πλέγματος, ἐξ ὧν ἐμφαίνεται, ὅτι ἡ κεραμὶς ἀνήκει εἰς τὰς ἀκρᾶς, τὰς ἡγεμόνας κεραμίδας, ὡς ἔλεγον οἱ παλαιοί. Τοῦ καλυπτῆρος τὸ ὅλον μῆκος εἶναι

.652 μὲ πλάτος μετώπου .218, τὸ δὲ σχῆμα, ἐνῶ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος εἶναι τὸ σὺνηθες τετραέδρον, κατὰ τὸ ὀπισθεν ἄκρον παρουσιάζει τὸ ἐξαιρετικὸν φαινόμενον γὰ ἀνυψώνεται καὶ ἀποβαίνει κυρτόν. Τὸ ἄκρον τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς τὸ σκεπαζόμενον ὑπὸ τοῦ ὀπισθεν καλυπτῆρος, ὅστις οὕτω πρέπει νὰ ἔχη μορφήν ἡμικυλινδρικήν. Πῶς ἀκριβέστερον ἔχει τὸ πρᾶγμα σαφηνίζει τὸ σχεδίασμα (εἰκ. 8). Πραγματικῶς τὸ μέγιστον πλῆθος τῶν κεραμικῶν συντριμμάτων ἀνήκει εἰς κοίλους στρωτῆρας καὶ κυρτοὺς καλυπτῆρας ἐκ τῶν σὺνηθων, ἀρᾶιὰ δὲ συνελέχθησαν θραύσματα ἐκ τῶν

Εἰκ. 8. Τὸ ὀπισθεν τοῦ ἀκροκεράμου.

διπλῶν κεραμίδων μὲ τὰς ἐπιπέδους ἐπιφανείας.

Κατὰ ταῦτα ἄρα τὴν μὲν πρώτην σειρὰν κατὰ τὸ μέτωπον ἑκατέρας πλευρᾶς ἀπετέλουν αἱ διπλαῖ καὶ τεχνικῶς τελειότεραι κεραμίδες, τὰς δὲ λοιπὰς ἀπῆρτιζε τὸ κοινὸν καὶ ἀπλούστερον εἶδος. Τὴν τοποθέτησιν τῶν ἐπιπέδων καὶ βάρους ἱκανοῦ κεραμίδων κατὰ τὰ ἄκρα ὑπηγόρευεν εὐλόγως καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς μεγαλυτέρας στερεότητος. Συνελέχθη ἄλλως σύντριμμα στρωτῆρος, ἐκ τοῦ κρυπτομένου ὑπὸ τὸν καλυπτῆρα μέρους τοῦ μετώπου, διατηροῦν ἔτι τὸν συνεχόμενον σιδηροῦν ἥλον καὶ ἐμφαίνον, ὅτι κατὰ τὰ ἄκρα κατεβάλλετο ἐξαιρετικὴ φροντίς εἰς τὴν στερέωσιν τῶν κεράμων. Ἡ αὐτὴ ἐπιμέλεια τῆς καθηλώσεως τῶν ἀκροκεράμων βεβαιώνεται πολλάκις ἐν Θέρμῳ. Αἱ κεραμίδες πρὸς τούτοις ἦσαν τοποθετημέναι ἢ ἐντελῶς ὀριζοντίως ἢ μὲ ἐλαφροτάτην κλίσιν, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς ἔμπροσθεν ὀρθογωνίας τομῆς τοῦ στρωτῆρος. Ἀκολουθεῖ, ὅτι αἱ ὀπισθεν σειραὶ, αἱ συμμορφούμεναι πρὸς τὴν κλίσιν τῆς στέγης, ἐσχημάτιζον ἀμβλυτάτην γωνίαν μετὰ τῶν ἀκροκεράμων, φαινόμενον καὶ ἀλλαχοῦ παρατηρηθέν. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ μοναδική, καθόσον γνωρίζω, ἀνύψωσις τοῦ ὀπισθίου ἄκρου τοῦ καλυπτῆρος. Ἐὰν κάμωμεν χρῆσιν τῆς τεχνικῆς ὀρολογίας τῶν παλαιῶν, θὰ ὀνομάσωμεν τὰς μὲν διπλαῖς ἐπι-

πέδους κεραμίδας κορινθίας, τὸν δὲ λοιπὸν κέραμον, τὸν ἀπλούστερον, λακωνικόν¹. Τοιοῦτος δὲ συνδυασμὸς τῶν δύο εἰδῶν εἶναι προδήλως ἐπιτυγῆς καὶ μαρτυρεῖται καὶ ἄλλοθεν, ὅπως ἐξ Ὀλυμπίας καὶ Μεταποντίου μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐκεῖθεν διειρηθήσαν μόνον στρωτῆρες κοῖλοι τῆς δευτέρας σειρᾶς ἔχοντες ἐπίπεδον τὸ κάτω αὐτῶν πέρασ².

Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων θραυσμάτων τῶν ἐκτύπων κεφαλῶν τῶν ἀκροκε-

Εἰκ. 9. Ἐκ κεφαλῶν κορῶν καὶ ἀνδρός.

ράμων εἶναι τὰ ἔναντι ἀπεικονιζόμενα. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 9 ἔχομεν κάτω μὲν συντριμ-

¹ Πρῶτος ὁ Dörpfled ἐν AM, 1883 σελ. 162 διέκρινε τὸν κορινθιακὸν κέραμον τοῦ λακωνικοῦ, μεθ' ὃ Lattermann ἐν BCH, 1908, 298 κέ. μετ' ἐξέτασιν πλείονων ἐπιγραφῶν προσήνεγκε νέας ἐνδείξεις. Πρὸ πάντων συνήγαγεν ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, ὅτι ὁ λακωνικὸς κέραμος πωλεῖται κατὰ ζεύγη καὶ ὅτι ἡ τιμὴ ἑνὸς τοιοῦτου ζεύγους εἶναι ἡ αὐτὴ περίπου πρὸς τὴν τιμὴν μίας κορινθιακῆς κεραμίδος, ἥτις ἀκολούθως θὰ ἦτο διπλῆ. Περιέπεσεν ὁμῶς ὁ Lattermann εἰς τὴν πλάνην νὰ νομίξῃ, ὅτι αἱ κορινθιακαὶ ἦσαν πάντοτε διπλαῖ. Τὸ κύριον χαρακτηριστὸν τῆς κορινθίας κεραμίδος δὲν ἦτο ἡ σύμφυσις αὐτῆ τοῦ καλυπτῆρος καὶ στρωτῆρος, ἥτις ἦτο πάντως δευτερεύουσα ιδιότης, ἀλλὰ τὸ πολυεδρικὸν καὶ ἐπίπεδον ἐξωτερικόν. Ἦσαν ἄρα καὶ ἀπλαῖ κορινθιακαὶ κεραμίδες ἐπίσης ἐν χρήσει, ὡς αἱ διπλαῖ. Ὁ κορινθοσειδῆς κέραμος τῆς ἐκ Δελφῶν ἐπιγραφῆς ἐν BCH, 1902, 42, 35 ἀπετελεῖτο ἐξ ἀπλῶν καὶ παρείχετο κατὰ ζεύγη. Πρβλ. καὶ AJA, 1910, 308. Ἐπίσης ἐνταῦθα ὁ Caskey ἀρνεῖται τὴν συχνότητα τῶν διπλῶν κεραμίδων.

² Olympia, I, πίν. 98, 20, σελ. 169.

ματα κορῶν, αἵτινες ἐκόσμουν ἀσφαλῶς τὰ μέτωπα τῶν καλυπτῆρων, ἄνω δὲ μέρος σημαντικῶς μεγαλυτέρας κεφαλῆς ἀνδρός. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 10 δύο τεμάχια κεφαλῶν Σιληνῶν. Δεδομένου, ὅτι τὸ μέγιστον ὕψος τοῦ μετώπου εἶναι 12 ἑκατοστῶν, ἢ κεφαλὴ τῆς κόρης θὰ ὑπερεῖχε περίπου κατὰ τὴν στεφάνην, ἀλλ' ἂν ἀποδώσωμεν ἐπίσης εἰς τοὺς καλυπτῆρας τοὺς Σιληνοὺς καὶ τοὺς ἄνδρας, ὡς ὑποδεικνύουν τὰ κλειστὰ στόματα αὐτῶν, αἱ κεφαλαὶ τότε τῶν Σιληνῶν θὰ ὑπερεῖχον τοῦ μετώπου κατὰ 10 τοῦλάχιστον ἑκατοστὰ (πιθανώτατον ὀλόκληρον

Εἰκ. 10. Κεφαλῶν Σιληνῶν.

ὕψος .22) τῶν δὲ ἀνδρῶν περισσότερο (ὕψος ὑπολογιζόμενον .25). Τοῦτο ὁμοίως ἐπιφέρει ἀνωμαλίαν ὄχι εὐκόλως ἀνεκτὴν. Ἐξ ἄλλου συνελέχθη τεμάχιον ἐκ τῆς κόρης ἀνδρός, ὅπερ ὅπισθεν διατηρούμενον μέχρι τοῦ κατωτάτου σημείου βεβαιῶναι, ὅτι ἡ κεφαλὴ δὲν προσεκολλᾶτο ὡς ἀνάγλυφον ἐπὶ οἰασθήποτε πλακός, ἀλλ' ὅτι ὑψώνετο ἐλευθέρα. Ἀκολουθεῖ, ὅτι αἱ κεφαλαὶ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν Σιληνῶν εἶχον τὴν θέσιν των ἐπὶ τοῦ στρωτήρος, ὀλίγα ἑκατοστὰ ὅπισθεν, ἐφ' ἧς ἀκριβῶς εὐθείας ὑψώνονται καὶ τὰ μέτωπα τῶν καλυπτῆρων. Οὕτω εὐρίσκουν τὴν φυσικὴν θέσιν των αἱ μεγαλύτεραι κεφαλαὶ ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου πλάτους τοῦ στρωτήρος. Ἐπειδὴ τὸ μέγιστον πλάτος τοῦ Σιληνοῦ εἶναι .19, θὰ ἀφήνετο δεξιὰ καὶ ἄριστα ἐλευθέρος χώρος διὰ τὴν ἐκροὴν τῶν ὑδάτων. Ἡ τοιαύτη ἀναπαράστασις ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῆς παραβολῆς πρὸς τὸν Θέρμον. Ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Θερμίου

Ἀπόλλωνος ἀληθῶς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν κεράμωσιν τοῦ 600-620 π. Χ. καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν τοῦ 520 τοὺς μὲν καλυπτῆρας ἐκόσμου ἀδιαλείπτως κόραι, τοὺς δὲ στρωτῆρας λεόντων, Σιληνῶν ἢ ἀνδρῶν κεφαλαί, αἵτινες κανονικῶς εἶναι μεγαλύτεραι¹. Αἱ διαφοραί, ὅτι εἰς τὸν Ταξιάρχην ἔχομεν κεραμίδας διπλᾶς μὲ κεφαλᾶς τῶν στρωτήρων ἐλευθέρας, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχη ἀνάγκη τοῦ ἀντικαλλιτεχνικοῦ μέσου τῆς διατρυπήσεως τοῦ λαιμοῦ τῶν ἀνδρῶν, ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν ὑστέραν κεράμωσιν τοῦ Θέρμιου, εἶναι ἀσήμαντοι. Διὰ ταῦτα, ἂν καὶ δὲν ἔχομεν συντρίμματα ἐκ τοῦ μετώπου τῶν στρωτήρων κυροῦντα τὴν προταθεῖσαν θέσιν τῶν κεφαλῶν, πιστεύομεν, ὅτι ἡ ἀναπαράστασις εἶναι τοῦλάχιστον εἰς μέγαν βαθμὸν πιθανή. Προστίθεται ἄρα καὶ δεύτερον παράδειγμα ναοῦ κοσμουμένου κατὰ τὴν ὑδρορροήν διὰ συνεχοῦς σειρᾶς κεφαλῶν καὶ δὲν εἶναι ὁ Θέρμος μοναδικός².

Ἐὰν παραβάλωμεν τὰ θραύσματα τῆς εἰκ. 9 πρὸς τὸ τοῦ Σιληνοῦ ἐκ Θέρμου³, Ἀρχ. Ἐφημ. 1910 πίν. 10, 3, εὐκόλως θὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ὁμοιότητα. Τὰ αὐτὰ χυδαῖα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, τὰ αὐτὰ ζφώδη ὄτα τοῦ χοίρου ἢ ἵππου, ὁ αὐτὸς σχηματισμὸς τῆς κόμης μὲ τοὺς μικροὺς καὶ ἀδρῶντες ὠρθωμένους βοστρύχους. Μόνον ἐπὶ τοῦ ἐκ Θέρμου Σιληνοῦ ἢ εἰκῶν εἶναι διὰ τὸ ἀνοιγόμενον στόμα πλουσιωτέρα καὶ ζωηρότερα, ἐξαιροῦνται δὲ τὰ ζφώδη χαρακτηριστικὰ, τῆς ῥινὸς π. χ., ἐμφανέστερον. Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀνδρὸς τῆς εἰκ. 9 ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὴν ἐκ Θέρμου κεφαλὴν, Ἀρχ. Ἐφημ. 1900, 11, 5, ὥστε τοῦλάχιστον ἡ χρονικὴ ἀπόστασις νὰ μὴ εἶναι μεγάλη. Τὴν ἐποχὴν τῶν ἐκ Θέρμου κεφαλῶν τῆς ὑστέρας κεραμώσεως Β ὁ Η. Koch ὁρμώμενος ἐκ διαφορῶν λόγων ἐξηκρίβωσεν ὡς ἀναφερομένην περὶ τὸ 520 π. Χ.⁴. Καὶ εἰς τὸν Ταξιάρχην οὐδεὶς οὐσιώδης λόγος ὑπάρχει, ὥστε νὰ ὑπολογίσωμεν τὸν χρόνον διαφορετικὰ. Μόνον πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι καὶ ἐδῶ ἔγιναν ἀντικαταστάσεις τῶν ἀρχαιότερων κεράμων μετὰ τὰς φυσικῶς ἐπερχομένας ζημίας. Ἐκ τοιαύτης ἀντικαταστάσεως προέρχεται ἡ κεφαλὴ κόρης τῆς εἰκόνας, ἣτις δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὰς ὠρίμους ἀρχαϊκὰς κόρας τοῦ Θέρμου, Ἀρχ. Ἐφημ. ἔ. ἀ. πίν. 11, 4, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος.

Ἐκ τῶν λοιπῶν κεράμων φανερὰ εἶναι ἀκόμη ἡ σίμη τῶν ἀετωμάτων, ἡ ἐπαιεῖς. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 11 δεξιὰ ἔχομεν δύο μέρη ἐκ τοιαύτης σίμης, ἣτις ἔχει μόλις

¹ Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1900, πίν. 10 καὶ 11, Antike Denkmäler II, πίν. 49-53. Spinger-Wolters σελ. 165. Röm. Mitt. 1915 σελ. 63.

² Τὸ αὐτὸ περίπου φαινόμενον σειρᾶς ἀνδρικών καὶ γυναικείων κεφαλῶν ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ δευτέρου ναοῦ τοῦ Θέρμου, ὡς ἐλπίζω νὰ δείξω προσεχῶς. Καὶ ἐν Κερκύρα ἐπὶ μεγάλου ἀρχαϊκοῦ ναοῦ τῆς ἀκροπόλεως ὑπέδειξα ἄλλοτε τὴν συνεχῆ σειρὰν λεοντοκεφαλῶν καὶ γοργονείων (Παράρτημα Ἀρχ. Δελτ. 1915, 83).

³ Ἴδὲ τὴν πλήρη κεφαλὴν τοῦ Σιληνοῦ παρὰ E. Douglas van Buren, Greek fictile Revetements πίν. 37, 136 καὶ AM, 1914, 238 (Koch.).

⁴ AM, 1914, 239-240.

τὸ ὕψος τῶν 8 ἑκατοστῶν. Τόσον ταπεινὴν σίμην δὲν γνωρίζω ἄλλοθεν. Ὑπὲρ τὴν κάτω κάθετον λείαν ἐπιφάνειαν ἐκτείνεται ῥαβδωτὴ ταινία καὶ μικρὸν ἄνω ἰωνικὸν κυμάτιον. Ὅτι πραγματικῶς τὰ θραύσματα ταῦτα ἀνήκουν εἰς ἐπαετίδας φαίνεται ἐκ τῆς ὀπισθεν χαρακτηριστικῆς καμπύλης ἐπιφανείας ὡς καὶ τῆς παρατηρηθείσης ἐπὶ ἄλλου συντριμματος ἐντομῆς, ἀπαραιτήτου ἐπὶ τῶν ἐπαετίδων

Εἰκ. 11. Συντριμματα ἀγάλματος μαρμαρίνου, πηλίνου περιρραντηρίου καὶ ἐπαετίδος.

χάριν τῆς ἀναγκαίας ζητσοειδοῦς συναρμογῆς, σπανίας³ δὲ ἐπὶ τῶν σιμῶν τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ὁ τύπος οὗτος τῆς ἐπαετίδος εἶναι πολὺ διαδεδομένος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} αἰῶνος. Ὑπὸ τοῦ Koch ἀπεδόθη εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὀνομασθεῖσαν

³ Ἐπιφανὲς παράδειγμα σίμης τῶν μακρῶν πλευρῶν μετὰ ζητσοειδοῦς ἀρμογῆς εἶναι τὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς τοῦ Ἀκράγαντος (Durrm, Baukunst, 198 εἰκ. 172), ὅπερ διέφυγε παραδόξως τὸν κ. Ὁρλάνδον ἐν σελ. 67 τοῦ ἔργου Eleusis τοῦ F. Noack, ἀποδίδοντα μόνον εἰς τοὺς ἀετοὺς τὴν ἰδιάζουσαν μορφήν τῶν ἀρμῶν. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀκράγαντος δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ ἄλλα, ὡς τὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Κερκύρα (Ἀρχ. Δελτίου 1915, Παράρτημα 80), ἐπὶ ἀνεκδότου κεραμώσεως ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχαιοτέρας λεοντοκεφάλου σίμης τῆς Λαφρίας. Πάντως τὸ φαινόμενον εἶναι σπάνιον.

σειράν τοῦ Θησαυροῦ τῶν Μεγάρων ¹, ὑπὸ δὲ τοῦ Ὀρλάνδου ἐθεωρήθη ἰδιάζων μόνον εἰς τὸν δωρικὸν ῥυθμόν ².

Εἰς τὴν ἐκ τῶν ἀκροκεράμων ἐξαχθεῖσαν ἐποχὴν τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ ναοῦ δὲν ἀντιτίθεται ἡ μορφή τοῦ ἐπικράνου (εἰκ. 2). Ἐὰν καὶ ἡ ἐργασία εἶναι χονδροειδῆς ἀρκετά, ὅμως διακρίνεται μεταξὺ τοῦ ἄβακος καὶ τῆς βάσεως τὸ περίγραμμα διπλοῦ κύματος, ὅπερ δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 6^{ου} αἰῶνος. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐπικράνου ἀποδοθῇ εἰς ὑστέρους χρόνους οὐδεμίαν τοῦτο ἔχει σημασίαν διὰ τὴν λοιπὴν κατασκευὴν, ἥτις, ὡς ἀναπαρεστάθη, ὀλόκληρος μετὰ τῆς κεραμώσεως ἀνήκει εἰς τὴν ὠριμοναρχαϊκὴν ἐποχὴν τοῦ τέλους τοῦ 6^{ου} αἰῶ-

Εἰκ. 12. Σύντριμμα κεράμων.

νος. Αὐτονόητον δὲ εἶναι, ὅτι ἐπισκευαὶ καὶ θεραπείαι ζημιῶν ἐγίνοντο εἰς πάντας τοὺς χρόνους. Οὕτω ἀντικατάστασις κεραμίδων κατὰ τὸν 4^{ον} αἰῶνα σημαίνει τὸ ἐνεπίγραφον θραῦσμα στρωτῆρος τῆς εἰκ. 12. Μὲ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ βᾶσις τοῦ Δ ἔχει φθορῆν, προτείνω τὴν ἀνάγνωσιν: **δαμιο[ργῶν]**, ὡς ἰσοδύναμον πρὸς τὴν συνήθη ἐπιγραφὴν: δαμόσιος.

Βραχὺς θὰ εἶναι ὁ λόγος περὶ τῶν ἀφιερωμάτων. Διότι εὐρέθησαν ὀλίγα καὶ ἀσήμαντα συντρίμματα. Πραγματικῶς, πῶς νὰ συλλεχθῶσιν ἐπὶ τῆς βραχέως

ράχεως ἀκέραια ἀφιερῶματα, ὅταν συχνότατα ἡ ἐπίχωσις, ἐὰν τοιαύτη ὑπῆρχε, δὲν ὑπερέβαινε τὰ 20 ἑκατοστὰ; Κατὰ τὴν νοτίαν κατωφέρειαν τὰ χῶματα εἶναι περισσότερα, ἀλλὰ καὶ ἡ διασπορὰ τῶν πραγμάτων ἀπεριόριστος καὶ ἀπελπιστικὴ. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 11 ἄνω ἀριστερὰ ἔχομεν σύντριμμα μαρμάρου, ὑλικοῦ ἄλλως ἄγνωστου ὄχι μόνον εἰς τὸ ἡμέτερον ἱερόν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Θέρμον αὐτόν, ἐφ' οὗ διακρίνονται οἱ δάκτυλοι ἀριστεροῦ ποδὸς σανδαλοφόρου, πιθανῶς γυναικείου, μεγέθους μικροτέρου τοῦ φυσικοῦ, πατοῦντος ἐπὶ τῆς πλίνθου. Εὐρέθη πλησιέστατα καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ ναοῦ Β, ἀλλ' ὄχι μόνον ἐκ τοῦ λοιποῦ ἀγάλματος, ἀλλ' οὔτε ἐκ τῆς βάσεως αὐτοῦ δὲν εὐρέθη ἵχνος. Ἐκ τῶν διατηρουμένων μορφῶν τῶν δακτύλων δὲν φαίνεται τὸ ἔργον παλαιότερον τοῦ 4^{ου} αἰῶνος. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς εἰκόνος κάτω ἀριστερὰ ὡς καὶ ἐπὶ τῆς εἰκ. 13 ἔχομεν μέρη πηλίνων περιφαντηρίων, ὡς κατέληξα νὰ πιστεύω μετὰ μακροχρόνιον ἀπορίαν. Τοιαύτας δηλ.

¹ Röm. Mitt. 1915, 70, 100 κέ.

² Παρὰ F. Noack, Eleusis σελ. 64.

βάσεις μετὰ θραβδωτῶν κιονίσκων παρετήρησα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ὀλυμπίας χωρὶς νὰ εὔρω ἐρμηνείαν εἰς τὸ σχετικὸν γερμανικὸν σύγγραμμα, εἶτα ἐσημείωσα εἰς τὸ Ἀγρίνιον καὶ τὴν Καλυδῶνα τὰ αὐτὰ πράγματα, ἕως οὗτου πέρυσι μεταξὺ διαφόρων πηλίνων συντριμμάτων ἀποκειμένων εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ Ἑθν. Μουσείου ἀνέστυρα πρᾶγμα, ὅπερ συγχρόνως ἐπόθει καὶ ὁ κ. Brückner. Ἡ ὀνομασία αὐτοῦ ὡς περιρραντηρίου ἦτο ἀσφαλῆς, διότι συμφυῆς μὲ τὸν κιονίσκον ὑπάρχει λεκάνη ἀβαθῆς, καθιστῶσα πρόδηλον τὴν χρῆσιν τοῦ σκεύους. Παρὰ τὸν ναὸν Α παρατηρήθη λίθος περιόπου στρογγύλος, ὕψους .60, φέρων ἄνω ἀβαθῆ λεκάνην ἀτέχνως λαξευτήν. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι τὸ λίθινον κατεσκεύασμα ἦτο περιρραντήριον, ὅπως ἦσαν καὶ τὰ πῆλινα. Πρέπει νὰ ὑπῆρχον εἰς κάθε ἱερόν πλείονα τοιαῦτα σκευὴ χάριν τῆς ἐξυπηρετήσεως τοῦ πλήθους κατὰ τὰς ἐορτὰς καὶ δημοτελεῖς θυσίας¹.

Εἰκ. 13. Ἐκ πηλίνων περιρραντηρίων.

Ἐκ τριῶν διαφορῶν ὑλικῶν εἶναι τὰ ἀναθήματα τῆς εἰκ. 14. Ἀριστερὰ δρέπανον σιδηροῦν, σφωζομένου μήκους .15, τὸ ὁποῖον ὀρθότερον θὰ ἐκαλοῦμεν κλαδευτήριον. Παρόμοιον εὐρέθη καὶ δεύτερον. Ὑπεράνω πῆλινον μαλλοφόρον ζῶον, πιθανώτατα πρόβατον καὶ κάτω ἐπὶ χαλκοῦ ἐλάσματος κυνάριον ἐξ ἐπιθέτου ὑαλομάζης, στακτερᾶς ὑποκυάνου.

Ἐξ εἰκοσάδος συντριμμάτων κορῶν ἀπεικονίζονται πέντε κεφαλαὶ ἐκ τῶν καλύτερον διατηρουμένων (εἰκ. 15). Ἄνω ἀριστερὰ ἔχομεν μέρος προτομῆς μὲ ὀπὴν ἐξαρθήσεως, κοινοῦ ἀρχαϊκοῦ τύπου, ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ὑπ' αὐτὴν κεφαλὴ ἀνήκει εἰς προτομὴν πολὺ γνωστοῦ τύπου τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5^{ου} αἰῶνος². Αἱ τρεῖς λοιπαὶ ἀνήκουν εἰς τὸν 4^{ον}. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς Ἀθηνᾶς μὲ τὸ ἀττικὸν τρίλοφον κράνος. Ἄν καὶ ἐκ τοῦ μοναδικοῦ εἰκονιδίου οὐδὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ συμπέρασμα περὶ τῆς λατρευομένης θεότητος, ὅμως ἐνθυμίζει τοῦτο τὴν σημαντικὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Αἰτωλίᾳ (Πανσ. 10, 15, 2. Woodhouse, Aetolia 126).

¹ Εἰκόνα περιρραντηρίου ἐντὸς ἱεροῦ ἐξ ἀγγειογραφίας ἰδὲ παρὰ Daremberg - Saglio, Iustratio, εἰκ. 4681. Ἐν ἄλλο περιρραντήριον ἐπίσης ἐντὸς ἱεροῦ παρὰ τοῦ τελετουροῦντος ὀσχοφόρου νέου παρὰ Harrison, Themis 325.

² Πρβλ. Ἀρχ. Δελτ. 1920 - 21, 78 εἰκ. 11, 1.

Ἐκ τῶν λοιπῶν μικρῶν εὐρημάτων ἀξιομνημόνευτοι εἶναι δύο σχεδὸν ἀκέρατοι σκύφοι, ὕψους 10, ἄγραφοι, μὲ γάνωμα καστανέρυθρον, φέροντες ἐκάτερος ὀλίγιστα ἐγγάρακτα ἀρχαῖκὰ γράμματα, ἐξ ὧν δὲν κατώρθωσα τίποτε νὰ συμπεράνω. Δὲν ἔλειψαν καὶ ἐδῶ τὰ συνήθη εἰς τὰ ἱερὰ ἀφιερώματα τῶν πηλίνων πυραμίδων καὶ κωνικῶν σωματίων. Ἰδίως πολυάριθμα συνελέχθησαν ἐπιμήκη

Εἰκ. 14. Δρέπανον καὶ ἄλλα ἀφιερώματα.

διάτρητα πράγματα μὲ τὰ ἄκρα ἐξέχοντα εἰς σχῆμα τροχῶν, **κουβαρίστρες** ἢ **ῥοκέλες** κατὰ τοὺς ἐργάτας.

Παρὰ τὸ ἀσήμαντον τῶν μικρῶν ἀφιερωμάτων, τοῦλάχιστον ταῦτα δὲν ἀντιτίθενται εἰς τὴν διὰ τῶν κεράμων ὀρισθεῖσαν ἐποχὴν τῆς πρώτης ἰδρύσεως τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ τοῦναντίον τὴν ἐπιβεβαιώνουν. Ἐὰν παρατηρήθησαν 2-3 συντρίμματα προϊστορικῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων ὡς τὰ ἐκ Θέρμου, Ἐρχαιολ. Δελτίον 1915, 265, ταῦτα ἀνήκουν εἰς παλαιότερας κατασκευὰς ἀπλῶν οἰκημάτων. Ἀνατολικῶς τῶν ναῶν καὶ μικρὸν πρὸ τοῦ κρημιζομένου βράχου ἀπεκαλύφθη τμήμα τοίχου, ὁμοίου τὴν κατασκευὴν πρὸς τοίχους τῆς β' χιλιετηρίδος ἐν Θέρμῳ¹. Δὲν μένει

¹ Ἐκατέρωθεν δηλ. τοῦ χαμηλοῦ τοίχου ὑψοῦνται εἰς συνεχῆ σειρὰν ὄρθιαι πλάκες, προστατεύουσαι καὶ συνέχουσαι τὰς δοκοὺς τῆς ξυλοδομίας. Ἴδὲ π. χ. τοιοῦτον κτίσμα ἐπὶ τῆς εἰκ. 7 τοῦ Ἐρχ. Δελτίου 1915, 239, ἀριστερὰ. Παρομοίαν τοιχοδομίαν παρουσιάζει καὶ προϊστορικὸς περίβολος ἐν Ἀσίῃ ἀποκαλυφθεὶς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν Σουηδῶν τὸ 1924.

ἀμφιβολία, ὅτι κατὰ τὴν παλαιὰν ταύτην ἐποχὴν ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς βραχύδους κορυφῆς κατοικίαι, πάντως ὀλίγαι, ἀνήκουσαι εἰς μικροὺς χωροδεσπότης, οἵτινες εὐκόλως ἠδύναντο ἐκεῖθεν νὰ ἐποπτεύουν τὰς νομάς καὶ νὰ ἐξασφαλίζουν ἑαυτοὺς καὶ τὰ ποίμνιά των. Ἄν διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν ἡ οἴκησις τοῦ τόπου καὶ μέχρι τίνος χρόνου δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ εὔρεθῃ. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι μετὰ τὴν ἴδρυσιν τῶν ναῶν οὐδεὶς ὑπῆρχε πλησίον συνοικισμός. Πρέπει νὰ καταβῇ τις εἰς

Εἰκ. 15. Συντρίμματα κορῶν.

τὴν βαθυτάτην φάραγγα τοῦ Βασιλικοῦ καὶ νὰ ἀναβῇ τὴν ἀπέναντι τοῦ Ἁγ. Ἡλίας ῥάχιν, ἵνα ἀνεύρη τὰ ἀνεξάλειπτα ἴχνη παντὸς ἀρχαίου συνοικισμοῦ, τὰ ὄστρακα τῶν ἀγγείων. Καὶ εἰς ἴσην ἀπόστασιν, $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας, πρὸς δυσμὰς, κατὰ τὴν μακρὰν κοιλάδα ΝΔ τοῦ Ταξιάρχου, ἐπανεῦρον τὰ ζητηθέντα ὄστρακα. Ἄλλως οὐδαμοῦ πλησιέστερον. Τὸ ἱερόν ἄρα ἦτο μονῆρες ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς ἐρημικῆς ῥάχως, ἀλλ' ἦτο ὄρατὸν πολλαχόθεν καὶ ἐκ Θέρμου. Πῶς λοιπὸν ὠνομάζετο τὸ ἱερόν καὶ ὁποία ἦτο ἡ ἐν αὐτῷ λατρεία;

Ὡς πρὸς τὴν λατρείαν ἐβεβαιώθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν φαινόμενον, ὅπερ καὶ καθ' ἑαυτὸ σημαντικὸν εἶναι καὶ θὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν εὔρεσιν τῆς πιθανῆς θεότητος τοῦ ἱεροῦ. Καθ' ὅλην δηλ. τὴν ἔκτασιν ἀπὸ τῶν ναῶν, ἐπὶ 30-40 μέτρα πρὸς ἀνατολάς, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ βάθος τῆς μικρᾶς

ἐπιχώσεως ἄφθονος ἦτο παντοῦ τέφρα, στακτερὴ ἢ μελανή, ἀνάμεικτος μὲ πολυάριθμα μικρὰ συντριμμάτα ὀστέων καέντων. Ὡς ἐν ἀρχῇ εἵπομεν, ἦσαν καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τὰ **κοκκαλάκια** τὸ κυριότερον χαρακτηριστικὸν τοῦ τόπου, ὥστε νὰ δώσουν ἀφορμὴν εἰς τὸν λαϊκὸν ἀρχαιολόγον νὰ μεταθέσῃ ἐδῶ τοὺς φοβεροὺς καὶ ἀξίως τιμωρηθέντας Γαλάτας τῆς ἱστορίας. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἰδίως πρὸ τοῦ μικροτέρου ναοῦ παρατηρήθησαν κοιλότητες ἐπὶ τοῦ βραχώδους ἐδάφους, βάθους ἐνιαχοῦ μέχρι 50 ἑκατοστῶν, πλήρεις τοιαύτης τέφρας, ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι κατὰ τὴν ἀμέσως πρὸς νότον ἀποτόμως κατερχομένην κατωφέρειαν τὰ ὀστάρια φαίνονται διεσπαρμένα εἰς ἀνυπολόγιστον ἔκτασιν, δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἀρχικῶς τὸ στρῶμα τοῦτο τῶν θυσιῶν ἦτο κατὰ πολὺ πλουσιώτερον. Αἱ βροχαὶ τῶν αἰώνων κατερράκωσαν τὸ ἱερὸν εἰς τὴν ἀρχαίαν θεότητα στρῶμα, μὴ ὑπάρχοντος ἄλλως περιβόλου ἢ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ἢ δὲ ἀνασκαφῆ ὥφειλεν ἀτυχῶς νὰ ἀποτελειώσῃ τὴν καταστροφὴν του. Βεβαίως τὰ λείψανα ταῦτα τῶν θυσιῶν τὰ ἐκτεταμένα θὰ ἠδύναντο εὐκόλως νὰ ἐρμηνευθῶσιν μὲ τὴν πρόχειρον γνώμην, ὅτι ὁ περὶ τὸν βωμὸν σωρὸς τῆς τέφρας ἐξηπλώθη καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, ἂν καὶ τοῦ βωμοῦ τούτου ὄχι μόνον δὲν διατηρήθη οὐδὲν ἴχνος κατασκευῆς, ἀλλ' οὐδὲ φαίνεται οὐδαμοῦ ἢ θέσις ἐξ οἵασις δὴποτε ἐξομαλύνσεως τοῦ βράχου. Τὸ ζήτημα ἐν τούτοις προσλαμβάνει νέαν τροπὴν μὲ τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός, ὅτι ἡ αὐτὴ τέφρα τῶν θυσιῶν παρατηρήθη καὶ ἐντὸς τοῦ μεγαλυτέρου τῶν ναῶν. Κατὰ τὸ μέσον δηλ. τοῦ σηκοῦ ἐβεβαιώθη στρῶμα τέφρας, ὑπερκείμενον τοῦ ἐξομαλισμένου βραχώδους ἐδάφους, ἀνάμεικτον μετὰ χωμάτων, ὀλίγων ἀνθράκων, ἀπείρων συντριμμάτων λευκῶν ὀσταρίων καὶ μελανῶν στιλβόντων συντριμμάτων ἀγγείων (Παράρτημα Ἀρχαιολ. Δελτίου 1916, 45). Τὸ στρῶμα εἶχε βάθος 20-25 ἑκατοστῶν καὶ ἐξετείνετο εἰς μῆκος 2 περίπου μέτρων καὶ πλάτος 1.50, ἂν καὶ ὄρια διαγραφόμενα διὰ σειρᾶς λίθων δὲν παρατηρήθησαν. Τὰ μικρὰ ὄστρακα δὲν ἐφάνερον ὠρισμένην χρονολογίαν, ἀλλὰ εἶχον τὴν ἐντύπωσιν πρὸ αὐτῶν, ὅτι δὲν θὰ ἦσαν ἀρχαιότερα τοῦ 4^{ου} αἰῶνος. Ἄν καὶ δὲν παρατήρησα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ τῶν ὀλιγίστων χωμάτων καὶ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος πυρακτώσεως, ὅμως τὸ στρῶμα προῆλθεν ἐκ θυσιῶν γενομένων ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, διότι θὰ ἦτο ἀκατανόητον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ τέφρα μετεφέρθη ἔξωθεν. Ἐντὸς τοῦ προδόμου καὶ τοῦ μικροτέρου ναοῦ διὰ τὴν στενοχωρίαν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναφθῶσι τοιαῦται πυραὶ θυσιῶν, ὡς ἦσαν αὐταὶ ἀκίνδυνοι κατὰ τὸ μέσον τοῦ εὐρυχώρου σηκοῦ, ἐν ᾧ εὐλόγον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ καὶ ὄχι μόνον κατὰ τὸν 4^{ον} αἰῶνα ἐτελοῦντο αἱ ἰδιάζουσαι θυσίαι, ἀπομακρυνομένης ἐκάστοτε τῆς συσσωρευομένης τέφρας. Συμπεραίνομεν ἐντεῦθεν ὅτι καὶ ἔξω τῶν ναῶν αἱ θυσίαι θὰ ἦσαν ὅμοιαι καὶ δὲν

θὰ ἐτελοῦντο ἐπὶ βωμοῦ ἀλλὰ *κατὰ γῆς*. Πρὸς τούτοις διὰ τὸ συχνὸν μικρὸν μέγεθος τῶν καέντων ὀστῶν στηρίζεται ἡ ἰδέα τῶν ὀλοκαυτωμάτων.

Τοιαύτας ὀλοκαύστους θυσίας, γενομένας κατὰ γῆς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ δὲν θὰ μεταβῶμεν μακρὰν νὰ ἀνεύρωμεν. Λαμπρὸν παράδειγμα παρέχει ὁ Θέρμος¹. Τὸ βαθὺ μελανὸν στρώμα ὑπὸ τὸν μέγαν ἀρχαῖκὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐδείχθη, ὅτι δὲν προέρχεται ἐκ βωμοῦ ἀλλ' ἐκ τῶν θυσιῶν τῶν γινομένων ἐντὸς τοῦ ἀρχαιοτέρου, τοῦ προδρομοῦ τοῦ ἀρχαϊκοῦ, ναοῦ καὶ πλησίον αὐτοῦ. Τὸ στρώμα τοῦτο κατὰ τὴν νεωτάτην αὐτοῦ περίοδον χρονολογεῖται ἐκ γεωμετρικῶν χαλκῶν τοῦ 8^{ου} καὶ 7^{ου} αἰῶνος. Δὲν ἀποκλείεται δὲ καθόλου, τοῦναντίον εἶναι πιθανώτατον, ὅτι ὁ αὐτὸς τρόπος τῶν θυσιῶν ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὴν κατόπιν ἱστορικὴν ἐποχὴν, ἂν καὶ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν δὲν ἔγινε δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ τὸ πρᾶγμα. Θὰ ἦτο ἄλλως ἄτοπον νὰ δεχθῶμεν ἀπτόμοιον μεταβολὴν εἰς τοὺς τρόπους τῆς λατρείας εἰς τόπον, ὅπου ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ λοιπὴ παράδοσις εἶναι συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος. Τὸ φαινόμενον εἶναι σπουδαιότατον καὶ χρῆζει ἐρμηνείας. Πρὸς τοῦτο ἐνόμισα ἀρκετὸν ἄλλοτε² νὰ μνημιονεύσω τὰς ἐν τῇ οἰκίᾳ πρὸς τιμὴν ἰδίως τῆς Ἑστίας γινομένας θυσίας, ὧν ἡ τέφρα ἦτο ἱερά καὶ ἀμετακίνητος καὶ παραβάλλω πρὸς ὅμοια στρώματα τέφρας, παρατηρηθέντα εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, τὸν Ὀρχομενὸν καὶ ἀλλαχοῦ.

Ὅμως εἶχέ τι τὸ ὑπερβολικὸν καὶ αὐθαίρετον τὸ νὰ συναφθοῦν τὰ ἐκτεταμένα ταῦτα μελανὰ πλήρη ὀσταρίων στρώματα μὲ τὰς παλαιὰς θυσίας παρὰ τὴν ἑστίαν, τὰς ἀπλᾶς καὶ περιορισμένας. Ἡ συσχέτισις ἔπειτα πρὸς τὴν λατρείαν τῶν γθονίων ἀπεκλείετο. Ἦτο ἄρα ἀνάγκη πληροστέρας ἐρμηνείας καὶ ταύτην νομίζω τώρα, ὅτι ἐπιτυγχάνομεν, ἂν συνάψωμεν πρὸς τὸ λησιμονημένον κάπως εἶδος τῶν θυσιῶν, αἵτινες ἀνάγονται εἰς τὴν παναρχαίαν καὶ παγκόσμιον πυρολατρείαν, εἶναι ὀλόκαυστοι καὶ χαρακτηρίζονται μὲ μεγάλας συσσωρευμένας πυράς.

Τοιοῦτων θυσιῶν ἐξαιρέτως λαμπρὸν παράδειγμα ἔχομεν τώρα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Οἴτης, μετὰ τὸ σημαντικώτατον εὑρημα τοῦ Ν. Παππαδάκη τῆς Πυρᾶς τοῦ Ἡρακλέους. Ἐντὸς τοῦ ἐκτεταμένου τεμένου ἢ σκαπάνη τοῦ τότε (1919) ἐφόρου ἀπεκάλυψε στοάν, μικρὸν ναὸν μετὰ βωμοῦ καὶ πλησίον εὐρὸν τραπεζοειδῆ χῶρον κλειόμενον διὰ λιθίνου περιχειλώματος καὶ ἐν αὐτῷ παχὺ στρώμα **ὀστοτέφρας** μετὰ πολλῶν μικρῶν ἡμικαύστων ἀναθημάτων ἀρχομένων ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Τὸ περιχέλωμα εἶναι κατὰ τὸν ἐρευνητὴν τῆς Πυρᾶς χρόνων ῥωμαϊκῶν, ἀλλὰ καὶ οὕτω εἶναι δι' ἡμᾶς μνημεῖον ἐξόχως διδακτικόν, διότι ἀναφέρεται εἰς τὴν παλαιὰν καὶ οὐσιαστικὴν ἰδέαν ὅτι ὀλόκληρος ὁ σωρὸς τῶν ξύλων

¹ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1915, 225 - 279. Ἴδὲ πρὸ πάντων σελ. 227, 247 - 252, 274 - 276.

² Ἀρχ. Δελτίον ἔ. ἀ. 275 σημ. 1. Πρὸβλ. Ἠσύχιον ἐν λ.: Ἑστία θυόμεναι τινες ἦσαν θυσίαι, ἀφ' ὧν οὐχ οἶον τ' ἦν μεταδοῦναι ἢ ἐξενεγκεῖν.

καὶ ἀναθημάτων εἶναι ἀσύστηρως ἀποκλειστικὸν κτῆμα τῆς διὰ τοῦ πυρὸς ἐμφανιζομένης θεότητος ¹.

Τὰ ἐπὶ τῆς πυρᾶς ἐκάστοτε ῥιπτόμενα θύματα ἦσαν ὀλόκαυστα, τὰ δὲ παρατηρηθέντα ὅστ' ἦσαν παντομερῆ καὶ δὲν προήρχοντο ἐκ μηρῶν μόνον, ὡς εὐστόχως, ἐσημείωσεν ὁ ἀνασκάψας. Ἄλλ' ἐκ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τοὺς καθαγισμοὺς τῶν χθονίων δὲν ἐξάγεται, ὅτι ἡ πυρὰ προσεφέρετο εἰς τὸν Ἡρακλῆ ὡς εἰς ἦρωα. Οἰαδῆποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ καταγωγὴ τῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Οὔτης λατρείας, εἴτε αὕτη δηλ. εἶναι εὐρωπαϊκῆς ἀρχῆς εἴτε μικρασιατικῆς, ὡς βέβαιον πρέπει νὰ θεωρηθῆ, ὅτι ἡ θυσία ἦτο πυρολατρικῆς φύσεως καὶ οὐδεμίαν εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν λατρείαν τῶν χθονίων. Ἦδη παλαιότερον ὁ ἐπιφανὴς θρησκολόγος Martin Nilsson εἰς τὸ χρήσιμον βιβλίον του, Griechische Feste, κατεπολέμησε τὴν ἰσοπεδωτικὴν τάσιν νὰ ὑπάγονται ὅλα εἰς τὴν λατρείαν τῶν χθονίων ² καὶ ἐξετάσας τὰ Δαίδαλα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Κιθαιρῶνος, τὴν λατρείαν τῆς Ἀρτέμιδος Λαφρίας ἐν Πάτραις, Καλυδῶνι καὶ Ἰαμπόλει τῆς Φωκίδος, τὰ Λάφρια τῶν Δελφῶν, τὸν ἐμπρησμὸν τῶν σκηνῶν κατὰ τὴν πανήγυριν τῆς Ἰσιδος ἐν Τιθορέα ὡς καὶ τὸν παρόμοιον ἐμπρησμὸν τῆς σκηνῆς κατὰ τὸ δελφικὸν Στεπτήριον ἐξῆρε τὸν πυρολατρικὸν χαρακτῆρα τῶν σχετικῶν θυσιῶν καὶ παρέβαλε πρὸς τὰς πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης μέχρι σήμερον ἀναπτομένας κατ' ἔτος πυρὰς (Jahresfeier) ³. Ἀκριβῶς δὲ ἐπειδὴ αἱ πυραὶ αὗται κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου (24 Ἰουνίου) ἢ κατὰ τὴν ἀνοιξιν διατηροῦν μέχρι σήμερον μερικὸς ἐκ τῶν ἀρχαίων χαρακτήρων τῆς λατρείας — ἀνάπτονται καὶ ἐπὶ κορυφῆς βουνοῦ, εἶναι θαυματουργοί, ἀφοῦ νυμφεύονται οἱ ὑπερπηδῶντες αὐτὰς νέοι καὶ νεάνιδες, καίονται ἐπ' αὐτῶν εἶδωλα — εἶναι δυνατόν εἰς ἡμᾶς νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πυρῶν ⁴. Τὸ ἐπιφανὲς τῆς πυρᾶς, τὰ καιόμενα θύματα, τὰ διάφορα ἀναθήματα καὶ μάλιστα αἱ εἰκόνες τῆς ἰδίας τιμωμένης θεότητος θὰ προκαλέσουν πάντως τὴν ἀλάθητον παρουσίαν αὐτῆς. Ἐντεῦθεν ἡ τέφρα θὰ μείνῃ ἀμετακίνητος ὡς πολύτιμος ἐγγύσις τῆς θείας ἐπεμβάσεως καὶ εὐμενείας.

¹ Ἴδὲ τὴν σύντομον ἀλλ' ἀρκετὰ περιεκτικὴν δημοσίευσιν τοῦ Παππαδάκη εἰς τὸ Παράρτημα τοῦ Ἀρχ. Δελτ. 1919, 25 - 33. Ἐπιθυμῶ νὰ σημειώσω, ὅτι εἰς τὸν φίλον ἐρευνητὴν τῆς Πυρᾶς ὀφείλω τὴν πρῶτην ὥθησιν νὰ συνάψω τὰς ἐν Θέρμῳ θυσίας πρὸς τὴν πυρολατρείαν.

² Nilsson, Griech. Feste σελ. 428 κατὰ τοῦ Stengel ἀποδίδοντος εἰς τὰς θυσίας τοῦ Ἡλίου χθόνιον χαρακτῆρα.

³ Nilsson ἔ. ἀ. 50 κέ., 222 κέ., 218 κέ., 154 κέ.

⁴ Ἰδιαιτέρως ἡμεῖς ἐν Ἑλλάδι ἔχομεν ἀφθονον σχετικὸν ὕλικόν. Ἐλπίζω προσεχῶς νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὰ πυρολατρικὰ ταῦτα ἔθιμα εἰς τὴν Λαογραφίαν. Ἐνταῦθα περιορίζομαι νὰ σημειώσω, ὅτι καὶ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα *λαμπὰς* ὡς ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ ἡ πυρὰ τῆς Ἱεραπόλεως τῆς Συρίας (περὶ τῆς Συρίας θεοῦ 49) διατηρεῖται μέχρι σήμερον. Εἰς χωρίον δηλ. τῆς Κερκύρας ἔμαθον, ὅτι οἱ ὑπερπηδῶντες τὴν πυρὰν νέοι ἀπαγγέλλουν μεγαλοφώνως τὸν στίχον:

Τ' Ἀη - Γιαννιοῦ τὰ Λάμπαντα, τὰ κόκκινα σταφύλια.

Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ Παππαδάκη ὁ αὐτὸς Nilsson διὰ δύο διατριβῶν τοῦ ἐτόνισε τὰ ἐκ τοῦ νέου εὐρήματος ἐξαγόμενα. Ἄφ' ἑνὸς ἐστήριξε¹ τὴν προηγουμένως καὶ ὑπ' ἄλλων ἐξενεχθεῖσαν γνώμην, ὅτι ὁ μῦθος τῆς αὐτοπυρώσεως τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς ἀναλήψεως εἰς τὸν οὐρανὸν προῆλθεν ἐξ ἐθίμου νὰ συγκατακαίωται εἰκόνες αὐτοῦ ἐπὶ πυρᾶς. Διὰ τῆς πραγματείας δέ, *Fire-Festivals in ancient Greece*, δημοσιευθείσης ἐν *Journal of Hell. Studies* 1923 σελ. 144-148, ἐπεζήτησε νὰ κινήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν πυρολατρείαν καταλέγων καὶ μερικὰ ἄλλα παραδείγματα. Οὕτω π. χ. εἰς τὸ μέγαρον τῶν Κουρήτων (ὡς προαγόντων τὴν κτηνοτροφίαν) ἐν Μεσσήνῃ κατὰ τὸν Πausanίαν (IV, 31, 9) «... ζῶα τὰ πάντα ὁμοίως καθαγίζουσιν... ἀφιέντες εἰς τὴν φλόγα». Ἐπὶ τῆς Λαρίσσης τοῦ Ἄργους καὶ ἐπὶ τινος ἄκρας τῆς γειτονικῆς Λυρκείας ἄγουσι συγχρόνως τὴν *πυρσῶν ἑορτὴν* κατὰ τὸν αὐτὸν περιηγητὴν (II, 25, 4). Ἐν Τιτάνῃ (Paus. II, 11, 7) ἀφοῦ μετέφερον τὸ ἄγαλμα τῆς Κορωνίδος εἰς τὸ ἐπὶ λόφου ἰδρυμένον ἱερόν τῆς Ἀθηνᾶς κατέκαιον τὰ θύματα πρὸ αὐτοῦ χαμαὶ καὶ δὲν περιωρίζοντο μόνον εἰς τοὺς μηρούς. Ἀκολούθως ὁ Nilsson ὀρμώμενος ἐκ τοῦ μνημονευθέντος περιχειλώματος τῆς Πυρᾶς τῆς Οἴτης εὐρίσκει ὀρθῶς, ὅτι καὶ τὸ ἐντὸς τῶν πρωταρχαϊκῶν ναῶν Α καὶ Β τοῦ Πριניᾶ τῆς Κρήτης παρατηρηθὲν ὑπὸ τοῦ ἐξερευνητοῦ αὐτῶν Pernier τετράπλευρον περίκλεισμα, τὸ περιέχον τέφραν καὶ θυσιῶν λείψανα, προῆλθεν ἐκ τῆς αὐτῆς λατρείας. Ἀνήκει δὲ τὸ ὄλον ἱερόν, ὡς ἐκ τῶν ἀγαλμάτων τῆς καθημένης θεᾶς καὶ τῶν ἀναγλύφων τοῦ ναοῦ Α ἐδείχθη εἰς τὴν *πότνιαν θηρῶν*, τὴν Ἀρτέμιδα. Εἰς τὴν αὐτὴν μεγάλην θεὰν τῆς φύσεως, μάλιστα ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Λαφρίας, ἰδιάζει, ὡς εἶδομεν, ἡ πυρολατρεία. Ἐν τέλει ἀναφέρει τὸν χαλκοῦν γίγαντα Τάλων τῆς Κρήτης, ὅστις ἀβλαβῆς ἐπήδα εἰς τὸ πῦρ μετὰ τῶν συλλαμβανομένων καὶ εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἐπὶ κορυφῆς τῆς Ἰδης καὶ ἐν Δρήρῳ τιμώμενον Δία Ταλλαῖον, πιθανώτατα παρόμοιον πρὸς τὸν Δία Ταλειτίαν τοῦ Ταυγέτου.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα εἶναι δυνατόν νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλα. Τοῦτο συμφέρει εἰς τὴν ἔρευναν ἡμῶν, ὥστε νὰ δειχθῇ διὰ πλειόνων, ὅτι αἱ πυρολατρικαὶ θυσίαι δὲν διατηροῦν πάντοτε τὸν κανονικὸν ἐπιβλητικὸν τύπον, ὡς εἰς τὰ Δαίδαλα, τὰ Λάφρια καὶ τὴν Πυρὰν τῆς Οἴτης, ἀλλ' ἐμφανίζονται καὶ ὑπὸ μορφήν ἐξησθενημένην. Νομίζω λοιπόν, ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὸν αὐτὸν τρόπον θυσίας καὶ εἰς τὸ μέγαρον τῆς Δεσποίνης ἐν Λυκοσοῦρα, ὅπως εἰς τὸ μέγαρον τῶν Κουρήτων ἐν Μεσσήνῃ. Κατὰ τὸν Πausanίαν (VIII, 37, 8) πρὸς τιμὴν τῆς Δεσποίνης οἱ Ἀρκάδες θύουσι ἱερεῖα πολλὰ καὶ ἄφθονα... «ὁ δὲ θύων οὐ τὰς φάρυγγας ἀποτέμνει, κῶλον δὲ ὅτι ἂν τύχη τοῦτο ἕκαστος ἀπέκοψε τοῦ

¹ Archiv f. Religionswissenschaft, 1922, σελ. 310 κέ. Πρὸβλ. καὶ JHS, 1923, 144 σημ. 5.

θύματος». Ἐν Μεσσήνῃ ῥίπτονται ζῶντα τὰ θύματα εἰς τὰς φλόγας, ἐν Λυκοσούρα ἢ πάντοτε ἀγρίως ἀπαιτητικῆ θεότης ἀρκεῖται, ἂν τοῦτο θεωρηθῆ μικρότερον, εἰς τὴν ἀποκοπὴν τοῦ τυχόντος μέλους. Ἐκεῖ τιμῶνται οἱ ὅμοιοι τὴν φύσιν γόννοι τῆς μητρὸς θεᾶς, ἐνταῦθα ὡς ἐκ τοῦ συμπλέγματος τοῦ Δαμοφῶντος καὶ σήμερον βλέπομεν λατρεύεται ἢ αὐτὴ κυρία τῆς ζωῆς θεὰ μὲ τὰ ὀνόματα τῆς Δήμητρος, τῆς Δεσποίνης καὶ τῆς Ἀρτεμίδος. Ἐπὶ τῆς ὑπεράνω τῶν Βρυσεῶν νοτίως τῆς Σπάρτης κορυφῆς τοῦ Ταλετοῦ ἔθουον κατὰ τὸν Πανσ. (III, 20, 4) ἵππους εἰς τιμὴν τοῦ Ἥλιου. Ἐπειδὴ οἱ ἀρχαῖοι μυθολόγοι ταυτίζουσι τὸν Τάλων πρὸς τὸν Ἥλιον, φαίνεται, ὅτι ἐπῆλθε ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον, πρῶτος τις συγκρητισμὸς τοῦ Διὸς Ταλετίτα ἢ Ταλλαίου, ἐν Κρήτῃ, πρὸς τὸν Ἥλιον. εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέδρασεν ἢ αὐτὴ ἐπὶ βουνοκορυφῆς λατρεία¹. Ὅπως καὶ ἂν εἶναι, ἡ θυσία τῶν ὀλοκαυτουμένων ἵππων ἐπὶ τοῦ Ταλετοῦ ἦτο πυρολατρικὴ καὶ ἴσως πρέπει εἰς μερικὰς συνηθείας τοῦ σημερινοῦ λαοῦ κατὰ τὸν Ταῦγετον νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἐπιβίωσιν τῆς ἀρχαίας λατρείας. Ἐνῶ δηλ. πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος σήμερον ἀνάπτουν ἐντὸς τῶν χωρίων καὶ πόλεων τὰς γνωστὰς πυρὰς κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Ῥιγανᾶ (ἢ Φωταριστῆ τῶν Κυκλάδων) εἰς τὴν δυτικὴν πρὸ πάντων Μάνην πράττουν τὸ αὐτὸ μόνον κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγ. Ἡλία, διδομένου τοῦ συνθήματος ἀπὸ τῆς ὑψίστης κορυφῆς τοῦ Ταυγέτου, ὅπου τὴν ἑσπέραν τῆς 19 Ἰουλίου ἀνάπτεται πελωρία καὶ ἐπιφανῆς εἰς τὰ πέριξ πυρὰ σχεδὸν μόνον ἐκ λιβανωτοῦ². Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐρευνηθέντων μνημείων ἔχομεν παραδείγματα ἐξησθημένης πυρολατρίας. Οὕτω π. χ. ὁ Pernier δικαίως ὑπεστήριξεν³, ὅτι τὸ ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Νεανδρίας τετράπλευρον χώρισμα (2,60×1,13 μ.) ἐχρησίμευεν εἰς θυσίας γενομένας ἐντὸς αὐτοῦ, ὅπως εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Πριναῖ, καὶ ὅτι ἡ παρατηρηθεῖσα αὐλάξ κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὑποδεικνύει, ὅτι ὁ σηκὸς ἦτο ἐν μέρει διὰ τὰς θυσίας ὑπαιθρος. Ἐν ἄλλο παραδειγμα τέλος παρέχει ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ξανθουδίδου εἰς τὴν Κρητικὴν Δρῆρον. Ἐπὶ τῆς ἄκρας δηλ. τῆς πόλεως ταύτης ἀνέσκαψεν ὁ ἔγκριτος οὗτος ἐρευνητὴς ναὸν πλη-

¹ Τὴν εἰκασίαν ταύτην ἐξέφρασε πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ μακαρίτης Καθηγητὴς Ν. Πολίτης εἰς τὴν πραγματείαν του: Ὁ Ἥλιος κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους (1882) ἀνατυπωθεῖσαν μετὰ νέων σημειώσεων εἰς Σύμμεικτα τ. Β' σελ. 110 - 153. Ἴδὲ σελ. 148 σημ. 7.

² εἶχα τὴν εὐτυχίαν εἰς νεαρὰν ἡλικίαν νὰ ἀναβῶ εἰς τὴν ὑψηλὴν κορυφὴν τὴν παραμονὴν τῆς 20 Ἰουλίου τοῦ 1892 καὶ νὰ διανυκτερεύσω μετὰ τῶν πανηγυριστῶν εἰς τὸ πλησίον τοῦ ὑπαιθρίου παρεκκλησίου σπήλαιον. Ἐθαύμασα τότε τὸ συγκομισθὲν λιβάνι, ποὺ ὑπερέβαιεν «ἓνα φόρτωμα μουλαρίσο». Καὶ ὁ κ. Τσοῦντας ἐπεσκέφθη τὸν τόπον καὶ παρατήρησε μάλιστα, ὡς διηγεῖται, ὅτι τὸ σήμαντρον τοῦ παρεκκλησίου ἀπετέλει τεμάχιον χαλκοῦ γεωμετρικοῦ λέβητος! Πόθεν προῆλθε τὸ ἀρχαῖον τοῦτο λείψανον τῆς λατρείας; Μὴ τὸ Ταλετὸν εἶναι ἡ ὑψίστη κορυφὴ τοῦ θαυμασίου ὄρους; Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀπίθανον, ἂν μετὰ ἐρευνᾶν ἀποκλεισθῆ ὁ τόπος τῆς λατρείας ἐπὶ τῶν ὑπὲρ τὰς Βρυσεᾶς καὶ τὰ Σοχιώτικα Καλύθια βουνῶν. Πρβλ. καὶ Σύμμεικτα, τ. Β' 146.

³ Annuario, I, σελ. 79 - 80.

σιέστατα τῆς θέσεως, ὅπου πρὸ ἐτῶν εὐρέθη ἡ γνωστὴ ἐπιγραφή τῆς Δρήρου¹, καὶ ἀνεῦρεν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ πιοειδὲς κατασκευάσμα καὶ παρ' αὐτὸ ἕγη πυρὸς καὶ λείψανα ἀνθράκων. « Ἐκ τούτων εἰκάζω, ὅτι ὁ ναὸς θὰ εἶχε βωμὸν ἢ ἐστίαν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, ὅπως οἱ δύο δωρικοὶ ναοὶ τοῦ Πρινιαῖ². Ὑπάρχει πολλὴ πιθανότης, ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἀνήκεν εἰς τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα Δία Ταλαῖον³.

Δὲν ἦτο ἄσκοπος ἢ μακρὰ παρέκθασις. Διότι ἐνθαρρύνει νὰ πιστεύωμεν, ὅτι αἱ δλόκαυστοι θυσίαι τόσον ἐν Θέρμῳ ὅσον καὶ εἰς τὸ ἱερόν τοῦ Ταξιάρχῃ ἀνήκουν εἰς τὸ πυρολατρικὸν εἶδος. Δὲν βλάπτει καθόλου, ὅτι ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἔξωθεν αὐτοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνάπτωνται μεγάλαι πυραὶ διὰ τὸν κίνδυνον τοῦ ξυλοπηλίνου κτίσματος. Μετριώτεραι πυραὶ, ὡς αἱ τοῦ Πρινιαῖ, τῆς Δρήρου καὶ τῆς Νεανδρίας, χωρὶς νὰ ἀποβάλλουν τὸν οὐσιώδη αὐτῶν χαρακτήρα, ἦσαν ἐντελῶς ἀκίνδυνοι. Οὕτε ἡ ἀπουσία τοῦ λιθίνου χωρίσματος ἐντὸς τοῦ ναοῦ Α τοῦ Ταξιάρχῃ εἶναι τις αἰτία δισταγμοῦ. Διότι παραμένει πάντοτε τὸ σπουδαῖον γεγονός τῆς ἐντὸς τοῦ σηκοῦ θυσίας, ὡς ἔκφρασις ζωηρὰ τῆς αὐστηρᾶς ἀφιερώσεως τῶν προσφερομένων. Δύναται ἐπίσης νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ σχετικὴ μικρότης τοῦ στρώματος τῆς τέφρας. Ἐν Θέρμῳ ἔχομεν πολλοὺς πίθους⁴ προορισθέντας διὰ τὴν φύλαξιν τῆς ἀπομακρυνθείσης ἐκ τῆς πρώτης αὐτῆς θέσεως ἱερᾶς τέφρας καὶ ἐν Τιθορέᾳ καθαίροντες κατ' ἔτος τὸ ἄδυτον τῆς Ἰσιδος μετακόμιζον τὴν τέφραν τῶν ἱερείων τοῦ παρελθόντος ἔτους καὶ ἔθαπτον εἰς τὸν αὐτὸν πάντοτε τόπον⁵. Τοῦτο ἦτο ἔργον πρακτικῆς εὐκολίας ἀλλ' οὐχ ἦττον καὶ φροντίδος εὐσεβοῦς χάριν τῆς διατηρήσεως τῆς ἱερᾶς τέφρας.

Μετὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ τρόπου τῆς θυσίας ἴσως γίνῃ δυνατὸν νὰ εὐρεθῇ μέ τινα πιθανότητα τὸ ὄνομα τῆς λατρευομένης θεότητος. Ὡς εἶδομεν, ἡ πυρολατρικὴ θυσία δὲν ἀνήκεν εἰς μίαν μόνον ὀρισμένην θεότητα. Ἄλλ' ἐν τούτοις

¹ Dittenberger, Sylloge 2, 453.

² Παράρτημα Ἀρχ. Δελτ. 1918, 26.

³ Τοῦτο στηρίζω εἰς τὴν ἐπιγραφὴν, ἧς ἐν ἀρχῇ ἀναγινώσκομεν: Ὁμνῶ τὰν Ἐστίαν τὰν ἐν Πρυτανείῳ καὶ τὸν Δῆνα τὸν Ἀγοραῖον καὶ τὸν Δῆνα τὸν Ταλλαῖον καὶ τὸν Ἀπόλλωνα τὸν Δελφίνιον καὶ τὰν Ἀθαναίαν τὰν Πολιοῦχον κ.τ.λ. Ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ὁ πλησίον τοῦ τόπου τῆς ἐπιγραφῆς ναὸς εὐρίσκειται ἐπὶ ὑψηλῆς ἄκρας, ἡ δὲ πόλις ἐκτείνεται κάτωθεν αὐτῆς καὶ ἐτέρου χαμηλοτέρου ὑψώματος, αἱ δύο ἐν ἀρχῇ μνημονευόμεναι θεότητες τῆς Ἐστίας ἐν Πρυτανείῳ καὶ τοῦ Διὸς Ἀγοραίου ἀποκλείονται, ἐπειδὴ τὰ ἱερά τούτων πρέπει νὰ ὑπάρχουν κάτω εἰς τὴν ἀγοράν. Προτάσσονται διὰ τὴν σημασίαν των, ἀλλ' ἐκ τῶν ἄλλων θεῶν πρῶτος ἀκολουθεῖ διὰ τὴν κυριότητα τοῦ τόπου ὁ Ζεὺς Ταλλαῖος, περὶ οὗ γνωρίζομεν ὅτι ἐλάτρευετο ἐπὶ κορυφῶν (οὐρεα Ταλλαῖα). Ὁ Ξανθοῦδιδης ἀποδίδει τὸν ναὸν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα Δελφίνιον ὡς σημαντικὴν ἐν Κρήτῃ θεότητα, εἰς ἣν προσήκον ἦτο νὰ ἀνατεθῇ τὸ ἀρχεῖον τῆς πόλεως. Παράρτ. ἔ. ἀ. σελ. 27.

⁴ Ἀρχ. Δελτίον 1915, 251 κέ.

⁵ Πaus. X, 32, 14. Nilsson, Gr. Feste, 154, 155, 1. Διὰ τὰς πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὴν θυσίαν τῆς Λαφρίας ἐν Πάτραις ὀρισμένως ἡ Ἰσις θὰ ἐκληρονόμησεν ἐν Τιθορέᾳ παλαιότεραν τινὰ Ἀρτέμιδα Λαφρίαν. Δὲν λείπουν ἐκ τῶν θυμάτων οὐδὲ αἱ μελεαγρίδες ὄρνιθες, αἱ ἐνθυμιζουσαι ἰδιαιτέρως τὴν ἐν Καλυδῶνι Λαφρίαν.

μεταξύ τῶν παραδειγμάτων φανερά εἶναι ἡ συχνότης τῆς μεγάλης μητρικῆς θεᾶς τῆς φύσεως, ἐμφανιζομένης μάλιστα ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἀρτέμιδος Λαφρίας. Βεβαίως ἡ θεὰ αὕτη δὲν εἶναι ἡ παρθενικὴ κυνηγέτις, τὴν ὁποίαν μὲ ἀγαλλίασιν ἢ μήτηρ Λητὼ διακρίνει μεταξύ τῶν Νυμφῶν περιτρέχουσαν τὸν Ταύγετον (Ὀδυσ. ζ, 102 - 7). Εἶναι ἡ θεὰ, ἀφ' ἧς ἐξαρτῶνται ὄλα, ζῶα ἄγρια καὶ ἡμερα, πᾶσα ἢ βλάστησις καὶ ἡ ἀνάπτυξις ἀκόμη τῶν νέων ἀνθρώπων. Ἀντὶ τόσων ἀγαθῶν εἶναι δικαίως πολὺ ἀύστηρὰ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῆς καὶ διὰ ταῦτα ἀπαιτεῖ τὴν θυσίαν τῆς Ἰφιγενείας ἐν Αὐλίδι ἢ στέλλει τὸν φοβερὸν κάπρον εἰς τιμωρίαν τοῦ ἐπιλήσμονος Οἰνέως. Πολλαχοῦ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὴν Κεφαλληνίαν ἐλατρεύετο ἡ Ἄρτεμις Λαφρία, τῶν Αἰτωλῶν δὲ ἦτο ἐξέχουσα ἐθνικὴ θεότης. Τοῦτο δὲν γνωρίζομεν μόνον ἐκ τοῦ κυριωτάτου κέντρου τῆς λατρείας αὐτῆς, ὡς ἦτο τὸ Λαφριαῖον τῆς Καλυδῶνος. Εἰς τὴν λοκρικὴν Ναυπάκτον ὑπῆρχεν ἄγαλμα ἀκοντιζούσης Ἀρτέμιδος μὲ τὴν ἐπωνυμίαν τῆς **Αἰτωλῆς** (Πανσ. X, 38, 12), ἀρμόζει δὲ ἡ αἰτωλικὴ αὕτη Ἄρτεμις νὰ ἦτο ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν Λαφρίαν, ἀφοῦ ταύτην ἀκριβῶς, ὡς τι ἰδιαιτέρον, οἱ Μεσσήνιοι μετέφεραν ἐκ Ναυπάκτου εἰς τὴν πατρίδα (Πανσ. IV, 31, 7)¹. Τὴν αὐτὴν αἰτωλικὴν Ἀρτέμιδα μετὰ τοῦ πετάσου, τῆς καυσίας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἔχομεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Συμπολιτείας καὶ δὲν εἶναι κατὰ πολὺ διάφορος ἢ ὠπλισμένη Αἰτωλία τοῦ κατὰ τῶν Γαλατῶν τροπαίου². Τὴν ἰδιάζουσαν ἐν Αἰτωλίᾳ θέσιν τῆς θεᾶς δεικνύει πρὸς τούτοις τὸ μακρὰν, κατὰ τὸν μυχὸν τοῦ Ἀδρίας καὶ τὴν παραλίαν τῶν Ἐνετῶν μνημονευόμενον (Στραβ. E, 215) ἄλλος τῆς Ἀρτέμιδος Αἰτωλίδος, παρὰ τὸ τῆς Ἀργείας Ἥρας, ἐντὸς τῶν ὁποίων συνέβαινε «ἡμεροῦσθαι τὰ θηρία καὶ λύκοις ἐλάφους συναγελάζεσθαι». Εἰς τὸ θρησκευτικὸν κέντρον τῶν Αἰτωλῶν, τὸν Θέρμον, ἐτιμᾶτο κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ὡς γνωστόν, ὁ Ἀπόλλων, ἀλλ' εἶναι πιθανόν, ὅτι ἀρχικὴ κυρία τοῦ ἱεροῦ ἦτο ἡ Λαφρία, εἰς ἣν εὐλογον εἶναι νὰ ἀποδοθῶσιν αἱ πυρολατρικαὶ θυσίαι. Τοῦλάχιστον ὁ ΒΑ τοῦ μεγάλου δεύτερος τὸ μέγεθος ναὸς ὡς ἐκ τῶν παραστάσεων τῶν ἰδιαιτέρων του μετοπῶν (Χάριτες, σύμπλεγμα Σίληνοῦ καὶ Νύμφης, λέοντες, κύνες) φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν Ἀρτέμιδα. Καὶ εἰς τὸ ἡμίσειαν ὥραν δυτικῶς τοῦ Θέρμου ἱερόν, ὅπου ὁ Ἅγιος Νικόλαος τῆς Μόκιστας, ἐλατρεύετο ἡ Ἄρτεμις Ἡγεμόνη³. Ἡ θεὰ ἐν Θέρμῳ ὤφειλε νὰ ἐπισκιασθῆ ὑπὸ τοῦ θεοῦ, προσλαβόντος ἐνωρὶς δύναμιν καὶ γόητρον ἐκ Δελφῶν, ὅπου ὁ μέγας Πύθιος ἐπεκράτησε τελείως ἐξαφανίσας σχεδὸν πλὴν τοῦ Διονύσου τὰς λοιπὰς λατρείας καὶ τὴν Λαφρίαν. Ἀντιθέτως εἰς τὴν Καλυ-

¹ Ἀνακριβῶς ὁ Nilsson ἀναφέρει ἐν Gr. Feste 218, ὅτι οἱ Μεσσήνιοι ἐν Ναυπάκτῳ ἐκάλεσαν Αἰτωλὴν τὴν Ἀρτέμιδα, διότι δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐκλήθῃ οὕτω ἡ θεὰ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, οἵτινες δὲν ἦσαν βέβαια Αἰτωλοί.

² Πανσ. X, 18, 7. Head, Hist. num. 284.

³ Παράρτημα Ἀρχ. Δελτίου 1924 - 25, 5.

δῶνα ἐπιφανεστέρα διέμεινε ἢ λατρεία τῆς Λαφρίας, ἃν καὶ ὁ Στράβων ὀνομάζει μόνον τὸν Λάφριον Ἀπόλλωνα (10, 459), καὶ εἰς τὴν φωκικὴν Ὑάμπολιν ἢ Ἄρτεμις, ἣτις ὠρισμένως ὀνομάζετο Λαφρία, εἶχε τὴν πρώτην θέσιν μὲ πάρεδρον κατὰ πολὺ ἀφανέστερον τὸν Ἀπόλλωνα¹. Τί ἐμποδίζει μετὰ ταῦτα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ εἰς τὸ γειτονικὸν τοῦ Θέρμου ἱερόν τοῦ Ταξιάρχου ἐλατρεύετο τὸ αὐτὸ θεϊκὸν ζεῦγος; Ἡ πυρολατρεία, ἢ κυριαρχικὴ θέσις τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος παρὰ τοῖς Αἰτωλοῖς καὶ ἡ γειτονία εἶναι αἱ κυριώτεραι ἐνδείξεις. Κατὰ δεύτερον λόγον πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὑπάρχουν δύο ναοί, ὑποδεικνύοντες δύο θεότητες. Ἄν ἐπεκράτησε καὶ ἐδῶ ὁ Ἀπόλλων ἢ παρέμεινε νικήτρια ἢ παλαιὰ Λαφρία εἶναι ἄδηλον.

Πάντως τὸ ὄνομα τοῦ ἱεροῦ δὲν ἠδυνήθημεν μὲ θετικότητα νὰ συμπεράνωμεν. Τοῦτο θὰ κατορθωθῇ μόνον μὲ εὐρήματα τοῦ μέλλοντος ἐνδεικτικώτερα. Ἄλλ' εἶναι δίκαιον νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ ἢ ἔρευνα, παρὰ τὰ ἀφανῆ δεδομένα, ἀπέδωκε πορίσματα βέβαια καὶ τελείως ἱκανοποιητικά. Καὶ εἶναι εὐχάριστον τώρα εἰς ἀποχαιρετισμὸν τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ καὶ τοῦ θελκτικοῦ τοπείου νὰ τὰ ἐπαναλάβωμεν εἰς ὀλίγας γραμμάς.

Οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς ἀρχαίας λατρείας ἦσαν αἱ βεβαιωθεῖσαι ἐπὶ τῆς βουνοκορυφῆς καὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὀλόκαυστοι θυσαίαι. Ἡ παρατήρησις διαφωτίζει καὶ τὰς ἐν Θέρμῳ θυσαίας καὶ γενικῶς τὴν ἀρχαίαν πυρολατείαν. Ἐγινε τελεία σχεδὸν ἡ ἀναπαράστασις τῆς κεραμώσεως τοῦ μεγαλυτέρου ναοῦ. Προσετέθη οὕτω νέον ἀξιόλογον παράδειγμα κεραμικοῦ διακόσμου μὲ συνεχεῖς ἐκτύπους κεφαλὰς τοῦ ἐκ Θέρμου πρὸ πάντων γνωστοῦ τρόπου. Καὶ τὸ σπουδαιότερον πάντων: ἐξηκριβώθησαν ὑφιστάμεναι ἀπλαῖ καὶ σαφεῖς ἀναλογίαι ἐκάστου τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα καὶ τὸ σύνολον καὶ εἰς τὴν κάτοψιν καὶ τὴν πρόσοψιν τῶν κτισμάτων. Ὡς βάσις μετρικῆ ἐχρησίμευσεν ἄγνωστος μέχρι τοῦδε πούς, ἰσούμενος ἀκριβῶς πρὸς .3125 μ. Ἡ ἀναπαράστασις τῆς προσόψεως τοῦ μεγαλυτέρου ναοῦ ἀπεδείχθη βεβαία κατὰ μέγιστον μέρος. Ἐκ ταύτης ἐξήχθη παλαιὸς κανὼν κατασκευῆς προστάσεως μετὰ στύλων καὶ θυρωμάτων, εἰς ὃν ὑπάγεται καὶ ἡ περίφημος Σκευοθήκη τοῦ Φίλωνος. Καὶ ἐξ ἄλλων λόγων καὶ ἐκ τῶν εὐφυῶν τροποποιήσεων, ἃς ἐπήνεγκεν εἰς τὸν κατὰ τὸ ἡμισυ μικρότερον ναὸν ὁ ἀρχιτέκτων, πιστεύομεν εἰς τὸ δημιουργικὸν του πνεῦμα. Εἶναι τὸ ἴδιον ἐκεῖνο ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸ ἄγρυπνον καὶ πανταχοῦ ἐρευνητικὸν καὶ ἀκριβολόγον. Τίς θὰ ἐπίστευε π. χ. ὅτι ὁ πλακῶτος λίθος τοῦ στύλου εἶχε τόσον καλῶς μελετηθῇ, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ὀργανικοῦ μέλους; Ἀληθῶς παρὰ τὸ καθαρῶς αἰσθητικὸν μέρος ὑπάρχει τὸ οὐσιῶδες διανοητικόν. Ἄνευ αὐτοῦ δὲν θὰ ἔχωμεν τὸ ἐσωτερικὸν φῶς, τὸ ὁποῖον λαμπρύνει τὴν μορφὴν. Καὶ τὴν ἀπλὴν καὶ μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν διδασκόμεθα εὐκολώτερον πρὸ τῶν ἐπαρχιακῶν τούτων Ἑλληνικῶν ναῶν ἢ πρὸ ἐνὸς Παρθενῶνος ἢ Ἐρεχθείου.

K. A. ΡΩΜΑΙΟΣ

¹ Nilsson, Gr. Feste, 221.

ΕΙΣ ΤΟ ΕΚ ΘΕΡΜΟΥ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ 33

Δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ περιοδικοῦ τούτου τὸ ὑπ' ἀριθ. 33 τοῦ τοπικοῦ Μουσείου ἐπίγραμμα, ὅπερ δικαίως ὁ Κ. Ῥωμαῖος ὠνόμασε τὴν καλλίστην τῶν ἐκ Θέρμου ἐπιγραφῶν. Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γ. Σωτηριάδου, Δελτίον τ. Α', 57, καὶ ὑπήχθη ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Κ. Ῥωμαίου ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ σελ. 280 κέ. εἰς λεπτομερῆ ἐξέτασιν, προάγουσαν τὰ ζητήματα, ὥστε νὰ διορθωθῇ ἢ βεβαιωθῇ εἰς ἰκανὰ χωρία ἢ ἀνάγνωσις. Μετὰ ταῦτα ὁ Α. Wilhelm ἐν *Strena Buliciana* (1924) σελ. 167 κέ. ἠσχολήθη μὲ τὸ ἐπίγραμμα καὶ ἠδυνήθη μὲ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτὸν ὀξυδέρκειαν νὰ προχωρήσῃ καὶ πέραν ἔτι τῶν ἀναγνώσεων τοῦ Ῥωμαίου. Ἐπειδὴ ὡς βοήθημα δὲν διέθετεν εἰμὴ μόνον τὴν παρὰ Σωτηριάδῃ ἀπεικόνισιν, δὲν εἶναι παράδοξον, ἂν νέα ἐπίμονος ἐξέτασις τοῦ λίθου, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἠδυνήθη νὰ ἀναλάβῃ ἐν Θέρμῳ καὶ ἦς τὰ ἀποτελέσματα ἐκθέτω κατωτέρω, διορθῶναι καὶ τοῦ Wilhelm ἀκόμη τὴν ἀνάγνωσιν εἰς ἓν οὐσιαστικὸν ζήτημα.

Ἡ πολλάκις ἐπιχειρηθεῖσα ἐξέτασις τῆς ἀρχῆς τοῦ β' στίχου, ὅπου ὁ Ῥωμαῖος ἐνόμισε, ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ ΣΩΚΙΣΙ, εἰς ἐμὲ ἀπέδωκε μόνον .ΩΚΙΣΙ, ὥστε θὰ ἐπροτίμων τὴν ὑπὸ τοῦ Wilhelm γενομένην φωτεινὴν συμπλήρωσιν: [Φ]ωκίσι. — Κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ δ' στίχου, ὅπου ὁ Σωτηριάδης βεβαιοῦντος καὶ τοῦ Ῥωμαίου ἀνέγνωσε δεξιά, ὁ λίθος πραγματικῶς παρέχει τὸ ὑπὸ τοῦ Wilhelm εἰκασθὲν ἄξια. Τὸ αὐτὸ ἄλλως ἀνέγνωσεν ἀρχικῶς καὶ ὁ Ῥωμαῖος κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ εὐρετηρίου. — Στίχ. ζ': ἐμ φθιμένοισιν, ὄχι ἐν. Ἡ ἀνάγνωσις φθιτῶν (Σωτ. Ρωμ.) ἐν ἀρχῇ τοῦ τελευταίου στίχου δικαίως ἠμφισβητήθη ὑπὸ τοῦ Wilhelm: ἐδῶ ἐζήτησε τὸ ὄνομα τοῦ πεσόντος, ὅπως ἤδη ἔπραξε καὶ ὁ Wilamowitz ἐξετάζων ἔκτυπον, καὶ ἐνόμισεν, ὅτι ἀναγινώσκει ΟΡΓΩΝ, ὅπερ συνεπλήρωνεν εἰς Στ]όργων, ὄνομα ἄλλως ἀμάρτυρον. Ἄλλ' ὁ λίθος οὐδεμίαν ἀφήνει ἀμφιβολίαν, ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνώσωμεν ΣΚΟΡΓΙΩΝ, ὄνομα πολλάκις ἐν Αἰτωλίᾳ ἀπαντῶν.

Κατὰ ταῦτα ἢ ἀκόλουθος ἀνάγνωσις τοῦ ἐπιγράμματος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ τελειωτικὴ.

ἄλσει ἐνὶ χρυσέῳ σε βοαδρομέοντα σὺν ἵππῳ
[Φ]ωκίσι Τεῖθρωνος κτεῖνεν ὑπὸ στεφάναις
δυσμενέων κρυφθεῖς ἄφατος λόχος, ἄξια πάτρας,
ἄξια δ' Οἰνειδᾶν μησάμενον προγόνων.

5 μναμόσυννον δὲ πατήρ μορφᾶς σέθεν εἴσατο τόνδε
χαλκὸν Ἀπόλλωνος παρ τριπόδεσσι Δράκων,
ὅς σε καὶ ἐν φθιμένοισιν ἐόντ' εἰς φένγος ἀνάξει,
Σκορπίων ὡς ἀγαθῶν οὐκ ἀπόλωλε ἀρετά.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΕΝ ΜΕΤΕΩΡΟΙΣ

Αἱ δύο εἰκόνες περὶ ὧν ἐνταῦθα ὁ λόγος ἀπόκεινται εἰς τὸ Σκευοφυλάκιον τῆς ἐν Μετεώροις Μονῆς Μεταμορφώσεως, τοῦ κυρίως καλουμένου Μετεώρου, ὅπου ἄλλοτε ὁ κ. Ν. Βέης εἶχεν ἀνεύρη ἐντὸς κρύπτῃς τὴν γνωστὴν ἤδη εἰκόνα τῆς Παλαιολογίνης.

Παραδόξως οὐδεμία μέχρι τοῦδε εἶχε δοθῆ προσοχὴ εἰς τὰς δύο ταύτας

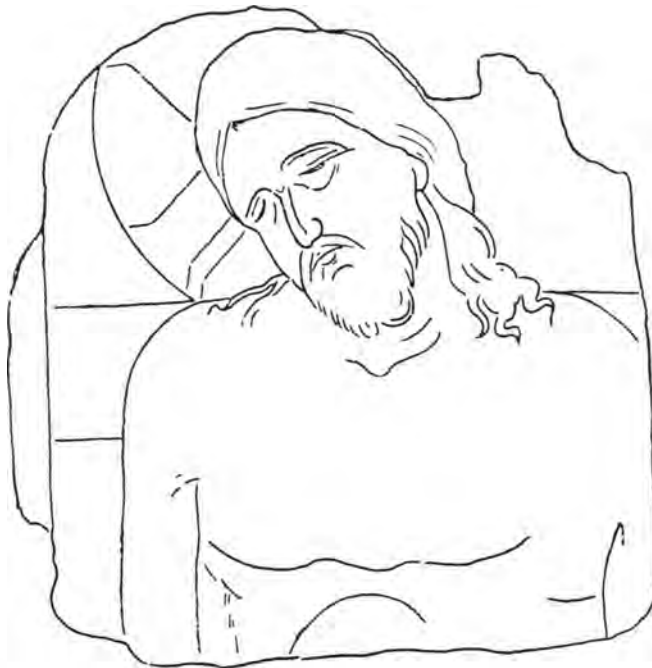
Εἰκ. 1. Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Μετεώρου (Περβ. Πίν. 1, 2).

εἰκόνας, αἵτινες ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμεναι δύνανται ἀνεπιφυλάκτως νὰ θεωρηθῶσιν ἐφάμιλλοι πρὸς τὰς καλλιτέρας ἐκ τῶν γνωστῶν τοιούτων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν πρὸ τῆς ἀλώσεως χρόνων.

Αἱ δύο περὶ ὧν ὁ λόγος εἰκόνες παριστάνουσι ἢ μὲν τὴν Θεοτόκον ἢ δὲ τὸν Ἰησοῦν.

1) *Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου (Πίν. 1, 1 καὶ εἰκ. 1).* (Διαστάσεις 0,28 × 0,22). Ἐντὸς ἐλαφρῶς ἐκτύπου πλαισίου γεγλυμμένου ἐπὶ τῆς ἰδίας σανίδος, ἐφ' ἧς ἢ

εικών, παρίσταται ἡ Θεοτόκος μέχρι τῆς ὀσφύος ἐστραμμένη πρὸς δεξιὰ καὶ φέρουσα τὴν ἀριστερὰν χεῖρα κάτω τοῦ προσώπου, ἐνῶ ἡ δεξιὰ τείνεται εἰς χειρονομίαν δεήσεως. Ἡ Θεοτόκος φέρει κυανόμαυρον ἔνδυμα μὲ χρυσοῦς γραμμὰς εἰς τὰς παρυφάς, χρυσοῖ δὲ κροσσοὶ κρέμονται ἐκ τοῦ ἄκρου τοῦ μαφορίου τοῦ πίπτοντος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ αὐτῆς ὤμου. Τὰ γυμνὰ μέρη εἰς μὲν τὰς σκιὰς εἶναι ὠχρόμαυρα, εἰς δὲ τὰ φωτεινὰ σημεῖα ὠχροκίτρινα· τὰ ἐξαιρετικῶς προεξέχοντα μέρη ἀποδίδονται διὰ λευκοκιτρίνων γραμμῶν. Τὸ ἔδαφος γύρω τῆς μορφῆς

Εἰκ. 2. Εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Μετεώρου (Περβ. Πίν. 1, 2).

εἶναι χρυσοῦν, εἰς τὰς ἄνω δὲ γωνίας εὐρίσκονται τὰ συνήθη $\overline{MP} - \overline{OY}$. Τὸ πλαίσιον τῆς εἰκόνης εἶνε ἐν πολλοῖς, ἰδίᾳ κατὰ τὰ ἄκρα, ἐφθαρμένον.

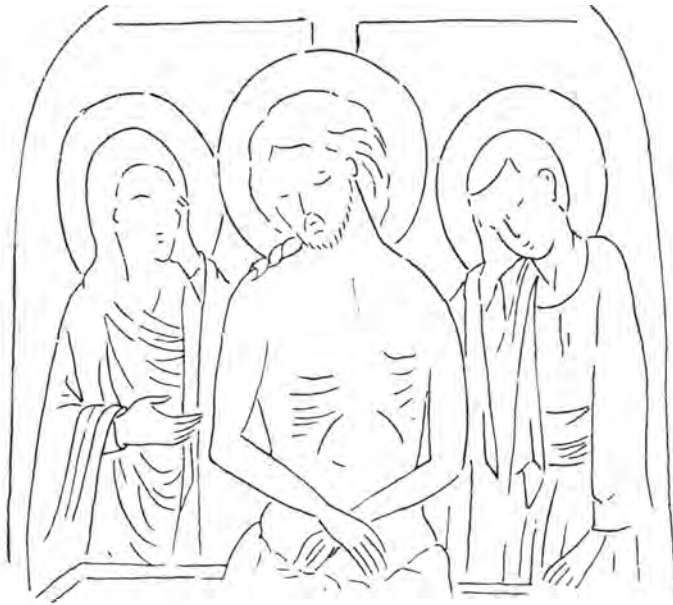
2) **Εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ (Πίν. 1, 2 καὶ εἰκ. 2).** (Διαστάσεις $0,27 \times 0,24$). Ἐντὸς πλαισίου ἐλαφρῶς ἐξέχοντος, ὅπως καὶ εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, παρίσταται ὁ Ἰησοῦς μέχρι τοῦ κάτω μέρους τοῦ στήθους κατ' ἐνώπιον. Εἶναι ἐντελῶς γυμνὸς καὶ κλίνει τὴν κεφαλὴν πρὸς ἀριστερά. Οἱ ὀφθαλμοὶ του εἶναι κλειστοὶ αἱ δὲ χεῖρες κρέμονται ἀδρανεῖς πρὸς τὰ κάτω. Ὁ Ἰησοῦς εἰκονίζεται νεκρὸς, ἕτοιμος νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν τάφον. Ὁπισθεν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ ἔδαφους προβάλλει μέλας ὁ σταυρὸς οὗ διακρίνεται ἡ ὀριζοντία κεραία. Αἱ σάρκες ἔχουσιν ἀποδοθῆ διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου καὶ τῶν ἰδίων χρωμάτων, ὅπως καὶ εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου. Ἡ κόμη, ὁ μύσταξ καὶ τὸ γένειον εἶναι χρώματος βαθέως καστανοῦ.

Καὶ τῆς εἰκόνης ταύτης τὸ πλαίσιον ὡς καὶ τὸ ἄνω καὶ δεξιὸν αὐτῆς μέρος λίαν ἐφθαρμένα.

Ἡ εἰκονογραφικὴ ἐξέτασις τῶν δύο περιγραφεισῶν εἰκόνων ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὰ ἑξῆς πορίσματα:

Ὁ Ἰησοῦς εἰκονίζεται εἰς τὴν εἰκονογραφικὴν παράστασιν τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἄκρα Ταπεινώσις». Παρίσταται δηλαδὴ νεκρὸς καὶ μέχρι περιίπου τῆς ὀσφύος ἐντὸς σαρκοφάγου, ἣτις ἐνταῦθα δὲν ἔχει εἰκονισθῆ, ἀλλὰ εὐρίσκεται εἰς ἄλλα ἀνάλογα μνημεῖα, ὧν μερικὰ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω¹.

Τὴν παράστασιν ταύτην εὐρίσκομεν, ὡς γνωστόν, συχνότατα εἰκονιζομένην

Εἰκ. 3. Τοιχογραφία ἐν τῇ Προθέσει τοῦ ἐν Ἄρτη Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Βασιλείου.

εἰς τὴν Πρόθεσιν τῶν ἐκκλησιῶν, ὅπου ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ στάσει ταύτῃ εἴτε παρίσταται μόνος², εἴτε ἔχων ἐκατέρωθεν αὐτοῦ τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Ἁγ. Ἰωάννην τὸν Θεολόγον³.

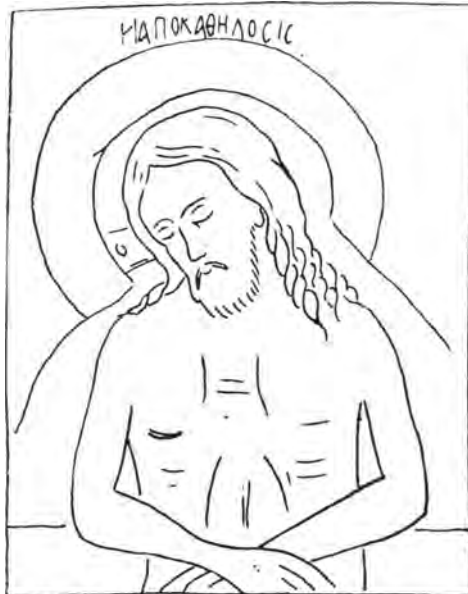
Ἡ εἰκὼν 3 εἰλημμένη ἐκ τοιχογραφίας τοῦ ἐν Ἄρτη Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Βασιλείου δεικνύει τὴν διάταξιν τῆς τοιαύτης συνθέσεως πρὸς ἣν σχετίζονται ἀμέσως αἱ δύο εἰκόνες τοῦ Μετεώρου.

¹ Περὶ τοῦ εἰκονογραφικοῦ τούτου θέματος βλ. *Millet* Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile Paris 1916, 483 κ.έ. *Brockhaus* Die Kunst in den Athos - Klöstern Leipzig 1891, 65.

² Βλ. προχείρως τοιχογραφίαν Μ. Ξενοφῶντος ἐν Ἁγ. Ὅρει παρὰ *Millet* Monuments de l'Athos I Les Peintures Paris 1927 Πίν. 169, καὶ τὰ παραδείγματα παρὰ *Millet* Iconographie de l'Évangile 483 κ.ε.

³ Βλ. προχείρως *Filow* Die Altbulgarische Kunst, Bern 1919 σελ. 56 εἰκ. 50 (Ἐκκλ. Arbanassi) Ὁρλάνδον ἐν Ἀθηνῶν XXXV 1923 176 εἰκ. 8 (Ναὸς Ἁγ. Γεωργίου Καλαβίων Κουβαρὰ Ἀττιζῆς).

Πράγματι αἱ ὅμοιαι διαστάσεις τῶν δύο εἰκόνων, ἡ ἐντελῶς ὁμοία τεχνικὴ αὐτῶν ἐκτέλεσις, ἀφ' ἑτέρου ἢ βαθυτάτη θλίψις, ἣν ἐκφράζει τὸ πρόσωπον τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ στάσις αὐτῆς καθόλου, ἣτις φαίνεται ὅτι ἔχει ἀντιγραφῆ ἀπὸ παράστασιν τινὰ τῆς Σταυρώσεως ἀνάλογον πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Ἁγ. Μάρκου ἐν Βενετία¹, δεικνύουν, ὅτι αἱ δύο εἰκόνες σχετίζονται στενώτατα πρὸς ἀλλήλας καὶ φαίνεται ὅτι ἀπετέλουν ποτὲ μέρη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς παραστάσεως. Δυνάμεθα δηλαδὴ νὰ παραδεχθῶμεν μετὰ πολλῆς πιθανότητος, ὅτι αὗται ἀπετέ-

Εἰκ. 4. Εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ Μονῇ Βατοπεδίου.

λουν ποτὲ μέρη τριπτύχου τοῦ ὁποῖου τὸ κέντρον κατεῖχεν ὁ Ἰησοῦς τὸ ἀριστερὸν φύλλον ἢ Θεοτόκος καὶ τὸ δεξιόν, ἀπωλεσθὲν νῦν, ὁ Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Θεολόγος. Ἡ οὕτω ἀποτελουμένη παράστασις εἶναι ἐντελῶς ὁμοία πρὸς τὴν ἐν τῇ Προθέσει τῶν ἐκκλησιῶν σύνθεσιν καὶ φαίνεται σχηματισθεῖσα κατ' ἀπομίμησιν ἐκείνης.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι, καθ' ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, ἀκέραια τρίπτυχα τοιαύτην φέροντα παράστασιν δὲν διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Τὴν ὑπαρξιν ὅμως τοιούτων εἰς παλαιότερους χρόνους μαρτυροῦσι μεμονωμένα φύλλα ἀποκείμενα εἰς Ναοὺς καὶ Μονὰς.

Οὕτω εἰς τὴν ἀγιορειτικὴν Μονὴν Βατοπεδίου ἀνεῦρον δύο τοιαῦτα φύλλα ἀνήκοντα εἰς δύο διάφορα τρίπτυχα, ὡς δει-

κνύουσι αἱ διαφορετικαὶ αὐτῶν διαστάσεις. Ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν (Εἰκ. 4). (Διαστάσεις 0,25×0,205) εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς εἰς στάσιν ὁμοίαν πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Μετεώρου. Ἐπὶ τῆς μεταγενεστέρως ἀργυρᾶς ἐπενδύσεως τῆς εἰκόνας εὐρίσκεται ἡ ἐπιγραφή: Η ΑΠΟΚΑΘΗΛΟΣΙΣ, ἣν συχνὰ εὐρίσκομεν συνοδεύουσαν τὴν παράστασιν τὴν εἰκονιζομένην ἐν τῇ Προθέσει².

Ἐπὶ τοῦ ἑτέρου εἰκονιδίου (Εἰκ. 5). (Διαστ. 0,30×0,22) παρίσταται ἡ Θεοτόκος καθ' ὅμοιον πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Μετεώρου τρόπον.

Τὸ μέσον φύλλον τοιούτου τριπτύχου δέον ἐπίσης ν' ἀναγνωρίσωμεν εἰς τὴν δεινῶς ἐπεσκευασμένην εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ τὴν ἀποκειμένην εἰς τὸ Σκευο-

¹ Εἰκὼν παρὰ Glück Die christliche Kunst des Ostens Berlin 1923 Πίν 82.

² Millet Iconographie 486, Brockhaus ἐνθ' ἂν. 65 σημ. 3. Πρβ. καὶ τὴν Ἑρμηνείαν τῶν ζωγράφων. Ἐκδ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως Πετρούπολις 1909. 216.

φυλάκιον τοῦ Παναγίου Τάφου ἐν Ἱερουσαλήμ¹. Εἰς τοῦτο ἄλλως μᾶς ὀδηγεῖ ἢ ἐπὶ τῆς ὑπὸ Γεωργιανοῦ τεχνίτου γενομένης ἐπενδύσεως ἑλληνικὴ ἐπιγραφή † Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΔΟΞΗΣ ἣτις σχετίζεται πρὸς παραστάσεις τῆς Ἀποκαθελώσεως² ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς παραστάσεις τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ Προθέσει³.

Ἐξ ἀναλόγου τριπτύχου προέρχεται πιθανώτατα καὶ ἡ ἐπίσης ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Μετεώρου ἀποκειμένη σλαβικὴ εἰκὼν. (Διαστ. 0,27 × 0,18) (**Εἰκ. 6**)

Εἰκ. 5. Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Μονῇ Βατοπεδίου.

Εἰκ. 6. Σλαβικὴ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Μετεώρου.

ἐφ' ἧς παρίσταται ὁ Ἰησοῦς εἰς ὁμοίαν στάσιν. Ἐπὶ τοῦ ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ πίνακος ἀναγινώσκειται ἡ σλαβικὴ ἐπιγραφή ТΣ(α)Р СЛАВІЕ = Ὁ Βασιλεὺς τῆς Δόξης.

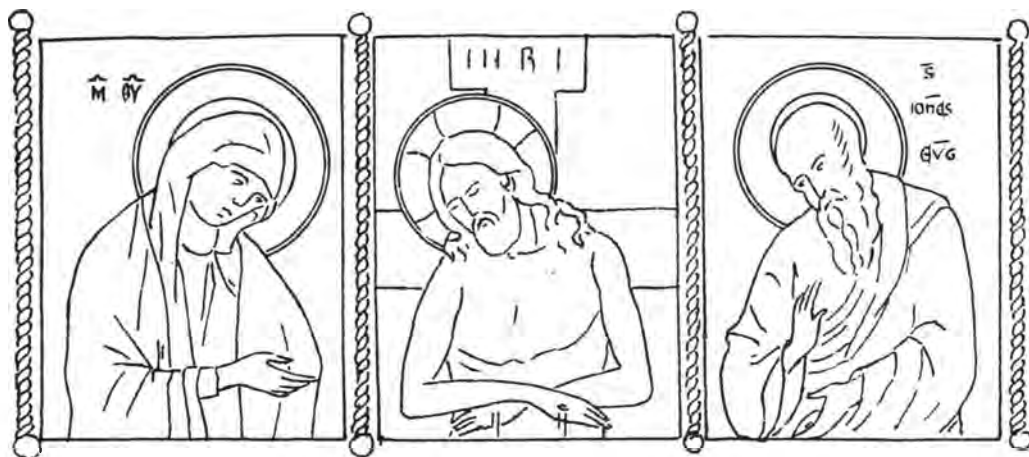
Τοιοῦτον τέλος τρίπτυχον φαίνεται, ὅτι εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ ζωγραφησάντες τὸ κάλυμμα τῆς Pala d'oro ἐν Ἀγ. Μάρκῳ τῆς Βενετίας. Εἰς τὸ μέσον τῆς ἄνω σειρᾶς τοῦ καλύμματος τούτου μεταξύ ἄλλων μορφῶν ἁγίων εἰκονίζεται ὁ

¹ Εἰκὼν παρὰ *Schlumberger* L'Épopée byzantine III Πίν. III. Περὶ τῆς εἰκόνας βλ. καὶ *Millet* Iconographie 484 κ.έ.

² *Millet* Iconographie εἰκ. 499, 505, 515.

³ *Millet* Iconographie εἰκ. 519 πρ6. καὶ σελ. 486. Πρ6. καὶ τὴν τοιχογρ. τοῦ Μ. Ξενοφῶντος ἐνθ' ἀν.

Ἰησοῦς καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Ἰωάννης (*Εἰκ. 7*)¹. Οἱ κατὰ τὸ ἔτος 1345 διακοσμήσαντες τὸ κάλυμμα Παῦλος καὶ υἱοὶ τοῦ Λουκάς καὶ Ἰωάννης ἀντέγραψαν διὰ τὴν παράστασιν ταύτην, ὡς ἤδη καὶ ὑπ' ἄλλων παρατηρήθη, βυζαντινὸν πρότυπον μιμηθέντες ὄχι μόνον τὴν εἰκονογραφίαν ἀλλὰ καὶ τὴν τεχνικὴν αὐτοῦ². Τὸ πρότυπον τοῦτο ἦτο πιθανώτατα τρίπτυχον ἀνάλογον πρὸς τὸ τοῦ Μετεώρου, ὅπου ὁμως ὁ Ἰωάννης δὲν θὰ εἰκονίζετο πιθανῶς πωγωνοφόρος διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι εἰς τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν πώγωνα φέρει μόνον ὡς εὐαγγελιστῆς μετὰ τὴν Ἀνάστασιν³. Οἱ ζωγράφοι τοῦ καλύμματος τῆς Pala d'oro ἠκολούθησαν διὰ τὸν Ἰωάννην εἰκονογραφικὴν παράδοσιν ἐπιχωριά-

Εἰκ. 7. Παράστασις ἐπὶ τοῦ καλύμματος τῆς Pala d'oro ἐν Ἀγ. Μάρκῳ τῆς Βενετίας.

ζουσαν ἐν Βενετία, ὅπου καὶ μετὰ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Ἀγ. Μάρκου, ὡς εἰς τὴν Σταύρωσιν, οὗτος εἰκονίζεται, παρὰ τὴν βυζαντινὴν συνήθειαν πωγωνοφόρος⁴.

Ἡ παράστασις λοιπὸν αὕτη τοῦ καλύμματος τῆς Pala d'oro δίδει εἰς ἡμᾶς σαφῆ ἰδέαν τῆς μορφῆς ἣν εἶχε τὸ τρίπτυχον τοῦ Μετεώρου, ὅτε ἦτο ἀκέρατον.

Ἀπὸ ἀπόψεως καλλιτεχνικῆς ἐξεταζόμεναι αἱ ἀπασχολοῦσαι ἡμᾶς δύο εἰκόνες τοῦ Μετεώρου δύνανται ἄνευ ἀμφιβολίας νὰ τοποθετηθῶσι, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης εἴπομεν, μετὰ τῶν καλλιτέρων ἐξ ὧν μᾶς διέσωσεν ὁ βυζαντινὸς μέσος αἰὼν.

¹ *Pasini* Il Tesoro di San Marco in Venezia 1887 Πίν. XXI. Ἡ παράστασις μόνον τοῦ Ἰησοῦ καὶ παρα *Millet* Iconographie 445 εἰκ. 520.

² *Pasini* ἔνθ' ἄν. 149 *Millet* Iconographie 484. Περὶ τῶν ζωγράφων τούτων βλ. *Venturi* Storia dell' arte italiana V 930.

³ *Dalton* Byzantine art and archaeology Oxford 1911 676.

⁴ *Glück* ἔνθ' ἄν. Ὁμοίως πωγωνοφόρος εἰκονίζεται ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν Σταύρωσιν καὶ ἐπὶ τῆς ἐπενδύσεως Εὐαγγελίου ἐν Ἀγ. Ὄρει (*Millet* Iconographie 414 εἰκ. 442), ἥτις ὁμως φαίνεται πολὺ μεταγενεστερά, γενομένη πιθανῶς ἐν Βενετία ἢ κατὰ βενετικὸν πρότυπον.

Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ βαθυτάτη θλίψις ἢ χαραγμένη εἰς τὰ συνεσπασμένα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου τῆς Θεοτόκου ὡς καὶ αἱ ἐξαιρετικῶς ἄρμονικαὶ καμπύλαι τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτῆς περιγράμματος.

Ἡ ἐλαφρῶς κλίνουσα κεφαλὴ τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἡ ὠχρότης τοῦ προσώπου δίδουσι ζωηρὰν τὴν ἐντύπωσιν τοῦ θανάτου. Καὶ εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην ἐξαιρετικὴ προσοχὴ ἔχει δοθῆ εἰς τὴν ἄρμονίαν τοῦ ἐξωτερικοῦ περιγράμματος τῆς μορφῆς.

Δέον ἐπίσης νὰ σημειωθῆ ἡ ἐξαιρετικὴ αἰσθησις καὶ λεπτότης μὲ τὴν ὁποίαν ἔχουσι σχεδιασθῆ αἱ χεῖρες τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ σχεδὸν ἀκριβῆς ἀνατομικὴ ἀπόδοσις τοῦ γυμνοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ.

Ἡ τεχνικὴ ἀφ' ἑτέρου ἐκτέλεσις τῶν εἰκόνων πρέπει ν' ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἐπ' ὀλίγον.

Εἰς τὰ γυμνὰ μέρη τῶν μορφῶν ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ σκοτεινοῦ χρώματος τῶν σκιῶν εἰς τὸ φωτεινὸν δὲν γίνεται ἀποτόμως, οὔτε τὸ τελευταῖον τοῦτο περιορίζεται εἰς τὰ λίαν ἐξέχοντα μέρη, ὡς θὰ συνέβαινε εἰς τὰς εἰκόνας τὰς κοινῶς καλουμένας «κρητικὰς»¹. Εἰς τὰς ἀπασχολούσας ἡμᾶς εἰκόνας τὸ φωτεινὸν χρῶμα ὑπερισχύει καὶ εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ὑπάρχουσιν αἱ σκιαί ἢ μετάβασις γίνεται ὁμαλῶς. Μόνον εἰς σημεῖα τινὰ λίαν προεξέχοντα ὅπως εἰς τὴν ρίνα, εἰς τὴν γωνίαν τοῦ ὀστοῦ ἄνω τῶν ὀφθαλμῶν κ.λ.π. γίνεται χρῆσις μιᾶς ἢ δύο φωτεινότερων γραμμῶν. Τὰ τεχνικὰ ταῦτα χαρακτηριστικὰ, τὰ ὅποια συγγενεύουν πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τὴν συνήθως ὀνομαζομένην «μακεδονικὴν», φέρουσιν ἡμᾶς εἰς τὸν κύκλον τῆς τέχνης τῶν φορητῶν εἰκόνων τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων. Πράγματι σειρὰ εἰκόνων ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης παρουσιάζει κατὰ τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν πλείστας ἀναλογίας πρὸς τὰς ἡμετέρας². Πρὸς τοὺς χρόνους δὲ τούτους μᾶς φέρουσι καὶ αἱ ἀναλογίαι τοῦ γενικοῦ ρυθμοῦ τῶν ἡμετέρων εἰκόνων πρὸς μνημεῖα τῶν χρόνων ἐκείνων. Οὕτω τὸ ἐξωτερικὸν περίγραμμα τῆς Θεοτόκου ἐνθυμίζει ἀναλόγους μορφὰς μεταξὺ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Μονῆς τῆς Χώρας ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Μυστρᾶ³. Ὁ τύπος τοῦ Ἰησοῦ ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτοῦ γραμμαῖς σχετίζεται καταφανῶς πρὸς τὴν ἐν Ἁγίῳ Κλήμεντι τῆς Ὁχρῖδος εἰκόνα τοῦ Ψυχοσώστου⁴.

¹ Περὶ τούτων βλ. Ἐπετηρίδα Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν III 1926 138 κ.έ.

² Βλ. *Wulff - Alpatoff* Denkmäler der Ikonenmalerei. Hellerau bei Dresden 1925 114 κ.έ. Πρὸς ἰδίᾳ τὰς εἰκόνας 43 - 46. Βλ. καὶ *Alpatoff* ἐν B.Z. XXV 1925 347 κ.έ.

³ *Schmidt* Kahrié - Djami (Δελτίον τοῦ ἐν Κων/πόλει Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογ. Ἰνστιτούτου XI 1906). Λεύκωμα Πίν. XXX, XXXVIII 98. *Millet* Monuments byzantins de Mistra Paris 1910 Πίν. 67₃, 116₃, 118₁.

⁴ *Kondakov* Μακεδονία (ρωσ.) Πετρούπολις 1909 Πίν. V. Πρὸς καὶ *Wulff - Alpatoff* ἐνθ' ἄν. 141 κ.έ. καὶ 275.

Ἡ τοιαύτη σχέσις πρὸς τὴν τέχνην τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων θὰ ἡδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς καὶ εἰς τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τῶν ὑπὸ μελέτην εἰκόνων ἂν δὲν εἴχομεν ἄλλας περισσότερον, ὡς νομίζω, θετικὰς ἐνδείξεις.

«Προκειμένου περὶ βυζαντινῶν ζωγραφιῶν, γράφει ὁ Bayet, εἶναι φρόνιμον νὰ μὴ παραδέχεται τις ἄλλας χρονολογίας ἀπὸ τὰς στηριζομένας ἐπὶ ἀσφαλῶν δεδομένων, ἀνεξαρτήτων τῆς τεχνοτροπίας καὶ τῆς εἰκονογραφίας. Εἶδον πολλὰς εἰκόνας τὰς ὁποίας θὰ ἐνόμιζέ τις πολὺ παλαιὰς καὶ αἱ ὁποῖαι ὅμως ἦσαν νεώταται»¹.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁμως τοιαῦτα ἀσφαλῆ, ὡς τουλάχιστον νομίζω, δεδομένα ὑπάρχουσι.

Ὅπισθεν τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου εὐρίσκονται γεγραμμένα διὰ μέλανος τὰ ἑξῆς: (**Εἰκ. 8**).

ἡ ᾗ κιν αἰ βη κη βει κη καὶ ἀρχαία
 ᾗ σα ῥι θυ βει καὶ ἀ τὸ ἀ γρον ἐπί μὲγα
 σα ββα βον ἐν τῷ ἐπι ταφίῳ μετὰ
 τῆς δεσποτικῆς: ~

Εἰκ. 8. Σημείωμα ὀπισθεν τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου.

ἡ εἰκὼν αὕτη κτιτορικὴ καὶ ἀρχαία | οὔσα τίθεται κατὰ τὸ ἅγιον καὶ μέγα | σάββατον ἐν τῷ ἐπιταφίῳ μετὰ | τῆς δεσποτικῆς: —

Καὶ κατωτέρω: τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ μετεώρου.

Ἐπίσης ὀπισθεν τῆς εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ ἀναγινώσκειται παραπλήσιον σημεῖωμα γεγραμμένον διὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς καὶ ἔχον οὕτω: (**Εἰκ. 9**).

ἡ ᾗ κιν αἰ βη κη βει κη καὶ ἀρχαία,
 ᾗ σα ῥι θυ βει καὶ ἀ τὸ ἀ γρον ἐπί μὲγα
 σα ββα βον ἐν τῷ ἐπι ταφίῳ μετὰ τῆς
 θεομητορικῆς: ~

Εἰκ. 9. Σημείωμα ὀπισθεν τῆς εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ.

ἡ εἰκὼν αὕτη κτιτορικὴ οὔσα, καὶ ἀρ | χαία, τίθεται κατὰ τὸ ἅγιον καὶ μέγα | σάββατον ἐν τῷ ἐπιταφίῳ μετὰ τῆς | θεομητορικῆς: —

Καὶ κατωτέρω: τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ μετεώρου.

¹ Bayet L'art byzantin³ Paris [1904] 148.

Τὰ σημειώματα ταῦτα παλαιογραφικῶς δὲν δύνανται ν' ἀνέλθωσι πέραν τοῦ παρελθόντος ἢ τοῦ τέλους τοῦ προπαραελθόντος αἰῶνος. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐλαττώνει τὴν ἀξίαν των. Ταῦτα φαίνεται ὅτι σχετίζονται πρὸς παλαιὰν παράδοσιν λησμονηθεῖσαν κατὰ τὰς ἡμέρας μας.

Τὰ σημειώματα ὀνομάζουσι τὰς εἰκόνας «κτιτορικὰς» ἀνηκούσας δηλαδὴ εἰς τὸν ἰδρυτὴν τῆς Μονῆς τοῦ Μετεώρου. Ἄλλ' αὐταὶ ἀνήκον εἰς τὸν πρῶτον ἰδρυτὴν τὸν Ἁγ. Ἀθανάσιον τὸν Μετεωρίτην ἢ τὸν δεύτερον τοιοῦτον τὸν Ἰωάσαφ; Ὁ Ἰωάσαφ ὁ ἀνακαινίσας ἐκ βάθρων τὸ Καθολικὸν τοῦ Μετεώρου, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ Μετεωρίτου καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς¹, δικαιούται ὁμοίως τοῦ τίτλου τοῦ κτίτορος, οὕτω δὲ βλέπομεν αὐτὸν πράγματι ἀποκαλούμενον εἰς μετεωρικὰς ἐπιγραφάς².

Αἱ δύο εἰκόνες τοῦ Μετεώρου θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσι κτῆμα τοῦ Ἰωάσαφ; Τοῦτο θεωρῶ λίαν πιθανὸν διὰ τὸν ἐξῆς κυρίως λόγον. Αἱ εἰκόνες αἱ ἀπασχολοῦσαι ἡμᾶς εὐρίσκονται ἐν στενωτάτῃ τεχνικῇ σχέσει πρὸς τὴν εἰκόνα τὴν ἀφιερωθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἰωάσαφ Μαρίας Παλαιολογίνης τῆς Δεσποίνης Ἰωαννίνων. Παρ' ὄλην τὴν καταστροφὴν, ἣν ὁ χρόνος ἐπέφερεν εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην, περὶ ἧς καὶ κατωτέρω θέλει γίνεαι λόγος, ἡ σχέσις πρὸς τὰς ἡμετέρας εἶναι καταφανής. Δικαιούμεθα λοιπὸν νομίζω νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι καὶ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος εἰκόνες ἀνήκουν εἰς τοὺς ἰδίους χρόνους, προερχόμεναι πιθανῶς καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, καὶ κατὰ συνέπειαν σχετίζονται ἀμέσως πρὸς τὸν Ἰωάσαφ.

Ὁ Ἰωάσαφ εἶναι γνωστόν, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1381 εὐρίσκετο εἰς τὸ Μετέωρον, κατὰ τὸ 1387 ἀνακαινίζει ἐκ βάθρων τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς καὶ ἀποθνήσκει ἐν αὐτῇ περὶ τὸ ἔτος 1423³.

Εἰς τοὺς χρόνους λοιπὸν τούτους, τὸ τελευταῖον δηλαδὴ τέταρτον τοῦ 14^{ου} αἰῶνος ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15^{ου} δέον νὰ τόποθετηθῶσιν αἱ εἰκόνες τοῦ Μετεώρου.

Ἐκ τῶν δύο σημειωμάτων τῶν ὀπισθεν τῶν εἰκόνων εὐρισκομένων ἐξάγονται καὶ ἄλλα τινα συμπεράσματα. Ἐξ αὐτῶν φαίνεται, ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγράφησαν εἶχεν ἤδη ἐξαφανισθῆ τὸ φύλλον ἐφ' οὗ ὁ Ἁγ. Ἰωάννης διότι οὐδεμία αὐτοῦ μνεῖα γίνεται. Ἐπίσης φαίνεται ὅτι καὶ τὰ δύο ὑπάρχοντα, τοῦ Ἰησοῦ δηλαδὴ καὶ τῆς Παναγίας, εἶχον ἤδη ἀποχωρισθῆ ἀπ' ἀλλήλων ἀποτελοῦντα, ὅπως καὶ σήμερον, χωριστὰς εἰκόνας.

Τέλος ἡ πληροφορία, ὅτι αἱ εἰκόνες αὐταὶ ἐτίθεντο κατὰ τὸ Μέγα Σάββατον

¹ Βυζαντις I 1909 250, 584.

² Βυζαντις ἐνθ' ἀν. 585 κ. ἐ. ἀρ. 45, 591 ἀρ. 52, 606 ἀρ. 84-85. Πρβ. *Βέην* ἐν Byzantinisch—Neugriechische Jahrbücher III 1922 369 κ. ἐ. *Ἀδαμαντίου* ἐν ΠΑΕ 1909 222.

³ Βλ. *Βέην* ἐν Βυζαντίδι ἐνθ' ἀν. 236 κ. ἐξ. καὶ ἐν Byzant. Neugr. Jahrb. ἐνθ' ἀν.

ἐπὶ τοῦ Ἐπιταφίου εἶναι ἀρκούντως ἐνδιαφέρουσα διότι σχετίζεται πιθανῶς πρὸς συνήθειαν ἐκκλησιαστικὴν λησμονηθεῖσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Περὶ τῆς συνηθείας ταύτης ἐζήτησα πληροφορίας ἐξ Ἁγίου Ὁρους, ὅπου εἶναι γνωστόν μὲ πόσον σεβασμὸν διατηροῦνται αἱ ἀπὸ αἰῶνων ἐκκλησιαστικαὶ παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἡ συνήθεια αὕτη δὲν ὑφίσταται πλέον. Ὅτι ὅμως ἄλλοτε ὑπῆρχεν δεικνύουν αἱ ἀνάλογοι πρὸς τὰς ἡμετέρας εἰκόνες, ὧν τινες, ἐν αἷς καὶ ἀγιορειτικὰς, ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο Ν

Η ΕΙΚΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΙΝΗΣ

Τελευτώντες προσθέτομεν δύο λέξεις περὶ τῆς ἐν τῷ αὐτῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Μετεώρου εἰκόνας τῆς Μαρίας Παλαιολογίνης γνωστῆς ἤδη ἐκ τῆς ἐμπεριστατωμένης δημοσιεύσεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ν. Βέη (ΑΕ 1911. 177 κ.έ.).

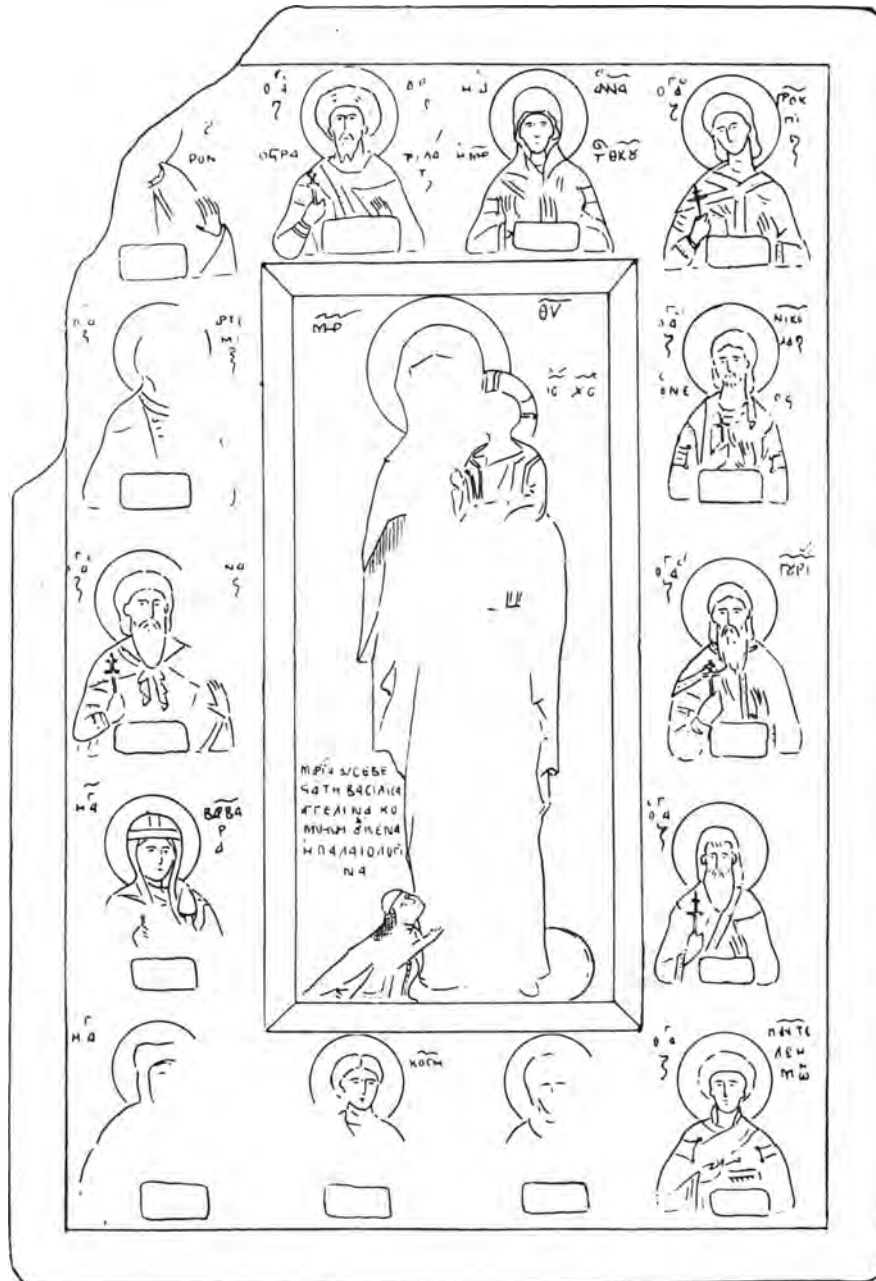
Ἐπειδὴ πᾶσα μέχρι τοῦδε ἀπόπειρα φωτογραφήσεως τῆς εἰκόνας ἀπέτυχεν, ὡς ἐκ τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀλλοιώσεως, ἐνομίσαμεν χρήσιμον τὴν δημοσίευσιν πιστοῦ αὐτῆς σχεδιάσματος (*Εἰκ. 10*).

Τοῦτο δίδει γενικὴν ἐντύπωσιν τῆς εἰκόνας καὶ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς συμπλήρωμα τῆς λεπτομερεστάτης περιγραφῆς τοῦ κ. Βέη. Δὲν εἶναι ὅμως ἰκανὸν νὰ παράσχῃ ἰδέαν τῆς τεχνικῆς αὐτῆς ἐκτελέσεως.

Δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ προσθέσωμεν, ὅτι αὕτη τεχνικῶς συγγενεῦει, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, πρὸς τὰς δύο εἰκόνας αἵτινες ἀπετέλεσαν τὸ θέμα τῆς παρούσης μελέτης.

Τέλος μίαν παρατήρησιν διὰ τὰς τετραγώνους κοιλότητας τὸς εὑρισκομένας κάτωθεν ἐκάστης τῶν ἐν τῷ πλαισίῳ προτομῶν ἁγίων. Λεπτομερῆς ἐξέτασις τῆς εἰκόνας μὲ ἔπεισεν, ὅτι αὗται ἐχρησίμευον διὰ τὴν ἔνθεσιν λειψάνων ἐκάστου τῶν εἰκονιζομένων ἁγίων. Τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ἐκ τοῦ γεγονότος κυρίως, ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ εἰκὼν ἦτο ἀλώθητος αἱ κοιλότητες δὲν ἦσαν ὄραται ἀλλ' ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τοῦ διὰ γύψου ἐπικεχρισμένου λινοῦ ἐφ' οὗ εἶναι ἐξωγραφημέναι αἱ εἰκόνες. Εἰς μεταγενεστέρους χρόνους φαίνεται, ὅτι ἀπεκόπη τὸ καλύπτον τὰς κοιλότητας τμήμα τοῦ λινοῦ, ἵνα ἀφαιρεθῶσι τὰ λείψανα. Εἶναι φανερόν, ὅτι ἐκ τῶν μορφῶν λείπουν μέρη οὐσιώδη, τμήματα ἰδίᾳ χειρῶν, ἅτινα δὲν θὰ ἦτο φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐξ ἀρχῆς θὰ εἶχον οὕτω. Νομίζω λοιπόν, ὅτι ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ἡ πιθανωτέρα πασῶν, ταύτην δὲ ἐκφέρει καὶ ὁ κ. Βέης (ἐνθ' ἀν. 181) ἵνα ὅμως τὴν ἀπορρίψῃ εὐθὺς ἀμέσως συντασσόμενος μὲ τὴν ἄλλην, ὅτι ἐντὸς αὐτῶν θὰ ἦσαν τοποθετημένοι πολύτιμοι λίθοι πρὸς διακόσμησιν τῆς

εἰκόνας. Τοῦτο ὅμως δὲν φαίνεται πολὺ πιθανὸν διότι δὲν θὰ ἦτο φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι θὰ κατέστρεφον τὰς μορφὰς διὰ τὴν ἐνσφήνωσιν πολυτίμων

Εἰκ. 10. Ἡ εἰκὼν τῆς Παλαιολογίνης ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Μετεώρου.

λίθων ἐν ᾧ θὰ ἠδύνατο νὰ τοποθετήσωσιν αὐτοὺς εἰς ἄλλας θέσεις οὐδόλως βλαπτούσας τοὺς εἰκονιζομένους ἁγίους.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΣΙΚΥΩΝΟΣ

ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ΘΕΜΕΛΙΩΝ ΝΑΟΥ (1920-1926)

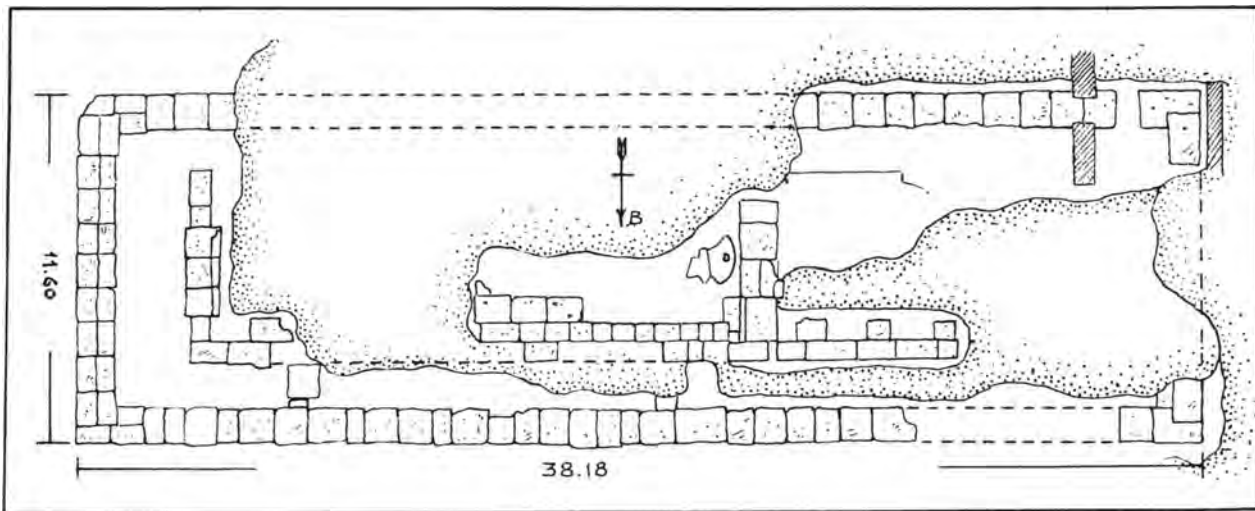
Ἦδη ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῶν ἐν Σικυῶνι ἀνασκαφῶν εἶχεν ἐλκύσει τὴν προσοχὴν μου σειρὰ θεμελίων λίθων ἐν εὐθυγραμμία καὶ παραλλήλως τῆς ὁδοῦ, στενωποῦ μᾶλλον, τῆς ἀγούσης ἐκ τοῦ χωρίου «Βασιλικοῦ» πρὸς τὸ θέατρον καὶ ἀκριβῶς ἔναντι *παμμεγίστου ῥωμαϊκοῦ ἔρειπίου*, ὅπερ ὁ μὲν λαὸς ὀνομάζει «Παλάτια», φαίνεται δ' ὅτι ἦτο «Ῥωμαϊκαὶ Θέρμαι» ἐκ τοῦ ὄγκου, τῶν πολλῶν δωματίων καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ἐν αὐτῷ ἐνδείξεων. Κατέχει δὲ τὸ χωρίον «Βασιλικοῦ», ὡς γνωστόν, τὴν θέσιν τῆς πάλαι ποτὲ περιφανοῦς καὶ ἐνδοξοτάτης Σικυῶνος. Τὸ χωρίον τοῦτο κεῖται περὶ τὴν μίαν ὥραν πέραν τοῦ Κιάτου καὶ ἐπὶ ἐκτενοῦς ὄροπεδίου.

Εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθη μέρος τοῦ δαπέδου τοῦ κτιρίου, ἀποτελουμένου ἐκ μεγάλων τετραγωνικῶν τὸ πλεῖστον πλακῶν ἐκ πάρου, ἐφ' ὧν διακρίνονται ἐγγάρακτα ψηφία τοῦ ἀλφαβήτου, ἐκ τῶν καλουμένων «*τεκτονικῶν συμβόλων*», διότι προορισμὸς τούτων εἶνε ἢ ὑπὸ τῶν οἰκοδόμων ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ τοποθέτησις των. Τὸ δάπεδον τοῦτο ἐκ πρώτης ἤδη ὄψεως ἐφαίνετο ὅτι ἀνήκεν εἰς ἀρχαῖον ναὸν ἕνεκα τοῦ μεγέθους τῶν πλακῶν καὶ τῆς ἐπιμεμημένης ἐργασίας, τοῦτο δ' ἐπεβεβαιώθη πληρέστατα βραδύτερον, μετὰ τὴν τελείαν ἀποκάλυψιν πάντων τῶν σωζομένων θεμελίων καὶ λοιπῶν τοῦ κτιρίου ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Διήρκεσε δ' ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη ἐπὶ πολὺ, διότι ἐπανελήφθη καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος καὶ κατὰ τὸ 1926. Καὶ κατὰ μὲν τὸ 1921 εἶχον συνεργάτην πολύτιμον, τὸν ἑταῖρον τῆς Γερμαν. Σχολῆς κ. *Γαβριήλ Βέλτερ*, ὅστις μετ' ἄκρας ἐπιστημονικῆς ἐπιστασίας παρηκολούθησε τὴν ἀνασκαφὴν, πέρυσι δὲ (τῷ 1926) τὸν ἀγαπητόν μου συνάδελφον καὶ ἐπιφανῆ ἀρχιτέκτονα κ. *Ἀναστ. Ὁρλάνδον*, ὅστις μοὶ ἐξεπόνησε καὶ τὸ προκείμενον σχεδιογράφημα τῆς κατόψεως (Εἰκ. 1), ἐφ' ᾧ καὶ πολλὰς αὐτοῖς χάριτας δημοσίᾳ ὁμολογῶ. Καὶ ὅτι μὲν πρόκειται περὶ ναοῦ οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία μετὰ τὴν ὀλοσχερῆ ἀνασκαφὴν, διότι ἀπεκαλύφθη μέγα μέρος τοῦ δαπέδου μετὰ τῶν θεμελίων λίθων τοῦ σηκοῦ, εἶτα δὲ καὶ τὸ πλεῖστον τῶν θεμελίων λίθων τοῦ περιστυλίου. Ἔχει δὲ μῆκος μὲν 38 μ. 18, πλάτος δὲ 11 μ. 60.

Διήκει δὲ ὁ ναὸς ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἄλλ' ἢ ὑπερβάλλουσα τούτου στενότης ἔναντι τοῦ μακροῦ μήκους εἶνε ἐνδείξεις μεγάλης ἀρχαιότητος. Εἶχε δ' ὁ ναὸς καὶ

ἔσωτερικὴν διαίρεσιν, ὡς οἱ πλείστοι ἑλληνικοὶ ναοί. Παρὰ τὸν μεσαῖον τοῖχον πρὸς Α. ἀπεκαλύφθη *στρογγύλη βάσις*, ἐν ἣ συνήθως θέσει ἀνιδρύνοντο ἐν τοῖς ναοῖς τὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα. Δυστυχῶς ὁμως ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης δὲν ὑπάρχει οὐδεμίᾳ ἐπιγραφή, ὡς ἀνέμενέ τις ἴσως, διότι ἡ βάσις εἶνε κατὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ τεθραυσμένη.

Πρὸς Β. δέ, οὐχὶ ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἐδάφει, ἀλλὰ κατὰ τι ὑψηλότερον, ἀνεύρομεν ἕτερον δάπεδον ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ, διακοσμητικῆς φύσεως, ὅπερ ἀνῆκεν εἰς οἶκον ἰδιωτικόν, ἀνοικοδομηθέντα κατὰ χρόνους ὑστέρους, ῥωμαϊκοὺς βεβαίως,

Εἰκὼν 1.

ἐπὶ τῶν ἔρειπίων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ. Τοῦτο θὰ συνέβη πιθανῶς κατὰ τὸν 4^{ον} ἢ 5^{ον} μ. Χ. αἰῶνα. Πολὺ πιθανώτερον ὁμως ὅτι δὲν ἦτο οἶκος τὸ μεταγενέστερον τοῦτο κτίριον, ἀλλὰ *ναὸς χριστιανικός*, διότι σκάπτοντες πρὸς τὸ ἄκρον ΝΔ. τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ἀπεκαλύψαμεν *τεραστίους ὀγκολίθους* (2×1 μ.), ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὁποίων εἶνε κεχαραγμένος *ἰσοσκελῆς Σταυρὸς παλαιοχριστιανικός* (✠), μεγέθους περίπου 0,20. Τὸ μέρος τοῦτο ἐσχημάτιζεν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν σωζομένων τοίχων, μικρὸν τετράγωνον παρεκκλήσιον (chapel). Ὁ δὲ χριστιανικὸς οὗτος ναὸς δὲν θὰ ἦτο πενιχρόν τι κτίριον, ἀλλ' ἀντάξιος τοῦ χώρου καὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ, διότι ἐντὸς τῶν χωμάτων ἀνευρέθησαν *πλείστοι ὑέλινοι πολύχρωμοι ψηφίδες*, ἐξ οἷ ἐικάζω ὅτι θὰ ὑπῆρχον ὠραῖαι ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ *ψηφιδωταὶ ἀγιογραφίαι*, ὡς εἴθιστο κατὰ τοὺς πρώτους μ. Χρ. αἰῶνας καὶ βραδύτερον ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐντὸς δὲ τῶν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς ἀνευρέθησαν πλείστα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, οἷον γείσα, ὀρθοκέραμοι, τεμάχια κιόνων κλπ., ἅτινα πάντα περισυνέλεξα ἐν τῷ μικρῷ Μουσεῖῳ, ἐὰν δύναμαι νὰ ὀνομάσω οὕτω τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν, ἣν κατήρτισα ἐν Βασιλικῷ ἀπὸ

τοῦ πρώτου ἔτους τῶν ἐν Σικυῶνι ἀνασκαφῶν μου καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ κατέθεσα καὶ διεφύλαξα καὶ παντοῖα ἄλλα ἀρχαῖα, ἅτινα περισυνέλεξα τῆδε κακεῖσε ἐκ τοῦ

Εἰκὼν 2.

4-7) *Τέσσαρα τεμάχια βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς*, ἐξ ὧν ἀναγράφονται διάφορα ὀνόματα ἀναθετῶν. Κατὰ τὴν φωτογράφησιν (Εἰκ. 2 καὶ 3) παρελείφθη κατὰ λάθος τοῦ φωτογράφου τὸ τέταρτον τεμάχιον, ἐφ' οὗ φέρεται τὸ ὄνομα ἈΝΔΡΕΟΥΔΠ.

Τὰ μεγέθη τούτων ἔχουσιν ὡς ἐξῆς: 1) 0,115×0,115. 2) 0,09×0,07. 3) 0,105×0,105. 4) 0,113×0,085. Τὸ πάχος τούτων εἶνε 0,025.

Εὐρέθησαν ἐπίσης τέσσαρα *πήλινα γεῖσα* κεκοσμημένα μετὰ μαιάνδρων καὶ φῶν, τελείως ὅμοια πρὸς τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ, Κορίνθῳ καὶ ἀλλαγῶν εὐρεθέντα (Εἰκ. 4), ἐπίσης δὲ καὶ *χαλκᾶ νομίσματα* ῥωμαϊκὰ καὶ βυζαντινά.

Ἐπὶ δὲ μεγάλου λίθου, ἐν σχήματι ἐπιστυλίου, ἀναγινώσκονται τὰ γράμματα

ΚΛΑ . . . ΙΟ
ΘΟΚ

Τὸ μέγεθος τῶν ψηφίων εἶνε 0,10 περίπου.

¹ Τοῦ Μουσείου τούτου δημοσιεύω περιληπτικὸν κατάλογον τῶν ἀξιολογωτέρων ἀντικειμένων ἐν τῷ Παραρτήματι τοῦ παρόντος Τεύχους.

χωρίου τούτου. Τούτων πάντων συντάξα ἀκριβῆς *εὐρετήριον* μετὰ ἀπεικονίσεων ἀπάντων τῶν ἐν αὐτῷ ἀντικειμένων. Τὸ Μουσεῖον τοῦτο στεγάζεται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ χωρικοῦ κ. Παν. Μανίκα, παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἁγ. Τριάδος, εὐθὺς ὡς ἀνέρχεται τις ἐκ τῆς πεδιάδος τοῦ Κιάτου πρὸς τὸ χωρίον Βασιλικῶν¹.

Ἐκ τῶν ἐν τῷ χώρῳ τῶν ἀνασκαφῶν ἀνευρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ἄλλων ἀρχαίων ἀντικειμένων ἀναφέρω ὧδε τὰ ἐξῆς σημαντικώτερα:

1-3) *Τρία τεμάχια ῥαβδωτῶν* (ἰωνικῶν) *κίωνων*, ἐξ ὧν ἐν λίαν εὐμέγεθες· τούτου αἱ διαστάσεις εἰσὶν ὕψους 0,45, διάμ. 0,40, χορδῆ ῥαβδώσεως 0,07.

Εἰκὼν 3.

Ἄλλ' ἤδη προκύπτει τὸ ἐρώτημα: τίνος θεοῦ ἢ θεᾶς ἦν ὁ μέγας οὔτος πῶρι-
νος ἰωνικὸς ναός; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶνε λίαν δυσχερὲς νάπαντήση τις, διότι,
ἂν καὶ ἐν Σικυῶνι ἀπεκάλυψα ἤδη δύο παμμέγιστα οἰκοδομήματα, τὸ ὑποτιθέμε-
νον ὑπ' ἐμοῦ *Βουλευτήριον* καὶ μέγα τι *Στωϊκὸν οἰκοδόμημα*, παρεμφερὲς λίαν,
κατὰ τε τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος, πρὸς τὴν Ἄττάλειον ἐν Ἀθήναις *Στοάν*,
οὐχ ἦττον δὲν ἠδυνήθην εἰσέτι νὰ προσανατολισθῶ πρὸς τὴν τοπογραφίαν τῆς
ἀρχαίας ταύτης πόλεως συνωδᾶ
πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ Παι-
σανίου, ἣτις καὶ λεπτομερὲς εἶνε
καὶ ἀκριβεστάτη. Τοῦτο δὲ συμ-
βαίνει διότι οὐδὲν τῶν κτιρίων
τούτων μετ' ἀπολύτου ἀσφαλείας
δύναμαι νὰ ταυτίσω πρὸς οἰον-
δήποτε τῶν ὑπὸ τοῦ περιηγητοῦ
μνημονευομένων μνημείων μὴ
ἀνευρεθείσης δυστυχῶς ἐπιγρα-
φῆς τινος, δι' ἧς θὰ ἐβεβαιούτο
δι' ἀναμφισβητήτου τρόπου ἡ
ταυτότης ἐνὸς τῶν ἀνωτέρω ἀπο-
καλυφθέντων κτιρίων. Δύναμαι
ἐν τούτοις κατὰ πᾶσαν πιθανό-
τητα νὰ βεβαιώσω ὅτι καὶ τὸ
ὡς «Βουλευτήριον» φερόμε-
νον, ἐπίσης δὲ καὶ τὸ στωϊκὸν
οἰκοδόμημα εὐρίσκοντο ἐν τῇ
ἀγορᾷ τῆς Σικυῶνος διότι ἀμφό-

Εκὼν 4.

τερα καὶ ἐκ τοῦ σχήματος καὶ διὰ τὸ μέγεθος φαίνονται κτίρια δημόσια εἰς τοιαύ-
την τῆς πόλεως θέσιν ἀνήκοντα. Ἐὰν δὲ ἐκληφθῇ ὡς ἀγορὰ ὁ χώρος οὔτος, τότε
ὁ ἡμέτερος ναὸς θὰ εἶνε ἢ ὁ τοῦ *Διονύσου* ἢ ὁ τῆς Ἄρτεμιδος *Λιμναίας*, διότι
ὁ Παισανίας κατερχόμενος ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, συνατιᾶ, ὡς καὶ σήμερον, τὸ
θέατρον, μετὰ δὲ τοῦτο ἀναφέρει τὸν *ναὸν τοῦ Διονύσου*. «*Ἐκ δὲ τοῦ Διονυ-
σίου βαδίζουσιν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐστὶ ναὸς Ἄρτεμιδος ἐν δεξιᾷ Λιμναίας*».
Μετὰ δὲ τοῦτον εἰσέρχεται ἀμέσως εἰς τὴν ἀγορὰν. Καὶ ὄντως σήμερον ἐξερχό-
μενός τις ἐκ τοῦ θεάτρου διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἀγορὰν, ὅπου ἀπεκαλύφθησαν,
ὡς εἶπομεν, τὰ δύο παμμέγιστα μνημειώδη ἐκεῖνα κτίρια, ἐξ ἀνάγκης θὰ παρε-
λάσῃ πρὸ τοῦ ναοῦ, ὃν ἀνωτέρω περιεγράψαμεν καὶ ὅστις κεῖται καὶ σήμερον ἐπὶ
τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ τοῦ θεάτρου εἰς τὸ χωρίον. Τοῦτο ὅμως θὰ πιστο-

ποιηθῆ πληρέστατα ἐν τῷ μέλλοντι ἐὰν ἀνασκαφῆ ὁ μεταξὺ θεάτρου καὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος ὑφ' ἡμῶν ναοῦ χώρος, διότι ἐὰν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ δὲν ἀνευρεθῆ ὁ ναὸς τοῦ Διονύσου, τότε βεβαίως ὁ ναὸς οὗτος δέον νὰ ταυτισθῆ μετὰ τοῦ ἡμετέρου. Μόνη λοιπὸν ἡ σκαπάνη δύναται νὰ διαφωτίσῃ τὸ σπουδαῖον

Εἰκὼν 5.

ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ὑφίστανται δεινὴν φθορὰν καὶ σύλησιν ὑπὸ τῶν διαφόρων καλλιεργητῶν καὶ παντοίων ἄλλων κακοποιῶν στοιχείων. Εὐχόμεθα κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος συνεχιζομένων τῶν σκαφικῶν ἡμῶν ἐρευνῶν νὰ προέλθωσιν εἰς φῶς ἀναζητούμενα ἴχνη τῶν τεθαμμένων ἀπὸ αἰῶνων μνημείων, δι' ὧν θὰ διαχυθῆ πληρὴς φῶς ἐπὶ τῆς τοπογραφίας μιᾶς τῶν καλλίστων καὶ ἐνδοξοτάτων πόλεων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος!

Δεκέμβριος 1927.

ΑΛΕΞ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ

τοῦτο ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐνέχει ἔτι μεγαλητέραν σημασίαν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἅπαξ βεβαιουμένου ἐνὸς τοιούτου σημείου ἐν τῇ τοπογραφίᾳ τῆς ἀρχαίας Σικυῶνος, πάντα τὰ λοιπὰ ἐφεξῆς τοπογραφικὰ προβλήματα τῆς πόλεως ταύτης ὡς διὰ μαγικῆς ῥάβδου θὰ λύωνται, διότι θὰ κατέχωμεν τὴν ἀλάνθαστον πρὸς τοῦτο κλεῖδα. Δυστυχῶς ὅμως τὸ Σεβ. Ὑπουργεῖον δὲν ἀνενέωσε καὶ διὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὴν διὰ τὰς ἀνασκαφὰς Σικυῶνος πίστωσιν, οὕτω δὲ διεκόπη ἡ ἡμετέρα ἐργασία ἐπὶ μεγίστη ζημίᾳ τῆς τε ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης καὶ αὐτῶν τούτων τῶν τεθαμμένων ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐρειπίων, ἅτινα

ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΑΙ ΟΜΗΡΙΚΗ ΣΚΥΛΛΑ

Ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὀφείλει μέρος τῶν καλλιτεχνικῶν, πνευματικῶν καὶ θρησκευτικῶν αὐτοῦ στοιχείων εἰς τὸν Κρητομυκηναϊκὸν πολιτισμὸν. Ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς δύναται ἤδη νὰ ὀνομασθῆ πολιτισμὸς Ἑλλήνων, ἐν ᾧ ὁ Κρητικὸς, ὁ πατὴρ τοῦ Μυκηναϊκοῦ, ἐφ' ὅσον σήμερον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς φυλὰς μὴ Ἑλληνικάς. Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ φορεῖς τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἦσαν ἤδη Ἑλληνες καὶ προφανῶς οἱ πρῶτοι Ἑλληνες τῆς Ἑλλάδος, ἐξηγεῖ καὶ πιθανοποιεῖ περισσότερον τὴν ἐπιβίωσιν πολλῶν στοιχείων ἐν τῷ μετέπειτα Ἑλληνισμῷ. Ἡ σύντονος ἐργασία ἥτις τελευταίως καταβάλλεται πρὸς καθορισμὸν τῶν στοιχείων τούτων ἀπέδωκεν ἤδη ωραίους καρπούς ἐν τῷ πεδίῳ τῆς θρησκείας¹.

Εἰς τὸν Μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν ὀφείλει τὰς ῥίζας τῆς ἠ ἐπικῆς ποίησις τῶν Ἑλλήνων, ἡ μέλλουσα δ' ἔρευνα θὰ ἀποδείξῃ κατὰ πόσον καὶ ἐν τῷ κλάδῳ τῶν λοιπῶν καλῶν τεχνῶν ἐνυπάρχει τὸ στοιχεῖον τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν τῇ προσπάθειά ὁμως τῆς ἀνευρέσεως τῶν διαφόρων στοιχείων χρειάζεται προσοχή, ἵνα μὴ ὁμοιότητες τυχαῖαι ἐξωτερικῶς θεωρηθῶσιν ἔχουσαι βαθυτέραν συνάφειαν πρὸς ἀλλήλας. Μίαν τοιαύτην περίπτωσιν παρουσιάζει ὁ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενος μῦθος τῆς Σκύλλας.

Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Sir A. Evans ἐδημοσίευσε τὰ ἐκ Κνωσοῦ σφραγίσματα μετὰ κυνομόρφου κεφαλῆς ὡς τὸ πρωτότυπον τῆς Σκύλλας², ἡ γνώμη του ἐγένετο γενικῶς παραδεκτὴ καὶ ὑπετέθη κατὰ λογικὴν συνέπειαν ὅτι ὁ σχετικὸς Ὀμηρικὸς μῦθος τῆς Ὀδυσσεΐας ἔχει τὰς ῥίζας του εἰς τὸν Μινωικὸν πολιτισμὸν³. Τὸ γεγονὸς ὁμως τοῦτο εἶναι τοῦλάχιστον ἄκρως ἀμφίβολον, ὡς ἡ λεπτομερεστέρα ἔρευνα δεικνύει.

Ὡς βάσις ταυτίσεως τοῦ Μινωικοῦ τέρατος πρὸς τὴν Σκύλλαν ἐχρησίμευσε τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ τέρας τοῦτο φέρει κυνόμορφον κεφαλὴν, ὅπως καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικάς ἀπεικονίσεις ἡ Σκύλλα εἰκονίζεται ἀπολήγουσα εἰς κεφαλὰς κυνῶν.

¹ Τὴν τελευταίαν προσπάθειαν ἀποτελεῖ τὸ λαμπρὸν βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Martin Nilsson, *Minoan-Mycenaean religion and its survival in greek religion*, 1927.

² BSA IX 58, εἰκ. 36. Πρὸβλ. νῦν καὶ Palace κλπ. I, 698.

³ Studniczka AM 31, 1906, 50 ἐξ. Crusius, *Philologus* 65, 1906 σελ. 320. Waser παρὰ Roscher Lex. ἐν λ. Skylla. Προφανῶς ὁ Stein παρὰ Pauly - Wissowa ἄρθρ. Skylla σελ. 654 (1927). Τέλος ὁ Nilsson ἐν τῷ μνημονευθέντι βιβλίῳ του σελ. 44. Ὁ μόνος, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ὅστις ἐξέφρασεν ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς τοιαύτης ταυτίσεως εἶναι ὁ Bethé, *Minos* (Rhein. Museum 65, 1910 σελ. 220).

Ἡ ὁμοιότης ὅμως αὕτη εἶναι τυχαία, ἐν δὲ τῇ πραγματικότητι ὑφίσταται χάσμα ἐμποδίζον τὴν τοιαύτην ταύτισιν, διότι τὸ Ὀμηρικὸν τέρας Σκύλλα, ἂν καὶ πλαισιοῦται ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα ὑπὸ ποιητικῆς συλλήψεως, δεικνύει ἐν τούτοις ὅτι ὡς πυρῆνα ἔχει ἀλλότριον ὄν, οὐχὶ δὲ τὸ κυνόμορφον τέρας τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς οὐδὲ τὰς Ἑλληνικὰς ἀπεικονίσεις τῆς «μειξοπαρθένου κυνός», ἵνα κατὰ Λυκόφρονα εἴπωμεν.

Ἡ Ὀμηρικὴ Σκύλλα περιγράφεται ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα ὡς ἐξῆς: (μ 89 ἐξ.). Ἔχει δώδεκα πόδας *ἄωρους* (ἴδ. κατωτ.), ἕξ μακροὺς λαιμοὺς καὶ ἕξ «σμερδαλέας» κεφαλὰς φερούσας ἀνὰ τρεῖς σειρὰς ὀδόντων. Δὲν εὐρίσκεται ἐν τῷ ὕδατι, ἀλλὰ κατοικεῖ ὑψηλότερον ἐντὸς βερέθρου, ὁπόθεν κρεμῶσα τὰς κεφαλὰς ἀναζητεῖ λείαν περὶ τὸν σκόπελον, ἀρπάζουσα δελφίνας, *κύνας* (ἴδ. κατωτ.) καὶ ἄλλα μεγαλύτερα κήτη, εὐκαιρίας δὲ τυχούσης καὶ ναύτας ἐκ τῶν διερχομένων πλοίων, συλλαμβάνουσα ἀνὰ ἓνα δι' ἐκάστης κεφαλῆς.

Οἱ ἀρχαῖοι σχολιασταὶ ἐτόνισαν ἐπαρκῶς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ περιγραφή αὕτη δὲν ἔχει τίποτε νὰ κάμῃ πρὸς τὰς μεταγενεστέρους κυνῶν κεφαλὰς, τὰς ὁποίας προσῆψαν εἰς τὴν Σκύλλαν οἱ νεώτεροι. Ὁ Ἀρίσταρχος ἐκ τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως καὶ τῆς μεταγενεστέρους μυθολογικῆς παραδόσεως εἶχε σχηματίσει τὴν ἐξῆς ιδέαν περὶ Σκύλλας¹: Ὡς πρωτότυπον ταύτης ἐχρησίμευσε πετραῖον τι θηρίον, προσπεφυκὸς τῷ σκοπέλῳ καὶ «κοχλιῶδες» τὴν φύσιν, ἔχον δὲ πόδας «πλεκτανῶδεις». Πλεκτάνη καλεῖται παρ' ἀρχαίοις ὁ πλόκαμος τοῦ πολύποδος, ὥστε τοὺς πόδας τοῦ τέρατος ἐφαντάζετο ὁ Ἀρίσταρχος ἔχοντας τοιαύτην περίπου φύσιν καὶ προσκολλωμένους εἰς τὸν βράχον. Κατὰ πόσον τοῦτο εἶναι ὀρθόν, μέλλει νὰ δείξῃ ἡ ὀριστικὴ ἐτυμολογία τοῦ *ἄωρος*, τῆς λέξεως ἣτις ἀνέκαθεν ὑπῆρξε *crux interpretum*. Ἡ ἐτυμολογία τοῦ Ἀριστάρχου, καθ' ἣν *ἄωρος* παράγεται ἐκ τοῦ ὄρη (= κωλῆ), ἐπομένως *ἄωρος* = *ἄκωλος*, *ἀναρθρος*, ὅσα οὐκ ἔχων, εὐρῆκε τοὺς περισσοτέρους ὑποστηρικτὰς², οὕτως ὥστε κατὰ τὸν Tümpel ἔ.ἀ. ἡ τελικὴ τοῦ Ἀριστάρχου συγκεφαλαίωσις «κατὰ τὴν ἀνωθεν φαντασίαν τῇ Ὑδρᾷ προσεικέναι (τὴν Σκύλλην)» εἶναι μία ἔξοχος διαφώτισις περὶ τοῦ εἴδους τῆς σκοτεινῆς ταύτης μορφῆς. Ὁ ἴδιος Tümpel ἔδειξεν ἀλλαγῶν³ ὅτι ὁ πολύπους, ὅστις ἐν τῇ

¹ Πρβλ. καὶ Römer, Rhein. Mus. 61, 1906 σελ. 337.

² Ἰδ. τὸ πλῆθος τῶν ἐρμηνειῶν τῆς λέξεως ἐν τοῖς ἀρχ. σχολίοις, μ 89. Πρβλ. Tümpel ἐν Berl. philol. Wochenschrift 1895 σελ. 95. Τὸ ἐτυμολ. λεξικὸν Boisacq ἐξηγεῖ: «pieds de devant, ion. ὄρη», τὸ δὲ ὄρη ἀντιτίθεται κατ' αὐτὸν πρὸς τὴν ἐπιγραφικὴν παράδοσιν. Ὑπὲρ τῆς ἐρμηνείας *ἄκωλοι* τοῦ Ἀριστάρχου κηρύσσεται καὶ τὸ νεώτατον Greek - English Lexicon Lidell καὶ Scott, new edition by H. Stuart Jones, 1926. Ὁ F. Bechtel, Lexicologus zu Homer, 1914, σελ. 8 συνάπτει τὸ ὄρη πρὸς τὸ λατ. *sûra* καὶ ἐξηγεῖ *ἄωροι* *ἄωροι πόδες Beine, die keine Waden haben. ἐπομένως Beine von der Gestalt der Krakenarme und Vogelbeine.*

³ Festschrift für Overbeck 144 ἐξ. (Der mykenische Polyp u. die Hydra).

παλαιᾷ Ἰωνικῇ λατρείᾳ τοῦ Ποσειδῶνος εἶχε καὶ ἱερὰν σημασίαν, ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον εἰς διαφόρους μυθικὰς μορφὰς ὡς τὴν Λερναίαν Ὑδραν, τοὺς Τριυνθίους Χειρογαστρορας καὶ γενικῶς τοὺς Ἑκατόγχειρας¹. Ἐντεῦθεν προβαίνων περαιτέρω ὁ Steuding² ὑπεστήριξεν ὅτι καὶ τῆς Σκύλλας τὸ πρωτότυπον ὄφειλε νὰ εἶναι γιγάντιος πολύπους. Ὅτι ὁ κοινότατος ἀνὰ τὰ ὕδατα τῆς Μεσογείου πολύπους καὶ σήμερον ἀκόμη ἀποθαίνει εἰς δύτας ἐπικίνδυνος, ὅταν εἶναι ὅπως δῆποτε μέγας, εἶναι γνωστὸν εἰς πάντα Ἑλληνα νησιώτην, ἀναφέρουσι δὲ ἀφθόνως αἱ παλαιαὶ παραδόσεις, Ἑλληνικαί, Ρωμαϊκαὶ καὶ Γερμανικαὶ ἀκόμη (Steuding ἔ. ἀ. 186). Ἐντὸς τῆς Μεσογείου ζῶσι μέχρι σήμερον πολύποδες λίαν μεγάλων διαστάσεων³, ὅτι δ' ἐκτὸς ταύτης ὑπάρχουσι καὶ σήμερον ἔτι γιγαντιαῖα εἶδη πολυπόδων, ἐπικυροῖ διὰ πολλῶν παραδειγμάτων ἢ νεωτέρα ἐπιστήμη. Εἰς τὸ Ζωολογικὸν Μουσεῖον Νέας Ὑόρκης ὑπάρχει πλόκαμος 12 μέτρων μήκους, ἄλιευθεις ἐν τῷ Ἀτλαντικῷ καὶ ἀνήκων εἰς πολύποδα, ὅστις πρέπει νὰ εἶχε τὸ μέγεθος φαλαίνης. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὅλως μυθώδη τὴν διήγησιν τοῦ Πλινίου περὶ γιγαντώδους πολύποδος ἐξερχομένου τὴν νύκτα εἰς τὴν ξηρὰν πρὸς λεηλασίαν ἰχθυαποθηκῶν ἐν Karteia (πόλις τῆς Βαιτικῆς Ἰσπανίας, οὐ μακρὰν τοῦ Γιβραλτάρ). Ἡ κεφαλὴ τοῦ ζῴου, ἣτις ἐπεδείχθη εἰς τὸν Λούκουλλον, ἦτο μεγάλη ὡς πίθος 15 ἀμφορέων, οἱ δὲ πλόκαμοι, οὓς εἶς ἄνθρωπος μόλις ἠδύνατο νὰ περιβάλῃ, εἶχον μῆκος 30 ποδῶν⁴. Ὅτι εἶδη πολυπόδων δὲν ἐγκαταλείπουσι τὴν ξηρὰν ἐπ' ἀρκετὸν διάστημα, βεβαιοῖ ἐπ' ἴσης ἢ νεωτέρα ἐπιστήμη⁵, εἶναι δ' ὡσαύτως ἐξηκριβωμένον, ὅτι τοιοῦτοι πολύποδες εἰς

¹ Τῶν Χειρογαστῶρων ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία εἶναι ὅτι εἶχον πλείστας χεῖρας ἔμπροσθεν ἐκφυομένας, οὐχὶ ὅτι ἔβροσκον δῆθεν τὴν γαστέρα διὰ τῆς τῶν ἰδίων χειρῶν ἐργασίας (Στράβων 372-3, πρβλ. Ἡσύχ. Χειρογαστρορας, οἱ ἀπὸ τῶν χειρῶν ζῶντες). Προσθέτω ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι τοσοῦτον μᾶλλον εὐλόγος, καθ' ὅσον καὶ οἱ παλαιοὶ ἐγνώριζον καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη βεβαιοῖ ὅτι ὁ πολύπους μετακινεῖ καὶ συνάγει διὰ τῶν πλοκάμων του ἀρκούντως ὀγκώδεις λίθους, δι' ὧν κτίζει ἐν τῷ πυθμένι τῆς θαλάσσης τὴν κρατηροειδῆ φωλεάν του, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀόρατος καθήμενος ἐνεδρεῦει τὰ διερχόμενα θηράματα. (Ἰδ. μεταξὺ ἄλλων καὶ O. Keller, die antike Tierwelt II σελ. 515).

² Jahrbücher für Philologie 151, 1895 σελ. 185 ἔξ. (Skylia ein Krake am Vorgebirge Skyllaeon).

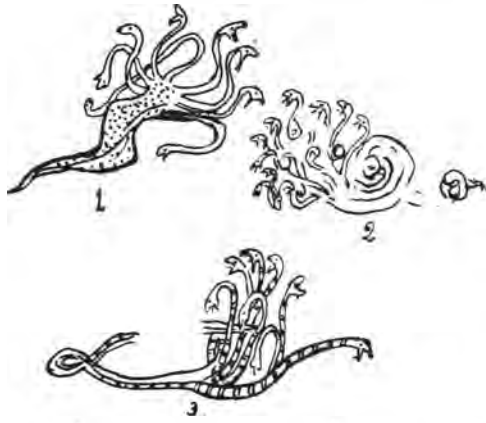
³ Παρὰ τὴν Νίκαιαν ἠλιεύθη πολύπους μήκους 3 μ. ζυγίζων 25 χιλιόγραμμα, ἴδ. Brehms Tierleben⁴ (bearb. v. Franz, Grímpe, Hempelmann κλπ.), Λειψία-Βιέννη 1918, τόμ. 1, niederen Tiere σελ. 594. Ἀρκεῖ εἰς πολύπους πολὺ μικροτέρων διαστάσεων, ἵνα κρατήσῃ εἰς τὸν βυθὸν τὸν δῦτην. ὅστις ἀποθνήσκει οὕτω ἐξ ἀσφυξίας. Περὶ τῶν ἐκ πολυπόδων κινδύνων δυτῶν καὶ ναυαγῶν ἴδ. H. O. Lenz, Zoologie der alten Griechen u. Römer σελ. 619. Ἐν σελ. 620 σημ. 2149 ἀναφέρει ὅτι ἐν Ἑλλάδι ὑπάρχουσι παραδείγματα δυτῶν πνιγνῶν ὑπὸ πολυπόδων. Πρβλ. καὶ K. Fiedler, Reise durch Griechenland I, 267-70.

⁴ Παρὰ Brehm ἔ. ἀ. σελ. 586-7 ἀναφέρονται συγκεντρωμέναι ὄλαι αἱ μαρτυρίαι παλαιότερων καὶ νεωτέρων χρόνων περὶ γιγαντιαίων κεφαλοπόδων. Πρβλ. καὶ Lenz ἔ. ἀ. σελ. 619, Steuding σελ. 186.

⁵ Brehm ἔ. ἀ. σελ. 592. Τὸ πλῆθος τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ἴδ. παρὰ Tümpel, Festschrift für Overbeck σελ. 145. Διὰ τὸ περιεργον τοῦ πράγματος ἀναφέρω ἔτι, ὅτι ἡ διήγησις τοῦ Κλεάρχου παρ' Αἰλιανῷ (ἴδ. Tümpel ἔ. ἀ., πρβλ. καὶ Ὁπ. Ἀλιευτ. Δ, 268 ἔξ.) περὶ τῆς ὑπερβολικῆς ἀγάπης τοῦ πολύποδος πρὸς τὰ ἐλαιόδενδρα καὶ τῆς συνηθείας του ν' ἀναβαίνει ἐπ' αὐτῶν, ὅταν εὐρίσκονται

μικρὰ πλοῖα δύνανται ν' ἀποβῶσιν ἄκρωσ ἐπικίνδυνοι, ἀπὸ μεγάλων δ' ἔτι πλοίων ἀναφέρεται ὅτι ἤρπασαν ἀπὸ τοῦ καταστρώματος ναύτας ¹.

Κατὰ ταῦτα μοῦ φαίνεται βέβαιον ὅτι ἡ Σκύλλα, ἥτις παρ' Ὀμήρῳ εἶναι ἐντελῶς ζωώδης, οὐδεμίαν ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὰς κατόπιν ἀπεικονίσεις τῆς

Εἰκὼν 1. Ἀπεικονίσεις τῆς Ὑδρας.

1. μελανόμ. Βοιωτ. ἀγγεῖον· 2, πώρινον ἀέτωμα Ἀκροπόλεως· 3, μελανόμ. ἀγγεῖον ἐξ Αἰγίνης. (Κατὰ τὸν Tumpel).

Ἑλληνικῆς τέχνης, ἔχει ὡς πρότυπον γιγάντιόν τινα πολύποδα καὶ ιδέαν περίπου τοῦ πῶς ἐφαντάσθη ταύτην ὁ ποιητὴς μᾶς δίδουσι μερικαὶ ἀπεικονίσεις τῆς Ὑδρας (εἰκ. 1).

Ἦρκει ἡ ἀρπαγὴ μερικῶν ναυτιλλομένων εἴτε ἀπὸ τοῦ καταστρώματος πλοίου, εἴτε ἀπὸ τῶν ἀποκρήμνων σπιλάδων εἰς ἃς κατέφυγον ἔνεκα ναυαγίου, ὑπὸ ἐνὸς τοιούτου ζῴου, ἵνα λάβῃ ἀρχὴν ἢ παράδοσιν, τὴν ὁποίαν βλέπομεν ἐπεξεργασμένην εἰς μῦθον ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ. Πῶς ἐγεννήθη λοιπὸν ἡ παρεξήγησις τοῦ νὰ παρασταθῇ κατόπιν ἡ Σκύλλα ἐν τῇ τέχνῃ ὡς κόρη καὶ νὰ συνδεθῇ ταυτοχρόνως πρὸς τοὺς κύνας;² Ὡς

πρὸς μὲν τὸ πρῶτον, πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν αἰτίαν εἰς τινα μεταγενέστερον τοῦ Ὀμήρου μῦθον. Πρὸβλ. Τζέτζην εἰς σχόλ. Λυκ. Ἀλ. 45: «Ἦν δὲ ἡ Σκύλλα, ὡς φασι, πρῶτον γυνὴ εὐπρεπῆς» κλπ. Τοῦ μῦθου τούτου ἐπωφελήθη συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτῆρά της ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη, ἥτις καὶ τὰς ἄλλας μειζογενεῖς καὶ

παρὰ τὴν θάλασσαν, ζῆ παραδόξως μέχρι σήμερον καὶ εἶναι κοινοτοπία τῶν τερατολογούντων κνηγῶν ὅτι ἔτυχε νὰ φονεύσῃ πολὺποδα ἐπὶ ἐλαίας (οὐχὶ ὁμοῦ ἄλλου δένδρου). Ἀναφέρω τοῦτο ἵνα καταδειχθῇ πόσα λαϊκὰ στοιχεῖα τῆς σήμερον ἐπιζῶσιν ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, τὰ ὁποῖα μία συστηματικὴ προσπάθεια ἐκ μέρους τῶν διδασκάλων καὶ τῶν σπουδαζόντων φοιτητῶν θὰ ἠδύνατο νὰ διασώσῃ προτοῦ ἐξαφανισθῶσιν ἐντελῶς.

¹ Ἰδ. Steuding ἔ. ἀ. καὶ τὰς περαιτέρω παραπομπὰς του. Ἐπὶ τῇ βάσει τοιούτων γεγονότων συνέγραψεν ὁ Wells γνωστὸν διήγημα (ὄπερ καὶ ἐν Ἑλληνικῇ μεταφράσει ὑπάρχει εἰς τὴν βιβλιοθήκην Δημητράκου), ὡς ἐπ' ἴσης ὁ Jules Verne ἐχρησιμοποίησε τὸ αὐτὸ μοτίβον. Τὰς ἄλλας θεωρίας τοῦ Tumpel ἐντοπίζοντος τὴν Σκύλλαν κατὰ τὸ Σκύλλαιον τῆς Ἀργολίδος καὶ ταυτίζοντος τὰ Τρίκανα πρὸς τὴν Θρινακίην κλπ. οὔτε δέχομαι οὔτε εἶναι ἀνάγκη νὰ συζητήσω ἐνταῦθα.

² Τὸν τύπον τῆς Σκύλλας ἐν τῇ τέχνῃ ἴδ. παρὰ O. Waser, *Skylla und Charybdis in der Literatur und Kunst*, Dissertation 1894, 78-83. Αἱ ἐπὶ Ἑτρουσκικῶν καὶ Φοινικικῶν ἔργων ἀπεικονίσεις (σαρκοφάγοι τῆς Καρχηδόνας) ἴστανται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης καὶ εἰκονίζουσι γενικῶς τὴν Σκύλλαν ὡς κόρην ἀπολήγουσαν κάτω εἰς κεφαλὰς κυνῶν. (Πρὸβλ. καὶ λεξικὸν Roscher, *Skylla* σελ. 1037). Ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ ἀντιστοιχεῖ ἡ ἔκφρασις Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρου 668 ἐξ. Ἐρινὺς μειζοπάρθενος κύων. Ἴσως ὁ τύπος οὗτος τῆς Σκύλλας εἶναι καὶ ὁ μόνος ἐν τῇ τέχνῃ, διότι αἱ παλαιότεραι ἀπεικονίσεις αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὸν 6ον καὶ 7ον αἰῶνα δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἰκονίζουσι Σκύλλαν καὶ οὐχὶ ἄλλο φανταστικὸν δρακοντόμορφον τέρας. Ἰδ. κατωτέρω.

ζφώδεις μορφάς ἐξιδανίκευσε βαθμηδὸν (Κενταύρους, Σατύρους, Μεδούσας κλπ.). Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον, εἶναι προφανές ὅτι τὰς ἑξ̄ σμερδαλέας κεφαλὰς ἐπὶ τῶν μακρῶν λαιμῶν τῆς Σκύλλας δὲν ἔχομεν κανὲν δεδομένον ἵνα νομίσωμεν κυνῶν κεφαλὰς. Ὁ Εὐστάθιος ῥητῶς μαρτυρεῖ ὅτι αὐταὶ εἶναι πλάσματα τῶν νεωτέρων, ἐν ᾧ τὸ πιθανώτερον εἶναι νὰ νοήσωμεν κεφαλὰς δρακόντων, πρὸς οὓς συμφωνοῦσι περισσότερο καὶ αἱ πολλαπλαῖ σειραὶ ὀδόντων. Τὴν ἐρμηνεῖαν πρέπει λοιπὸν νὰ ζητήσωμεν εἰς τοὺς στίχους μ 86-88, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ φωνὴ ἡ ἐκπεμπομένη ὑπὸ τῆς Σκύλλας παραβάλλεται πρὸς τὸ κλαυθμῆρισμα νεογεννήτου κυναρίου :

τῆς ἢ τοι φωνὴ μὲν ὄση σκύλακος νεογιλῆς
γίνεται, αὐτὴ δ' αὐτε πέλωρ κακόν· οὐδέ κέ τίς μιν
γῆθήσειεν ἰδών, οὐδ' εἰ θεὸς ἀντιάσειε.

Ἦδη ὁ Εὐστάθιος παρατηρεῖ (ὑπομν. εἰς Ὀδ. 1715, 7 ἑξ.) « Ἰστέον δὲ ὡς **κατὰ τοὺς παλαιούς** Ὀμήρου εἰπόντος τὸ ὄση φωνὴ σκύλακος **προσέπλασαν τῇ Σκύλλῃ καὶ κυνῶν κεφαλὰς οἱ νεώτεροι**. Πιθανώτερον δέ φασι, δρακόντων νοεῖν κεφαλὰς» κλπ. Ἐπ' ἴσης τὸ σχόλιον μαρτυρεῖ: «ἐνθεν αὐτῇ (τῇ Σκ.) κυνῶν μὲν κεφαλὰς οἱ νεώτεροι περιέπλασαν . . . ». Ἄλλ' ἤδη ὁ Ἀρίσταρχος ὀρθῶς παρετήρησεν, ὅτι αἱ τοιαῦται παραστάσεις οὐδὲν εἶχον κοινὸν πρὸς τὴν Ὀμηρικὴν περὶ Σκύλλης σύλληψιν, τοὺς δ' ἀνωτέρω στίχους τοὺς παρασχόντας τὴν ἀφορμὴν εἰς τὰς παραστάσεις ἐκεῖνας, καθὼς καὶ εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἐκφράσεις τοῦ Λυκόφρονος ἢ τῶν Λατίνων ποιητῶν (coerulei canes, latrantia monstra κλπ.), ὠβέλιζεν ὁ ἴδιος Ἀρίσταρχος (Σχολ. Ὀδ. 12, 86), διότι: πῶς γὰρ ἡ δεινὸν λελακυῖα δύναται νεογνοῦ σκύλακος φωνὴν ἔχειν;¹ Τὸ ὑποβολιμαῖον τῶν στίχων τούτων παραδέχονται καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων, ἀλλὰ θὰ εἶχον καὶ μίαν ἄλλην ἐρμηνεῖαν νὰ προτείνω, διὰ τῆς ὁποίας καὶ ἂν ἀκόμη οἱ στίχοι εἶναι γνήσιοι, οὐδὲν συνάγεται ἐκ τούτων περὶ Σκύλλας :

Πρῶτον ὡς πρὸς τὸν μὴ ἀθετούμενον στίχον μ 85 τὸ «δεινὸν λελακυῖα», δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν ἀπαραιτήτως ὡς «δεινὸν ὑλακτοῦσα». Λέγεται ἀληθῶς ἐν τῷ Ὀμηρικῷ ὕμνῳ εἰς Ἑρμῆν 145 «οὐδὲ κύνες λελάκοντο», κυρίως ὅμως τὸ λάσκω σημαίνει παντὸς ζῴου τὴν φωνήν, λ.χ. ἀηδόνας (Ἡσιόδ. Ἔργ. 207), κίρκου (Ἰλ. X. 141). Ἐπειτα τὸ «δεινὸν» δὲν σημαίνει ἀπαραιτήτως ἰσχυρὰν φωνήν, διότι δύναται αὕτη νὰ εἶναι δεινὴ, ἤτοι φοβερά, ἀνατριχιαστικὴ, ἀπεχθὴς, χωρὶς νὰ εἶναι ἰσχυρά. Τούτων λοιπὸν οὕτως ἐχόντων ἐξηγεῖται καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀθετουμένων στίχων, διότι, ὡς εἶναι γνωστόν, οὐδὲν τῶν θαλασσίων ζῴων κέκτηται φωνήν, πλὴν ἀσθενῶν ψόφων εἰς τινα εἶδη. Ὁ δελφίν, ὅστις συχνότατα πάντων προσπίπτει εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ναυτιλλομένων, ἐκβάλλει ἐλα-

¹ Πρβλ. καὶ Römer, Rhein. Mus. 61, 1906. σελ. 337. Dindorf. Schol. in Odys. μ 86.

φρὰν φωνὴν ὁμοίαν πρὸς ἀναστεναγμόν. Εἶναι ἐπομένως ἀξιοσημείωτος καὶ ἡ παρατηρητικότητα τοῦ Ποιητοῦ, ὅστις τὴν φωνὴν τῆς Σκύλλης ἐφαντάσθη λεπταλέαν καὶ ἰσχνὴν ὡς τὴν τοῦ νεογνοῦ σκύλακος, οὐδ' εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγήσωμεν ἄλλως τὴν ἀντίθεσιν, τὴν ὁποίαν αὐτὸς οὗτος ὁ ποιητὴς τονίζει, ὅτι ἡ μὲν Σκύλλα ἦτο ὑπερμεγέθης, ἡ δὲ φωνὴ τῆς ἀδύνατος: Φωνὴ μὲν ὅση σκύλακος νεογιλῆς — αὐτὴ δ' αὐτὴ πέλωρ κακόν. Δι' οὐδένα λοιπὸν ἄλλον λόγον παρεβλήθη ἡ Σκύλλα πρὸς τὸν σκύλακα, ἢ διὰ τὸ λεπτόν καὶ ἀδύνατον τῆς φωνῆς.

Οὕτω καταπίπτουσι πάντες οἱ λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ σχέσις τῆς Σκύλλης πρὸς τοὺς κύνας, ἀπομένει δὲ τελευταία καὶ μόνη ἡ ἔτυμολογικὴ ὁδός, κατὰ πόσον δηλαδὴ ἔχει γλωσσικῶς σχέσιν τὸ ὄνομα Σκύλλα πρὸς τὸν σκύλακα. Δυστυχῶς καὶ αἱ ἔτυμολογικαὶ ἔρευναι εἰς οὐδὲν βέβαιον κατέληξαν καὶ ὁμολογῶ ὅτι ἐξ ὅσων ἀνέγνωσα οὐδεμίαν σαφῆ ἰδέαν ἠδυνήθην νὰ ἀποκομίσω. Ἐὰν σχετίσωμεν τὴν Σκύλλαν πρὸς τὰς γλώσσας Μ. Ἑτυμολ. «Σκύλλος, κυρίως ἐπὶ κυνὸς νεογνοῦ . . . Ὄρος», καὶ Ἑσυχ. «Σκύλλον, τὴν κύνα λέγουσιν», τότε Σκύλλα θὰ ἐσήμαινεν «ἡ ὑλακτοῦσα» (Doederlein, *Hom. Gloss.* ἀριθ. 2130), τοιαύτη ὅμως σύνδεσις εἶναι ἄκρως ἀβεβαία¹. Ἄλλοι ἔτυμολογοῦσι τὴν Σκύλλαν ἐκ τοῦ Φοινικικοῦ ἢ Ἑβραϊκοῦ (Borchart, Lewy κλπ.), ἄλλας δὲ ἔτυμολογικὰς ἀναζητήσεις ἴδ. παρὰ Roscher ἔ. ἀ. Οἱ ἐπιμέμοντες εἰς τὴν ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ παραγωγὴν ἐκ τοῦ σκύλλειν (=σχίζειν, ἀφαιρεῖν τὸ δέρμα), ἐρμηνεύουσι τὸ ὄνομα Σκύλλα εἴτε ὡς σημαῖνον τὴν ἐστερημένην δέρματος (ὡς ὁ πολύπους καὶ γενικῶς τὰ κεφαλόποδα καὶ τὰ μαλάκια), εἴτε ὡς δηλοῦν τὴν σχίζουσαν, κατασπαράττουσαν τὴν λείαν². Ὁ Fick θεωρεῖ συγγενῆ καὶ τὰ σκόλιος καὶ κύλλος, εἰς δὲ τὸ ἔτυμολ. λεξικὸν Boisacq, ὅπου τὸ σκύλαξ παραβάλλεται πρὸς τὸ Νορβηγ. skualdra (=ὑλακτεῖν ἀδιακόπως) τὸ λιθουανικὸν skalikas (=κύων

¹ Πρὸβλ. καὶ τὸ ἄρθρ. Skylla παρὰ Roscher *Lex.* σελ. 1071. Ἐν πάσῃ περιπτώσει μοῦ φαίνεται βέβαιον ὅτι ἡ ὁμοιότης τῶν ὀνομάτων, καὶ ἂν δὲν συνδέωνται γλωσσικῶς, ἔπαιξε τὸν πρωτεύοντα ῥόλον ὡς πρὸς τὴν κατόπιν παράστασιν τῆς Σκύλλας. Ὡς δηλ. ἀποδεικνύει ἡ σημερινὴ πανελληνίως χρῆσις τοῦ σκύλλος (μόνον ἐν τῇ Τσακωνικῇ διαλέκτῳ, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, διεσώθη τὸ κούε = κύων), αἱ ἀνωτέρω γλώσσαι τοῦ Ἑσυχίου καὶ Μ. Ἑτυμολ. ἦσαν αἱ γενικῶς ἐν χρῆσει παρὰ τῷ λαῷ ἀντὶ τοῦ κύων (πρὸβλ. τὸ ἀνάλογον ὄνομα cavallus ἐκ τῆς Λατιν. γλώσσης, ὅπερ λαϊκώτερον ὄν τοῦ equus ἐπεκράτησε τελικῶς εἰς τὰς λατινογενεῖς γλώσσας cavallo, cheval κλπ.). Ἐπομένως ἕκαστος ἄνθρωπος ἀκούων Σκύλλα ἀνέπλαττεν αὐτομάτως κυνόμορφον τέρας, μάλιστα ἀφ' οὗ εἰς τοῦτο δὲν ἀντετίθετο, ἀλλὰ μᾶλλον ὑπεβοήθει ἢ ἀμφίβολος Ὀμηρικὴ περιγραφή.

² Πρὸβλ. Steuding *Ihb. f. Philol.* ἔ. ἀ. σελ. 186-88. Ὁ Steuding παραβάλλει πρὸς στήριξιν τοῦ ἔτυμου καὶ τὸν σκύλλαρον, ὅστις εἶναι γυμνὸν τι θαλάσσιον ζῴδιον, εἶδος καραβίδος, κρυπτόμενον εἰς ξένα κενὰ κελύφη. Προσθέτω ὅτι ἡ καὶ σήμερον παρὰ τῷ λαῷ ἐν μεγίστῃ χρῆσει μεταφορικῆ ἔννοια ποικιλιωγῶν λεξεων ἐκ τοῦ σκύλλος συνθέτων (σκυλλοξεσκιζω, — βρίζω, — δέρνω, σκυλλιάζω κλπ.) ἔχει προφανῶς παλαιὰν ἤδη τὴν ἀρχὴν ἀπορρέουσα ἐν μέρει ἐκ τοῦ ῥήματος σκύλλειν. διότι ἐπὶ παύρου τοῦ 6' μ. Χ. αἰῶνος εὑρίσκειται ἐν ἰδιωτικῇ ἐπιστολῇ ἐπὶ μεταφορικῆς ἔννοιας «σκύλαι σεαυτὸν» (Fr. Bilabel *Griechische Papyri*, Heidelberg 1923 ἀριθ. 33).

κυνηγετικός ἀδιακόπως ὑλακτῶν) κλπ., δὲν θεωρεῖται ἀποκλειομένη ἢ ἐκ τοῦ σκύζω παραγωγή, ὁπότε τὸ *σκυδ-λακ θὰ ἔδιδε *σκυλλακ-, μορφὴν πλησιάζουσιν πρὸς τὴν Όμηρ. Σκύλλαν¹. Ὁ H. Güntert, *Kalypso* (Halle, 1919) σελ. 176 νομίζει ὅτι αἱ λ. κύλλα, σκύλαξ, σκύλλα δὲν δύνανται νὰ χωρισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων. Τὰς Φοινικικὰς καὶ Σημιτικὰς ἐτυμολογίας θεωρεῖ ἄνευ ἀξίας καὶ νομίζει ἐντελῶς ἐσφαλεμένην τὴν γνώμην ὅτι εἰς τοὺς στίχους μ 86 ἔξ. πρέπει νὰ ἴδωμεν ἐτυμολογικὸν λογοπαίγνιον (Σκύλλη - σκύλακος) (ἔ. ἀ. σημ. 7). Καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι Σκύλλα οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ κύων καὶ εἶναι κυρίως μία παραλλαγή τοῦ νεκρικοῦ ἢ χθονίου κυνός, ἀνήκουσα εἰς τὴν σειρὰν τῶν ποικίλων θεοτήτων, Ἀρπυιῶν, Κηρῶν, Ἐρινύων, Ἐκάτης κλπ., ὧν ὁ Roscher ἔδειξε τὴν σχέσιν πρὸς τὸν κύνα, καὶ συγγενῆς οὔσα πρὸς τὸν Κέρβερον καὶ τοὺς χθονίους κύνας τῆς Γερμανικῆς φιλολογίας (σελ. 176-7). Ὁ P. Linde τέλος (*Glotta* 13, 1924 σελ. 223) προβαίνει πραιτέρω ἐπὶ τῆ βάσει ἐργασίας, ἧς τὰ θεμέλια ἔθηκεν ὁ καθηγητὴς κ. Κακριδῆς (*Homerische Selbsterläuterungen*), ἀντιτίθεται πρὸς τὸν Güntert καὶ φρονεῖ ὅτι ὁ ποιητὴς διὰ τοῦ στίχου μ 86 ἐπεξηγεῖ ἑαυτὸν, ἥτοι θέλει νὰ καθορίσῃ καλύτερον τὸν ὄρον «Σκύλλα»².

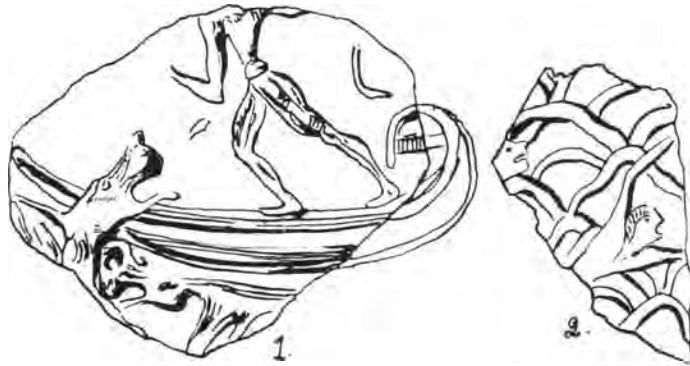
Αἱ ἀσυμφωνίαι αὗται δεικνύουσιν ἐναργῶς, νομίζω, ὅτι καὶ ἡ ἐτυμολογικὴ ὁδὸς δὲν πατεῖ ἐπὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν καὶ αἱ ἐτυμολογικαὶ ἀναζητήσεις δὲν δύνανται νὰ μᾶς βοηθήσωσιν ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἀπόψεως, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ θεωρήσωμεν ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἀρχαίων σχολιαστῶν, οἵτινες εἶχον ὑπ' ὄψει πολλῶ πλείονας ἢ ἡμεῖς πηγὰς, ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τῆς Σκύλλης οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὸν κύνα. Αἱ γνωσταὶ ἡμῖν ἀπεικονίσεις εἶναι πλάσματα τῆς μεταγενεστέρως παραδόσεως προελθόντα ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων λόγων, ἥτοι τὸ μὲν ἐκ τῶν στίχων μ 86-88, οὓς ὁ Ἀρίσταρχος ἐθεώρει νόθους, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἐν τῆ φαντασίᾳ τοῦ λαοῦ συνάψεως τῆς Σκύλλας πρὸς τὸν σκύλλον (= κύνα) διὰ τὴν ὁμωνυμίαν. Ἰδωμεν νῦν καὶ τὴν μορφήν τῆς Μινωικῆς «Σκύλλας».

Τὸ τέρας τοῦτο ἀπαντᾷ τετράκις, ἐπὶ τριῶν σφραγισμάτων ἐκ Κνωσοῦ καὶ ἐπὶ ἑνὸς νέου τεμαχίου τοῦ περιφήμου ἀργυροῦ ῥυτοῦ τῶν Μυκηνῶν. Ἐπειδὴ ὁμως τὰ τρία σφραγίσματα τῆς Κνωσοῦ προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς σφραγίδος, αἱ

¹ Ἰδ. πλείονας παραβολὰς παρὰ W. Prellwitz, *Etym. Wörterb. d. Gr. Sprache* ², λ. σκύλαξ.

² Ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Güntert τοῦτο μοῦ φαίνεται ἀξίον προσοχῆς, ἡ προσέγγις δηλ. τῆς Σκύλλης πρὸς τὰς ἄλλας δαίμονας· διότι ὀνόματα κύρια ὡς Σκύλλης (ὁ γνωστὸς Κρῆς γλύπτης) Σκύλλα (ἡ κόρη τοῦ Νίσου ἢ τοῦ Τρίτωνος) Σκυλλίης, ὁ μυθικὸς κολυμβητὴς (*Ηροδ.* 8, 8), πρὸ παντὸς ὁμως ἐπίθετα οἶον Ζεὺς Σκύλλιος (ἢ Σκυλλαῖος) ἐν Κρήτῃ καὶ Διόνυσος Σκυλλίτας ἐν Κῶ, ὑποδεικνύουσιν ὅτι ἐκρύπτετο καὶ τι τὸ θεῖον ἐν τῷ ὀνόματι Σκύλλα. Ὁ W. Aly (*Karer u. Leleger, Philologus* 68, 1909 σελ. 430 καὶ σημ. 8) ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ζεὺς Σκύλλιος ἦτο θαλάσσιος θεός.

ἀπεικονίσεις πράγματι εἶναι μόνον δύο¹ (εἰκ. 2). Κατὰ σύμπτωσιν ὅλα τὰ μνημεῖα εἶναι κολοβά, ἀλλὰ καὶ πλήρη ἂν ἦσαν, φαίνεται ὅτι ὁ τεχνίτης μόνον τὴν κεφαλὴν τοῦ τέρατος ἀπεικόνιζεν ἐξέχουσας τῶν κυμάτων, οὕτως ὥστε γνωρίζομεν μόνον τὴν κεφαλὴν, ἣτις εἶναι κυνόμορφος, μετὰ μεγάλων ὠτων εἰς τὸ σφράγισμα, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται καλύτερον. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα, πῶς πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὸ ὑπόλοιπον σῶμα τοῦ τέρατος τούτου, νομίζω δ' ὅτι τὸ πλησιέστατον παράδειγμα εἶναι τὸ τέρας «pistrix», τὸ ὁποῖον αὐτὸς ὁ Evans μνημονεύει (Palace I 697) καὶ τὸ ὁποῖον ὁ Γέλων ἔθηκεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν Συρακουσῶν, εἰς ἀνάμνησιν τῆς κατὰ τῶν Τυρρηνῶν θαλασσίας νίκης του² (εἰκ. 3, 1). Τὴν ὑπαρξιν τοῦ αὐτοῦ ἢ ὁμοίου περιτοῦ τέρατος δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Ἐπὶ ἐνὸς γλυπτοῦ λίθου παρὰ Furt-

2. Τὸ Μινωικὸν κυνοκέφαλον τέρας.

1, Σφράγισμα Κνωσοῦ. 2, Ἀργυροῦν ἔντυον ἐκ τοῦ IV' τάφου Μυκηναίων.

wängler Gemmen VI 34, ἀναγομένου εἰς τὸν 7^{ον} αἰῶνα καὶ διατηροῦντος εἰς τὸ σχῆμα τὴν Μυκηναϊκὴν παράδοσιν, βλέπομεν τὸ αὐτὸ περιτοῦ τέρας μετὰ φολίδων καὶ αἰχμηρῶν ὠτων, ἢ κεφαλὴ ὅμως δὲν ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην τὸ Μινωικὸν τέρας ὡς ἡ «pistrix» τοῦ Γέλωνος. Ὁ Furtwängler συγκρίνει τὸ τέρας τοῦτο πρὸς ἕτερον ἐπὶ Κορινθιακοῦ πίνακος³, ἐφ' οὗ κάθηται θαλάσσιος δαίμων. (Ἡ κεφαλὴ, ἐντελῶς φανταστική, ὡς πρότυπον ἔσχε τράγον ἢ αἶγα, διότι φαίνονται καλῶς τὰ κέρατα καὶ τὸ γένειον). Μία ἄλλη ἀπεικόνισις, τὴν ὁποίαν φέρει ὁ Studniczka ὡς παράδειγμα περὶ τοῦ πῶς πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὴν Μινωικὴν «Σκύλλαν»⁴, εἶναι ἰχθυόμορφον τέρας (εἰκ. 3, 3) καταλήγον εἰς κεφαλὴν κυνὸς ἐπὶ

¹ Τὸ σφράγισμα BSA IX σελ. 58, τὸ σφράγισμα ὁμοῦ καὶ τὸ νέον τεμάχιον τοῦ ἔντυου Palace of Minos I, σελ. 698 εἰκ. 520 καὶ 521a. Ὡς πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ πλοίου. ἐφ' οὗ ἐπιβαίνει ὁ ἀποκρούων τὴν ἐπίθεσιν τοῦ τέρατος, ἔχω ἐπιφυλάξεις τὰς ὁποίας θὰ ἐκθέσω ἀλλοῦ. Ἡ κυνόμορφος κεφαλὴ ἐπὶ τοῦ ἔντυου πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλῆς, διότι φαίνεται ἐναργῶς ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου. Τὸ ὑπὸ τοῦ καθ. Studniczka AM 1906 σ. 51 ὡς Σκύλλα χαρακτηρισθὲν τεμάχιον τοιχογραφίας ἐκ Μυκηναίων ἀνεγνωρίσθη ἤδη ὑπὸ τοῦ καθ. Rodenwaldt διὰ τεχνικούς λόγους ὡς τεμάχιον μεγάλου ζῦφου (Fries des Meg. v. Myk. σ. 69, 14). Ταυτοχρόνως καὶ ὁ Egeus ἀνεγνώρισεν ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τὴν παράστασιν αἰγάγρου (Palace, I, 698.).

² Head, History of the Coinage of Syracuse πίν. 2.

³ Ant. Deukm. I πίν. 7 ἀριθ. 26.

⁴ A. M. 1906 σελ. 51.

Κορινθιάζοντος δίνου ἐκ Κάτω Ἰταλίας¹. Ἐν ἀκόμῃ τέλος παράδειγμα τοιούτου τέρατος καταβροχθίζοντος ἄνθρωπον ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν ἐπὶ Χαλκιδικοῦ (;) ἀγγείου² (εἰκ. 3, 2).

Πάντα ταῦτα τὰ τέρατα δύναται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον ὅτι ὡς πρότυπον ἔσχον τὸν καρχαρίαν, τὸν φοβερὸν καὶ ἀδηφάγον ἰχθύν, ὅστις ἀποτελεῖ καὶ σήμε-

Εἰκ. 3. Ἑλληνικαὶ ἀπεικονίσεις θαλασσίου τέρατος (πρίσιδος).

ρον ἔτι τὸν τρώμον τῶν ναυτιλλομένων³. Τὸν ἰχθύν τοῦτον διὰ τὴν ἀγριότητα, τὴν λαιμαργίαν καὶ τοὺς φοβεροὺς ὀδόντας του παρωμοίασαν Ἕλληνας τε καὶ

¹ Ἰδ. Pottier, Vases ant. du Louvre I, E 421 καὶ πίν. 40. Ὁ Pottier περιγράφει τὸ τέρας ὡς μακρὸν σῶμα πτηνοῦ μετ' οὐράς ἀλέκτορος καὶ κεφαλῆς κυνὸς ἢ λύκου. Εἰκὼν τοῦ τέρατος ἐν Strena Helbigiana σελ. 146 (Karo).

² Τοῦ τέρατος τούτου καὶ ἐν γένει τῆς παραστάσεως τοῦ ἀγγείου (ληκύθου τοῦ Βερολινείου Μουσείου) ὑπάρχει φωτεινὴ προβολὴ ἐν τῷ ἀρχαιολ. φροντιστηρίῳ τοῦ Πανεπ. Βερολίνου, γενομένη, κατὰ τὴν σχετικὴν σημείωσιν, ἐκ τοῦ Apparat τῶν Χαλκιδικῶν ἀγγείων τοῦ Löschcke. Ἐντεῦθεν ἀντέγραψα τὸ ἰχνογράφημα τῆς εἰκόνος 3 κατ' εὐμενῆ παραχώρησιν τοῦ κ. R. Zahn. Τὸ ἀγγεῖον δὲν εἶναι Χαλκιδικόν. Εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ A. Rumpf, Chalkidische Vasen, εἰς τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ αἱ προεργασίαι τοῦ Löschcke, τὸ ἀγγεῖον περιλαμβάνεται εἰς τὰ ἀβέβαια (text, σ. 155, F.). Ὑπὸ τοῦ Rumpf καὶ τοῦ Rumpf περιγράφεται τὸ τέρας ὡς ὄφιν ἀσφαλῶς ὅμως εἶναι θαλάσσιον τέρας. Ἡ κεφαλὴ παρουσιάζει ἀναλογίαν πρὸς τὴν τοῦ ἐπὶ Κορινθιακοῦ πινακιδίου τέρατος, ἐφ' οὗ κἀθεταί θαλάσσιος δαίμων (Ant. Denkm. I, πιν. 7, 16). Ἡ οὐρὰ καταλήγει εἰς σχῆμα συνήθως παρὰ θαλασσίους τέρασι (σχεδὸν ἡ αὐτὴ π. χ. ἐπὶ νομισμάτων τῆς Ἰτάνου φερόντων ἱππόκαμπον, Br. Mus Cat. 9, 13 ἄνω δεξιὰ). Ὁ κ. Zahn μὲ πληροφοροεῖ ὅτι ὁμοία παράστασις τέρατος ὑπάρχει ἐν Bonn. Τὸ τέρας ἔχει συλλάβει τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ μέσου. Δὲν κατώρθωσα δυστυχῶς νὰ ἴδω τὴν ἐργασίαν τοῦ v. Wahl, Monstra marina (Dissertation, 2896). Ἐφ' ὅσον γνωρίζω, παρασκευάζει ἐργασίαν περὶ τῶν τοιούτων τεράτων ὁ Dr. Messerschmidt.

³ Ὑπὸ τὸ ὄνομα Καρχαρίας τὸ ὁποῖον εἶναι κοινὸν ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν μεμορφωμένων Ἑλληνικῶν τάξεων, νοῶ τοὺς ἰχθῦς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸ γένος τῶν χονδρακάνθων, οἵτινες ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων γαλεοί. Τούτων πολλὰ εἶδη εἶναι κοινὰ ἐν τῇ Μεσογείῳ καὶ τοῖς Ἑλληνικοῖς ὕδασι, Scyllium canicula, scyllium catulus κλπ. Τὸ ὄνομα καρχαρίας (shark, Hai-fisch) δὲν γνωρίζομεν εἰς ποῖον εἶδος ἰχθύων ἀπέδιδον οἱ ἀρχαῖοι κατὰ τὸν Keller (Ant. Tierwelt II, 380), ἀλλ' ὑπάρχει ἡ μαρτυρία τοῦ Νικάνδρου παρ' Εὐσταθίῳ (1714, 35 ἐξ., ἐν Ὁδ. μ. 85) «Νικάνδρος δὲ φασιν ὁ Κολοφώνιος ἐν γλώσσαις ἰχθύος αὐτὴν (τὴν Λάμιαν δηλ.) οἶδεν ὄνομα, καθὰ καὶ τὴν Σκύλλαν, εἰπὼν ὅτι ὁ καρχαρίας ἰχθύς καὶ λάμια καὶ σκύλλα καλεῖται». Συνδυάζοντες τὴν μαρτυρίαν ταύτην πρὸς μίαν ἄλλην τοῦ Ἀριστοτέλους, καθ' ἣν ἐν εἶδος τῶν γαλεῶν καλεῖται σκύλιον (ὡς καὶ ἐν ἄλλο κύων, ἴδ. Keller ἔ. ἀ.), συνάγομεν ὅτι καὶ ὁ καρχαρίας ἐνταῦθα ἀνήκει. Ἐπειδὴ σήμερον καλοῦνται γενικῶς πάντα ταῦτα τὰ εἶδη σκυλλόψαρα, εἶναι πάλιν προφανές ὅτι αἱ γλώσσαι τοῦ Νικάνδρου καὶ τὸ σκύλιον τοῦ Ἀριστοτέλους πρέπει νὰ εἶχον μεγαλυτέραν διάδοσιν παρὰ τῷ λαῷ ἢ ἡ ὄνομασία κύνης. Ὁ Heldreich, Faune de Grèce 91 βεβαίῳ ὅτι ἐνιαχοῦ λέγονται καὶ γαλεοί.

Λατίνοι πρὸς τὸν κύνα καὶ ἐκάλεσαν διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος (Ἑλληνιστὶ κύων, σκύλιον, σκύλλα, Λατινιστὶ caniculi, canes, marini canes). Τίποτε φυσικώτερον λοιπὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀπεικονίσωσι τοῦτον καὶ ὡς ἔχοντα κεφαλὴν κυνός. Οὕτως ἐγεννήθη τὸ τέρας, ὅπερ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὠνομάζετο πρίστις καὶ ὑπὸ τῶν Λατίνων pistrix, ὅπερ ὁ Γέλων ἐχρησιμοποίησεν ὡς ἔμβλημα τῆς νίκης του¹. Κατὰ τὴν κοινὴν ἀντίληψιν ἡ pistrix συμβολίζει γενικῶς κάθε θαλάσσιον τέρας. Ὁ Keller εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον του δὲν διαλαμβάνει τι περὶ αὐτοῦ, ὅτι ὁμοῦς ἡ pistrix ἢ πρίστις εἶναι πρὸ παντὸς καρχαρίας καὶ οὐχὶ ἄλλο εἶδος ἰχθύος ἢ κύτους (φαλαίνης κλπ.), ἔδειξεν ἐπαρκῶς ὁ Torr². Τὸ παθητικὸν ἐπίγραμμα τοῦ Λεωνίδα, τὸ περιγράφον πῶς εἰς ναύτης ἐβρώθη ἐν ᾧ εἶχε καταδυθῆ εἰς τὴν θάλασσαν χάριν μιᾶς ἀγκύρας³ διδάσκει, σαφῶς ὅτι ἡ πρίστις μόνον καρχαρίας δύναται νὰ εἶναι καὶ οὐχὶ ἄλλο εἶδος θηρίου. Ἡ αὐτὴ λοιπὸν τερατοποίησις, ἣν βλέπομεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Γέλωνος, ἔλαβε χώραν καὶ πολὺ προγενέστερον ἐν τῇ Μινωικῇ ἐποχῇ, πιθανώτατα διότι καὶ οἱ Μινωικοὶ λαοὶ ἐκάλουν τὸν καρχαριαν δι' ἀναλόγου πρὸς τὸν κύνα ὀνόματος. Τὸ Μινωικὸν τέρας ἐξάγει τὴν κεφαλὴν ἐκ τῶν κυμάτων εἰς τὸ σφράγισμα τῆς Κνωσοῦ, κατὰ τρόπον μοναδικῶς ἀνακαλοῦντα τὴν ὁμοίαν θέσιν τῶν Καρχαριῶν ὡς ἀπεικονίζονται εἰς τὰς σημερινὰς ζωολογίας, μόλις ὀσφρανθῶσι λείαν τινά. Τὸ τέρας τοῦτο δὲν εἶναι πετραῖον τι θηρίον ὡς ἡ Σκύλλα παρ' Ὀμήρω, ἀλλὰ νήχεται ἐλευθέρως εἰς τὰ κύματα καὶ ἐπὶ τοῦ ἀργυροῦ ἔντου καταδιώκει ναυαγούς. Δὲν εἶναι προφανῶς τίποτε ἄλλο, ἢ ἡ ἀπεικόνισις ἐνὸς συνήθους γεγονότος, τὸ ὅποιον ἦτο ἡ φοβερὰ συνέπεια τῶν ναυαγίων τῆς τότε ἐποχῆς. Ἐφ' ὅσον γνωρίζω σήμερον δὲν ζῶσιν ἐπικίνδυνοι καρχαρία εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας, ἂν καὶ τὸ Ἰόνιον καὶ τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος παρέχουσι τοιοῦτους μέχρι μήκους ἐνὸς μέτρου. Εἰς παλαιότεραν ὁμοῦς ἐποχὴν θὰ ἦσαν πολὺ συχνότεροι καὶ μεγαλύτεροι. Ὁ Πλίνιος δραματικῶς περιγράφει τοὺς κινδύνους τῶν σπογγαλιέων ἐξ αὐτῶν (IX, 151 - 153), ὁ δὲ Πausanias τονίζει τοὺς κινδύνους τῶν παρὰ τὰ Μέθανα κολυμβῶντων ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν καρχαριῶν (II, 34, 1) οἵτινες ἀνήρχοντο καὶ τοὺς ποταμούς, ὡς τὸν

¹ Ἰδ. Head ἔ. ἀ. σελ. 10.

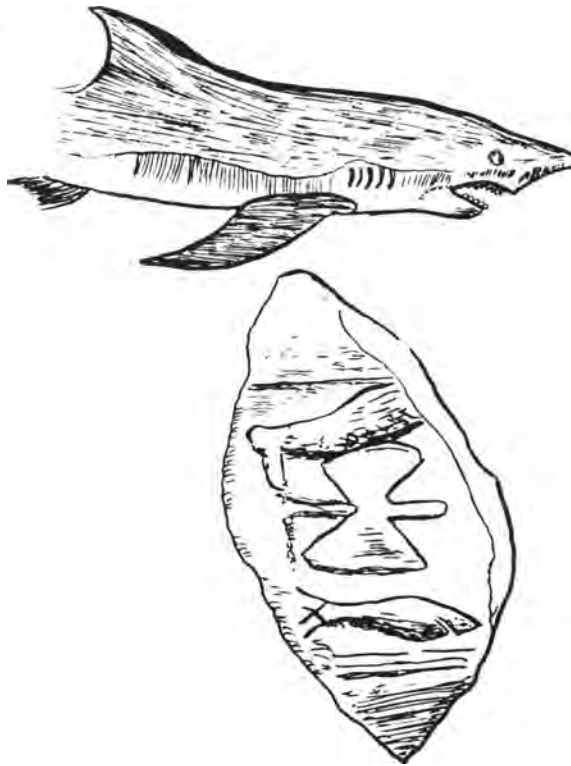
² Cecil Torr, Ancient ships σελ. 121.

³ Anth. Pal. VII, 506: Κῆν γῆ καὶ πόντῳ κεκρῦμεθα . . . |
ἢ γὰρ ἐπ' ἀγκύρης ἔνοχον βάρος εἰς ἅλα δύνων, |
Ἰονίον θ' ὕγρον κύμα κατερχόμενος, | τὴν μὲν ἔσωσ' αὐτὸς
δὲ μετάτροπος ἐκ βυθοῦ ἔρρων | ἦδη καὶ ναύταις χεῖρας
ὀρεγνύμενος, | ἐβρώθη· τοῖόν μοι ἐπ' ἄγριον εὖ μέγα κῆτος |
ἦλθεν, ἀπέβρωξεν δ' ἄχρῃς ἐπ' ὀμφαλίῳ. | χῆμισυ μὲν ναῦται,
ψυχρὸν βάρος, ἐξ ἄλῶς ἡμῶν | ἦρανθ', ἡμῖσιν δὲ πρίστις ἀπε-
κλάσατο. κλπ.

Ἄφρον τῆς Θεσπρωτίας (Παυσ. IV, 34, 3) εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι ἐκ τῶν πολλῶν καρχαριῶν ὠνομάσθη μᾶλλον Σκύλλαιον τὸ Ἄργολικὸν ἀκρωτήριο, ἢ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐκεῖ ἐξέβρασαν τὰ κύματα Σκύλλαν τὴν θυγατέρα τοῦ Νίσου (Παυσ. II, 34, 7). Οἱ καρχαρίαὶ κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα τῶν Μεθάνων, προσελκνύμενοι προφανῶς ὑπὸ τοῦ ὑποθέρου τῶν ὑδάτων, διτηρήθησαν ἐπὶ μακρότατον χρόνον, ὥστε εἰς τὸν Fraser νὰ διηγοῦνται οἱ ὀδηγοὶ του ὅτι μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διεσκορπίσθησαν ἔνεκα τῶν συχνάζόντων ἀτμοπλοίων (εἰς Παυσ. II, 34, 1).

Εἶναι λοιπὸν κατὰ ταῦτα βέβαιον, ὅτι λαοὶ κατ' ἐξοχὴν ναυτικοὶ ὡς οἱ Κρητομυκηναῖοι, εἶχον πικρὰν γνωριμίαν τοῦ φοβεροῦ τέρατος καὶ τοῦτο ἀπεικονίζουσιν εἰς τὰ μνημεῖά των. Ὅτι καὶ εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν ἦτο γνωστὸς ὁ καρχαρίας, χρησιμοποιούμενος ὡς ἰδεόγραμμα, μοῦ φαίνεται ὅτι ἀποδεικνύει τὸ σφράγισμα Scripta Minoica σελ. 19 εἰκ. 19 (πρβλ. καὶ σελ. 152, Palace I σελ. 196 εἰκ. 144). Ὁ ἐνταῦθα παριστανόμενος ἰχθύς (εἰκ. 4) δεικνύει ὅτι εἶναι καρχαρίας ἐκ τῆς θέσεως τοῦ στόματος, ἥτις λοξῶς καὶ λίαν βαθέως εἰκονιζομένη εἶναι μοναδικὴ εἰς μόνον τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ἰχθύων.

Συγκεφαλαιοῦντες καταλήγομεν εἰς τὰ ἑξῆς: Ἡ Ὀμηρικὴ Σκύλλα παρουσιάζει ῥιζικὰς διαφορὰς ἀπὸ τοῦ οὕτως ὀνομασθέντος Μινωικοῦ τέρατος. Ἡ πρώτη ἔσχεν ὡς πρότυπον γιγάντιον πολυποδα, ἢ δευτέρα τοὺς θηριώδεις καρχαρίας. Ἡ πρώτη δὲν εἶναι κινητὴ, καθημένη μονίμως ἐπὶ ἐνὸς σκοπέλου ἐκτὸς τῶν ὑδάτων, ἢ δευτέρα παρουσιάζεται ἐκ τοῦ μέσου τῶν κυμάτων καὶ καταδιώκει τοὺς κολυμβῶντας ναυαγούς. Ἡ πρώτη οὐδεμίαν μορφικὴν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν κύνα, ἢ δευτέρα παριστάνεται ὡς κυνοκέφαλον θηρίον. Πάντα ταῦτα τὰ γεγονότα δὲν ἐπιτρέπουσιν, ἐπὶ τοῦ παρόντος τούλάχιστον, νὰ ταυτισθῶσι τὰ δύο τέρατα καὶ νὰ θεωρηθῇ τὸ ἓν πρότυπον τοῦ ἄλλου. Ἀποκεκλεισμένην ἐν τούτοις ἐντελῶς δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἐν τῷ μέλλοντι προσέγγισιν τῶν δύο ὑποστάσεων, ἂν ἀπεδεικνύετο τὸ μὲν ὅτι ἡ

Εἰκ. 4. Δεξιὰ Μινωικὸν σφράγισμα· ἀριστερὰ εἰκὼν καρχαρίου (Brockhaus).

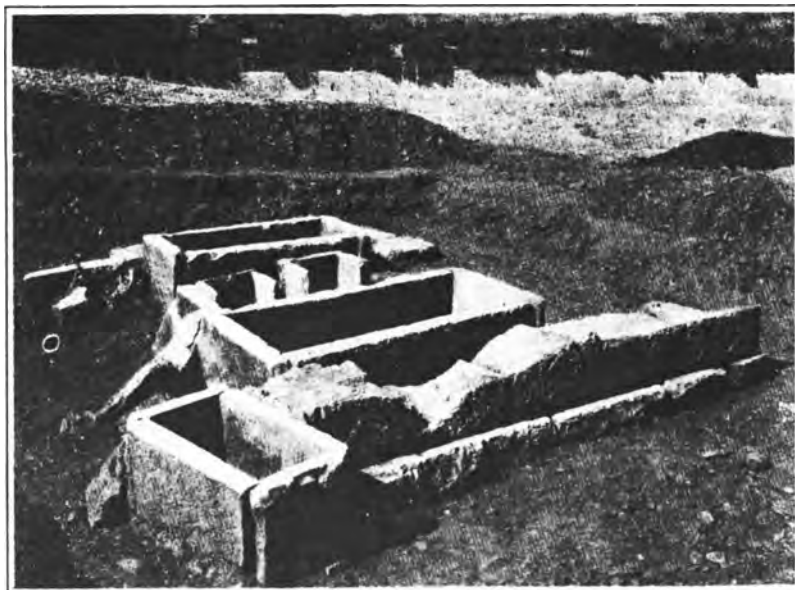
Σκύλλα συνάπτεται ἐτυμολογικῶς πρὸς τὸ σκύλαξ - σκύλλος, τὸ δὲ ὅτι τὸ Μινωικὸν τέρας δὲν εἶναι τόσον ἀπλοῦν τὴν κατασκευὴν, ὡς ἡ πρῴστις τῶν Ἑλλήνων. Ἀμφότερα τὰ τέρατα τὴν γένεσιν ἔσχον ἐκ τῶν κινδύνων τῶν ναυτῶν, ὅπως δῆποτε ὅμως ἡ Σκύλλα παριστάνεται πολὺ μεγαλύτερον κακόν, ἀφ' οὗ μεταξὺ ἄλλων κατατρώγει καὶ τοὺς *κύνας*, τοὺς θηριώδεις ἰχθῦς ὧν τὴν τερατοποίησιν παριστῶσι τὰ Κρητομυκηναϊκὰ μνημεῖα.

Μάρτιος 1928.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Προσθήκη. Διαρκούσης τῆς διορθώσεως τῶν τυπογραφικῶν δοκιμῶν ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναγνώσω τὸ βιβλίον τοῦ Nilsson, *Minoan-Mycenaean Religion* κλπ. καθὼς καὶ τὸν μόλις ἐμφανισθέντα τόμον II, τῆς τοῦ Eduard Meyer *Geschichte des Altertums*², ὅστις (σελ. 200) παραδέχεται τὴν ταυτότητα τοῦ Μινωικοῦ τέρατος πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Σκύλλαν. Ὁ Nilsson ἔχει πραγματευθῆ διεξοδικῶς τὸ ζήτημα τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, 38) (*Der mykenische Ursprung der griech. Mythologie*, Festschrift f. Jakob Wackernagel, 137. Πρὸβλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ *History of the greek religion*, 38), πειρώμενος νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ ῥίζαι ταύτης ἀνάγονται εἰς τὸν Μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν οὐχὶ ὅμως καὶ τὸν Μινωικόν. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνει καὶ εἰς τὸ νέον βιβλίον του (σ. 44 - 45 καὶ σημ. 3). Αἱ δυνάμεναι νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς μυθολογικαὶ παραστάσεις τῆς Κρητομυκηναϊκῆς τέχνης προέρχονται ἐκ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, οὐχὶ δὲ ἐκ τῆς Κρήτης ἐξαιρέσιν μόνον ἀποτελούσης τῆς ἀπεικονίσεως τῆς «Σκύλλας». Νομίζω ὅτι νῦν τίθεται ἐκποδὸν καὶ ἡ μοναδικὴ αὕτη ἐξαιρέσις. Εἰς μίαν ἐργασίαν μου, ἣτις δημοσιεύεται ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι προσεπάθησα νὰ ἀποδείξω ὅτι ὁ τύπος τοῦ Γοργονείου κατάγεται ἐκ τῆς Μινωικῆς τέχνης, τοῦτο ὅμως δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὰ ἀνωτέρω, διότι, (πλὴν τοῦ ὅτι τὸ Γοργόνειον ἐμφανίζεται καὶ ἐν Μήλῳ καὶ εἶναι γενικῶς μία τῶν λαϊκωτάτων ὑποστάσεων παρ' ὅλοις τοῖς λαοῖς) τὸ Γοργόνειον μειεδόθη διὰ τῆς θρησκευτικῆς ὁδοῦ κατὰ τὴν θεωρίαν μου· θρησκευτικὰς δὲ ὑποστάσεις ἐκληρονόμησε πολλὰς ἡ Ἑλληνικὴ ἐκ τῆς Μινωικῆς θρησκείας. Μία τοιαύτη ὑπόστασις τῆς Μινωικῆς θεότητος φαίνεται νὰ εἶναι καὶ τὸ ἀρχαῖκόν Γοργόνειον, συγγεόμενον ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν ἀναμφισβητήτως Κρητικῆς καταγωγῆς «Πότνιαν θηρῶν». Ὁ καθηγητὴς G. Karo δι' ἐπιστολῆς του μὲ πληροφορεῖ, ὅτι δὲν πιστεύει καὶ αὐτὸς πλέον εἰς τὴν ταυτότητα τοῦ Μινωικοῦ τέρατος πρὸς τὴν Ὀμηρικὴν Σκύλλαν.

Σ. Μ.

Εἰκ. 1. Ἀμβρακίας τάφοι ἀπὸ Α.

ΑΜΒΡΑΚΙΑΣ ΤΑΦΟΙ

Ἡ σπάνις ἀρχαίων εὐρημάτων, μνημειακῶν ἐνδείξεων καὶ εἰδήσεων ἀκόμη σχετικῶν μὲ τὴν ἀρχαίαν Ἀμβρακίαν, καθιστᾷ σχετικῶς ἀξίαν προσοχῆς τὴν μικρὰν ἀνασκαφὴν τάφων τὴν ὁποίαν ἐνήργησα κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1927 καὶ ἣτις μέλλει νὰ ἐπεκταθῆ προσεχῶς, τοῦ Δήμου Ἀρταίων φιλοτίμως ἀναλαβόντος τὴν ὑλικὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐργασίας. Ὀλίγον ἔξω τῆς σημερινῆς πόλεως Ἀρτης, ἣτις φαίνεται ὅτι ἐπακριβῶς καταλαμβάνει τὴν ἑκτασιν τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας, καὶ ἀριστερὰ τῆς ἀμαξιτοῦ τῆς φερούσης πρὸς τὴν Κάτω-Παναγιά, ὑπὸ τὴν Ὁδηγήτριαν καὶ κατὰ τὸ πρᾶνές τῆς Δ. πλευρᾶς τῆς ἀρχαίας Περράνθης, ἐκτείνεται νεκροταφεῖον μερικῶν στρεμμάτων εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει καὶ τὸ συγκρότημα τῶν τάφων περὶ οὗ ὁ λόγος. Καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν τῆς Περράνθης, τὴν ἀνατολικήν, ἔχουν παρατηρηθῆ κατὰ καιροὺς τάφοι¹ καὶ ἐγένοντο καὶ εὐρήματά τινα εἴτε τυχαῖα, εἴτε ἐκ λαθραίας σκαφῆς προερχόμενα.

Ἡ καλὴ εἰκὼν ἀρ. 1 μᾶς δίδει σαφῆ ἰδέαν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, ἔτι δὲ καλλίτερον μᾶς κατατοπίζει τὸ ὠραῖον τοπογραφικὸν σχέδιον², εἰκὼν 2. Τὸ συγ-

¹ Πρὸβλ. Ἐφ. Ἀρχ. 1897 σελ. 163.

² Τὰ δύο σχέδια τὰ ὁποῖα παραθέτω ἐξεπόνησε μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν καὶ ἰκανότητα. ἐντελῶς δὲ ἀφιλοκερδῶς, ὁ ἐν Ἀρτῇ φίλος ἀρχιτέκτων κ. Βασ. Σαρλῆς, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζω τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου.

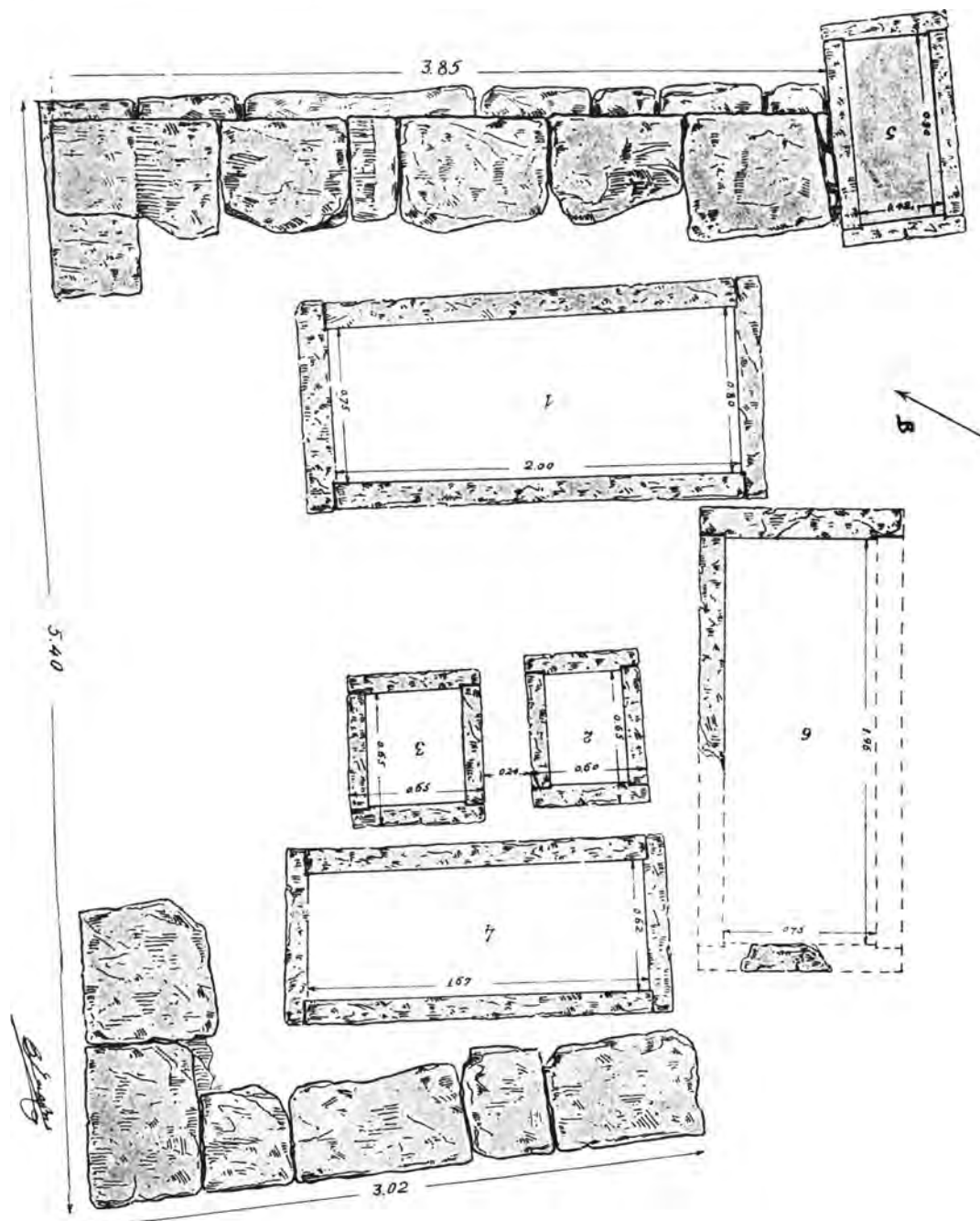
κρότημα περιεκλείετο ὑπὸ ταφικοῦ περιβόλου ὅστις κατ' ἀρχὰς περιελάμβανε τοὺς τάφους καὶ θήκας ἀρ. 1, 2, 3, 4 καὶ 6 τοῦ σχεδίου, ἀργότερον ὁμως — ἀλλ' ὄχι καὶ πολὺ — κατασκαφείσης τῆς ΝΑ. πλευρᾶς τοῦ περιβόλου καὶ τοῦ τάφου ἀρ. 6 τοῦ σχεδίου προσετέθη κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ σωζομένου πολυγωνικοῦ τοίχου ἢ θήκη τεφροδόχων ἀγγείων, ἢ ὑπ' ἀρ. 5 τοῦ σχ., ἣτις εὐρίσκεται καὶ εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον τῶν ἄλλων τάφων καὶ θηκῶν. Ὁ ταφικὸς περιβόλος ἔχει πλάτος 5.40 μ. ἀνάλογον δὲ θὰ ἦτο καὶ τὸ μῆκός του, ἂν καὶ τὸ σωζόμενον σήμερον φθάνει μόνον τὰ 3.85 μ. Τὸ σχῆμά του δὲν ἦτο ἐντελῶς ὀρθογώνιον ἀλλὰ τραπέζιον πρᾶγμα οὐδόλως περιέργον προκειμένου περὶ ταφικῶν περιβόλων. (Βλ. εἰκ. 2).

Οἱ τάφοι καὶ αἱ θῆκαι ἀπαρτίζονται ἀπὸ ὀρθογωνίας πλάκας μὲ ἐπεξεργασίαν κατὰ τὰς ἄκρας ὥστε ἢ μία νὰ εἰσέχη ὀλίγον εἰς τὴν ἄλλην χάριν στερεότητος, ἐκαλύπτοντο δὲ διὰ μιᾶς ἀναλόγου ἑκαστος πλακός. Ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 2 σημειώνονται αἱ διαστάσεις ἐκάστου τάφου.

Εἰς τὸν τάφον ἀρ. 1 ὁ σκελετὸς εὐρέθη ἀπὸ τῆς λεκάνης καὶ κάτω μὲ τοὺς πόδας πρὸς Ν. Ὁ τάφος οὗτος δὲν ἦτο ἐντελῶς ἄθικτος καὶ τὸ κάλυμμά του ἄλλωστε ἦτο τεθραυσμένον. Ἐντὸς εὐρέθησαν μόνον μία σιδηρᾶ μάχαιρα, μῆκος λεπίδος 0.24 μ., δύο *lacrimatoria* καὶ ἓν νόμισμα. Ἐπίσης ταφὴ ἐγένετο καὶ εἰς τὸν κατεστραμμένον παλαιόθεν τάφον ἀρ. 6, τοῦ ὁποίου τὸ κρανίον εὐρέθη πρὸς Α. ὁ δὲ λοιπὸς σκελετὸς εἶχε διαλυθῆ. Δὲν εὐρέθησαν παρὰ τὰ κάτω μέρη δύο ὀξυπυθμένων ἀγγείων, ὀλίγα ὄστρακα ἀγράφων καὶ ἀχρώμων ἀγγείων καὶ μερικὰ σφονδύλια. Πλησίον ὁμως παρατηρήθησαν καὶ ἴχνη πυρᾶς.

Πλὴν τῶν δύο τούτων τάφων οἱ λοιποὶ τέσσαρες — οἵτινες καὶ εὐρέθησαν ἄθικτοι — δὲν ἦσαν παρὰ θῆκαι περικλείουσαι τεφροδόχα ἀγγεῖα. Εἰς τὰς θήκας ἀρ. 2 καὶ 3 τοῦ σχ. ὑπῆρχον ἀνὰ ἓν μέγαν ἀγγεῖον περιέχον τὴν τέφραν τοῦ νεκροῦ, ἐντὸς δὲ τοῦ πρώτου ὑπῆρχε καὶ ἔλασμα χάλκινον φέρον τὸ ὄνομά του καὶ νόμισμα. Ὁ τάφος ἀρ. 4 τοῦ σχ. προωρίζετο βεβαίως διὰ νὰ δεχθῆ νεκρόν, εἰς τὴν Β. ὁμως πλευρᾶν του εὐρέθη μόνον τὸ ἀγγεῖον τὸ φέρον τὴν σποδὸν καὶ ἐντὸς αὐτοῦ χρυσῆ δανάκη καὶ νόμισμα. Κύκλω τοῦ τεφροδόχου ἀγγείου ὡς ἀκτῖνες ὑπῆρχον περὶ τὰ δέκα *lacrimatoria* διαφόρου μεγέθους, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ νόμισμα. Εἰς τὸν αὐτὸν τάφον ὑπῆρχον καὶ τρία ἀκόμη μικρότερα ἀπλᾶ ἀγγεῖα. Καὶ τὰ τρία ἀναφερθέντα τεφροδόχα ἀγγεῖα τῶν θηκῶν ἀρ. 2, 3 καὶ 4 τοῦ σχ. ἐκαλύπτοντο στεγανῶς διὰ μολυβδίνων ἐλασμάτων, ἐξ ὧν τὰ δύο ἐνεπίγραφα. Τὰ ἐλάσματα ταῦτα ἦσαν στρογγύλα καὶ κατὰ τὴν περιφέρειαν φέρουν ἐντομὰς ὥστε ν' ἀποβαίνουν πῶς ὀδοντωτά. Ἐκαλύπτετο δι' αὐτῶν τὸ στόμιον τοῦ ἀγγείου καὶ κατόπιν τὸ ἔλασμα ἐλυγίζετο πρὸς τὸν λαιμὸν ὅπου περιεστρέφετο τόσον, ὥστε μὲ πολλὴν δυσκολίαν νὰ καιορθῶται ἢ ἀπόσπασίς του. Εἰς τοῦτο συνέβαλλον αἱ κατὰ τὴν περιφέρειαν ἐντομαί.

Εἰς τὴν νεωτέραν θήκην ἀρ. 5 τοῦ σχ. εὑρέθησαν τρία μεγάλα τεφροδόχα ἄγγεια καὶ ἐντὸς ἐνὸς ἐξ αὐτῶν νόμισμα. Τὰ ἄγγεια ταῦτα δὲν ἐκαλύπτοντο

Εἰκ. 2. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τῶν Ἀμβρακίης.

δι' ἐλασμάτων ἀλλ' ἔφερον εἰς τὰ στόμιά των πινάκια ἐξ ὧν τὸ ἓν, ἀπλοῦν μὲ ἀνοικτὸν χρῶμα πηλοῦ, ἦτο ἐγγαράκτως ἐνεπίγραφον.

Τέλος κατὰ τὴν ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἐπίχωση εὐρέθη ἓν ἀκόμη ἐνεπίγραφον ἔλασμα μολύβδινον, κάλυμμα τεφροδόχου ἀγγείου, ὀλίγα νομίσματα, τὰ πλεῖστα ἐφθαρμένα, ἀδιάφορά τινα ὄστρακα καὶ μερικὰ σφονδύλια.

Τὰ ἐνεπίγραφα ἐλάσματα καὶ τὸ πινάκιον, τὰ ἀγγεῖα, ἰδίως τὰ ἔξ μεγάλα τὰ φέροντα τὴν σποδὸν καὶ τὰ νομίσματα, ὅσα ἐγένετο δυνατόν νὰ καθαρισθῶσιν, εἶναι τὰ βοηθήματα τὰ ὁποῖα ἔχομεν διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν τάφων.

Τὰ σχέδια εἰκ. 3 καὶ 4 παριστοῦν τὰ ἐνεπίγραφα ἐλάσματα καὶ τὸ πινάκιον. Ἐν γενικὸν βλέμμα ἐπὶ τοῦ πίνακος μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συλλάβωμεν ποικιλίαν χαρα-

Εἰκ. 3. Ἐνεπίγραφον χαλκοῦν ἔλασμα.

κτηριστικῶν γραμμάτων ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ μείνωμεν στενωῶς προσκεκολλημένοι εἰς ὅτι διδασκόμεθα σχετικῶς μὲ τὴν χρονολογικὴν ἐμφάνισιν τῶν διαφορῶν μορφῶν τῶν γραμμάτων ἀπὸ τὰς μεγάλας χαρακτᾶς εἰς τὸ μάρμαρον ἐπιγραφὰς — τὰς μνημειακὰς ἃς εἶπωμεν — καὶ νὰ μεταφέρωμεν ἐλαφρῶς τὰ διδάγματα ἐκεῖνα εἰς τὰ μικρὰ ταῦτα ἀντικείμενά μας τὰ ὅλως διαφοροῦ χαρα-

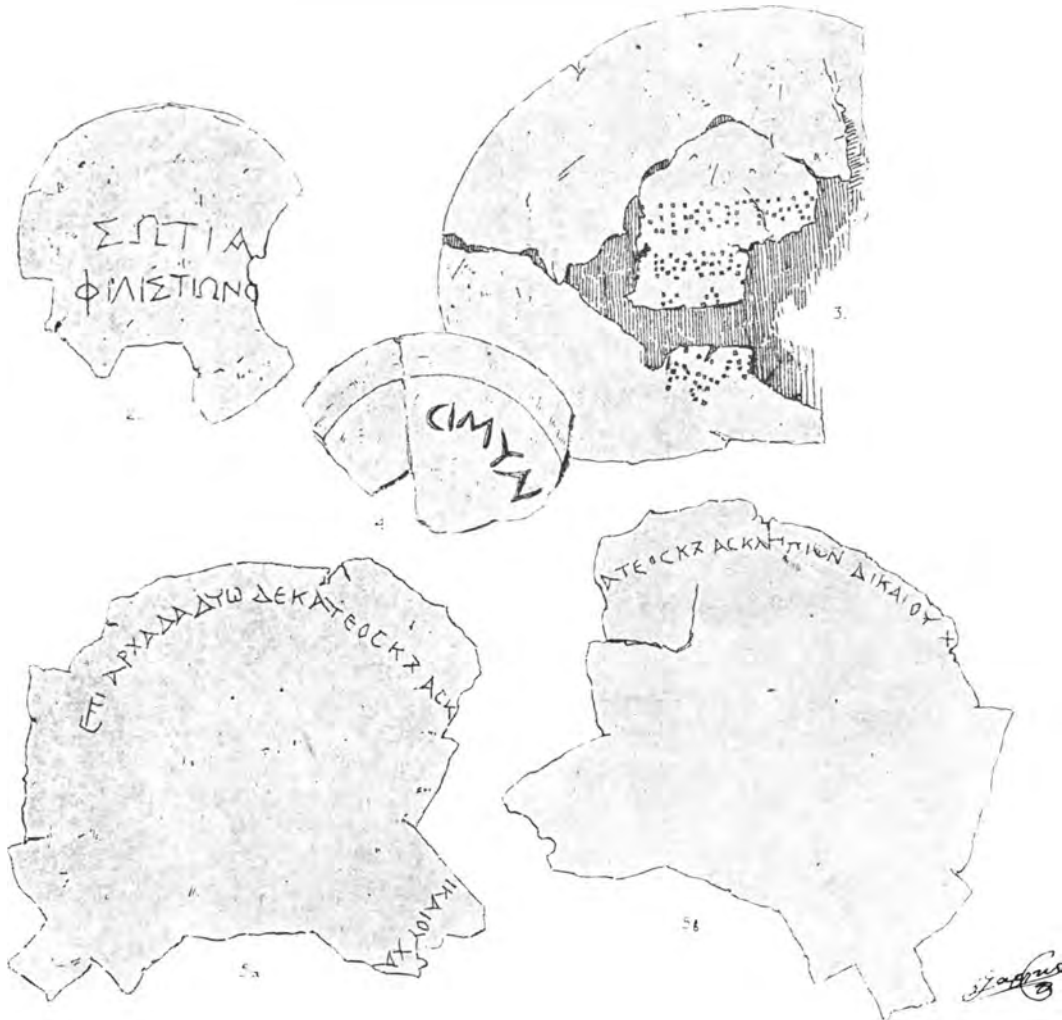
κτῆρος. Ἄλλωστε εἶναι γεγονός ὅτι κάθε ἀλλαγὴ τῆς μορφῆς ἐνὸς γράμματος εἰς τὰς μεγάλας ἐπιγραφὰς, δὲν εἶναι τόσον νέα ἐπινόησις, ὅσον ἀποκρυστάλλωσις μιᾶς τάσεως ἣτις τυχαίως ἢ διὰ λόγους εὐκολίας εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζηται προηγουμένως εἰς τὴν ἰδιωτικὴν γραφὴν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἡμέτερα μόνον ἐλάσματα ἐὰν περιορισθῶμεν, ἢ διάφορος ὕλη καὶ ὁ διάφορος τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον αὕτη ἐπεγράφη, ἔχει παῖξει ρόλον εἰς τὴν μορφήν τῶν γραμμάτων.

Τὸ ἔλασμα τῆς εἰκ. 3 εἶναι γάλκινον¹, σκληρὸν καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ γράμματα ἀποτυπωμένα διὰ ἰσχυρῶς πιεσθέντος τύπου. Ἐπομένως ὁ τύπος τῶν γραμμάτων ἠδύνατο νὰ φιλοτεχνηθῆ ἡσυχῶς καὶ κατ' ἀπομίμησιν γνωστῶν ἐπιγραφῶν καὶ τὸ ὕψος, ἄλλωστε, τῶν γραμμάτων εἶναι πολὺ μεγαλύτερον ἢ τῶν ἄλλων ἐλασμάτων². Ἐπίσης τὸ πινάκιον ἀρ. 4 τοῦ σχ. (εἰκ. 4) ἐχαράχθη ἐπιμελῶς ὅτε ὁ πηλὸς ἦτο νωπὸς καὶ δῆ, ὡς φαίνεται, δι' ὄργανου ἀπολήγοντος εἰς διπλὴν ἀκμὴν — ἀναλόγῳ πως πρὸς τὰς σήμερον χρησιμοποιουμένας ἐνίστε εἰδικὰς διπλᾶς γραφίδας — ἐπειδὴ ἡ μία πλευρὰ τοῦ χαραγματος εἶναι βαθυτέρα τῆς ἄλλης, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὑποφαίνεται ἐλαφρὰ ἀκμή. Διάφορος εἶναι ἡ ἀποτύπωσις τῶν γραμμάτων εἰς τὸ ἔλασμα ἀρ. 3 τοῦ σχεδίου (εἰκ. 4). Ἐδῶ τὰ γράμματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρὰς κοκκίδας ἀποτυπωθείσας διὰ πίεσεως καρφίου. τοιοῦτος δὲ

¹ Τὸ μπρούντζινον τοῦτο ἔλασμα, διαστάσεων 0.14×0.08 μ. καθαρισθὲν δι' ἀπλοῦ ὕδατος καὶ ψήκτρας ἔδειξεν ὠραίαν λεῖαν καὶ σιελπνὴν ἐπιφάνειαν.

² Εἰς τὰ σχέδια (εἰκ. 3 καὶ 4) τὰ γράμματα τῶν ἐπιγραφῶν παρίστανται εἰς τὸ $\frac{1}{2}$ τοῦ πραγματικοῦ τῶν μεγέθους, πάντως δὲ εἰς τὸ πραγματικῶς ἀνάλογον μεταξύ τῶν.

τρόπος ἀποτυπώσεως δὲν μᾶς ἐπιτρέπει ν' ἀναμένωμεν ἀπαρεγκλίτως κανονικὸν σχῆμα γραμμάτων. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ χάλκινον ἔλασμα μὲ τὰ πιεστὰ γράμματα, εἰκ. 3, καὶ ἡ ὕλη καὶ τὸ ὄργανον τῆς γραφῆς εἶναι διάφορα ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἔλασματα ἀρ. 2 καὶ 5α-β τοῦ σχεδίου (εἰκ. 4). Ἐδῶ αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι χαράγματα

Εἰκ. 4. Ἐνεπιγραφα μετᾶλλινα ἔλάσματα καὶ πῆλινον πινάκιον (4).

διὰ λεπτοῦ ὄργανου — καρφίδος ὡς εἴπωμεν — ἐπὶ μαλακοῦ μετᾶλλον, μολύβδου Ἰδίως ἐπὶ τοῦ ἔλασματος ἀρ. 5α-β ὅπου ἔχομεν μεγαλητέραν ἐπιγραφὴν, εἶναι φανερὸν ὅτι παρ' ὅλην τὴν διάθεσίν του νὰ παρουσιάσῃ ὠραῖον στυλ γραμμάτων, ὁ χαρακτὴς παρὰ τοῦ ὄργανου καὶ τῆς μαλακότητος τοῦ μετᾶλλου παρασύρεται πρὸς τὴν ἐπισεσυρμένην γραφὴν (Kursivschrift), εἰς τὴν ἀρχὴν μάλιστα ἔχομεν καὶ συνειρμὸν (Ligatur) δύο κατὰ συνέχειαν γραμμάτων, τῶν ΕΠ.

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ἡ διάφορος ἀποτύπωσις τῶν αὐτῶν γραμμάτων

π. χ. Σ-С. Α-Δ. Ω-ω, δὲν σημαίνει ἀναγκαίως καὶ χρονολογικὴν διαφορὰν— καὶ δὴ μεγάλην— τῶν ἐπιγραφῶν. ἀλλ' ὀφείλεται ἢ εἰς τὴν συνύπαρξιν δύο μορφῶν τοῦ αὐτοῦ γράμματος ἢ καὶ εἰς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπεγράφησαν. Ἐξ ἄλλου δὲ σχῆμα τι γράμματος τὸ ὁποῖον εἰς τὰς μνημειακὰς ἐπιγραφὰς παρουσιάζεται ἀργότερον, δύναται εἰς τὴν ἰδιωτικὴν γραφὴν νὰ ἐχρησιμοποιήθῃ ἐνωρίτερον ἕνα αἰῶνα καὶ πλέον. Ἄλλωστε εἶναι γνωστὰ τοιαῦτα παραδείγματα. Ἄπαντα τὰ ἐλάσματα θεωρῶ σχεδὸν σύγχρονα καὶ ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν παρατηρῶ γενικῶς ὅτι ἂν καὶ πολλὰ σχήματα γραμμάτων συνηθίζονται καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, ἐν τούτοις δὲν παρατηρεῖται ἐδῶ γενικῶς ἡ χαρακτηριστικὴ διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐπιμήκυνσις τῶν γραμμάτων. Τὰς ἐπιγραφὰς θεωρῶ προχριστιανικῶν χρόνων.

Τὸ ρ μὲ μακρὰν τὴν κάθετον κεραίαν, καθὼς καὶ τὸ Δ μὲ ἐπεκτεινομένην πρὸς τὰ ἄνω τὴν δεξιάν, μᾶς παρουσιάζονται εἰς τὰς μεγάλας ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1^{ου} αἰῶνος π. Χ. ἀλλὰ τὰ ἀνάλογα φ καὶ λ συναντῶνται ἕνα αἰῶνα ἐνωρίτερον. Ἀπὸ τὸν 2^{ον} αἰῶνα π. Χ. ἔχομεν τὸ Δ μὲ τεθραυσμένην τὴν μέσην κεραίαν. Τὸ ω, ἀνοικτὸν πρὸς τὰ ἄνω παρουσιάζεται ὁμοίως ἀπὸ τοῦ 3^{ου} αἰῶνος π. Χ. καὶ πρῶην καὶ παραλλήλως πρὸς τὸ Ω ἀνοικτὸν πρὸς τὰ κάτω, ὅπως τὸ ἔχομεν εἰς τὸ ἔλασμα εἰκ. 3. Ἄλλα σχήματα εἶναι ἀκόμη παλαιότερα. Τὸ π μὲ βραχυτέραν τὴν δεξιάν κεραίαν ἐμφανίζεται ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος π. Χ. καὶ ἐξακολουθητικῶς. τὸ δὲ καμπύλον ε τὸ συναντῶμεν κατὰ τὸν 4^{ον} αἰῶνα π. Χ. καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ τὸν 1^{ον} αἰῶνα π. Χ., κυριαρχεῖ δὲ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους. Τέλος τὸ μνηοειδὲς C εἰς νομίσματα (Οἰκονόμος ΑΔ. IV. 19) ἀπαντᾶται ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος π. Χ. καὶ ἐξακολουθητικῶς καὶ παραλλήλως πρὸς τὸ Σ. (Γενικὰ πρὸβ. Larfeld - Griech. Epigr.³, 268 κ. ἐ.). Ὡς ἐκ τούτου δὲν θεωρῶ τολμηρὰν ὑπόθεσιν τὴν ἀναγωγὴν ἀπασῶν τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν εἰς χρόνους καθ' οὓς θὰ ἦτο συμβιβαστὴ ἡ σύγχρονος ἐμφάνισις εἰς ἰδιωτικὰς ἐπιγραφὰς ὄλων τῶν παρουσιαζομένων μορφῶν γραμμάτων καὶ τοιούτους θεωρῶ τοὺς μεταξὺ 3^{ου} καὶ 2^{ου} αἰῶνος π. Χ. Πρὸς τὸ ὅριον ἄλλωστε αὐτὸ μὲ φέρουν καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω.

Ἐπὶ τῶν ἐλασμάτων καὶ τοῦ πινακίου ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν καί, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀναγιγνώσκονται εὐκρινῶς. Εἰς τὸ ἔλασμα εἰκ. 3 ἀναγράφεται: **Πρῶτος Νικασίλα**. Τὸ Πρῶτος ὡς κύριον ὄνομα προσώπου δὲν εἶναι ἀμάρτυρον. Καὶ εἰς ἐπιγραφὰς ὑπάρχει καὶ παρὰ Λημοσθ. 32. 17. Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Σόλων 2) τὸ ὄνομα τοῦτο ἔφερε ὁ οἰκιστὴς τῆς Μασσαλίας ἐξ οὗ ἐκεῖ καὶ γένος Πρωτιαδῶν. Ὑπάρχει προσέτι καὶ θηλικὸν Πρωτῶ— μυθικὸν παρὰ Ἡσιόδου Θεογονία 248. Τὸ Νικασίλας ἀγνοῶ ἄλλοθεν, παρὰ Πausanία VI. 14. 1 ὁμοῦς ἀναφέρεται Νικασύλος, ὀλυμπιονίκης ἐκ Ρόδου. Ἄλλὰ καὶ ὁ

τύπος Νικασίλας (ἐκ τοῦ Νικασίλαος) εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ ὑπῆρχε παρὰ τὸ Νικασύλος καὶ ἴσως καὶ τὸ Νικάσυλος, ἐὰν ἀποβλέψωμεν πρὸς τὰ ἀνάλογα μεμαρτυρημένα Σώσυλος καὶ Σωσύλος καὶ Σωσίλας. C. I. G. 53916.

Ἐλασμα ἀρ. 2 τοῦ σχ. (εἰκ. 4): **Σωτία Φιλιστίωνο(ς)**. Γνωστὸν εἶναι τὸ ἄρσενικὸν Σωτίων, ὄνομα ἀλεξανδρινοῦ γραμματικοῦ καὶ πολλῶν ἄλλων, ἐξ ἐπιτυμβίας δὲ ἐπιγραφῆς ἐκ Λαρίσσης (C. I. G. 1791) καὶ θηλυκὸν Σωτίας. Ἄλλὰ καὶ ὄνομα γυναικὸς ἐκ Κυρηναϊκῆς, Σωτία Μάγου, ἐν C. I. G. 5344. Τὸ Φιλιστίων μαρτυρεῖται πολλαχῶς κατ' ἐξαιρετικὴν δὲ τύχην ἐπιγραφικῶς καὶ ἐξ Ἀμβρακίας. Ἐν C. I. G. 1798 δημοσιεύεται ἐπιγραφὴ παρέχουσα κατάλογον λειτουργῶν Ἀμβρακιωτικοῦ ἱεροῦ, ὅπου συναντῶμεν καὶ τὴν γενικὴν Φιλιστίωνος. Ἡ ὡς ἄνω ἐπιγραφὴ, μὴ σωζομένη πλέον, δημοσιεύεται εἰς τὸ corpus κατὰ σχέδιον Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκῶνος καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν χρονολογήσωμεν.

Τὸ ἔλασμα ἀρ. 3 τοῦ σχ. (εἰκ. 4) εἶναι λίαν κατεστραμμένον καὶ λίαν ἀβεβαία ἢ ἀνάγνωσις. Ἀσφαλῶς δύναμαι ν' ἀναγνώσω μόνον εἰς τὸν πρῶτον στίχον: **Νικόπολ(ις);**, ἐτελείωνε δὲ ἡ ἀναγραφὴ εἰς **χαῖ(ρε)**, ὅπως φαίνεται κάτω πλαγίως. Τὸ Νικόπολις ὡς ὄνομα γυναικὸς καὶ ἀσχέτως πρὸς τὴν μεταγενεστέραν μεγάλην Ἡπειρωτικὴν πόλιν, εἶναι πολλαχῶς μεμαρτυρημένον καὶ ἐπιγραφικῶς καὶ ἐξ ἀδεσπότητος ἐπιγράμματος τῆς Ἀνθολογίας, ἔκδ. Jacobs 1883. τ. 1^{ος} VII. 340. Παρ' αὐτὸ καὶ Νικασίπολις - Κεραμιόπουλος. A. E. 1904. σ. 115 ¹.

Τὸ πινάκιον ἀρ. 4 (εἰκ. 4) ἂν καὶ τεθραυσμένον ὀλίγον μετὰ τὸ Ν. παρέχει, νομίζω, πλήρες τὸ ὄνομα CIMYN. Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι περίεργον καὶ μόνον κατὰ συνειρμὸν ὁ νοῦς ἔρχεται πρὸς τὰ γνωστὰ Σίμων-Σιμὸς-Σίμος, ἅτινα φαίνονται ὡς συγγενῆ. Ἐν τούτοις ὁ σχηματισμὸς εἶναι δι' ἐμὲ ἄπορος καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διαλεκτικὸς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο — τὸ διαλεκτικὸν τοῦ τύπου — μὲ κάμνει νὰ ἐνθυμηθῶ ἀπλῶς ἐδῶ ὅτι ἐν Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς ἔχομεν οὐ ἀντὶ ω (π. χ. ταγεύοντων, Ἄπλων = Ἀπόλλων) καὶ υ ἀντὶ ο (π. χ. ὀνόματα). Πρβ. Thumb — Griechische Dialekte σ. 237 κ. ἐξ. Ἐπίσης ἐκ Δελφικῆς ἐπιγραφῆς (κατὰ τὸν Pape - Benseler² ἐνλ.) ἔχομεν θηλυκὸν σχηματισμὸν ὀνόματος δούλης: **Σίμων** (καὶ σχετικὸν Σιμίχη). Ἐὰν ἐπεκτείνωμεν τὸ Θεσσαλικὸν ἰδίωμα καὶ εἰς Ἡπειρον — ἢ σπάνις Ἡπειρωτικῶν ἐπιγραφῶν δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸ βεβαιώσωμεν ἀλλ' οὔτε καὶ ρητῶς νὰ τὸ ἀποκρούσωμεν — ἢ ἐὰν δεχθῶμεν θεο-

¹ Εἰς τὴν συλλογὴν τῆς Ἄρτης προῦπηρχεν ἐκ περιουλλογῆς, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὁμοῦ ἀσφαλῶς νεκροταφείου, παρόμοιον σύγχρονον μολύβδινον ἔλασμα μὲ ἐγχάρακτον εἰς δύο στίχους τὸ ὄνομα: ΑΡΚΤΩ ΑΠΕΛΛΟΥ. Τὸ ὄνομα ἀγνοεῖται ἀπὸ τοὺς Pape - Benseler, ἀλλὰ βεβαίως εἶναι κανονικὸς καὶ οὐχὶ ἀσυνήθης ὁ σχηματισμὸς ὀνομάτων ἀνθρώπων ἐκ τῶν ὀνομάτων ζώων. Ἄρσενικὸν Ἄρκτος, ὡς μυθολογικὸν ὄνομα κενταύρου ὑπάρχει ἤδη παρὰ Ἡσιόδῳ Ἄσπ. Ἡρ. 186. Ἄλλὰ καὶ σχετικὸν Ἄρκτος - Ἄνακτοριεύς παρὰ Ditt. Syll. ³ 201. Ὑπάρχει δὲ καὶ Ἡπειρωτικὸν φύλον Ἄρκτάνες (Στέφανος Βυζάντιος).

σαλὸν τὸν νεκρόν, τότε ἴσως τὸ υ νὰ εἶναι ἀντὶ τοῦ ο (θηλυκὸν Σίμων) ἢ — πλέον δύσκολον — τὸ υ νὰ ἐπέχη τὴν θέσιν τοῦ ου τὸ ὁποῖον πάλιν ιδιωματικῶς ἀντικαθιστᾷ τὸ ω τοῦ ἄρσενικοῦ Σίμων. Ἀλλὰ βεβαίως ταῦτα δὲν εἶναι παρὰ ἀπλῆ σκέψις τείνουσα νὰ ἐξοικονομήσῃ τὸ καινοφανές.

Τὸ ὑπ' ἀρ. 5α-β ἔλασμα (εἰκ. 4) παρέχει πράγματα. Ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων εἶναι κεχαραγμένη ἢ αὐτὴ ἐπιγραφή ὥστε ἀλληλοσυμπληρουμένη ἢ ἀνάγνωσις μᾶς δίδει ὀλόκληρον τὴν χαραχθεῖσαν φράσιν ἣτις κατὰ συνέχειαν εἶχεν ὡς ἐξῆς: ΕΠΙ ΑΡΧΑΔΑ ΔΥΩ ΔΕΚΑΤΕΟΣ ΚΞ ΑΣΚΛΗΠΙΩΝ ΔΙΚΑΙΟΥ ΧΑ(ΙΡΕ). Καὶ ἡ μὲν ἀνάγνωσις τῶν γραμμάτων εἶναι εὐχερῆς τὸ νόημα ὅμως ὄχι. Ἡ δυσκολία συγκεντροῦται κυρίως εἰς τὸ ἄν ἔχωμεν ἐδῶ ἓν ὄνομα νεκροῦ ἢ δύο. Ἐκ τούτου θὰ ἐξαρτηθῇ ἡ ὀρθὴ κατανόησις καὶ τοῦ γριφώδους ΔΥΩ ΔΕΚΑΤΕΟΣ — γριφώδους κυρίως ἔνεκα τοῦ εἰς-εὐρος σχηματισμοῦ — καὶ τῶν γραμμάτων ΚΞ. Θὰ παραθέσω ἐδῶ δύο ἐρμηνείας ἐξ ὧν τὴν δευτέραν εἶχε τὴν εὐγενῆ καλοσύνην νὰ μού γνωρίσῃ δι' ἐπιστολῆς του ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ν. Παπαδάκης, δι' ὃ καὶ τὸν εὐχαριστῶ.

Ἐὰν πράγματι εἰς τὴν ἐπιγραφήν ἀναφέρεται εἰς μόνον νεκρός, φυσικὰ ὁ Ἄσκληπίων Δικαίου, τότε τὸ ἐν ἀρχῇ: Ἐπὶ Ἀρχάδα = ἐπὶ ἄρχοντος Ἀρχ(ι;)άδα, τὰ δὲ γράμματα ΚΞ μὴ δυνάμενα νὰ εἶναι συντομογραφία τοῦ ΚΑΙ — ἄλλωστε τοιαύτην συντομογραφίαν ἀγνοεῖ καὶ ὁ Larfeld — θὰ εἶναι ἀριθμητικὸν = ΚΖ ἢ ΚΞΤ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καὶ τὸ *δύω δεκατέος*, μὴ ἐξηγούμενον ἄλλως, θὰ εἶναι ἀριθμητικὸν δηλωτικὸν τοῦ μηνὸς (= δωδεκάτου) παρὰ τὸν σχηματισμὸν του εἰς-εὐρος. Ἐν ἀρχῇ δηλαδή πρὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ ἔχομεν τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου αὐτοῦ δηλουμένην διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος καὶ τῆς ἡμερομηνίας. Κατὰ σύμπτωσιν δὲ ἐπὶ νομίσματος τῆς Ἀμβρακίας, ἀσφαλῶς χρονολογουμένου ἀπὸ τῶν χρόνων 238 - 168 π. Χ. ἀναφέρεται ἄρχων Ἀρχιάδας¹. Βλ. Schlosser, Beschreibung der Altgriechischen Münzen, I σ. 76.

Ἡ ἀναγραφή τῆς χρονολογίας τοῦ θανάτου δὲν ἔχει τίποτε τὸ περιεργον. Ἔχομεν ἀνάλογα παραδείγματα καὶ ἐξ ἐπιτυμβίων στηλῶν. Ἦδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ. ἐπὶ τῆς στήλης τοῦ Δεξίλεω ἀναφέρονται οἱ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὸν θάνατόν του ἄρχοντες, τῆς ἀναγραφῆς ἐπεχούσης θέσιν χρονολογίας. Ἀλλὰ παρὰ τὸ ἐπίσημον κάπως τοῦτο παράδειγμα καὶ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἀπαντᾷ ἡ ἀναγραφή τοῦ ἄρχοντος (βλ. Kaibel. Epigr. Gr. 963) εἰς ἄλλας δὲ καὶ τοῦ μηνὸς τοῦ θανάτου (πρβ. C. I. G. 2126. — Reinach. Traité d'epigr. Gr. σ. 426). Ἰδίως ὅμως συνήθης εἶναι, ἤδη ἀπὸ τὸν 3^{ον} αἰ. π. Χ. ἡ ἀναγραφή τοῦ ὀνόματος

¹ Ὁ κύριος τίτλος τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος παρ' Ἀμβρακιώταις φαίνεται ὅτι ἦτο πολέμαρχος, εἴαν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ἐπιγραφήν C. I. G. 1797.

τοῦ νεκροῦ καὶ τῆς ἡμερομηνίας τοῦ θανάτου ἐπὶ ταφικῶν ἀγγείων ἐξ Ἀλεξανδρείας. Βλ. Catal. du musée d'Alex. Breccia — Iscrizioni greche e latine σ. IX κ. ἐξ.

Εἰς τὸ παράδειγμά μας ὁ μὴν δὲν δηλοῦται δι' ἰδιαιτέρου ὀνόματος ἀλλ' ἀντ' αὐτοῦ χρησιμοποιεῖται τὸ ἀριθμητικὸν τὸ δεικνύον τὴν σειρὰν εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν μηνῶν. Τὰ ἰδιαίτερα ὀνόματα τῶν μηνῶν, τὰ ἐξ ἐπιφανῶν ἑορτῶν κυρίως ἢ ἄλλοθεν προερχόμενα φαίνεται ὅτι δὲν ἦσαν τὰ ἀρχαιότερα, οὔτε ὁ τοιοῦτος τρόπος τῆς δηλώσεως τῶν μηνῶν ἦτο καθολικός. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἀγνοεῖ σχεδὸν ὀνόματα μηνῶν. Ἐξ ἄλλου ὁμως πολλαχῶς παραδίδεται ὅτι οἱ μῆνες διακρίνονται δι' ἀριθμητικῶν κατὰ τὴν σειρὰν των. Οὗτοι παραδίδονται μῆνες Τρίτος, Πέμπτος, Ὀγδοος, Δωδέκατος, (Φωκεῖς, Λοκροί, Ἀρκάδες, Μεσσηνιοί). Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους μάλιστα χρόνους φαίνεται ὅτι ἡ δι' ἀριθμητικῶν διάκρισις τῶν μηνῶν διαδίδεται περισσότερον καὶ δὴ λόγῳ τῶν συμπολιτειῶν. Ὅπωςδὴποτε ὀνόματα Ἑπειρωτικῶν μηνῶν καὶ δὴ τῆς Ἀμβρακίας ἐλάχιστα, ἐν ἧ δύο μᾶς παραδίδονται, ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐγίνετο χρῆσις ἀριθμητικῶν. Πρὸβ. Ginzler - Mathematische und Technische Chronologie 1911. II σ. 333 καὶ τὸ πρόσφατον βιβλίον τοῦ Kubitschek - Grundriss der Antiken Zeitrechnung 1928 σ. 142.

Τὰ γράμματα κϞ θεωροῦμεν, ὡς εἶπον, ἀριθμητικὸν δηλοῦν τὴν ἡμέραν τοῦ μηνὸς (27 ἢ 26). Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ 300 π. Χ. συναντῶνται ἐκ παραλλήλου τὰ δύο ἀριθμητικὰ συστήματα τῶν ἀρχαίων, τὸ Ἡρωδιανὸν καὶ τὸ ἀλφαιθητικόν, ἀλλὰ εἰς τὰ ἰδιωτικὰ γράμματα προτιμᾶται τὸ δεύτερον. Ἀπὸ τοῦ 1^{ου} αἰ. π. Χ. καταργεῖται καὶ ἐπισήμως εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ Ἡρωδιανὸν σύστημα, μετὰ δὲ τὸ 50 π. Χ. οὐδὲν παράδειγμα τούτου συναντᾶται πλέον (Larfeld - Epigraphik ³ σ. 291 κ. ἐξ.). Κατὰ τὴν ἀνωτέρω λοιπὸν δοθεῖσαν ἐρμηνείαν τὸ ἔλασμα ἀναφέρει ὅτι: κατὰ τὴν εἰκοστὴν ἐβδόμην ἡμέραν τοῦ δωδεκάτου μηνὸς τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐπωνύμου Ἀρχ(ι)άδα ἀπέθανεν ὁ Ἀσκληπίων Δικαίου. Συμφώνως πρὸς ὅσα ἤδη ἐξεθέσαμεν, νομίζω ὅτι τίποτε δὲν ἀντιτίθεται πρὸς μίαν τοιαύτην ἐρμηνείαν — τίποτε, ἐννοεῖται, ἄλλο πλὴν τοῦ παραδόξου σχηματισμοῦ «δεκατέος» ὅστις μένει ἐντελῶς ἀνεξήγητος.

Διαφόρως ὁ κ. Παπαδάκης νομίζει ὅτι εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἀναφέρονται δύο ὀνόματα νεκρῶν, Ἀρχ(ι)άδας καὶ Ἀσκληπίων, υἱῶν τοῦ Δικαίου καὶ ἡ ἡλικία τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, δωδεκαετοῦς θανάτου. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπιγραφὴ ἀναγνωστέα: **Ἐπὶ Ἀρχ(ι)άδα δύο - δεκά(έ)τεος καὶ Ἀσκληπίων Δικαίου Χα(ό)νος** — ὅπως συμπληρῶναι ὁ κ. Παπαδάκης). Εὐφυῆς βεβαίως καὶ ἐξοικονομητικὴ εἶναι ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ΔΥΩ ΔΕΚΑΤΕΟΣ ὡς **δύωδεκάτεος** (δυωδεκα - έτεος = δωδεκαετοῦς) ἀναλόγου πῶς πρὸς τὸ Ὀμηρικὸν **εἰνάετες**, εἴτε ἐκ κράσεως προέρχεται τοῦτο, εἴτε ἐκ τυχαίας παραλήψεως τοῦ ε. Ἐν τούτοις, νομίζω, ὅτι παρουσιά-

ζονται άπιθανότητές τινες. Δυσκόλως παραδέχομαι ότι τὸ αὐτὸ ἀγγεῖον περιεῖχε τὴν σποδὸν δύο νεκρῶν ἀδελφῶν συγχρόνως, φυσικά, θανόντων. Ἐκτὸς τούτου δὲν ἐξηγεῖται ἐπαρκῶς διατι ἀναφέρεται ἡ ἡλικία τοῦ ἑνὸς μόνον νεκροῦ ἀδελφοῦ — ἔστω καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἄσκληπίων ἦτο μηνῶν μόνον βρέφος. Τέλος ἡ πρόθεσις *ἐπι* συνηθέστατα ἀπαντωμένη μετὰ δοτικῆς εἰς τὰς ἐπιτυμβίας στήλας τῆς ΒΔ. Ἑλλάδος, ἠδύνατο βεβαίως εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ὡς νεκρὸς πλέον τύπος, νὰ συνταχθῆ καὶ μετὰ γενικῆς καὶ μετ' ὀνομαστικῆς ἀκόμη — καὶ ἔχομεν τοιαῦτα παραδείγματα (πρβ. προχείρως ἐκ Βοιωτίας Körte - Ant. Sculpt. Boeot. ἐν ΑΜ. 1878 σποράδην) — ἀλλὰ ἡ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐλάσματος ἀναγραφή κατὰ συνέχειαν δύο ὀνομάτων νεκρῶν τοῦ μὲν κατὰ γενικὴν, τοῦ δὲ κατ' ὀνομαστικὴν, ἔχει πάντως κάτι τὸ δυσαρμονικόν. Ἐλπίζω ὅτι ἡ ἀνεύρεσις καὶ ἄλλων παρομοίων ἐνεπιγράφων ἐλασμάτων ἐκ τοῦ αὐτοῦ νεκροταφείου θὰ μᾶς διδάξῃ περισσότερα καὶ μᾶλλον διαφωτιστικά.

Ἐκ τῶν δέκα περίπου εὑρεθέντων χαλκῶν νομισμάτων, τέσσαρα μόνον ἐγένετο δυνατόν νὰ καθαρισθοῦν ἀρκετὰ ὥστε ν' ἀναγνωρισθοῦν. Ἐκ τούτων ἔν εὐρέθη εἰς τὴν ἐπίχωσιν τὰ δὲ ἄλλα τρία ἐντὸς τῶν τεφροδόχων ἀγγείων. Εἶναι ὡς ἐκ τούτου πολύτιμα ὡς χρονολογικὴ ἔνδειξις. Καὶ τὰ τρία ταῦτα νομίσματα εἶναι Ἀμβρακιωτικά: 1 — Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος — Ζεὺς γυμνὸς κεραυνοβόλος. 2 - Κεφαλὴ Διὸς — γρύψ. 3 — προσθία ὄψις ἐφθαρμένη — Ἀπόλλων Ἄκτιος καθήμενος ἐπὶ θρόνου. Ἄπαντες οἱ τύποι οὗτοι εἶναι γνωστοὶ καὶ χρονολογοῦνται ἀσφαλῶς ἀπὸ τοῦ 238 - 168 π. Χ. (βλ. Head - Σβορῶνον I σ. 401). Τὸ δὲ κατὰ τὴν ἐπίχωσιν εὑρεθὲν φέρει ἔμπροσθεν κεφαλὴν Διὸς καὶ ὀπισθεν γρύπα, ἐν ἐξέρῳ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος κατ' ὀνομαστικὴν: **Ἀξίοχος**. Εἶναι καὶ τοῦτο τῆς αὐτῆς ὡς τὰ ἄνω ἐποχῆς. Ὅμοιον νόμισμα μὲ ἀναγραφὴν τοῦ αὐτοῦ ἄρχοντος γνωρίζει καὶ ὁ Mionnet II. 51 — πρβ. καὶ Schlosser ἐνθ. ἀν. Ἡ ἐντὸς τεφροδόχου ἀγγείου εὑρεθεῖσα χρυσῆ δανάκη ἀπαρτίζεται ἀπὸ δύο λεπτὰ φύλλα χρυσᾶ καὶ φέρει ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ὠραῖον ἔκτυπον Πήγασον — συνηθέστατον ἔμβλημα τῶν κορινθιακῶν ἀποικιῶν — ἐπὶ τῆς ἄλλης δὲ τρίαῖναν.

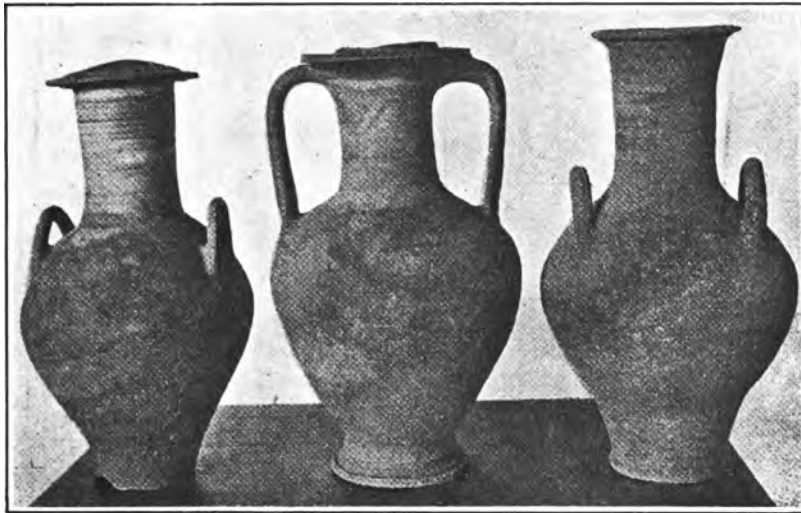
Αἱ εἰκ. 5 καὶ 6 εἰκονίζουσι τὰ ἕξ μεγάλα ἀγγεῖα — ἀμφορεῖς — τὰ περιέχοντα τὴν σποδὸν τῶν νεκρῶν. Τὰ τῆς εἰκ. 5 εὑρέθησαν ἀνὰ ἓν κατὰ σειρὰν εἰς τὰς θήκας ἀρ. 2, 3, 4 τοῦ σχ. εἰκ. 2, τὰ δὲ τῆς εἰκ. 6 ὁμοῦ εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 5 τοῦ σχ. εἰκ. 2. Τὸ ὕψος των ποικίλλει μεταξὺ 0,42 καὶ 0,46 μ. ἡ δὲ περιφέρεια τῆς κοιλίας περὶ τὰ 0,80 μ. κατὰ μέσον ὄρον. Ἄπαντα ἔχουσι τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, τὰ μὲν ἀνοικτόν, τὰ δὲ μᾶλλον σκοτεινὸν πρὸς τὸ κανελλί. Αἱ δὲ εἰκ. 7 καὶ 8 παριστάνουσι ἄλλα μικρότερα ἀγγεῖα, πινάκιον μετὰ βάσεως, χυτρίδιον (;) ἢ ποτήριον μόνωτον καὶ σκύφον δίωτον, ἀμφοτέρωτα στρογγύλα κάτω καὶ ἄνευ βάσεως

καὶ μελάμπηλα lacrimatoria διαφόρων σχημάτων, ἅπαντα ἄνευ οὐδεμιᾶς διακοσμῆσεως καὶ ἀδιαφόρως εὐρεθέντα ἐντὸς τῶν διαφόρων τάφων.

Εἰκ. 5. Πήλινοι ἀμφορεῖς.

Εἶναι γνωστὸν πόσον ἀμφίβολος εἶναι ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τοιούτων ἀγγείων ἀγράφων καὶ οὐχὶ πολὺ ἐπιμελῶς κατασκευασμένων. Καὶ γενικῶς μὲν

Εἰκ. 6. Πήλινοι ἀμφορεῖς.

φαίνονται τὰ ἀγγεῖα ὡς ἀνήκοντα εἰς τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους, ἐν τούτοις, ὡς πρὸς τὰ ἐξ μεγάλα, παρατηρῶ ὅτι παρουσιάζουν στοιχεῖα ἀξιοπαρατηρήτου ἀρχαιότητος ὡς πρὸς τὰ σχήματά των, ἂν καὶ τοῦτο δὲν βοηθεῖ διὰ νὰ ἀναβιβάσωμεν

τὴν ἡλικίαν των. Δὲν παρουσιάζουν, δηλαδή, τὰ ἀγγεῖα ταῦτα τὴν συνήθη εἰς τὰ καλὰ κεραμικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς ραδινότητα, ἀλλ' ἀντιθέτως εἶναι ἀρκετὰ ἐξογκωμένα εἰς τὴν κοιλίαν καὶ ἔχουν κάτι βαρὺ εἰς τὴν ἐμφάνισίν των. Ἐπίσης τὸ σχῆμα των ἀγνοεῖ τὴν ἀνεπτυγμένην ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν διάκρισιν τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ ἀγγείου, τοῦ λαιμοῦ, τοῦ σώματος καὶ τῆς βάσεως. Εἰς οὐδὲν

Εἰκ. 7. Πήλινα ἀγγεῖα.

ἐξ αὐτῶν δὲν σχηματίζονται ὅμοι ἐκεῖ ὅπου τελειώνει ὁ λαιμός, οὔτε ὑπάρχει ἀνεπτυγμένη ἰδιαιτέρα βάσις — ὅπως συνήθως εἰς τὰ ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα — εἰς τὴν ὁποίαν ν' ἀπολήγη τὸ πρὸς τὰ κάτω λεπυνόμενον σῶμα τοῦ ἀγγείου. Ἐντι-

Εἰκ. 8. Πήλινα ἀγγεῖα.

θέτως τὸ περίγραμμά των δίδει ἐνιαίαν γραμμὴν ἀπὸ τῶν χειλέων μέχρι τῆς βάσεως μὲ ἰσχυρὰν ἐξόγκωσιν κατὰ τὴν κοιλίαν. Ἐναντιότως καὶ αἱ μεγάλα λαβαὶ ἄς φέρουν δύο μόνον ἐξ αὐτῶν, ἀρχόμεναι ἐκ τῶν χειλέων σχεδὸν καταπίπτουν καθέτως ἐπὶ τὴν κοιλίαν σχηματίζουσαι ὀρθὴν γωνίαν χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν κομψὴν καμπυλότητα τῶν ἑλληνιστικῶν λαβῶν. Παρὰ ταῦτα δὲν λέγω ὅτι τὰ ἀγγεῖα ἐπλάσθησαν εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν δὲν εἶχον ἔτι διαμορφωθῆ τα ὡς ἄνω στοιχεῖα, ἀλλ' εἶναι προφανὲς ὅτι ἔχομεν ἐνώπιόν μας προϊόντα τοπικοῦ ἐργαστηρίου εἰς

τὴν τεχνικὴν τοῦ ὁποίου εἶχε συγχυσθῆ πλέον ἢ σημασία τῶν ἰδιαιτέρως ἀνεπτυγμένων μορφῶν.

Τὰ τρία ἀγγεῖα τῆς εἰκ. 6 φέρουν — μόνα αὐτὰ — καὶ στοιχειώδη διακόσμησιν. Αὕτη συνίσταται εἰς ἀπλᾶς ζώνας χρώματος κιτρίνου καὶ ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ τὰς ὁποίας φέρουν εἰς τὸν λαιμὸν τὰ δύο ἀκραῖα. Ἐπὶ πλέον τὸ πρῶτον φέρει ἐπὶ τῆς κοιλίας — δὲν φαίνεται εἰς τὴν εἰκόνα — δύο συγκλίνοντας κλαδίσκους μὲ δύο ζεύγη λεπτῶν φύλλων ἕκαστον, χρώματος βαθυπρασίνου. Τὸ δὲ μεσαῖον φέρει εἰς τὸν λαιμὸν περιγραφόμενον κόσμημα κισσοῦ. Τὸ κόσμημα τοῦτο εἶναι κοινὸν κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ἀπαντώμενον καὶ πρότερον ἤδη ἐπὶ τῶν Καβειρειακῶν, κυριαρχοῦν δὲ κατόπιν ἐπὶ τῶν ὠραίων καὶ γνωστῶν ἀγγείων *Hadra*.

Τὸ ὅτι ἐντὸς τινῶν τῶν ἀγγείων τούτων εὐρέθησαν νομίσματα — κατὰ τὴν ταφὴν βεβαίως τεθέντα — ἀσφαλῶς χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 238-168 π. Χ. μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ κατασκευὴ των δὲν δύναται νὰ ἀνέρχεται πολὺ ἄνω τῶν μέσων τοῦ 3^{ου} οὔτε νὰ κατέρχεται πολὺ κάτω τῶν μέσων τοῦ 2^{ου} αἰ. π. Χ. Ἀνάλογα σχήματα πρὸς τὰ ἐν εἰκ. 7 ἀγγείων ἑλληνιστικῶν χρόνων δύναται νὰ παραβάλλῃ τις ἐκ Πριήνης (*Priene* εἰκ. 538-9). Τέλος ὡς πρὸς τὰ *lacrimatoria* (εἰκ. 8), συνήθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ἀναγόμενα ὡς γνωστὸν ἴσως καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ., λέγω ὅτι εὐρέθησαν ὁμοῦ τὰ μᾶλλον πλατύκοιλα μετὰ τῶν λεπτοτέρων καὶ ὑψηλοτέρων.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἀνέφερον τὸν πολυγωνικὸν ταφικὸν περιβόλον, τὸν περικλείοντα ἄλλοτε τὸ ὄλον συγκρότημα καὶ προσδιορίζοντα τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκογενειακοῦ μνημείου. Μόνον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν σφίζεται μία σειρὰ λίθων ἐκ τῶν ὄρατῶν ὑπὲρ τὴν εὐθυνηρίαν, εἰς μέγ. ὕψος 0,46 μ. (Βλ. εἰκ. 1). Οἱ σωζόμενοι λίθοι τῆς κατωτάτης σειρᾶς — ἀποτελοῦντες τρόπον τινὰ τὴν βάσιν τοῦ τοίχου — ἔχουν πελεκηθῆ ἐπίτηδες εἰς εὐθύγραμμα σχήματα, παραλληλεπίπεδα καὶ τραπέζια κυρίως. Μεταξὺ ὅμως τῶν μεγαλητέρων σφηνοῦται προσηκόντως μικρότερος τριγωνικὸς προσδίδων εἰς τὴν ὄψιν χαριτωμένην ποικιλίαν. Ἐὰν ἀποβλέψωμεν δὲ καὶ εἰς τὴν πολυτρόπως κατεργασμένην ἄνω ἐπιφάνειαν τῶν λίθων, ὅπου ἐπάτει ἄλλοτε ἢ ἀναμφισβητήτως ὑπάρχουσα καὶ δευτέρα καὶ τρίτη σειρὰ λίθων μὲ ἀνάλογον κατεργασίαν, πειθόμεθα ἀσφαλῶς ὅτι ἡ γενικὴ ὄψις τοῦ περιβόλου ἂν ἐσώζετο ὀλόκληρος, θὰ ἦτο ποικίλως καὶ διαφερόντως πολυγωνικὴ. Οἱ λίθοι δὲν εἶναι τυχαίως πολυγωνικοί. Εἰς ἕκαστον ἐδόθη τὸ σχῆμά του ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένου σχεδίου καὶ ἐν ἐξαρτήσει ἀπὸ τοῦ παρακειμένου καὶ τοῦ ὑπερκειμένου του. Ἡ βαθεῖα ἐντομὴ ποῦ ὑπάρχει εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τινῶν ἐκ τῶν λίθων τῆς πρώτης σειρᾶς, ὅπου ἔμελλε νὰ σφηνωθῆ ὁ ἀνώτερος λίθος, μᾶς πείθει ὅτι ἐπεξητήθη ἐπιμόνως νὰ προσδοθῆ εἰς τὸ σύνολον

ἡ ἐντύπωση τῆς σφηνωτῆς ἐκείνης συνοχῆς τοῦ ὑλικοῦ ἣτις χαρίζει εἰς τὸν θεατὴν τὴν αἰσθητικὴν ἱκανοποίησιν χειροπιαστὴν, τὴν ὁποῖαν ἄλλως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ προσδώσῃ εἰς μονότονος ἀπλοῦς τοῖχος.

Δὲν ἔχομεν ἐδῶ τὰ συνήθη κενὰ τοῦ ἀμελοῦς πολυγωνικοῦ τρόπου καὶ τοὺς παραπληρωματικοὺς μικροὺς λίθους. Τὸ σφηνοειδὲς τρίγωνον μεταξὺ τῶν σωζομένων λίθων τῆς πρώτης σειρᾶς, δὲν εἶναι καθόλου παραπληρωματικόν. Ἐτέθη ἐκεῖ ἀπὸ σκοποῦ καὶ κατὰ σύστημα. Ἡ τοιχοδομία τῶν μικρῶν αὐτῶν περιβόλων εἶναι διάφορος τῶν μεγάλων πολυγωνικῶν τειχῶν. Ἐκεῖνα ἐπιβάλλονται μὲ τὸ μέγεθος, τοὺς πύργους, τὰς καμαρωτὰς πύλας των. Ἡ ἐπιμονὴ εἰς τὴν λεπτομέρειαν θὰ εἶχε κάτι τὸ μικρολόγον καὶ ἀνάρμοστον ἐξ ἄλλου θὰ ἦτο καὶ πρακτικῶς ἀνεφάρμοστος διὰ τὴν μεγάλην ἔκτασιν τῶν τειχῶν. Ἐδῶ ὅμως ὁ τοιχοδόμος, διὰ νὰ λάβῃ ἀξίαν τινὰ ὁ μικρὸς περίβολός του, ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ τοῦ προσδώσῃ ὕψος (στύλ) ἔστω καὶ δι' ἐκζητήσεως ἀκόμη. Τὸ ἐκζητητέον τῆς φροντίδος του καταφαίνεται κυρίως εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἐπαφῆς τῶν λίθων, εἰς τοὺς ἄρμους, οἱ ὅποιοι εἶναι κάλιστα ὑπολογισμένοι καὶ θαυμάσιοι ὡς ἐκτέλεισι. Κατὰ τοὺς ἄρμους οἱ λίθοι ἔχουν καλὴν ἐπεξεργασίαν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἄλλην ἐπιφάνειαν ἣτις, ἐλαφρότατα προεξέχουσα καὶ μένουσα μᾶλλον ἀκατέργαστος συμβάλλει ἐξόχως εἰς τὸν σχηματισμὸν φωτοσκιάσεων ἀνάμεσα τῶν ἐπιφανειῶν καὶ τῶν ἄρμῶν. Αἱ φωτοσκιάσεις πάλιν αὐταὶ προσδίδουν πραγματικῶς ζωντανὴν ὀργανικότητα εἰς τὸν περίβολον. Τοῦτο ἄλλωστε διακρίνεται καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνης ἀκόμη.

Πρότυπα πολυγωνικῆς οἰκοδομικῆς ἀπὸ τὴν ΒΔ. Ἑλλάδα δὲν λείπουν βεβαίως. Ἰδίως εἰς τὸν ἐπισκεφθέντα τοὺς τόπους ἐκείνους μόνον τῶν ἔρχονται εἰς τὸν νοῦν τοῦ τὰ μεγαλοπρεπῆ πολυγωνικὰ ἀκαρνανικὰ τεῖχη. Τὸ πολυγωνικὸν σύστημα εἰς τὰ τεῖχη εἶναι ἀναμφιβόλως παλαιόν, ἀλλὰ ἐξ ἴσου παλαιὸν πρέπει νὰ εἶναι καὶ τὸ ψευδισοδομικὸν καὶ πολὺ δικαίως παρατηρεῖ ὁ Ρωμαῖος (ΑΔ. IV. 108) ὅτι ἡ ἀνάγκη ἢ προερχομένη ἐκ τοῦ διαφόρου κατὰ τόπους ὑλικοῦ, αὐτὴ εἶναι ἡ δημιουργὸς καὶ τῶν δύο συστημάτων παλαιόθεν. Ἐν τούτοις διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἡμετέρου περιβόλου, ἢ ἀντιπαραβολή του πρὸς τὰ μεγάλα τεῖχη δὲν συμβάλλει, νομίζω, πολὺ. Ἐπειδὴ ἐκεῖνα εἶναι παλαιὰ δὲν ἔπεται ὅτι παλαιὸς πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὁ περίβολος ἐπειδὴ εἶναι πολυγωνικός. Ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν τειχῶν, τοῦτο τὸ χρήσιμον ἐξάγομεν ὅτι ὁ πολυγωνικὸς τρόπος διετηρήθη καὶ μεταγενεστέρως. Διδακτικαὶ εἶναι αἱ παρατηρήσεις τοῦ Ρωμαίου (ἐνθ. ἀν.) περὶ τῆς μεταγενεστέρως ἀνοικοδομήσεως τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς παρὰ τὴν Ρίγανην Μητροπόλεως (Ἀκαρνανία) κατὰ τὸν πολυγωνικὸν τρόπον καὶ δι' ἐργασίας λεπτοτέρας τοῦ παλαιότερου.

Νομίζω ὅμως ὅτι εἰς μικρότερα οἰκοδομήματα καὶ ὄχι εἰς τὰ ἀπέραντα

τείχη ἐδόθη ἢ εὐκαιρία τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ πολυγωνικοῦ τρόπου οἰκοδομῆς — ὡραιότητος συχνά — εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἰδιαιτέρου, **ἀρχιτεκτονικοῦ** πλέον, πολυγωνικοῦ **ρυνθμοῦ** τοιχοδομίας τοῦ ὁποίου ἡ ἐφαρμογὴ ἐπεζητεῖτο καὶ ἀδιαφόρως τῆς φύσεως τοῦ ἐπιχωριάζοντος ὑλικοῦ, διὰ τὴν ἰδιαιτέραν αἰσθητικὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν ἐνέκλειε ἐν ἑαυτῷ καὶ διὰ τὴν ζωηρὰν ὑποβολὴν τῶν αἰσθημάτων τῆς στερεότητος, τῆς συνοχῆς καὶ τῆς ἀσφαλείας. Ὡστε μικρότερα οἰκοδομήματα, ταφικοὶ περίβολοι ἢ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι εἰς ἐπίσημα μέρη θὰ ἀπετέλουν ἀσφαλεστέρας βαθμίδας τῆς χρονολογικῆς κλίμακος.

Ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} αἰ. π. Χ. ἔχομεν εἰς τὸν Καραμεικὸν τὸν πολυγωνικὸν ταφικὸν περίβολον τοῦ Λυσιμαχίδου (Brueckner - ΑΕ. 1910 σ. 120 εἰκ. 11) σύγχρονον δὲ εἶναι τὸ πολυγωνικὸν ἀνάλημμα τοῦ ἀναθήματος τοῦ Δαόχου εἰς τοὺς Δελφοὺς. (Poulsen - Delphi σ. 268 εἰκ. 130). Ἀλλὰ πλησιέστερον, εἰς τὴν ἀκαρνανικὴν πόλιν τῶν Οἰνιαδῶν εὐρίσκομεν πολυγωνικὰ δείγματα καὶ ἄλλα ἐκτὸς τοῦ ἀμελοῦς κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἀράροδον τοῦ θεάτρου ἀναλήματος, ἀπὸ τοῦ 3^{ου} αἰ. π. Χ. (Powel - Am. J. Arch. 1904). Ἀσφαλῶς μεταγενέστερα τοῦ 3^{ου} ἢ καὶ 2^{ου} αἰ. π. Χ. δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀρκετὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικά πολυγωνικὰ κτίρια τῆς παρὰ τὴν Κομπωτὴν τῆς Ἀκαρνανίας ἀνωλύμου ἔτι ἀρχαίας πόλεως (Ρωμαῖος ἐνθ. ἀν.). Ἀλλὰ καὶ τὰ ὠραῖα πολυγωνικὰ κτίρια τῆς ἀμελετήτου ἀκόμη Ἑπειρωτικῆς Κασσώπης (εἰς τὸ Ζάλογγον), τὰ ὁποῖα πάντως εἶναι ἑλληνιστικῶν χρόνων, μᾶς ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ οἰκοδόμος τοῦ Ἀμβρακικοῦ περιβόλου δὲν εἶχε οὔτε τοπικῶς, οὔτε χρονικῶς μακρὰν ν' ἀναζητήσῃ τὰ πρότυπά του. Καὶ ἐὰν σχετικῶς μὲ τὰ εὐρήματα τῶν τάφων τοὺς ὁποίους περιέκλειεν ὁ ἡμέτερος περίβολος εἶναι ὀλίγον παλαιότερος, πάντως εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι γνήσιον προϊὸν τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὅτι δὲ καὶ κατόπιν ὁ πολυγωνικὸς τρόπος ἐπέζησε, μᾶς τὸ ἀπέδειξε καὶ τὸ ἀνάλημμα τῆς Πηνκός, τὸ ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτη ἀνασκαφέν, τὸ ὁποῖον ἴσως νὰ εἶναι καὶ Ἀδριάνειον ἀκόμη.

Ὁ περίβολος θὰ ὑψοῦτο βεβαίως ἰκανῶς, πάντως περισσότερον τοῦ ἐνὸς μέτρου, ἴσως μέχρι δύο. Ἡ ἐσωτερικὴ του ὄψις εἶναι ἀκατέργαστος διότι ὁ τοῖχος ἦτο καὶ ἀναλημματικός. Συνεκράτει τὴν ἐπίχωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἥτις θὰ ἔφθανε περίπου τὸ ὕψος τοῦ περιβόλου. Εἰς τὸ ὕψος ἐκεῖνο τῆς ἐπιφανείας τοῦ μνημείου θὰ εἶχεν ἰδρυθῆ ἄλλοτε ἢ ἐπιτυμβία στήλη καὶ θὰ ὑπῆρχεν ὁ ἄλλος προσήκων φυτικὸς καὶ τεχνικὸς κόσμος, τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν ὅτι ἔφερον τὰ οἰκογενειακὰ σήματα. (Πρὸς Brueckner - Der Friedhof am Eridanos σ. 56 κ. ἐξ.). Ἀλλ' ἀπὸ αὐτὰ δὲν περιεσώθη τίποτε.

ΝΕΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΓΥΡΟΥ ΡΥΤΟΥ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ

Τὸ ἐκ τοῦ τετάρτου τάφου τῶν Μυκηνῶν περίφημον τεμάχιον ἀργυροῦ ἀγγείου μετ' ἐκτύπων παραστάσεων, τὸ ὁποῖον πρῶτος ἐδημοσίευσεν ὁ καθηγητὴς Τσουντας, ἀνεγνωρίσθη δ' ὅτι ἀνήκεν εἰς εὐμέγεθες ῥυτόν, ἀφ' ὅτου ὁ Στάης προσέθηκε καὶ νέα τεμάχια, ἡρμηνεύθη κατὰ διαφόρους τρόπους μέχρι τοῦδε¹. Ὁ πρῶτος ἐκδότης ἡρμήνευσε τὴν παράστασιν ὡς εἰκονίζουσαν πολιορκίαν μιᾶς πόλεως, ἣς οἱ κάτοικοι ἐξῆλθον τῶν τειχῶν γυμνοί, ὅπως ὑπερασπίσωσι τὰς συζύγους καὶ τὰ τέκνα. Τὴν μοναδικὴν διασωθεῖσαν μορφὴν ἐκ τῶν ἐφορμώντων πολιορκητῶν, τὸν κρανοφόρον ἄνδρα, ἡρμήνευσε ὡς κρατοῦντα ἐπ' ἴσης σφενδόνην (εἰκὼν 1, κάτω δεξιὰ). Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην παρεδέχθησαν γενικῶς καὶ οἱ ἄλλοι μετὰ μικρῶν παραλλαγῶν, ὁ Rossbach λ. γ. (Phil. LI, σελ. 5-6) ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ κρανοφόρος οὐχὶ σφενδόνην, ἀλλὰ ξίφος κρατεῖ εἰς τὰς χεῖρας.

Πρῶτος ὁ Reichel ἀντελήφθη ὀρθῶς τὴν σημασίαν τῆς μορφῆς ταύτης, ἀναγνωρίσας ἄνθρωπον κρατοῦντα κώπην ἢ κοντόν, συμπεράνας δὲ κατ' ἀκολουθίαν ὅτι οἱ κατὰ τῆς πόλεως ἐφορμῶντες προσήρχοντο ἀπὸ θαλάσσης. Ὁ Reichel ὑπῆρξεν ἐπ' ἴσης ὁ πρῶτος, ὅστις ἐτόνισε τὴν ἐπὶ τοῦ τεμαχίου παράστασιν τῆς παραλίας, ἣτις ἐδηλώθη λίαν ἐναργῶς διὰ γραμμῆς ἀκανονίστου ὑπὸ τοῦ τεχνίτου (ἴδ. εἰκ. 1). Ὁ Στάης παρεδέχθη καὶ ἀνέπτυξε περαιτέρω τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, ἀμφότεροι ὁμῶς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπωφεληθῶσιν ἐπαρκῶς τοῦ γεγονότος, ἵνα ἐρμηνεύσωσιν ὀρθῶς τὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι εἰς ποικίλας στάσεις ἀπεικονίζονται ἐπὶ τῶν νέων τεμαχίων. Ὁ Reichel ἐνόμισεν ὅτι πρόκειται περὶ νεκρῶν πολεμιστῶν, ἢ ζώντων οἴτινες κύπτωσιν ἵνα λάβωσι λίθους. Ὁ Στάης ἀντελήφθη τούτους ὡς ἀναρριχωμένους πειρατάς, μερικοὺς δὲ οἴτινες καὶ ὡς ἀναρριχώμενοι δὲν εἶναι νοητοί, ἡρμήνευσε ὡς βεβλημένους ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων. Πρῶτος ὁ Sir A.

¹ Βιβλιογραφία: Τσουντας Ἀρχ. Ἐφημ. 1891 σελ. 11 ἐξ. πίν. 2,2. Στάης Ath. Mitt 1915, 45 ἐξ. καὶ Nachtrag σελ. 112, πίν. 7-8. Ὁ Στάης δίδει ἐνταῦθα βιβλιογραφίαν, εἰς ἣν προσθετέον (ἐκτὸς μερικῶν περιπτώσεων παρεμπιπτούσης μνείας): Τσουντα Μυκῆναι, 57. Τσουντα - Mannat Myc. Age 213. Arch. Anz. 1891, 183. Pernice, AM. 1892, 262. Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik⁴ I, 28. O. Rossbach, Philologus LI, 1892, 1 ἐξ. H. R. Hall JHSt 1911, 120. Kurt Müller, Jahrb. d. Inst. 30, 1915, 320. Rodenwaldt, der Fries des Megarons v. Myk. 51, εἰκ. 27. Evans, Pal. of. Minos I, 308, 668, 698. Valentin Müller, Jahrb. d. Inst. 40, 1925, 112. Καλαὶ ἀπεικονίσεις ἐν Ἐφημερίδι, παρὰ Perrot καὶ Reichel Hom. Waffen. Ἡ εἰκὼν τοῦ Kurt Müller ἔ. ἀ. 320 εἶναι ἐκ νεωτέρας πιστοτέρας ἰχνογραφῆσεως τοῦ ἀγγείου, ἀλλ' οὐχὶ εὐδιάκριτος.

Evans μετὰ τῆς ὡς συνήθως ὀξείας παρατηρητικότητός του ἀνεγνώρισεν ὅτι ἐπὶ τῶν νέων τεμαχίων εἰκονίζονται κολυμβηταί, ἡ δὲ περισωθεῖσα κεφαλὴ τοῦ κυνομόρφου θαλασσίου τέρατος, ὅπερ κατεδίωκε τοὺς ναυαγούς, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν καταλείπει περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς εἰκασίας ¹.

Ὁ Evans ἀφῆκεν ἄλλυτον τὸ ζήτημα πόθεν ἦτο δυνατόν νὰ προέρχωνται οἱ ναυαγοὶ οὗτοι, λέγων μόνον ὅτι πρόκειται «περὶ τινος ναυαγίου» (some wreck).

Εἰκ. 1. *Ρυτὸν ἀργυροῦν ἐκ Μυκηνῶν.

Τοῦτο θεωρῶ ἐντελῶς ὀρθόν, νομίζω ὁμως ὅτι οὐδαμῶς εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναζητήσωμεν ἐν ἄγνωστον ναυάγιον, διότι τοῦτο εἰκονίζεται, τοῦλάχιστον ἐν μέρει, πρὸ ἡμῶν ἐπὶ τοῦ διασωθέντος τεμαχίου τοῦ ἑντοῦ.

Ὑπὸ τὴν γραμμὴν τῆς παραλίας καὶ ἐπὶ τῆς λείας ἐπιφανείας τοῦ ἀργύρου, ἥτις εἰκονίζει τὴν θάλασσαν ², παριστάνονται ἐγχαράκτως μερικὰ περίεργα ἀντι-

¹ Τὰ νέα ταῦτα τεμάχια τοῦ ἑντοῦ Evans Palace I, 698, εἰκ. 521 α-β, ὅπου ἰχνογράφημα ὁλοκλήρου τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ ἀγγείου.

² Ἀφήνω νῦν κατὰ μέρος τὸ ζήτημα, κατὰ πόσον ἡ λεία τοῦ ἀργύρου ἐπιφάνεια εἶναι δήλωσις τῆς θαλάσσης ἢ «οὐδέτερον πεδίων» (neutraler Grund), ὡς ὁ Wal. Müller Jahrb. 40, 113 νομίζει. Ἀμφότερα εἶναι δυνατά, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰς περιστάσεις, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν γενικὸν κανόνα περὶ ὄλων τῶν παραστάσεων. Ἐνταῦθα νομίζω ὅτι ὁ τεχνίτης συνειδητῶς ἤθελε τὴν λείαν ἐπιφάνειαν τοῦ μεταλλοῦ ὡς δήλωσιν τῆς θαλάσσης.

κείμενα, τὰ ὅποια παρέσχον πάντοτε τὴν μεγίστην δυσκολίαν εἰς τοὺς ἐρμηνευτάς. Ὁ καθηγ. Τσουντίας ἐξέλαβε ταῦτα ὡς δήλωσιν τοῦ ἀνωμάλου ἐδάφους· ὁ Reichel ἐνόμισε παραδόξως ὅτι πρόκειται περὶ γραμμμάτων ὁ Στάης ἠρμήνευσε ταῦτα ὡς «νησίδια καὶ ὑδρόβια φυτὰ, οἷον καλάμους κλπ.», ὁ δὲ K. Müller τέλος βλέπει εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα τὴν πιθανὴν δήλωσιν τοῦ ὕδατος¹.

Ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ ἐρμηνεῖαι εἶναι ἀδύνατοι, προταθεῖσαι ἀπλῶς καὶ μόνον ἵνα μὴ παρέλθωσιν ἀπαρατήρητα τὰ ἐγγάρακτα σημεῖα, εἶναι διὰ τοῦ πρώτου βλέμματος ἀντιληπτόν. Ὁ τεχνίτης δεικνύει ἐξ ὅλης τῆς ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ ἐργασίας, ὅτι εἶχε τὴν δύναμιν νὰ παραστήσῃ, ἐὰν ἤθελε, καὶ φυτὰ καὶ λίθους καὶ ἀνωμαλίας τοῦ ἐδάφους κατὰ πολὺ φυσικώτερον τρόπον. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐγκαταλείψωμεν πᾶσαν ἰδέαν συμβολισμοῦ, διότι τὰ ἀντικείμενα πρέπει νὰ παριστάνωνται κατὰ τὸ δυνατόν πιστῶς, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι. Ὁ Sir A. Evans ἀναγνωρίζει, ὡς φαίνεται², εἰς τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἐκσφενδονητικὰς ῥάβδους, λίθους καὶ ῥόπαλα, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἐρμηνεῖα δὲν φαίνεται δυνατὴ, διότι τὰ ὄπλα ταῦτα εἶναι ἐντελῶς ἀσυνήθη καὶ ἄγνωστα ἐξ ἄλλης Κρητομυκηναϊκῆς παραστάσεως. Πλὴν δὲ τούτου τὰ ἐγγάρακτα ἀντικείμενα ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ ἔχουσι σχῆμα ἐντελῶς ἀλλότριον ῥοπάλου³.

Νομίζω ὅτι ὁ τεχνίτης, διὰ τῶν ἐπιμήκων καμπύλων σημείων ἠθέλησε νὰ δηλώσῃ **βυθιζόμενα πλοῖα**, ἐν ᾧ τὰ στρογγύλα ἐγχαράγματα δηλοῦσι **τὰ κράνη**, ἢ ἀκόμη καὶ **τὰς κεφαλὰς** τῶν ναυαγῶν. Ἡ ἐρμηνεῖα αὕτη ἐπικυροῦται καὶ ὑπὸ τοῦ σχήματος τῶν Κρητομυκηναϊκῶν πλοίων, τὰ ὅποια κατὰ τὴν ἐποχὴν περιόπου καθ' ἣν καὶ τὸ ῥυτὸν ἐποιήθη, εἰκονίζονται πάντοτε αἰχμηρὰ κατὰ τὸ ἐν ἧ καὶ

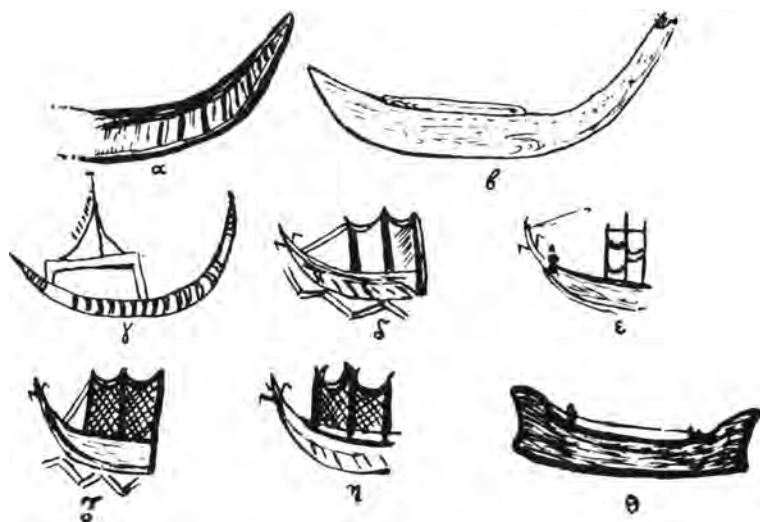
¹ Τσουντίας Ἐφημ. Ἀρχ. ἔ. ἀ. 14, Reichel ἔ. ἀ., Στάης Α. Μ. 1915, 49, Müller Jahrb. 1915, 323.

² Palace I 668.

³ Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐκσφενδονητικαὶ ῥάβδοι (throwsticks, Evans σελ. 668) εἶναι ῥάβδοι ἀγκωνοειδῶς ἢ καμπύλως κεκαμμένοι, γνωσταὶ σήμερον γενικῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα **βουμέραγγα** (bumerang), τὸ ὅποιον δίδουσιν εἰς αὐτάς οἱ κατὰ φύσιν λαοὶ τῆς Αὐστραλίας, παρ' οἷς τὰ ὄπλα ταῦτα εἶναι ἀκόμη ἐν χρήσει, ἔγιναν δὲ πασίγνωστα καὶ περίφημα ἕνεκα τῶν ζωηρῶν περιγραφῶν τῶν περιηγητῶν, διότι ἔχουσι τὴν ιδιότητα ἐκσφενδονοῦμενα νὰ διαγράφωσι διαφόρους καμπύλας, μὴ ἐπιτυγχάνοντα δὲ τοῦ σκοποῦ νὰ ἐπανέρχωνται καὶ πίπτωσι παρὰ τοὺς πόδας τοῦ κυνηγοῦ, ἢ ὀλίγον ὀπισθεν τούτου. (Ἰδ. Sarg, Australische Bumerangs). Τὸ ὄπλον τοῦτο ἦτο ἀληθῶς γνωστὸν εἰς τὴν προϊστορικὴν Εὐρώπην καθὼς καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἰκονιζόμενον ἐπὶ ἔργων τῆς Ἀσσυροβαβυλωνιακῆς καὶ Αἴγυπτ. τέχνης, ἀλλ' εἰς τὴν Κρητομυκηναϊκὴν καὶ τὴν Ἑλληνικὴν περιοχὴν εἶναι ἄγνωστον, διότι ἀποτελεῖ ὄπλον κατ' ἐξοχὴν πρωτογενές, παραμερισθὲν ἐνωρίτατα ὑπὸ τῆς προόδου τοῦ πολιτισμοῦ· πλὴν δὲ τούτου, εἶναι ὄπλον σχετικῶς ἀκίνδυνον, μόνον πρὸς κυνηγετικούς σκοποὺς καὶ δὴ διὰ μικρὰ θηράματα χρήσιμον. (Ἰδ. H. Bonnet, Waffen der Völker des alt. Orients, 1926, σελ. 108 ἔξ.). Ἀνάλογον σκοπὸν ἴσως ἐξεπλήρου τὸ Ἑλληνικὸν **λαγωβόλον**, ὄπερ, ὡς τὸ ὄνομα δεικνύει, ἐσφενδονεῖτο πιθανῶς· ἀλλὰ τὸ ὄνομα καθιερώθη κυρίως ἐν τῇ Ἑλληνιστικῇ ἐποχῇ. Παρ' Ὀμήρῳ εὕρισκομεν τὸν καλαύροπα ἐκσφενδονοῦμενον (Ἰλ. Ψ 845) ὑπὸ τῶν ποιμένων, ἀλλ' οὐχὶ πρὸς βλητικούς σκοποὺς. Καθ' ὅλου ἐν τῇ Κρητομυκηναϊκῇ ἐποχῇ τοιοῦτον ὄπλον δὲν φαίνεται νὰ ἦτο γνωστὸν. (Ἰδ. περὶ λαγωβόλου Dargemberg - Saglio λ. pedum).

κατ' ἀμφοτέρα τὰ ἄκρα. Ἰδίως ἐπὶ τῶν ἀμυγδαλοσχημῶν γλυπτῶν λίθων¹, ἐπὶ τῶν ὁποίων παριστάνεται πάντοτε μόνον τὸ ὀπίσθιον ἡμισυ μέρος τοῦ πλοίου², ἡ ὁμοιότης πρὸς τὰ ἐγγάρακτα σημεῖα τοῦ ῥυτοῦ εἶναι ἐντελής. Ἐν βλέμμα ἐπὶ τῆς εἰκ. 2, ὅπου συνέλεξα μερικὰς παραστάσεις, καθιστᾶ τὴν ὁμοιότητα ἔκδηλον ἄνευ περαιτέρω περιγραφῶν³.

Ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ εἰκονιζομένων ἕξ συντετριμμένων καὶ βυθιζομένων πλοίων τὰ τέσσαρα εἶναι ὅμοια πρὸς ἓν ἡμίτομον Κρητομυκηναϊκοῦ πλοίου ἄνευ περαιτέρω ἐπεξηγήσεων (πρὸβλ. εἰκ. 2, δ, ε, ζ, η καθὼς καὶ τὸ γ). Ἔτερον πλοῖον

Εἰκὼν 2.

(εἰκ. 1, ὑπὲρ τὴν πρώτην ἐκ δεξιῶν ἐκ τῶν τριῶν διασωθεισῶν κρानοφόρων κεφαλῶν) παρουσιάζει τὴν γωνιώδη σύνδεσιν τῆς στείρας πρὸς τὴν τρόπιδα, γνωστὴν ἐκ παλαιότερων τύπων Κρητικῶν πλοίων (πρὸβλ. εἰκ. 2θ). Τὸ τελευταῖον πρὸς τὰ δεξιὰ πλοῖον τοῦ ῥυτοῦ ὁμοιάζει τέλος τεμάχιον τρόπιδος ὁμοῦ μετὰ τῆς πρῶρας

¹ Τῶν glandular. ἢ schieberformigen länglichen, ὅπως ὀνομάζει τούτους ὁ Furtwängler, Gemmen III σελ. 32.

² Περί τῶν Κρητομυκηναϊκῶν πλοίων καὶ θαλασσίων πραγμάτων δημοσιεύω προσεχῶς ἐργασίαν. Οἱ ἀμυγδαλόσχημοι οὗτοι λίθοι ἀποτελοῦσι χωριστὴν τάξιν ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῶν παριστωμένων πλοίων, ἅτινα ἔχουσι πάντοτε τὸ αὐτὸ σχῆμα, μᾶλλον ἢ ἤττον ἐπιμελῶς, παριστάνονται μετ' ἐξαρτήσεως (ιστίων καὶ κωπῶν), ἀλλ' οὐδέποτε ἔχομεν ὀλόκληρον τὴν παράστασιν τοῦ πλοίου, εἰμὴ μόνον τοῦ ὀπισθίου ἡμίσεος.

³ Τὰ ἐπὶ τῆς εἰκ. 2 παριστανόμενα πλοῖα εἶναι: α, Σαρκοφάγος Ἄγ. Τριάδος, Evans Pal. I 439. β, πλοῖον ἐλεφαντοστοῦ, ἐκ τάφου Τζαφέρ Παπούρας παρὰ τὴν Κνωσόν, Evans, Prehist. Tombs of Knossos (Archaeologia LIX) σελ. 28. γ, δακτύλιος τῆς Τίρυνθος, Ἄρχ. Δελτ. 1916 Παράρτ. σελ. 16 εἰκ. πίνακος 2. δ, ἀμυγδαλόσχημος λίθος Μουσείου Ἡρακλείου, A. E. 1907 πίν. 8, 164. ε, ὅμοιος λίθος, ἔ. ἀ. 149. ζ, ὅμοιος λίθος, Br. Mus. Cat. of gems ὑπὸ Walters ἀριθ. 12. η, ὅμοιος λίθος, Southesk coll. of ant. gems, by Hel. Carnegie I πίν. 16, 015. θ, πῆλινον πλοῖον ἐκ Μόχλου, AJA 1909, 279.

ἐνὸς συντετριμμένου πλοίου καὶ εἶναι προφανές ὅτι ὁ τεχνίτης διὰ τὴν ποικιλίαν ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ καὶ ἕτερον τρόπον βυθίσεως παρὰ τὸν διὰ τῆς πρῶρας ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε καὶ πολὺ ἢ προσπάθειά του.

Μίαν παραδόξως ὁμοίαν σύλληψιν τοῦ τεχνίτου προκειμένου περὶ ζωγραφίσεως βυθιζομένων πλοίων εὐρίσκομεν περὶπου μίαν καὶ ἡμίσειαν χιλιετηρίδα, βραδύτερον, ἐπὶ μιᾶς τῶν γνωστῶν ἀπεικονίσεων τῆς περιπετείας τοῦ Ὀδυσσεῶς πρὸς τοὺς Λαιστρυγόνας (εἰκ. 3)¹. Τρία, ἢ μᾶλλον πάντα τὰ τέσσαρα βυθιζόμενα πλοῖα παριστάνονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, δι' ὁμοίων δέ, ἐντελῶς ἀναλόγων κυκλοτερῶν γραμμῶν ἀπεικονίζονται καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἐπιπλεόντων ναυαγῶν².

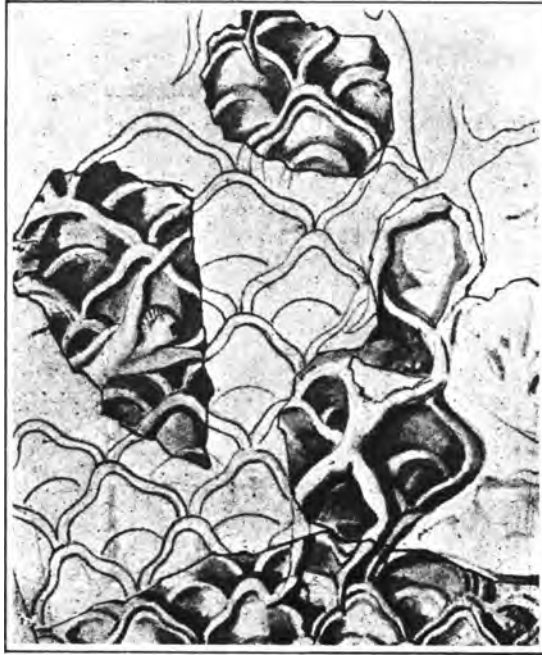
Εἰκὼν 3.

Εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ ἡμετέρα ἐρμηνεῖα ἀπέχει ἐν μόνον βῆμα τῆς ὑπὸ τοῦ Evans προταθείσης, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς κολυμβητάς. Οἱ ναυαγοὶ (εἰκ. 4), οἵτινες καταδιώκονται καὶ ὑπὸ τῶν ἀδηφάγων τεράτων τῆς θαλάσσης, δὲν ἀνήκουσι πλέον εἰς ἄγνωστον ναυάγιον διότι τοῦτο εἰκονίζεται πρὸ τῆς παραλίας, οἱ δὲ ἐν τοῖς νέοις τεμαχίους κολυμβηταὶ ἀποτελοῦσι μέρος τῶν ἤδη εἰς φυγὴν τρεπομένων θαλασσίων ἐπιδρομέων. Ἐὰν ἐκλάβωμεν τὴν θάλασσαν μετὰ τῶν βυθιζομένων πλοίων μετὰ τοῦ Στάη ὡς κόλπον τινὰ (ἔ. ἀ. σελ. 48), τότε ἡ ἔξοδος τοῦ κόλπου ὀφείλει νὰ εὐρίσκεται ἀριστερά. Πρὸς τὰ ἐκεῖ διευθύνονται τὰ ἐπιζητοῦντα νὰ διαφύγῃσι πλοῖα, πρὸς τὰ ἐκεῖ ὠθεῖ ὁ κρανοφόρος διὰ τοῦ κοντοῦ τὸ πλοῖόν

¹ Nogara, Le nozze Aldobrandini πίν. 10. K. Woermann, Die antiken Odysseelandschaften πίν. 3. Springer - Wolters, Kunstgesch. I² σελ. 479 κλπ.

² Ὡς ἐπὶ τῆς τοιχογραφίας ταύτης δύο γραμμαὶ ἐν σχήματι ὀξείας γωνίας ὑπὸ τὰς κεφαλὰς τῶν ἐπιπλεόντων δηλοῦσι τὸν βραχίονα, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ ἀπεικονίσθη εἰς νηχόμενος παρὰ τὴν κρατοῦσαν τὸν κοντὸν μορφὴν, ἴσως δ' εἰς ἀκόμη ὑπὲρ τὴν ὑψωμένην χεῖρα τῆς μορφῆς ταύτης. δια τὴν κακὴν ὁμως τοῦ τεμαχίου διατήρησιν ἢ τελευταία αὕτη λεπτομέρεια εἶναι μόλις ὄρατή.

του (μία ἔνδειξις ὅτι τὰ ὕδατα δὲν εἶναι βαθέα, δι' ὃ ἐκ τῶν ἐπιτιθεμένων τοξοτῶν δύο ἔχουσι προχωρήσει μέχρι τοῦ ὕδατος, ἵνα βάλῳσιν ἐκ τοῦ πλησίον) πρὸς τὰ ἐκεῖ τέλος διευθύνουσι τὰ βλήματά των πάντες οἱ ἐπιτιθέμενοι γυμνοὶ πολεμισταί. Αἱ νῦν περισφζόμεναι μορφαὶ τῶν θαλασσίων ἐπιδρομέων φαίνονται ὡς νὰ μὴ προσβάλλωνται ὑπὸ τῶν γυμνῶν πολεμιστῶν, πράγματι ὅμως θὰ εὐρίσκοντο ἄλλοι τοιοῦτοι δεξιά, πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου, ὁπόθεν θὰ ἔβαλλον κατὰ τῶν φευγόντων. Πάντες ὁμοῦ, προσβάλλοντες καὶ προσβαλλόμενοι, στρέφουσιν ὅλην αὐτῶν τὴν προσοχὴν ἀριστερά, πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ κόλπου, ὅπου πρέπει νὰ ἀπεικονίζετο καὶ τὸ δραματικώτερον μέρος τῆς ὅλης σκηνῆς· οἱ μὲν ἐζήτουν νὰ διαφύγῳσιν, οἱ δὲ νὰ ἐπιφέρῳσι τὴν μεγίστην δυνατὴν πανωλεθρίαν.¹

Εἰκ. 4α. Τεμάχιον ἀργυροῦ ῥυτοῦ ἐκ Μυκηνῶν.

Διὰ τῆς ἀνωτέρω ἔρμηνείας κερδίζομεν μίαν ἐνιαίαν παράστασιν ἐφ' ὅλου τοῦ ῥυτοῦ, ἐφ' οὗ ἀπεικονίζετο ἄνω μὲν ἡ δραματικὴ καταστροφή ἐνὸς στόλου, κάτω δ' ἡ ἀπόπειρα τῶν ναυαγῶν ὅπως κολυμβῶντες σωθῶσι πρὸς τὴν ξηράν. Τὸ δικτυωτὸν ἢ λεπιδωτὸν κόσμημα ὅπερ ἐκάλυπτε τὸ κατώτατον αἰχμηρὸν ἄκρον τοῦ ῥυτοῦ ὠρθῶς ἠρμήνευσεν ὁ Evans ὡς παράστασιν τοῦ ὕδατος, προσκομίζων ἀνάλογον παράδειγμα ἐπὶ τοῦ γραπτοῦ ῥυτοῦ τῆς Ψείρας², εἰς τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν, ἵνα ἀναφέρῳ ἐν ἀκόμῃ σπουδαῖον παράδειγμα, τὸ ἐξ Ἁγίας Τριάδος ἀπίοσχημον ἀγγεῖον Monum. Antichi 13, 1903 σελ. 66 εἰκ. 52³. Πέραν τοῦ δικτυωτοῦ τούτου κοσμήματος εἰκονίζεται ἡ

¹ Κατὰ τὸν Kurt Müller, Jahrbuch 1915 σελ. 321 ὁ μετὰ τοῦ κοντοῦ κρανοφόρος καὶ αἱ τρεῖς ἄλλαι μορφαὶ τῶν ὁποίων μόνον τὰ κράνη σφζονται, ἀνήκουσιν εἰς τὸ πλήρωμα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς λέμβου. Ἐπειδὴ ὅμως τότε ἡ λέμβος θὰ ἦτο ἀταλογικῶς μεγαλύτερα καὶ τῆς πόλεως αὐτῆς, λογικώτερον μοῦ φαίνεται νὰ ἐκλάβωμεν ὅτι αἱ περισωθεισά ἐπὶ τοῦ τεμαχίου μορφαὶ ἀνήκον εἰς δύο ἢ καὶ τρία συνωθούμενα πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ κόλπου πλοῖα.

² Seager, Pseira σελ. 29.

³ Ὁ καθηγ. Halbherr ἠρμήνευσε τὸ δικτυωτὸν κόσμημα τοῦ ἀγγείου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου παριστάνονται ὄστρακα πορφύρας, ὡς φύκη, ἀλλὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀναμφίβολον ὅτι δηλοῦται δι' αὐτοῦ ἡ ἠρέμως στολιδουμένη τῆς θαλάσσης ἐπιφάνεια, ἣν ὁ τεχνίτης ἀπεικόνισε κατὰ τὸν ρεαλιστικώτερον τρόπον εἰς μερικά ἔργα, εἰς ἄλλα δὲ πάλιν ἀτελέστερον. Τὸ δικτυωτὸν κόσμημα τοῦ ἀργυροῦ ῥυτοῦ παραδέχεται ὡς

στερεὰ γῆ διὰ τῆς παραστάσεως φυτῶν¹. Αὕτη ἢ ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω τοῦ ὄυτου ἑνιαία παράστασις μοῦ φαίνεται πολὺ συμφωνοτέρα πρὸς τὸν χαρακτήρα τῆς Κρητομυκηναϊκῆς τέχνης, ἢ τὸ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἀγγεῖον ἔφερε δύο διαφόρους ἀπ' ἀλλήλων παραστάσεις².

Ὁ Evans, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τῇ βάσει νέων τεμαχίων ὑπόσχεται ὅτι θὰ πραγματευθῆ τὸ ὄυτὸν εἰς τὸν δεῦτερον τόμον τοῦ Palace of Minos, ἐννοεῖ ὡς ἐξῆς τὴν παράστασιν: Ἡ ἀπεικονιζομένη πόλις μετὰ τῶν πύργων αὐτῆς εἶναι Μινωικῆ, ὡς οὐ μόνον ἡ οἰκοδομικὴ τέχνη δεικνύει, ἀλλὰ καὶ ζεῦγος ἱερῶν κεράτων, ὅπερ νομίζει ὅτι ἀναγνωρίζει ἐπὶ ἐνὸς νέου τεμαχίου³. Ἡ πόλις ὅμως αὕτη δὲν εὐρίσκεται ἐπὶ Μινωικοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ «in partibus infidelium». Πρὸ τῆς πόλεως μάχονται οἱ ἰθαγενεῖς πρὸς ἀλλήλους, ὠπλισμένοι τὸ μὲν διὰ σφενδονῶν, τόξων, δοράτων,

Εἰκὼν 4β.

τὸ δὲ διὰ λίθων, ῥοπάλων καὶ ἐκσφενδονητικῶν βακτηριῶν. Ταυτοχρόνως ἔρχεται διὰ θαλάσσης Μινωικὴ δύναμις εἰς βοήθειαν τῆς μιᾶς τῶν μαχομένων μερίδων. Τὸ νὰ ἀναγνώσωμεν ὅλα ταῦτα τὰ πράγματα ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τοῦ ὄυτου μοῦ φαίνεται πολὺ. Ἡ ἔρμηνεῖα αὕτη εἶναι λίαν περίπλοκος, ὡς ἐκ τούτου δ' ἀπίθανος. Κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐκδοχὴν τὰ πράγματα πρέπει νὰ νοηθῶσιν ὡς ἀκολούθως: Εἰς στόλος Κρητομυκηναϊκῆς ἐθνικότητος προσεπάθησε νὰ προσεγγίσῃ τὴν ξηρὰν καὶ ἀποβιβάσῃ τοὺς πολεμιστὰς πρὸς πολιορκίαν τῆς πόλεως, εἴτε καὶ ἄλλως ἠναγκάσθη νὰ προσορμισθῆ εἰς γῆν

δήλωσιν τῆς θαλάσσης καὶ ὁ Wal. Müller, Jahrb. 1925, 113. Ὁ Στάης τοῦναντίον ἐξήγησε τὸ κόσμημα ὡς βραχῶδη παραλίαν. Ἐν καὶ τὸ παράδειγμα τὸ ὁποῖον προσήγαγε πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του (Phylakopi σελ. 72) δὲν εἶναι κατάλληλον, εἶναι ἐν τούτοις βέβαιον ὅτι τὸ κόσμημα τοῦτο παριστάνει εἰς ἄλλας περιπτώσεις καὶ τὰ ὄρη, ὡς ἐν τῇ Ἀσσυριακῇ τέχνῃ, ἐπειδὴ ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν ὠρισμένων διακοσμητικῶν τύπων, οἵτινες συμβατικῶς δύνανται νὰ εἰκονίζουσι πλείονα ἀντικείμενα. Περὶ τούτων διαλαμβάνω ἐκτενέστερον εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐργασίαν μου περὶ τῶν θαλασσίων πραγμάτων τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

¹ Ἰδ. Palace I, 698 εἰκ. 521α.

² Ἡ Κρητομυκηναϊκὴ τέχνη δὲν συνηθίζει νὰ παραθέτῃ πλείονας διαφόρους σκηνὰς κατὰ ζώνας, ὡς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τέχνῃ τυπικὸν παράδειγμα εἶναι ἡ λάρναξ τοῦ Κυψάλου. Ἐξαιρουμένου τοῦ μεγάλου ὄυτου τῆς Ἀγίας Τριάδος, ὅπερ διαιρούμενον εἰς τέσσαρας ζώνας φέρει εἰς τὰς τρεῖς πυγμαχίαν καὶ εἰς τὴν μίαν μόνην τὸ θέμα ἀλλάσσει εἰς ταυρομαχίαν (πάλιν ὅμως δλόκληρον τὸ θέμα δύναται νὰ θεωρηθῆ ἑνιαῖον, ἀγωνίσματα) δὲν θὰ ἐγνώριζον ἄλλο παράδειγμα ἀλλαγῆς τῶν θεμάτων ἵνα ἀναφέρω. Τὰ ποτήρια τοῦ Βαφειοῦ καὶ ὡς ἐνόηται λαμβανόμενα ἀμφοτέρωθεν εἰκονίζουσι ἐν ἑνιαῖον θέμα, τὰ δὲ ἐμπύεστα ἐγχειρίδια τῶν Μυκηνῶν φέρουσι πάντοτε ἐπ' ἀμφοτέρωθεν τῶν πλευρῶν ἐνόητα θέματα. Διὰ τοῦτο δὲν μοῦ φαίνεται πιθανὸν ὅτι τὸ ὄυτὸν τῶν Μυκηνῶν ἔφερε δύο ἐντελῶς διαφόρους παραστάσεις, ἄνω τὴν πολιορκίαν μιᾶς πόλεως, κάτω ἐν ναυάγιον.

³ Palace I, 668.

ἀλλαδαπῶν (λ. χ. συνεπεία τρικυμίας). Οἱ βάρβαροι κάτοικοι τῆς πόλεως ἐξέρχονται γυμνοὶ ἐκ τῶν τειχῶν καὶ ἐπιπίπτουσι κατὰ τῆς ἐπελθούσης δυνάμεως, ἥτις ἀναγκάζεται ἐν πάσῃ βίᾳ νὰ καταφύγῃ εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἀπομακρυνθῇ. Αἱ χειρονομίαι τῶν γυναικῶν ἐπὶ τῶν πύργων δὲν δεικνύουσι τίποτε περισσότερον μιᾶς ἐντόνου συγκινήσεως, εἶναι δ' ὡς γνωστὸν ἐπιρρεπὲς τὸ θῆλυ φύλον εἰς γόους καὶ τιλμοὺς διὰ πολὺ μικροτέρας ἀφορμᾶς¹. Μέρους τῶν πλοίων τοῦ στόλου συνετρίβησαν ἤδη, οἱ δὲ ναυαγοὶ εὐρισκόμενοι ἐντὸς τῶν κυμάτων δεινοπαθοῦσιν ἔτι περισσότερον ἐκ τῆς ἐπιθέσεως τῶν θαλασσίων τεράτων ἐν ᾧ οἱ ἐπὶ τῶν πλοίων ἀκόμη εὐρισκόμενοι προσπαθοῦσι νὰ διασώσωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν καὶ πεύδουσι πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ κόλπου. Ἡ παρὰ τοῖς Λαιστρυγόσι περιπέτεια τοῦ Ὀδυσσέως δὲν εἶχε πολὺ διαφορετικὴν μορφήν.

Κατὰ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐγείρῃ τὴν ἀντίρρησην, ὅτι δὲν εἶται καὶ πολὺ εὐλογοφανὲς τὸ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι εἷς τεχνίτης ἀπεικόνισεν ἢ ἔλαβε διαταγὴν νὰ ἀπεικονίσῃ τὴν τοῦ ἰδίου ἔθνους συμφορὰν. Ἄλλ' ἢ παρατήρησις αὕτη δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν, ἐφ' ὅσον ἀγνοοῦμεν τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν Κρητομυκηναϊκῶν λαῶν. Δὲν εἶναι διόλου ἀναγκαῖον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὸ ἔντυον τὸ μετὰ τοῦ Μυκηναίου δυνάστου συνταφὲν παρίστανεν ἱστορίαν ἀμέσως ἀφορῶσαν εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον. Ὅτι τὸ ἔντυον εἶναι Κρητικῆς ἐργασίας, δὲν πιστεύω νὰ δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ², διότι ἡ ἡπειρωτικὴ τέχνη τότε δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ παραγάγῃ τοιαῦτα ἔργα. Δὲν δυνάμεθα ὅμως δυστυχῶς μετὰ τῆς αὐτῆς βεβαιότητος νὰ ἀποφανθῶμεν καὶ ποῦ ἐποιήθη τὸ ἔντυον, πρᾶγμα ὅπερ μεγάλως θὰ διηκόλυνε τὴν κατάληψιν τῆς παραστάσεως. Ὅτι κατεσκευάσθη ἐν Κρήτῃ δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σημερινῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα κατέχομεν, διότι σκηναὶ κυνηγίων καὶ μαχῶν εἶναι σπανιώταται ἢ

¹ Ἡ ἐκδοχὴ τοῦ καθηγ. Rodenwaldt, Tiryns II 203, καὶ τοῦ καθηγ. K. Müller, Jahrb. 1915, 321, ὅτι «ἡ ἀπελπισία τῶν κατοίκων τῆς πόλεως δεικνύει ἀρκούντως τὴν ἐπικειμένην ἄλωσιν» καὶ «αἱ χειρονομίαι τῶν γυναικῶν δεικνύουσιν ὅτι οἱ συγγενεῖς των εὐρίσκονται ἐν κινδύνῳ», δὲν μοῦ φαίνονται ὡς τὰ μόνα δυνατὰ συμπεράσματα. Ἡ περιγραφή τῆς [Ἡσιόδ.] Ἀσπίδος 237 ἐξ., ἐφ' ἧς προσεῖλκυσεν ἤδη τὴν προσοχὴν ὁ πρῶτος δημοσιεύσας τὸ ἔντυον καθηγ. Τσουντας, δὲν ἀφήνει νὰ νοηθῇ ὅτι οἱ ἐκτὸς τῆς πόλεως μαχόμενοι εὐρίσκονται εἰς μέγαν κίνδυνον καὶ πρόκειται νὰ νικηθῶσι· πολλῶ μᾶλλον δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι δι' ἀνδρείαν ἐξῆλθον τῶν τειχῶν καὶ μάχονται πρὸ τῆς πόλεως. Τοῦναντίον, ὡς γνωρίζει πᾶς τις ἐκ τῆς Ἰλιάδος, ἐν καιρῷ πραγματικοῦ κινδύνου κατέφευγον ἀκριθῶς οἱ ὑπερασπισταὶ εἰς τὰ τείχη καὶ ἐμάχοντο ἀπ' αὐτῶν, διότι ἡ δι' ἐφόδου ἄλωσις μιᾶς καλῶς ὠχυρωμένης πόλεως ἦτο διὰ πᾶσαν ἐποχὴν πρᾶγμα σπανιώτατον, διὰ δὲ τῶν μέσων τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἐντελῶς ἀδύνατον. Ὁ μέγας Ἀχιλλεὺς οὐδέποτε ἠδυνήθη δι' ἐφόδου νὰ ἐπιβῇ τῆς Τροίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας κατέφευγον οἱ πολιορκούμενοι δσάκις ἐνῆκα τούτους ἐν τῷ ἀνοικτῷ πεδίῳ. Διὰ τοῦτο θεωρῶ ἀκατάληπτον τὸ ὅτι οἱ βάρβαροι ἐν ᾧρα τοῦ μεγίστου κινδύνου ἐξῆλθον τῶν τειχῶν ἀντὶ νὰ παραμείνωσιν ἐντὸς, προφανῶς δ' ἐνταῦθα δεόμεθα ἐτέρας ἐρμηνείας. Διὰ τὸν κοπετόν τῶν γυναικῶν ἀρκετὴ πρόφασις εἶναι ὅτι οἱ ἄνδρες των μάχονται, ἔστω καὶ νικηφόρως.

² Πρὸβλ. Evans Palace I, 668.

καὶ ἀνήκουστοι ἐν Κρήτῃ¹. Ἄν λοιπὸν μετὰ τοῦ Rodenwaldt παραδεχθῶμεν ὅτι ἐποιήθη τὸ ῥυτὸν ἐπὶ τόπου, ἐν Μυκῆναις, δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν παράστασιν ὡς τὸ πάθημα γειτονικῶν καὶ ἴσως ἀντιζήλων ἀνθρώπων, οἷον τῶν Κρητῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πρὸς τοῦτο ἀντιτίθεται ὁ χειριδωτὸς χιτῶν τοῦ κρανοφόρου πολεμιστοῦ, ὅστις δὲν ἀπαντᾷ ἐν Κρήτῃ², ἀλλὰ περιττὸν νὰ ἐπαναληφθῇ ὅτι στερούμεθα πολεμικῶν παραστάσεων μέχρι σήμερον ἐκ Κρήτης. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἔχομεν καὶ τόσα ἄλλα κέντρα ἐκτὸς τῶν Μυκηνῶν, ὥστε τὸ εἰκονιζόμενον πάθημα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς οἰουσδήποτε ἄλλους πολεμιστὰς μὴ ἀνήκοντας ἀμέσως εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Μυκηνῶν. Ἔτι φυσικώτερον λύεται τὸ ζήτημα, ἂν παραδεχθῶμεν τὸ ῥυτὸν ποιηθὲν ἐν Κρήτῃ, διότι τότε ἀπλούστατα ἀπεικονίζεται ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἀπόκρουσις μιᾶς ναυτικῆς ἐπιδρομῆς Μυκηναϊκῶν δυνάμεων ἐναντίον μιᾶς πόλεως. Ἄλλὰ ποία πόλις εἶναι αὕτη καὶ ποῦ κεῖται;

Δυστυχῶς ὁ ἐντοπισμὸς τῆς πόλεως ταύτης διὰ τῶν σημερινῶν ἡμῶν γνώσεων δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἄν τὰς ἐπὶ τῶν πλοίων μορφὰς ἀναγνωρίζομεν ὡς ἀνηκούσας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ διὰ τὸν ὄπλισμόν καὶ τὴν ἐνδυμασίαν, τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς πόλεως τούναντίον ἀποκαλοῦμεν γενικῶς καὶ ἀορίστως «βαρβάρους» διὰ τὴν γυμνότητά των. Ἐνεκα

¹ Ὑπὲρ τῆς ἐν Μυκῆναις κατασκευῆς τοῦ ῥυτοῦ κηρύσσεται ἀπροκαλύπτως ὁ Rodenwaldt, *Tiryns II* σελ. 204 σημ. *Fries des Megaron v. Myk.* σελ. 51 καὶ 69. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῶμεν δύο πράγματα, πρῶτον ὅτι κατὰ τὴν παλαιότητα ταύτην ἐποχὴν τῶν Μυκηνῶν δὲν φαίνεται ἀπολύτως βεβαία ἡ ἐγκατάστασις Κρητῶν τεχνιτῶν ἐπὶ τόπου, πρᾶγμα τὸ ὅποσον βραδύτερον ἀσφαλῶς συνέβη· δεύτερον, ὅτι ἡ γνώσις ἡμῶν περὶ τῆς Κρητικῆς τέχνης εἶναι ἀκόμη μονόπλευρος καὶ ἐλλιπής. Ἡ ἀπουσία παντὸς μεταλλίνου ἔργου τῆς μικροτεχνίας δὲν δύναται παρὰ νὰ μᾶς ἐμπνέη ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν οἱ Ἔθασουροι τῶν βασιλικῶν τάφων ἔλαβον τὴν ἄγουσαν εἰς τὰς Μυκῆνας. Ὅπως δὲποτε, τὸν εἰρηνικὸν καὶ εἰδυλλιακὸν χαρακτήρα τῆς Κρητικῆς τέχνης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἡπειρωτικὴν δὲν δύναται τις νὰ ἀρνηθῇ, ἀλλ' εἶναι καὶ δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν τὴν ὑπαρξίν ἐνὸς μεγάλου καὶ ὠμοῦ κατακτητοῦ, οἷος παραστάνεται ὁ Μίνως, ἄνευ ἀντανακλάσεως ἐπὶ τὴν τέχνην. Ὅμοίως πρὸς τὸν Rodenwaldt βλέπει τὰ πράγματα καὶ ὁ καθηγ. Kurt Müller, ἔ. ἀ. σελ. 332-33, ὅπου (σημ. 2) δύο μόνον παραδείγματα σκηνῶν μάχης ἐκ Κρήτης δύναται νὰ παραθέσῃ μετὰ τὸν τοσοῦτων ἑκατοντάδων διασωθεισῶν παραστάσεων. Ἄς μνημονευσθῇ ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅτι πάντα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ τῶν Μυκηνῶν παραστάσεως ἐπανευρίσκομεν εἰς τὴν δυστυχῶς ἐλλιπεστάτην ἐκ φαγεντιανῆς σύνθεσιν τῆς Κνωσοῦ: Πόλις, πύργοι μετὰ δύο παραθύρων, ὕδωρ, δένδρα, βραχῶδες τοπεῖον, τοξόται, κρανοφόροι πολεμισταί, τέλος δὲ πλοῖα πιθανῶς (κατὰ τὸν Evans, δὲν μοῦ φαίνεται ὅμως βέβαιον) καὶ κολυμβηταί (λ. χ. αἱ μορφαὶ Palace I, εἰκ. 228 z, γ, σελ. 308 ἐξ.). Οἱ κολυμβηταὶ οὗτοι εἶναι κτυπητὴ ἀναλογία, διότι δὲν εἶναι πολὺ συχνοὶ εἰς Κρητομυκηναϊκὰς παραστάσεις. (Κολυμβητὸς ἐκλαμβάνω ἐγὼ τούτους, διότι ὁ Evans, ὅστις νομίζει ὅτι ἀναγνωρίζει εἰς τὰς μορφὰς ταύτας νεγροειδῆ χαρακτηριστικά, τὰς περιγράφει ὡς «grottesque attitude squatting like a frog». Ὑποθέτω ὅτι ἐξηγοῦνται πολὺ καλύτερον ὡς κολυμβηταὶ ἀφ' οὗ ἐπὶ τῆς συνθέσεως εἰκονίζετο καὶ ὕδωρ, ὡς πρὸς δὲ τὰ «νεγροειδῆ» χαρακτηριστικά, δὲν νομίζω ὅτι οἱ ἐλαφρῶς ἐξωγακωμένοι γλουτοὶ ἐπιτρέπουσι νὰ συναγάγωμεν τοῦτο, ἄλλως ὀλόκληρος ἡ ἀρχαῖκή ἀγγειογραφία θὰ ἔπρεπε νὰ χαρακτηρισθῇ νεγρίζουσα. Κολυμβητὰς ἔφερε καὶ ἐν ἐμπιέστον ἐγγειρίδιον ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ, οὗ τὴν ἀναπαράστασιν ἐπεχείρησα ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ τεύχει πρὸς τιμὴν τοῦ Sir A. Evans, *Essays in Aegean Archaeology*, edited by S. Casson, 63 ἐξ., πίν. XI).

² Rodenwaldt, *Fries des Meg.* σελ. 51.

τῆς γυμνότητος ταύτης ἀποκλείεται κατὰ τὸν καθηγ. Rodenwaldt ἢ τοποθέτησις τῆς σκηνῆς εἰς τὴν Κρήτην, προσθέτω δ' ὅτι καὶ ἔνεκα τῆς ὠχυρωμένης πόλεως¹.

Ὁ Hall ἠθέλησε νὰ ἐντοπίσῃ τὴν σκηνὴν ἐπὶ τῇ βάσει διαδημάτων ἐκ πετρῶν, τὰ ὁποῖα ἐνόμισεν ὅτι ἀναγνωρίζει ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν γυμνῶν πολεμιστῶν (J.H. St. 1911, 120). Κατ' ἀκολουθίαν νομίζει τούτους Ἀσιάτας καὶ τοποθετεῖ τὴν πόλιν κατὰ τὰ παράλια τῆς Λυκίας ἢ ἀλλαχοῦ πρὸς τῆς Μ. Ἀσίας. Τὴν ἀποψιν ταύτην φαίνεται συμμεριζόμενος καὶ ὁ Sir A. Evans (Pal. I; 668), ὅστις φαίνεται παραδεχόμενος τὴν εἰκασίαν περὶ τοῦ ἐκ πετρῶν διαδήματος. Ἄλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ νέον τεμάχιον τοῦ ἔντου, ὃπερ ἀπεικονίζει πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀνωτέρω γνώμης, ἀποδεικνύει τούναντίον, διότι αἱ μικραὶ κάθετοι γραμμαὶ ἀκολουθοῦσι πιστῶς τὸ περίγραμμα τῆς κεφαλῆς καὶ εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἀναμφιβόλως δήλωσις τῆς κόμης, οὐχὶ διαδήματος, τὸ ὁποῖον ὁ τεχνίτης ἂν ἤθελε θὰ ἀπεικόνιζε πολὺ καλύτερον². Ἐφ' ὅσον λοιπὸν καὶ ἡ ὁδὸς αὕτη ἀποτυγχάνει, πρέπει νὰ παραιτηθῶμεν τῆς ἀποπέρας ἐντοπισμοῦ, ἀντὶ δὲ ταύτης θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἐπισυνάψω παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τῆς παριστανομένης πόλεως³.

Ὁ Evans ὁμιλῶν περὶ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τοῦ ἰσοδομικοῦ συστήματος τῶν τειχῶν της, ἔνεκα τοῦ ὁποίου τὴν τοποθετεῖ εἰς περιοχὴν τινα τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἔχει ὑπ' ὄψει ὠρισμένα κλασσικά, διὰ νὰ εἴπωμεν οὕτω, ὑποδείγματα τειχῶν, ἰδίως τὸ τῶν Μυκηνῶν, τὸ ὁποῖον ἔρχεται αὐτομάτως εἰς τὸν νοῦν ἐκάστου ἀρχαιολόγου. Αἱ τελευταῖαι ὅμως ἔρευναι ἀποδεικνύουσιν, ὅτι τὰ μνημειώδη ταῦτα τῆς Κρητομυκηναϊκῆς περιοχῆς τείχη εἶναι πολὺ μεταγενέστερα τοῦ ἔντου. Ἐν Μυκῆναις δλόκληρον τὸ σύστημα τῶν σημερινῶν Κυκλωπειῶν τειχῶν μετὰ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς τρίτης ὑστεροελλαδικῆς περιόδου (κατὰ τὰς ἐρέυνας τοῦ Wace), ἐν ᾧ οἱ τάφοι αὐτοὶ ἀνήκουσιν εἰς τὸ

¹ Tiryns II, ἔ. ἀ. Πρὸβλ. K. Müller Jahrbuch ἔ. ἀ. 322. Ὁ Στάης ὑπεστήριξεν (A.M. 1915, 50), ὅτι δύο ἐκ τῶν σφενδονητῶν φέρουσι τὸ περίζωμα, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ γαλβανοπλαστικοῦ ἐκμάγματος τὸ ὁποῖον ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος διακρίνεται. Καὶ ὁ K. Müller οὐδαμοῦ βλέπει περίζωμα, προφανῶς δ' ὁ Στάης ὡς τοιοῦτον ἐξέλαβε τὴν δήλωσιν τῶν κατὰ τὰς πλευρὰς μυῶν δύο ἐκ τῶν γυμνῶν σφενδονητῶν.

² Τὴν εἰκασίαν τοῦ Hall καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς συμπεράσματα ἀποκρούουσιν ὡσαύτως ὁ K. Müller καὶ ὁ Rodenwaldt (Tiryns) ἔ. ἀ.

³ Ἀρχικῶς εἶχον νομίσει ὅτι δικαιούμεθα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κυνομόρφου κεφαλῆς τῆς «Σκύλλας», ἣτις καταδιώκει τοὺς ναυαγούς ἐπὶ ἑνὸς τῶν νέων τεμαχίων, νὰ τοποθετήσωμεν τὴν σκηνὴν πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸ τῶν Σικελικῶν παραλίων, διότι ὁ μῦθος τῆς Σκύλλας ἀνέκαθεν ἐντοπίσθη εἰς τὸν Σικελικὸν πορθμόν, ἢ δὲ παρουσία τοῦ τέρατος ἐπὶ μνημείων τῆς Μινωικῆς τέχνης ὑποδεικνύει κατὰ τὸν Evans (Pal. I, σελ. 699) πρωιμωτάτας Μινωικὰς περιπετείας κατὰ τὰ Τυρρηνικὰ παράλια· εἰς τὴν εἰκασίαν δὲ ταύτην ἐνόμισα ὅτι ἀνεκάλυψα ἐπικούρους τὰς παραδόσεις περὶ μεγάλης καταστροφῆς τοῦ Μίνωος ἐν Σικελίᾳ καὶ τὴν ὑπαρξίν Κρητομυκηναϊκῶν πόλεων ἐν Σικελίᾳ (Μινῶα, Ἐγγυος, ἢ πόλις ἦν ὁ Δαίδαλος ἔκτισεν εἰς τὸν Κώκαλον κλπ.). Τὴν ἰδέαν ὅμως ταύτην ἐγκατέλειψα, διότι παρακολοθησας καλύτερον τὸ ζήτημα τῆς «Σκύλλας» ἐπέισθη ὅτι τὸ οὕτως ὀνομασθὲν κυνόμορφον Μινωικὸν τέρας δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν Ὀμηρικὴν Σκύλλαν.

τέλος τῆς Μεσοελλαδικῆς περιόδου καὶ μέρος τῆς Ὑστεροελλαδικῆς I, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι μεταξὺ τῶν τάφων ὁ τέταρτος, ἐν ᾧ εὐρέθη τὸ ῥυτόν, εἶναι ὁ ἀρχαιότερος. Ὅμοίως καὶ ὁ καθηγ. Karo ἐν τῷ πρὸ ὀλίγου ἐκδοθέντι τεύχει περὶ τῶν θηκῶν τῶν Μυκηνηῶν παραδέχεται τὸ μεταγενέστερον τῶν Κυκλωπειῶν Τειχῶν¹. Ὅμοίως καὶ ἐν Τίρυνθι μόλις κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς νεωτέρας Μυκηναϊκῆς περιόδου (ἄρα περὶ τὸ 1400 περίπου) οἰκοδομεῖται διὰ πρώτην φορὰν τεῖχος ἐξ ὀγκωδῶν λίθων περὶ τὴν ἀκρόπολιν, τὰ δὲ μνημειώδη τεῖχη μετὰ τῶν σηράγγων τὰ περιβάλλοντα ὀλόκληρον τὸν λόφον εἶναι ἔτι μεταγενέστερα, ἀνήκοντα εἰς τὴν περίοδον 1350-1250 π. Χ., ἀποδεικνυμένου οὕτω, χάρις εἰς τὰς θεμελιώδεις ἐρεῦνας τοῦ Kurt Müller, ὅτι οἱ χρόνοι μέχρι τοῦ 1200 π. Χ., οἵτινες ἐθεωροῦντο ἕως τῶρα χρόνοι ἐσχάτης παρακμῆς, ἀνήκουσι πράγματι εἰς περίοδον λαμπρότητος δυνάμεως². Βεβαίως ἔχομεν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ῥυτοῦ εἰς τὰς Μυκήνας ὀχύρωσιν τῆς ἀκροπόλεως, ἴσως δὲ καὶ εἰς ἄλλας ἀκροπόλεις, ἀλλ' αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦτο τόσοσ μνημειώδης, ὅσον ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ παριστάνεται, ὅπου τοῦλάχιστον δέκα δόμοι τοῦ ὑψηλοῦ τείχους φαίνονται καθαρῶς. Ἐὰν δὲ ὁ τεχνίτης δὲν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ τότε τοιαῦτα τεῖχη εἰς τὰς Μυκήνας καὶ τὴν Τίρυνθα, τότε διερωτᾶται τις ποῦ ἀλλαγῶς τῆς Ἑλλάδος ἠδύναντο νὰ ὑπάρχωσι τὰ πρότυπα τοιούτων ὀχυρώσεων. Ἡ Ἑλλάς λοιπὸν καὶ πολλῶ μᾶλλον ἢ Κρήτη φαίνονται ἀποκεκλεισμένοι ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρηθῶσι τόπος τῆς ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ σκηνῆς. Ἡ παρουσία τῆς θαλάσσης τόσοσ πλησίον ἀποδεικνύει τόπον παρὰλιον καὶ πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ καὶ ἡ Φυλακωπὴ II, ἣτις ἔχει ἤδη ὀχύρωσιν, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὰ σπουδαῖα ὀχυρωματικὰ ἔργα ἀνήκουσιν εἰς τὴν τρίτην ἢ Μυκηναϊκὴν περίοδον, εἶναι λοιπὸν μεταγενέστερα τοῦ ῥυτοῦ³.

Κατὰ ταῦτα τὸ νὰ ἐκλάβωμεν τὴν πόλιν ὡς ἀνήκουσαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τῶν τειχῶν καὶ μόνων δὲν φαίνεται ἀσφαλές. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλο μνημεῖον, τὸ ἐκ Ζάκρου σφράγισμα JH St 1902 σελ. 88 εἰκ. 29 (καὶ πίν. X, 130), τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη μία ἐπὶ πλέον ἀπόδειξις τῆς Μινωικῆς οἰκοδομικῆς τειχοποιίας. Ἀλλὰ τὸ σφράγισμα τοῦτο ἀπεικονίζει, μού φαίνεται, οὐχὶ συνεχές τεῖχος, ἀλλὰ πέντε πυργοειδῆ κατασκευάσματα ἐπὶ τινος λόφου· ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς πλευρὰς δὲν εἰκονίζεται ἡ εὐδιάκριτος γραμμὴ τῶν γωνιῶν, ἐξελάμβανον πάντοτε καὶ ἐκλαμβάνω καὶ τῶρα τὰ κατασκευάσματα ἐκεῖνα ὡς *στρογγύλους* πύργους, τοῦτο δ' εἶναι ἐντελῶς ξένον τῆς

¹ Wace - Lamb, BSA XXV, 270. Karo AM XL, 1915 σελ. 115 καὶ 122-3 (τὸ τεῦχος ἐξεδόθη τέλος τοῦ 1927).

² Ἰδ. K. Müller AM. 1913, 79 ἐξ., ἰδίως δε Karo, Forschungen u. Fortschritte, 4 Jahrgang ἀριθ. 8, 10 Μαρτίου 1928.

³ Atkinson ἐν Phylakopi 26-31.

Κρητομυκηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ σφραγίσματος δηλοῦνται αἱ ἐπάλξεις ἐνὸς συνεχοῦς τείχους, πάλιν τὸ ξένον στοιχεῖον ἐνυπάρχει¹. Πρέπει λοιπὸν προφανῶς ἀλλαγῆναι τὰ ζητηθῶσι τὰ πρότυπα τοῦ ῥυτοῦ καὶ τοῦ σφραγίσματος, ὁ πιθανώτερος δὲ τύπος εἶναι φυσικὰ ἢ Μ. Ἀσία, ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐξερεύνησις ταύτης δὲν εὐρίσκειται ἀκόμη εἰς σημεῖον, δυνάμενον νὰ ἐπιτρέψῃ ἀσφαλῆ ὅπως δῆποτε εἰκασίαν. Πάντως ἔχομεν τὸ δεδομένον, ὅτι ἡ Τροία II εἶχε τείχη ἀρκούντως μνημειώδη, ὅπως τὰ ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ εἰκονιζόμενα².

Ὅπως δῆποτε, ἵνα ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἔρμηνείαν τοῦ ῥυτοῦ, τὰ ναυάγια τοῦ εἰκονιζομένου στόλου καὶ οἱ δεινοπαθοῦντες κολυμβηταὶ ἀφ' ἐνός, ἀφ' ἑτέρου δ' ἢ ἀγερώχως ἐπιθετικῆς στάσεως τῶν γυμνῶν πολεμιστῶν, ὑποδεικνύουσι κατὰ τὴν γνώμην μου ὅτι δὲν πρόκειται περὶ νικηφόρου ἐκστρατείας, ἀλλὰ περὶ πανωλεθρίας ἐνὸς δυνάστου ἀνήκοντος εἰς τὴν Κρητομυκηναϊκὴν περιοχὴν. Κατὰ τοῦτο δ' ἢ παρούσα ἔρμηνεία τοῦ ῥυτοῦ ἀντιτίθεται πρὸς πάσας τὰς προηγουμένας³. Ἀπολύτως ἀναγκαῖον δὲν θεωρῶ ὅμως νὰ ἐκλάβωμεν τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ ῥυτοῦ ὡς ἱστορικὸν ὠρισμένον γεγονός. Ἡδύνατο κάλλιστα νὰ παριστάνῃ μίαν ἀκουσίαν περιπέτειαν ἐν μακρυνῇ χώρᾳ ἀφιλοξένων καὶ ἡμιβαρβάρων λαῶν, περιπέτειαν ἀνήκουσαν ἤδη, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐποιεῖτο τὸ ῥυτόν, εἰς τὴν σφαιρᾶν τῶν

¹ Στρογγύλας ἐπάλξεις ἔχομεν ἀληθῶς ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Χαλανδριανῆς ἐν Σύρῳ, ἀλλ' αὐταὶ εὐρίσκονται εἰς τὸν ἐσῶτερον περιβόλον, τοῦ ἐξωτερικοῦ ὄντος ἄνευ ἐπάλξεων, γενικῶς δ' ἢ Χαλανδριανῆς εὐρίσκεται ἐγγύτερον πρὸς τὴν ὀχυρωτικὴν τέχνην τῆς Θεσσαλίας (Διμήνη) ἢ πρὸς τὸν Κρητομυκηναϊκὸν πολιτισμόν. (Ἰδ. εἰκ. τοῦ περιβόλου Χαλανδριανῆς Fimmen, Kret.-myk. Kultur σελ. 31, εἰκ. 17 AE 1899 σελ. 118) Στρογγύλας ἐπάλξεις, πολὺ μεταγενεστέρως ὅμως, συναντῶμεν ἐν Μ. Ἀσίᾳ, λ. χ. ἐν Sendschirli (Ausgrabungen in Sendsch. I - II 28 - 30) ἐπ' ἴσης εἰς ἔργα τῆς Ἀσσυριακῆς καὶ Φοινικικῆς τέχνης, ὅλα ὅμως πολὺ μεταγενεστέρως τοῦ σφραγίσματος τοῦ Ζάκρου. Ὁ κ. Val. Müller ἐφιστᾷ εὐγενῶς τὴν προσοχὴν μου ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι παλαιότερας ἐποχῆς στρογγύλους Πύργους ἔχομεν ἐν Παλαιστίνῃ, μονήρεις ἰσταμένους καὶ κατὰ τὸν μεγαλιθικὸν τρόπον ἐκτισμένους. Τοιοῦτους ἐδημοσίευσεν ὁ D. Mackenzie ἐξ Ammân, Palestine exploration Fund annual, I σελ. 20 ἐξ. καὶ πίν. 3. Ὁ Mackenzie παραβάλλει τοὺς πύργους τούτους πρὸς ὁμοίους μεγαλιθικοὺς πύργους τῶν Βαλεαρίδων νήσων. Πρέπει πρὸς τούτους νὰ σημειώσω, ὅτι δὲν θεωρῶ ἀποκεκλεισμένην καὶ τὴν ἐν Κρήτῃ ὑπαρξίν μονήρων πύργων, τετραγώνων ὅμως, οἵτινες εἶναι περαιτέρω ἐξέλιξις τῶν στρογγύλων, ἐφ' ὅσον ὁ πολιτισμὸς προώδευεν (πρβλ. Oelmann, Röm. Mitt. 38 - 39, 1923 - 4, σελ. 200₂). Ὁ Evans μεταξὺ τῶν λειψάνων τῆς ἐκ Φαγεντιανῆς συνθέσεως τῆς Κνωσοῦ ἀναγνωρίζει καὶ πύργους (Palace I 302, 307 κλπ., εἰκ. 223) ἐν δὲ παράδοξον τετραγώνων οἰκοδόμημα μετὰ παχυτάτων τοίχων, ὅπερ ἀνέσκαψα ἐσχάτως ἐπὶ κορυφῆς λόφου παρὰ τὴν Φαιστόν, ἐχαρακτήρισα ὡς τοιοῦτον πύργον. (Αρχ. Δελ. IX, 1924 - 25, σελ. 76).

² Εἰκόνα ἴδε παρὰ Dussaud, Civil. Préhelleniques² 122, εἰκ. 91· τολμῶ ἔτι νὰ ῥιψοκινδυνεύσω καὶ μίαν ἄλλην εἰκασίαν, ὅτι αἱ λεπταὶ ὀριζόντιοι γραμμαὶ μεταξὺ τῶν δόμων τῶν λίθων ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ, δηλοῦσι ξυλοδομίαν τοῦ τείχους, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦσαν νοηταὶ προκειμένου περὶ τῶν λιθίνων τειχῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος.

³ Μόνον ὁ Στάης Α. Μ. 1915 ἔ. ἀ. ἠρμήνευσε κατὰ τὴν αὐτὴν ἄποψιν τὴν παράστασιν, τοῦτο ὅμως συνέβη, ἐπειδὴ ἐξέλαβε τοὺς γυμνοὺς πολεμιστὰς ὡς τοὺς Μυκηναίους, τοὺς δὲ διὰ θαλάσσης ἐπερχομένους ἐθεώρησε ληστρικῶς ἐφορμῶντας πειρατὰς.

παραμυθίων. Ἡ περιπέτεια τῶν Λαιστρυγόνων, ἣν μᾶς ἀφηγεῖται ἡ Ὀδύσσεια, εἶναι μία σκηνὴ ἐκ τῆς λογοτεχνίας, ἣς τὸ ἀντίστοιχον ἐν τῇ τέχνῃ εἶναι τὸ ἕν τῶν Μυκηνῶν.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ "ΕΡΜΗΝΕΙΑΝ ΤΟΥ ΡΥΤΟΥ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ,"

1) Διαρκούσης τῆς τυπώσεως τοῦ ἄρθρου μου ἔλαβον χάρις εἰς τὴν εὐγενῆ καλωσύνην τοῦ συγγραφέως τὸν μόλις ἐκδοθέντα δεύτερον τόμον τοῦ Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums II*, (Stuttgart u. Berlin, 1928). Χαίρω ἰδιαίτερος ὅτι καὶ ὁ μέγας ἱστορικὸς τοποθετεῖ τὴν ἐπὶ τοῦ ἑνὸς πόλιν εἰς τὴν Ἀσίαν ἀκριβῶς ἕνεκα τῶν τειχῶν, τῶν ὁποίων τὴν μορφήν εὐρίσκει ἐντελῶς διαφορετικὴν τῶν ἐν Ἑλλάδι τειχῶν καὶ σκέπτεται μᾶλλον περὶ ὀχυρώσεως συνισταμένης ἐκ δόμων τετραγώνων μεγάλων πλίνθων. Αἱ γραμμαὶ τὰς ὁποίας ἐγὼ ἠρμήνευσα ὡς ξυλοδομίαν παρέχουσι τὴν καλυτέραν βεβαίωσιν εἰς τὴν εἰκασίαν ταύτην, διότι οἱ διὰ πλίνθων κτιζόμενοι τοῖχοι ὑπεστηρίζοντο διὰ ξυλίνων δοκῶν κατὰ διαστήματα. Ἐπ' ἴσης Ἀσιατικὴν οἰκοδομικὴν ἐνθυμίζουσι κατὰ τὸν Meyer ἢ εἰκονιζομένη μεγάλη πύλη καὶ τὰ ὑπερκείμενα πυργοειδῆ οἰκοδομήματα. Τὸ σφράγισμα τοῦ Ζάκρου μετὰ τῶν (στρογγύλων κατ' ἐμὲ) πύργων ἐκλαμβάνει ἐπ' ἴσης ὁ συγγραφεὺς (ὡς καὶ ἐγώ), Ἀσιατικὸν κατασκεύασμα (σελ. 233 καὶ σημ. 2).

2) Ἡ ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι ἔ. ἀ. εἰκὼν τοῦ ἑνὸς τῶν Μυκηνῶν δὲν ἀποδίδει τὰς γραμμάς μεταξὺ τῶν δόμων τοῦ τείχους, ἀλλὰ μόνον ἢ παρὰ Kurt Müller (*Jahrbuch* 1915) πιστοτέρᾳ ἀπεικόνισις καὶ αἱ ἐξ αὐτῆς ἀναπαράχθεισαι (Rodenwaldt, *Fries des Meg. v. Myk.*, Ed. Meyer ἔ. ἀ. πίν. VII).

3) Εἰς τὰς ἀπεικόνισεις Μινωικῶν πλοίων τῆς εἰκ. 2 προσθετέον καὶ τὴν ἰδιογραφικὴν ἀπεικόνισιν ἡμίσεος μέρους πλοίου εἰς τὰς πινακίδας τῆς Κρητικῆς γραφῆς ἀμφοτέρων τῶν κλάσεων Α καὶ Β. Ἴδε τὸν μόλις ἐκδοθέντα Β' τόμον τοῦ Sir A. Evans, *Palace of Minos* σελ. 248. Κατ' αὐτὸν τὸ εἰκονιζόμενον ἡμίτομον πλοίου εἶναι τὸ ἐμπρόσθιον μέρος, φρονῶ ὅμως ὅτι εἶναι τὸ ὀπίσθιον ὡς θὰ δείξω ἀλλαχοῦ.

Σ. Μ.

ΑΡΧΑΪΣΤΙΚΑ

Α'

Τὸ ἐν εἰκόνι 1 (α-β-γ) εἰκονιζόμενον ἀνάγλυφον ἦτο ἐντειχισμένον εἰς πύργον εὐρισκόμενον περὶ τὰ 10' δυτικῶς ἀπὸ τὸ χωρίον Σκιματάρι τῆς Βοιωτίας, ὁρατὸν δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ σιδηροδρόμου ἀριστερὰ ὡς πρὸς τὸν ἀνερχόμενον¹. Ἀπειληθείσης κλοπῆς του ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων ἀπειτείσθη ὑπ' ἐμοῦ καὶ μετεφέρθη εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν τοῦ εἰρημένου χωρίου (Τανάγρας).

Τὸ ἀνάγλυφον σώζεται μέχρι τῶν ὤμων περίπου τῆς μορφῆς, λείπει δὲ ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ· ἔχουν ἀκόμη ἀφανισθῆ τὰ κατὰ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα μέρη· ἡ ἐπιφάνεια τοῦ λίθου ἔχει φθαρῆ πολὺ κατὰ τὸ στήθος καὶ ὀλιγώτερον κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν· λείπει ἐπίσης, ἀποκρουσθεῖσα προφανῶς ὅταν ἔγινεν ὁ ἐντειχισμός, δευτέρα βαθμὶς χαμηλότερα ἐκείνης ἐπὶ τῆς ὁποίας πατεῖ ἡ μορφὴ, προεξέχουσα δὲ περισσότερον καὶ περιθέουσα τὴν πρώτην καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ὁρατὰς πλευράς. Τὸ σωζόμενον ὕψος τοῦ ὅλου ἀναγλύφου εἶναι 1.44. Ἡ πλάξ τοῦ βάθους εἶναι κάπως πλατυτέρα καὶ παχύτερα κάτω κατὰ τὰς βαθμίδας (πλάτ. $0.361 \times$ πάχ. 0.08) ἢ ἄνω κατὰ τοὺς ὤμους (0.344×0.07).

Πρὸ τῆς πλακὸς ταύτης παριστάνεται γυνὴ ὀρθία κατ' ἐνώπιον, πατοῦσα στερεῶς διὰ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς καὶ ἀνασύρουσα τὸν δεξιόν. Φορεῖ πέπλον (ἄγνωστον ἂν χειριδωτὸν ἢ ὄχι) σχηματίζοντα ἀπόπτυγμα μακρὸν, ἐξωσμένον δὲ ἐπὶ τούτου ὑψηλὰ ἀμέσως ὑπὸ τὸ στήθος διὰ ζώνης, ἡ ὁποία σχηματίζει εἰς τὸ μέσον τὸν κόμβον τὸν γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα «ἠράκλειον ἄμμα» (τὸ πρᾶγμα εἶναι σαφὲς εἰς τὸ πρωτότυπον), ἐνῶ τὰ ἄκρα τῆς κρέμονται χαμηλά. Ἐπὶ πλέον σχηματίζεται μετὰ τῶν ποδῶν δυνατὴ κεντρικὴ πτυχὴ, διπλῆ, τῆς ὁποίας τὸ ἀναγλυφικὸν ἔξαομα (Relieferhebung) ποικίλλει ἀπὸ 0.04-0.06 μ. καὶ ἡ ὁποία ἄνω ἀποσβέννεται ὑπὸ τὸ ἀπόπτυγμα· πλὴν ὅμως τοῦ ἀρχαίζοντος τούτου στοιχείου σχηματίζονται ὑπὸ τοῦ ἐνδύματος καὶ ἄλλαι φυσικότεραι πτυχαὶ ἐπὶ τῶν ποδῶν ἀναλό-

¹ Περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ χωρίου τούτου, ποῦ συνήθως γράφεται *Σκιματάρι*, βλ. *Κ. Ἄμαντον* ἐν *Ἐπετ. Βυζ.* σπουδ. Α' 53, κατὰ τὸν ὅποιον τὸ μεσαιωνικὸν τοῦ ὀνομα ἦτο *Σχίσμα* μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Προκοπίου (Πολ. V 111 25, 23). — Ὁ πύργος, μεσαιωνικὸς ἢ καὶ νεώτερος ἀκόμη, σώζεται σήμερον εἰς ὕψος 10 μ. περίπου. Τὸ ἰσόγειον αὐτοῦ ἐχρησιμοποιήθη κάποτε ὡς ἐκκλησία τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων, διακρίνονται δὲ ἀκόμη ἐπὶ τῶν ἐπιχρισμάτων τῶν τοίχων λείψανα ἀγιογραφῶν.

γως τῆς στάσεώς των. Ἐκτὸς τοῦ πέπλου ἡ μορφή ἐφόρει καὶ ἱμάτιον: ἀσφαλῆ ἴχνη του ἔχομεν ἐπὶ τῆς ζώνης, δεξιὰ τοῦ κόμβου, ὅπου τὸ ἱμάτιον κατερχόμενον ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου ἀνασύρεται ὑπὸ τὴν ζώνην καὶ σχηματίζει μικρὸν κολπίσκον κρεμάμενον ὑπὲρ αὐτήν (βλ. *εἰκ. 1α, γ*): κατωτέρω, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀσφύος τῆς μορφῆς, ἡ διάκρισις τοῦ ἱματίου ἀπὸ τοῦ πέπλου δὲν εἶναι πολὺ

Εἰκὼν 1β.

Εἰκὼν 1α.

Εἰκὼν 1γ.

καθαρά: τὸ ἱμάτιον σχηματίζει πλὴν τῶν πλαγίων κυματοειδῶν πτυχῶν, αἱ ὁποῖαι βαίνουν πρὸς τὸ βάθος (*εἰκ. 1γ*), καὶ ἄλλας μᾶλλον καθέτους καὶ πυκνοτέρας αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐκφυλισμένη ἀνάμνησις σειρᾶς χελιδνοουρῶν (διακρίνονται εἰς τὸ ἄκρον δεξιὸν τῆς *εἰκ. 1α* καὶ *1γ*) ἢ τελευταία ἀσφαλῆς πτυχὴ τοῦ ἱματίου φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ σιγμοειδῆς ἐκείνη μεγάλη λοξὴ πτυχὴ ἢ ὁποῖα σβέννυται εἰς τὸ βάθος τῆς πλακῶς (*εἰκ. 1γ*). Εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τῆς μορφῆς (*εἰκ. 1β*) δὲν παρατηρεῖται τίποτε ἀντίστοιχον. Τοῦτο μᾶς φέρει εἰς τὸ ζήτημα τῆς διατάξεως τῶν χειρῶν. Μολονότι εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τῆς μορφῆς (ἀριστερὰν ὡς πρὸς

τὸν θεατὴν) ἡ ἐπιφάνεια τοῦ λίθου ἔχει βλαβῆ, εἶναι ὁμως βέβαιον ὅτι ἡ δεξιὰ χεὶρ κατήρχετο παραλλήλως καὶ πολὺ πλησίον τοῦ σώματος μέχρι περίπου τοῦ σημείου ὅπου κατέληγε τὸ κυρτούμενον εἰς τὰ πλάγια ἀπόπτυγμα, κρατοῦσα ἴσως ἐκεῖ τὸ ἄκρον τοῦ ἱματίου. Τῆς ἀριστερᾶς ὁμως χειρὸς οὐδὲν ἀσφαλὲς ἔχνος σώζεται· ἐκ τούτου καὶ ἐκ τῆς διαμορφώσεως τῶν περὶ τὸ στήθος μερῶν τοῦ σώματος (ὅπως καὶ ἐξ ἄλλων μνημείων πού θά ἴδωμεν κατωτέρω) δικαιολογεῖται ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἡ ἀριστερὰ χεὶρ ἦτο ἀνυψωμένη εὐθύς ἀπὸ τῆς μασχάλης (ἐν τῇ αὐτῇ περιπτώσει ἐκεῖ ὅπου, δεξιὰ τοῦ στήθους, εἶναι βεβλαμμένος ὁ λίθος *εἰκ. 1γ* ὑπῆρχεν ἱμάτιον καὶ ὄχι βραχίον). Τὸ πρᾶγμα γίνεται ἐντελῶς βέβαιον ἂν προσέξωμεν διαφόρους ἀσυμμετρίας αἱ ὁποῖαι παρατηροῦνται μεταξὺ τῆς δεξιᾶς καὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς: ἀριστερὰ (ὡς πρὸς τὸν θεατὴν) ἡ μορφὴ ἐφάπτεται ἐντελῶς, διὰ τῶν μᾶλλον ἐξεχόντων μερῶν αὐτῆς, τῆς ἀκμῆς τῆς πλακὸς τοῦ βάθους, ἐνῶ δεξιὰ ἀπέχει πολὺ περισσότερον (πρὸβλ. *εἰκ. 1β* καὶ *γ*), καὶ τοῦτο διὰ τὴν ὑπάρχον ἀρκετὸς ᾠδὸς διὰ τὴν κίνησιν τῆς ἀνυψωμένης ἀριστερᾶς· ἔπειτα τὸ ἀπόπτυγμα, τὸ ὁποῖον κατέρχεται κυρτὸν πρὸς τὰ πλάγια, εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀσφύος τῆς μορφῆς ὑψηλότερον παρὰ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς — φυσικά, ἀφοῦ παρακολουθεῖ τὴν ὑψωσιν τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς. Πιστοποιουμένης οὕτω τῆς στάσεως τῶν χειρῶν ἀποκαθίσταται καλὸς χιασμὸς κινήσεων (δεξιὰ χεὶρ + ἀριστερὸς πούς — δεξιὸς πούς + ἀριστερὰ χεὶρ). Ἐσήκωνε δὲ ἡ ἀριστερὰ ὑψηλὰ καὶ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τὸ ἄκρον τοῦ ἱματίου, νομίζω, τὸ ὁποῖον ἐξεκίνει ἀπὸ τὴν καθειμένην δεξιὰν χεῖρα, περιέβαλλεν ἔπειτα ἐκ τῶν ὀπισθεν τὸ σῶμα ἀνερχόμενον ταυτοχρόνως καὶ κατέληγεν εἰς τὴν ὑψωμένην ἀριστεράν, μεθ' ἧς κατήρχετο καὶ ἀνασυρόμενον ὑπὸ τὴν ζώνην ἐσυνεχίζετο ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω· κατ' ἄλλον τρόπον δὲ δύναμαι νὰ νοήσω ἐκ τῶν διακρινόμενων ἰχνῶν τοῦ ἱματίου τὸν τρόπον τῆς φορήσεώς του. Τὸ δὲ γεγονός ὅτι αἱ πτυχαί, πού εἶδαμεν ὅτι σχηματίζονται ὑπὸ τοῦ ἱματίου ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀσφύος τῆς μορφῆς, δὲν ἔχουν τίποτε ἀνάλογον ἐπὶ τῆς δεξιᾶς βεβαιώνει, μαζὶ μὲ τὰς ἄλλας ἀσυμμετρίας, καὶ ὅτι ἡ μορφὴ δὲν εἶναι νοητὴ μόνη, ἀλλ' ὅτι ἀπετέλει πάρισον (pendant) ἐτέρας ὁμοίας ἀλλ' ἀντιστρόφως διατεταγμένης.

Τὴν στάσιν αὐτὴν τῆς μορφῆς ἐξάγομεν καὶ ἐξ ἄλλων μνημείων ὁμοίας ἢ ἀναλόγου φύσεως, τῶν ὁποίων ἐκλογή παρατίθεται ἐνταῦθα καὶ τὰ ὁποῖα θά βοηθήσουν συγχρόνως εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ θέματος τοῦ ἀναγλύφου:

1. Μουσ. Βερολίνου ἀριθ. 883 (Beschreibung σελ. 354), ἐκ Σάρδεων. Κατὰ τὸν L. Curtius, Die ant. Herme σελ. 18 κέ. (εἰκ. 12-14), εἶναι διπλῆ ἐρμαϊκὴ στήλη προερχομένη ἐξ ἐπιτυμβίου μνημείου, ἔργον τοῦ 6^{ου} αἰῶνος π. Χ. Πρὸ πλακὸς παριστάνεται ἀνδρική μορφὴ μὲ κατεβασμένας παρὰ τὸ σῶμα τὰς χεῖρας καὶ κλειστοὺς τοὺς πόδας (τύπος κούρου): αὐτὴ αὕτη ἡ πλάξ στενεύει

πρὸς τὰ κάτω εἰς σχῆμα ἐρμαϊκῆς στήλης, τὴν ὁποίαν καὶ ἄλλως μιμεῖται διὰ τῆς δηλώσεως αἰδοίου εἰς τὴν ὀπισθίαν τῆς ἐπιφάνειαν καὶ δι' ὀπῶν εἰς τὰ πλάγια πρὸς ἔνθεσιν τῶν συνήθων ἐρμαϊκῶν «χειρῶν». Κυρίως εἰπεῖν ἡ ἐρμαϊκὴ αὐτὴ στήλη δὲν ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῶν μνημείων ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ· ὁμοιάζει ὅμως μὲ αὐτὰ καὶ ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Curtius: «τὸ δεδεμένον καὶ ἀλύγιστον τῆς στάσεως ὀφείλεται ὄχι εἰς τὸ μοτίβο τῆς μορφῆς, ἀλλὰ εἰς τὴν προσαρμογὴν τῆς μὲ τὴν «παραστάδα» εἰς τὴν ὁποίαν προσφύεται ἔχει κάτι ἀπὸ τὸ πνεῦμα ποῦ ἐκφράζεται πολὺ τελειότερον ἀργότερα, προκειμένου νὰ λυθῇ παρόμοιον πρόβλημα, εἰς τὰς Κόρας τοῦ Ἐρεχθείου»,

2. «Καρυάτιδες» τοῦ Μουσείου τοῦ Lecce (N. Ἰταλίας): E. Petersen ἐν Röm. Mitt. 1897, 128-135· E. Schmidt Archaist. Kunst in Griech. u. Rom, 65. Εἶναι τέσσαρες τὸν ἀριθμὸν· πρὸ λεπτῆς πάλιν πλακὸς παριστάνονται γυναικεῖαι μορφαὶ πατοῦσαι καὶ διὰ τῶν δύο ποδῶν ἐπὶ βαθμίδος ἀπλῆς καὶ ὑψώνουσαι καὶ τὰς δύο χεῖρας, λυγισμένας ὅμως κατὰ τὸν ἀγκῶνα, αἱ ὁποῖαι ἐβάσταζον εἰς τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς ἐπιστύλιον τὸ μέγεθός των εἶναι περίπου φυσικὸν (1.77 μ.), ὅπως καὶ εἰς τὴν μορφήν τοῦ Σκιματαριοῦ διαφέρουν ἀπ' αὐτὴν εἰς τὴν ἐνδυμασίαν των, ἡ ὁποία ὅμως καὶ ἐδῶ ἀποδίδεται κατ' ἀρχαῖζοντα τρόπον, ἔχουν δὲ κοινήν μὲ τὴν μορφήν μας τὴν μεσαίαν καθ' ὕψος πτυχὴν καὶ ὅμοιον περίπου τὸ ἀπόπτυγμα. Ἡ πλάξ τοῦ βάθους στενοῦται αἰσθητῶς πρὸς τὰ κάτω, ἐνθυμίζουσα οὕτω καὶ αὐτὴ ἐρμαϊκὴν στήλην¹. Προέρχονται δὲ αἱ «καρυάτιδες» τοῦ Lecce ἐξ ἐπιτυμβίου μνημείου τοῦ ὁποῖου ἐκόσμουν τοὺς τοίχους ἢ τὴν εἴσοδον (ὁ ἀριθμὸς των ὅμως καὶ ἡ διάταξις των ἀβεβαία) καὶ εἶναι ἐπιχώρια ἔργα τῶν μέσων τοῦ 4^{ου} αἰῶνος π. X. (Schmidt ἔ. ἀ.).

3. Τρίπους μαρμαρίνος τῆς συλλογῆς Calvert εἰς τὰ Δαρδανέλλια, προερχόμενος ἐκ Τρωάδος (Θύμβρα): E. Preuner ἐν Ath. Mitt. 1924 σελ. 148 κέ. Πίν. XV=ἐνταῦθα εἰκ. 2. Μεταξὺ τῶν σκελῶν τοῦ τρίποδος, εἰς τὰς δύο ὀρατὰς ὄψεις του, ὑπάρχουν γυναικεῖαι μορφαὶ ἐνδεδυμέναι ὁμοίως μὲ τὴν ἰδικήν μας (μόνον δὲν ἔχουν ἰμάτιον) καὶ μὲ στάσιν χειρῶν, πιθανῶς δὲ καὶ ποδῶν, ἐντελῶς ὁμοίαν δὲν γνωρίζω ἂν διὰ τῶν ὑψωμένων χειρῶν αἱ μορφαὶ τοῦ τρίποδος ἐκράτουν κάτι ἢ ἔψαυον π. χ. ἀπλῶς τὸν λέβητα τοῦ τρίποδος. Ὀλίγον παρακάτω ἀπὸ τὴν ζώνην αἱ μορφαὶ διακόπτονται καθ' ὕψος καὶ ὑπὸ δακτυλίου μιμουμένου τὸ

¹ Γενικῶς φαίνεται ὅτι τὰ ἀρχαῖζοντα ἔργα ποτὲ δὲν ἔχασαν τὴν ἐπαφὴν μὲ τὰς ἐρμαϊκὰς στήλας· νομίζω π. χ. ὅτι ἡ παρὰ Bulle, Archais. griech. Rundpl. Πίν. 5, 35 Ἀθηνᾶ ἐκ Poitiers δὲν νοεῖται ἄνευ Ἐρμῶν ὅπως ὁ παρὰ Klein, Rokoko σελ. 22 εἰκ. 2 καὶ ἐπομένως εὐρίσκω δυσκόλως παραδεκτὴν τὴν ὑπὸ τοῦ Bulle χρονολόγησιν τοῦ προτύπου τῆς Ἀθηνᾶς ταύτης (περὶ τὸ 450 π. X.). [Ἀκόμη περισσότερον ἀδύνατος μοῦ φαίνεται ἡ τοποθέτησις τοῦ ἀποκρουστικοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Βατικανοῦ Bulle αὐτ. Πίν. 6, 45 εἰς τὰ μέσα ἐπίσης τοῦ 5^{ου} αἰῶνος].

μετάλλινον τοῦτο μέλος τοῦ τρίποδος· ἡ ἐντύπωσις ὁμῶς ἐκ τοῦ ζυγοῦ τούτου εἶναι ἀνυπόφορος¹. Ἡ τεχνοτροπία τοῦ ἔργου εἶναι ἐπίσης ἀρχαΐζουσα καὶ ἀνήκει εἰς ὑστέρους ἑλληνιστικούς χρόνους.

4. Πτερωτὴ Ἀθηνᾶ Νίκη (Minerva Victrix) τῆς Ὀστίας: L. Savignion; ἐν Ausonia 1910 σελ. 83 κέ. πίν. IV (ἀπεικονίσεις βλ. προχείρως καὶ παρὰ E. Strong, Scultura Romana I πίν. XXII. Picard Scul. ant. εἰκ. 178 καὶ σελ. 451). Πρὸ παραστάδος ἡ Ἀθηνᾶ, πατοῦσα διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ μὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα κατεβασμένην παρὰ τὴν ἀσπίδα, ἀνασύρει τὸν ἀριστερὸν πόδα καὶ ἐκράτει διὰ τῆς ἀνυψωμένης ἀριστερᾶς, ἡ ὁποία λείπει σήμερον, στέφανον· ἀπετέλει δὲ μετ' ἄλλης ἀντιστοίχου μορφῆς τὰς παραστάδας πύλης ἢ τόξου· ἔτσι τὴν συμπληρώνει ὁ Savignion, ὁ ὁποῖος τὴν τοποθετεῖ εἰς τὸ 6' ἡμισυ τοῦ 1^{ου} ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 2^{ου} αἰῶνος μ. Χ. καὶ νομίζει ὅτι ὁ Ρωμαῖος γλύπτης προσήρμοσε ἀπλῶς εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ ἔργου τοῦ 4^{ου} αἰῶνος π. Χ. καὶ μάλιστα, κατὰ σύμπτωσιν, τὴν ἐν τῷ Ἰσμηνίῳ τῶν Θηβῶν εὑρισκομένην Ἀθηνᾶν τοῦ Σκόπα (Πανσ. IX, 10, 22): πάντως ἡ τελευταία αὐτῆ συσχέτισις εἶναι ἀβεβαία καὶ δὲν δύναται νάποτελέσῃ ἀσφαλῆ βᾶσιν περαιτέρω συλλογισμῶν. Ἡ Ἀθηνᾶ τῆς Ὀστίας, ἐξωσμένη ὑψηλὰ καὶ αὐτῆ, ἐνθυμίζει τὴν ἰδικήν

Εἰκὼν 2.

¹ Ἐκπλήσσει ὅθεν ἡ ἐρώτησις τοῦ Preuner, μήπως ἄρα τὸ ἴδιον συνέβαινε καὶ εἰς τὰς Θυάδας τοῦ γνωστοῦ κίονος τῶν Δελφῶν, τῶν ὁποίων μακρινὴ μόνον καὶ κακὴ ἀπήχησις εἶναι ὁ τρίπους τῆς Τρωάδος. Αἱ γνώμαι περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ Δελφικοῦ συμπλέγματος ἀποκλίνουν βέβαια· εἴτε ὁμῶς πρόκειται περὶ ἔργου τῶν χρόνων τοῦ Πραξιτέλου (Poulsen) εἴτε περὶ ἑλληνιστικοῦ τοῦ 3^{ου} αἰῶνος (Kulle), κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ καλλιτέχναι δὲν ἠνεύχοντο κἄν τὰ φανερά στηρίγματα ἐπὶ ἀγαλμάτων (Blümel, Griech. Bildhauerarbeit 41), πολὺ ὀλιγώτερον ἐπομένως τοιοῦτους ἀποκρουστικούς ζυγοὺς περὶ μορφᾶς πραγματικῶς αἰθερίας.

μας και δια της δυνατής μεσαίας πολλαπλής καθέτου πτυχής της και δια της υπέρ ταύτην ρυθμίσεως του άποπτύγματος του χιτωνός.

Τά παράλληλα μνημεία θα ήμποροῦσαν άσφαλώς να πολλαπλασιασθοῦν¹. Εἶναι ὅμως και αὐτὰ που ἐμνημονεύθησαν άρκετὰ δια να δείξουν εἰς ποιόν κύκλον πρέπει να τοποθετηθῆ και τὸ ανάγλυφον τοῦ Σκιματαριοῦ. Πρόκειται περι τεκτονικῆς διακοσμητικῆς μορφῆς ἢ ὁποία εἶναι άδιανόητος μόνη της και πρέπει ἐπομένως να εἶχεν ὡς συμπλήρωμα ἄλλην αντίστοιχον μορφὴν ὁμοίας ἄλλ' αντιστρόφου στάσεως (πρὸβλ. τὰ άνωτέρω ὑπ' αριθ. 2, 3 και 4 μνημεία). Ὁ άκριβέστερος καθορισμὸς τῆς άρχιτεκτονικῆς λειτουργίας που ἐξετέλει δυσκολεύεται ἐκ τῆς ὄχι πολὺ καλῆς διατηρήσεως τοῦ ανάγλυφου. Ἡ πλάξ ὁπίσω δὲν εἶναι ἐπίπεδος πανταχοῦ, ἀλλὰ παρουσιάζει τὴν ἐξῆς ὄψιν: κάτω ἔχει μικρὰν αὐλακωτὴν κοιλότητα τομῆς τοιαύτης περιῶου: ∘ ἔπειτα, εἰς τὸ ὕψος τῆς δευτέρας βαθμίδος ὑπάρχει τμήμα συμπαγὲς ὕψους 0.29 μ. φέρον ὀπὴν βάθους 0.08, προφανῶς δι' ἔνθεσιν συνδέσμου μετὰ τῆς ἐπιφανείας πρὸ τῆς ὁποίας ἴστατο τὸ ανάγλυφον. ἔπειτα ἀκολουθεῖ πάλιν αὐλακωτὴ κοιλότης ὁμοία μετὰ τὴν πρώτην φθάνουσα μέχρι τοῦ ὕψους τῶν ὤμων τῆς μορφῆς, ὅπου διακόπτεται ἐκ νέου ὑπὸ τμήματος συμπαγοῦς, τοῦ ὁποίου ὅμως μόνον ἢ άρχὴ σώζεται. Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἐκόσμη τὴν παραστάδα πύλης μεθ' ἧς στερεῶς ἐδένετο δια τῆς ἀμοιβαίας ἀλληλοεισδύσεως (ἢ παραστὰς εἰσεχώρει εἰς τὰς αὐλακωτὰς κοιλότητας τῆς πλακὸς τοῦ ανάγλυφου, ἢ τελευταία αὕτη πάλιν εἰς τὴν παραστάδα δια τῶν συμπαγῶν της τμημάτων και τῶν ἐν αὐτοῖς συνδέσμων). Ἐπειδὴ ὅμως ἢ μορφὴ τοῦ Σκιματαριοῦ εἶναι μόλις φυσικοῦ μεγέθους, πιστεύω ὅτι, ὅπως και αἱ ἰσοῦψεις περιῶου «Καρυάτιδες» τοῦ Lecce (άνωτέρω αριθ. 2), τὸ ανάγλυφόν μας μετὰ τοῦ παρίσου του ἐκόσμη πιθανῶς τὴν εἴσοδον ἐπιτυμβίου τινος μνημείου· οὔτω δὲ θα ἐξηγεῖτο καλύτερον και ἢ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἀνύψωσις τοῦ ἱματίου τῶν μορφῶν².

Ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν τοῦ ἔργου ἢ ἐντύπωσις πρὸ τοῦ πρωτοτύπου εἶναι ὅτι δὲν πρόκειται περι ρωμαϊκῆς ἐργασίας, εἰς τὴν ὁποίαν συνήθως διακρίνεται τάσις ἀψόγου, ἐπιπέδου και λείας ἐκτελέσεως ἀλλὰ και ἰκανὴ ψυχρότης· τουναντίον εἰς τὸ ανάγλυφον τοῦ Σκιματαριοῦ ἀναγνωρίζει κανεὶς πλὴν τῆς αἰσθήσεως τοῦ βάθους και μίαν δροσερὰν ἀφροντισίαν ἐργασίας· τὸ πρότυπόν του ὁ τεχνίτης

¹ Ἐναφέρω π. χ. ἀκόμη τὸ ἐκ Πουτεόλων ανάγλυφον τῆς Νεαπόλεως αριθ. 6715 (A. Ruesch, Guida αριθ. 149. Reinach Rép. d. Rel. III 86, 6.). Ἐκόμη περισσότερον ἀπέχουν και τεχνοτροπικῶς και χρονολογικῶς οἱ Φρύγες τῆς Κορίνθου, Amer. Jour. Arch. 1902 σελ. 7 κέ πίν. I-IV, και τὰ ἐν Λούβρω ἀνάγλυφα τῶν Incantadas τῆς Θεσσαλονικῆς, Reinach Rép. d. Rel. I 395.

² Ἐκ Τανάγρας άκριβῶς (ὀπόθεν κατὰ μεγίστην πιθανότητα προέρχεται και τὸ ανάγλυφον που πραγματευόμεθα) ὑπάρχει και μνημειώδης πορτὴν θύρα ἐπιτυμβίου μνημείου (Altmann, Röm. Galbaltäre σελ. 14 εἰκ. 8· ἀπόκειται εἰς τὴν αὐτόθι συλλογὴν) τοῦ γνωστοῦ τύπου τοῦ Δελφικοῦ Λογαριοῦ και ὁμοία μετὰ τὴν ἐν Καλυδῶνι τελευταίως εὑρεθεῖσαν (Poulsen - Rhomaios, I Bericht über d. Ausgrab. i. Kalýdon εἰκ. 120).

τὸ ἀντιγράφει ὄχι μὲ βασανιστικὴν προσκόλλησιν εἰς αὐτό· γενικῶς ὅμως δὲν πρόκειται περὶ ἐξέχοντος ἔργου. Μὴ ἀποτολμῶν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν κλίνω ὅπωςδήποτε νὰ τὸ τοποθετήσω εἰς ἑλληνιστικούς χρόνους, ὅπου καὶ αἱ ἀναλογίαι τῶν μορφῶν φέρουν. Εἰς τὸ ζώσιμον π. χ. καταφαίνεται ὅτι ἡ νέα ἀντίληψις περὶ τῶν ἀναλογιῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, καθ' ἣν ἡ κυρία αὐτοῦ τομὴ μετατίθεται ἀπὸ τῆς ὀσφύος (5^{ος} αἰῶν) εἰς τὸ ὕψος τοῦ στήθους (ἤδη α' ἡμισυ 4^{ου} αἰῶνος) καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν καὶ τὸ φόρεμα τῶν γυναικῶν ζώνεται πλέον ὑψηλὰ παρὰ τὸ στήθος (ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 4^{ου} αἰῶνος)¹ — ἡ ἀντίληψις αὕτη ἐν τῇ περιπτώσει μας ἔχει φθάσει εἰς τὴν ἀκροτάτην τῆς συνέπειαν. ἴσως μάλιστα εἶναι χρήσιμον νὰ σημειωθοῦν ἐδῶ καὶ μερικοὶ ἀριθμοί, οἱ ὅποιοι διμυλοῦν εὐγλωττα διὰ τὸ γοῦστο τῆς ἐποχῆς: τὸ ὕψος τῶν δύο βαθμίδων ὁμοῦ εἶναι 0.22 μ., τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ προφανῶς τὸ βασικὸν μέτρον διὰ τὰς λοιπὰς ἀναλογίας· διότι τὸ ὕψος ἀπὸ τῶν βαθμίδων μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀποπτύγματος, παρὰ τὸν μυχὸν αὐτοῦ, εἶναι 0.66 (= 0.22 × 3)· ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τοῦ κόμβου τῆς ζώνης ὕψος 0.33 (= 0.22 × 1 1/2 ἢ 0.66 : 2 = 0.33)· ἀπὸ τούτου τέλος μέχρι τοῦ ὕψους τῶν ὤμων ὕψος 0.22 πάλιν. Ὡστε ἀπέναντι ἄνω κορμοῦ ὕψους 0.22 ἔχομεν κάτω κορμὸν συνολικοῦ ὕψους 0.99, ἧτοι 4 1/2 φορὰς μεγαλύτερον τοῦ ἄνω.

Ἡ τεχνοτροπία τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Σκιματαριοῦ εἶναι *ἀρχαϊζουσα*, ἧτοι (σύμφωνα μὲ τὴν ὑπὸ Bulle, Archais. Griech. Rundplastik σελ. 1 διαφοροποιήσιν τῶν ὄρων «ἀρχαϊζων» καὶ «ἀρχαϊστικός») «ἀρχαϊκαὶ ἀντιλήψεις συνθέσεως καὶ ἀρχαϊκαὶ ἐπὶ μέρους μορφαὶ συνενώνονται κατ' ἐλευθέραν δημιουργίαν μὲ νεωτέρας ἀντιλήψεις καὶ μορφὰς εἰς νέαν ἐνότητα»². Ἀπὸ ἀπόψεως συνθέσεως ὁ ἀρχαϊσμός τῆς ἔγκειται εἰς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὅποιον χρησιμοποιεῖ τὴν μεσαίαν πτυχήν διὰ τὴν τεκτονικὴν συγκρότησιν τῆς μορφῆς (βλ. Bulle ἔ. ἀ. 18 κέ.): εἶναι ὁ κεντρικὸς ἄξων πού δυναμώνει τὴν κάθετον ἀνάτασιν τῆς καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὸν ρυθμίζονται αἱ ἄλλαι λεπτομέρειαι: π. χ. τὸ κάτω περίγραμμα τοῦ ἀποπτύγματος «ζυγίζεται» ἐπ' αὐτοῦ, τὸ μακρουλὸν τρίγωνον πού σχηματίζουν τὰ κρεμάμενα ἄκρα τῆς ζώνης ἐπαναλαμβάνει καὶ συνεχίζει τὴν κίνησιν αὐτοῦ, πλαισιοῦται δὲ τὸ σύνολον διὰ τῶν καθέτων πλευρικῶν πτυχῶν. Ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους ὅμως ἀρχαϊκὰ στοιχεῖα, ταῦτα παρουσιάζονται εἰς τὸ ἀνάγλυφόν μας ἐκφυ-

¹ Περί τούτου ἐκτενῶς Rodenwaldt ἐν Röm. Mitt 1919 σελ. 68 κέ. (zu den Niobiden).

² Εἰς τὰ *ἀρχαϊστικά* ἔργα, ἀφ' ἑτέρου, «ἀναμειγνύονται ἀρχαϊκὰ στοιχεῖα μεταξὺ τῶν κατὰ νέον τρόπον καὶ ἐξελίσσονται περαιτέρω, οὕτως ὥστε ἡ συνολικὴ εἰκὼν μένει μὲν κατ' οὐσίαν ἀρχαϊκὴ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ σύνολον καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας προδίδει νεωτέραν αἴσθησιν». Ἡ διαφοροποιήσις αὕτη τῶν ὄρων κατεκρίθη ὑπὸ τοῦ Schmidt (ἔ. ἀ. σ. 55 σημ. 2), δικαίως, διότι ὑπάρχουν πλεῖστα μεταβατικαὶ μορφαὶ μεταξὺ τῶν δύο τρόπων· γίνεται ἐν τούτοις χρῆσις τῆς ἐδῶ μόνον διὰ λόγους εὐκολίας.

λισμένα σχεδόν λείψανον ἴσως λησμονηθείσης χειλιδοουουράς εἶναι ὁ μυχὸς ποὺ σχηματίζει εἰς τὸ μέσον τὸ ἀπόπτυγμα ὑπεράνω τῆς κεντρικῆς πτυχῆς — χαρακτηριστικὸν ὁ ἐκφυλισμὸς οὗτος τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ὑστέρων χρόνων (πρὸβλ. ἀνάγλ. Ἐθν. Μουσ. ἀριθ. 1966: Ἀρχ. Ἐφημ. 1903, 40 Schmidt ἔ. ἀ. 37).

Τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Σκιματαριοῦ ἐπομένως ἀντιγράφει βεβαίως ἄλλο πρότυπον. Ἄν τὸ μέτριον ἀντίγραφόν μας εἶναι ἀρκετὰ πιστόν, θὰ ἔκλινα νὰ χρονολογήσω τὸ πρότυπον τοῦτο εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} ἢ εἰς τὸ τέλος τοῦ 4^{ου} αἰῶνος τὸ ἐνωρίτερον, στηριζόμενος εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ Rodenwaldt (ἐν τῇ ἀνωτέρω μνημονευθείσῃ μελέτῃ του σελ. 71) περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ἐπιμήκου σχηματισμοῦ τοῦ ἀποπτύγματος ὡς φυσικῆς συνεπειᾶς τοῦ ὑψηλοῦ ζώσιματος τῶν γυναικῶν καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι τὸ περιγράμμα τῆς μορφῆς μας εὐρύνεται ἐκδήλως ἐφ' ὅσον κατέρχεται ἀπὸ τῶν στενῶν ὤμων πρὸς τὰ κάτω σύμφωνα μὲ τὸ ἑλληνιστικὸν αἶσθημα (Schmidt ἔ. ἀ. 37). Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ ὑποτιθέμενον πρότυπον, ἢ τεκτονικὴ αὐτῇ διακοσμητικῇ ἀρχαΐζουσα μορφή, ἔχει, πιστεύω, παλαιότεραν πηγὴν. Νομίζω δηλαδὴ ὅτι αἱ μορφαὶ αὐταί, μαζὶ μὲ ἄλλα παράλληλα μνημεῖα (ἐκ τῶν ὁποίων μερικὰ εἶδομεν ἀνωτέρω, ἄλλα δὲ ἀναφέρει ἡ A. v. Netoliczka ἐν Österr. Jahresh. 1914 σελ. 131), ἀνάγονται κατὰ τελευταῖον λόγον εἰς τὰ ἀρχαΐζοντα Ἑκαταῖα — τουλάχιστον εἰς τὸν νεώτερον τύπον των μὲ τὸ ὑψηλὸν ζώσιμον — τὰ ὁποῖα δείχνουν τὴν αὐτὴν «τεκτονικὴν ἀλυγισίαν καὶ δέσμευσιν» (βλ. περὶ αὐτῶν τελευταῖον E. Schmidt ἔ. ἀ. 47 κέ.). Ἀλλὰ γενικῶς εἰς τὸ ζήτημα τοῦ οἰκογενειακοῦ δένδρου τῶν Ἑκαταίων, ὅπως καὶ εἰς τὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ τεκτονικοῦ ἀρχαϊσμοῦ, οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἀρχαίας τέχνης δὲν ἔχουν ἀκόμη ὁμοφωνήσει.

Β'

Ὁ ἐν πίν. 2 δημοσιευόμενος κρατῆρ εὐρέθη εἰς τὴν ὁδὸν Βεΐκου παρὰ τὴν συνοικίαν Μακρυγιάννη καὶ κατετέθη εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον ὑπ' ἀριθ. 3625.

Δὲν σώζεται ὁλόκληρος ὁ κρατῆρ· λείπει τὸ κάτωθεν τοῦ καλυκοειδοῦς τμήματός του μέρος, δηλαδὴ ὁ ποὺς καὶ τὸ περίβλημα ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπεκάθητο τὸ ἀνώτερον τμήμα ὡσὰν βελανίδι (πρὸβλ. Hauser, Neuattische Reliefs σελ. 113 κέ.). Ἐκ τοῦ περιβλήματος τούτου ἐξεφύοντο καὶ αἱ λαβαὶ τοῦ κρατῆρος, μὴ συνδεόμεναι μετὰ τοῦ κάλυκος ἐπὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἄφησαν κανὲν ἴχνος. Ἡ ἐσωτερικὴ του ἐπιφάνεια εἶναι ἄδρῶς μόνον εἰργασμένη, τὰ δὲ χεῖλη του πολλαχῶς ἀποκεκρουμένα. Αἱ βλάβαι ἐπεγένοντο ἴσως κατὰ τὴν δευτέραν χρῆσιν τοῦ κρατῆρος: διότι νομίζω ὅτι ἀργότερον ὁ κρατῆρ ἐχρησιμοποιήθη ὡς «προστομαῖον» φρέατος, τῶν ὁποίων ἄλλως τὸ συνηθισμένον σχῆμα εἶναι διαφορετικὸν (ἢ εἶναι καθολοκλήριαν κυλινδρικὸν ἢ στενεύει πρὸς τὰ ἄνω): τότε πιθανῶς ἐσκαλίσθησαν καὶ

αἱ ἔντομαί αἱ ὅποια ὑπάρχουν ἀνὰ δύο — ἀνωτέρα καὶ κατωτέρα — συμμετρικῶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἑκατέρας τῶν ἀντιτιθεμένων παρειῶν τοῦ ἀγγείου (βάθους 0.015 μ., πρὸς στερέωσιν ἴσως «ἀνέμης» τινος), καθὼς καὶ δύο ἄλλαι ἐξωτερικαὶ καὶ συμμετρικαὶ ἐπίσης, κατὰ τὴν σύμφυσιν αὐταὶ τοῦ κάλυκος πρὸς τὸ περιβλήμα, φέρουσαι ἴχνη μολυβδοχοήσεως καὶ ποιηθεῖσαι διὰ τὴν στερέωσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τὸ σημερινὸν ὕψος τοῦ κρατήρος εἶναι 0.76 μ., ἡ ἄνω διάμετρος του (ἐσωτερικῶς) 0.71 μ. καὶ τὸ πᾶχος τῶν χειλέων 0.17 μ. περίπου. Τὸ μάρμαρον εἶναι πεντελικόν.

Τὸ σχῆμα τοῦ κρατήρος εἶναι κωδωνοειδές, ἐκεῖνο δηλαδὴ τὸ ὁποῖον ἰδιαίτερος ἀγαποῦν οἱ νεοαττικοὶ τεχνῖται τῶν ὑστέρων ἐλληνιστικῶν καὶ πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων (πρὸβλ. Jour. of Hell. Stud. 1925, 20, καὶ τὰ ἐκεῖ μνημονευόμενα παραδείγματα)¹. Μὲ τὴν χρονολογίαν αὐτὴν συμβιβάζεται καὶ τὸ στυλ τοῦ κοσμήματος², τὸ ὁποῖον περιθεεῖ ἐξωτερικῶς τὰ χεῖλη τοῦ κρατήρος: ἡ κληματὶς αὐτὴ ἔχει ἐπιπεδικότητα καὶ γραμμικὴν ἀκρίβειαν προκαλοῦσας τὴν ἐντύπωσιν τορευτικῶν ἔργων (χαρακτηριστικὸν καὶ τοῦτο τῶν νεοαττικῶν, βλ. Hauser, ἔ. ἀ. 171 κέ.), χρονολογικῶς δὲ ἀνήκει εἰς τοὺς ὀλίγον πρὸ τῆς Ara Pacis χρόνους. Διδακτικὸν συγκριτικὸν ὕλικόν, καὶ διὰ τὰς ὁμοιότητας καὶ διὰ τὰς ἀνομοιότητάς, παρέχουν οἱ πίνακες τοῦ τρίτου ἔργου τοῦ Gusman, L'art décoratif de Rome (π. χ. I pl. 17, 55 II 63 κλπ.). Περισσότερον ὁμοίαν ὅμως εὗρισκω τὴν διακόσμησιν τεμαχίου κρατήρος τῆς συλλογῆς Barracco ἀπεικονιζομένου ἐν Arch. Jahrb.

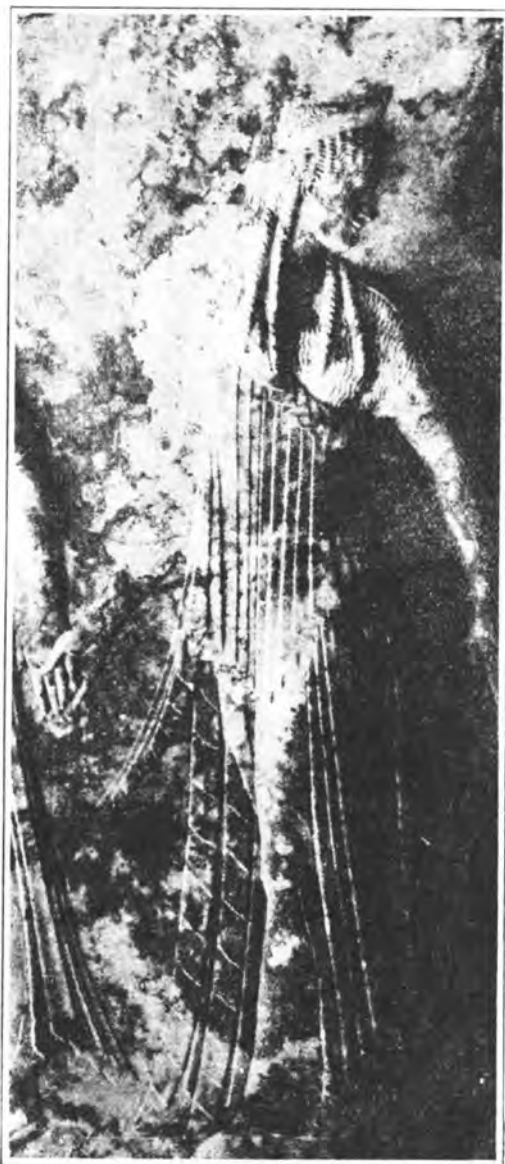

Εἰκὼν 3.

¹ Συνεχίζοντες ἴσως ἢ ἐπαναλαμβάνοντες σχήματα παλαιότερων καλυκσοειδῶν κρατήρων τοῦ 4ου αἰῶνος, ὅπως οἱ βοιωτικοὶ καὶ οἱ τῆς κάτω Ἰταλίας;

² Εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν κ. H. Möbius καὶ τὸν κ. C. Weickert διὰ πολλὰς σχετικὰς πληροφορίας.

1917 σελ. 22 εικ. 2. Ἐδῶ ἀνήκει ἴσως καὶ ὁ περίφημος κρατῆρ Medici (Öster. Jahr. 1913 σελ. 36 εικ. 19-20, F. Hauser: «α' αἰ. π. X.»)¹.

Εἰκὼν 4.

σην δὲ τοῦ σώματος καταλήγει εἰς δυνατὰς χελιδονοουράς· σημειώνομεν ἐδῶ ἀπλῶς τὴν συνεστραμμένην κίνησίν της, εἰς τὴν ὁποίαν ἀξίζει νὰ ἐπανέλθωμεν

Ἄλλὰ τὴν προσοχὴν μας ἀξιῶνε βεβαίως ὁλόκληρον ἢ λοιπὴ, λιτὴ καὶ πλήρης γοητείας, διακόσμησις τῶν παρειῶν τοῦ κρατῆρος. Ἐπὶ ἐπιφανείας, ἢ ὁποία δὲν ἔχει ἐντελῶς λειανθῆ ἀλλὰ φέρει ἀκόμη πολλὰ ἴχνη λίμας, καὶ εἰς τὸ μέρος τὸ ὁποῖον ἀπειτέλει προφανῶς τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ κρατῆρος, παριστάνονται τρεῖς νεαρὰὶ κόραι εἰς συγκεκρατημένην ἀλλ' ἔκδηλον χορευτικὴν κίνησιν, μὲ ἀρχαϊστικὴν τεχνοτροπίαν. Τὸ ταπεινὸν ἀναγλυφικὸν ἔξαρμα εἶναι 0.01-0.012 μ. Ἡ πρώτη ἐξ ἀριστερῶν εἰκ. 3 φορεῖ ἐσωτερικῶς χιτῶνα ἀχειριδῶτον, ἐξαιρούμενον διὰ λεπτοτέρων πτυχῶν μεταξὺ τῶν ποδῶν, καὶ ἐπ' αὐτοῦ πέπλον μετ' ἀποπτύγματος ἐζωσμένον ἐξωτερικῶς ὄχι πολὺ ὑψηλὰ περὶ τὴν ὀσφύν· κρατεῖ ἄνθος εἰς τὴν δεξιάν καὶ δὴ διὰ τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου, ἐνῶ τὰ ἄλλα δάκτυλα εἶναι τειταμένα πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἄνω κατὰ τὸν γνωστὸν ἀρχαϊστικὸν συμβατικὸν τρόπον. Ἀκολουθεῖ χειροκρατουμένη ἢ δευτέρα εἰκ. 4, φέρουσα καὶ αὐτὴ ἐσωτερικῶς χιτῶνα ψευδοχειριδῶτον καὶ ἐπὶ τούτου πέπλον πάλιν σχηματίζοντα ἀπόπτυγμα, τὸ ὁποῖον ὅμως ἐδῶ κρέμαται λοξῶς ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ὤμου πρὸς τὴν ἀριστερὰν μασχάλην καὶ σχηματίζει ἐπὶ τοῦ στήθους μὲν πολλὰς πτυχὰς ζίκ-ζάκ, περὶ τὴν μέ-

¹ Χαρακτηριστικὴ ἀφ' ἑτέρου ἢ ἀπόστασις ἢ ὁποία χωρίζει τὸ κόσμημα τοῦ κρατῆρος μας ἀπὸ τὸ ὅμοιον ἀντικειμενικῶς τῆς «σαρκοφάγου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου»: Hamdy Bey-Reinach, Nécrop. roy. à Sidon, pl. XX 5, 3.

κατωτέρω λεπτομερέστερον. Ἡ τρίτη τέλος *εἰκ. 5* κλείει τὴν σύνθεσιν ἐνδεδυμένη κατὰ τρόπον ὅμοιον πρὸς τὴν δευτέραν (μόνον ὅτι εἰς αὐτὴν τὸ ἀπόπτωμα σχηματίζει ἐπὶ τοῦ στήθους λοξὰς παραλλήλους πτυχὰς) καὶ ἀνασύρουσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸν πέπλον — κατὰ τρόπον ἀντιστοιχόν πρὸς ἐκεῖνον μὲ τὸν ὅποιον κρατεῖ ἢ πρώτη τὸ ἄνθος, ἦτοι διὰ τοῦ ἀντίχειρος πάλιν καὶ τοῦ δείκτη, ἐνῶ τὰ ἄλλα δάκτυλα εἶναι τεταμένα πρὸς τὰ ἔξω καὶ κάτω. Ὅλοι ἔχουν τὴν αὐτὴν κόμμωσιν καὶ φοροῦν διάδημα· ἐπίσης ἢ κινήσις τῶν ποδῶν των εἶναι ὅμοια: ὁ προβεβλημένος πούς ἀνασηκώνεται ὀλιγώτερον παρὰ ὁ ἄλλος.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα: ἀπὸ παλαιοῦ ἤδη χρόνου, ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς τουλάχιστον ἐποχῆς, ἢ ἑλληνικῆ τέχνη ἐδημιούργησε πολλὰς τοιαύτας θεϊκὰς «τριάδας» ἢ καὶ μεγαλύτερα παρατακτικὰ συμπλέγματα, χρησιμοποιούμενα ἐκάστοτε μὲ διάφορον ἔννοιαν (Ἑρμῆς-Νύμφαι, Πάν-Νύμφαι, Διόνυσος-Ἵῤῥαι, Χάριτες κλπ.), μὲ μικρὰς παραλλαγὰς τοῦ τύπου. Εἰς τὸν κρατῆρα μας νομίζω ὅτι ἔχομεν τὰς «λιπαροκρηδέμους» Χάριτας, τὸ «χρῦσεον Χαρίτων πλέγμα ἰοστεφάνων»¹, ἀποβλέπων εἰς τὸν ἀριθμὸν των, εἰς τὸ κλειστὸν σύνολόν των καὶ εἰς ἀναλόγους παραστάσεις (πρὸβλ. π. χ. κατωτέρω *εἰκ. 8*).

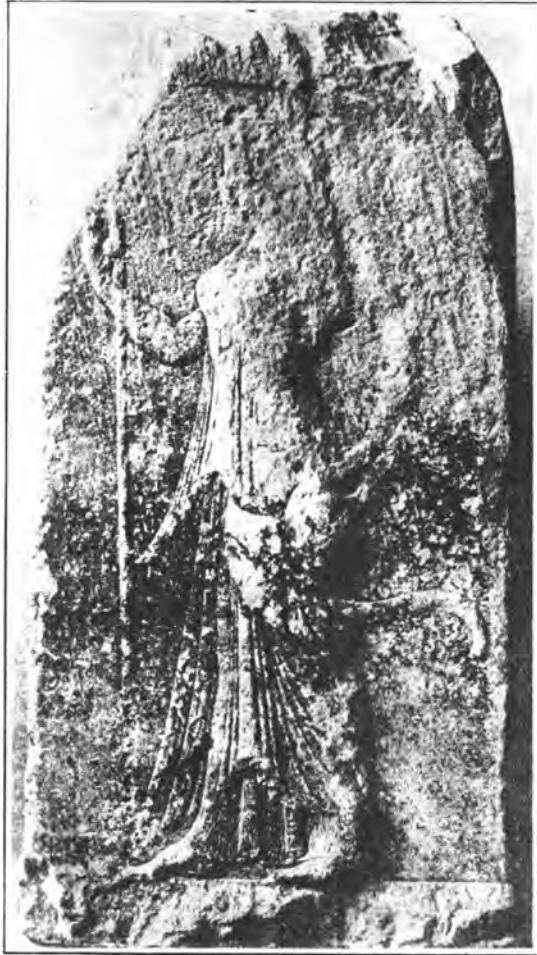
Ἄλλ' εἶναι ὁ τύπος οὗτος τῶν Χαρίτων — τὸν ὅποιον καὶ ὁ νεοαττικὸς τεχνίτης ἀντιγράφει, ὅπως θὰ φανῆ κατωτέρω, ἐκ προτύπου τοῦ 4^{ου} αἰῶνος π. Χ. (τῆς περιόδου ταύτης τὰ ἔργα τὰ ἀγαποῦν ἰδιαίτερος οἱ νεοαττικοὶ) — εἶναι ὁ τύπος οὗτος πρωτότυπον δημιούργημα ἢ ἐμπνέεται ἀπὸ ἄλλου; ἐλπίζω νὰ ποδείξω ὅτι τὸ τελευταῖον συμβαίνει.

Εἰκὼν 5.

¹ Βλ. σχετικὰ εἰς Daremberg - Saglio λ. Gratiae.

Εἶναι πολὺ γνωστὸν τὸ ἀριστοῦργημα τῆς ἀρχαϊστικῆς τέχνης τῶν ἀρχῶν τοῦ 4^{ου} αἰῶνος (390-370 π. Χ., κατὰ τὴν πειστικὴν χρονολόγησιν τοῦ E. Schmidt), ἡ «βάσις τῶν τεσσάρων θεῶν» τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (Dickins, Catalogue I σελ. 141 ἀριθ. 610)· ἰδιαιτέρως ἡ Ἀθηνᾶ τῆς βάσεως,

Εἰκὼν 6.

ποδὸς τῆς Ἀθηνᾶς ὑπάρχουσα κάθετος διπλῆ σειρὰ τῶν ζικ-ζακ πτυχῶν, διετηρήθη ὁμως εἰς τὴν μεσαίαν· εἰς τὴν Ἀθηνᾶν αἱ μεταξὺ τῶν ποδῶν πτυχὰι τοῦ πέπλου συνεχίζονται καὶ κατωτέρω ἐπὶ τοῦ χιτῶνος δι' ἀναδιπλώσεώς του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπίσης δὲν παρέλαβεν ὁ τεχνίτης τῶν Χαρίτων — τὸ ἴδιον πρᾶγμα ὁμως ἔκαμε καὶ ὁ τεχνίτης τῆς Ἥβης τῆς βάσεως τῆς Ἐπιδαύρου (Schmidt ἔ. ἀ. πίν. XVI, 2), ἡ ὁποία ἀσφαλῶς δὲν νοεῖται ἄνευ τῆς Ἀθηνᾶς· ἐπίσης, τὸ γεμᾶτον ἀπὸ ἔκφρασιν περίγραμμα τοῦ ὀπισθίου ποδὸς τῆς Ἀθηνᾶς καθὼς καὶ τὸ ἰσχυ-

θαῦμα ἐντατικῆς συγκεντρώσεως τοῦ ρυθμοῦ τῶν μελῶν καὶ σοφῆς ἀλλὰ λεπταισθήτου διακοσμητικῆς ἀντιλήψεως, ὅχι μόνον ἐπεβλήθη ἀμέσως εἰς τὸ σύγχρονόν της περιβάλλον — ἀπόδειξις ἡ Ἥβη τοῦ ἀναγλύφου τῆς Ἐπιδαύρου — ἀλλὰ καὶ ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ πλήθους συνεχοῦς παραλλαγῶν, καλῶν ἢ καὶ ἀδυνάτων, τῶν ὑστερωτέρων περιόδων τῆς τέχνης. Τὸ ζήτημα, μετὰ τὴν A. v. Netoliczka (Öster. Jahr. 1914, 121 κέ.), ἐπραγματεύθη ἐξαίρετα ὁ Eduard Schmidt εἰς τὸ θεμελιῶδες ἔργον του *Archaische Kunst in Griechenland u. Rom*, 1922 (σελ. 18-30). Τῆς Ἀθηνᾶς ταύτης, εἰκ. 6, ἀπηχίσεις πισταὶ ἢ μεταπλάσεις ἐλαφραὶ εἶναι αἱ μορφαὶ τοῦ κρατῆρος μας καὶ δὴ αἱ δύο τελευταῖαι.

Πράγματι πλὴν τῶν ἀπαραιτήτων μικρῶν μεταβολῶν, ὅπως εἶναι ἡ ἐγκατάλειψις τῆς αἰγίδος, τοῦ κράνουσ καὶ τοῦ δόρατος, αἱ διαφοραὶ ἀπὸ τῆς Ἀθηνᾶς δὲν εἶναι οὐσιώδεις. Ἐγκατελείφθη π. χ. εἰς τὴν τελευταίαν μορφήν τοῦ συμπλέγματος ἢ πρὸ τοῦ δεξιοῦ

ρὸν λύγισμα τοῦ ἀγκῶνος τῆς ἐθουσιάσθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ ἀνασυρμοῦ τοῦ πέπλου ὑπὸ τῆς μορφῆς μας. Αἱ διαφοραὶ ὁμως αὐταί, ὅπως ἴσως καὶ ἄλλαι ἀνάλογοι, εἶναι σχετικῶς ἀσήμαντοι πρὸ τῶν χαρακτηριστικῶν ὁμοιοτήτων (διὰ τὰς κατωτέρω συγκρίσεις χρησιμοποιητέα, πλὴν τοῦ προτύπου τῆς Ἀκροπόλεως τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπελπιστικῶς βεβλαμμένον, καὶ τὰ ἐν Ρώμῃ ἀντίγραφα τῆς Villa Albani, Schmidt ἔ. ἀ. πίν. VIII 2 καὶ IX 3, καὶ τοῦ Senatorenpalast, αὐτόθι πίν. VIII 3 — κατὰ τὸ ὑπόδειγμα αὐτοῦ τούτου τοῦ Schmidt). Αἱ πτυχαὶ καὶ τοῦ κάτω καὶ τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ πέπλου εἶναι ὁμοιόταται (πρὸβλ. π. χ. τὰς μεταξὺ τῶν ποδῶν πτυχὰς καὶ τὴν περὶ τοὺς γλουτοὺς διπλὴν χελιδονοουράν). Αἱ ἐπὶ τοῦ στήθους, ἄνω, λοξαὶ παρὰλληλοι πτυχαὶ τοῦ ἀποπτύγματος διετηρήθησαν ἐπίσης ὅμοιαι (βλ. τὸ ἀντίγραφον Albani). Διετηρήθη ἐπίσης καταφανῆς ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος ἡ συρραφὴ τῶν δύο τεμαχίων τοῦ χιτῶνος καὶ ἡ παρυφὴ τῶν χειρῶν του, καθὼς καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον συμμαζεύεται ἡ χειρὶς κάτωθεν τῆς μασχάλης ὑπὸ τοῦ ἀποπτύγματος (βλ. τὸ αὐτὸ ἀντίγραφον καὶ πρὸβ. τὴν Τύχην τῆς γλυπτοθήκης τοῦ Μονάχου Schmidt ἔ. ἀ. πίν. IX 2 καὶ σελ. 20-21). Ἡ ἄκρα ρυθμικότης τοῦ περιγράμματος τοῦ προτύπου κατενοήθη καὶ αὐτὴ: ἡ χαρακτηριστικώτερα λεπτομέρειά του, δηλ. τὸ περίγραμμα τῆς δεξιᾶς κνήμης τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ ὁποῖον μακρὰν ἀπὸ κάθε μικρολόγον ρεαλισμὸν καὶ ἀπὸ κάθε ὑπερβολικὴν σχηματοποίησιν ἔχει κάτι ἀπὸ τὴν «ἐλαστικότητα τῆς λεπίδος σπαθιοῦ» (Schmidt), ἀπεδόθη ὅσον ἦτο δυνατόν πιστὰ: ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ κόλπου, ὁ ὁποῖος σχηματίζεται ὀπισθεν ἐκ τῆς βαθείας ὀσφύος, καὶ τοῦ προσθίου πλαγίου περιγράμματος τοῦ στήθους ἐτηρήθη καὶ αὐτὴ: διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς τοῦτον τὸ στήθος δὲν ἀπεδόθη κατ' ὀρθὴν προοπτικὴν ρεαλιστικῶς, ὅπως ἀπῆται ἡ πλαγία ὄψις του, ἀλλὰ ἠκολούθησε πιστὰ τὴν ἔλλογον ἀρχαϊκότητα τοῦ προτύπου: ἐφυλάχθη ἀκόμη καὶ ἡ, σχετικὴ μὲ τὰ προηγούμενα, λεπτομέρεια ὅτι αἱ πλεξίδες ποὺ πίπτουν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου δὲν ταράσσουν τὸ περίγραμμά του, ἀλλὰ ταυτίζονται μετ' αὐτοῦ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ εἰς τὰ πιστότερα ἀντίγραφα τοῦ ἀρχικοῦ προτύπου.

Ἡ πρώτη ἐξ ἀριστερῶν Χάρις, μολονότι περισσότερον ἀπομακρυνομένη, ἀνήκει ὁμως καὶ αὕτη κατὰ τελευταῖον λόγον εἰς τὸ αὐτὸ βασικὸν πρότυπον: οὐσιαστικῶς δὲν διαφέρει π. χ. ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶν ἑτέρου ἀναγλύφου τῆς Villa Albani 981 (Schmidt ἔ. ἀ. πίν. XIII), ἡ δὲ ἀνάλογος μορφή τοῦ ἀναγλύφου τῆς συλλογῆς Barracco (Schmidt πίν. XVI 3) εἶναι περαιτέρω ἐξέλιξις τῆς ἰδικῆς μας, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὅποτε θὰ ὁμιλήσωμεν καὶ περὶ τοῦ ζωσίματός της (πρὸβλ. Schmidt ἔ. ἀ. σελ. 27 περὶ τῆς ὁμοίας μορφῆς τοῦ ἐν πίν. XII 1 ἀναγλύφου).

Ὅταν βλέπωμεν τοιαύτας ὁμοιότητας μεταξὺ τῆς προτύπου Ἀθηνᾶς τῆς βάσεως τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν μορφῶν τοῦ κρατήρος μας, φυσικὸν εἶναι νὰ περιμένωμεν ὅτι θὰ ἐπεκτείνωνται αὐταὶ καὶ εἰς τὰς κεφαλάς: ἀφήσαμεν τὸ ζήτημα

τοῦτο τελευταῖον, διότι δεδομένης τῆς φθορᾶς τοῦ προτύπου κατὰ τὰ ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ ἄνω μέρη τὸ πρᾶγμα ἔχει σπουδαιότητα μεγαλύτεραν. Ὁ Schmidt (σελ. 20) διὰ τὴν συμπληρώσιν καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν ἐντύπωσιν τοῦ συνόλου τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἀκροπόλεως χρησιμοποιεῖ κυρίως μὲν τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἀνάγλυφον τῆς Villa Albani 991 (πίν. VIII 2), ἐπικουρικῶς δὲ καὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἐν Μονάχῳ ἀρχαῖστικου ἀγάλματος τῆς Τύχης (πίν. IX 2. **Furtwängler**, 100 Tafeln d. Glyptothek zu München, 10. **Bulle**, *Archaist. Griech. Rundplastik* πίν. 7, 50). Ἡ ἐπανάληψις τῶν καθολοκληρίαν ὀρθῶν συλλογισμῶν του εἶναι περιττὴ καταδεικτέα μόνον αἱ ὁμοιότητες τῶν κεφαλῶν τοῦ κρατήρος μας καὶ τῶν ἐμμέσων ἐκείνων ἐκπροσώπων τῆς κεφαλῆς τοῦ προτύπου: τὸ αὐτὸ μακρουλὸν κρανίον καὶ ἡ αὐτὴ ἐπιτήδευσις ἀρχαιότητος διὰ λοξῆς τοποθετήσεως τῶν ὀφθαλμῶν¹ καὶ τοῦ στόματος καὶ ἀπομιμήσεως τοῦ «ἀρχαῖκου μειδιάματος» ἡ κόμμωσις εἶναι ἐπίσης ἡ ἴδια, τόσον ἡ τοῦ κρανίου ὅσον καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ μετώπου, ἡ ὁποία καταπίπτουσα πρὸ τοῦ ὠτός τὸ ὑπερπηδᾷ ἔπειτα καὶ τὸ ἀφήνει ἐλεύθερον καὶ ἡ ὁποία ζωντανεύεται διττῶς: διὰ τῶν πλαστικῶν κυματισμῶν τῆς ὄλης μάξης καὶ διὰ τῶν ἐγχαράκτων κυματιστῶν ἐπίσης ἐπὶ μέρους βοστρύχων (Schmidt). Ἐντελῶς ὅμοιαι εἶναι καὶ αἱ περιεστραμμένοι πλεξίδες τῶν ὤμων ἀκόμη καὶ τὸ διάδημα ἐπανευρίσκεται εἰς τὴν Τύχην τοῦ Μονάχου. Οὐσιώδης διαφορὰ ὑπάρχει μία μόνον, ἡ ἑξῆς: εἰς τὰς κεφαλὰς τοῦ κρατήρος ἡ ρις καὶ τὸ πηγούνι εἶναι περισσότερον μυτερὰ καὶ γενικῶς τὰ χαρακτηριστικὰ ἐδῶ εἶναι περισσότερον γωνιώδη — ἐνῶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ἀθηνᾶς Albani καὶ τῆς Τύχης τοῦ Μονάχου, ἄνκαι ὅμοια κατὰ βάσιν, εἶναι περισσότερον παχέα καὶ στρογγυλά, εἰς ἔκφρασιν δὲ περισσότερον γλυκερά, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν κάμνει ἱκανοποιητικὴν ἐντύπωσιν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὅμως νομίζω ὅτι φρονιμώτερον εἶναι νὰ ἀποδοθῇ ἢ παραποιήσῃς αὕτη εἰς τὸν ἀντίγραφέα καὶ νὰ προτιμηθῇ διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ προτύπου τύπος κεφαλῆς περισσότερον ὅμοιος μὲ τὸν τῶν κεφαλῶν τοῦ κρατήρος. Ἐνισχύεται δὲ ἴσως ἡ γνώμη αὕτη καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μὲ τὸν τύπον αὐτὸν συμφωνοῦν ἄλλα τινα, κατώτερα ὅμως γενικῶς, ἀντίγραφα τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἀκροπόλεως (π. χ. ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ ἐν Δήλῳ ἀρχαῖστικου ἀναγλύφου B.C.H. 1895 σελ. 478. Schmidt ἔ. ἀ. σελ. 23 σημ. 1)².

¹ Καὶ εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ κρατήρος μας ὅπως καὶ εἰς τὸ ἀντίγραφον Albani τὸ ἄνω βλέφαρον δὲν ὑπερτέμνει τὸ κάτω (Schmidt σελ. 25).

² Ἐκφράζω ἐδῶ μετ' ἐπιφυλάξεων μίαν ὑπόθεσιν διὰ τὴν ἀρχαῖκὴν καταγωγὴν τοῦ τύπου τῶν κεφαλῶν τούτων. Τὰ ἀρχαῖκά των στοιχεῖα, ὅπως καὶ τὰ μὴ ταιαῦτα, ἀπαριθμεῖ ὁ Schmidt σελ. 20. Νομίζω ὅτι ἅπαντα (πλὴν τῆς μαλακότητος τῆς μάξης τῆς κόμης, στοιχείου τοῦ 4ου αἰῶνος) ἐπανευρίσκονται εἰς τὴν Ἀθηνᾶν τοῦ ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς Ἀκροπόλεως (ἀριθ. 581) γνωστοῦ, πολὺ περιέργου, ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου τῆς Ἀθηνᾶς ὡς θεᾶς τοῦ τοκετοῦ (Ἀρχ. Ἐφημ. 1886 πίν. 9. Dickins, *Catalogue* κλπ. σελ. 18 κέ. Pfuhl ἐν A. M. 1923 σελ. 132 κέ. K. Lehmann-Hartleben ἐν *Archiv f. Relig.* 1926 σελ. 19 κέ.). Ἡδὴ ὁ Hauser,

Ἀπεδείχθη νομίζω ἀρκετὰ ὅτι αἱ μορφαὶ τοῦ κρατῆρος εἶναι, ἐκάστη καθ' ἑαυτήν, παραλλαγαὶ ἐλαφροὶ περιφῆμου ἀρχαϊστικοῦ προτύπου τῶν ἀρχῶν τοῦ 4^{ου} αἰῶνος. Μὲ τὸ γεγονὸς τοῦτο ὅμως δὲν λύεται ἀκόμη τὸ ζήτημα, πότε ἔγιναν αἱ παραλλαγαὶ αὐταί: ἤδη ἐντὸς τοῦ 4^{ου} αἰῶνος ἢ ὑπὸ τῶν νεοαττικῶν τεχνιτῶν τοῦ 1^{ου} π. Χ. αἰῶνος; Καὶ ἐπειδὴ αἱ μορφαὶ αὗται δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθοῦν ἐκάστη καθ' ἑαυτήν χωριστά, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἀδιάσπαστα μέλη συνθέσεως ἐνιαίας, τὸ ζήτημα πρέπει νὰ διατυπωθῆ καλύτερα ἔτσι: ἐδημιουργήθη ἢ σύνθεσις ἤδη ἐντὸς τοῦ 4^{ου} αἰῶνος καὶ ὁ νεοαττικὸς ἀπλῶς τὴν ἀντέγραψε, ἢ πρῶτος ὁ νεοαττικὸς ἐκλεκτισμὸς τὰς συνήρμωσεν εἰς σύνολον; διότι καὶ αἱ δύο μέθοδοι τοὺς εἶναι πολὺ ἀγαπηταί.

Ἀδιστάκτως ὑποστηρίζω τὴν πρώτην μόνον δυνατότητα. Ἦδη ἡ παρατήρησις ὅτι αἱ Χάριτες ἀποτελοῦν σύνολον αὐστηρῶς ἐνιαῖον δικαιολογεῖ περισσότερον τὴν ἐκδοχὴν αὐτήν. Πράγματι ἄς προσέξωμεν περισσότερον τὸν ρυθμὸν τῆς ἐνότητος ταύτης. Ἡ κίνησις ἀρχίζει διὰ τῆς προβολῆς τοῦ δεξιοῦ ποδὸς τῆς πρώτης μορφῆς καὶ τῆς ἀνυψώσεως τῆς χειρὸς μὲ τὸ ἄνθος, προσέτι δὲ καὶ δι' ἐλαφροῦς προκύψεως τῆς μορφῆς ὀλοκλήρου. Συνεχίζεται ἔπειτα ζωηρότερον ὑπὸ τῆς δευτέρας, αὐτὴ ὅμως προβάλλει τὸν ἀριστερὸν πόδα καὶ τοῦτο εἶναι πλήρες σημασίας: ὄχι μόνον ἀποφεύγεται ἔτσι μονότονος ἐπανάληψις, ἀλλὰ καὶ παρέχεται θαυμαστὸν μέσον *συγκεντρώσεως* ἀλλὰ καὶ ταυτοχρόνου μεταβιβάσεως τῆς κινήσεως εἰς τὴν ἐπομένην κέντρον εἶναι ὁ κορμὸς, ὁ ὁποῖος στρέφεται ὄχι ὀλόκληρος ἀλλὰ κατὰ τὰ τρία τέταρτα πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ προκαλεῖ ἔτσι λεπτὸν συνεχῆ κυματισμὸν μεταξὺ τῆς προηγουμένης (τοῦ ποδὸς) καὶ τῆς ἀκολουθούσης (τῆς κεφαλῆς) κινήσεως. Ἡ κεφαλὴ τέλος στρεφομένη ἐντελῶς πρὸς τὰ πλάγια ἀναλαμβάνει τὴν κίνησιν αὐτήν καὶ τὴν μεταδίδει· δὲν εἶναι ὅμως αὐτὴ ὁ μόνος σύνδεσμος, ἢ μετάβασις καὶ πρὸς τὴν πρώτην Χάριτα καὶ πρὸς τὴν τελευταίαν εἶναι τριπλῆ ἀνάλογος κινήσις: μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς μεσαίας σύνδεσμος εἶναι ἡ

Neuatt. Rel. 168, εἶχε παρατηρήσει ὅτι τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ὑπερβαίνει πᾶν ὅ,τι μᾶς ἴητο μέχρι τοῦδε γνωστὸν περὶ τοῦ κατακόσμου καὶ «κατατηξიტέχνου» ρυθμοῦ τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης (geziert archaisch). Τελευταῖον ὁ Pfuhl, ἔ. ἀ. σελ. 136, ὁμιλεῖ περὶ ἱερατικοῦ ἀρχαϊσμοῦ τοῦ ἀναγλύφου, τοποθετῶν αὐτὸ εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν περσικῶν πολέμων, ἐνῶ ὁ K. Lehmann τὸ χρονολογεῖ ὀλίγον ἐνωρίτερον, περὶ τὸ 500 π. Χ. Κατὰ τῆς παλαιότερας θεωρίας, ὅτι ὁ ἀρχαϊσμὸς τοῦ 4^{ου} αἰῶνος συνεχίζει τὴν τελευταίαν ὑπερεκλεπτυσμένην φάσιν τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης («Κάλαις», προπάντων Hauser ἔ. ἀ. 169 κέ.), ἐγεννήθη τελευταῖον δικαία ἀντίδρασις, ἀφοῦ κατεδείχθη ὅτι οἱ ἀρχαῖστοι οὗτοι χρησιμοποιοῦν καὶ στοιχεῖα τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης πάρα πολὺ παλαιότερα (Schmidt ἔ. ἀ. σελ. 21, 66 - 67 κ. ἀ.). Ἐν τούτοις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ αποκλεισθῇ κατ' ἀρχὴν τὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖστοι τοῦ 4^{ου} αἰῶνος ἐγνώριζαν, καὶ ἴσως καὶ ἰδιαιτέρως ἀγαποῦσαν, ἔργα ὅπως τὸ περὶ οὗ πρόκειται ἀνάγλυφον τῆς Ἀθηνᾶς ἢ καὶ, περαιτέρω, ὅπως τὸ ὑπὸ τοῦ Schmidt δημοσιευθὲν ἀνάγλυφον τῶν δώδεκα θεῶν τοῦ 455 π. Χ. περίπου (Brunn - Bruckmann, Denkmäler κλπ. Taf. 660· εὐρίσκεται ἤδη ἐν Ἀμερικῇ: Bulle, Archais. Griech. Rundplastik, 3 σημ. 1). Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ὁμοιότης τῆς κεφαλῆς τῆς «Ἀθηνᾶς - Εἰλειθυίας» μὲ κεφαλᾶς ἀρχαϊστικᾶς τοῦ τύπου περὶ τοῦ ὁποῖου ὁμιλοῦμεν εἶναι ἀπαραγνώριστος.

δεξιά χεὶρ αὐτῆς, ἡ δυνατὴ πρὸς τὰ ἔμπρὸς κίνησις τῆς χελιδονοσουραῖς καὶ ὁ προβλημένος ἀριστερὸς ποὺς — μεταξὺ τῆς μεσαίας καὶ τῆς τελευταίας ἔχομεν ἀντιστοιχῶς τὴν πρὸς τὰ ὀπίσω στροφὴν τῆς κεφαλῆς τῆς, τὴν ἀριστεράν τῆς χεῖρα καὶ τὸν δεξιὸν τῆς ὀπίσθιον πόδα. Ἡ τελευταία μορφή τέλος κλείει τὴν σύνθεσιν

Εἰκὼν 7α.

με κίνησιν ἀντίστοιχον ἀλλ' ἀντίστροφον πρὸς τὴν τῆς πρώτης: κλίνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἀνασύρει τὸν πέπλον καθ' ὃν τρόπον ἐκεῖνη κρατεῖ τὸ ἄνθος.

Ἔχομεν λοιπὸν ἓνα σύνολον ἀπολύτως κλειστόν, θαυμαστῆς ἐνιαίας ρυθμικότητος, ὅπου ὄλαι αἱ λεπτομέρειαι εἶναι διηρθρωμένοι τόσο σοφὰ ἀλλὰ καὶ μετρίως ζωντανῆν καὶ λεπτὴν διακοσμητικὴν αἴσθησιν ὥστε ἡ ἐσωτερικὴ τῶν ἀναγκαιότητων νὰ μᾶς ἐπιβάλλεται ἀσυζήτητα. Μόνον ἴσως οἱ ἀδιορθῶτως προσκεκολλημένοι εἰς νατουραλιστικὰς προκαταλήψεις θὰ ὠμίλουν ἐδῶ περὶ ἀφυσικότητος τῆς στάσεως κλπ. Τοιαύτη ὅμως σύνθεσις δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι δημιούργημα ἐκλεκτικῶν τεχνίτων, παρατάσσοντος συνήθως *disjecta membra* ἄλλων πρωτοτύπων συνθέσεων. Ὑπάρχει ἄλλωστε εὐτυχῶς καὶ ἡ δυνατότης τῆς βασάνου. Ἡ σύνθεσις, τῆς ὁποίας ἀντίγραφον πιστὸν ἔχομεν ἐπὶ τοῦ κρατήρος, ὑπῆρξε μετρίως σειρὰν τῆς καὶ αὐτὴ πηγὴ ἄλλων παραλαγῶν, ὅπου βλέπομεν καθαρὰ τὴν ἀπόστασιν ποὺ τὰς χωρίζει ἀπὸ τὸ ἀρχικὸν πρότυπον. Εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῆς συλλογῆς Barracco 176 (Schmidt πίν. XVI, 3) ἐπανευρίσκομεν τὸ σύμπλεγμα μᾶς, τὴν φορὰν αὐτὴν ὡς μέλος ἑνὸς ἐκλεκτικῶν πράγματι συνόλου κατὰ τὰ ἄλλα ὅμοιαι σχεδὸν ἐντελῶς αἱ μορφαί, διαφέρουν κατὰ τὸ ὅτι ἡ μεσαία στρέφει μὲν τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω προβάλλει ὅμως ὄχι τὸν ἀριστερὸν πόδα ἀλλὰ τὸν δεξιόν, ὅπως καὶ αἱ δύο ἄλλαι σύντροφοί τῆς ὁμοίας τὰς ἐπανευρίσκομεν καὶ ἐπὶ ἀναγλύφου τοῦ Λούβρου ἐκ Θηβῶν (Schmidt

πίν. XVII, 2), μόνον ὅτι ἐκεῖ κινουῦνται πρὸς τὰ δεξιὰ ὄλαι. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ὁ ἀντιγραφεὺς δὲν ἐνόησε τίποτε ἀπὸ τὸν ρυθμὸν, τὰς λεπτότητας καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἀναγκαιότητα τῆς προτύπου συνθέσεως· διότι ἡ ἀπλῆ στροφή τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ ὀπίσω εἶναι ἐντελῶς ἀδικοιολόγητος ὅταν δὲν συμπληρῶναι ὡς ἀναγκαῖον μέλος τὴν ὄλην κίνησιν τοῦ σώματος· ἐκτὸς τούτου ὁ κατασκευαστὴς τῶν ἀναγλύφων αὐτῶν παρουσίασε τὰς μορφὰς ὄλας κατενώπιον καὶ τὰς ἐστέρησεν ἔτσι ἀπὸ κάθε βάρους, τὸ ὁποῖον προφανῶς ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἀρχικὴν σύνθεσιν. Ὅμοίως δὲν ἐνόησε τὸ πρᾶγμα καὶ ὁ διακοσμήσας τὸν κρατῆρα τοῦ Palazzo dei Conservatori τὸν δημοσιευθέντα εἰς τὸ *Bullettino Comunale VIII (1880)* πίν. VI-VIII (πρὸβλ. καὶ *Reinach Rép. d. Rel. III 198, 1. St. Jones The Sculptures of the Pal. d. Conserv. σελ. 39 καὶ 15, 1*, ὁ ὁποῖος τὸν τοποθετεῖ εἰς τὸν πρῶτον αἰῶνα μ. Χ.). Χρησιμοποιεῖ καὶ αὐτὸς τὰς τρεῖς Χάριτας (*εἰκ. 7αβ*) ὡς παραπλήρωμα ἄλλης παραστάσεως καὶ ἀντιγράφει μὲν τὴν σύνθεσίν μας πιστὰ σχετικῶς κατὰ τὰ ἄλλα, δὲν ἐννοεῖ ὅμως οὔτε αὐτὸς τὸν ρυθμὸν τῆς κινήσεώς των· ἡ μεσαία του Χάρις προβάλλει τὸν ἀριστερὸν πόδα, ὅπως καὶ εἰς τὸν κρατῆρα μας, στρέφει ὅμως καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἀριστερά. Καὶ γενικῶς δὲ ἡ ποιότης τοῦ ἀναγλύφου τούτου δείχνει πολὺ μέτριον τεχνίτην, ἐν συγκρίσει μάλιστα πρὸς τὸν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κρατῆρος. Ἀπλοποιοῦν λοιπὸν οἱ ἐκλεκτικοὶ αὐτοὶ τὴν ἀρχικὴν σύνθεσιν, ὅποιαν τὴν βλέπομεν εἰς τὸν ἰδικὸν μας κρατῆρα, ἐπειδὴ ἡ δυναμικότης των δὲν φθάνει μέχρι τῆς κατανοήσεώς της.

Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἀναγλύφου *Barracco* ὁ *Schmidt* (ἔ. ἀ. σελ. 36-37), ἀκριβῶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀρχαϊστικὴ τριάς παρουσιάζεται ἀμέσως δίπλα εἰς

Εἰκὼν 7β.

μορφάς έντελῶς ἐλευθέρως τέχνης, συμπεραίνει σωστά ὅτι τὸ σύμπλεγμα μας παρελήφθη ὡς ἔτοιμος τύπος· δὲν ἀναφέρει καθόλου τὴν παραλλαγὴν τοῦ Palazzo dei Conservatori καὶ φυσικὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη ὑπ' ὄψει του τὸν τύπον τοῦ νέου κρατήρος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Διὰ τοῦτο δὲν ἐρευνᾷ τὸν τύπον τοῦ ἀναγλύφου Barracco ὡς πρὸς τὸ πρότυπόν του, αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἀνάγλυφον χρονολογεῖ εἰς πρῶτον ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν (300 π. Χ. ἐνωρίτερον), ἀποβλέπων εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἐκεῖ ὑπάρχοντος Ἑρμοῦ καὶ εἰς τὰς ἀναλογίας τοῦ σώματος τῶν Νυμφῶν (κινῆσαι μακρουλαί, ἄνω κορυμνὸς βραχύς, ζώσιμον ὑψηλόν). Ἦδη νομίζω ὅτι ταῦτα ἔχουν ἀνάγκην κάποιας διορθώσεως. Εἶναι τώρα πλέον φανερόν ὅτι τὸ ἀνάγλυφον Barracco εἶναι νεωτέρα ἀλλὰ ἀπλοποιημένη καὶ χειροτερευμένη ἐκδο-

Εἰκὼν 8.

σις τοῦ προτύπου, τοῦ ὁποίου πιστὸν ἀντίγραφον μᾶς δίδει τώρα πρώτην φορὰν ὁ κρατὴρ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Καταλαμβάνει δὲ ἡ πρότυπος αὕτη σύνθεσις ἀξίαν θέσιν πλησίον μιᾶς ἄλλης ὠραιότητας, καὶ πλουσιωτέρας βεβαίως, τῆς ὁποίας τὴν ἀνασύστασιν καὶ τὴν κατανόησιν χρεωστοῦμεν πάλιν εἰς τὸν Ed. Schmidt: εἶναι τὸ σύμπλεγμα τοῦ Διονύσου μετὰ τῶν Ὁρῶν (αὐτ. σελ. 26 κέ. πίν. XVIII 1+2), ἐνταῦθα εἰκ. 8 (= Schmidt εἰκ. σελ. 92). Ὅχι μόνον λεπτομερειακαὶ ὁμοιότητες συνδέουν τὰς δύο συνθέσεις (πρὸβλ. π. γ. τὴν μεσαίαν Χάριτα μὲ τὴν προτελευταίαν Ὁραν, τὴν τοῦ φθινοπώρου ἐπίσης τὸ ἐπὶ τῶν ἄκρων δακτύλων τοῦ ποδὸς βιάδιμα καὶ τὸ ἐπιτηδευμένον τέντωμα τῶν δακτύλων τῆς χειρὸς κ. ἄ. τ.)· ἀλλὰ προπάντων τὰς διαπνέει τὸ αὐτὸ πνεῦμα καὶ ὁ αὐτὸς ρυθμὸς τῆς αὐξούσης ἐντάσεως τῆς κινήσεως. Τοῦτο ἔχων ὑπ' ὄψει ὁ Schmidt, καθὼς καὶ τὰς «λυσιπείους» ἀναλογίας τῶν σωμάτων, χρονολογεῖ τὸ σύμπλεγμα τοῦ Διονύσου καὶ τῶν Ὁρῶν περὶ τὸ 300 π. Χ. καὶ τὸ τοποθετεῖ πολὺ σωστά εἰς λυσιπείων

περιβάλλον. Τῆς συνθέσεως ταύτης ἀδελφὸν ἔργον — καὶ χρονικῶς καὶ στυλιστικῶς — θεωρῶ τὸ πρότυπον τοῦ συμπλέγματος τοῦ κρατῆρος μας. Ἀβιάστως ἐξηγεῖται ἔτσι καὶ τὸ ζώσιμον τῆς πρώτης Χάριτος: εἶναι τὸ πραγματικὸν ὑψηλὸν ζώσιμον τοῦ 4^{ου} αἰῶνος (πρβλ. **Rodenwaldt** ἐν *Röm. Mitt.* 1919 σελ. 65 κέ.), ὃχι ὅμως ἀκόμη τὸ ὑστερώτερον ποὺ βλέπομεν π. χ. εἰς τὰ ἀνάγλυφα **Schmidt** πίν. XII, 1 καὶ XVI, 3. — Ἐκερδίσαμεν λοιπὸν ἔτσι ἀκόμη ἓνα ἀρχαϊστικὸν τύπον τοῦ 4^{ου} αἰῶνος π. Χ. ἀντάξιον τῶν ἤδη γνωστῶν, πηγὴν δὲ καὶ αὐτὸν ἄλλων ποικιλιῶν.

Ἡ σημασία ὅμως τοῦ κρατῆρος μας δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ ὅτι μᾶς δίδει ἀδιάφθορον τὸ πρότυπον τοῦτο. Αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, ὡς νεοαττικὸν ἔργον, εἶναι πρώτης τάξεως. Ἄν μάλιστα συλλογισθῶμεν τὴν μεγάλην σπανιότητα εὐρημάτων νεοαττικῶν ἐν Ἀθήναις ἢ σπουδαιότης του γίνεται ἀκόμη μεγαλύτερα. Ἡ σπανιότης αὕτη τόσον εἶχεν ἐκπλήξει τὸν **Hauser** ὥστε μετὰ μεγάλης δυσκολίας ἔπεισε τὸν ἑαυτόν του νὰ παραδεχθῆ τὰς Ἀθήνας ὡς κέντρον τῶν νεοαττικῶν τὸ ἐδέχθη ἐν τούτοις ἀργότερον (βλ. *Österr. Jahresh.* 1913 σελ. 53 κέ.) καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ διότι ὁ ἐν Ἀθήναις εὐρεθεὶς νεοαττικὸς κρατῆρ τοῦ **Finlay** (Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 127. **Papaspiridi** *Guide* σελ. 48), ἡμίεργος ὢν, δύσκολον ἦτο νὰ εἰσαχθῆ ὡς τοιοῦτος εἰς Ἀθήνας ἄλλοθεν. Πλὴν τούτου, ὁ **Hauser** γνωρίζει ἐξ Ἀθηνῶν μόνον μικρὸν τεμάχιον κρατῆρος μὲ μαινάδα εὐρεθὲν κατὰ τὰς Γερμανικὰς ἀνασκαφὰς τῆς Δ κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως (*A.M.* 1896, 283)¹. Εἰς ταῦτα προσετέθη, ἀναγνωρισθὲν ὑπὸ τῆς **A. v. Netoliczka**, διπλοῦν ἀρχαϊστικὸν ἀνάγλυφον εὐρισκόμενον ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἀκροπόλεως (*Österr. Jahresh.* 1914, 121 κέ. **Walter**, *Reliefs im kl. Akropolismus.* ἀριθ. 310). Δύνανται δὲ νὰ προστεθοῦν ἀκόμη καὶ τὰ ἀνάγλυφα ἀριθ. 259 - 260 τοῦ Ἐθν. Μουσείου (**Stais** σελ. 67. **Papaspiridi** σελ. 82). Τὰ ἀνωτέρω εἶναι σχεδὸν πᾶν ὅτι νεοαττικὸν ἔχομεν ἐξ Ἀθηνῶν. Οὐδενὸς ἢ ποιότης εἶναι καλυτέρα τοῦ μετρίου. Εἶναι ἐπομένως εὐνόητον πόσον εὐεργετικῶς συμπληρῶνει τὴν σειρὰν τὸ νέον ἀπόκτημα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, τὸ ὁποῖον ταυτοχρόνως ἀποτελεῖ καὶ ἐν ἀκόμῃ ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα τοῦ πόσον τοιαῦτα ἔργα ἤμποροῦν πολὺ καλὰ νὰ εὐρίσκωνται ἐν Ἀθήναις εἰς τὸ σπίτι των (βλ. ἤδη καὶ **Lippold** *Korien* σελ. 59 κέ.).

Μίαν ἀκόμη τελευταίαν παρατήρησιν διὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν τοῦ τεχνίτου τοῦ κρατῆρος μας μὲ τὸν ἀρχαϊσμόν. Πολὺ συχνὰ οἱ νεοαττικοὶ μετεχειρίσθησαν ἀρχαϊστικὰς μορφὰς πλησίον ἄλλων ἐντελῶς ἐλευθέρων, παραπληρωματικῶς. Ἀκριβῶς δέ, λέγει ὁ **Hauser** (*Neuatt. Rel.* 178), ἡ ἐνσυνείδητος αὐτῆ ἀνάμιξις τῶν στύλ, τὰ ὁποῖα καὶ οἱ τεχνῖται καὶ τὸ κοινὸν βεβαίως ἠσθάνοντο ὡς διάφορα

¹ Ἡ ἱστορία τοῦ τεμαχίου τούτου εἶναι ἀρκετὰ περίεργος: «ὅπως ἐξάγεται ἐκ τῶν *Billedtavler* τῆς γλυπτοθήκης Ny - Carlsberg 9, 125, τὸ τεμάχιον τοῦτο ἐταξίδευσεν παρὰ πᾶν δίκαιον (*unbefugtermassen*) εἰς *Κολεγχάγην*», παρατηρεῖ ὁ **Hauser** ἔ. ἀ. σελ. 54 σημ. 38.

συνδέοντές τα μάλιστα με γνωστά ὀνόματα καλλιτεχνῶν, ἤτο ὁ λόγος τοῦ ἀρχαϊσμοῦ τῶν νεοαττικῶν. Ὅπωςδήποτε τὸ ἀποτέλεσμα σπανιώτατα εἶναι ἱκανοποιητικόν. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ κρατῆρος μας πρέπει νὰ καταλογισθῇ ἀπολύτως εἰς τὸ ἐνεργητικὸν τοῦ τεχνίτου του τὸ ὅτι δὲν παρεσύρθη εἰς τοιοῦτον ἀνακάτωμα ἀλλὰ περιορίσθη εἰς τὴν λιτὴν ἀρχαϊστικὴν διακόσμησιν. Δείχνει μὲ τοῦτο, νομίζω, ὅτι μὲ τὴν ἀρχαϊστικὴν τέχνην εἶχε κάποια στενωτέραν ἐσωτερικὴν σχέσιν, κάποια ἄμεσον αἴσθησιν τῆς ἰδικῆς τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἐξαιρέτου διακοσμητικῆς τῆς σημασίας. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ μᾶς ἔφερε πολὺ μακρὰ, εἰς τὸ ἄλυτον δηλαδή ἀκόμη πρόβλημα τῶν πηγῶν τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι μόνον τῆς ἀτομικῆς ἀλλὰ προπάντων τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας ὑπόθεσις. Ἦδη ἐξεχωρίσθησαν πολὺ σωστά, νομίζω, ὁ μέχρι καὶ τοῦ Ἀλκαμένους ἀρχαϊσμὸς ἀπὸ τὸν τοῦ 4^{ου} αἰῶνος (Schmidt ἔ. ἀ. σελ. 55 κέ.) — καὶ τοῦτο ἀντιθέτως πρὸς τὸν Bulle (ἔ. ἀ. σελ. 3 καὶ σποράδην πολλαχοῦ), ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει τὴν ἀδιάσπαστον, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, συνέχειαν τοῦ ἀρχαϊστικοῦ ρεύματος, ὑπάρχοντος παραλλήλως πρὸς τὰ ἄλλα τὰ ἀληθῶς σύγχρονα. Ἦσαν ἄραγε καὶ διὰ τοὺς νεοαττικὸς **ὄλους** τὰ ἀρχαϊστικὰ ἔργα ἓν ἐκ τῶν πολλῶν πρὸς ἀντιγραφὴν θεμάτων καὶ τίποτε περισσότερον; Ἡ ἔρευνα ὁμως εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς τὰ πρῶτα τῆς βήματα· καὶ ἄλλως τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τοῦ παρόντος, πολὺ μετριωτέρων ἀξιώσεων, ἄρθρου.

ΣΤΗΛΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Π Ι Ν Α Κ Σ 2

Ὡς τόπος εὐρέσεως τῆς ὠραίας στήλης τοῦ *πίνακος* φέρονται εἰς τὸ εὐρετήριον τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου αἱ Ἀθῆναι καὶ εἰδικῶς ἡ ὁδὸς Δεληγεώργη, παρὰ τὸν Ἁγ. Κωνσταντῖνον. Προέρχεται ἐπομένως ἐκ τάφου ὅστις εὐρίσκετο ἔξω τῶν Θεμιστοκλείων τειχῶν τῆς πόλεως καὶ ὄχι μακρὰν τῆς πύλης ἣτις νομίζεται ὡς ἡ Θριασία. Τὸ σωζόμενον ὕψος τῆς εἶναι 1 μ., τὸ πλάτος 0,56, τὸ πάχος 0,23, πολὺ μεγαλύτερον σχετικῶς πρὸς τὸ πλάτος ἀφ' ὅσον μᾶς ἔχουν συνειθίσει αἱ Ἀττικαὶ στήλαι. Εἰς τὴν πλαγίαν ὄψιν τῆς *εἰκό- νος 1* γίνεται φανερώτερον τὸ ἀσύνηθες τοῦτο πάχος.

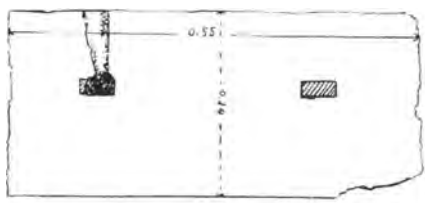
Τὸ κάτω μέρος τῆς στήλης, ἀπὸ τῶν ποδῶν τῶν μορφῶν ἐλλεῖπει, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἐπίκρανον, τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ὑπῆρχεν ἄνω. Διότι εἰς τὴν κορυφὴν τῆς στήλης καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,11 ἀπὸ τῶν ἄκρων αὐτῆς σώζονται δύο ὀπαι ἢ μία τῶν ὁποίων εἶναι πλήρης μολύβδου, χρησιμεύοντος προφανῶς πρὸς σύνδεσιν τοῦ κυρίου σώματος τῆς στήλης μὲ τὸ ἐπίκρανον (σχέδιον *εἰκ. 2*). Ἡ μία τῶν ὀπῶν δὲν ἔχει οὐδὲν ἴχνος μολύβδου, ἐπειδὴ δὲ δὲν φέρει, ὅπως καὶ ἡ ἄλλη, τὸ μικρὸν αὐλάκι τὸ χρησιμεῦον πρὸς χύσιμον τοῦ μολύβδου, εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἡ σύνδεσις τοῦ ἐπικράνου μὲ τὴν στήλην ἔγινε μόνον εἰς τὸ ἐν σημεῖον διὰ τοῦ μολύβδου, εἰς δὲ τὸ ἄλλο δι' ἀπλῆς ἐνθέσεως ἐπὶ τῆς ὀπῆς.

Σαφῆ ἴχνη τῆς διὰ τῆς ὀδοντωτῆς σμίλης ἐπεξεργασίας τοῦ μαρμάρου δια-

Εἰκὼν 1.

κρίνονται ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔβαινε τὸ ἐπίκρανον. Τὸ πλεῖστον μέρος τῆς στήλης κατέχουν αἱ μορφαί, δὲν τελειώνει ὁμως ἀμέσως μετὰ αὐτάς, ἀλλ' ἄνωθεν τῶν ἀκολουθεῖ ἀρκετὸν ἐλεύθερον μέρος. Ὅτι ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἦσαν δεδηλωμένα μετὰ χρώματα τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων ἢ ἴσως ἐπίγραμμα τι εἶναι βέβαιον δὲν ἦτο ὁμως ἡ ἀνάγκη τῆς τοποθετήσεως τῆς ἐπιγραφῆς ἥτις ὤθησε τὸν καλλιτέχνην, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν, νὰ ἀφίση τόσον πολὺ μέρος κενόν. Ὁ λόγος φαίνεται μᾶλλον αἰσθητικός. Ἄν τὸ ἐπίκρανον ἠκολούθει ἀμέσως ἄνω τῶν μορφῶν καὶ ἀφίνετο μόνον μικρὸν μέρος διὰ τὴν χάραξιν τῶν ἐπιγραφῶν ἢ στήλη, ἐξ αἰτίας τοῦ ὑπερβολικοῦ της πάχους θὰ ἔχανε πολὺ

Εἰκὼν 2.

ἀπὸ τὴν ῥαδινότητά της καὶ θὰ ἐφαίνετο κάπως κοντόχονδρη. Βεβαιώνουν τοῦτο, ἄλλωστε, καὶ ἄλλαι — ὀλίγαι σχετικῶς — ἐπιτύμβιαι στήλαι, εἰς τὰς ὁποίας μεταξὺ στήλης καὶ ἐπικράνου μεσολαβεῖ πολὺ περισσότερον μέρος ἀφ' ὅσον ἀπαιτεῖ ἡ τοποθέτησις τῆς ἐπιγραφῆς. Ἡ ἐκ Καρύστου προερχομένη στήλη τοῦ Πρίκωνος (Ἐθν.

Μουσείου 730), ἔργον πιθανώτατα Ἀθηναίου γλύπτου τοῦ τέλους τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος εἶναι ἓν πρόχειρον παράδειγμα. Ἄν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ κατέχει ἐλάχιστον χῶρον, τὸ κενὸν μεταξὺ τῆς κεφαλῆς του καὶ τοῦ ἐπικράνου εἶναι ἐξαιρετικῶς ὑψηλὸν καὶ δὲν ἐξηγεῖται καθόλου μετὰ μόνην τὴν ὑπαρξίν τῆς ἐπιγραφῆς.

Πιθανὸν λοιπὸν φαίνεται ὅτι καὶ εἰς τὴν στήλην τοῦ πίν. 2 ὁ γλύπτης κυρίως διὰ νὰ δώσῃ κάποιον «ἀέρα» εἰς τὸ σύνολον παρενέβαλε τὸ κενὸν τοῦτο τμήμα. Δὲν συνεχίζεται ὁμαλῶς ἄνωθεν τῶν μορφῶν, ἀλλὰ προεξέχει ἐλαφρῶς τοῦ ἄλλου σώματος τῆς στήλης, ὑποβασταζόμενον, τρόπον τινα, ὑπὸ τῶν μορφῶν, αἵτινες ἀποκοτῶν οὕτω καὶ τεκτονικόν τινα χαρακτηῖρα. Στερεῖται, ἄλλωστε, ἡ στήλη πλαγίων παραστάδων καὶ ἄλλου τινος πλαισίου.

Τὸ τελευταῖον ἄνω σημεῖον τῆς στήλης ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ κυμάτιον τὸ περιθέον καὶ τὰς τρεῖς πλευρὰς τῆς στήλης. Μία παραβολὴ μετὰ πλείστας ἄλλας συγχρόνους στήλας πείθει ὅτι, ὅταν τὸ ἐπίκρανον ἔχει σχῆμα ἀετώματος, δὲν ὑπάρχει τὸ κυμάτιον, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ ἀετώματος καὶ τῆς στήλης σχηματίζεται γωνία (βλ. λ. χ. στήλην Θεανοῦς καὶ Κτησίλειω, Guide du Musée National σελ. 138, εἰκ. 22 ἢ τὰς στήλας Conze CXVIII, XLV). Ἄν θελήσωμεν νὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὰ Ἀττικὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα τὰ σύγχρονα ἢ ὀλίγον ἀπέχοντα τῆς στήλης, ἀναλογίαν ὡς πρὸς τοῦτο εὐρίσκομεν εἰς τὸ ἐπιστέγασμα μνημείου τοῦ Κεραμεικοῦ τοῦ 395 π. Χ. τὸ ὀλίγον νεώτερον τῆς στήλης μας, ὅπου εἶναι χαραγμένον μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Δεξιλέω (Ath. Mitt. 1880, σελ. 168, Conze ἀριθ. 1157). Ἄνωθεν τοῦ κυματίου εἶναι ἀνθέμια καὶ ὄχι ἀέτωμα.

Μὲ τὸ ἀνθέμιον ὁμοῦς πλησιάζομεν πρὸς τὰς Ἴωνικὰς καὶ Ἴωνιζούσας στήλας, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι, κατὰ τὸ Β' ἤμισυ τοῦλάχιστον τοῦ Ε' αἰῶνος, μόνον εἰς τὰς ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς χώρας καὶ εἰδικῶς εἰς τὰς Ἴωνικὰς ἢ ἐκεῖνας μέγροι τῶν ὁποίων ἔφθασεν ἡ Ἴωνικὴ ἐπίδρασις (Θεσσαλίαν, Βοιωτίαν) ἐξαιρετικῶς δὲ σπανίως εἰς τὰς Ἀττικὰς ἀπαντοῦν στήλαι μὲ ἀνθέμιον ὅπως δὲ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, δὲν εἶναι μόνον τὸ ἀνθέμιον ποῦ ὑποχρεώνει εἰς τὴν ἐν μέρει τοποθέτησιν τῆς στήλης τοῦ πίνακος μακρὰν τῆς Ἀττικῆς σχολῆς.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς στήλης κατέχει ἡ παράστασις: δύο ἄνδρες, εἰς ἔφηβος καὶ ὁ ἄλλος πωγωνοφόρος ἀνταλάσσου τὴν χειρονομίαν τὴν γνωστὴν μὲ τὸ ὄνομα «δεξιῶσις». Φοροῦν ὁ πρῶτος ἱμάτιον ἀποκαλύπτου τὴν δεξιὰν ὠμοπλάτην καὶ φθάνον μέγροι τῶν γονάτων, ὁ ἄλλος ἱμάτιον μακρύτερον τὸ ὅποιον, ἀνασυρόμενον ἐλαφρῶς ἐπὶ τῆς ὀσφύος καὶ ἀφίνον ἀνοιχτὸν τὸ στήθος, ἀνέρχεται ἔξωθεν τῆς δεξιᾶς χειρὸς πρὸς τὸν τράχηλον καὶ πίπτει πρὸς τὸ ἄλλο σῶμα, συγκρατούμενον ὑπὸ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος καὶ ἀνοιγόμενον ἐλαφρῶς πρὸς τὰ πλάγια. Δὲν εἶναι πολὺ διαφορετικὸς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὅποιον φορεῖ ὁ ἔφηβος τὸ ἱμάτιον ἢ μόνη παραλλαγή εἶναι ὅτι τοῦτο καλύπτει ὀλιγώτερον μέρος τοῦ σώματος του καὶ πίπτει ἀριστερὰ ὀλίγον ἐσωτερικώτερον πρὸς τὸ στήθος, προφανῶς διὰ νὰ παρασταθῇ πλουσιώτερον. Ἄν ἐσύρετο ὀλίγον πρὸς τὸ βάθος, ἢ ἐντύπωσίς του θὰ ἦτο πολὺ ἀσθενεστέρα.

Ἡ ἐξωτερικὴ γραμμὴ τοῦ ἱματίου τοῦ ἐφήβου, ἀπὸ τοῦ τραχήλου καὶ τῆς ὀχέως εἶναι παράλληλος καὶ τονωτικὴ τοῦ περιγράμματος τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος. Τὸ κενὸν τὸ ἀπὸ τῶν γονάτων του ἀρχόμενον καλύπτει κύων, παρασταθεὶς ἀρκετὰ ἀτελῶς καὶ μὲ ἐσφαλμένην τὴν προοπτικὴν τοῦ ὀπισθίου μέρους τοῦ σώματος. Εἶναι οὗτος τὸ ἀναγκαῖον ἀντίρροπον τοῦ μέγροι τῶν ἀστραγάλων φθάνοντος ἱματίου τοῦ ὄριμου ἀνδρὸς καὶ ἐτοποθετήθη ἵνα πληρώσῃ τὸ κενὸν τὸ ὅποιον θὰ ἐσηματίζετο μεταξὺ τῶν γονάτων καὶ ἀστραγάλων τοῦ ἐφήβου.

Ἡ ἀνάγκη αὕτη τῆς συμμετρικῆς παραστάσεως εἶναι αἰσθητὴ καὶ εἰς τὰς ἐλαχίστας λεπτομερείας εἰς τὸν γλύπτην τῆς στήλης. Αἱ μορφαὶ ἀπέχου σκεδὸν ὁμοίως ἀπὸ τὰ ἄκρα τῆς στήλης· μεταξὺ τῶν κεφαλῶν καὶ τῶν συμπλεκόμενων χειρῶν τῶν σχηματίζεται τρίγωνον, τὸ στήθος καὶ εἰς τοὺς δύο παρεστάθη κατὰ τὰ $\frac{3}{4}$ καὶ ὁ κύων, συμπληρῶνον τὸ κενὸν τὸ ἀπὸ τῶν γονάτων τοῦ ἐφήβου μὲ τὴν κεφαλὴν ἐγγίζουσαν τὸ ἄκρον τοῦ ἱματίου ἐξομοιώνει ἀκόμη περισσύτερον συμμετρικῶς τὰς δύο μορφάς. Λαμπρᾶς ἐπινοητικότητος εἶναι οἱ συμμετρικοὶ χιασμοὶ οἱ μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν κινήσεων τῶν ἄκρων ἐκάστης μορφῆς· οὕτω, εἰς τὴν προβαλλομένην καὶ γωνιουμένην δεξιὰν χεῖρα τοῦ νέου ἀντιστοιχεῖ τὸ ἀριστερόν του γωνιούμενον σκέλος, εἰς τὸ ὅποιον πάλιν ἀνταποκρίνεται τὸ ἀριστερόν τοῦ ἄλλου ἀνδρὸς. Εἰς τὴν προβαλλομένην ἀριστερὰν

χειρα τοῦ ἔφηβου ἀνταποκρίνεται ἢ ἑλαφρῶς συρομένη πρὸς τὰ ἔσω δεξιὰ τοῦ πωγωνοφόρου.

Δυσεξήγητος φαίνεται ἡ σχέσις τοῦ ἀρύβαλλου πρὸς τὸν κρατοῦντα αὐτὸν ὄριμον ἄνδρα. Ὅπως γνωρίζομεν ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰς ἐπιτυμβίας στήλας, ἀρύ-

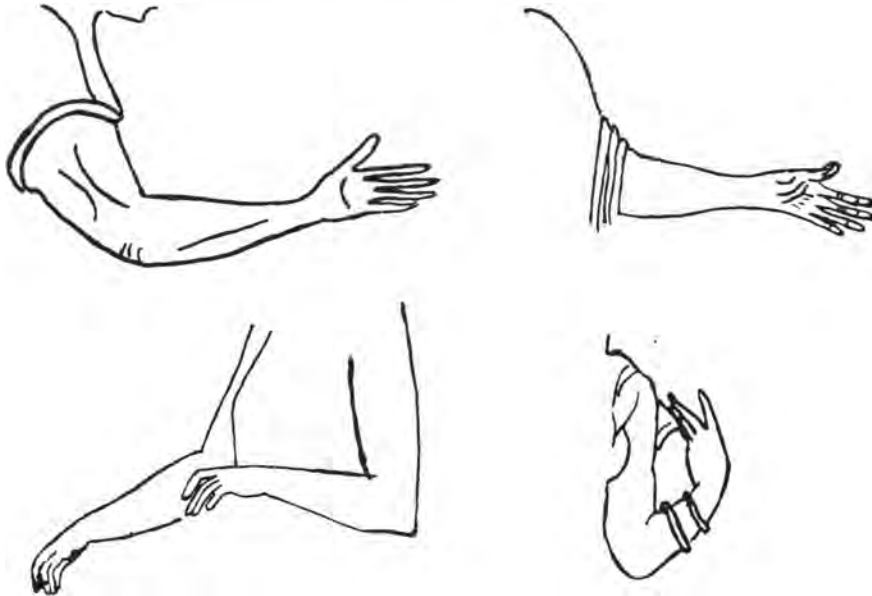
Εἰκὼν 3.

βαλλον κρατοῦν κατὰ κανόνα οἱ γυμναζόμενοι νέοι καὶ οἱ μικροὶ ὑπηρέται των, ποτὲ σχεδὸν ἄνδρες περάσαντες τὴν πρώτην νεότητα. Ἐν τούτοις, εἰς τὴν στήλην τῆς Λυσιστράτης τοῦ Βερολίνου, τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος (Comze LXXII, 304) πωγωνοφόρος ἄνθρωπος κρατεῖ σπλεγγίδα, καὶ ἀγγεῖον ὁμοίας χρήσεως μὲ τὸν ἀρύβαλλον. Καὶ εἰς ἐρυθρόμορφον ἀγγεῖον Furtw. - Reichhold πίν. 105 ὄριμος ἄνθρωπος κρατεῖ σπλεγγίδα, ἀρύβαλλον καὶ σπόγγον (ὅπου ὁμως προφανῶς πρόκειται ταῦτα νὰ δοθοῦν ὡς ἐρωτικὸν δῶρον εἰς τὸν πρὸ αὐτοῦ ἔφηβον), θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι καὶ ἐδῶ ὁ ἀρύβαλλος κρατεῖται ὑπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ ἀλλὰ προορίζεται διὰ τὸν ἔφηβον. Δὲν εἶναι ὁμως ἀπίθανον, θέτων εἰς τὴν χεῖρα τοῦ ἀνδρὸς τὸν ἀρύβαλλον ὁ γλύπτης νὰ ἠθέλησε νὰ δηλώσῃ τὴν ἀθλητικὴν του ιδιότητα.

Ἀκριβῶς κάτωθεν τῶν συμπλεκομένων χειρῶν διακρίνεται ἡ ἀριστερὰ χεῖρ τοῦ ἔφηβου, μὲ κλειστοὺς τοὺς δακτύλους, ἐκτὸς τοῦ δείκτου, ὅστις ἀπομακρυνόμενος τῶν ἄλλων, λυγίζει εἰς ἑλαφρὰν καμπυλωτὴν γωνίαν. Ἡ χειρονομία αὕτη δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ ἰδιαίτεραν σημασίαν, νὰ ὑπαινίσσεται δηλαδὴ συνομιλίαν μετὰ τοῦ ἀνδρὸς, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον τρόπος διαθέσεως τῆς χειρὸς, εἶναι χειρονομία κομψότητος. Τὴν συναντῶμεν ἐνίοτε εἰς τὰ ἀγγεῖα τοῦ τέλους τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος, εἰς τὰ ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Μειδίου καὶ εἰς τὰς συγγρόνους λευκάς ληκύθους. Οὔτω εἰς τὸν ἔφηβον τῆς οἰνοχόης τοῦ Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 1263 εἰκ. 3, ἀποδοθείσης εἰς τὸν Μειδίαν (Beazley, Attische Vasenm. σελ. 462), εἶναι φανερόν ὅτι ὁ ἀνοικτὸς δείκτης τῆς δεξιᾶς χειρὸς δὲν ἔχει κανὲν περιεχόμενον ἀλλ' εἶναι ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς κομψῆς ἐμφανίσεως. Ἄν λοιπὸν εἰς τὴν στήλην μὲ τὸν ἐξέχοντα δείκτην ἐπρόκειτο νὰ δηλωθῇ σχέσις συνομιλίας μεταξὺ

τῶν δύο ἀνδρῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑψώνετο πολὺ περισσότερον ἢ χεῖρ, ὅπως περίπου εἰς τοὺς ἐφήβους τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος (Smith πίν. 38, ἀρ. 47), ἢ ὅπως εἰς τὴν λήκυθον τοῦ «τεχνίτου τῶν καλάμων» τοῦ 400 π. Χ. περίπου (Riezler πίν. 91), ὅπου εἰς τὴν ἀριστερὰν μορφὴν μὲ τὸν ἐξέχοντα δείκτην φαίνεται νὰ δηλώνεται συνομιλία μὲ τὸν νεκρόν.

Βεβαίως ἐντελῶς ἀνοικτὴ πρὸς τὰ ἔξω δὲν πρέπει ν' ἀναζητηθῇ καμμία σχεδὸν χεῖρ ἀπὸ τὸ τέλος ἤδη τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Ὅταν, πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν κλασ-

Εἰκὼν 4. 1) Ἀνδοκίδου, 2) Εὐφρονίου, 3) Τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀχιλλέως καὶ 4) Μειδίου.

σικῶν χρόνων ἐστράφη ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον, ἐξέλιπε τὸ μειδιάμα καὶ ἦλθεν ἡ συγκεντρωμένη σοβαρὰ ἔκφρασις, ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ ἀλλάξῃ ὁ ῥόλος τῆς χειρός. Δὲν τείνεται πλέον αὕτη πρὸς τὰ ἔξω εἰς εὐθεῖαν ἢ ὀλίγον γωνιουμένην γραμμὴν, καὶ μὲ ἀνοικτοὺς τοὺς δακτύλους, ὅπως βλέπομεν εἰς τὰ ἀγγεῖα μέχρι καὶ τοῦ Βρύγου, ἀλλὰ πλησιάζει πρὸς τὸ σῶμα, σχηματίζει γωνίαν παρὰ τὴν ὀσφύν, ἡ παλάμη μαζεύεται ὀλίγον καὶ οἱ δάκτυλοι, συνήθως ἐλαφρῶς κλειστοί, στρέφονται πρὸς τὰ ἔσω. Καὶ ὅταν ἀκόμη εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθῇ κάτι διὰ τῆς χειρός, δὲν παρεκκλίνει ὁ βραχίον ἀπὸ τὴν γωνίαν του οὔτε ἀνοίγονται οἱ δάκτυλοι αἰσθητῶς πρὸς τὰ ἔξω. Ἡ δεξιὰ χεῖρ τῆς Δήμητρος εἰς τὸ Ἐλευσινιακὸν ἀνάγλυφον καὶ τὰ ἀγγεῖα τοῦ «τεχνίτου τοῦ Ἀχιλλέως» εἶναι λαμπρὸν δεῖγμα τῶν ἐπικρατησασῶν νέων τάσεων. Μὲ τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 4 γίνεται περισσότερον κατανοητὴ ἡ ἐξέλιξις τῆς διαθέσεως τῆς χειρός ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς μέχρι τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Ὅτι δὲ ἡ ἀνάγκη τῆς μεταβολῆς ταύτης ὑπηγορεύθη ἀπὸ τὴν γενικωτέραν ἀλλαγὴν τῆς τεχνοτροπίας εἶναι, νομίζομεν, ἀναμφισβήτητον.

Ἐντίθεσιν πρὸς τὴν προχωρημένην τέχνην τῆς στήλης ἀποτελοῦν τὰ κατ' ἀρχαϊκὸν τρόπον ἐσχηματοποιημένα ἄκρα τοῦ ἱματίου τοῦ πωγωνοφόρου ἀνδρός. τὰ ἐνθυμίζοντα τὰ ἀγγεῖα τοῦ αὐστηροῦ ῥυθμοῦ. Φαίνεται ὅμως ὅτι ποτέ, καθ' ὅλον τὸν Ε' αἰῶνα, δὲν ἔπαυσαν ἐντελῶς οἱ καλλιτέχναι νὰ μεταχειρίζονται τὸν συμβατικὸν αὐτὸν τρόπον παραστάσεως τῶν πτυγῶν, αἰσθανόμενοι προφανῶς πόσον ἦτο ἀνώτερος διακοσμητικῶς τῆς κατὰ φύσιν παραστάσεως. Σχηματοποιημένα, ἀλλὰ κάπως περισσότερον πλαστικὰ εἶναι τὰ ἱμάτια τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν ζωφόρον τοῦ Παρθενῶνος (Smith πίν. 37 τρεῖς ἄνδρες δεξιὰ καὶ 38, ἀριθ. 49). Ὅμοίως εἰς τὸ ψηφισματικὸν ἀνάγλυφον τοῦ Ἑθν. Μουσείου 1419 (Σβορώνου, πίν. XXXVII), τὸ ὁποῖον τελευταίως ὁ Kjellberg (Attische Reliefs, σελ. 82 ἐξ.) τοποθετεῖ περὶ τὸ 450. Συχνότερον ὅμως πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς τὴν σχηματοποίησιν ταύτην εἰς τὰ ἀγγεῖα τοῦ τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος (λ. γ. Furtwängler-Reichhold, πίν. 78, 2 αἱ δύο ἀκρῖναι μορφαί), διὰ τὸ ὁποῖον, ἄλλωστε, καὶ ἄλλοθεν βεβαιοῦνται συνειδηταὶ ἀρχαῖστικαὶ τάσεις.

Ὁ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν κύων δὲν ἔχει πολλὴν σχέσιν πρὸς τὰς μορφάς, ὁ προορισμὸς του εἶναι, ὅπως ἀνωτέρω εἶπομεν, καθαρὰ διακοσμητικὸς. Πολὺ μεγαλύτερος εἶναι ὁ ῥόλος τοῦ κυνὸς εἰς τὰς ἐπιτυμβίας στήλας καὶ γενικώτερον εἰς τὴν τέχνην τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Οὕτω εἰς τὴν στήλην τοῦ Ἀλεξήνορος θεωροῦμεν ἀναπόσπαστον τὸν κύνα ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνδρὸς πού τόσον φιλικὰ τοῦ τείνει τὴν ἀκρίδα καὶ εἰς τὴν βάσιν τοῦ Θεμιστοκλείου τείχους (Bull. Corr, Hélién. 1922, σελ. 1 ἐξ.) εὐρίσκομεν χαριεστάτην τὴν ἀπασχόλησιν τῶν ἐφήβων μὲ τὴν ἔριδα τοῦ κυνὸς καὶ τοῦ αἰλούρου. Εἰς τὸ ἀγγεῖον τοῦ Ἐξεκίου, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος (Mon. II, πίν. 22, Klein, Meisters² σελ. 40) μᾶς φαίνεται πολὺ φυσικὸν ὅτι εἰς τῶν Διοσκούρων προτιμᾷ νὰ παίξῃ μὲ τὸν κύνα του, ἀντὶ νὰ ὁμιλῇ μὲ τοὺς ἰδικούς του.

Ἄλλ' ἢ θερμὴ αὕτη σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ ζῶα, πολὺ φυσικὴ διὰ τὸν ἀφελῆ καὶ χαρούμενον ἀρχαϊκὸν ἄνθρωπον, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ θέμα τῆς κλασσικῆς τέχνης. Οἱ ἄνθρωποι τώρα ἔχουν ἀλλάξει καὶ ἐπομένως καὶ τὰ ἰδανικὰ τῶν καλλιτεχνῶν. Εἶναι δυνατὸν νὰ φαντασθῇ κανεὶς τοὺς ἐφήβους τοῦ Παρθενῶνος, πού ἐκφράζουν ἓνα ἀνώτερον ἠθικὸν κόσμον, νὰ παίζουν μὲ ἓνα σκύλον, μίαν γάταν ἢ μίαν ἀκρίδα: Φαίνεται ὅτι τὸ ξεκούρασμα αὐτὸ δὲν τοὺς ἐπέτρεπεν ἢ συνείδησις τοῦ κλασσικοῦ καλλιτέχνου.

Ἄλλάξει λοιπὸν ἀπὸ τὸ τέλος ἤδη τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς ἡ θέσις τοῦ σκύλου εἰς τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης. Μένει μὲν ὡς στοιχεῖον ἀπαραίτητον πρὸς δῆλωσιν τῆς ιδιότητος τοῦ κυρίου του, πρὸς πληρεστέραν δημιουργίαν οἰκογενειακῆς ἀτμοσφαιρας ἢ ἐνίοτε ἀπλῶς πρὸς διακοσμητικὴν ἐντύπωσιν, ἀλλ' ἢ σχέσις του μὲ τὸν ἄνθρωπον ἔχει ἀτονίσει. Μόνον ἐπαρχιακοὶ καλλιτέχναι ὅπως ὁ κατασκευάσας τὴν

θεσπιακὴν στήλην τοῦ τέλους τοῦ Ε΄ αἰῶνος (Jahrb. 1913. πίν. 25α) ἐπιμένουν ἀκόμη νὰ δίδουν εἰς τὸν στυλὸν τὴν θέσιν ποὺ εἶχε παλαιότερον.

Ἡ μελέτη τῆς τεχνοτροπίας τῶν ἐνδυμάτων καὶ τῶν προσώπων θὰ βοηθήσει πολὺ καὶ τὴν χρονολόγησιν τῆς στήλης. Ἐν συγκριθεῖν οἱ δύο ἄνδρες μὲ μορφὰς ἀπὸ τὴν ζωφόρον τοῦ Παρθενῶνος (Smith, πίν. 35, 36, 38), εἶναι φανερὸν ὅτι ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἀμέσως κατόπιν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης. Τὰ ἱμάτιά των δὲν εἶναι βαρέα καὶ δὲν ἔχουν χωριστὴν ἀπὸ τὸ σῶμα ὑπόστασιν, ὅπως εἰς τὰς μορφὰς τῆς ζωφόρου, αἱ σχηματιζόμεναι πτυχαὶ εἶναι πολὺ ἀραιότεραι, μέγα μέρος τοῦ σώματος μένει γυμνὸν πτυχῶν καὶ τότε, ὅπως λ. γ. εἰς τὸν ἀριστερὸν μηρὸν τοῦ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς ἢ ἐπιφάνεια τοῦ ὑφάσματος συμπίπτει μὲ τὸ σῶμα. Ἡ προχωρημένη ἐποχὴ εἶναι φανερὰ καὶ εἰς τὰ πρόσωπα. Ἐν καὶ ἀνήκουν ταῦτα εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ Παρθενῶνος, δὲν ἔχουν πλέον τὴν ἐνεργητικότητα καὶ τὸ νευρῶδες τῶν μορφῶν τῆς ζωφόρου (βλ. λ. γ. Ποσειδῶνα, Smith 36-37), ἀλλὰ τείνουν μᾶλλον πρὸς τὴν ἀκαδημαϊκότητα. Αἱ γραμμαὶ τῶν βλεφάρων εἶναι πολὺ ἐλαφραὶ καὶ παρεσιάθησαν προοπτικώτερον, οἱ βόστρυχοι τῆς κόμης δὲν χωρίζονται μετὰξύ των, ἀλλ' ἔχουν ἀποδοθῆ μᾶλλον ζωγραφικῶς, παρὰ σχεδιαστικῶς. Μὲ καλὴν πλαστικὴν ἀντίληψιν ἔχουν ἀποδοθῆ αἱ ἀνατομικαὶ λεπτομέρειαι τοῦ στήθους καὶ τὸ περίγραμμα τοῦ ὤμου καὶ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος τοῦ νέου, καθὼς καὶ αἱ κάτωθεν τοῦ βραχίονος συγκεντρωθεῖσαι πτυχαὶ τοῦ ἱματίου.

Πρέπει λοιπὸν διὰ τοὺς λόγους τούτους νὰ τοποθετήσωμεν τὴν στήλην εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ Ε΄ π. Χ. αἰῶνος. Μὲ τὰ γλυπτὰ τῆς βάσεως τοῦ Ἀγορακρίτου (Guide σελ. 64, Σβορώνου Ἐθνικὸν Μουσεῖον, πίν. XLI-XLII) τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργου καὶ τὴν ἀγγειογραφίαν τοῦ Μειδιακοῦ κύκλου ἔχει πολλὰς ὁμοιότητας ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν. Βεβαίως μὲ τὴν ὑπέροκτον καὶ ἐρωτικὴν διάθεσιν τῶν καθ' αὐτὸ Μειδιακῶν ἀγγείων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη πολὺ στενὴν ἀναλογίαν μία ἐπιτυμβία στήλη, ὅσον καὶ ἂν ἀνήκη εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν· ἀλλὰ πολὺ περισσότερον ἐνθυμίζει συγχρόνους λευκὰς ληκύθους, ποὺ ὡς ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου χαρακτῆρος των ἐκφράζουν τὸν ἴδιον ἠθικὸν κόσμον.

Ἐντελῶς ἀντίθετος πρὸς τὴν καθαρῶς Ἀττικὴν τεχνοτροπίαν εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἀναγλύφου. Ἰδιαιτέρον γνῶρισμα τῶν Ἀττικῶν ἀναγλύφων εἶναι ὅτι τὸ περίγραμμα τῶν μορφῶν χωρίζεται ὑδρομερῶς ἀπὸ τοῦ βάθους, δὲν συμπίπτει μὲ αὐτό, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰς μορφὰς τῆς στήλης. Ἡ βαθμιαία μετάβασις λ. γ. τοῦ ἱματίου τοῦ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν, ἰδίως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μέρος, καθὼς καὶ τοῦ ἱματίου τοῦ νέου ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω, ἐπίσης δὲ τῶν περιγραμμάτων τῶν λαιμῶν ματαίως θὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὰς γνησίως Ἀττικὰς στήλας, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς πλέον ἀρχαϊκὰς, ὅπως τοῦ Ἀριστίωνος (Conze II, Rodenwaldt das Relief, πίν. 6), τὴν ἐκ τῶν μακρῶν τειχῶν στήλην

(A.M. 1907 σελ. 514), ἢ εἰς τὰ ἀρχετὰ ἔτη νεώτερα ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (Dickins, Catal. ἀριθ. 577 καὶ 581, σελ. 117-118). Καὶ ὅταν ἀκόμη τὸ ἀνάγλυφον εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐλαφρόν, ὅπως εἰς τὴν βᾶσιν ἀπὸ τὰ Λαμπρικὰ (Conze, XI, Collignon, Statues funér. εἰκ. 15) μία καθέτως ἀχθεῖσα γραμμὴ χωρίζει ἀδρῶς τὸ περίγραμμα ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Ἀκόμη περισσότερο εἰς τὰς στήλας τοῦ τέλους τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος, ὅποτε ἡ ἀναγλυφικὴ ἔξαρσις εἶναι κατὰ κανόνα πολὺ μεγαλυτέρα παρὰ εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν.

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς προσκειμένους εἰς τὴν Ἀττικὴν παράδοσιν οἱ Ἴωνες καλλιτέχναι προτιμοῦν τὸ ἀπαλὸν σβύσιμον τῶν περιγραμμάτων, τὸν σχεδὸν ταυτισμὸν τῶν μὲ τὴν ἐπιφάνειαν. Τὰ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Θάσου ἀνάγλυφα (Mon. Piot XX, πίν. 4), τὸ ἀνάγλυφον τῶν «Ὁρῶν» τοῦ Μονάχου (Arnold-Amelung E. A. 2954), τὸ ὁποῖον ὁ Langlotz (Frühgriechische Bildhauersch. σελ. 134, πίν. 86 b) ἀποδίδει εἰς τὴν χιακὴν σχολὴν, ἢ ἐκ Κύθνου στήλη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (Buschor, Olympia εἰκ. 26), τὸ ἐκ Θάσου νεκροδείπνον (Jahrb. 1913, πίν. 26) εἶναι πρόχειρα παραδείγματα τῆς τεχνοτροπίας αὐτῆς τῶν Ἰώνων γλυπτῶν, τὴν ὁποίαν ἀκόμη περισσότερο χαρακτηρίζουν τὰ θαυμαστῆς ἐλαφρότητος ἀνθέμια τῶν Σαμιακῶν στηλῶν (τελευταῖον Εὐαγγελίδης Ἀρχ. Ἐφ. 1924 σελ. 63 ἐξ. εἰκ. 10-12). Ἀπὸ τὴν ἰδίαν διάθεσιν προέρχεται καὶ ἡ λεπτότης τῶν πτυχῶν τῶν Σαμιακῶν γυναικείων ἀγαλμάτων, τῶν ὁποίων ἡ Ἥρα τοῦ Χηραμύου καὶ ἡ Φιλίπη τοῦ Μουσείου τοῦ Τηγαίου εἶναι ἀπὸ τὰ γοητευτικώτερα. Ὅπως δὲ αἱ πτυχαὶ τούτων δὲν σταματοῦν ἀποτόμως εἰς τὴν βᾶσιν τῶν ἀγαλμάτων καὶ ὅπως εἰς τὰ Ἴωνικὰ ἀνάγλυφα τὰ περιγράμματα τῶν μορφῶν τελειώνουν μὲ ἐλαφρότητα ἐπάνω εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, οὕτω, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Δωρικὸν ῥυθμὸν, δὲν σταματοῦν ἀποτόμως, ἀλλὰ βαθμιαίως σβύνουν ἄνω καὶ κάτω αἱ ῥαβδώσεις τοῦ Ἰωνικοῦ κίονος.

Παρ' ὅλα ὅμως τὰ Ἴωνικὰ γνωρίσματα τῆς στήλης — ἀνθέμιον, ἐργασίας τοῦ ἀναγλύφου — ἢ κατὰ τὰ ἄλλα τεχνοτροπία εἶναι καθαρῶς Ἀττικὴ. Ἡ ἀπόδοσις τῶν ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν μὲ τὴν χαρακτηριστικῶς Ἀττικὴν πλαστικότητα, καὶ αἱ πτυχαὶ τὸ ἦθος τέλος τῶν μορφῶν μαρτυροῦν χεῖρα καὶ διανοητικότητα Ἀθηναίου γλύπτου.

Ἀπὸ τὴν Ἀττικὴν σχολὴν ὅμως ἀπομακρύνει μία ἄλλη ιδιότης τῆς στήλης, τὸ ἐξαιρετικὸν **πάχος** αὐτῆς, 0,23, πρὸς πλάτος 0,56, τὸ ὁποῖον ματαίως θὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὰς συγχρόνους Ἀττικὰς στήλας. Ἡ μὲν στήλη τῆς Ἡγησοῦς λ. γ. ἔχει πάχος 0,13 πρὸς πλάτος 0,97 ἢ ἐκ Σαλαμῖνος μὲ τὸν νεανίαν καὶ τὸν κλωβὸν C. Conze CCIV, Guide εἰκ. 19) πάχ. 0,07 πρὸς πλάτος 0,81, καὶ ἡ ὀλίγον ἀρχαιότερα στήλη τῆς οἰκογενείας τῶν Ἰφιστιαδῶν (Conze CCXXXIX) πάχος 0,06 πρὸς πλάτος 0,55. Μόνον εἰς τὸ Βοιωτικόν, ἰδιαιτέρως δὲ τὸ **Θεσπιακόν**

ἐργαστήριον ἀπαντοῦν στήλαι μὲ τοιοῦτον πάχος· ἢ ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἐπίδρασις τῆς Ἰωνικῆς τέχνης εἶναι πλέον ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας κατόπιν τῆς βασικῆς ἐργασίας τοῦ Rodenwaldt (Jahrb. 1913). Ἡ διατήρησις ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν γλυπτῶν τοῦ πάχους τούτου ἀκόμη καὶ εἰς τὸν προχωρημένον Ε' αἰῶνα πρέπει πιθανώτατα νὰ θεωρηθῇ ἀποκλειστικῶς τοπικὴ προτίμησις, δὲν πιστεύομεν δὲ ὅτι ἐξηγεῖται μόνον ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ Θεσπιακοῦ μαρμάρου, τὸ ὅποῖον δὲν δύναται λέγουν, χωρὶς κίνδυνον νὰ ἐκλεπτυνθῇ ὅπως τὸ Πεντελήσιον. Φαίνεται μᾶλλον ὅτι οἱ Βοιωτοί, ἀνέκαθεν ἐπαρχιῶται, χωρὶς ἰδικὴν τῶν πνευματικῆν καὶ καλλιτεχνικῆν ζωὴν ἐθεώρησαν ἀπαραίτητον τὸ πάχος διὰ τὴν μνημειώδη — κατὰ τὴν ἰδικὴν τῶν ἀντίληψιν — ἐμφάνισιν τῶν στηλῶν. Ὁ ὄγκος ἦτο δι' αὐτοὺς στοιχεῖον μεγαλυτέρας ἐπιβολῆς. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτον τὸ εἰς μερικὰς στήλας τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν παρατηρούμενον: ὅπου ὑπάρχει μίμησις Ἀττικῆς τεχνοτροπίας, τὸ πάχος εἶναι ἐλάχιστον, μολονότι τὸ μάρμαρον εἶναι Θεσπιακόν. Οὕτω συμβαίνει εἰς τὴν στήλην ἐφήβου κρατοῦντος πτηνὸν (ἀριθ.

Εἰκὼν 5.

Μουσείου Θηβῶν 39, παλαιοῦ εὔρετ. 46), τοῦ 6' ἡμίσεως τοῦ Ε' αἰῶνος, τὴν κατασκευασθεῖσαν ὑπὸ ἐγχωρίου γλύπτου, κατὰ μίμησιν Ἀττικοῦ προτύπου. Πόσον δὲ διετηρήθη ἢ προτίμησις τῶν Βοιωτῶν γλυπτῶν πρὸς τὸ πάχος φαίνεται καλῶς εἰς ὀλίγα ἀνθήμια στηλῶν εὑρισκόμενα εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μουσείου Θηβῶν ἐν τούτων, τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος, ἀπεικονίσθη εἰς τὴν εἰκ. 5. Ἐνῶ εἰς ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς Ἀττικὰς στήλας μόνον εἰς τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν παρίσταται τὸ ἀνθῆμιον, ἐδῶ συμβαίνει τὸ παράδοξον νὰ ἐπεκτείνεται τοῦτο καὶ εἰς τὰς πλευράς, προφανῶς διότι αὗται εἶναι πολὺ παχεῖαι καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ μείνουν ἀκάλυπτοι. Ἴσως ἐν τοιοῦτον ἀνθῆμιον, ἀρχαιοτέρας φυσικῆς τεχνοτροπίας, νὰ ἐκάθητο καὶ ἐπὶ τῆς στήλης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

Δεδομένης ὅμως τῆς ἰσχυρᾶς ἀναμίξεως μὲ Ἀττικὴν τέχνην εἶναι πολὺ πιθανώτερον ὅτι τὸ ἀνθέμιον περιορίζετο μόνον εἰς τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν. Τὰ ἀνθέμια τοῦ θριγκοῦ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργου (Waldstein, the Argive Heraeum I, σελ. 124 εἰκ. 61) καθὼς καὶ τὰ ὀλίγον νεώτερα τοῦ ἐκ Κεραμεικοῦ μνημείου τοῦ 394 π. Χ. (Ath. Mitt. 1889, σελ. 407) βοηθοῦν εἰς τὸ νὰ ἀναπαραστήσωμεν κάπως τὴν μορφήν τοῦ ἀνθεμίου τῆς στήλης.

Ἡ ἀνάμιξις Ἀττικῶν, Ἰωνικῶν καὶ ἐπαρχιακῶν χαρακτηριστικῶν ἐπὶ μιᾶς στήλης εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀπροσδόκητος διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Εἰς ὀλίγον παλαιότερους χρόνους, ἀμέσως μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ε΄ αἰῶνος, ὅποτε ἡ τέχνη τῶν Ἀττικῶν στηλῶν τοῦ Ε΄ αἰῶνος εὐρίσκετο εἰς τὰς ἀρχάς της μία τοιαύτη ἐμφάνισις δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήσῃ· ὁ Rodenwaldt παραδέχεται (Jahrbuch 1913 σελ. 320) Ἰωνικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ μερικῶν Ἀττικῶν στηλῶν τῶν περὶ τὸν Παρθενῶνα χρόνων. Εἰς τὸ **Βοιωτικὸν** ἔργαστήριον ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴν ἀκόμη ἐποχὴν ἀλληλοσυγκρούονται αἱ Ἀττικαὶ καὶ Ἰωνικαὶ ἐπιδράσεις. Ἡ ἐκ Θεσπιῶν στήλη τοῦ Ἀγάθωνος καὶ Ἀριστοκλέους (Att. Mitt. 1878 πίν. III, Br. Br. 37), τοῦ τέλους τοῦ 5' αἰῶνος, ἔργον πιθανώτατα ἐντοπίου καλλιτέχνου, μαρτυρεῖ Ἀττικὴν ἐπίδρασιν. Ἔργον Ἀθηναίου γλύπτου ἐθεώρησε δικαίως ὁ Rodenwaldt τὴν στήλην τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν Bull. Corr. Hell. 1907, σελ. 204, εἰκ. 13, τοῦ τύπου τοῦ Ἀριστίωνος. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος Ἰωνικῆς τεχνοτροπίας εἶναι, ἐκτὸς τῆς στήλης τοῦ Ἰωνος Ἀλξήνορος, ἡ δυστυχῶς ἐξαφανισθεῖσα στήλη τῆς Λειβαδιᾶς ἡ τελευταῖον ὑπὸ τοῦ Maebius δημοσιευθεῖσα (A.M. 1916, πίν. XII, σ. 172). Ὀλίγον ἀργότερον, πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ἡ ἐκ Θηβῶν στήλη τοῦ Ἰπέως τῆς Βοστώνης (Caskey, Catal. σελ. 22) εἶναι καλὸν παράδειγμα τῆς ἐξακολουθούσης ἐπιδράσεως τῆς Ἰωνικῆς τέχνης.

Ἔχομεν λοιπὸν διὰ τὰς τάσεις τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς εἰς τὰς Βοιωτικὰς στήλας τὸν ἑξῆς πίνακα :

Στήλη Τανάγρας Κιτύλου καὶ Δέρμους = Ἐγχωρίας κατασκευῆς.

Στήλη Γάθωνος καὶ Ἀριστοκλέους, Br. Br. 37 = Ἔργον Βοιωτοῦ γλύπτου μὲ ἐπίδρασιν τῆς Ἀττικῆς τέχνης.

Στήλη ἐκ Θηβῶν B.C.H. 1907, σελ. 207 = Ἀσφαλῶς Ἀττικὸν ἔργον.

Στήλη Βοστώνης A.J.A. 1911, 293 κξ. = Ἔργον Βοιωτοῦ γλύπτου.

Στήλη Ἀλξήνορος = Ἰωνικὸν ἔργον.

Στήλη Λειβαδιᾶς A.M. 1916, πίν. XII = Ἰσχυρὰ Ἰωνικὴ ἐπίδρασις, ἂν ὄχι Ἰωνος γλύπτου.

Ἰπέως Βοστώνης Caskey, Catal. σελ. 22 = Ἐντόπιον ἔργον μὲ Ἰωνικὴν ἐπίδρασιν.

Διὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα, ἀπὸ τοῦ 450 περίπου καὶ κατόπιν δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ νὰ παραπέμψῃ εἰς τὸν Rodenwaldt, ὅστις (Jahrb. 1913 σελ. 309 ἐξ.) καθώρισε τελείως τὴν ὄψιν καὶ τὰς ἐπιδράσεις τοῦ Θεσπιακοῦ ἐργαστηρίου.

Τὸ πολὺ-πολὺ θὰ εἶχε κανεὶς νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ χρονολόγησιν μερικῶν Θεσπιακῶν στηλῶν ὅπως λ. χ. τῆς Ἀμφωττοῦς.

Ἡ πάλη μεταξὺ Ἰωνικῆς καὶ Ἀττικῆς τεχνοτροπίας φαίνεται ὅτι εἰς τὴν Βοιωτίαν ἔλαβε τέλος κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ Ε΄ αἰῶνος, μὲ τὴν τελείαν ἐπικράτησιν τῆς Ἀττικῆς. Καὶ εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα ἡ παρακολούθησις τῆς ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν γλυπτῶν ἐρμηνείας τῆς Ἀττικῆς τεχνοτροπίας. Ἀντὶ τῆς θαυμασίας πλαστικότητος τῶν Ἀττικῶν στηλῶν οὗτοι δίδουν ἐπίπεδα, ἀντὶ τῆς εὐγενικῆς ἐκφράσεως τῶν Ἀττικῶν μορφῶν οὐδετέραν ἢ κενὴν ἔκφρασιν. Οὕτω λ. χ. εἰς τὴν στήλην τῆς Φιλωτέρας τοῦ Μουσείου Θηβῶν (Κεραμοπούλου, Θηβαϊκὰ σελ. 247 εἰκ. 178), καθὼς καὶ εἰς τεμάχιον ἐπιτυμβίας στήλης (Μουσείου Θηβῶν ἀριθ. 41) τὸ ἐπὶ τῆς ἔδρας πίπτον ἱμάτιον εἶναι ἀνυπόφορα ἐπίπεδον, ἐνῶ εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ γλύπτης ἀντιγράφει πιστῶς Ἀττικὸν πρότυπον.

Κάπως περισσότερον ἐπιτήδειος ἦτο ὁ γλύπτης τῆς στήλης τῆς *εἰκόνοσ Β* (Μουσ. Θηβῶν 472), ἣτις εἶναι κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέρουσα ὡς χαρακτηριστικὴ τῆς τελείας ἐπικρατήσεως τῆς Ἀττικῆς τέχνης ἐπὶ τῆς Βοιωτικῆς κατὰ τὸ 420-410. Ὅλα ἀπὸ τοῦ σχήματος τῆς στήλης μὲ τὸ ἀέτωμα καὶ τὸ λεπτὸν πάχος μέχρι τῆς παραστάσεως τῶν ἐνδυμάτων καὶ τῆς στάσεως τῶν μορφῶν ἔχουν παραληφθῆ ἀπὸ Ἀττικὸν πρότυπον. Ἐχει μὲν ἀποφύγει ὁ γλύπτης τὰ ἐπίπεδα καὶ προσεπάθησε νὰ δώσῃ κάποιαν πλαστικότητα, ἀλλὰ δὲν ἐνόησε τίποτε ἀπὸ τὴν λεπτότητα τῆς τέχνης καὶ τὸν ἀνώτερον κόσμον τῶν Ἀττικῶν στηλῶν. Αἱ πτυχαὶ τοῦ χιτῶνος λ. χ. τῆς καθημένης μορφῆς εἶναι ἀνύπαρκτοι καὶ τοῦ ἱματίου ξηραί, αἱ χεῖρες χωρὶς λεπτότητα εἰς τὰς ἀρθρώσεις καὶ ἀνέκφραστοι. Ὅσον διὰ τὰ πρόσωπα, ἡ διακριτικὴ θλίψις καὶ ἡ βαθεῖα ἔκφρασις τῶν συγχρόνων Ἀττικῶν στηλῶν ἐμφανίζονται ἐδῶ ὡς ἀκαμψία καὶ μικροαστικὴ κενότης. Καὶ ὅμως ὁ γλύπτης τῆς στήλης αὐτῆς θὰ ἐπίστευεν ἀσφαλῶς ὅτι παρουσίασεν Ἀττικὸν ἔργον!

Ἀντιθέτως εἰς τὴν στήλην τοῦ Ἐθν. Μουσείου τοῦ πίνακος 2 ἡ προσαρμογὴ πρὸς τὸ Ἀττικὸν πνεῦμα εἶναι σχεδὸν τελεία. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν τῶν μορφῶν καὶ τὴν πλαστικότητα τῶν γυμνῶν ἰδίως μερῶν καὶ τὴν διαφάνειαν τῶν ἱματίων ἡ ἐργασία εἶναι γνησίως Ἀττικὴ. Ἡ Ἰωνικὴ ἐκτέλεσις τοῦ ἀναγλύφου ὀφείλεται εἰς τὴν διατηρουμένην ἀκόμη Ἰωνικὴν παράδοσιν, ἐνῶ τὸ ἀνθέμιον καὶ ἰδίως τὸ πάχος τῆς στήλης φαίνονται κληρονομία τῆς Βοιωτικῆς καταγωγῆς τοῦ καλλιτέχνου. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν, νομίζω, Ἀθηναῖος γλύπτης ἔχων ἰσχυρὰν τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀρμονίας καὶ ἐργαζόμενος εἰς πεντελήσιον μάρμαρον νὰ ἔδιδε τοιοῦτον πάχος εἰς στήλην μάλιστα σχετικῶς χαμηλὴν καὶ μὲ ἐλαφρὰν ἀναγλυ-

φικὴν ἔξαρσιν, εἰς τὴν ὁποίαν φυσικὰ πρέπει νὰ ἀντιστοιγῇ ἕλαφρὰ μόνον προέκτασις τοῦ πάχους πρὸς τὸ βάθος. Τελευταῖον, ὁπότε ἐτοποιηθῆ ἡ στήλη πλη-

Εἰκὼν 6.

σίον ἄλλων Ἀττικῶν στηλῶν ἔγινε περισσότερο φανερόν ὁ ξενότροπος χαρακτήρ της καὶ μία ἐπιτοπία μελέτη της εἶναι πολὺ διδακτικὴ.

Ἔχομεν λοιπὸν κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ε' αἰῶνος εἰς μέσας Ἀθήνας ἐνωμένας τρεῖς τεχνοτροπίας, Ἀττικὴν, Ἰωνικὴν καὶ Βοιωτικὴν. Εἰς ὀλίγον ἀρχαιοτέραν

ἐποχὴν, 440 π. Χ., ὁπότε ἡ σχολὴ τῶν Ἀττικῶν στηλῶν εὐρίσκετο ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς τῶ τοιοῦτον θὰ ἦτο εὐεξήγητον. Τώρα ὁμως, ὁπότε τὸ Ἀττικὸν ἐργαστήριον τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν ἔχει καὶ ἰσχυρὰν παράδοσιν καὶ ἀνθεὶ ὅσον οὐδέποτε, μόνον ξένοι καλλιτέχναι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑφίστανται τόσον διαφορετικὰς ἐπιδράσεις. Εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν εὐρέθη εἰς ὀλίγον ἀρχαιότεραν ἐποχὴν καὶ ὁ γλύπτης τοῦ μεγάλου Ἐλευσινιακοῦ ἀναγλύφου, τοῦ ὁποίου τὸν ὄχι τελείως Ἀττικὸν χαρακτῆρα ἔχει τονίσει ὁ Rodenwaldt (Jahrb. 1913, εὐρῶν σχέσιν τοῦ Τριπτολέμου πρὸς Ἴωνικὸν πρότυπον. Εἰς τοιοῦτον ἐργαστήριον μὲ ἰσχυρὰν Ἴωνικὴν ἐπίδρασιν, εὐρισκόμενον κάπου μεταξὺ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας πιστεύει τελευταῖον καὶ ὁ Buschor (A.M. 1928) καὶ ἐντοπίζει εἰς αὐτό, ἐκτὸς τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἀναγλύφου, τὸ ἀνάγλυφον τῶν Χαρίτων τοῦ Βοιωτοῦ Σωκράτους (Br. Br. 654 β). Ἡ ἐκ Μεγάρων στήλη Sabouroff (Furtwängler, Sam. Sabouroff I, πίν. 5, Buschor, Olympia σελ. 36), μὲ καταφανῆ Ἴωνικὴν τεχνοτροπίαν πρέπει πιθανώτατα νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν αὐτὴν καλλιτεχνικὴν περιοχὴν.

Πρὸς ταύτην τὴν σειρὰν μνημείων περισσότερον πάσης ἄλλης φαίνεται νὰ ἔχη κάποιαν συγγένειαν ἡ στήλη τοῦ πίνακος 2, ὅπου ἠνώθησαν μὲ πολὺ ἐπιτυχῆ τρόπον τρεῖς σχολαί, Ἴωνικὴ, Ἀττικὴ καὶ ἡ ἐπαρχιακὴ Βοιωτικὴ. Καὶ εἶναι διὰ τοῦτο κυρίως σημαντικὴ, ὡς βεβαιώνουσα διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν βαθμιαίαν ἀπορροφητικὴν ἐνέργειαν τὴν ὁποίαν ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν ξένων καλλιτεχνῶν ἡ μεσουρανοῦσα τότε Ἀττικὴ τέχνη.

ΣΕΜΝΗ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ

ΠΑΛΑΙΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑΙ ΤΑΦΑΙ ΕΝ ΘΗΒΑΙΣ

Κατ' Αύγουστον καὶ Σεπτέμβριον τοῦ 1910 ἀνέσκαψα ἐν Θήβαις τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος¹ κείμενα ἐπὶ λόφου προέχοντος ἀμέσως ἐγγὺς πρὸς βορρᾶν τοῦ σημερινοῦ εἰς τὸ ἐξωκκλήσιον τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ προσηρητημένου νεκροταφείου τῆς νῦν πόλεως².

Τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο φαίνεται, ὅτι λειτουργεῖ ἐνταῦθα ἀπὸ αἰώνων, διότι εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ χριστιανικοὶ τάφοι κτιστοί, οἳ δὲν συνηθίζονται ἐν τοῖς χρόνοις ἡμῶν ἐνταῦθα (πρβλ. καὶ *Θηβαϊκὰ* σελ. 314-5), οὔτε δὲ πιθανῶς καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὅτε ἀνεπίδεικτος καὶ πτωχὸς θὰ ἦτο ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῶν Θηβῶν (πρβλ. Ross *Wanderungen in Griechenland 1851* σελ. 22, 24 *Θηβαϊκὰ* σελ. 312). Πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας ὅμως διήλθον αἱ Θῆβαι περίοδον δόξης καὶ ἦσαν μεγάλαι καὶ εὐδαίμονες, μάλιστα δ' ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Φραγκοκρατίας (ᾶρα Miller - Λάμπρου ἔ. ἀ. I σελ. 13 ἐξ. 16, 37, 331, 466 κ. ἀ.). Ἡ βυζαντιακὴ αὕτη ἀκμὴ τῶν Θηβῶν εἶνε ἡ μεγίστη, ἦν ἐγνώρισεν ἡ πόλις αὕτη μετὰ τὴν ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου καταστροφὴν, καὶ προήρχετο κυρίως ἐκ τοῦ γεωργικοῦ πλούτου τῆς χώρας καὶ τῆς βιομηχανίας τῆς μετᾶξης, ἐπειδὴ ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως οὐδαμῶς ἢ ἐλάχιστα, ὡς φαίνεται, ἐξετάθη ἔκτοτε ἔξω τοῦ περιτειχίστου λόφου τῆς ἱστορικῆς Καδμείας (ᾶρα *Θηβαϊκὰ* σελ. 272 ἐξ. 277 ἐξ. 308 ἐξ. 312). Τὰ δὲ βυζαντιακὰ ὄστρακα εἰς τοὺς περὶ τὴν Καδμείαν

¹ ᾶρα Α. Κεραμοπούλλου *Θηβαϊκὰ* = *Ἀρχ. Δελτίον* III 1917, 34 ἐξ. καὶ πίνακα ἐν ἀρχῇ.

² Ὁ Οὐίλλιαμ Μίλλερ ἐν τῇ *Ἱστορίᾳ τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι* (μετάφρ. ἑλληνιστὶ Σπ. Λάμπρου) I σελ. 104 εἰκάζει, ὅτι ἡ ἐκκλησία αὕτη τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ εἶνε ἡ αὕτη τῆ «ἐκκλησίᾳ τῆς Ἁγίας Λουκίας» ἔκτος τῶν Θηβῶν, ἦν κατὰ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἰννοκετίου Γ' (1198 - 1216) κατέλαβον οἱ καθολικοὶ μοναχοὶ Ναῖται ἢ Τεμπλιῶται (Templiers, Tempelritter βλ. Μενάρδου ἐν *Ἀθηνᾶ* 1905, σελ. 414). Ὁρθῶς δὲ ὁ Μίλλερ ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς γραφῆς τοῦ ὀνόματος τῆς ἐκκλησίας ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἰννοκετίου· διότι ἤδη ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος ἐπιστεύετο, ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ἦτο τεθαμμένος ἐν Θήβαις, ὡς μαθάνομεν ἐκ τῆς τοῦ Φιλοστοργίου (364 - 424) *Ἐκκλησ. ἱστορίας* ἔκδ. Bidez 1913 σελ. 156: «ἐπεὶ δὲ ἐν Ὀδρουσοῖς ἐτύγχανεν γεγονώς (ὁ Κωνσταντῖος), ἔνθα πόλιν κτίσας Ἀδριανὸς ὁ βασιλεὺς τὴν ἑαυτοῦ καταέλιπε τῷ τόπῳ προσηγορίαν, ἐπέθετο πρὸς τινος τῶν ἐπισκόπων, ὡς τὰ σώματα τῶν τοῦ Χριστοῦ ἀποστόλων Ἀνδρέου καὶ Λουκᾶ ἐν Ἀχαΐᾳ (= Ἑλλάδι) τεθαμμένα τυγχάνουσιν, Ἀνδρέου μὲν ἐν Πάτραις, Λουκᾶ δὲ ἐν Θήβαις ταῖς Βοιωταίαις». Τὴν παράδοσιν, καθ' ἣν ὁ τάφος ἐν Θήβαις δὲν εἶνε τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ἀλλὰ τοῦ Στιριτοῦ, τοῦ λατρευομένου ἐν τῇ ὁμωνύμῃ Μονῇ τοῦ Ἑλικῶνος, ἔχει ὁ Rouquerville *Voyage IV* σελ. 206. Βλ. καὶ *Θηβαϊκὰ* σελ. 318.

μάλιστα διατρήτους καὶ ὑπὸ χριστιανικῶν τάφων λόφους, ἔνθα τὰ χώματα ὀλιγώτερον ἢ ἐν αὐτῇ ἀνεμοχλεύθησαν, ἀπαντῶσι τόσον ἄφθονα, ὅσον ἐπὶ τῆς Καδμείας τὰ μυκηναϊκά, ὑπερβάλλοντα πάσης ἄλλης ἱστορικῆς περιόδου τὰ λείψανα.

Κατὰ τοὺς βυζαντιακοὺς λοιπὸν χρόνους φαίνεται ὅτι διερρυθμίσθη τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Ἀγ. Λουκᾶ ἐν χώρῳ καὶ παλαιότερους περιέχοντι τάφους, ὡς ἀπαιτοῦσιν ἐνταῦθα τὰ ἐκ τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας κάτω πόλεως ἀναχωροῦντα παλαιὰ συμπλέγματα ὁδῶν (**Θηβαϊκὰ** 261 κ. ἀ.)¹ καὶ μαρμάρινος σαρκοφάγος ἀποκείμενος νῦν ἐν τῷ ἱερῷ βήματι τοῦ Ἀγ. Λουκᾶ, ἀνήκων δὲ εἰς τὸν Δ΄ αἰῶνα μ. Χ. πιθανῶς (Ig VII 2543 - 5). Οὗτος εἶνε τόσον μέγας, ὥστε νομίζω βέβαιον, ὅτι δὲν μετεκομίσθη ἄλλοθεν εἴτε μακρόθεν. Ἡ παράδοσις δέ, πιστεύουσα, ὅτι οὗτος εἶνε ὁ τάφος τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, συνδέει αὐτὸν ἀναποσπᾶστως πρὸς τὴν ὁμώνυμον ἐκκλησίαν τοῦ νεκροταφείου².

Ἄλλὰ τὸ νῦν νεκροταφεῖον, ὡς εἶνε περιτετειχισμένον, εἴτε διότι ἦτο ἀνεπαρκὲς πρὸς πόλιν μεγάλην καὶ πλουσίαν, εἴτε μᾶλλον διότι ἡ ἐκκλησία, εἰς ἣν προσηρτήθη, εἶνε διάδοχος τῆς λατρείας τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ λατρευομένων θεῶν (Παυσ. 9, 10, 2, **Θηβαϊκὰ** σελ. 36 ἔξ.), ἐξετείνεται ἄλλοτε πρὸς βορρᾶν, ἔνθα ὁ συνεχόμενος μαστοειδῆς λόφος τοῦ Ἰσμηνίου ναοῦ εἶνε διάτρητος ὑπὸ χριστιανικῶν τάφων ἀνοιχθέντων εἰς τὸν φυσικὸν κροκαλοπαγῆ βράχον, ὅπου τὰ χώματα εἶνε ὀλίγα, ὡς συμβαίνει συχνὰ ἐπὶ τῆς κουρφῆς, καὶ ἐντὸς δὲ τῆς κοίτης τῶν πρότερον καταδαφισθέντων θεμελίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος. Ἐκ τῶν τάφων τούτων, διατεθειμένων εἰς πολλὰς γραμμάς, ἀνέσκαψά τινες. Οἱ πλείστοι ἦσαν κεκαλυμμένοι διὰ πλακῶν ἢ πλακὸς (ἑνὸς ἢ πλάξ εἶνε ὀριζοντίως τμηθὲν μέρος κίονος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος **Θηβαϊκὰ** σελ. 42, 58), οὐχὶ δὲ σπανίως ἔχουσι πλάκας καὶ εἰς τὰς ἄλλας πλευρὰς πρὸς ἀρτίαν διαμόρφωσιν τοῦ σχήματος, ὡσάκις ὁ βράχος εἶνε σαθρὸς ἢ λείπει. Οἱ ἐπιπολαιότεροι καὶ πτωχότεροι ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ κεράμων μεγάλων συγκλιπόντων ὑπὲρ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ καὶ ἐντελῶς περιλαμβανόντων αὐτὸ τὴν ἀμέσως προηγηθεῖσαν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν παράδοσιν.

Πάντες οἱ νεκροὶ ἔχουσι τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ τάφου, τοὺς δὲ πόδας εἰς τὸ ἀνατολικόν. Ἐκ τοῦ ἱματισμοῦ αὐτῶν εὐρέθησαν μόνον πόρπαι

¹ Ἐκ τῶν παλαιότερων δηλ. ἐκείνων ἀρχαίων ἑλληνικῶν τάφων προέρχονται εὐρήματα ἄλλα τε καὶ στήλη ἀρχαϊκῆ (Αρχ. Ἐφ. 1921 σελ. 28), ἑτέρα νεωτέρα ἀετωματώδης εἰκονίζουσα ἀνάγλυπτον κίνα τῶν οἰκοσίων, ἑτέρα τοῦ Ε΄ αἰῶνος π. Χ. εἰκονίζουσα γυναῖκα πρὸς ἀριστερὰ βαίνουσαν καὶ κρατοῦσάν ποτε ἄνθος (Αρχ. Δελτίον 1917, 214). Πᾶσαι ἀπόκεινται ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῶν Θηβῶν.

² Ὅρα καὶ W. Miller ἐν *Νέῳ Ἑλληνομνήμονι* XX 1926 σελ. 375. Ὁ λαὸς ἀποδίδει εἰς τὸν σαρκοφάγον θεραπευτικὰς ιδιότητας, πιστεύων, ὅτι, ἂν τις, ἀποξέσας ἐκ τοῦ μαρμάρου αὐτοῦ κόνιν, καταπίῃ μεθ' ὕδατος, ἀπαλλάττεται πάσης νόσου κατεχούσης αὐτόν· διὰ τοῦτο δὲ τὸ ἀμφικλινὲς κάλυμμα τοῦ σαρκοφάγου ἐκοιλάνθη εἰς τι ἄκρον ἐκ τῆς ἀποξέσεως.

(Schnallen) ζωνῶν σιδηραῖ ἢ χαλκαῖ, οἷας μεταχειρίζονται καὶ νῦν οἱ ζωννύμενοι λωρίον, δακτύλιός τις χαλκοῦς, ἐνώτια ὁμοίως χαλκᾶ, ἅπαξ δὲ καὶ χρυσᾶ ¹.

Κτερίσματα πρόσθετα ἐν τοῖς τάφοις εὐρέθησαν ἀγγεῖα ἤτοι οἰνοχόαι μικραὶ ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, μετὰ περιφεροῦς ἢ τριλόβου στομίου, καὶ λύχνοι σπάνιοι.

Ἐνίοτε εἷς τι ἄκρον τοῦ τάφου ἦσαν ἐν σωρῶ τὰ ὄστᾶ ἐνὸς ἢ πλειόνων συγγενῶν βεβαίως νεκρῶν, ἐν τῷ αὐτῷ ἢ τινι ἄλλῳ ποτὲ τάφῳ τεθαμμένων πρότερον, «ἀνακομισθέντων» δὲ κατὰ τὴν χριστιανικὴν συνήθειαν καὶ «ξαναχωθέντων» (*Θηβαϊκὰ* 1917, 106₁). Ἄλλοτε δὲ σχηματίζονται πλούσιαι ὀστεοθήκαι ἤτοι «κοιμητήρια»· πέριξ δὲ τῶν Θηβῶν εὗρον τέσσαρας θαλαμοειδεῖς ἢ σπηλαιώδεις μυκηναϊκοὺς τάφους, ὧν εἷς μὲν ἐπὶ τοῦ Ἴσμηνίου, τρεῖς δὲ πρὸς ΝΔ τῆς πόλεως (*Θηβαϊκὰ* σελ. 81. 136. 137. 183-4), μεταποιηθέντας εἰς τοιαῦτα ossuaria. Καὶ ἐν τούτοις ἦσαν ὅμοια ἀγγεῖα ὡς κτερίσματα, μετενεχθέντα βεβαίως ὁμοῦ μετὰ τῶν ὄστων ἐκ τῶν τάφων.

Ἐν τινι τάφῳ εὗρον τεμάχιον κεράμου φέρον χαρακτὸν σταυρόν. Τοιαῦτα δὲ τεμάχια ῥίπτονται εἰς τοὺς τάφους γινομένης τῆς ταφῆς καὶ νῦν ὑπὸ τῶν ἱερέων κατὰ θρησκευτικὸν ἔθιμον· π. χ. ἐν Πάρῳ, ἐν Αἰτωλίᾳ κ. ἄ. (Πρωτόδικος, *Περὶ τῆς παρ' ἡμῶν ταφῆς* 1860 σελ. 14 Λουκόπουλος, *Δαογραφία* Η, 1921 σελ. 31. Πρβλ. Συμεῶν τὸν Θεσσαλονίκης κεφ. 368 (266) ².

Ἀξιοσημείωτον εἶνε τὸ πλῆθος καὶ τὸ εἶδος τῶν τεθραυσμένων πηλίνων ἀγγείων, ἅτινα ἐπλήρουν τὰ ὑπεράνω τῶν τάφων χώματα, ἤτοι τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ νεκροταφείου. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα πρέπει νὰ εἶχον σχέσιν βεβαίως πρὸς τοὺς τάφους, ἀφ' οὗ ἕνεκα τῆς διαπλάσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς ἀποστάσεως τοῦ Ἴσμηνίου ἀπὸ τοῦ λόφου τῆς κατοικουμένης Καδμείας, ἀφ' ἧς ἐκεῖνος χωρίζεται διὰ τῆς βαθείας χαράδρας τῆς «Κοίλης ὁδοῦ», δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ νεκροταφεῖον ἦτο δημόσιός τις ἀποθέτης, κατὰ τὸν μεσαῖωνα ἀκριβῶς, καθ' ὃν τοῦτο ἦτο ἐν ἐνεργείᾳ.

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἦσαν 1) μαγειρικαὶ χύτραι μετὰ δύο λαβῶν, τεθραυσμέναι, διατηροῦσαι ἰσχυρὰ ἔχνη καθημερινῆς χρήσεως ἐν τῇ πυρᾷ. Μία ἔχει δύο καθέτους λαβὰς ἐγγὺς ἀλλήλων, προφανῶς ἵνα συλλαμβάνων αὐτὰς ὠθῆ τις τὴν χύτραν ἐνδοτέρῳ πρὸς τὴν καιομένην ἀνθρακιάν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πλευρὰ ἢ φέρουσα τὰς λαβὰς εἶνε σφόδρα κεκαυμένη, συνάγω, ὅτι καὶ τὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον μέρος τῆς χύτρας, ὃ λείπει νῦν, θὰ εἶχεν ἐτέρας δύο ὁμοίας λαβὰς, οὕτω δὲ συνεπλη-

¹ Ταῦτα εὐρέθησαν ἄλλοτε πρὸ τοῦ 1904 ὑπὸ τοῦ τότε ἐπιμελητοῦ τῶν ἀρχαιοτήτων Κορομάντζου. Πρβλ. *Θηβαϊκὰ* σελ. 82.

² Γίνεται δὲ τοῦτο ὡς ἡρμήνευσέν μοι ἱερεὺς ἐν Θήβαις, διότι εἶνε ἐνδεχόμενον γαλῆ τις ἢ ὄρνις νὰ διεσκέλισεν ἢ διήλθεν ὑπὲρ τὸν νεκρὸν, τὸ δ' ἐκ τούτου προκύπτον κακὸν ἀποτρέπεται ἢ ἐξουδετεροῦται διὰ τοῦ ὄστράκου, εἰς ὃ προχείρως χαράσσει ὁ ἱερεὺς τὸν σταυρόν.

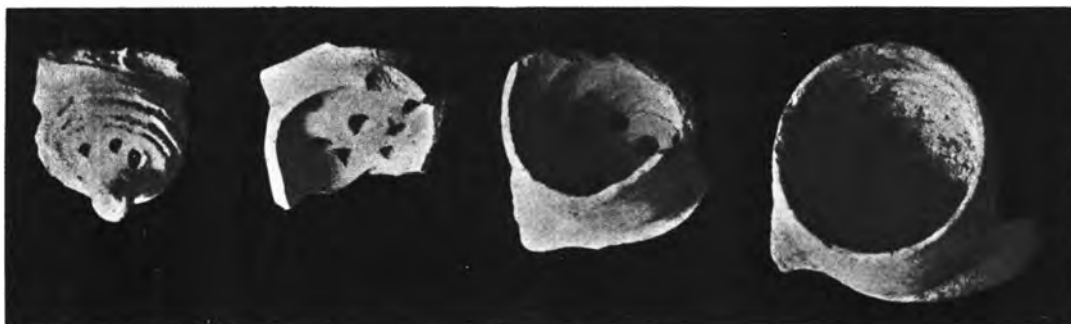
ρώθη τὸ ἀγγεῖον. Εἰς τοιαύτας χύτρας θὰ ἀνήκον κινητὰ καλύμματα δισκοειδῆ ἔχοντα ἐπάνω ἐν μέσῳ τρουῖλλον τρυπητὸν διὰ τὴν ἐξάτμισιν καὶ ὑπεράνω τοῦ τρουῖλλου λαβὴν ἀψιδωτὴν ἀπλῆν ἢ διπλῆν (εἰκ. 1).

2) Ὑδρῖαι ἢ λάγνηοι ἔχουσαι συνήθως διάτρητον διάφραγμα κατὰ τὸν λαιμὸν (εἰκ. 2). Τὸ διάφραγμα ἀπέτρεπε τὴν εἰσχώρησιν στερεῶν οὐσιῶν, ἐκανόνιζε τὸν ἔκρουον καὶ παρῆγε τὸν κελαρυσμὸν τοῦ πινομένου ὑγροῦ. Καὶ τώρα ἡ ἀγγειοπλαστικὴ συνειθίζει ἐνιαχοῦ (Χίος) τῆς Ἑλλάδος τοιαῦτα διάτρητα διαφράγματα.

3) Οἰνοχόαι τινὲς μετὰ τριφυλλοειδοῦς στομίου, μείζονες ἢ αἱ ἐν τοῖς τάφοις εὐρισκόμεναι· τὰς ἐν τοῖς τάφοις δεικνύει ἡ εἰκὼν 3.

Εἰκ. 1. α Κάλυμμα κοινῆς χύτρας χριστιανικῆς ἐκ Θηβῶν. β Τομὴ τοῦ καλύμματος· εὐρέθησαν ἐν τοῖς χώμασιν ὑπεράνω τῶν τάφων.

Εἰκ. 2. Λαιμοὶ χριστιανικῶν ἀγγείων μετὰ διάτρητον διαφράγματος ἐκ Θηβῶν· εὐρέθησαν ἐν τοῖς χώμασιν ὑπεράνω τῶν τάφων.

4) Λύχνοι ἢ λυγνοῦχα σκευή (λυγνοστάται εἰκ. 4α-ε εἰκ. 5) ¹.

5) Πινάκια γραπτὰ ἢ γραπτὰ ἅμα καὶ χαρακτά.

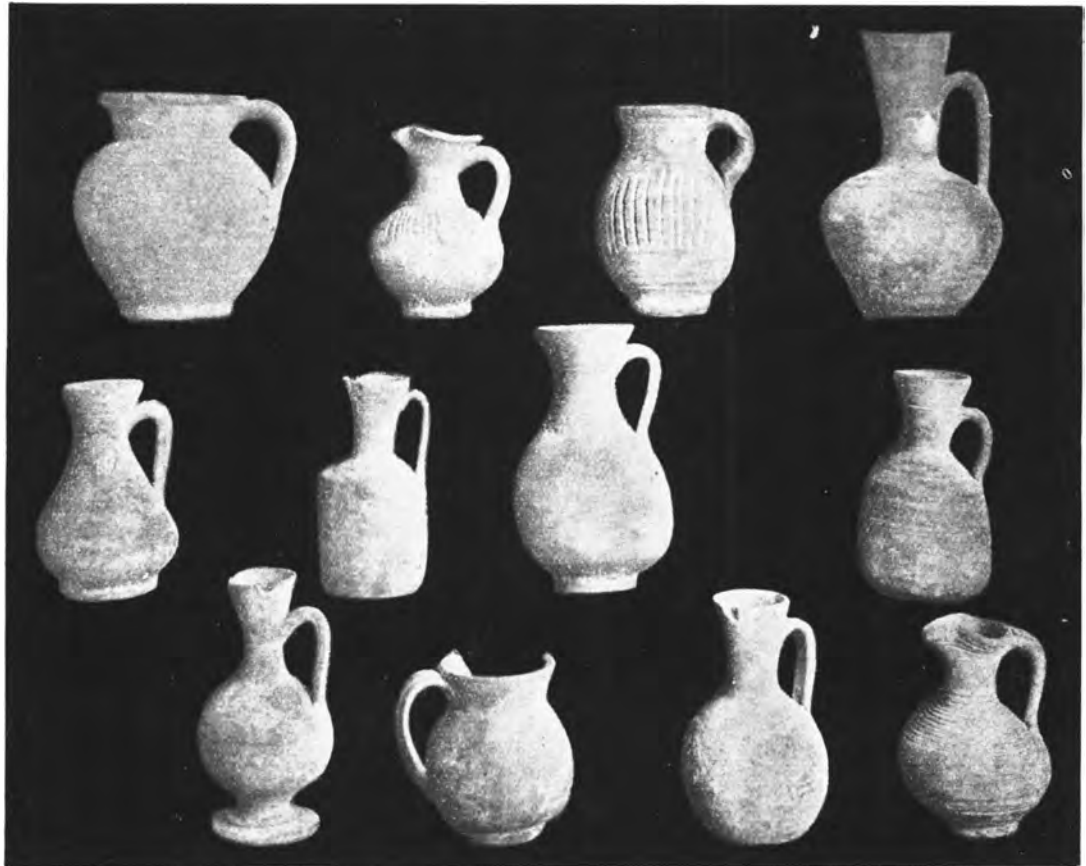
Τὰ δύο τελευταῖα εἶδη εἶνε ἀξιοσημεῖωτα ἰδίᾳ.

Οἱ λύχνοι εἶνε ἐντελῶς διάφοροι τῶν ἐν τοῖς τάφοις συνήθως τιθεμένων (εἰκ. 4ζ) καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν μνημονευομένων. Ἀποτελοῦνται ἐξ ὀρθίου ῥαβδώδους κοίλου σώματος (εἰκ. 4α-ε) περιανοιγομένου κάτω εἰς σχῆμα βάσεως, ἧς τὰ χεῖλη συνήθως ἀναστρέφονται πρὸς πρακτικὸν σκοπὸν, ἵνα δηλ. δέχωνται καταλειβόμενον τυχὸν ἔλαιον· ἄνω ὑψηλότερον φέρουσιν ἐν ἡ πλείονα ἐπάλληλα περιχειλῶματα λυγνοειδῶς ἔγκοιλα ἀκάλυπτα καὶ φέροντα προχοειδεῖς

¹ Ὁ Kaufmann ἐν Handb. d. christl. Archäol. 610 ἐξ. ἀγνοεῖ αὐτούς, ὡς καὶ ἄλλοι.

συμπιέσεις τῶν χειλέων μίαν ἢ πλείονας (μέχρι τριῶν) πρὸς τοποθέτησιν ἐλλυχνίων. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀνωτάτου λύχνου καταλήγει ὁ κεντρικὸς σωλῆν εἰς μικρὰν ἐξοχὴν κλειστήν. Πρὸς χειρισμὸν τοῦ λυχνοστάτου τούτου ὑπάρχει λαβὴ ἀπὸ περιχειλώματος εἰς περιχείλωμα ἢ εἰς τὸν κεντρικὸν σωλῆνα φθάνουσα ¹.

Δύο παραδείγματα (εἰκ. 4 α) εὑρεθέντα τῷ 1915 ἐντὸς σεσυλημένου μυκηναϊκοῦ τάφου πρὸς Β τοῦ Ἴσμηνίου εἰς τὸ λεγόμενον Μεγάλο Καστέλλι εἶνε ταπεινά,

Εἰκ. 3. Οἰνοχόαι ἐκ χριστιανικῶν τάφων τῶν Θηβῶν.

φέρουσιν ἀμέσως ὑπὲρ τὴν ἐγκοίλως ἀνάστροφον βάσιν ἓν μόνον λυχνῶδες περιχείλωμα, στεροῦνται λαβῆς, ἔχουσι δὲ τὸν σωλῆνα ἐξέχοντα ἄνω περισσότερον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ περιχειλώματος καὶ κανονικῶς κοῖλον, ὡς εἰς ἄλλους τινὰς πολλάκις πολυμύξους παλαιούς ἑλληνικούς (π. χ. τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Κεραμικοῦ, ἴσως καὶ τῆς Κρήτης *Ἀρχ. Δελτίον* Δ 1918 Παράρτ. σελ. 23 Ξανθουδί-

¹ Τοιούτων λύχνων ὑπάρχουσι θραύσματα καὶ ἐν τῷ μικρῷ μουσεῖῳ τῆς Ἀκροπόλεως, ἐν δὲ Μεσαγρῶν Αἰγίνης εἶδον ὁμοίους πωλουμένους νῦν, κατασκευαζομένους δ' ὡς ἤκουσα, ἐν ταῖς ἐλαιοφόροις νήσοις.

δης)¹. Οἱ τούτου τοῦ εἴδους λύχνοι ἐτίθεντο ἐνίοτε πιθανῶς ἐπὶ λυγροστατῶν χωριστῶν, μεταλλίνων κατὰ κανόνα, οἷα ἦσαν τὰ μανουάλια τῶν Ἐκκλησιῶν τὰ ἔχοντα, ὄχι σωλήνας ἐξέχοντας πρὸς ἔνθεσιν ὀρθίων κηρίων ἀνημμένων, ἀλλ' ὄβελους πρὸς διαπερόνησιν εἴτε κηρίων ἢ παλαιότερον τοιούτων διατρήτων λύχνων (πρβλ. *Monum. antichè* 1906, σελ. 89 ἐξ.). Τοιαῦτα μανουάλια ὑπάρχουσι καὶ σήμερον εἰς πολλὰς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος².

Οἱ λύχνοι τῶν Θηβῶν οἳ τε ταπεινοὶ καὶ οἳ ὑψηλοὶ εἶνε ἀηλιμμένοι διὰ γανώματος στιλπνοῦ, κιτρίνου, πρασίνου, σκοτεινοῦ ἐλαιώδους καὶ πιθανῶς καὶ

α β γ δ ε ζ

Εἰκ. 4. Λυχνίαι σταταὶ χριστιανικαὶ ἐκ Θηβῶν εὑρεθεῖσαι ἐν τοῖς χώμασιν ὑπεράνω τῶν τάφων (α - ε), ἐντὸς τάφου (ζ).

διὰ παντὸς ἄλλου χρώματος, ὃ εὑρίσκομεν εἰς τὰ σύγχρονα ὁμοίως «ἀλειφωτὰ» ἀγγεῖα μάλιστα δὲ τὰ πινάκια.

Τὰ πινάκια εἶνε ἀνοικτὰ ἢ σκυφοειδῆ, γανωμένα συνήθως μόνον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν. Ἐκλεκτὰ τινὰ ὅμως εἶνε καὶ ἔξω γανωμένα εἴτε διὰ τοῦ αὐτοῦ εἴτε καὶ δι' ἄλλου γανώματος. Συνηθέστερον ὑπάρχει ἔξω γάνωμα μόνον περὶ τὰ χεῖλη, ἢ δ' ὑπόλοιπος ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ λευκῆς τινος, ἀραιᾶς συνήθως, ἀλαμποῦς ἀλοιφῆς, ἀποτετριμμένης πολλακίς, ὡς εἶνε νῦν τὸ

¹ Ὁ τόμος οὗτος τοῦ Δελτίου ἔχει ἐν τῷ Παραρτήματι δις τὴν ἀρίθμησιν ἀπὸ τοῦ 1 καὶ ἐφεξῆς. Παραπέμπω εἰς τὴν πρώτην ἀρίθμησιν.

² Πρβλ. καὶ Kraus, *Real-Encycl. der christl. Altertümer* 1886 σελ. 268 (ἀρθρ. Lampen) ὅσα λέγονται περὶ «freistehenden Lichthalter». Ὅρα καὶ τὸν lampstand ἐν *Catalogue of early christian antiquities in the British Museum* ἀριθ. 376.

λεγόμενον «στάρωμα» κατὰ τὸν χρωματισμὸν σανίδων π. χ., συνιστάμενον εἰς λευκάζον χρῶμα ἐπιτιθέμενον πρῶτον, ἵνα ἐπ' αὐτοῦ ὡς βάσεως τεθῆ ἔϊτα τὸ κυρίως χρῶμα. Ὁ πηλὸς εἶνε ἐρυθρὸς, ὄχι πολὺ καθαρὸς, ὠπτημένος δὲ σκληρὸς. Περὶ τούτων θὰ γράψωμεν ἄλλοτε πλείονα.

Τὰ ἀνωτέρω καταριθμηθέντα σκευὴ προέρχονται βεβαίως ἐκ τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν. Καὶ οἱ μὲν λύγνοι θὰ ἐτίθεντο ἐντὸς μικρῶν ξυλίνων ἢ κτιστῶν προσκυνηταρίων ἐπὶ τῶν τάφων (πρβλ. Συμεῶν Θεσσαλονίκης κεφ. 28, 7 (202), ὡς γίνεται καὶ σήμερον εἰς πολλὰ νεκροταφεῖα τῆς Ἑλλάδος, τιθεμένων κανδηλῶν, ἀναπτομένων καὶ συντηρουμένων δι' ἐλαίου ὑπὸ τῶν οἰκείων τοῦ νεκροῦ ἢ

Εἰκ. 5. Τεμάχια στατῶν χριστιανικῶν λύγνων.

διὰ τῶν ὑπηρετῶν τοῦ νεκροταφείου, ὅσάκις ὑπάρχωσι τοιοῦτοι (πρβλ. καὶ Πρωτόδικον ἐ. ἄ. σελ. 15). Ὁ ποιητῆς Γ. Δροσίνης εἰς τὸ ποίημά του «ἡ πατρίς μας» λέγει:

« ἐκεῖ κι' ὁ θάνατος γλυκός, κι' ἀφ' οὗ κανεῖς πεθάνη
ἔχει στὸ μνημὰ του σταυρό, **καντῆλι** καὶ λιβάνι ».

Τὰ πινάκια προέρχονται, τινὰ τοῦλάχιστον τούτων, ἐκ τῶν κολλύβων, ἅτινα ἐκόμιζον εἰς τὸν τάφον κατὰ τὰ μνημόσυνα ἤτοι τρίτα, ἕνατα, τῆ τεσσαρακοστῆ ἡμέρα, τῷ τρίτῳ μηνί, τῷ ἐνάτῳ, τὰ ἐνιαύσια καὶ τὸ τρίτον ἔτος (πρβλ. καὶ Συμεῶν τὸν Θεσσαλ. κεφ. 369 - 373 (267 - 269). Τὰ περιέχοντα τὰ κόλλυβα πινάκια ἢ ἴσως κατ' ἔθιμον δὲν ἐπεστρέφοντο ἀλλὰ συνειρίβοντο ἐν τῷ νεκροταφείῳ, θυσία καὶ ταῦτα τῷ νεκρῷ προσφερόμενα, ἢ ἔπασχον τοῦτο τυχαίως.

Αἱ ὑδρίαι ἢ λάγνοι θραύονται καὶ νῦν ἐπὶ τοῦ τάφου κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ταφῆς, ἀφ' οὗ χρησιμοποιοιθῆ πρότερον τὸ περιεχόμενον ἐν αὐταῖς ὕδωρ ¹.

Αἱ οἰνοχόαι ἐχρησίμευον, ἵνα προσφέρηται εἰς τοὺς κηδεύοντας οἶνος, ὃ συνειθίζεται καὶ νῦν ἔτι, ἢ πρὸς χοὰς κατὰ τὴν ταφὴν καὶ ὕστερον ².

¹ Ν. Γ. Πολίτης ἐν *Παργασῶ* ΙΖ σελ. 81 ἐξ. = *Λαογραφ. Σύμμεικτα* II, σελ. 268 ἐξ. Γενικώτερον καὶ διὰ παλαιότερους χρόνους πρβλ. Eitrem *Hermes und die Toten* 55 ἐξ.

² Πρβλ. Συμεῶν Θεσσαλον. κεφ. 371 (267). Πρωτόδικον ἐ. ἄ. σελ. 14. Πολίτην *Λαογρ. Σύμμ.* II σελ. 268 ἐξ., 276 ἐξ. Λουζόπουλον *Λαογραφία* Η, σελ. 31 ἐξ.

Δυσχερέστερον εἶνε νὰ ἐρμηνεύσω, πῶς εὐρίσκονται ἐν τῷ νεκροταφείῳ μαγειρικαὶ χύτραι μεταχειρισμένα, ἰσχυρὰ σφύζουσαι λείψανα πυρᾶς. Ἄλλ' ἡ μόνη πιθανὴ γνώμη εἶνε, νομίζω, ὅτι οἱ παρακολουθήσαντες, ἂν μὴ τὴν κηδεῖαν (τοῦτου δὲν εὐρίσκω παράδειγμα), ἀλλ' ὅμως μνημόσυνά τινα τῶν νεκρῶν, τελούμενα ἐκάστοτε κατὰ τοὺς εἰθισμένους χρόνους, παρεκάθηντο εἰς ἐπιμνημόσυνον γεῦμα, παρασκευαζομένων ἢ κομιζομένων ἐτοιμῶν τῶν ἐδεσμάτων ἐντὸς τοῦ νεκροταφείου διὰ τῶν χυτρῶν, ὧν τὰ λείψανα εὐρίσκομεν νῦν. Τοιοῦτον ἔθιμον ἐσημειώθη ὑπὸ τοῦ συναδέλφου μου Κ. Ῥωμαίου εἰς τὸ χωρίον Σκληροῦ τῆς Φιγαλείας καὶ εἰς τὸ Ψάρι τῆς Μεσσηνίας: ἐκεῖ κατὰ τὰ μνημόσυνα οἱ παρόντες παρακάθηνται εἰς κοινὸν γεῦμα παρασκευαζόμενον ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ νεκροταφείου καὶ τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ (« εἰς τὸ κουλλοῦρι τῆς ἐκκλησίας»). Τὸ γεῦμα δύναται νὰ περιέχη καὶ κρέας, εὐλογεῖται δ' ὑπὸ τοῦ ἱερέως. Ὁμοιον ἔθιμον ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ Μπέρεκλα τῆς Ἀρκαδίας, ὡς μανθάνω παρὰ τοῦ συναδέλφου μου Κ. Κουρουνιώτου ἐκεῖ « τοῦ ψυχοῦ »¹ ἢ « τῶν ψυχῶν » παίρνουν κρέας καὶ κρασί καὶ πηγαίνουν εἰς τὸ νεκροταφεῖον καὶ τρώγουν, πίνουν, μεθοῦν καὶ χορεύουν».

Ὁμοιον ἔθιμον εἶνε τῆς Αἰτωλικῆς Ἀρτοτίνας², τοῦ Θρακικοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ (*Διογρ. Ἀρχ.* ἀριθ. 215), τῆς Ἀδριανουπόλεως (αὐτ. ἀριθ. 288, 70-73 1) καὶ τῶν Σερβικῶν Προκοῦπλι, Πιρότ καὶ Γιοβάνοβακ (κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Ἐμμανουήλ τελειοφοίτου τῆς φιλολογίας, ἐφέδρου ἀξιωματικοῦ)³.

Τὴν σαφεστέραν ὅμως εἰκόνα τοιοῦτων νεκροδείπνων κατὰ τὰ μνημόσυνα ἐγνώρισα τελευταῖον ἐξ ἀνταποκρίσεως ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὴν ἐφημερίδα « Πατρίδα » τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 23 Σεπτεμβρίου σελ. 5, τοῦ 1928. Ὁ ἀνταποκριτὴς Γ. Πειραιώτης περιγράφει « τὸ παράξενο ἔθιμον, ποῦ ἐκκληροδότησεν εἰς τοὺς ἐδῶ (δηλ. ἐν Κωνσταντινουπόλει) ὁ σχολαστικὸς βυζαντινὸς θεοκρατισμὸς » . . . « εἶνε ὁ ἰδιόρρυθμος τρόπος τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἡμέρας τῶν νεκρῶν » . . . « Ἐξω ἀπὸ τὰ ἐρειπωμένα βυζαντινὰ τεῖχη τοῦ Ἑπταφυργίου . . . ἀπλώνεται τὸ ἀπέραντον νεκροταφεῖον μὲ τις πένθιμες σειρὲς τῶν κυπαρισσιῶν του. Στὸ νεκροταφεῖο αὐτὸ λοιπὸν ἐωρτάσθηκε προχθὲς . . . 14 Σεπτεμβρίου ἢ ἡμέρα τῶν νεκρῶν . . . Χιλιάδες Ἑλλήνων τῶν λαϊκῶν τάξεων ξεκινοῦν ἀπὸ ὅλες τὶς γωνίες τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ συγκεντρώνονται εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Ἑπταφυργίου . . . Μαζὺ μὲ τὴ θλίψι καὶ τὸν πόνο τὰ πλήθη αὐτὰ μεταφέρουν εἰς τὸ νεκροταφεῖον καὶ τὰ τρόφιμά των, τὶς λατέρες, τὰ βιολιά, τὰ ποτὰ καὶ τὴν εὐθυμία. Τὰ τραῖνα τοῦ Σιρκετζῆ δὲν ἀδειάζουν νὰ κουβαλοῦν κόσμον . . . Στὰς

¹ Κατὰ τὴν παραμονὴν δηλ. τῆς μεγάλης ἀπόκρου, τῆς Τυρινῆς καὶ τὸ πρῶτον Σάββατον τῆς μεγ. Τεσσαρακοστῆς, ὅτε εἶνε τὰ ψυχοσάββατα.

² Λουκόπουλος ἔ. ἀ. σελ. 32 ἐξ.

³ Πρὸβλ. καὶ Μ. Δήμητρα, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις* κλ. 1896 σελ. 801.

φυσιογνωμίας των εἶνε ζωγραφισμένη ἢ μελαγχολία. Ἐπὶ ἓνα ὠρισμένο χρονικὸ διάστημα ὅμως: ἕως τὴν στιγμὴν ποῦ ὁ παππᾶς τῆς μικρᾶς βυζαντινῆς ἐκκλησίας τοῦ Βαλουκλῆ θὰ ψάλῃ τὴ βιαστικὴ δέησί του ἐπάνω στὸν λησμονημένο φτωχικὸ τάφο τῆς πειδὸ ἀπόμερης γωνίας τοῦ νεκροταφείου... Κατόπιν ἢ σκηνογραφία ἀλλάζει ὡς διὰ μαγείας... τὰ δάκρυα, αἱ θλίψεις καὶ οἱ μελαγχολικὲς ἀναμνήσεις παραχωροῦν τὴ θέσι τους εἰς τὴν εὐθυμίαν καὶ τὴν χαρὰν... Ἐκεῖ ποῦ ἠκούοντο ἕως πρὸ ὀλίγου τὰ πένθιμα μουρμουρητὰ τοῦ παππᾶ, βουΐζουν τώρα οἱ πανηγυρικοὶ ἀλαλαγοὶ μιᾶς ἀκατασχέτου εὐθυμίας, γέλοια, τραγούδια, φωνές, πανζουρλισμός. Κάθε οἰκογένεια... ἐγκαθίσταται γύρω στὸν τάφο τοῦ ἀγαπημένου της προσώπου. Κι' ἀρχίζει τὸ ξεφάντωμα... ἠρωϊκὸ, γαρνιρισμένο μὲ τὴν τρελλὴ διάθεσι τῶν ἀνθρώπων, ποῦ ἐννοοῦν καλὰ καὶ σώνει νὰ διασκεδάσουν γιὰ λίγες ὥρες τὸ νεκρὸ ποῦ ἀναπαύεται ἤσυχος κάτω ἀπὸ τὸ ἀπαλὸ χῶμά του... ὑπάρχει ἢ ἀντίληψις, ὅτι τὰ ἀγαπημένα πρόσωπα, ποῦ δὲν ὑπάρχουν πειὰ στὴ ζωὴ, ἔρχονται ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμον, κάθονται ἀθέατα εἰς τὸ ἐπιτάφιον τραπέζι, τρώγουν, γλεντοῦν, διασκεδάζουν, χορεύουν, πίνουν, μεθοῦν... Καὶ ἀκούει κανεὶς προπώσεις περιέργες, ποῦ δὲν λέγονται ἐν τούτοις μὲ τόνον εἰρωνικόν: — Εἰς ὑγείαν τοῦ μακαρίτη!.. — Καλὴ ἀνάπαυσι στὸν ἄλλο κόσμον... Ὅλες οἱ λατέρες τῶν ταβερνῶν δίδουν τὸν κυριώτερον τόνον τῆς μακαθρίας αὐτῆς εὐθυμίας... Οἱ τσιγγάνες, χριστιανὲς καὶ μουσουλμανίδες, ἐν ἀδελφικῇ συνεργασίᾳ τραγουδοῦν ἰδιόρρυθμα... κάμνουν τὴν ἐπίδειξι τοῦ χοροῦ τῆς κοιλιᾶς ἢ... εἰς ἓνα παθητικὸ ἀγκάλιασμα μὲ τὸν λατεרνατίζῃ τῆς παρέας... Εἰς ὠρισμένας στιγμὰς κορυφώσεως τῆς εὐθυμίας εἴμπορεῖτε νὰ παρακολουθήσητε συνδυασκεδάζοντα μὲ τὴν ἰδίαν διάθεσιν καὶ τὸν παππᾶ τῆς ἐκκλησίας, ἀνασκουμπωμένον ἕως τὰ γόνατα καὶ σύροντα ἠρωϊκώτατα τὸν καλαματιανόν... Ὅ,τι γίνεται εἰς τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Βαλουκλῆ τὴν ἡμέραν τοῦ χαιρετισμοῦ τῶν νεκρῶν, δὲν γίνεται οὔτε εἰς τὰ θορυβωδέστερα ἐπαρχιακὰ πανηγύρια... ὅλα αὐτὰ γαρνίρονται μὲ πρόχειρα εἰδύλλια, διὰ τὰ ὁποῖα εἴμποροῦν νὰ μαρτυρήσουν τὰ κυπαρίσσια τοῦ νεκροταφείου... Τρεῖς μετὰ τὸ μεσημέρι... Ἡ λατέρνα σταματᾷ τὸ ὀργιαστικὸ παίξιμό της. Οἱ βραχνὲς φωνὲς τῶν μακαθρίων πανηγυριστῶν σβύνουν κάτω ἀπὸ τὴν ἀνυπόφορη ἀπογευματινὴ κάψα. Ὁρα ἀναπαύσεως... στὶς ῥίζες τῶν κυπαρισσιῶν παρατάσσονται ἕως ἓνα βαθυλωνιακὸ σύμπλεγμα ὅλα ἐκεῖνα τὰ πλήθη τῶν πανηγυριστῶν, γιὰ νὰ ξεκουράσων γιὰ λίγες στιγμὲς τὰ καταπονεμένα μέλη τους. Ὁ χῶρος δὲν εἶνε ἐπαρκὴς γιὰ νὰ περιλάβῃ ἄνετα ὅλο αὐτὸ τὸ πλῆθος... Ἀνάμεσα στὰ πόδια ἀνθρώπων... βλέπει κανεὶς ἡμίγυμνα μωρὰ νὰ κοιμῶνται μακαθρίως, ἄδειους τενεκέδες καταβροχθισθεισῶν κονσερβῶν, σπασμένες μποτίλλιες, ῥοῦχα, ἀκαθαρσίες... Οἱ μόνον ποῦ δὲν ἐννοοῦν νὰ παραδοθοῦν εἰς τὸν Μορφέα εἶναι οἱ ἐρωτευμένοι... Κατόπιν, ὅταν ἀρχίζει νὰ βραδυάζῃ, τὸ μακάθριο γλέντι

ξαναζωντανεύει. Οἱ πανηγυρισταὶ ἀκμαιότεροι τῶρα, οὐρλιάζουν ὡσάν δαιμονισμένοι, προσφωνοῦν εἰρωνικὰ τοὺς νεκροὺς, στήνουν . . . χορὸ γύρω στοὺς τάφους καὶ τραγουδοῦν ἀκατάπαυστα: «Τοῦτ' ἡ γῆ, πού τὴν πατοῦμε, ὅλοι μέσα θέ να μποῦμε!» . . . Ἄργά, πολὺ ἄργά, ὅταν τὸ βαρὺ σκοτάδι θὰ σκεπάσῃ τὸν μελαγχολικὸ ἐκεῖνο χώρο . . . οἱ παρᾶξενοὶ πανηγυρισταὶ ἀποχαιρετοῦν τοὺς νεκροὺς των. . .».

Ἡ περιγραφή αὕτη, παρὰ πᾶν ἔντονον χροῶμα, ὀφειλόμενον ἴσως εἰς λογοτεχνικὴν ῥοπήν, εἶνε ἀκριβῆς καὶ δύναται νὰ ἰσχύσῃ πρὸς κατανόησιν οὐ μόνον τῶν βυζαντιακῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν συνεχείᾳ προγενεστέρων περιδείπνων.

Εἶνε ἤδη φανερόν, τὶ ἐγίνοντο ἔπειτα αἱ χρησιμοποιοθεῖσαι πρὸς παρασκευὴν τῶν φαγητῶν χύτραι (καθ' ὃν χρόνον δὲν ὑπῆρχον κονσέρβαι) καὶ τὰ ἄλλα εὐθραστα ἐπιτραπέζια σκευῆ· ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἔθιμον νὰ θραύωνται τινὰ τοῦλάχιστον τούτων, τοῦτο ὅμως θὰ συνέβαινε πολλάκις τυχαίως, ὥστε δικαιολογεῖται ἡ παρουσία τῶν τοιούτων ὀστράκων ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν χωμάτων καὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἐνεχόντων βυζαντιακὰς ταφὰς τόπων τῶν Θηβῶν, ἔνθα οὕτω πιστοῦται καὶ ἡ παλαιότερον ὑπαρξίς τῶν ἐπιμνημοσύνων ἢ καὶ ἐπιταφίων γευμάτων¹

Ὁ Wulff, *Altchristl. und Byzant. Kunst* σελ. 49, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τοιούτων χριστιανικῶν περιδείπνων, ἐπάγεται: «εἰς τὰς ἰουδαϊκὰς ἐπιμνημοσύνους ἡμέρας προσετέθησαν καὶ ἀρχαῖαι², περὶ δὲ τῶν ἱερομαρτύρων προσετέθη ἤδη κατὰ τὸν 2^{ον} αἰῶνα μ. Χ. καὶ τὸ ἐνιαύσιον μνημόσυνον. Αἱ συγκεντρώσεις περὶ τοὺς τάφους τῶν κεκοιμημένων προσέλαβον διὰ τῆς τελετῆς τοῦ Ἀποδείπνου χριστιανικὸν χαρακτῆρα, συγχρόνως ὅμως «εἰσήχθη» καὶ τὸ νεκρικὸν περιδείπνον, ὃ ἔξετραπή εἰς συμπόσιον, ὥστε ζωηρὰ κίνησις ἐπλήρου τὰς αὐλὰς τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀρχαία χαρὰ τοῦ βίου ἀναζῆ παρὰ τὰς χριστιανικὰς περὶ μελλούσης ζωῆς ἐλπίδας καὶ φωτίζει διὰ τῆς ἀκτινοβολίας αὐτῆς τὸν χθόνιον κόσμον»³.

¹ Ἐν Ἀρχ. Δελτ. II 1916, 138 μνημονεύεται κατὰ παραδρομὴν ἡ γνώμη μου αὕτη, ἐν ᾧ γίνεται λόγος οὐχὶ περὶ ἀγγείων εὐρισκομένων οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ νεκροταφείου, ἀλλ' ἐντὸς τῶν τάφων.

² Ἄν τοῦτο συνέβη που ἐν τινὶ χώρᾳ μὴ ἐλληνικῇ, ἀγνωσῶ. Ἄλλὰ περὶ ἐλληνικῶν χωρῶν προκειμένου ὀρθὸν θὰ ἦτο νὰ ἐλέγετο, ὅτι εἰς τὰς ἀρχαίας ἐλληνικὰς ἐπιμνημοσύνους ἡμέρας προσετέθησαν καὶ ἰουδαϊκαί, ἂν καὶ ὅπου προσετέθησαν. Τὰ ἔθιμα τῶν λαῶν δὲν ἐκρίζονται εὐκόλως οὐδ' ὑπὸ τῶν θριαμβευουσῶν θρησκειῶν· οἱ δὲ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐτέλουν ἐπιτάφια μνημόσυνα (τρίτα, ἕνατο, — νεκρῶν δεῖπνα —, ἐνιαύσια, κατ' ἐνιαυτὸν ἐπιφορὰς, ἐπιφορὰς τῶν κατ' ἔτος ὤραιων κ.τ.τ.). Ὅρα π. χ. Blümner *Griech. Privataltert.* 371 ἐξ. Rohde, *Psyche* I, σελ. 232. Ὅτι δὲ καὶ ἄλλα ἐλληνικὰ ταφῶν ἔθιμα διετηρήθησαν ἐπὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅρα Πολίτην ἔ. ἀ. πρβλ. Deubner, *Archiv. f. R. - W.* = *Rev. des Rev.* 1912, 11. Fustel de Coulanges μετὰφρ. ἑλλ. Τιμ. Φιλήμονος *Τὸ ἀρχαῖον ἄστυ* σελ. 12 ἐξ. G. Oeconomus, *De profusionum receptaculis sepulcralibus*, passim καὶ μάλιστα σελ. 51 ἐξ. Καὶ ἀτάκτως δὲ προσφέρονται τοῖς νεκροῖς ἐπὶ τοῦ τάφου καρποί, ἄνθη, αὐγά, γλυκίσματα κλ. ὡς ἐν τῇ πατρίδι μου· πρβλ. καὶ *Λαογραφίαν* 1917, σελ. 187 καὶ BCH 1914, 56. Διον. Ἀλιζ. XI 39. Πλιν. φ. ἰ. XXI, 7.

³ Πρβλ. καὶ Πανσ. X, 4, 10, ἔνθα, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τοῦ ἡρώου τοῦ ἡρώος ἀρχηγέτου Φώκου καὶ τῶν εἰς αὐτὸν ἑναγισμῶν, ἐπάγονται τὰ ἐπόμενα: «ἔχει δ' οὖν ἐπὶ ἡμέρᾳ τε πάση τιμὰς καὶ ἄγοντες ἱερεῖα οἱ Φωκεῖς τὸ μὲν αἶμα δι' ὀπῆς ἐσχέουσιν εἰς τὸν τάφον, τὰ δὲ κρέατα ταύτη σφίσις ἀναλοῦν καθέστηκεν».

Ἐάν ἡ εἰκασία τοῦ W. Miller (Φραγκοκρατία ἐν Ἑλλάδι, μετάφρ. Σπ. Λάμπρου I, σελ. 104), ὅτι ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Λουκά εἶχε παραχωρηθῆ εἰς τὸ τάγμα τῶν Τεμπλιωτῶν εἶνε ἀληθῆς, πρέπει νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ νεκροταφείου ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων αὐτοχθόνων κατοίκων θὰ εἶχε διακοπῆ κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸ σύνολον τῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ὀστράκων καθ' ὅλου ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοὺς πρὸ τῆς ἐν Θήβαις ἐγκαταστάσεως τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν, ἐπειδὴ μάλιστα μετὰ ταῦτα τὸ νεκροταφεῖον ἐσχηματίσθη νοτίως τοῦ λόφου τοῦ Ἰσμηνίου, ὅπου καὶ τώρα ὑπάρχει περικλειστον.

Ὅτι δὲ κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα ἦτο ἐν χρῆσει τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Ἰσμηνίου λόφου, ἀποδεικνύει νόμισμα εὑρεθὲν ὑπ' ἐμοῦ αὐτόθι. Εἶνε σκυφωτὸν Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ (1143 - 1180), φέρον ἐμπρὸς προτομὴν τοῦ Χριστοῦ, ὅπισθεν δὲ προτομὴν τοῦ βασιλέως. Εὗρον ἐν τοῖς χώμασι προσέτι καὶ δύο ἄλλα νομίσματα, ἀλλὰ ταῦτα εἶνε νεώτερα: τὸ μὲν εἶνε φραγκικὸν μεσαιωνικὸν σφόδρα ἐφθαρμένον, τὸ δὲ εἶνε τορνέσιον ἢ τῶν πριγκήπων τῆς Ἀχαΐας ἢ τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 13^{ου} αἰῶνος κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Κ. Κωνσταντοπούλου. Ταῦτα προέρχονται πιθανῶς ἐκ τῆς ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ἐγκαταστάσεως τῶν καθολικῶν Ναϊτῶν.

Εἶπον ἀνωτέρω, ὅτι, φυγόντος τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν, τὸ νεκροταφεῖον ἐσχηματίσθη ὅπου καὶ νῦν εὑρίσκεται. Τοῦτο ἀπῆται προφανῶς ἢ παράδοσις, ἦν θὰ ἐτήρησαν καὶ οἱ Ναῖται, εἰς οὓς ἀπέδωκα ἀνωτέρω κτιστοὺς τινας τάφους εὑρισκομένους ἐκεῖ.

Νῦν δυνάμεθα νὰ ἀναθεωρήσωμεν πάντα τὰ γραφέντα περὶ χριστιανικῶν τάφων ἀνασκαφέντων ὑπ' ἐμοῦ ἐν Θήβαις καὶ μνημονευομένων ἢ περιγραφομένων ἐν τοῖς **Θηβαϊκοῖς** μου, καὶ νὰ χρησιμοποιήσωμεν αὐτοὺς ἱστορικῶς, ὃ δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε.

Καὶ πρῶτον πρέπει νὰ ὑποληφθῆ ὡς βέβαιον, ὅτι ἅμα τῇ εἰσβολῇ τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς Θήβας οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ὑπέστησαν τοὺς τότε διωγμοὺς (Νέρων, Δομετιανὸς) καὶ κατέφυγον εἰς σπήλαια πρὸς τέλεσιν τῆς λατρείας των (**Θηβαϊκὰ** σελ. 110, 120 ἐξ. 205 - 8) καὶ εἰς κατακόμβας καὶ σπήλαια ἐπίσης πρὸς ταφὰς (**Θηβαϊκὰ** σελ. 111 ἐξ.). Τότε ἐμαρτύρησε (ἄρα τὸ συναξάριον) τῇ 8 Ἀπριλίου ὁ ὑπὸ τοῦ Παύλου ἐγκατασταθεὶς πρῶτος ἐπίσκοπος Θηβῶν Ροῦφος (πρβλ. Ἐπιστ. πρὸς Ρωμ. 16, 13). Εἰς τοὺς χρόνους τούτους, νομίζω, ἀνήκουσιν οἱ πρὸς λατρείαν ἢ καὶ πρὸς ταφὰς χρησιμοποιοιθέντες μυκηναῖκοι τάφοι (**Θηβαϊκὰ** σελ. 110, 205 - 8) ὡς καὶ ἡ κατακόμβη (αὐτ. σελ. 211 - 222), ἧτις ἐχρησιμοποιήθη καὶ πρὸς ταφὰς καὶ πρὸς λατρείαν.

Ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ οἱ ἄλλοι Θηβαῖοι, οἱ μὴ χριστιανοὶ καὶ κατ' ἀκολουθίαν

μὴ διωκόμενοι, ἐξηκολούθουν θάπτοντες ἐλευθέρως παρὰ τὰς ὁδοὺς κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν καὶ παράδοσιν, διατηρηθεῖσαν καὶ μέχρι τοῦ Δ' αἰῶνος περίπου ἀμετάβλητον. Εἰς ταύτην δὲ ἐπανήρχοντο βεβαίως καὶ οἱ χριστιανοὶ ἢ ἐνέμενον οἱ νεοφώτιστοι, ὅτε δὲν ἐγίνοντο διωγμοί.

Τάφοι τινὲς κρυπτοὶ ἐν σπηλαίοις, ἀνήκοντες εἰς τοὺς περὶ τὸν Δ' αἰῶνα χρόνους, ὑπομιμνήσκουσι πιθανῶς τοὺς συγχρόνους τότε διωγμοὺς ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Γαλερίου (*Θηβαϊκὰ* σελ. 103 ἔξ., ἴσως καὶ 183-4).

Περὶ τὸν Δ' αἰῶνα ἐμφανίζεται νέον τι «ἔθιμον»: ὁ αὐτὸς τάφος δηλ. χρησιμοποιεῖται πρὸς ἐπανεπιλημμένας (3-4) ταφάς, τῶν ὄστων τῶν παλαιότερων νεκρῶν συλλεγομένων καὶ ἀποτιθεμένων ἐπὶ τοῦ τελευταίου ταφέντος συγγενοῦς προφανῶς νεκροῦ, μεθ' οὗ καταχώννυνται πάλιν (*Θηβαϊκὰ* σελ. 234 ἔξ. τάφος 18). Τὸ νέον ἔθιμον τοῦτο τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων (ξε-ξανάχωμα), πιθανώτατα χριστιανικόν, ἐξακολουθεῖ, ἀλλ' ἢ συλλογὴ πολλῶν ὄστων ἐπιβάλλει σὺν τῷ χρόνῳ τὸν σχηματισμὸν εἰδικῶν ὀστεοθηκῶν (*ossuaria*), χρησιμοποιουμένων πρὸς τοῦτο μυκηναϊκῶν θαλαμοειδῶν τάφων (*Θηβαϊκὰ* σελ. 81, 136, 137).

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ, πιθανῶς κατὰ τὸ παράδειγμα μάλιστα τῆς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ταφῆς τῶν λειψάνων τῶν μαρτύρων, ἦν γινώσκομεν καλῶς ἐκ Ρώμης¹, γίνονται ταφαὶ καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως ἐν ἐκκλησίαις ἢ ταῖς αὐλαῖς αὐτῶν ἤδη κατὰ τὸν 9^{ον} τοῦλάχιστον αἰῶνα², ὡς εἶνε ὁ κεντρικὸς τάφος τοῦ ἐν τῇ πόλει ἠρειπωμένου ἐκκλησιδίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τοῦ κτισθέντος τῷ 872.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἀρκεῖ προσέτι νὰ δείξῃ, ὅτι οἱ τάφοι, ὃ ἐστὶ τὰ νεκροταφεῖα, συνήπιοντο ταῖς ἐκκλησίαις: τοῦτο δὲ εἶνε ῥιζικὴ μεταβολὴ τῆς πατροπαραδότου τῶν Ἑλλήνων συνηθείας, καθ' ἣν οἱ τάφοι ἠνοίγοντο πορῶδην παρὰ τὰς ὁδοὺς ἢ ἐν ταῖς ιδιοκτησίαις.

Ἡ μεταβολὴ ὅμως αὕτη ὡς καὶ αἱ ὀστεοθήκαι αἱ κατεσπαρμέναι ἔξω τῶν Θηβῶν κατὰ τοὺς λόφους πλησίον τῶν παροδίων στοιχῶν τῶν παλαιῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν συνεχιζόντων αὐτοὺς κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθιμον ἀδιώκτων χριστιανικῶν τάφων, ὀστεοθήκαι κατασκευαζόμεναι καὶ σήμερον, ὀδηγοῦσιν ἡμᾶς πρὸς τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ δυνάμεθα μετὰ μεγάλης πιθανότητος νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἶνε πρόδρομοι τῆς ὀστεοθήκης τοῦ Ἰσμηνίου λόφου (*Θηβαϊκὰ* σελ. 81), ἥτις, καθὰ καὶ νῦν συμβαίνει, εἶνε παράρτημα (ἴσως μὲν οὐχὶ τὸ μόνον, ἀλλὰ μόνον ὅμως μέχρι τοῦδε εὐρεθὲν καὶ ἀνασκαφὴν) συνεχοῦς καὶ συγκεκοτημένου χριστιανικοῦ νεκροταφείου τοῦ 12^{ου} αἰῶνος. Τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο δυνάμεθα νὰ

¹ Πρὸβλ. π. χ. Marucchi, *Le catacombe Romane* 1905 σελ. 686, ἀλλὰ καὶ Strygowsky *Athen. Mitt.* 1889, σελ. 277.

² Σωτηρίου *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1924, σελ. 8 ἔξ.

φαντασθῶμεν περικλειστον καὶ προσηρητημένον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ. Ἡ συνήθεια τῆς ταφῆς ἐντὸς τῶν αὐλῶν τῶν ἐκκλησιῶν, ἂν δὲν εἶχεν ἀρχίσει πολὺ πρότερον, γενικεύεται πιθανῶς τότε, ἀφ' οὗ ὁ Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης (κεφ. 364 (263)) προϋποθέτει αὐτὴν γενικῶς κρατοῦσαν κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα. Ἐν Θήβαις ἡ συνήθεια αὕτη ἐπεβλήθη ἰσχυρότερον ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὅτε οἱ τάφοι ἐβεβηλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀπολιτίστων καὶ ἀλλοθρήσκων κατακτητῶν, καὶ ἔχομεν τότε τὰς ἐν τῇ πόλει παρὰ τὰς ἐκκλησίας ταφάς, περὶ ὧν ποιῶμαι λόγον ἐν τοῖς *Θηβαϊκοῖς* σελ. 65, 364 ἐξ. 120.

Ἄπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἔπαυσαν αἱ ἐντὸς τῆς πόλεως ταφαί, περιορισθεῖσαι εἰς τὸ διατηρηθὲν συνεχῶς νεκροταφεῖον τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὸ πρὸς Β τῆς πόλεως μικρὸν νεκροταφεῖον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, εἰς ὃ θάπτουσι κυρίως πτωχοὶ τινες νῦν ἐκ τῆς πόλεως καὶ τοῦ προαστίου Πυρίου, τελευταῖον δὲ καὶ οἱ πλησίον πρὸς Α ἐγκατασταθέντες πρόσφυγες.

ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΝ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ

ΜΕΤΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΠΡΟΣΩΔΙΑΝ

Κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1928 ἔτους γινομένης ἐκσκαφῆς πρὸς οἰκοδομίαν ἐν τῇ γωνίᾳ τῆς ὁδοῦ Τριπολέμου καὶ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ ἐν κτήματι Ν. Διαμαντοπούλου, εὐρέθησαν πλείστα λείψανα ἀρχαίου νεκροταφείου, ἐν ᾧ ἱκανὰ ἀρχαῖα εὐρήματα ἔσχομεν, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος κατωτέρω ἐν τῷ παραρτήματι τοῦ Δελτίου, ἔτι δὲ καὶ μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη φέρουσα ἐπίγραμμα.

Ἡ στήλη αὕτη ἔχει ὕψος 1.36 καὶ πλάτος 0.37 καὶ ἀπετέθη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν τοῦ Θεσείου ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν 147 (εἰκὼν 1).

Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἐπιγράμματος καθ' ἡμᾶς ἔχει ὡς ἑξῆς:

Αὐγοῦστα μὲν μοι πατρίς ἐν Κίλιξι ὄροις,
οὐνομα δ' Ἀθηνόδωρος· ἔστησαν τόδε
μνημεῖον ἑταροὶ, κοινὸν οἱ ναίουσι ἔθνος.

ἦτοι:

Αὐγοῦστα μὲν μοι πατρίς || ἐν Κίλιξ(ι) ὄροις
οὐνομα δ' Ἀθηνόδωρος || ἔστησαν τόδε
μνημεῖον ἑταροὶ, κοινὸν || οἱ ναίουσι(ι) ἔθνος.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη εἶναι ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα ἐν ἰαμβικῷ τριμέτρῳ.

Ὁ χαρακτήρ ἐχώρισεν ἐπὶ τοῦ λίθου τοὺς τρεῖς στίχους διὰ δύο ἡμικυκλικῶν γραμμῶν ∩.

Ὁ δεύτερος πούς τοῦ τρίτου στίχου ἀντὶ ἰάμβου εἶναι τρίβραχυς.

Οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἐποιήθη τὸ ἐπίγραμμα εἶναι πάντως μετὰ τὸν Αὐγουστον, ἀλλὰ κρίνοντες καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ὁμοῦ εὐρεθεισῶν μετ' ἀναγλύφων ἐπιτυμβίων στηλῶν κατατάσσομεν αὐτὴν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ.

Τὴν λέξιν *κοινὸν* τοῦ τρίτου στίχου ἀναφέρομεν εἰς τὴν λέξιν *ἔθνος* καὶ οὐχὶ εἰς τὴν λέξιν *μνημεῖον* ἦτοι:

«Πατρίς μου μὲν εἶναι ἡ Αὐγοῦστα, πόλις τῆς Κιλικίας, ὄνομά μου δὲ Ἀθηνόδωρος. Ἔστησαν δὲ τὸ μνημεῖον τοῦτο ἑταῖροι (κοινὸν κατοικοῦντες ἔθνος ἦτοι) ὁμοεθνεῖς δηλ. Κίλικες».

Εἰκ. 1. Ἐπιτυμβία στήλη μετὰ ἐπιγράμματος.

Ἡ πόλις Αὐγοῦστα τῆς Κιλικίας μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Ε', 8, 5, (ἐνθα γράφεται παροξυτόνως Αὐγούστα, ἀλλ' ἐν τῷ ἐπιγράμματι τὸ μέτρον ἀπαιτεῖ βραχεῖαν τὴν λήγουσαν τοῦ ὀνόματος), καὶ ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Βυζαντιοῦ λέγοντος «Αὐγουσταὶ πόλεις ἐν Κιλικία καὶ Ἰταλία, οἱ πολῖται Αὐγουστανοί».

Ὁ Στράβων μνημονεύει Αὐγοῦσταν, πόλιν τῆς χώρας τῶν Σαλασσῶν μετὰ τὸν ποταμὸν Πάδον ἐν Ἰταλία (Δ', σελ. 206) καὶ ἐν Ἰθηρία Παξουγοῦσταν καὶ Αὐγοῦσταν Ἡμέριταν καὶ Καισαρουγοῦσταν Γ', σελ. 151 καὶ 166.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλαι Αὐγουσταὶ πόλεις πλεῖσται μνημονεύονται παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ καὶ Δίωνι τῷ Κασσίῳ καὶ τῷ Πλινίῳ.

Τὸ δ' ἔθνικὸν ὄνομα ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ νομισμάτων τῆς πόλεως ταύτης «Αὐγουστανῶν» (ἴδε Pauly Realenc.² II 2345).

Ὁ τύπος ἕταρος ἀντὶ ἐταῖρος εἶναι συνηθέστατος (ἴδ. Allen On Greek versif. σελ. 39 ἐν Papers of the American School κ.λ. τόμ. IV ἐνθα ἀπαντᾷ ἐν ἐπιγραφῇ ἐξ ἀρχαίας Ὀλυμπίας καὶ τὸ ὄνομα Ἀθανόδωρος, καὶ ἄλλως γνωστότατον).

Πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπιγράμματος δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν πλεῖστα ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα τοῦ συμπληρώματος τῆς Παλατίνης Ἀνθολογίας (Epigr. Anth. Pal. τόμ. Γ', Didot), ὡς ἐν σελ. 194, 630 «Θεσσαλονίκη μὲν πατρίς ἔπλετο· οὐ[νομα] Ὑλη μ[οι]» καὶ ἐν σελ. 180, 543 «Λευκάς μὲν πατρίς ἐστὶν ἐμοί» καὶ ἐν σελ. 113, 151 «Κρήτα μὲν πατρίς μου, ὀδοιπόρε» καὶ ἐν σελ. 173, 495 δ «Πατρίς μὲν μοι Ἔδεσσα, τὸ δ' οὐνομα Κλαυδία» καὶ ἐν σελ. 183, 562 «οὐνομά μοι Ἐλάτη, πατρίς δ' ἐστὶν Θυάτειρα» καὶ ἄλλα ὅμοια ἐν σελ. 137, 282, 283, ἐν σελ. 182, 556· ἐν σελ. 186, 583· ἐν σελ. 192, 615· ἐν σελ. 204, 676, 677, κ.τ.λ.

Πρὸς δὲ τούτοις δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ Σιμωνιδείου ἀναθηματικοῦ ἐπιγράμματος παρὰ τῷ Πανσανίᾳ 6, 9, 9 (Epigr. Anth. Pal. τόμ. Γ', Didot, σελ. 4, 23) «Πατρίς μὲν Κόρυρα, Φίλων δ' οὐνομ'· εἰμί δὲ κ.τ.λ.»

Ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ λίθου γραφῇ τοῦ ἱαμβικοῦ ἐπιγράμματος δὲν δηλοῦται ἡ ἔκθλιψις ἐν τῇ λέξει **Κίλιξι** τοῦ πρώτου στίχου καὶ ἐν τῇ λέξει **ναίουσι** τοῦ τρίτου στίχου, ἥτις ἔκθλιψις εἶναι ἀναγκαία διὰ τὸ μέτρον (ἴδ. κατωτέρω).

Ἐν ἐμμέτροις ἐπιγραφαῖς δὲν δηλοῦται ἐνίοτε διὰ τῆς γραφῆς ἡ ἔκθλιψις, ἀλλ' εἶναι μὲν πλήρης ἡ λέξις γεγραμμένη, συναλείφεται δὲ κατὰ τὴν προφορὰν, ὡς παρετήρησεν ὁ ἀείμνηστος Κ. Κόντος ἐν τῇ Ἀθηνᾷ τόμ. Β', σελ. 521, ὅστις προσήγαγε μαρτύριον τὸ «(Τηλέμαχ)ός σε ἰέρωσε Ἀσκληπιῶ ἠδὲ ὀμοβώμοις» (Συλλ. Ἐπιγρ. Ἀττ. Β', 1442). Ὡσαύτως δὲν εἶναι δεδηλωμένη ἡ ἔκθλιψις καὶ ἐν τοῖς ἐπιγράμμασιν, ἅτινα ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Α. Ἀρβανιτόπουλος ἐν τοῖς **Θεσσαλικοῖς μνημείοις** (Περιγρ. τῶν γραπτῶν στηλῶν Παγασῶν) σελ. 156 καὶ σελ. 216. Τούτων ἡ χρονολογία τίθεται κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ τρίτου π. Χ. αἰῶνος, ἀναγράφεται δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ποιητικωτάτων αὐτῶν ἐπιγραμμάτων τὸ

κατὰ τὸ μέτρον ἐκθλιπτόν φωνῆεν πρὸς *ἀποφυγὴν τῆς δυσχερείας τῆς τε ἀναγνώσεως καὶ τῆς κατανοήσεως τοῦ ἔλεγγιου*. Ἄλλα δέ τινα ἐξ ἐμμέτρων ἐπιγραφῶν ἐκ πλήρους μὲν γεγραμμένα, ἐκθλιβόμενα δὲ κατὰ τὴν χρείαν τοῦ μέτρου κατέλεξεν ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις ἐν Ἄκ. Ἄν. τόμ. Α', σελ. 276 (ὑποσημ.). Ἴδ. ἔτι καὶ S. Allen On Greek versification in inscriptions (Arch. Inst. of Amer. IV, σελ. 126 κέξ.), Meisterh. — Schw. Gramm. d. att. Inschr.³, σελ. 70 (§ 24, 4 καὶ σημ. 601).

Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ἐν ἐπιγράμματι ἐπὶ παύρου τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸν κύνα αὐτοῦ παρελείφθη νὰ σημειωθῇ ἡ ἐκθλιψις (ἴδε Ε. Α. Πεξοπούλου «Παπυρολογικὰ καὶ ἐπιγραφικὰ» σελ. 5 - 6).

Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Ἀρίσταρχος ἔγραφε παρὰ τῷ Ὀμήρῳ Α 323 «χειρὸς ἐλόντε ἀγέμεν» ὡς φέρεται ἐν τοῖς εἰς Ἰλιάδα Σχολίοις τόμ. Α', σελ. 46, 7 «ἵνα τὸ *δυϊκὸν εὐδῆλον* ἦ· ἀμφίβολον γὰρ ἔσται, *εἰὰν κατὰ συναλοιφήν ἀναγινώσκωμεν*» καὶ σελ. 393, 9 «οὕτως δὲ καὶ Ἀρίσταρχος ἔγραφεν ἐκ πλήρους (δηλ. *ᾶ δειλέ*), ὡς Δίδυμος μαρτυρεῖ» (ἴδε Κ. Κόντον ἐν τῇ Ἀθηνᾶ τόμ. Β', σελ. 521. Πρβ. καὶ Ludwig Arist. hom. Textkr. τόμ. Α', σελ. 189).

Καθόλου δὲ περὶ τῶν παρὰ τῷ Ὀμήρῳ καὶ παρ' ἄλλοις ποιηταῖς γεγραμμένων μὲν ἄλλ' ἐκθλιβομένων φωνηέντων ἴδ. Kühner-Blass Ausf. Gramm. d. griech. Spr. τόμ. Α', σελ. 232 κέξ., Mayser Gramm. d. griech. Pap. σελ. 157, Γ. Ν. Χατζιδάκι Ἄκ. Ἄν. τόμ. Α', σελ. 274 - 6. Σημειωτέον δὲ ὅτι τινὲς τῶν ἀρχαίων κριτικῶν ἔγραφον τὸ ἐκθλιπτόν ι ἐν χωρίοις τοῦ Ὀμήρου, οἷον Ε 5 «ἀστέρι ὀπωρινῷ ἐναλίγκιον» ἀντὶ τοῦ «ἀστέρ' ὀπωρινῷ ἐναλίγκιον». (Δράκ. Περὶ μέτρ. 41 12, Εὐστάθ. εἰς Ἰλ. σελ. 514). Ὁ δ' Εὐστάθιος ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ λέγει ὅτι τὸ ι τοῦτο προσεφέρετο μετὰ τοῦ ἐπομένου φωνήεντος κατὰ συνίζησιν. Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην δὲν ἐγκρίνουσί τινες (ἴδ. Kühner-Blass Ausf. Gramm. usw. τόμ. Α', σελ. 236), τοῦναντίον δὲ φαίνεται ὅτι ἐγκρίνει ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις ἐν Ἄκ. Ἄν. τόμ. Α', σελ. 236 γράφων τὰ ἐξῆς: «μόνον παρ' Ὀμήρῳ καὶ τοῖς τραγικοῖς εὑρηται χωρία ἀναντίλεκτα τῆς ἐκθλίψεως *ἢ μᾶλλον τῆς κατὰ συνίζησιν* προσφορᾶς τοῦ ι, διότι κατὰ τὸν Εὐστάθιον οἱ παλαιοὶ *ἐντελῶς* ταῦτα ἔγραφον, οἷον Α 259 *ἐν δαίθ' ὅτε περ*, Ε 5 *ἀστέρ' ὀπωρινῷ ἐναλίγκιον*, Κ 278 *χαῖρε δὲ τῷ ὄρνιθ' Ὀδυσσεύς*, Α 558 - 9 *ἀμύνετε νηλεὲς ἡμαρ Αἴανθ' ὄς...*, Ρ 324 *κῆρυκ' Ἡπυτίδη, ἐν χέρσ' ἔχον, νήεσσ' ἠγήσατο, Τρώεσσ'* κτλ. Σοφ. Οἰδ. Κολ. 1435 *τελεῖτέ μοι θανόντ' ἐπεί*, Εὐριπ. Ἄλ. 1118 *Γοργόν' ὡς καρατόμῳ* κτλ. Ἐπιγραφικῶς ἐπιστώθη, τοῦτο μὲν *Παλλάδι Ἀθηναίᾳ*, τοῦτο δὲ *ἔρνεσ'(ι) ἐλαίας*, καὶ *τῆς γονεῦσ' αὐτῶ*». Εἰς δὲ τὰ ἐξ ἐπιγραφῶν μαρτύρια προσθετέα εἶνε καὶ τὰ ἐκ τοῦ ἐπιγράμματος περὶ οὗ ὁ λόγος, ἄλλα δύο «*Κίλιξι ὄροις*» καὶ «*ναίουσι ἔθνος*» πρὸς τοῖς ὑπὸ τοῦ Allen On Greek versif. σελ. 153 μνημονευομένοις.

Οὕτως ὀρθῶς ὑπὸ πολλῶν παρατηρήθη ἢ ἐν ἐμμέτρῳ λόγῳ γραφὴ τῶν κατὰ τὸ μέτρον ἐκθλιβομένων φωνηέντων καὶ ὀρθῶς ἐδικαιολογήθη τοῦτο ὑπὸ μὲν τοῦ κ. Α. Ἀρβανιτοπούλου διὰ τὸ εὐχερὲς τῆς ἀναγνώσεως καὶ κατανοήσεως τοῦ ἐπιγράμματος, ὑπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ Ἀριστάρχου διὰ τὴν πλήρη κατανοήσιν τοῦ δυϊκοῦ ἀριθμοῦ, διότι ἄλλως κατ' αὐτὸν θὰ ἦτο ἀμφίβολος ἢ ἔννοια, ἂν κατὰ συναλοιφήν ἠθέλομεν ἀναγνώσει τὸ χωρίον τοῦ Ὀμήρου.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ ἀναγνώστης τοῦ ἐπιγράμματος καὶ μόνον βλέπων αὐτὸ οὕτω γεγραμμένον δηλ. μετὰ τῶν ἐκθλιβομένων κατὰ τὸ μέτρον φωνηέντων εὐκολύνεται εἰς τὴν πλήρη καὶ ὀρθὴν κατανοήσιν αὐτοῦ, καὶ ἂν ἀκόμη, ὡς ὁ Κ. Κόντος ἀνωτέρω ἰσχυρίζεται, κατὰ τὴν ἐκφορὰν συναλείφονται αἱ τὰ ἐκθλιπτέα φωνήεντα ἔχουσαι λέξεις, ἀλλὰ τοῦτο ὁ Ἀρίσταρχος ἐν τῇ ἀνωτέρῳ παραπομπῇ δὲν ἀποδέχεται, φρονῶν ὅτι ἐὰν ἠθέλομεν κατὰ συναλοιφήν ἀναγνώσει τὸν στίχον, καίτοι εἶναι γεγραμμένα τὰ ἐκθλιβόμενα φωνήεντα, δὲν ἠθέλομεν κατανοήσει τὸν δυϊκὸν ἀριθμὸν, κατ' ἀκολουθίαν ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ τοῦ στίχου, κατ' Ἀρίσταρχον, πρὸς κατανοήσιν αὐτοῦ δὲν ἐγένετο συναλοιφή, ἀλλ' ἠκούοντο τὰ ἐκθλιβόμενα φωνήεντα.

Τὸ πλεονέκτημα, ὅπερ εἶχεν ὁ ἀναγινώσκων τὸν στίχον καὶ διὰ τῆς ὀράσεως κατανοῶν ἀναμφιβόλως αὐτόν, διότι ἔβλεπε γεγραμμένα τὰ ἐκθλιβόμενα φωνήεντα, ἔπρεπε νὰ ἔχη καὶ ὁ ἀκούων — καὶ οἱ ἀκούοντες ἦσαν περισσότεροι — τὸν στίχον ἀπαγγελλόμενον οὕτως, ὥστε νὰ κατανοῆται τελείως ὑπ' αὐτοῦ.

Καὶ τοῦτο ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐν τῇ τεχνικῇ ἀναγνώσει, ἀναπτύσσοντος τοῦ ἀπαγγέλλοντος εἰς τὸ σημεῖον τῆς συναλοιφῆς ἡμίφθογγόν τινα, οὕτως ὥστε νὰ ἀκούωνται πως καὶ τὰ ἄλλως κατ' αὐστηρὰν τήρησιν τοῦ μέτρον ἐκθλιβόμενα φωνήεντα, χωρὶς ὁ ῥυθμὸς καὶ τὸ μέτρον νὰ ὑφίσταται ἀλλοίωσιν.

Σημειωτέον δ' ὅτι τὰ ἄνω μνημονευθέντα ἐπιγράμματα ἀνήκουσιν εἰς λίαν ἀφισταμένους ἀπ' ἀλλήλων χρόνους, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σιμωνίδου μέχρι τοῦ δευτέρου μ. Χ. αἰῶνος, ὅτε ἐποιήθη τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπίγραμμα.

Κατ' ἀκολουθίαν ἐπὶ μέγιστον χρονικὸν διάστημα ἐλάμβανε χώραν γεγονὸς ἐν τῷ ἐμμέτρῳ λόγῳ, ὅπερ ὡς εὐλογον καὶ φυσικώτατον παρήρχετο ἀπαρατήρητον καὶ ὅπερ μόνον ἢ ὀξεῖα διάνοια καὶ ἡ κριτικὴ δεινότης τοῦ Ἀριστάρχου — ἐγὼ τοῦλάχιστον ἀγνοῶ μέχρι τοῦδε ἄλλον περὶ τούτου ὀμιλήσαντα — παρατήρησεν. Ὁ Ἀρίσταρχος, δι' ὧν παρατήρησεν, εἶπε μεγάλην ἀλήθειαν, παρέχουσαν εἰς ἡμᾶς ἔννοιάν τινα τῆς ἐλευθερίας, ἣν εἶχον ἐν τῷ ἐμμέτρῳ λόγῳ οἱ ἐκτελεσταὶ αὐτοῦ, οἳ τε ποιηταὶ καὶ οἳ τὰ ποιήματα αὐτῶν ἀπαγγέλλοντες ὑποκρίται καὶ λοιποὶ τῆς ποιήσεως ἔρασταί.

Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ἀριστάρχου οὐ μόνον ἐπιδοκιμάζομεν καὶ ἀποδεχόμεθα ἀπολύτως, ἀλλὰ καὶ ἐνισχύομεν διὰ τῶν ἡμετέρων παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν

ἀρχαίων δραμάτων καὶ τῆς ἀπαγγελίας αὐτῶν (ἴδε πρόλογον ἐμμέτρου μεταφράσεώς μου Ἡλέκτρας Σοφ. σελ. 12 - 13), καθ' ἃς εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκφωνηθῶσιν ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ τῶν στίχων χάριν τῆς ἐννοίας αὐτῶν φωνήεντα, τὰ ὅποια ἐξεθλίβησαν καὶ δὲν εἶναι γεγραμμένα ἐν τῷ στίχῳ, κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ μέτρου.

Τοιαῦτα παραδείγματα ἔχομεν καταδείξει πλεῖστα ἐν τῇ τραγικῇ ποιήσει καὶ ἔχομεν κατατάξει εἰς τὰς ἐξῆς κατηγορίας :

α') Εἰς τοὺς στίχους ἐκείνους, ἐν οἷς κατὰ τὸ μέτρον ἐκθλίβεται τὸ φωνῆεν τῆς τονιζομένης συλλαβῆς τῆς λέξεως, ἐν ἣ ἔγκειται ἡ δύναμις τοῦ στίχου, τῆς λέξεως δηλ. τῆς ἐμφάσεως τοῦ στίχου (*mot de valeur*). Π. χ. Ἐν Σοφ. Ἀντιγ. στίχ. 755 κατὰ τὴν σφοδρὰν λογομαχίαν πατρὸς καὶ υἱοῦ, λέγει ὁ Αἴμων πρὸς τὸν Κρέοντα :

«Εἰ μὴ πατὴρ ἦσθ', εἶπον ἂν σ' οὐκ εὖ φρονεῖν».

Τοῦ στίχου τούτου ἡ λέξις τῆς ἐμφάσεως εἶναι τὸ *σέ*, τοῦ ὁποίου τὸ φωνῆεν ἐκθλίβεται καὶ δὲν ἀναγράφεται ἐν τῷ στίχῳ. Τὸ φωνῆεν ὅμως τοῦτο ἔδει οὐ μόνον νὰ ἀκουσθῇ ἀλλὰ καὶ νὰ τονισθῇ, ἵνα ἀποδοθῇ ἡ ἐννοια τοῦ στίχου.

Ὅμοίως ἐν Ἀντιγ. στίχ. 1046.

Ὅμοια παραδείγματα ἴδε Σοφ. Οἰδ. Τύρ. στίχ. 31, 64, 140, 332, 698, 846.

Ὅμοίως Σοφ. Οἰδ. ἐπὶ Κολ. στίχ. 800 - 801.

Οἱ δύο οὗτοι συνεχεῖς στίχοι ἔχουσιν οὕτω :

Κρέων : Πότερα νομίζεις δυστυχεῖν ἔμ' ἐς τὰ σά,
ἢ σ' εἰς τὰ σαυτοῦ μᾶλλον ἐν τῷ νῦν λόγῳ ;

Ἀξιολογώτατον παράδειγμα ὑπὲρ τοῦ ἐμοῦ ἰσχυρισμοῦ οἱ δύο οὗτοι στίχοι, ἐν οἷς ἐκθλίβεται τὸ φωνῆεν τῶν λέξεων τῆς ἐμφάσεως, τοῦ ὁποίου μὴ ἀκουόμενου καὶ μὴ τονιζομένου κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδοθῇ ἡ ἐννοια τῶν στίχων.

Ὅμοίως Σοφ. Ἡλ. στίχ. 996, 1356 καὶ 1362 κ.λ.

β') Εἰς τοὺς στίχους ἐκείνους, ἐν οἷς ἐκθλίβεται τὸ φωνῆεν τῶν κτητικῶν ἀντωνυμιῶν ὁμοίως τονιστέων ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ. Π. χ. Ἐν Σοφ. Οἰδ. Τύρ. στίχ. 329, ἀρχομένης τῆς σφοδρᾶς συζητήσεως μεταξὺ Τειρεσίου καὶ Οἰδίποδος, ὁ Τειρεσίας λέγει :

«πάντες γὰρ οὐ φρονεῖτ' ἐγὼ δ' οὐ μὴ ποτε
τᾶμ' ὡς ἂν εἶπω, μὴ τὰ σ' ἐκφήνω κακά».

Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῶσιν οἱ στίχοι οὗτοι ὑπὸ τῶν θεατῶν καὶ ἀκροατῶν, ἂν δὲν ἀκουσθῶσι τὰ φωνήεντα τῶν κτητικῶν ἀντωνυμιῶν τοῦ δευτέρου στίχου ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ αὐτοῦ ;

Ὅμοίως Σοφ. Οἰδ. Τύρ. στίχ. 216, 405. Σοφ. Ἄντ. στίχ. 501. Σοφ. Ἡλ. στίχ. 1050, 1057, 1499 καὶ Σοφ. Φιλ. στίχ. 339 κ.λ.

Αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις ἡμῶν ἀποδεικνύουσιν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ὑποκριταὶ ἀπήγγελλον τοὺς στίχους μετὰ τινος ἐλευθερίας χάριν τῆς κατανοήσεως αὐτῶν, λύοντες μὲν πῶς τὰ μετρικὰ δεσμά, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐντέχνου ἀπαγγελίας των κατορθοῦντες νὰ μὴ ἀφανισθῇ καὶ ἡ προσφδία τοῦ στίχου.

Τοῦτο ἐξηρεῖται κυρίως ἐκ τῆς τέχνης τοῦ ἀπαγγέλλοντος ὑποκριτοῦ. Ἄλλως ἦτο λίαν ἀμφίβολος ἡ κατανόησις τῶν στίχων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐξησφαλισμένη ἡ ἀποτυχία τοῦ ὑποκριτοῦ ὡς ὁ ἐν Ἀριστοφ. Βάτρ. στίχ. 303 κωμωδούμενος ὑποκριτῆς Ἡγέλοχος, ὅστις ἀπαγγέλλον τὸν στίχ. 270 τοῦ Ὀρέστου τοῦ Εὐριπίδου

«ἐκ κυμάτων γὰρ αἴθις ἀὖ γαλῆν' ὄρω»

καὶ θελήσας πιστῶς νὰ ἀκολουθήσῃ μόνον τὴν προσφδίαν, δεινῶς κατεγέλασθη ὑπὸ τῶν ἀκροατῶν, οἵτινες ἄλλο ἀντ' ἄλλου ἤκουσαν. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν θὰ συνέβαινε, ἐὰν ὁ ὑποκριτῆς οὗτος εἶχε τὴν τέχνην καὶ τὴν προσφδίαν νὰ τηρήσῃ καὶ τὸ ἐκθλιβόμενον φωνῆεν τῆς λέξεως **γαλῆνὰ** κατὰ τινὰ τρόπον νὰ προφέρῃ. Πλείονα περὶ τούτου ἴδε Σχόλια εἰς Ἀριστοφ. Βάτρ. 303. Ἐνταῦθα γράφεται: (Ἡγέλοχος: τραγωδίας ὑποκριτῆς, ὃν καὶ ἐν τῷ Ὀρέστῃ Εὐριπίδου, προστάντος αὐτῷ τοῦ πνεύματος ἐν τῷδε τῷ στίχῳ (αἰφνιδίως ὀφθῆναι συνελόντα τὴν συναλοιφήν. Τοῦτον δὲ καὶ ὡς ἀτερεπῆ τὴν φωνὴν Πλάτων σκώπτει — ὅτι Ἡγέλοχος ὁ τραγικὸς ὑποκριτῆς ὢν τοῦ Εὐριπίδου Ὀρέστην ὑποκρινόμενος οὕτω προηέγκατο ὥστε μὴ **ὑποχωρῆσαι** ἐκ τῆς συναλοιφῆς τὸ **γαλῆνὰ** ἀλλὰ **διαχωρῆσαι** μᾶλλον, ὥστε δόξαι τὴν γαλῆν αὐτὸν εἰπεῖν. Διὸ καὶ ἐνθάδε πειρατέον οὕτω **προφέρεσθαι**. Ἐν ἐνίοις μέντοι τῶν Εὐριπίδου εὐκρινῶς γράφεται **γαλῆνὰ**).

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν τὸ ἐκθλιβόμενον φωνῆεν εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ φωνῆεν τῆς ἐπομένης λέξεως, διὰ τὸν ὑποκριτὴν δὲν ὑπῆρχε μεγάλη δυσκολία κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν πρὸς πλήρη ἀπόδοσιν καὶ κατανόησιν τοῦ στίχου (Σοφ. Ἄντιγ. στίχ. 501, Ἡλέκτ. στίχ. 1356, Οἰδ. ἐπὶ Κολ. στίχ. 800 κ.λ.), ἀλλ' ὅταν ἦτο διάφορον ἦτο ἀνάγκη μεγάλης ἐξασκήσεως καὶ τέχνης, ἵνα κατορθώσῃ ὁ ὑποκριτῆς ἀπαγγέλλον τὰ ἐκθλιβόμενα φωνήεντα καὶ τηρῶν τὴν προσφδίαν καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ στίχου νὰ σώσῃ καὶ τὴν ἑαυτοῦ τέχνην νὰ ἐπιδείξῃ, χωρὶς νὰ γίνῃ καταγέλαστος, ὡς ὁ ὑποκριτῆς Ἡγέλοχος.

Βεβαίως ἐκλιπούσης σὺν τῷ χρόνῳ τῆς ἀρχαίας προσφδίας, ἐφ' ἧς ἐστηρίζετο ἡ ἀρχαία μετρικὴ, δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν ἀκριβέστατα καὶ σαφέστατα τὴν κατὰ προσφδίαν ἀπαγγελίαν, ἣτις ἀναμφιβόλως θὰ ἐτηρεῖτο ἄνευ ζημίας τῆς ἐννοίας τῶν στίχων.

Μόνον διὰ φωνογράφου, ἐὰν ὑπῆρχε τότε, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λάβωμεν τελείαν ιδέαν αὐτῆς.

Εἶναι βέβαιον δ' ὅμως, ὅτι ὑπῆρχε ἰκανῶς οὐσιώδης, ὡς συνήθως πιστεύομεν, διαφορὰ τῆς κατὰ προσφδίαν στιχουργίας καὶ τῆς κατὰ τόνον, ἣν ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ μεταχειρίζομεθα. Ἐν τούτοις ἔχομεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ποιήσει παραδείγματα στίχων, ἐν οἷς συμπίπτει τελείως ἡ προσφδία καὶ ὁ τόνος, ὡς ἐν Σοφ. Ἡλέκ. στίχ. 1227:

«ὦ φίλταται γυναῖκες, ὦ πολίτιδες».

Κατὰ ταῦτα ὅ,τι συνέβαινε μὲ τὸν ὑποκριτὴν, ὅστις οἶονεὶ ὑπερβαίνων τὰ ὄρια τοῦ μέτρου διὰ τῆς ἐντέχνου ἀπαγγελίας του συνετέλει εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἔνεκα τῆς μετρικῆς ἀνάγκης δυσνοήτων στίχων τῶν τραγικῶν, τοῦτ' αὐτὸ συνέβαινε καὶ μὲ τοὺς ἀρχαίους ἐπιγραμματοποιούς καὶ τοὺς χαρακτὰς τῶν ἐπιγραμμάτων αὐτῶν, οἵτινες προσέθετον φωνήεντα κατὰ τὸ μέτρον μὲν ἐκθλιπτέα, διὰ τὴν ἄμεσον κατανόησιν δ' ὅμως ἀναγκαῖα, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπίγραμμα.

Ἐννοεῖται δ' ὅμως ὅτι ἡ ἐλευθερία αὕτη τῆς δράσεως τῶν ἀπαγγελλόντων ὑποκριτῶν παρατηρεῖται κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σοφοκλέους καὶ πρὸ πάντων τοῦ Εὐριπίδου καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ποιητῶν. Καὶ τοῦτο διότι ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς γενέσεως τῆς τραγωδίας καὶ τῶν χρόνων τοῦ Αἰσχύλου ὁ ῥυθμὸς καὶ τὰ διάφορα μετρικὰ συστήματα, ὧν ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ τραγικοί, ἦσαν ἀνυπέρβλητος φραγμὸς διὰ τὸν ἀπαγγέλλοντα ὑποκριτὴν, ὅστις, καὶ ἂν ἀκόμη ἤθελε νὰ διαφύγῃ ἐκ τῶν μετρικῶν δεσμῶν, δὲν ἠδύνατο, διότι διὰ τὴν τοιαύτην ἀπαγγελίαν ἦσαν πεπονημένοι οἱ στίχοι, ἅμα τῷ τέλει τῶν ὁποίων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐτελεύτα καὶ τὸ νόημα τοῦ ποιητοῦ.

Διὰ τοῦτο ἐν ὁλοκλήρῳ τῷ Αἰσχύλῳ ἐν τοῖς ἰαμβικοῖς διαλόγοις οὐδαμοῦ εὐρίσκομεν διαιρούμενον καὶ εἰς δύο μόνον μέρη τὸ τρίμετρον ἰαμβικόν, ὅπερ διὰ τὸν Μαραθωνομάχον ποιητὴν ἦτό τι ἀδιαίρετον.

Ἀπαγγελία λοιπὸν κατὰ στίχον, βαρεῖα καὶ μεγαλοπρεπῆς, ὑπῆρχε κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους χρόνους τῆς γενέσεως τοῦ δράματος.

Ἄλλ' ἐφ' ὅσον παρήρχοντο οἱ χρόνοι καὶ ἤρχιζε νὰ ἐκλείπῃ μικρὸν κατὰ μικρὸν ὁ θρησκευτικὸς χαρακτὴρ τοῦ δράματος, ἐφ' ὅσον ἀναπτυσσομένης τῆς ὑποκριτικῆς τέχνης ἐπολλαπλασιάζετο κατ' ἀνάγκην δραματικὴν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποκριτῶν καὶ αἱ ὑποθέσεις τῶν δραμάτων περιεβάλλοντο οἶονεὶ κοινωνικὸν χαρακτῆρα, ἤρχισε βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ διάλογος τῶν δραμάτων νὰ γίνεται φυσικώτερος καὶ ἀπλούστερος, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ ιδέαι τῶν ποιητῶν νὰ ἐκφράζωνται ἀβιάστως καὶ νὰ μὴ κωλύεται ἡ ἔκφρασις αὐτῶν ὑπὸ τῶν

ἀναγκῶν τοῦ μέτρου, ὅπερ οἱ ὑποκριταὶ ἤρχισαν πλέον νὰ συγκαλύπτωσι διὰ τῆς ἀπαγγελίας.

Τοῦτο τεκμαιρόμεθα οὐ μόνον ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἡμῶν παρατηρήσεων, ἀς διηρέσαμεν εἰς δύο κατηγορίας, ἀλλὰ καὶ

γ') Ἐκ τούτου, ὅτι ὑπάρχουσι στίχοι δραμάτων τῆς δευτέρας ταύτης περιόδου τῆς ἀπαγγελίας, τῆς τελευταίας λέξεως τῶν ὁποίων ἐκθλίβεται τὸ φωνῆεν συνδεομένης οὕτω ἀμεσώτατα μετὰ τοῦ ἐπομένου στίχου (ἐπισυναλοιφή).

Τοῦτο δηλοῖ ὅτι καὶ ὁ ποιητὴς ἤδη δὲν δίδει πλέον προσοχὴν εἰς τὴν τελευταίαν τοῦ τριμέτρου ἰαμβικοῦ, ἀλλ' ὡς ἐὰν τοῦτο δὲν ἐτελεύτα προχωρεῖ ἄνευ σταθμοῦ εἰς τὴν διὰ τοῦ ἐπομένου στίχου ἀποπεράτωσιν τῆς ἰδέας, ἣν θέλει νὰ ἐκφράσῃ.

Οὕτω ἐν Σοφ. Ἡλ. στίχ. 1017:

Ἡλ. « Ἄπροσδόκητον οὐδὲν εἶρηκας· καλῶς δ'
ἤδη σ' ἀπορρίψουσιν, ἀπηγγελλόμην ».

Κατ' ἀνάγκην καὶ ὁ ὑποκριτὴς ἄνευ σιάσεως καὶ ἀναπνοῆς σπεύδει εἰς τὴν συνεχῆ ἀπαγγελίαν καὶ τοῦ δευτέρου στίχου.

Ὅμοια παραδείγματα ἴδε Σοφ. Οἰδ. Τύρ. στίχ. 29. 332. 785. 1184. 1224. Οἰδ. ἐπὶ Κολ. στίχ. 17. 1164 κ.λ.

δ') Ὅτι ἐν ταῖς τραγωδίαις τῶν χρόνων τούτων παρατηροῦμεν τὴν διαίρεσιν τῶν ἰαμβικῶν τριμέτρων εἰς δύο μέρη κατ' ἀρχὰς καὶ εἶτα εἰς πλεονα τῶν δύο δηλ. εἰς τὰς καλουμένας ἀντιλαβὰς ἐν τῇ δραματικῇ στιχομυθίᾳ.

Αἱ ἀντιλαβαὶ αὗται ὡς καὶ τὰ παραδείγματα τῆς γ' κατηγορίας δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς σαφέστατα τὴν συντελουμένην ἐξέλιξιν τῆς δραματοποιίας ἐπὶ τὸ φυσικώτερον ὕφος καὶ παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς ἔννοιάν τινα καὶ τῆς ἀπαγγελίας τῶν ἀρχαίων ὑποκριτῶν, ἐξελισσομένης καὶ ταύτης παραλλήλως πρὸς τὸ δράμα ἐπὶ τὸν φυσικώτερον καὶ ἀπλούστερον τρόπον.

Συμπεραίνομεν δηλαδή ὅτι οὗτοι μὴ δεσμευόμενοι ὑπὸ τοῦ μέτρου, ἀπήγγελλον καὶ τὰ ἐκθλιβόμενα φωνήεντα, ἀφ' οὗ ταῦτα συμφώνως τῇ ἐννοίᾳ ὄφειλον νὰ τονισθῶσι, καίτοι ἔνεκα μετρικῆς ἀνάγκης δὲν ὑπῆρχον ἐν τῷ στίχῳ.

Ὅσαύτως δὲ ἢ ἐν τῷ τέλει τοῦ στίχου ὑπάρχουσα ἀπόστροφος δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι ὁ ὑποκριτὴς δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἔνεκα τοῦ μέτρου νὰ παύσῃ ἐπὶ μικρὸν ἢ καὶ νὰ ἀναπνεύσῃ, ἀλλ' ὅτι ὄφειλεν, ὡς νὰ μὴ ἐτελεύτα ὁ στίχος, νὰ σπεύσῃ ἄνευ παύσεως καὶ ἀναπνοῆς εἰς τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ ἐπομένου στίχου, μεθ' οὗ ἢ μετ' ἀποστροφῆς λέξις, ὡς εἰκός, στενώτατα συνεδέετο.

Τοιαῦτα δὲ παραδείγματα ἐκθλιβομένων φωνηέντων ἀλλὰ τονιστέων ἐν τῇ κατ' ἐννοιαν ἀπαγγελίᾳ ἢ ἀποστροφῶν ἐν τῷ τέλει τῶν στίχων οὐδαμοῦ τοῦ Αἰσχύλου ὑπάρχουσιν, ὅστις εἶναι ἀντιπρόσωπος τῆς παλαιότερας τραγικῆς ποιήσεως, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζουσι κυρίως ἀκαμψία χαρακτήρων καὶ μεγαλοπρέπεια καὶ βαρῦτης μορφῆς καὶ ὕφους.

ΕΙΣ ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟΝ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

Ἐκ τῶν δυσκολωτέρων Ἐλευσινιακῶν ζητημάτων εἶνε καὶ τὸ ζήτημα τοῦ *ἀνακτόρου*, ἐν ᾧ ἐφυλάσσοντο τὰ *ιερά*, καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου ἐνεφανίζετο ἐν ὠρισμένη στιγμῇ τῆς τελετῆς ἐν μέσῳ ἀπλέτου φωτὸς δεικνύων τὰ ἱερά ὁ ἱεροφάντης, ὅστις καὶ μόνος ἐδικαιοῦτο νὰ εἰσέρχεται εἰς αὐτό¹. Τὸ ζήτημα ἀναφέρεται εἰς τὴν μορφὴν τοῦ ἀνακτόρου εἰς τὴν θέσιν του καὶ εἰς τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ Τελεστήριον, πρὸς ὃ ἀσφαλῶς συνδέεται, ὡς συμπεραίνεται ἐξ ἀρχαίων μαρτυριῶν².

Ἐσχάτως ὁ Noack (Eleusis σελ. 156 ἐξ. καὶ 226) πραγματευόμενος τὸ ζήτημα καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἀνάκτορον ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Τελεστηρίου, εἶχε τὸ σχῆμα φωταγωγοῦ σχηματιζομένου ἐκ τῶν ἕξ μεσαίων κίωνων, αἱ δὲ τέσσαρες πλευραὶ του ἐκλείοντο διὰ παραπετασμάτων κρεμαμένων ἀπὸ τῶν φερομένων ὑπὸ τῶν κίωνων τούτων ἐπιστυλίων. Ὁ φωταγωγὸς ἔφθανε μέχρι τῆς στέγης, εἰς τὸ ὑψηλότερον δ' αὐτοῦ μέρος, τὸ ἄνωθεν τῆς ἀνωτέρας σειρᾶς κίωνων, ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Ξενοκλέους κατασκευασθὲν *ὄπαϊον*. Ἡ στέγη κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἀπετελεῖτο ἐκ κεραμίδων μετ' ἀνοιγμάτων (ὄπαῖαι κεραμίδες) τὰ ὅποια ἔφερον καλύμματα ἀφαιρούμενα κατὰ τὸν χρόνον τῆς τελετῆς, διὰ νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ εἰσέρχεται δι' αὐτῶν ἀκωλύτως τὸ φῶς. Πρὸς τελειότερον ἀποκλεισμὸν τοῦ ὄπαϊου τούτου ἦσαν κάτωθεν τῶν διατηρήτων κεραμίδων μεγάλα παραθυρόφυλλα. Ἀφοῦ ἐγίνετο κατὰ τὴν νύκτα ἐν σκότει ἢ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν δάδων ἢ τελετῇ, ἠνοιγόντο ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου δι' ἐπιτηδείου μηχανισμοῦ ἀθορύβως τὰ παραθυρόφυλλα, ἀνεσύροντο τὰ παραπετάσματα καὶ εἰσήρχετο ἀπὸ τῆς στέγης διὰ τοῦ ὄπαϊου τὸ λαμπρὸν φῶς τῆς ἡμέρας συμβολίζον εἰς τοὺς μύστας τὴν εὐδαιμονίαν, ἢ ὅποια παρέχεται εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς μύσεως.

Εἰς τὴν κατὰ τὸν ὑποδεικνυόμενον τρόπον κατασκευὴν τοῦ ἀνακτόρου νομίζω, ὅτι ἀντιτίθεται τὸ μικρὸν λείψανον ἐπιγραφῆς, τὸ ὁποῖον δημοσιεύω ἐνταῦθα. Σώζονται μόνον ὀλίγα λέξεις ἐκ δύο στίχων, καὶ εἶνε, ὡς σαφῶς φαίνεται ἐκ τῶν ὀλίγων ἀλλ' ἐνδεικτικῶν λέξεων, λείψανον ἀναγραφῆς τῶν κειμηλίων τοῦ

¹ Lobeck Agl. I, 59 καὶ σημ. Rubensohn *Mysterienheil.* σελ. 26 ἐξ. Foucart, *Mystères d'El.* σελ. 352 καὶ 406 καὶ Noack *Eleusis* σελ. 159.

² Πβλ. πρὸ παντῶν Πλουτ. Περ. 13. Ὁ Noack *Eleusis* σελ. 159 ἔχει ἀσφαλῶς δίκαιον εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ χωρίου τούτου πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι τὸ *ἀνάκτορον* συνεδέετο πάντως πρὸς τὸ Τελεστήριον.

ιερού, τὰ ὅποια μετὰ τῆς λοιπῆς περιουσίας κατεγράφοντο καὶ παρεδίδοντο ἐκάστοτε κατὰ τὴν ἀλλαγὴν τῶν εἰδικῶν ὑπαλλήλων, ἐπιστατῶν ἢ ταμιῶν, σημειομένων συνήθως τοῦ εἶδους τῶν κειμηλίων, τῆς προελεύσεως, τοῦ βαθμοῦ τῆς διατηρήσεώς των καὶ τῆς θέσεως ἐν ἣ εὐρίσκοντο ¹.

Ἡ πλάξ τῆς ἐπιγραφῆς εἶχε μετατραπῆ εἰς κιγκλιδωτὸν θωράκιον ἴσως Βυζαντινῆς ἐκκλησίας. Τούτου εὐρέθη μόνον ἡ μία γωνία (εἰκ. 1, μῆκ. 0.57 ὑψ. 0.38

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφή Ἐλευσίνος.

πάχ. 0.06 πλάτ. πλαισίου 0.14), ἐπὶ τοῦ ἐνὸς δὲ σκέλους ταύτης ἐσώθη μόνον τὸ ἀκόλουθον ὑπόλοιπον ἐπιγραφῆς:

οἰ . . . . . πρὸς τῷ τοίχῳ τοῦ ἀνακτόρου
 . . . . . ἄλλη ἔχουσα φιάλην μίαν, ἐφ' ἧς εἰ . .
 . . . . . η

Ἐπὶ τῆς λοιπῆς ἐπιφανείας τὰ γράμματα ἢ ἀπεξέστησαν ἐπίτηδες ἢ ἀπετρίβησαν σὺν τῷ χρόνῳ τελείως καὶ δὲν ἀφῆκαν ἢ μόνον ἐνιαχοῦ ἀμυδρότατα ἴχνη.

¹ Πβλ. π. χ. IG I, I ἀριθ. 120 στ. 35-36 ἀσπίδες ἐπιχαλκοὶ ἐν τῇ χαλκοθήκῃ αὐτῇ πρὸς τῷ τοίχῳ. Inscr. de Délos 320 B, πρὸς τῷ τοίχῳ στέφανοι χρυσοῖ.

Ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1897 σελ. 47 ἀριθ. 15 ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σκιᾶ καὶ ἄλλο τεμάχιον τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς πολὺ πενιχροῦ, ἀλλὰ χαρακτηριστικοῦ περιεχομένου καὶ αὐτό. Εἶνε καὶ αὐτὸ (εἰκ. 2) ἐπὶ ἑνὸς ἄκρου ὁμοίου κιγκλιδωτοῦ θωρακίου καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς:¹

. . . Ἀλεξάνδρου Φλυέως
 . . . . . χη
 νότου πρῶτος δεξι . .

Ὁ Σκιᾶς χαρακτηρίζει τὸ μάρμαρον ὡς «τεμάχιον ἐπικράνου (στήλης τινός, ὡς φαίνεται) ἐκ λευκοῦ μαρμάρου» καὶ γνωματεύει, ὅτι «ἡ ἐπιγραφή ἴσως εἶνε

Εἰκ. 2. Ἐπιγραφή Ἐλευσίνος.

ἀναγραφή νικῶν ἐν ἀγῶσιν». Ἀλλ' ὀλίγον προσεκτικὴ ἐξέτασις τοῦ τεμαχίου τούτου ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ προηγούμενον τεμάχιον πείθει ἀδιστακτῶς, ὅτι καὶ τοῦτο προέρχεται ἐξ ὁμοίου κιγκλιδωτοῦ θωρακίου. Τερματίζεται καὶ τοῦτο κάτω μὲ τὴν ἰδίαν καμπύλην ἀπόκοψιν καὶ φαίνονται ἐπ' αὐτῆς τὰ σημεῖα προσφύσεως τοῦ ἀπολεσθέντος κιγκλιδωτοῦ μέρους, ἢ δ' ὄψις τῆς ἐπιφανείας τοῦ μαρμάρου, καὶ τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος τῶν γραμμάτων συμφωνοῦντα ἀπολύτως καὶ εἰς τὰ δύο τεμάχια ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἀμφότερα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχαίας ἐπι-

¹ Ὡς ἐκ τῆς διευθύνσεως τῶν ἐπιγραφῶν μαρτυρεῖται, τὰ δύο τεμάχια προέρχονται ἐκ δύο διαφόρων θωρακίων, κατασκευασθέντων ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχαίας πλακῶς διαιρεθείσης.

γραφής¹, δὲν ἀντιτίθεται δ' εἰς τοῦτο καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ δευτέρου τεμαχίου. Στίχ. 1, *Ἀλεξάνδρου Φλυέως* ὄνομα (ἢ ὄνομα πατρὸς) καὶ πατρὶς τοῦ ἀναθέτου τοῦ κειμηλίου, στίχ. 2, *νότου πρώτος δεξιᾶς* ὀρίζουσι προφανῶς τὴν θέσιν τοῦ κειμηλίου.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνακτόρου ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα τὸ πρῶτον τεμάχιον. Φράγμα διὰ κινητοῦ παραπετάσματος δὲν εἶνε φυσικὸν νὰ ὀνομασθῇ *τοιχος*. Ἄλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἠδύνατό τις ὀμιλῶν τυχούσης περιστάσεως περὶ τῶν πλευρῶν χώρου κλειομένου διὰ παραπετασμάτων, νὰ χρησιμοποίησιν περὶ σκηνῆς π. γ. τὴν λέξιν *τοιχος*, εἶνε πάντως πολὺ δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι θὰ ἔπραττον τοῦτο ἐν ἐπισήμῳ ἀναγραφῇ ὑπάλλληλοι τοῦ ἱεροῦ ἐν γνώσει τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῶν κινητῶν παραπετασμάτων τῶν πλευρῶν αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ φαντασθῇ τις ὅτι πρὸ οἵασδήποτε πλευρᾶς τοῦ διὰ παραπετασμάτων, κλειομένου ἀνακτόρου ὑπῆρχον ἀποτεθειμένα κειμήλια, φυσικὰ ἐπὶ ῥυμῶν ἢ ἄλλων στερεῶν σκευῶν, ὡς ἦσαν ταῦτα συνήθως. Τί θὰ ἐγένετο τότε ἡ θεὰ πρὸς τὸ ἀνάκτορον, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τελετὴν, ὡς τὴν φαντάζεται ὁ Noack;

Ἄλλὰ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν πιστεύω, ὅτι εἶνε ὁ ὀρθὸς τρόπος κατασκευῆς τοῦ ἀνακτόρου ὁ προτεινόμενος ὑπὸ τοῦ Noack. Προορισμὸς τοῦ ἀνακτόρου ἦτο κυρίως ἡ φύλαξις ἐν αὐτῷ τῶν ἱερῶν ὑπὸ ἀπόλυτον μυστικότητα, τοιαύτην ὥστε μόνον εἰς τὸν ἱεροφάντην νὰ ἐπιτρέπεται νὰ εἰσέρχεται ἐκεῖ, νὰ ἀπαγορεύεται δὲ εἰς πάντα ἄλλον ἐπὶ τῇ αὐστηροτάτῃ ποινῇ ἢ εἴσοδος εἰς αὐτό. Λοιπὸν ὄφειλε νὰ κλείεται ἀσφαλῶς ὁ χώρος αὐτοῦ, διὰ νὰ παρακωλύεται πᾶς τις τουλάχιστον ἀπὸ τῆς ἀκουσίας παραβάσεως τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ὀμολογηθῇ, ὅτι δὲν γίνεται διὰ τῶν παραπετασμάτων.

Ἄλλὰ καὶ τοῦ *ὄπαιου* ἢ ὑπὸ τοῦ Noack προτεινομένη κατασκευὴ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀρθή. Ἀφοῦ δέχεται ὅτι, ὡς ἦτο τοῦτο κατεσκευασμένον, ἀρχιτεκτονικῶς οὐδὲν ἔξυπηρετεῖ τὸ τελεστήριον, οὔτε πρὸς ἔξαρσιν ἢ συμπλήρωσιν τῆς μορφῆς του, οὔτε καὶ κατὰ πρακτικόν τινα τρόπον, πρὸς φωτισμὸν δηλαδὴ ἢ ἀερισμὸν αὐτοῦ, θὰ ἔπρεπε διὰ νὰ δικαιολογεῖται ἡ κατασκευὴ του νὰ ἔξυπηρετῇ σπουδαίως πρᾶξιν τινα ἐκ τῶν κυρίων τῆς τελετῆς. Ἄλλ' οὔτε καὶ τοῦτο δὲν ἐκτελεῖ τὸ ὄπαιον, καθ' ὃν τρόπον ἐννοεῖ τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν χρῆσιν του ὁ Noack. Οὔτε δὲ καὶ πολὺ ἀποτελεσματικόν, οὔδὲ φυσικῶς πάντοτε δυνατὸν θεωρῶ τὸ τέχνασμα τῆς ἐπιδείξεως τοῦ λαμπροῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας διὰ

¹ Διαφορὰ μικρὰ ὑπάρχει μόνον εἰς τὸ πάχος (τεμάχ. α. 0.06 τεμάχ. β. 0.065), ἀλλὰ τοῦτο προέρχεται, διότι τοῦ λεπτοτέρου πρώτου τεμαχίου εἶνε κατεργασμένη καὶ ἡ ὀπισθία ἐπιφάνεια. ἐνῶ εἰς τὸ πρῶτον τεμάχιον διετηρήθη ἡ τραχεῖα ὀπισθία ὄψις τῆς ἀρχαίας στήλης.

τοῦ προτεινομένου ὄπαιου. Οἱ μύσται μετὰ τὰς συγκινήσεις τῆς τελετῆς καὶ τὴν ὀλονύκτιον σχεδὸν ἀϋπνίαν εἶνε φυσικὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ πλεῖστοι παραμένοντες ἐν τῷ σκοτεινῷ Τελεστηρίῳ θὰ κατελαμβάνοντο ὑπὸ τοῦ ὕπνου, ἂν ἐπερατοῦτο ἡ τελετὴ περὶ τὴν πρωΐαν, λοιπὸν δὲν δύναμαι νὰ φαντασθῶ ὅτι ὑπὸ τοιούτους ὄρους θὰ ἦτο ἡ ἐντύπωσις τῆς διὰ τοῦ ὄπαιου ἐπιδείξεως τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας ἀνταξία τῶν προσδοκιῶν τῶν ὄργανωτῶν τῶν μυστηρίων. Τί θὰ ἐγίνετο δὲ ἂν συνέβαινε νὰ καλύπτεται ὁ οὐρανὸς ὑπὸ νεφῶν;

Τὸ ζήτημα τοῦ ἀνακτόρου καὶ τοῦ ὄπαιου πιστεύω, ὅτι παραμένει ἄλυτον καὶ μετὰ τὴν ἐν λόγῳ ἀπόπειραν πρὸς ἐπίλυσίν του. Προτιμῶ πάντοτε νὰ πιστεύω, ὅτι τὸ ὄπαιον ἦτο κατασκευασμὰ τι ἐξέχον ὑπὲρ τὴν λοιπὴν στέγην τοῦ Τελεστηρίου, ἄνωθεν τοῦ ἐν αὐτῷ ἀνακτόρου εἶτε κατὰ τὸν τρόπον τῆς στεγάσεως τοῦ μεσαίου κλίτους βασιλικῆς, εἶτε καὶ ὡς εἶδος θόλου τὸ *ἐκορύφωσε* τοῦ Πλουτάρχου δικαιολογεῖ τοιαύτην τινὰ ἀντίληψιν μᾶλλον πάσης ἄλλης, *ἐπέθηκε τὸ ὄπαιον ὡς κορυφὴν ἐπὶ τοῦ ἀνακτόρου*¹. Προορισμὸς τούτου ἦτο πιθανώτατα νὰ παρέχη φῶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Τελεστηρίου καὶ πρὸ πάντων νὰ καθιστᾷ μακρὰν ὄρατὸν τὸ φῶς τῆς τελετῆς, ὡς δέχεται καὶ ὁ Foucart². Διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ ὄπαιου ἦτο δυνατόν νὰ παρακολουθῶσι τὴν τελετὴν καὶ οἱ ἐκτὸς τοῦ Τελεστηρίου καὶ οἱ λοιποὶ μακρὰν τῆς Ἐλευσίνας μύσται ἀπὸ τῶν πέριξ αὐτῆς ὑψωμάτων ἀπὸ τῆς Σαλαμίνας, τοῦ Αἰγάλεω, τῆς Πάρνηθος καὶ τοῦ Κιθαιρῶνος.

Αἱ ὀλίγαι λέξεις τῆς ἐπιγραφῆς ἡμῶν νομίζω, ὅτι βοηθοῦσι καὶ ἄλλως εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀνακτόρου. Ὡς φαίνεται ἐκ τούτων, πρόκειται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ περὶ ἀριθμήσεως φιαλῶν. Λοιπὸν *φιάλαι* ἐφυλάσσοντο *πρὸς τῷ τοίχῳ* τοῦ ἀνακτόρου· ἀλλὰ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνακτόρου προωρισμένον εἰς φύλαξιν τῶν ἀγιωτάτων *ιερῶν* καὶ προσιτὸν μόνον εἰς τὸν ἱεροφάντην ἦτο ὅλως ἀκατάλληλον πρὸς ἀποθήκευσιν κειμηλίων παραδιδομένων καὶ παραλαμβανομένων ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν ἐναλλασσόντων ὑπαλλήλων, ὥστε αἱ φιάλαι ἦσαν πρὸς τῷ τοίχῳ τοῦ ἀνακτόρου ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τούτου, ἀλλὰ τότε ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ ἀνάκτορον ἦτο ἐντὸς ἄλλου ἀσφαλῶς κλειομένου χώρου, ὥστε καὶ διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ἡμῶν ἐνισχύεται ἢ ἄλλως τε καὶ σχεδὸν γενικῶς παραδεδεγμένη γνώμη, ὅτι ἐντὸς τοῦ Τελεστηρίου ἦτο τὸ ἀνάκτορον.

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ

¹ Τὴν αὐτὴν περίπτου γνώμην ἐκφέρει τελευταῖον καὶ ὁ Wrede ἐν Gnomon 4 σελ. 558.

² Mystères d'Éleusis σελ. 352.

ΑΛΛΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΞ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

1) Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἣτις ἔγινε πρὸς κατασκευὴν τῆς πρὸ τοῦ Τελεστηρίου πλατείας πιθανώτατα κατὰ τοὺς Πεισιστρατείου χρόνους εὐρέθη ἐντὸς λατύπης ἐκ κατεργασίας πῶρων τὸ κάτωθι δημοσιευόμενον τμήμα ἐπιγραφῆς.

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφή Ἐλευσίνος.

Εἰκ. 1. Τεμάχιον πωρίνης πλακὸς ἑλλιπὲς δεξιὰ καὶ ὀπίσω μήκους 0.95, ὕψους 0.181 καὶ βάθ. 0.185. Ἡ προσθία πλευρὰ κατέχεται ἐξ ὀλοκλήρου ὑπὸ μικροῦ ὑπολοίπου ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς *ποιεσ* γεγραμμένου δι' ὠραίων μεγάλων (μέγ. περ. 0.12) γραμμάτων.

Τὸ εἶδος τοῦ λίθου, μαλακὸς Αἰγυναῖος πῶρος, ἡ μορφή αὐτοῦ καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων εἶνε σχεδὸν ἀπολύτως ὅμοια πρὸς τὴν ὑπὸ Φιλίου (Πρακτ. 1884 σελ. 74) ἐν πανομοιότηφ δημοσιευθεῖσαν ἐπιγραφὴν, ἣτις εὐρέθη ἐντετοιχισμένη εἰς τὴν βᾶσιν κίονος τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου (μνημονεύεται ὑπὸ Noack Eleusis σελ. 260, 2 IV).

Εἰκ. 2.

Εἰκ. 3.

Τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ἐδημοσίευσε καὶ ὁ Σκιᾶς (Ἄρχ. Ἐφημ. 1894 σελ. 189, 2=JG I 422⁵ Suppl. σελ. 105) προστεθέντος καὶ ἐτέρου τεμαχίου.

Χάριν καλλιτέρας συγκρίσεως ἐπαναλαμβάνω ἐνταῦθα φωτογραφικὴν εἰκόνα τῶν ἐπιγραφῶν τούτων (εἰκ. 2 καὶ 3).

Μολονότι δὲν φαίνονται δυστυχῶς σαφῶς ἐπὶ τῶν φωτογραφικῶν εἰκόνων, ἐν τούτοις τὸ ὑπόλοιπον τοῦ πρώτου ο ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου τεμαχίου εἶνε ἀσφαλές, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ν ἐν ἀρχῇ τοῦ τρίτου ὑπὸ Σκιᾶ δημοσιευθέντος τεμαχίου. Ἄλλ' ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Σκιᾶ *πλοῖσας ἡον Ἴσμεν*.. δὲν εἶνε βεβαία οὐδὲ φαίνεται πιθανὴ τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν συνέχειαν τῶν λέξεων.

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τὸ δεύτερον τεμάχιον τοῦ πρώτου λίθου τελειώνει μετὰ τὸ Ο, καὶ τὸ τρίτον τεμάχιον ἀρχίζει μετὰ τὸ Ν, ἀλλ' οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει ὅτι οἱ δύο λίθοι ἀποτελοῦσι συνέχειαν.

Ὅτι καὶ τὸ ὑφ' ἡμῶν δημοσιευόμενον τεμάχιον ἀνήκει εἰς τὸ αὐτὸ βᾶθρον μαρτυρεῖται ἀκόμη καὶ ἐκ τῆς συμφωνίας τῶν διαστάσεων (0.181 περ. τὸ ὕψος τῆς προσθίας ὄψεως ὅλων τῶν τεμαχίων), καὶ διότι καὶ ὁ λίθος οὗτος ἔχει τὰς ὑπὸ Σκιᾶ (ἔ. ἀ. σελ. 191) περιγραφόμενας ὀπάς, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ γνωστὸν ἀρχαϊκὸν μέσον πρὸς ἀνύψωσιν πωρίων λίθων¹ (εἰκ. 4). Διὰ τὴν ὑπαρξιν τῶν ὀπῶν τούτων θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι τὸ βᾶθρον εἰς ὃ ἀνήκον αἱ ἐπιγραφαὶ ἦτο ὀπωσδήποτε ὑψηλόν, ἀφοῦ εἶνε ἀνάγκη νὰ ληφθῇ φροντὶς περὶ εὐκολίας πρὸς ὕψωσιν τῶν λίθων διὰ τὴν ἐντοίχισιν· θὰ ἦτο δὲ καὶ ἰκανῶς μέγα, ὡς δύναται νὰ συμπε-

Εἰκ. 4. Κάτω ὀψις ἐπιγραφῆς τῆς εἰκ. 2.

Εἰκ. 5. Ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα.

ράνη τις ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ μήκους, τὸ ὁποῖον θὰ εἶχεν ἡ ἐπιγραφή συμπληρουμένη.

¹ Durm Bauk.³ σ. 103 εἰκ. 71 καὶ σελ. 98. Τὸ ἐξαιρετικὸν εἰς τοὺς λίθους ἡμῶν εἶνε, ὅτι αἱ ὀπαὶ διατρυπῶσιν ὅλον τὸ πάχος τοῦ λίθου, ἐνοῦνται δὲ κάτω δι' αὐλακος ἔχοντος τόσον μόνον βάθος, ὥστε νὰ κινῆται ἐν αὐτῷ ἐλευθέρως τὸ σχοινίον τῆς ἀνυψώσεως καὶ ἀφοῦ ὁ λίθος ἐπιτεθῇ ἐπὶ τοῦ κάτωθεν αὐτοῦ κτισμένου.

Ἐν τῷ νέφ τεμαχίῳ ἐπαναλαμβάνεται πιθανώτατα ἡ λέξις *ποιέσ[ας]*, ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ Ο ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τούτου εἶνε κάπως μεγαλείτερον τοῦ Ο τῶν λοιπῶν τεμαχίων, διέφερε δὲ κατὰ τοῦτο ἡ γραφή τῆς ἐπιγραφῆς ἡμῶν ἀπὸ τῶν δύο ἄλλων, ὑποθέτω ὅτι ἡ ἰδία ἐπιγραφὴ ἐπαναλαμβάνετο ἐπὶ δύο ὄψεων τοῦ βάθρου, τῆς ἐτέρας δὲ ὄψεως ὑπόλοιπον εἶνε τὸ ὑφ' ἡμῶν δημοσιευόμενον τεμάχιον.

2) Ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ πρὸς Βορρᾶν τοῦ λόφου τῆς Ἐλευσίνος κάτωθεν τοῦ Φραγκικοῦ πύργου κεραμοποιείου εὐρίσκονται τάφοι διαφόρων ἐποχῶν, συνήθως ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ ἀρχαϊκοί. Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης εἰσῆλθον τελευταίως εἰς τὸ Μουσεῖον Ἐλευσίνος διάφοροι ἐπιτύμβιοι λίθοι, οἱ περισσότεροι μετ' ἀναγλύφων. Ἐκεῖθεν προέρχεται καὶ τὸ ἀκόλουθον ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα γεγραμμένον ἐπὶ μαρμαρίνης στήλης ἐλλιποῦς τὴν κορυφὴν ὕψ. 0.60, πλάτ. 0.42 καὶ πᾶγ. 0.12. Ἐπὶ τοῦ ἐλλείποντος μέρους τῆς κορυφῆς ἀνεγράφετο πιθανώτατα τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ. Κατὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων (εἰκ. 5) ἡ ἐπιγραφὴ ἀνάγε-
ται εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς 3^{ης} π. Χ. ἑκατονταετηρίδος.

Ἐπτά βίου δεκάδας πᾶσιν φίλος οὐθένα / λυπῶν
σωφροσύνης τ'(ε)ἀρετῆς τε δικαιο/σύνης τε μετασχὼν
τῆς κοινῆς μοίρας πᾶ/σιν ἔχω τὸ μέρος.

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ

1

2

Βυζαντινὰ εἰκόνες ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων.

Ἀρχαῖστικὸς μαρμάρινος κρατὴρ ἐξ Ἀθηνῶν.

Ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΤΟΥ 1926

ΝΕΑ ΠΡΟΣΚΤΗΜΑΤΑ ΕΘΝΙΚΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Τῷ 1927 ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν αἴθουσαν τὰ εὐρήματα τοῦ σπουδαίου θολωτοῦ τάφου τῶν Δενδρῶν (Μιδέας) Ἀργολί-

στοι χρυσοῖ ῥόδακες, ψῆφοι ὄσμων διαφόρου ὕλης, ἀργυροῦν ἀγγεῖον μὲ ἴχνη ἐνθέτων χρυσοῦν κεφαλῶν βοῶν, χρυσοῦς δακτύλιος μὲ θρησκευτικὴν παράστασιν κ. ἄ.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1927 μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τὰ εὐρήματα τοῦ ὑπὸ τοῦ ἐφόρου κ. Μπέρτου ἀνασκαφέντος θολωτοῦ τάφου ἐπί-

Εἰκ. 1. Ἡρακλῆς φονεύων τὴν Ὑδραν. Ἐξ Ἀργους.

δος, ἐκ τῆς Ἑλληνοσουηδικῆς ἀνασκαφῆς. Πρὸ τῆς τοποθετήσεως τὰ εὐρήματα ἐκαθαρίσθησαν ἐπὶ μακρόν, συνηρομολογήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν. Εἶναι δὲ ταῦτα: ὠραιότατη κύλιξ χρυσῇ μὲ ἔκτυπον παράστασιν πολυπόδων καὶ Δελφίνων ἐντὸς θαλάσσης, πλείστα χάλκινα ξίφη μερικὰ τῶν ὁποίων ἔχουσι χρυσᾶς λαβίας, πλεί-

σος εἰς Δενδρὰ παρὰ τὸν προηγούμενον τάφον, ἦτοι πλείστα ἀγγεῖα τῆς ὑστερομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, δύο κτένια ἐξ ἐλέφαντος, τὸ ἐν τῶν ὁποίων κοσμεῖται μὲ λεπτότατα κυματοειδῆ κοσμήματα, χρυσοῖ ῥόδακες κ. ἄ. Τὰ ἀγγεῖα συγκολλοῦνται ὑπὸ τοῦ τεχνίτου τοῦ Μουσείου.

Τῷ 1926 καὶ 1927 εἰσήχθησαν τὰ εὐρήματα

τῆς ἀνασκαφείσης εἰς *Δῆμνον* ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς νεκροπόλεως, ὑστερομυκηναϊκῆς καὶ πρωίμου γεωμετρικῆς ἐποχῆς, ἦτοι: πλήθος χαλκῶν πορπῶν, δακτύλιον χρυσοῦν, χρυσαῖ ψῆφοι ὄρων. Μερικοὶ ἐκ τῶν δακτυλίων εὐρέθησαν περασμένοι ἐντὸς τῶν πορπῶν. Ἐκ τῶν εὐρημάτων τούτων τὰ μὲν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1926 ἐξετέθησαν, ἐκτὸς ὀλίγων, εἰς αἶθουσαν τοῦ Μουσείου, τὰ δὲ τῆς ἀνασκαφῆς 1927 καθαρίζονται καὶ συγκολλοῦν-

ἐκαλύπτετο πιθανῶς ὑπὸ τῶν ὑπολειπομένων ὀπλων τοῦ ἥρωος.

Ἐπειδὴ τὸ ἀνάγλυφον δὲν ἔχει σχῆμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι θὰ ἦτο μετόπη μικροῦ ναοῦ ὅστις ἴσως ἀνευρεθῆ ἂν γίνῃ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν τόπον ὅπου εὐρέθη. Ἐνεκα τῆς κακῆς διατηρήσεως τῆς ἐπιφανείας δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ καθορισθῆ ἂν τὸ ἀνάγλυφον ἔγινεν εἰς τὸ Β' ἢ μισιν τοῦ Ε' αἰῶνος, ἢ εἰς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Ὑψος 0,68, μῆ-

Εἰκ. 2. Κεφαλὴ ἐξ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου. Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 3641.

ται εἰσέτι ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ τεχνίτου τοῦ Μουσείου.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μετεφέρθησαν εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον μεμονωμένως τὰ ἑξῆς ἀρχαῖα:

1) Ἀνάγλυφον εἰκονίζον τὸν Ἡρακλῆ φονεύοντα τὴν Λερναίαν Ὑδραν, προερχόμενον ἐκ Μύλων τοῦ Ἄργους (εἰκ. 1). Ὁ Ἡρακλῆς εἶναι εἰς τὸ μέσον γυμνός, ὑψῶν διὰ τῆς δεξιᾶς τὸ ῥόπαλον, εἰς δὲ τὴν προτεταμένην ἀριστερὰν κρατῶν ἐν εἴδει ἀσπίδος τὴν λεοντῆν. Δεξιὰ εἶναι ἡ Λερναία Ὑδρα, κατέχουσα ὄλον τὸ ὕψος τοῦ ἀναγλύφου, τὴν οὐρὰν τῆς πατεῖ διὰ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς ὁ Ἡρακλῆς. Εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον εἶναι ὁ καρκίνος. Τὸ ἄνωθεν τοῦ καρκίνου ἔλλειπον τῶρα μέρος τοῦ ἀναγλύφου θά-

κος 0,60 (Εὐρετήριον Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 3617).

Τὰ ἑξῆς ἐν Πειραιεῖ κατασχεθέντα ἀρχαῖα:
α') Λαμπρὰ κεφαλὴ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς ἐξ ἐπιτυμβίου ἰσχυρῶς ἐκτύπου ἀναγλύφου τοῦ Β' ἡμίσεως τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. Στόμα ἡμιανεωγμένον εἰς τὸ μέτωπον ὀντίδες. Ρίς ἐν μέρει ἀποκεκρουμένη. Ὑψος 0,35 (ἀριθ. Εὐρετηρίου Ἐθν. Μουσείου 3641, εἰκ. 2).

β') Στήλη ἐπιτυμβία, καλῶς διατηρουμένη, μετριοτάτης τέχνης τοῦ Α' ἡμίσεως τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. Δεξιὰ κάθηται ἐπὶ ἔδρας μὲ ἐρεισίνωτον, τοὺς πόδας ἐπὶ σκίμποδος, γυνὴ πρὸς ἀριστερὰ (χιτῶν, ἱμάτιον ἀποκαλύπτον τὸ στήθος) δεξιουμένη ἀνδρα πωγωνοφόρον ὄρθιον πρὸ

αὐτῆς (ἱμάτιον ἀποκαλύπτει τὸ στήθος καὶ τὴν δεξιὰν ὤμοπλάτην). Εἰς τὸ μέσον μεταξύ τῶν δύο, ἐν ἐλαφροτέρῳ ἀναγλύφῳ, εἶναι ἀνὴρ πωγωνοφόρος, μὲ ἱμάτιον. Ἡ στήλη εἶναι ἀποκεκρουμένη ὀπισθεν, τοῦτο δὲ ἐγένετο προφανῶς ὑπὸ τοῦ ἀγοράσαντος αὐτὴν πρὸς εὐκολωτέραν

τοῦ Δ' αἰῶνος. Σώζεται μέρος τοῦ βάθους καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος δούλης (περὶ τὴν κόμην καλύπτρα) κρατούσης πυξίδα. Ὑψ. 0,48 (Εὔρετ. Μουσείου ἀριθ. 3642). Μετὰ τούτων κατεσχέθησαν καὶ λήκυθοι μελανόμορφοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἄνευ ἀξίας.

Εἰκ. 3. Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 3639.

μεταφορὰν. Ὑψος 0,45, μῆκος 0,29 (Εὔρετήριον Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 3639, εἰκ. 3).

γ) Ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον γυναικὸς, ἐπὶ στενῆς βάσεως. Ἐλλείπει ἡ ἀριστερὰ χεὶρ καὶ ὁ δεξιὸς βραχίον ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος. Φέρει χιτῶνα ποδήρη πίπτοντα εἰς χονδρὰς πτυχὰς καὶ ἱμάτιον φθάνον μέχρι τῶν γονάτων καὶ χαριέντως συμπλεκόμενον περὶ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα, ἀφίνον ἐλεύθερον τὸν δεξιὸν μαστόν· τὸ ἀνάγλυφον φαίνεται ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὑψος 0,51 (Εὔρετήριον Ἐθν. Μουσ. ἀριθ. 3640, εἰκ. 4).

δ) Τεμάχιον ἐπιτυμβίας στήλης τῶν ἀρχῶν

3) Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1927 μετεφέρθη εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον ἐκ τοῦ Σουνίου, ἔνθα ἔκειτο εἰς μικρὰν ἀποθήκην, παρὰ τὸν ναόν, τὸ δεύτερον ὑπὸ τοῦ Στάη εὔρεθὲν κολοσσαῖον ἀγαλμα Κούρου, ἀκέφαλον. Χωριστὴ ἀπὸ τοῦ ἀγάλματος εἶναι ἡ βᾶσις μὲ τοὺς δύο πόδας.

Τὸ ἀγαλμα ἀφοῦ συμπληρωθῆ θέλει ἰδρυθῆ εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον (Εὔρετήριον Μουσείου ἀριθ. 3645).

4) Ἐκ τοῦ Κεραμικοῦ μετεφέρθη τὸ περίφημον ἀνάγλυφον τῆς Ἡγησοῦς καὶ ἐστήθη εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τῶν ἐπιτυμβίων ἀναγλύ-

φων, ἀριθ. Εὐρετηρίου 3624. Ἡ μεταφορά του εἰς κλειστὸν χώρον ἦτο ἀπαραίτητος καθόσον ἕνεκα τῆς μακρᾶς ἐν τῷ ὑπαίθρῳ διαμονῆς εἶχεν ἀρχίσει νὰ ὑφίσταται βλάβας ἢ ἐπιφάνεια τοῦ μαρμάρου. Εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἔκειτο τὸ

Εἰκ. 4. Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 3640.

πρωτότυπον εἰς τὸν Κεραμεικόν, θέλει τεθῆ ἀπομίμημά του ἐκ τσιμέντου.

5) Ἡ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Ζωστήρος ἐν Βουλιαγμένῃ τῷ 1926 εὐρεθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτη ὡραιότατη κεφαλὴ ἐφήβου (Ἀπόλλωνος) τῶν χρόνων τῶν ἀετωμάτων τοῦ Παρθενῶνος. Ἐτοποθετήθη εἰς τὴν 6' αἴθουσαν γλυπτῶν τοῦ Ἐθν. Μουσείου, ἀριθ. Εὐρετηρίου 3646.

6) Μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον κατασχεθεῖς

μαρμάρινος δίσκος, προερχόμενος ἐκ Ρόδου. Εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ δίσκου εἶναι στέφανος δάφνης ἐν ἀναγλύφῳ, εἰς τὸ μέσον δὲ Σάτυρος ὄρθιος πρὸς ἀριστερὰ φέρων περὶ τὴν ὀσφὺν δέρμα φθάνον μέχρι τῶν γονάτων. Περὶ τὸν τράχηλον εἶναι δεδεμένον ἄλλο δέρμα, πίπτον ἐν εἶδει χλαμύδος. Κρατεῖ εἰς τὴν δεξιάν σταφυλὴν, διὰ δὲ τῆς ἄλλης ὑποβαστάζει πρὸ τοῦ στήθους τὰς ἐπὶ τῆς χλαμύδος σταφυλάς.

Ὁ δίσκος ἐχρησίμευε πιθανώτατα ὡς παράθυρον περιστροφικόν ἢ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὅπῃ ἐχρησίμευε πρὸς ἔνθεσιν τοῦ ἐμβόλου δι' οὗ περιστρέφετο ὁ δίσκος (εἰκ. 5). (Εὐρετήριο Μουσείου 3635). Ἔργασια καλὴ Ρωμαϊκῶν χρόνων. Διαμ. 0,40, πᾶχ. 0,06.

7) Μέγας μαρμάρινος κρατῆρ, εὐρεθεῖς εἰς τὴν ὁδὸν Βεΐκου (συνοικία Μακρυγιάννη), τὸν Μάρτιον τοῦ 1926. Ἐλλείπουσιν αἱ λαβαὶ καὶ ἡ βάσις. Ἄνω διατρέχει τὸ ἀγγεῖον, πολὺ ἐλαφρῶς ἀνάγλυφος κλάδος ἀμπέλου. Εἰκονίζονται ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως τοῦ ἀγγείου, ἐν ταπεινῷ ἀναγλύφῳ τρεῖς Νύμφαι χορεύουσαι μὲ διευθύνειν πρὸς τὰ ἀριστερά, κρατούμεναι ἐκ τῶν χειρῶν. Φέρουσι στεφάνην ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, οἱ βόστρυχοι πίπτουσι ἐπὶ τῶν ὤμων. Ὁ χιτῶν σχηματίζεται κάτω εἰς πτυχᾶς ἐν σχήματι «οὐράς γελιδόνος». Σύνολον πλήρες χάριτος. Ἔργασια ἐπιμελὴς ἀρχαῖστικῆ, διατήρησις ἀρίστη. Ὑψος 0,82. (Εὐρετήριο Ἐθν. Μουσείου ἀρ. 3625).

8) Εἰσῆλθεν εἰς τὸ Μουσεῖον τὸ κατόπιν μακρᾶς διαδικασίας κατασχεθὲν ἐν Λονδίῳ ἐκεῖ ὑπὸ Ἑλλήνων ἀρχαιοκαπήλων μεταφερθὲν ἀγαλμάτιον τοῦ **Θανάτου** (εἰκ. 6). Ὁ θεὸς παρίσταται ἔφηβος γυμνός, κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς δᾶδα ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, ὁμοίαν δὲ διὰ τῆς δεξιᾶς ὑπεράνω μικροῦ βωμοῦ. Περὶ τὴν κεφαλὴν φέρει στεφανοειδὲς διάδημα. Ἡ ὄλη στάσις καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κεφαλῆς εἶναι Πολυκλείτεια. Ἀρ. Εὐρετηρίου Μουσείου 3631.

9) Σπουδαιότατον ἔλασμα χαλκοῦν (ἀριθ. Εὐρετ. χαλκῶν Μουσείου 15131) εὐρεθὲν εἰς τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἄργους (ἀνασκαφαὶ Ἀμερικανικῆς Σχολῆς 1926 διὰ τοῦ κ. Blegen) χαλκίνῃ πλάξ, τῆς ὁποίας ἔλλείπει τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος. Παράστασις ἔκτυπος εἰς δύο ζώνας, χωριζομένης ἀπ' ἀλλήλων διὰ πλέγματος. Ἀρχὴ ἄλλου πλέγματος κάτωθεν τῆς δευτέρας παραστάσεως.

Α) Ἄνῆρ καὶ γυνὴ (ἔλλειπει κεφαλὴ καὶ μέρος ἀριστεροῦ βραχίονος τοῦ ἀνδρός, ἄνω σῶμα τῆς γυναικός, ἀπὸ τῆς ὀσφύος). Ὁ ἀνῆρ (ἀριστερὰ) φορεῖ χιτῶνα βραχύν, θώρακα μέχρι τῆς ὀσφύος, κνημίδας, ξίφος καὶ πιθανῶς καὶ κράνος (τὸ ἄκρον του διακρίνεται ἐπὶ τοῦ ὤμου)

καὶ τείνει τὴν ἀριστερὰν πρὸς τὴν γυναῖκα (πρὸς δεξιὰ) πιθανῶς ἢ κεφαλὴ ταύτης πρὸς τὰ ὀπίσω.

Β) Ἀριστερὰ γυνὴ (πρὸς τὰ δεξιὰ) Ἴωνικὸς χιτῶν ἐξωσμένος, κόμη μακρὰ, κυκλοειδῆ κοσμήματα ἐπὶ τοῦ χιτῶνος) ἔχει ἀρπάσει διὰ τῆς ἀριστερᾶς βόστρυχον ἄλλης γυναικός, ἐν ᾧ διὰ τῆς δεξιᾶς ἐτοιμάζεται νὰ ἐμπήξῃ τὸ ξίφος εἰς τὴν ὀσφύν της. Αὕτη (ὁμοίως ἐνδεδυμένη πρὸς

νος (ἀριθ. Εὐρετηρ. χαλκῶν 15119). Ἡ ἐργασία εἶναι πολὺ καλὴ, ἡ μυϊκὴ διάπλασις ἀρτία. Διακρίνονται ἐπισκευαὶ τῆς χειρὸς διὰ τετραγωνιδίων προσηρμοσμένων ἐπ' αὐτῆς διὰ μικρῶν ἡλῶν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ χεὶρ ἀνήκει εἰς μέγα χάλκινον ἄγαλμα.

Διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου εἶχε μεταβῆ τῷ 1926 εἰς Σκιάθου ὁ τότε ἔφορος ἀρχαιοτή-

Εἰκ. 5. Μαρμάρινος δίσκος (παράθυρον ;), Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 3635.

δεξιὰ, κεφαλὴ στρέφεται ὀπισθεν ψέλλια καὶ εἰς τὰς δύο χεῖρας) ὑψώνει ὀλίγον τὰς δύο χεῖρας ἐκ τρόμου.

Ἐκ τοῦ σχήματος τῆς πλακὸς καὶ τῶν ὀπῶν μὲ ἡλῶς, αἵτινες διακρίνονται εἰς πλεῖστα μέρη, εἶναι φανερόν ὅτι ἡ πλάξ ἐχρησίμευεν ὡς ἐπένδυσις λάρνακος ἴσως. Τέλος 7^{ου} αἰῶνος π. Χ. Ὑψος 0,45.

10) Μεταξὺ Σκιάθου καὶ Ἀρτεμισίου ἀκρωτηρίου ὑπὸ ἀλιέων ἐντὸς τῆς θαλάσσης εὐρεθεῖσα μεγάλη χεὶρ μεθ' ὀλοκλήρου τοῦ βραχί-

των. Θεσσαλίας κ. Χρ. Καροῦζος πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ μέρους ἔνθα εὐρέθη ἡ χεὶρ, δυστυχῶς ὁμως ἡ περαιτέρω ἐρευνα ἐματαιώθη ἕνεκα τῆς ἀπαιτουμένης τεραστίας δαπάνης πρὸς ἐξερεύνησιν τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης.

11) Τὰ εἰς τὴν Ἀλωνίσταιναν τῆς Ἀρκαδίας ὑπὸ τοῦ ἐφόρου κ. Μπέρτου εὐρεθέντα πέντε μικρὰ χάλκινα ἄγαλματα (ἀριθ. Εὐρετηρ. χαλκῶν 15130) νεανιῶν γυμνῶν μὲ τὰς χεῖρας δεδεμένας ὀπισθεν. Πιθανώτατα ἐχρησίμευον ταῦτα ὡς κατάδεσμοι.

12) Καὶ κατὰ τὸ 1927 εἰσήχθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον ἄρκετὰ εὐρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ γηπέδου τῶν τέως Β. Σταύλων προερχόμενα, ἰδίως πληθὺς τεμαχίων λευκῶν ληκύθων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων λαμπρᾶς τέχνης· πολλὰ τούτων συγκολληθέντα ἀπετέλεσαν ὁλό-

μεν γεωμετρικὰ ἀγγεῖα, ἄνευ ἰδιαιτέρας σημασίας κατασχεθέντα εἰς Κουκουδάουνες.

ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΕΝ Τῶ ΜΟΥΣΕΙῶ

Ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ ἐγένοντο ἐφέτος προσθήκαι τινές. Ὁκοδομήθησαι

Εἰκ. 6. Ἄγαλμα Θανάτου. Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 3631.

κληρα ἀγγεῖα. Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς συγκολλήσεως καὶ συμπληρώσεως ὅλα τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἀγγεῖα θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς δωμάτιόν τι παρὰ τὴν Β' αἴθουσαν τῶν ἀγγείων.

Δὲν ἀναφέρομεν τὰ ἄλλα μικρὰ καὶ ἀσήμαντα ἀρχαῖα ἐκ διαφόρων τόπων προερχόμενα, τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα ἐτέθησαν εἰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου. Περιοριζόμεθα μόνον νὰ ἀναφέρω-

εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τῆς βορείου καὶ ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ Μουσείου μεγάλα δωμάτια διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ ἐργοστασίου συγκολλήσεως καὶ καθαρισμοῦ ἀρχαίων ὡς καὶ δι' ἀποθήκας.

Ἐπίσης ἐγένετο καὶ ἐγκατάστασις ὑδραυλικῶν ἔργων.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς νέας Αἰθούσης Καραπάνου ἰδρύθη ἡ μαρμαρίνη προτομὴ τοῦ δωρητοῦ ἀειμνήστου Κωνστ. Καραπάνου.

Εἰς τὴν Γ' αἰθουσαν τῶν ἀγγείων ἐξετέθησαν ἐντὸς δύο μεσαίων προθηκῶν πλεῖστα ἐκλεκτὰ τεμάχια μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων προερχομένων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀκροπόλεως. Εἰς τὰ ἐκτεθέντα τεμάχια ἐδόθησαν ἀριθμοὶ τοῦ Εὐρετηρίου τῶν ἀγγείων τοῦ Μουσείου, παραμένουσιν ὅμως καὶ οἱ ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ Graef δοθέντες ἀριθμοί.

Λόγω ἀνεπαρκείας χώρου τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος μεταφέρθη ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ ἐτοποθετήθη εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

Ὁ Διευθυντής

Π. ΚΑΣΤΡΙΩΤΗΣ

Β' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

Ἀναλαβὼν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν περίπου τοῦ 1927 τὴν ἐφορείαν τῆς Β' ἀρχαιολογικῆς περιφερείας δὲν προέβην ἀκόμη ἕως τῶρα εἰς καμμίαν ἀνασκαφικὴν ἐρευναν ἐν αὐτῇ, διότι εἶχον ἀνάγκην νὰ τὴν γνωρίσω προηγουμένως. Περιορίζομαι ἐπομένως εἰς τὸ νὰ ἀναφέρω κατωτέρω τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν τυχαίων εὐρημάτων.

Θ Η Β Α Ι

Ἀρχαῖον ὕδραγωγεῖον. Ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀνακάλυψις ἦτο ἡ δι' ἐργασιῶν τῆς κοινότητος Θηβῶν ἀνεύρεσις μεγάλου ἀρχαίου ὕδραγωγείου. Ἀρχεται περὶ τὰ 2 χιλιόμετρα νοτιῶς τῆς σημερινῆς πόλεως ἀπὸ χαμηλοῦ λοφίσκου κειμένου 7 μ. ἀνατολικῶς τῆς δημοσίας ὁδοῦ Θηβῶν - Ἀθηνῶν, ἔχει δὲ καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν λαξευθῆ ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πωρώδους ἐδάφους. Δέκα μέτρα μετὰ τὴν ἀρχὴν εὐρίσκεται ἡ πρώτη «φρεατία» (ὁ ὄρος γνωστὸς ἐκ τοῦ *Ξενοφ. Ἑλλην.* 3, 1, 7 καὶ *Πολυβ.* 10, 28, 2· σήμερον *μπατζᾶς*) τοιαῦται ὑπάρχουν ἔπειτα καὶ καθ' ὅλην τὴν ὑπόλοιπον διαδρομὴν κανονικῶς ἀνὰ 20 μ. Εἰς ἀπόστασιν 40 μ. περίπου ἀπὸ τῆς πρώτης φρεατίας, ἦτοι 50 μ. ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ ὕδραγωγείου ἀρχῆς, εἰς τὴν ἀρχικὴν σήραγγα, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς βάθος 18 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ἔχει ὕψος 1.20 μ., προστίθεται καὶ δευτέρα κατωτέρα (προφανῶς ἕνεκα πολλαπλασιασμοῦ τῶν ὕδατοφόρων φλεβῶν) ἔχουσα ὕψος 2 μ. καὶ εὐρισκομένη ἐν συνόλῳ εἰς βάθος 25 μ. περίπου. Ἀναλόγως δὲ τῶν ὕδατοφόρων στρωμάτων τὰ ὁποία συναντοῦν αἱ σήραγγες ποικίλλει τὸ ὕψος των, φθάνον καὶ μέχρι τῶν

3 μέτρων. Τὸ πλάτος των κυμαίνεται ἀπὸ 0.40 μ. μέχρι 0.60 μ. Ἡ *καθολοκληρίαν* ὀρθογώνιος τομὴ των διακρίνεται ἐν τῇ *εἰκ. 1*, μόνον ἡ ἄνω πλευρὰ των εἶναι ἐλαφρῶς κοίλη. Ἀμφότεραι αἱ σήραγγες ἐξακολουθοῦν συμβαδίζουσαι ἐπὶ 60 μ. περίπου, ἦτοι μέχρι τοῦ 110^{ου} μ. ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὕδραγωγείου, ὅσον δηλαδὴ εἶναι τὸ μήκος τῆς ἀνωτέρας σήραγγος (50+60) ἣτις χύνει διὰ τῶν φρεατιῶν τὰ ὕδατά της εἰς τὴν κάτω. Σημειωτέον ὅτι ἡ πορεία των ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ ὕδραγωγείου δὲν εἶναι εὐθεῖα ἀλλὰ σχηματίζει πολλαχοῦ γωνίας. Ἐπειτα παύει ἡ πρώτη σήραγγεὶς καὶ ἐξακολουθεῖ μόνη ἡ κάτω ἐπ' ἀρκετὸν διάστημα στρεφόμενη πλεόν πρὸς δυσμὰς καὶ ἐρχομένη οὕτω δεξιὰ τῆς μνημονευθείσης δημοσίας ὁδοῦ. Πέντε περίπου μέτρα πρὸ τῆς 18^{ης} φρεατίας ἡ σήραγγεὶς αὕτη ἐνισχύεται ἀφ' ἑνὸς μὲν δι' ἐτέρας πλαγίας ἀρχομένης περὶ τὰ 42 μ. δυτικώτερον καὶ χυνοῦσης τὰ ὕδατά της εἰς τὴν πρώτην, ἀφ' ἐτέρου δὲ καὶ δι' ἄλλης μικροτέρας ἀρχομένης 10 μ. ἀνατολικώτερον τῆς κυρίας ἀρτηρίας καὶ συμβαλλούσης εἰς τὸ αὐτὸ καὶ ἡ προηγουμένη σημεῖον ἀπασαι ἔχουν τὴν αὐτὴν στάθμην. Ἡ κυρία σήραγγεὶς προχωρεῖ ἔπειτα, πρὸς βορρᾶν πάντοτε, καὶ διέρχεται χεῖμαρρόν τινα, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ρεύματος τῆς «Κοίλης ὁδοῦ» τῶν ἀρχαίων Θηβῶν (βλ. *Κεραμοπούλου, Θηβαϊκὰ* = *Αρχ. Δελτ.* 3, 1917, σελ. 262) καὶ ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τοῦ μέχρι τοῦδε ἀφανισμοῦ τοῦ ὕδραγωγείου· διότι διὰ τῶν πολλῶν χειμερινῶν ὑδάτων του ἐβαθύνθη πρῶτον πολὺ καὶ διέτρησεν ἔπειτα εἰς ἄγνωστον μας ἐποχὴν τὸ ὕδραγωγεῖον (*εἰκ. 1*), ἀποφράξας δὲ διὰ χωμάτων καὶ πετρῶν τὸ στόμιόν του συνετέλεσεν ὥστε τὰ ὕδατα τοῦ ὕδραγωγείου ἀπορροφώμενα ὑπὸ τοῦ πωρώδους ἐδάφους νὰ χαθοῦν ἐντελῶς· καὶ κατ' ὀλίγον, συντελοῦντος καὶ τοῦ γνωστοῦ κατὰ τοὺς ὑστεροὺς χρόνους μαρασμοῦ τῶν Θηβῶν, ἐλησμονήθη ὄλωσδιόλου ἡ ἐκεῖ ὑπαρξίς ὕδραγωγείου. Μετὰ τὸν χειμαρρον ἡ σήραγγεὶς γίνεται ἐκ νέου ἐπὶ μικρὸν διάστημα διπλῆ (ἀνωτέρα καὶ κατωτέρα) καὶ προχωρεῖ οὕτω μέχρις ἐνὸς σημείου ὅπου, ἀπλοποιουμένη καὶ πάλιν, χωρίζεται εἰς δύο κλάδους· ἐκ τούτων ὁ εἰς χωρεῖ ἀνατολικώτερον τοῦ ἐτέρου, ἄγνωστον ὅμως εἶναι ποῦ ἀκριβῶς φέρεται ἢ ποῦ καταλήγει, διότι δὲν ἐκαθαρίσθη ἀπὸ τῶν χωμάτων τὰ ὁποῖα τὸν ἔχουν γεμίσει· ὁ ἕτερος ἐξακολουθεῖ κατ' εὐθεῖαν περίπου πρὸς βορρᾶν, ὁ πυθμὴν του εὐρίσκεται εἰς ἐπίπεδον κατὰ 0.50 μ. ὑψηλότερον τοῦ προηγουμένου ἀνατολικοῦ σκέλους· ὥστε τὸ ὕδωρ ἀβιάστως εἰσέρρεεν εἰς τὸν ἀνατολικώτερον τοῦτον κλάδον, μόνον δὲ ἂν τὸ

στόμιόν του ἐφράσσετο ἡδύνατο ἀνερχόμενον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ἕτερον, τὸν δυτικώτερον ἕλην ὅμως μονίμου τινος εἰδικῆς διαρρυθμίσεως τοῦ βράχου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δὲν παρατηροῦνται. Ὁ δυτικώτερος κλάδος καταλήγει μετὰ 42 μ. εἰς μικρὸν ὀρθογώνιον δωματίον με-

πυλός, κατόπιν καὶ μικρᾶς ἀνασκαφῆς, τοποθετεῖ τὸ Θηβαϊκὸν Ἀμφιάρειον (*Θηβαϊκά* σελ. 261 - 266).

Ἡ ἐν τῷ βράχῳ ἐργασία τοῦ ὑδραγωγείου εἶναι παντοῦ εἰς ἄκρον ἐπιμελής· ὠρισμένοι μάλιστα φρεατῖαι προκαλοῦν μὲ τὴν κανονικωτά-

Εἰκὼν 1.

δάπεδον ψηφιδωτὸν (δελφῖνες, διὰ ψηφίδων μαύρων καὶ ἐρυθρῶν)· περὶ τοῦ δωματίου ὅμως τούτου, ἀποτελοῦντος ἀσφαλῶς μέρος μεγαλύτερου τινος συνόλου καὶ μὴ ἐρευνηθέντος ἀκόμη ἀρκετά, δὲν θὰ γίνῃ ἐδῶ λόγος· ἄς σημειωθῇ μόνον ὅτι κεῖται κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τοῦ ἀμέσως παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν ἀγροῦ τοῦ Θ. Νιούρου - Ἀγάτσα, ὅπου ὁ κ. Κεραμό-

την τομὴν των, ἐπιτευχθεῖσαν πάντως διὰ θαυμαστῆς προσηλώσεως τῶν τεχνιτῶν εἰς τὸ ἔργον, αὐθόρμητον τὸν ἐνθουσιασμόν. Ἐπὶ τῶν δύο πλησιεστέρων πρὸς ἀλλήλας ἀντιτιθεμένων παρειῶν των αἱ φρεατῖαι ἔχουν, ὅπως συνήθως, ἐντομὰς χρησίμους διὰ τὴν κατάβασιν εἰς τὴν σήραγγα, εἰς αὐτὴν δὲ τὴν σήραγγα ἄλλαι ὅμοιαι («ντουλαπάκια») ἐχρησίμευον προφανῶς διὰ τὴν ἐνα-

πόθεσιν λύχνων. Αἱ φρεατίαι ἦσαν κεκαλυμμέ-
ναι καὶ δι' ἀπλῶν πλακῶν ἀλλὰ καὶ δι' ἐπι-
τυμβίων λίθων διαφόρων ἐποχῶν, ἀπὸ τοῦ α'
ἡμίσεως τοῦ 5^{ου} αἰῶνος π. Χ. μέχρι τῶν ρω-
μαϊκῶν χρόνων (βλ. κατωτέρω). Εὐρέθη ἐπίσης
καὶ μικρὸν τεμάχιον τοῦ κατωτέρου τμήματος
τῆς ἐπιστέψεως πωρίνης στήλης (σωζ. μήκ. 0.18,
πῶχος 0.06 μ.) ἔχον ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος μὲ
ἐγκεικαυμένα ἀλλ' ἐξίτηλα πλέον χρώματα, ἐρυ-
θρὸν, κίτρινον καὶ κυανοῦν, κόσμημά τι (νο-
μίζω ὅτι διακρίνω ἀπλοποιημένον μαϊανδρον
καὶ κατωτέρω Ἴωνικὸν κυμάτιον). Ἐνδείξεις δια-
φόρων περιόδων ἐργασίας ἐν τῷ ὑδραγωγείῳ
δὲν παρετηρήθησαν. Ἐπίσης οὐδαμοῦ εὐρέθη-
σαν λείψανα πηλίνων σωλήνων.

Σπουδαῖον τώρα πρόκειται ζήτημα, τὸ τῆς
χρονολογήσεως τοῦ ὑδραγωγείου. Τὸ κακὸν εἶ-
ναι ὅτι ὄστρακα δὲν ἔδωκε σχεδὸν καθόλου ἢ
ἐργασία τοῦ καθαρισμοῦ του, πλὴν ἑνός, περὶ
τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον. Κατ' ἀνάγκην περιορί-
ζομαι εἰς τὸ νὰ σημειώσω διαφόρους δυνατό-
τητας. Ὁ κ. Κεραμόπουλος λέγει ὅτι περίφημα
ἦσαν εἰς τοὺς ἀρχαίους τὰ Κάδμεια ὑδραγωγεία
τῶν Θηβῶν λόγῳ ἴσως τῆς τεχνικῆς τῶν ὑπερο-
χῆς ἀπέναντι ἄλλων (*Θηβαϊκά* 327 σημ. 2· γε-
νικῶς διὰ τὰ ἀρχαῖα ὑδραγωγεία τῶν Θηβῶν,
πρωτοφανῶς ἄφθονα, βλ. τὴν λ. *ὑδραγωγείον*
τοῦ Εὐρετηρίου τοῦ αὐτοῦ ἔργου)· μὲ ταῦτα δὲ
αἰσθάνεται τις τὸν πειρασμὸν νὰ σχετίσῃ καὶ τὸ
παρόν, λαμβάνων μάλιστα ὑπ' ὄψει ὅτι ἔργον
τόσον μέγα ἠδύνατο νὰ συντελεσθῇ μόνον εἰς
περίοδον ἐξαιρετικῆς ἀκμῆς τῶν Θηβῶν, ὁποῖαν
ἀληθῶς ἐγνώρισαν αὐταὶ κατὰ τοὺς μυκηναϊ-
κοὺς χρόνους. Ἀλλὰ τὸ μόνον ὑδραγωγεῖον τὸ
ὁποῖον, ὡς ἐκ τῶν εὐρημάτων, δύναται ἀσφα-
λῶς νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν, τὸ
ὑπὸ τοῦ κ. Παπαδάκη κατὰ τὴν ἀριστερὰν
ὄχθην τῆς «Κοίλης» ἀνασκαφῆν (*Θηβαϊκά* 327),
παρουσιάζει σημαντικὰς διαφορὰς: 1) ἡ σήραγξ
αὐτοῦ εἶναι «συριγγώδης» ὅπως εἰς τοὺς δρό-
μους τῶν θαλαμοειδῶν τάφων, ἦτοι κάτω εἶναι
πλατεῖα καὶ πρὸς τὰ ἄνω στενοῦται, «ἴσως δὲ
ποτε ἠνοῦντο τὰ τοιχώματα ἄνω, καταστραφέν-
τος τοῦ βράχου ἔπειτα»· ἐνῶ εἰς τὸ προκείμε-
νον αἱ παρειαὶ τῆς σήραγγος τέμνονται παντοῦ
κατ' ὀρθὰς γωνίας· καὶ 2) τὸ μυκηναϊκὸν ἐκεῖνο
ὑδραγωγεῖον ἔφερεν εἰς τὸν πυθμένα, ἐντὸς βα-
θυτέρας αὐλάκος, πηλίνους σωλήνας ἡμικυλιν-
δρικούς· ἐνῶ εἰς τὸ νῦν ἀποκαλυφθὲν οὐδὲν
ἴχνος πηλίνου σωλήνος ἢ ἰδιαιτέρας αὐλάκος
εὐρέθη. Ἄλλη ἐποχὴ ἀκμῆς τῶν Θηβῶν εἰς τὴν
ὁποῖαν θὰ ἠδύνατο κανεῖς νὰ τοποθετήσῃ τὸ
ὑδραγωγεῖον εἶναι οἱ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου}
αἰῶνος π. Χ. μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάν-

δρου καταστροφῆς τῶν χρόνοι· ἀλλ' εὐρέθησαν
μεταξὺ τῶν καλυμμάτων τῶν φρεατιῶν καὶ ἐπι-
τύμβιοι λίθοι ὑστερωτέρων χρόνων (βλ. κατω-
τέρω)· εἶπομεν δὲ ὅτι διάφοροι χρονικαὶ περιό-
δοι ἐργασίας εἰς τὸ ὑδραγωγεῖον δὲν παρατη-
ροῦνται. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ὑπὸ τοῦ
Μ. Ἀλεξάνδρου εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ Θῆβαι
μαραίνονται, χωρὶς ποτὲ πλέον νὰ ἀναλάβουν
ὄλοτελῶς, καὶ ἡ πόλις περιορίζεται εἰς τὸν λό-
φον τῆς Καδμείας (ἔτσι τὴν εὐρίσκει καὶ ὁ Παν-
σανίας)· θὰ ἦτο λοιπὸν δύσκολον νὰ δεχθῶ-
μεν ὅτι εἰς τοὺς μετὰ τὸν 4^{ον} αἰῶνα π. Χ. χρό-
νους κατεσκευάσθη τὸ μέγα τοῦτο ἔργον διὰ τὴν
ἐξυπηρετήσῃ πλέον μόνον τὴν πενιχρὰν Καδ-
μείαν (; ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν ἄγνωστος, εἶπο-
μεν, ἢ κατεύθυνσις τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ
ὑδραγωγείου, τὸ ὁποῖον δυνατόν καὶ νὰ φέρῃ
ἔξω τῆς Καδμείας). Ἐν τούτοις δὲν πρέπει ἐκ

Εἰκὼν 2.

τῶν προτέρων νὰποκλεισθοῦν ὑστερώτεροι χρό-
νοι καὶ δὴ καὶ οἱ ρωμαϊκοί, διὰ τοὺς ἐξῆς λό-
γους: 1) ἐν τουλάχιστον κάλυμμα φρεατίας εἶναι
παραστὰς ἐπιτυμβίου ναῖσκου ἀπολήγουσα εἰς
Ἴωνικὸν κίονα καὶ ἀνάγεται πιθανῶς εἰς ὑστε-
ροελληνιστικούς χρόνους (πρβλ. τὰς ἐκ Τανά-
γρας «Seitenwände eines Heroon aus Po-
ros» παρὰ *Altmann, Römische Grabaltäre*
εἰκ. 112 καὶ 113, σελ. 138· πρόδρομός τῶν ἴσως
στῆλαι Ταναγραϊκαὶ ὅπως ἢ ἐν *Arch. Jahr-
buch* 1913 σελ. 313 εἰκ. 1)· καὶ 2) τὸ μόνον
εὐρεθὲν ὄστρακον προέρχεται ἐκ λύχνου μὲ παρά-
στασιν μονομάχων (*εἰκ. 2*), ἀνήκοντος ἄρα εἰς
τὸν 1^{ον} αἰῶνα μ. Χ. (πρβλ. *S. Löschke, Lam-
pen aus Vindonissa*, 1919, Taf. IX, X καὶ
ἰδίᾳ XVI, 142). Εὐρε δὲ καὶ ὁ κ. Κεραμόπου-
λος εἰς τοὺς Ἀγ. Θεοδώρους τῶν Θηβῶν τε-
μάχιον μαρμαρίνου ἐπιστυλίου μὲ ἐπιγραφὴν
... Ἀδριανὸς Σεβαστ[ός] ... , τὸ ὁποῖον σχε-

τίζει μὲ «*κρηναῖον τι κατασκευάσμα τῆς Οἰδιποδίας* (τῆς μεγάλης κρήνης τῶν Ἀγ. Θεοδώρων) *ποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ ἐπισκεψαμένου τὰς Θήβας τῷ 124 - 125 μ. Χ.*» (Θηβαϊκά σελ. 398 σημ. 1). Ὀφείλεται ἄραγε καὶ τὸ ἰδικόν μας ὑδραγωγεῖον εἰς τὸν αὐτὸν «μεγαλουργόν» αὐτοκράτορα; Πρὸβλ. τὰ ἐπίσης ὑπόγεια Ἀδριάνεια ὑδραγωγεῖα πόλεων ἐπίσης μεγάλου παρελθόντος: τῶν Ἀθηνῶν *Judeich, Topogr. v. Athen* σελ. 187 καὶ τῆς Κορίνθου *Πανσ.* II 3, 5. VIII 22, 3 (ἔκδ. *Frazer* IV σελ. 273). Ἴσως ἂν ποτε ἐξερευνηθῆ καὶ τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ ὑδραγωγείου, τὸ ἀναχωροῦν ὡς εἶπομεν 42 μ. πρὸ τοῦ ψηφιδωτοῦ δωματίου, καὶ φανῆ ποῦ τοῦτο καταλήγει, ἂν δηλαδὴ εἰς τὴν ἔξω τῆς Καδμείας κάτω πόλιν, τὴν ἐγκαταλειφθεῖσαν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καταστροφὴν τῆς, ἢ εἰς τὴν Καδμείαν αὐτήν, ὅπου περιωρίσθη μετὰ ταῦτα ἡ πόλις, θὰ εἶναι εὐκολώτερον νὰ λυθῆ τὸ ζήτημα.

Τοιοῦτον εἶναι γενικῶς τὸ ὑδραγωγεῖον μέχρι τοῦ σημείου ὅπου τοῦτο ἀπεκαλύφθη διὰ τῶν ἐργασιῶν τῆς κοινότητος Θηβῶν. Τὸ συνολικὸν του μήκος μέχρι τοῦ σημείου τούτου φθάνει τὰ 1000 μέτρα περίπου¹. Ἡ ἀνάγκη τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ ὕδατός του διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς σημερινῆς πόλεως τῶν Θηβῶν δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἀφεθῆ τὸ ὑδραγωγεῖον ἄθικτον ὅπως εὐρέθη διὰ νὰ πρόκειται πάντοτε ἐλεύθερον εἰς μελέτην. Ἐπεβάλλετο ἢ ἐκ νέου κάλυψις τῶν φρεατιῶν του δι' ἐναλλάξ μονίμων (ἐκ τσιμέντου) καὶ ἡμιμονίμων (ἀπλῶν πλακῶν, ἀφαιρουμένων ἐν περιπτώσει ἀνάγκης) καλυμμάτων ἐλήφθη μόνον φροντίς νὰ παραμείνη ἄθικτος καὶ πάντοτε πρόχειρος εἰς ἐξέτασιν ἢ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα μικρὸν πρὸ τοῦ ψηφιδωτοῦ δωματίου διακλάδισις του.

Καὶ πρὸ παντὸς ἀπαιτεῖ ἔρευναν ἐκ μέρους ἐντριβεστέρων περὶ τὰ τεχνικὰ ἀρχαιολόγων. Τὰ ἀνωτέρω ὑπ' ἐμοῦ προχείρως ἐκτεθέντα, μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ τὴν κάμνουν περιττήν, ἐσκόπουν ἀπεναντίας κυρίως εἰς τὸ νὰ ἐλκύσουν τὴν προσοχὴν τῶν ἐπὶ τοῦ ὄραίου τούτου τεχνικοῦ ἔργου τῶν ἀρχαίων.

¹ Αὐτοπροσώπως μικρὸν μόνον τμήμα του ἠδυνήθην νὰ ἐξετάσω (τὸ κατὰ τὴν εἰς τὸν χειμαρρὸν ἐξοδὸν του, *εἰκ.* 1), ἄλλως τε καὶ στερούμενος τεχνικῶν γνώσεων καὶ μέσων. Αἱ ἀνωτέρω πληροφορίαι μοῦ ἐδόθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας ὑπὸ τοῦ ἀρχιεργάτου Π. Ματθαίου καὶ ὑπὸ τοῦ προέδρου τῆς κοινότητος Θηβῶν κ. Δαγλαρίδου, ὃ ὁποῖος μετὰ τῶν συνεργατῶν του κοινοτικῶν συμβούλων ὑπῆρξεν ὁ κύριος συντελεστής τοῦ καθαρισμοῦ καὶ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ὑδραγωγείου εἰς τὴν σημερινὴν πόλιν.

Μουσεῖον Θηβῶν. Κατὰ τὸ 1927 ἤρχισεν ἡ ἐργασία διὰ τὴν προσθήκην δύο νέων αἰθουσῶν εἰς τὸ ὑπερπληρωθὲν παλαιὸν Μουσεῖον, ἐκτίσθη δὲ ἤδη ἡ πρώτη κάτω αἴθουσα· ἡ ἐργασία θὰ συνεχισθῆ καὶ κατὰ τὸ 1928 μέχρι ἀποπερατώσεως.

Εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν εἰσῆχθησαν προερχόμεναι ἐκ τοῦ ἄνω περιγραφέντος ὑδραγωγείου αἱ κάτωθι ἐπιτύμβιοι στήλαι:

1) Στήλη μὲ γείσον ἀετωματώδες, ὕψος 1,06, πλάτ. 0,53, πᾶχ. 0,24 μ., ἐκ πώρου· α' ἡμισυ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος π. Χ.

ΞΠΑΝΤΙΜΑ Ἐπ' Ἀντιμά[χοι;].

2) Στήλη ἀπλῆ ἀετωματώδης, ὕψ. 1,20, πλάτ. 0,635, πᾶχ. 0,325, ἐκ μαύρου βοιωτικοῦ μαρμάρου· τέλος 5^{ου} αἰῶνος π. Χ.

ΚΛΕΙΑΔΑΣ *Κλειάδας*· τὸ ὄνομα γνωστὸν καὶ ἄλλοθεν ἐν Θήβαις (IG VII 2436).

3) Στήλη ὁμοία τῇ 2, ὕψ. 0,72, πλάτ. 0,365, πᾶχ. 0,13 μ., ἐκ φαιτοῦ βοιωτικοῦ μαρμάρου, τοῦ 4^{ου} αἰῶνος π. Χ. (λαμβικὸν τρίμετρον;).

ΦΙΛΩΝΟΜΑΧΗΡΟΦΟ *Φίλωνδ Μαχηροφόρα*
ΡΑΕΝΘΑΔΕΚΕΙΤΗ *ἐνθάδε κείτη*.

Τὸ *Μαχηροφόρας* (διαλεκτικὸς τύπος τοῦ *μαχαιοφόρος*, δι' οὗς πρὸβλ. *Θουκ.* II 96. 98) ὡς κύριον ὄνομα εἶναι μοναδικόν, καὶ διὰ τὴν βοιωτικὴν δὲ ἀκόμη ὀνοματολογίαν πρωτοφανές· σχετικὰ εἶναι τὰ *Μαχαιρεὺς* καὶ *Μαχαιρίων* (*Pape-Benseler*³ ἐν λ.), δὲν λείπουν δὲ γενικῶς καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ Βοιωτίας ὀνόματα κύρια σχηματισμένα ἐξ ὀπλων, ὅπως *Δωρίμαχος* (IG VII 1999. 2223. 2224), *Θώραξ*, *Θωρακίδα*, *Στύραξ*· πρὸβλ. *Bechtel, Die Historischen Personennamen des Griechischen* (1917) σελ. 607.

Ἐπίσης, ἀποτευχισθεῖσαι ἐξ οἰκιῶν τοῦ Πυριου, προαστείου τῶν Θηβῶν, εἰσῆχθησαν εἰς Μουσεῖον αἱ κάτωθι στήλαι:

4) Στήλη ἀπλῆ κυβοειδῆς, ὕψος 0,93, πλάτ. 0,63, πᾶχ. 0,17, ἐκ βοιωτικοῦ μαρμάρου· τέλος 5^{ου} αἰῶνος π. Χ.

ΠΕΛΕΜΝΑΣΤΑ *Πελεμνάστα*· ὡς πρὸς τὸν διαλεκτικὸν τύπον πρὸβλ. *Πειλέμαχος* (= *Τηλέ-* IG. VII 2420, Θηβῶν) κλπ.

5) Στήλη ἀετωματώδης, ὕψ. 0,50, πλάτ. 0,51, πᾶχ. 0,125 ἐκ βοιωτικοῦ μαρμάρου· β' ἡμισυ 5^{ου} αἰῶνος π. Χ.

ΨΑΡΙΤΑ *Χαρίτα* (τὸ ὄνομα γνωστὸν καὶ ἐκ Τανάγρας IG. VII 1494).

Ἐπίσης, ἀποτευχισθὲν ἐκ τῆς οἰκίας Μειντάνη

(Ποῦρος Καβαλλάρη), εἰσήχθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν τὸ κάτωθι

6) ἀνάγλυφον, ἑλλιπὲς ἀριστερὰ καὶ κάτω. σωζ. ὕψος 0.42, σωζ. πλάτ. 0.36, πάχ. 0.315 μ. Ἐντὸς πλαισίου παρίσταται δεξιὰ δένδρον κυπαρισσοειδὲς περὶ τὸν κορμὸν τοῦ ὁποῖου ἐλίσσεται ἀνερχόμενος ὄφις· ἀριστερὰ ἀκολουθεῖ βωμός, ὅπισθεν αὐτοῦ βάσις ἰδιαιτέρα καὶ ἐπ' αὐτῆς ἀνὴρ καὶ γυνὴ ὄρθιοι ἢ *εἰκ. 3* καθιστᾶ περιττὴν λεπτομερεστέραν περιγραφὴν.

Πρόκειται, πιστεύω, περὶ ἀναγλύφου ἀναθη-

μικρασιατικὴν σχολὴν τοῦ 2^{ου} π. Χ. αἰῶνος (Μοῦσαι Φιλίσκου = ἀνάγλυφον Ἀρχελάου Πριηνέως ἀποθεώσεως Ὀμήρου· πρβλ. καὶ *Klein Rokoko* σελ. 120)· νομίζω ὅμως ὅτι πραγματικά εἶναι πολὺ παλαιότερος· αἱ ἀρχαὶ καὶ τοῦ ὅλου τύπου γενικῶς καὶ τοῦ τρόπου τῆς φορήσεως τοῦ ἱματίου εἰδικώτερον ὑπάρχουσι ἤδη εἰς τὴν ἐκ Σιδῶνος «σαρκοφάγον τῶν θρηνοσῶν» τοῦ Μουσείου τῆς Κωνσταν/πόλεως (βλ. *Antike Denkmäler* III πίν. 10-11 καὶ προχείρως *Picard, Sculpt. Grecque* II σελ. 74)

Εἰκὼν 3.

ματικοῦ εἰς ζεύγος ἀφρωϊσμένων νεκρῶν· πρβλ. πλὴν πολλῶν ἄλλων *B.C.H.* XIII (1889) πίν. 9 καὶ *Pauly-Wissowa* λ. Heros σελ. 1142 κέφ. Καὶ τοῦ μὲν τύπου τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἔχω ἀκριβῶς ὅμοιον παράδειγμα πρόχειρον. Ὁ τύπος ὅμως τῆς γυναικός, ὃ τῆς λεγομένης *Pudicitia*, εἶναι γνωστὸς καὶ ἐξ ἀγαλμάτων (πχ. *Amelung, Skulpt. d. Vatican. Mus.* I σελ. 33-37 Taf. I, 4, ἀριθ. 23) καὶ ἐξ ἀναγλύφων ἐπιτυμβίων (*Einzelaufnahmen* 1085. 1350. *Hekler, Bildniskunst d. Griechen u. Römer* πίν. 134. Ἐθν. Μουσ. Ἀθηνῶν ἀρ. 1156 = *Καστριώνη, Γλυπτὰ* σελ. 196. *Amelung* ἔ. ἀ. I σελ. 301 καὶ Taf. I 30 ἀριθ. 198). Ὁ *Amelung*, ἔ. ἀ. σελ. 36, ἀνάγει τὸν τύπον τῆς «*Pudicitia*» εἰς

ἐξηγεῖται δὲ οὕτω ἴσως καλύτερον ἢ διάδοσις τοῦ τύπου εἰς τὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα. Ὡς πρὸς τὰς βάσεις καὶ τοὺς βωμοὺς ἐπὶ ἀναθηματικῶν εἰς ἤρωας ἀναγλύφων πρβλ. τὸ εἰς Διοσκούρους ἀνάγλυφον τῆς Βερόνας ἐν *Amer. Jour. of Arch.* XXIII (1919) σελ. 1 εἰκ. 1.

ΡΗΓΙΝΙ ΛΟΚΡΙΔΟΣ (ΑΡΧ. ΝΑΡΥΞ)

Ἐν Ἀρχ. Δελτ. 1920-21 παραρτ. σελ. 141 κέφ. ὁ κ. Παπαδάκης δι' εὐτυχοῦς ἀνακαλύψεως ἐπιγραφικῆς ἀπέδωκεν εἰς τὰ παρὰ τὸ Ρηγίνι ἀκρως ἐνδιαφέροντα ἐρεῖπια (Παλιόκαστρο, Παλιοαγιάννης) τὸ ἀρχαῖον τῶν ὄνομα· Πρόκειται πιθανώτατα περὶ τῶν ἐρεπιῶν τοῦ πα-

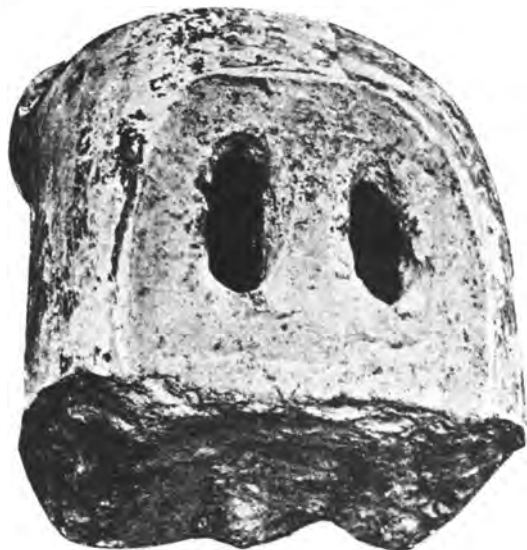
λαιοῦ Νάρυκος, ἀξίων ἰδιαίτερας ἐρεύνης. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐρεύνης ἐνισχύεται καὶ ὑπὸ τοῦ ἐξῆς τυχαίου εὐρήματός μου: Παρὰ τὴν τουρκικὴν ὁδὸν Μοδιοῦ - Ρηγινιοῦ καὶ μικρὸν πρὸ τοῦ Ρηγινιοῦ, περὶ τὰ 10' δὲ μακρὰν τῶν ἀνω-

Μουσειῶν Θηβῶν. Εἶναι σωληνοειδές, ἀσφαλῶς ὅμως ὄχι σωλήν. Τὸ τεμάχιον ἔχει σήμερον μῆκος 0.55 καὶ πάχος συνολικὸν 0.23, τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων εἶναι 0.04. Κατὰ μῆκος τὸ διατρέχουν δύο ὄπαι ἄνευ ἐξόδου κατασκευασθεῖ-

Εἰκὼν 4.

τέρω ἐρειπίων (ἀκριβέστερον ἢ θέσις λέγεται **Καταφιᾶς**). οἱ λοφίσκοι εἶναι πλήρεις κλασσικῶν ὀστράκων καὶ κεράμων, διακρίνονται δὲ ἐπιπολῆς καὶ λίθοι τινες οἰκοδομημάτων καὶ

Εἰκὼν 5.

ὀλίγον περαιτέρω καὶ τάφοι ἀνοιχθέντες ὑπὸ τυμβωρύχων κατὰ τὴν θέσιν λοιπὸν ταύτην εὐρέθη ὑπὸ τυμβωρύχων πιθανώτατα καὶ ἐγκατελείφθη κατὰ χώραν τὸ ἐν **εἰκ. 4** ἀπεικονιζόμενον πήλινον ἀρχαῖον, τὸ ὁποῖον μετέφερα εἰς τὸ

σαί πιθανώτατα χάριν τοῦ καλύτερου ψησίματος. Ἐξωτερικῶς ὁ χονδρὸς κόκκινος πηλὸς φέρει ἐπίχρισμα κιτρινωπὸν (κρέμ), ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἕτερον καστανὸν καταλαμβάνον τὸ ἥμισυ τῆς ὅλης περιφερείας τοῦ ἀρχαίου. Κατὰ τὴν ὀπισθίαν ταύτην καστανὴν ἐπιφάνειαν ὑπάρχουν καὶ δύο ἄλλαι ὄπαι κάθετοι προχωροῦσαι εἰς βάθος 0.13 μ. Τὸ ἐξωτερικὸν ἀνοίγμα ἑκατέρας εἶναι 0.04 μ., γίνονται ὅμως πολὺ πλατύτεραι ἐπ' ὅσον προχωροῦν εἰς βάθος ὥστε ἀσφαλῶς ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ δέχονται τὸ ἥμισυ διπλῶν συνδέσμων οἱ ὁποῖοι τὸ συνήνωνον μετ' ἄλλης τινος ἐπιφανείας· πράγματι αὕτη ἔχει ἀφήσει ἴχνη τῆς ὑπάρξεώς της περὶ τὰς ὄπας, πλάτους 0.15 μ., διότι εἰς τὸ μέρος τοῦτο λείπει κάθε ἐπίχρισμα (**εἰκ. 5**). Πρόκειται, νομίζω, περὶ ἀρχαίου πήλινου ὄφους κοσμοῦντος ἀέτωμά τι (πρὸβλ. ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν **E. v. Buren, Greek fictile revetments in the archaic period** σελ. 184-186 καὶ Pl. XV 49-50) ἄγνωστον ὅμως μένει ἐκ τίνος συνόλου προέρχεται. Τὸ πρᾶγμα εἶναι σημαντικὸν καὶ ἐπιφυλάσσομαι νὰ ἐξερευνήσω προσεχῶς τὸ μέρος ἀνασκαφικῶς· δικαιολογεῖ δὲ ἡ παράδοσις νὰ περιμένωμεν ἀκμὴν τῆς πόλεως εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους.

Ἐκ τῶν παρὰ τὸ Ρηγίνι τάφων προέρχεται θριγκὸς ἐπιτυμβίου ναῖσκου μήκους 1.27, ὕψους 0.49, πάχ. 0.475 μὲ ἐπιγραφὴν: ΕΧΕΚΡΑΤΗΣ ΠΥΘΕΑ ΧΑΙΡΕ (ἀπόκειται παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Ρηγινιοῦ).

Εἰκὼν 6.

ΠΑΛΙΟΧΩΡΙ (Τ. ΔΗΜΟΥ ΔΩΡΙΕΩΝ)

Ἐρεύνης ἐπίσης ἔχει ἀνάγκη καὶ ἡ περιοχή τοῦ Παλιοχωριοῦ τούτου (μεταξὺ Λαδιοῦ καὶ Μπράλου) εὐρισκομένου κατὰ τὰ σύνορα τῆς ἀρχαίας Δωρίδος καὶ Φωκίδος, τὰ ὅποια ὅμως ἀκριβῶς κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἔχουν παραδοθῆ συγκεχυμένα. Οὕτω, ἐνδιαφέροντα ἐρείπια ἄγνωστα σχεδὸν ὅλως ὑπάρχουν ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγ. Ἡλία· δεῖγμα τῶν παρέχει ἡ εἰκ. 6 (πρὸβλ. *B.S.A.* XXIII 1918-1919 σελ. 108, εἶναι ὅμως περισσότερα τῶν αὐτόθι μνημονευομένων)· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου χωματολόφου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὄχι μόνον διέκρινα πλῆθος κλασσικῶν κεράμων καὶ ὀστράκων ἀλλὰ καὶ ἀγαλμάτια, λέγουν οἱ χωρικοί, εὐρίσκονται συχνά· ἐν τούτων *μαρμάρινον, συμπλεγμάτιον Ἀφροδίτης καὶ ἔρωτος* κοινοῦ τύπου, μού παρεδόθη ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας κατασχεθὲν καὶ κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσ. Προχείρως ἀντέγραψα ἐπειγόμενος νᾶναχωρήσω, καὶ ἀρχαϊκὴν ἐπιγραφὴν «ἠρίου» ἀποκειμένην ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰ. Ἀσημάκη: «*Τροχᾶς (;) Εὐφόλο*». Ἄλλων δὲ ἀρχαίων λειψάνων μνηυθέντων μοι κατὰ τὰς θέσεις *Μάρμαρα καὶ σιδὸ Σταυρὸ* ἀνέβαλα τὴν ἐπίσκεψιν εἰς προσεχῆ περιουδεῖαν.

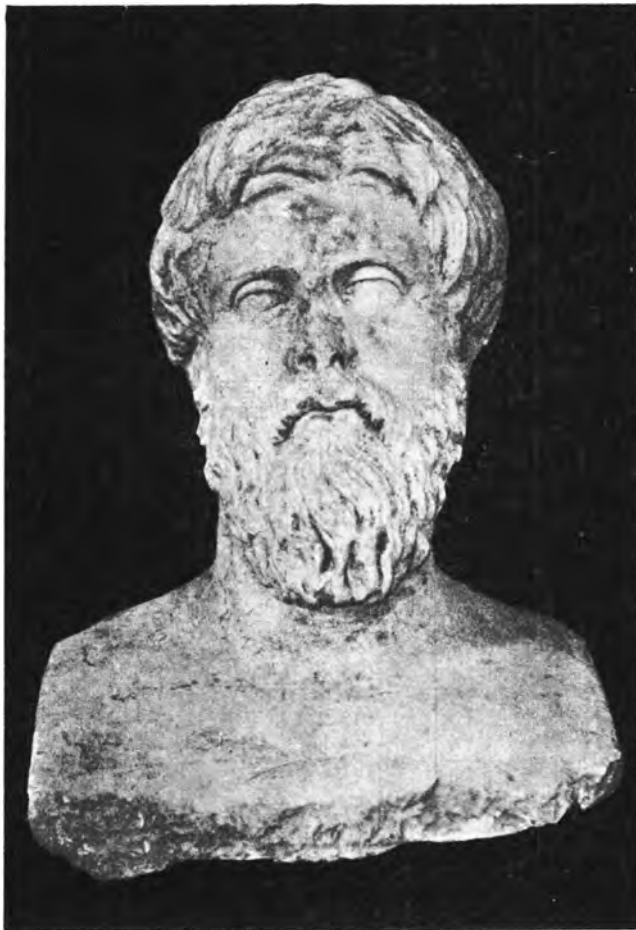
Εἰκὼν 7.

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΔΕΛΦΩΝ

Κατὰ τὰς ἐργασίας αἱ ὁποῖαι ἔγιναν πέρυσι πρὸς διαπλάτυνσιν τῆς πρὸ τοῦ Μουσείου διερχομένης δημοσίας ὁδοῦ καὶ οὐχὶ μακρὰν αὐτοῦ ἦλθον εἰς φῶς, καθ' ὃν χρόνον εὐρισκόμην ἐν Δελφοῖς, πλὴν τινων ἀποτιμημάτων ἐπιγραφῶν καὶ τὰ κάτωθι ἀρχαῖα :

1) Ἀριθ. Εὐρ. 5668. Μικρὰ κεφαλὴ ἀνδρική

λήν, σωζ. ὕψος 0.44 μ. (εἰκ. 8, 9). Ἡ ἐγγάρακτος δὴλωσις τῆς ἱριδος καὶ ἡ βαθουλὴ κόρη τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἡ λεία ἐπεξεργασία τοῦ μαρμάρου, ἡ πραγμάτευσις τῆς κόμης καὶ τοῦ πώγωνος καὶ ἡ μορφολογία ἐν γένει τῆς κεφαλῆς, τὴν τοποθετοῦν εἰς τοὺς χρόνους τῶν Ἀντωνίων (6' ἡμ. 2^{ον} αἰ. μ. Χ.). Ἡ πρώτη ἐντύπωσις εἶναι ὅτι καὶ φυσιογνωμικῶς συγγενεῦει ἡ κεφαλὴ αὕτη μὲ τοὺς Ἀντωνίνους (βλ. *Hekler, Bild-*

Εἰκὼν 8.

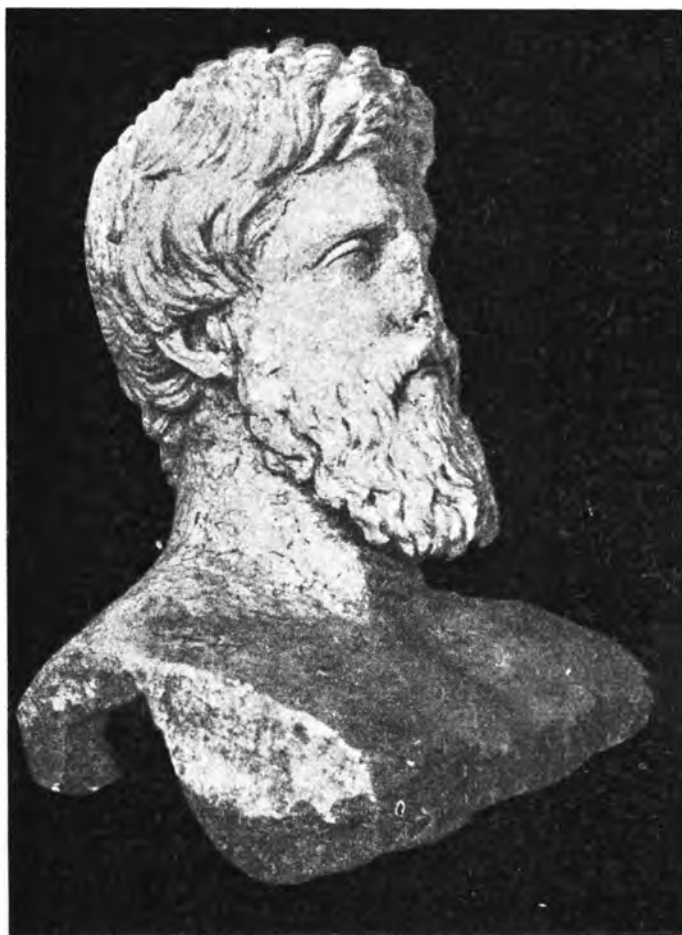
τῆς ὀρίμου ἀρχαϊκῆς περιόδου ἀνήκονσα εἰς τὰς μετόπας τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων, ὅπως δείχνουν καὶ τὸ στυλ καὶ τὸ μέγεθός της· ὕψος 0.15 μ. Ἡ ἀπόδοσίς της ὅμως εἰς ὀρισμένην μετόπην παρουσιάζει μερικὰς δυσκολίας λόγῳ τοῦ ἀνωμάλου τῆς τομῆς (εἰκ. 7).

2) Ἀριθ. Εὐρ. 5667. Τὸ ἄνω τμήμα ἐρμαϊκῆς στήλης φερούσης ἀνδρικήν εἰκονικήν κεφα-

niskunst der Griechen u. Römer Taf. 264 κέφ.) καὶ περισσότερο μὲ τὸν Μάρκον Αὐρήλιον (τὸ ὑλικὸν παρὰ *Bernoulli, Römische Ikonographie* II, σελ. 162-187)· ὑπάρχουν ὅμως καὶ διαφοραὶ ἀρκεταὶ εἰς τὰς ὀφρῦς, εἰς τὴν κόμην, εἰς τὴν ἔκφρασιν τέλος (εἰς τὴν Δελφικὴν κεφαλὴν κυριαρχεῖ ἡ ἀπαθὴς στωϊκότης καὶ κάποια ψυχρότης ἀκόμη, ἐνῶ εἰς τὰς ἄλλας

κεφαλὰς τοῦ Μ. Αὐρηλίου τονίζεται πρὸς τῇ σοβαρότητι καὶ ἡ ἡμερότης τοῦ χαρακτήρος του), ὥστε νὰ ἐπιβάλλωνται ἰσχυραὶ ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν ταύτισιν. Πάντως ὡς Ἑλλήν φιλόσοφος παρίσταται ὁ εἰκονιζόμενος (καὶ τοῦτο ἴσως θὰ ἐταιρίαζε διὰ τὸν Μάρκον Αὐρηλίον) καὶ ἑλληνικὴν ἐργασίαν ἔχομεν ἐνώπιόν μας, ὅπως

θέσεως διακεκριμένῳ τόπῳ ἐκ τῶν πολλῶν αὐτόθι διεσπαρμένων λειψάνων, ἀργότερον δὲ καὶ τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ τὴν ἐντεῦθεν διόδον μετὰ πιθανότητος ἐξήγαγεν ἐκ τῆς γνωστῆς ἐρμαϊκῆς στήλης τοῦ ποιητοῦ Ἀμφικλέους (= *I.G.* XII, 9, 1179. *Beiträge z. gr. Inschr.* 98). Ἐκτοτε καὶ ἄλλα εὐρήματα προσετέθησαν δια-

Εἰκὼν 9.

δείχνει ἡ παραβολὴ τοῦ πχ. μετὰ τὸν ὑπ' ἀριθ. 393 κοσμητὴν τοῦ Ἑθν. Μουσείου.

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

Ἦδη ὁ Α. Wilhelm ἐκδίδων ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1892 σελ. 176 ἐπιγραφὰς ἐκ Πολιτικῶν συνεπέριαινε τὴν ὑπαρξίν ἀξιολόγου τινος συνοικισμοῦ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐν τῷ ἐπὶ ὠραιότητι

πιστώνοντα πολλῶν αἰώνων ζωὴν εἰς τὸ μέρος τοῦτο, χωρὶς ὅμως ἀκόμη νὰ μᾶς διδάξουν τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαίου συνοικισμοῦ. Τὰ μέχρι τοῦ 1915 γνωστὰ συνεκέντρωσεν ὁ Ziebarth εἰς *I.G.* XII, ἀριθ. 9, 1179 - 1182 καὶ σελ. 168 (*Ager Chalcidensis*). Πέρυσιν εἶδον εἰς τὴν θέσιν **Κανκάλα** (15' νοτίως τοῦ χωρίου, παρὰ τὴν θάλασσαν) μυκηναϊκὰ ὄστρακα, ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ μέρους εἶχε μετακομισθῆ πρὸ ὀλίγου εἰς τὰ

Πολιτικά ἐπιτυμβία ἐνεπίγραφος ἀετωματώδης στήλη (*Φιδίππα*: ἄλλην εἶδον εἰς τὴν οἰκίαν Γ. Τσακάλου: *Μολπῶ Μόλπιδος*) καὶ βυζαντινὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Τάφοι ἔχουν ἀνοιχθῆ κατά καιροὺς εἰς τοὺς περὶ τὸ χωρίον λοφίσκους. Περὶ τὰ 45' βορείως τοῦ χωρίου εἰς τὴν θέσιν τὴν καλουμένην *ἀσκηταριὸ* καὶ ὑπεράνω ἀποτόμου χαράδρας σφύζονται βαθμίδες λαξευμένα ἐν τῷ βράχῳ φέρουσαι εἰς δυσπρόσιτον σπήλαιον τὸ ὁποῖον ἔχει πολλὰς ἀναθηματικὰς κόγ-

δελφικὰς ἐπιγραφὰς *Sylloge*³ II ἀριθ. 801. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 3^{ου} στίχου καθὼς καὶ μετὰ τὸ «αὐτοκράτορα» πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν ἀριθμητικὰ τακτικά. Ἄν αἱ συμπληρώσεις μου εἶναι ὄρθαι σώζεται σήμερον τὸ ἥμισυ μόνον τῆς ἀρχικῆς πλακός, θὰ εἴχομεν δὲ ἴσως, ἂν ἐσώζετο ὁλόκληρος, εἰς τὸν τελευταῖον στίχον καὶ τὸ πολυζήτητον ὄνομα τοῦ ἀρχαίου συνοικισμοῦ. Ἀξιόσημειωτον εἶναι ἐν τῷ 1^ῳ στίχῳ τὸ χωριστικὸν τῶν λέξεων σημεῖον (*Larfeld, Gr. Epigr.*³ 305).

Εἰκὼν 10.

χας· πρόκειται βέβαια περὶ ἐξοχικοῦ τινος ἱεροῦ, Νυμφῶν ἴσως. Ἐντὸς τοῦ χωρίου εἰς ἐρειπωμένην παλαιὰν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου εὗρηκα τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν ἐπὶ πλακός, ἣ ὁποία ἐξηρηματώθη ἀργότερον ὡς θωράκιον παλαιοχριστιανικοῦ τέμπλου (*εικ. 10*).

Τῆ βέριον Κλαύδ[ι]ον Καίσαρα Σεβαστὸν Γερμανικὸν Ἀρχιερέα Μέγιστον δημ[αρχικῆς] ἐξουσίας τὸ . . . ἴατον αὐτοκράτορα τὸ εἰ . . . ἡ πόλις (;) . . .

Ἔχομεν λοιπὸν τιμητικὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κλαύδιον (41 - 54 μ. Χ.). Διὰ τὰς συμπληρώσεις πρὸβλ. τὰς ὁμοίας εἰς τὸν αὐτὸν

Τὴν κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς καὶ μεσαιωνικοὺς χρόνους ἀκμὴν τοῦ τόπου μαρτυροῦν, πλὴν ἄλλων παλαιῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἄλλων μνημονευθέντων λειψάνων, καὶ τὸ ἀξιόλογον μετόχι τῆς Μονῆς Γαλατάκι (Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, ὀλίγον ἔξω τῶν Πολιτικῶν) καὶ ὁ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ χωρίου ὑψούμενος ἐπιβλητικὸς πύργος διατηρούμενος εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν· περὶ τούτων ὁμως θὰ γράψῃ ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Σωτηρίου, μεθ' οὗ ἐπεσκέφθην τὸ χωρίον τῆ ὁδηγία τοῦ δραστηρίου ἱερέως Παπαγιάννη Κοντούλη καὶ τοῦ κ. Δ. Παπαγεωργίου.

X. ΚΑΡΟΥΖΟΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΣΙΚΥΩΝΟΣ

(*Ἐν τῷ σημερινῷ χωρίῳ Βασιλικῷ*).

Ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1920 ἐνάρξεως τοῦ ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Κορινθίας Βασιλικῷ (τῇ ἀρχαίᾳ Σικυῶνι) ἀνασκαφῶν μου κατήρτισα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν, ἀφ' ἑτέρου

Εἰκ. 1.

δ' ἐκ τῆς περισυλλογῆς πολυαρίθμων ἀνὰ τὸ χωρίον καὶ ἐν τοῖς πέριξ αὐτοῦ ἐγκατεσπαρμένων ἀρχαιοτήτων, μικρὰν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν, ἣτις ἔκτοτε στεγάζεται προσωρινῶς ἐν τινὶ δωματίῳ καὶ ἐν τῇ αὐλῇ τῆς ἐν Βασιλικῷ οἰκίας τοῦ Παν. Μανίκα, κειμένης ἀκριβῶς εἰς τὸ τέρμα τῆς εἰς τὸ χωρίον ἀνωφεροῦς ἐκ Κιάτου ὁδοῦ καὶ ἔναντι τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος. Τῆς Συλλογῆς ταύτης, ἣς συνέταξα πλήρεις *Ἐδρετήριον*, δημοσιεύω ὧδε τὰ μᾶλλον ἄξια λόγου:

1) *Ληκύθιον* (ὑψ. 0,10) μετὰ γαστροῦς ῥοειδοῦς, ἐφ' ἣς ὑπάρχει παράστασις ἐρυθρόμορφος καλλίστης τέχνης. Παρίσταται δηλ. ὁ μυθικὸς τετράπους περωτός, μὲ κεφαλὴν ἀετοῦ καὶ ὠτα ἵππου, *Γρύψ*, ὅστις καταβαλὼν, ἐκ τῶν ὀπισθεν

ἀναρριχηθεὶς, σικτὴν νεαρὰν ἔλαφον, πλήττει ταύτην μὲ τὸ ῥάμφος ἐπὶ τῶν νώτων, τὸ δὲ ζῷον, θανασίμως πληγέν, καταπίπτει ἐπὶ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν, ἀνέχον τὸ ὑστατον τὴν κεφαλὴν πρὸς τᾶνω εἰς ἐνδειξιν ὑπεριτάτου ἄλγους. Διατήρησις ἀρίστη (εἰκ. 1).

Τὸ ληκύθιον τοῦτο προέρχεται ἐκ τάφου, ὃν

Εἰκ. 5.

ἀνώρυξα ἐν θέσει «*Γράβαις*» (=τάφοι;) παρὰ τὸ Βασιλικόν.

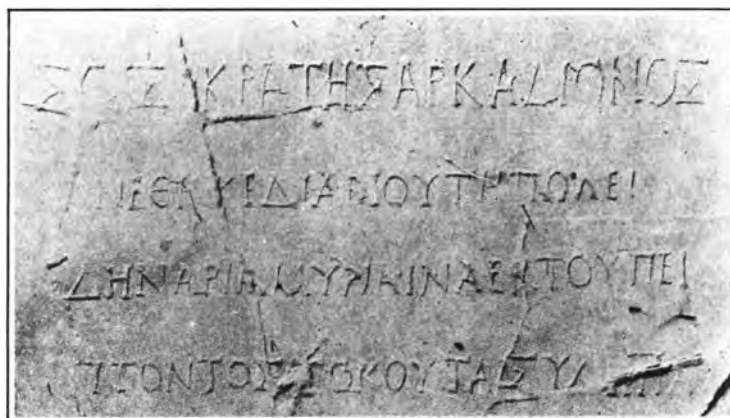
2) *Δύχνος* μετὰ λαβῆς ἐκ πηλοῦ ὠχροκιτρίνου (ὑψ. 0,112) καὶ εἰς σχῆμα ἀχράδος μὲ ἐξέ-

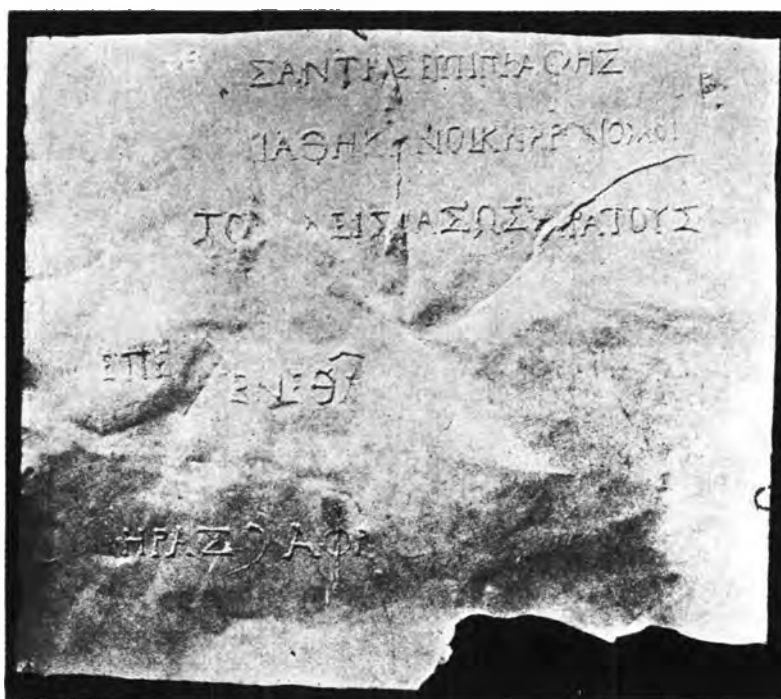
Εἰκ. 9.

χον κάθετον στόμιον διὰ τὴν θρυαλλίδα. Φέρει μέλαν ἐπίχρῆμα, ὀλίγον τι δὲ ὑπὲρ τὸ στόμιον, ἐντὸς ῥοειδοῦς ἐρυθροῦ πλαισίου, παράστασιν πιθοειδοῦς ἀγγελίου. Κατασκευὴ ἀρίστη, διατήρησις δὲ καλή, ἐκτὸς μικροῦ θραύσματος ἐκ τοῦ στόμιου. Δῶρον Κ^ας Παπαθεοφάνη (εἰκ. 2 σελ. 19).

3) *Μήτρα πηλίνου αναθηματικοῦ ἀναγλύφου* (πλάτ. 0,025, ὕψος 0,095, πάγ. 0,013). Παις κρατῶν χῆνα βαδίζει πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἐκα-
λίαν πρὸς τὸ σύγχρονον ἐν τῇ ζωγραφικῇ «εἶ-
δος» (genre), ὅπερ ἐκαλλιέργησαν καὶ οἱ ἀρ-
χαῖοι ζωγράφοι.

Εἰκ. 11.

Εἰκ. 12.

τέρωθεν τοῦ παιδὸς δενδρύλλια. Ἡ παράστασις αὕτη ἀνάγεται πιθανὸν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἡ μήτρα αὕτη εἶνε ἀγνώστου προελεύσεως (εἰκ. 3 σελ. 19). Ἡ παράστασις ὁμοιάζει

4) *Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον ἐκ μαρμά-
ρου.* Τοῦτο εἶνε τοῦ τύπου τῶν καλουμένων «*Νεκροδείπνων*» ἢ «*Θεοξενίων*». Παρίσταται δηλ. ὡς συνήθως ὁ θεὸς ἢ ὁ ἥρωσ ἐπὶ κλί-

Εἰκ. 10.

Εἰκ. 2.

Εἰκ. 17 β.

Εἰκ. 17 α.

Εἰκ. 3.

Εἰκ. 6.

Εἰκ. 4.

Εἰκ. 7.

Εἰκ. 14.

Εἰκ. 8.

νης, ἡ σύζυγος αὐτοῦ παρὰ τοὺς πόδας καὶ ἔμπροσθεν αὐτῶν τράπεζα γέμουσα πλακούντων, ποπάνων καὶ ἄλλων προσφορῶν. Πρὸς τᾶριστερὰ δ' εἰσέρχονται οἱ *σεβίζοντες*, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδία. Τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου ἔλλείπει ὁλόκληρον τὸ πρὸς δεξιὰ τμήμα. (Ῥψος 0,305, μῆκ. 0,34, πάχ. 0,06). Κάτω δ' ὑπάρχει ἡ τυπικὴ ἐξοχὴ πρὸς ἐνσφήνωσιν τοῦ ἀναγλύφου. Τέχνη καλὴ. Ἐκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον ὑπὸ τοῦ Γεωρ. Ἀποστολοπούλου (εἰκ. 4 σελ. 20).

10) *Μαρμάρινον ἀγαλμάτιον* ἀκέφαλον, παριστῶν παῖδα φέροντα δερματίνην χλαμύδα. Οἱ πόδες ἀπὸ τῶν μηρῶν ἀνωθεν κρύπτονται ὑπὸ ἀκάνθης. Ἔργον διακοσμητικῶν τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 9).

11) *Δύο κιονόκρανα κορινθιακὰ* ὑστέρων ῥωμαϊκῶν χρόνων. Εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου τοῦ χωρίου Βασιλικῶ. Ῥψ. 0,25, πλάτ. 0,32 (εἰκ. 10 σελ. 19).

12) *Ἐπιγραφὴ ἀναθηματικὴ* ἐπὶ μέλανος

Εἰκ. 13.

5) *Κορμὸς ἀνδρικόδ εκ μαρμάρου.* Ἄνωθεν φέρει ὀπὴν πρὸς προσαρμογὴν τῆς κεφαλῆς (Ῥψος 0,17). Προέλευσις ἄγνωστος. Τέχνη καλὴ (εἰκ. 5).

6-7) *Δύο λεοντοκεφαλαὶ εκ πηλοῦ.* Ἐχρησόμενον ὡς ὑδροροῦναι ἐν ἀρχαίοις κτιρίοις. 1) Ῥψος 0,13, μῆκ. 0,13, 2) Ῥψ. 0,18, μῆκ. 0,20 (εἰκ. 6 σελ. 19).

8) *Ἀπότμημα μαρμαρίνου θώρακος* ἀνδριάντος ῥωμαίου Αὐτοκράτορος. Ἐπ' αὐτοῦ παρίσταται ὁ κεραυνὸς τοῦ Διός, εἶτα διάφορα διάσημα καὶ κάτωθεν ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ Νίκης στεφούσης τρόπαιον. Ῥψ. 0,42, πλάτ. 0,24, πάχ. 0,09. Ἀγνώστου προελεύσεως (εἰκ. 7 σελ. 20).

9) *Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον* μαρμάρινον, ἐφ' οὗ παρίσταται γυνὴ ποδῆρη χιτῶνα περιβεβλημένη καὶ κρατοῦσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἀνυψωμένης πυξίδα. Ὅπισθεν ἵππος στηριζόμενος ἐπὶ βάθρῳ. Ἀγνώστου προελεύσεως. Ῥψ. 0,44, πλάτ. 0,41, πάχ. 0,14. Τέχνη μετριωτάτη, τῶν ὑστᾶτων ῥωμαϊκῶν χρόνων. Δεξιόθεν τῆς κεφαλῆς τῆς γυναικὸς ἀναγινώσκειται ἡ λέξις ΗΡΩΙ. Δῶρον τοῦ Δημ. Παρασκευᾶ (εἰκ. 8 σελ. 20).

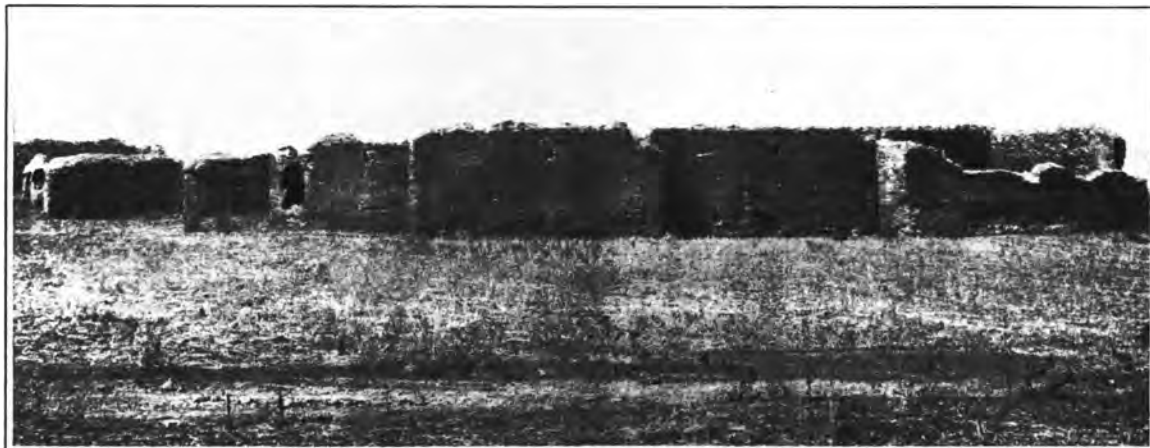
λίθου, ἀποτελουμένη δ' ἐκ *δέκα καὶ ἑπτὰ* τεμαχίων εὐρεθέντων ἐντὸς φρέατος ὑπὸ τοῦ χωρικοῦ ἐν Βασιλικῶ Σάββα Μπαλᾶ, Ῥψ. 0,60, πλάτ. 0,33, πάχ. 0,022. Ἐλλείπουσι ἀρχετὰ τεμάχια. Τὸ κείμενον ἔχει ὧδε περίπου: (εἰκ. 11 καὶ 12).

ΣΩΣΙΚΡΑΤΗΣ ΑΡΚΑΔΙΩΝΟΣ
 ΑΝΕΘΗΚΕ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΤΗ ΠΟΛΕΙ
 ΔΗΝΑΡΙΑ ΜΥΡΙΑ ΙΝΑ ΕΚ ΤΟΥ ΠΕΙ
 ΠΤΟΝΤΟΣ ΤΟΚΟΥ ΤΑ ΞΥΛΑ ΠΑ
 ΣΙ ΓΥΜΝΑ
 Σ ΤΑΙ ΤΑΙ ΚΑΤΕ
 ΤΟ ΓΕΝΕΘΛΙ ΗΜΕΡΑ
 ΙΣΑΝ ΤΗΣ ΕΠΙΓΡΑΦΗΣ
 ΙΑΘΗΚΗΝ ΟΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΙ
 ΛΕΙΣΑΣΩΣΙΚΡΑΤΟΥΣ
 ΕΠΕ
 ΗΡΑΣ, ΑΦΡ

Πρόκειται περὶ δωρεᾶς ἐκ κληρονομίας πρὸς τὴν πόλιν Σικυῶνος ἵνα ἐκ τοῦ τόκου τοῦ κεφαλαίου κατασκευασθῶσι ξύλινα πιθανὸν ὑπόστεγα ἢ ξυστοὶ ἐν τῷ Γυμνασίῳ¹.

13) **Ἐπιγραφή ἀναθηματικὴ** εὑρεθεῖσα ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τῶν ἔναντι τοῦ Θεάτρου Σικυῶ-

πιθανὸν Ρωμαϊκὸν Λουτρόν, ὃ δὲ λαὸς σήμερον ὀνομάζει «Παλάτιον»¹ (εἰκ. 15). Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν δημοσιεύω ὧδε καὶ ἑτέραν ἐπιγραφὴν, ἣν ἀνεκάλυψα ἐντὸς τῶν θεμελίων τοῦ ἐν Βασιλικῷ ναοῦ τῆς Ἁγίας Ἄννης καὶ ἣτις δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἔξα-

Εἰκ. 15.

νος Ρωμαϊκῶν Λουτρῶν. Μήκ. 0,43, ὕψος 0,26, πᾶχ. 0,055 (εἰκ. 13).

14) **Βάσις ἀναθηματικὴ** (ὕψος 0,68, πλάτ. κάτωθεν 0,51, ἄνωθεν 0,48, πᾶχ. 0,39). Ἐφ' ἧς παρίσταται ἐν ἀναγλύφῳ **ρόπαλον τοῦ Ἡρα-**

χθῆ ἐκεῖθεν. Οὐχ ἦτιον κατώρθωσα νὰναγνώσω τὸ ἥμισυ αὐτῆς ἔχον ὡς ἐξῆς:

.. ΛΛΩΝΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΑΙ
ΗΡΑΚΛΕΙ

Εἰκ. 16.

κλέους καθέτως ἐρειδόμενον ἐπὶ τῆς **λεοντῆς**. Ἔργασία καλὴ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 14). Ἡ εἰκὼν αὕτη εὑρέθη ἐπὶ τόπου ἐντὸς τοῦ παμμέγιστου ἐκείνου κτιρίου, ὅπερ ἦτό ποτε

¹ Δυστυχῶς ἐξ ἀβλεψίας ὁ φωτογράφος παρέλιπε μερικὰ τεμάχια ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς.

Δὲν εἶνε ἀπίθανον ἢ ἐπιγραφὴ αὕτη νάνηκη εἰς τὸ αὐτὸ μνημεῖον ἢ κτίριον, ἀφοῦ ἀφ' ἐνός

¹ Δημοσιεύομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ῥωμαϊκοῦ τοῦτου κτιρίου, ἄτε μηδέποτε μέχρι σήμερον οὐδαμοῦ δημοσιευθεῖσαν. Πιθανὸν νὰ ἦτο τὸ παμμέγιστον τοῦτου κτίριον οὐχὶ Θέρμαι, ὡς κοινῶς φέρεται, ἀλλὰ ἀνάκτορον τοῦ ῥωμαίου ἀνθυπάτου Ἀχαΐας, ὡς τὸ διέσωσε καὶ ἡ παράδοσις.

ἔχομεν τὸ αὐτὸ ὄνομα Ἀπολλώνιος, εἶτα δὲ καὶ τὰ σύμβολα τοῦ Ἡρακλέους ἐπὶ ἀναθηματικοῦ βάρθρου παραπλεύρως. Ἐς σημειωθῆ πρόσετι ὅτι τὰ γράμματα ἀμφοτέρων τῶν ἐπιγραφῶν εἶνε τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ σχεδὸν ὁμοιώτατα.

15) Ἐπιγραφή ἀναθηματικῆ, ἐφ' ἧς φέρονται αἱ λέξεις:

ΤΟΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΕΟΣ
ΟΣ ΑΝΕΘΗΚΕ

ἀγνώστου προελεύσεως, ὕψος 0,17, μῆκ. 0,57, πᾶχ. 0,063 (εἰκ. 16).

16-17) *Δύο βυζαντινὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.* Τὸ πρῶτον εἶνε *διάστημα* ναοῦ βυζαντινοῦ ἔχον ἀποκεκρουσμένον τὸ ἐν ἄκρον τοῦ ὄμβροειδοῦς κοσμήματος. Καὶ ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου ὀπισθεν πλευρᾶς φέρει ὁμοίαν σχεδὸν ἀνάγλυπον διακόσμησιν (ὕψ. 0,56, πλάτ. 0,53, πᾶχ. 0,085), ἀγνώστου προελεύσεως. Τὸ δεύτερον εἶνε *βυζαντινὸν ἐπίκρανον* ἢ *ἐπίθημα* περισυλλεχθὲν ἐκ τοῦ νεκροταφείου τοῦ χωρίου Βασιλικῶν, ὀπισθεν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος. (Εἰκ. 17α, β σελ. 19), ὕψ. 0,22, πλάτ. ἄνω 0,30, κάτω 0,22.

Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χώρου εὑρηγται πολλὰ λείψανα ἀρχαίου βυζαντινοῦ ναοῦ καὶ δὴ τῶν πρώτων αἰώνων, ὥστε φαίνεται ὅτι ἀσφαλῶς ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ὑπῆρχέ ποτε *πολυτελὲς χριστιανικὸς ναός*. Καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ τῆς Ἁγ. Τριάδος σήμερον ὑπάρχουσιν ἐντετοιχισμένα ἀρχαιοτάτα χριστιανικὰ γλυπτά, οἷον τὸ κάτωθεν τῆς κορωνίδος τοῦ 2^{ου} ὀρόφου τοῦ Κωδωνοστασίου *ἐπίμηκες ἐν εἰδει ζωοφόρου ἀνάγλυπον*.

Ἐν αὐτῷ παρίσταται *θήρα ἀγρίων θηρίων ἀναμιξ μετὰ ἡμέρων*. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν, πιθανὸν λέων, ἔχει ἤδη φονευθῆ καὶ ἀνατραπῆ ὑπτιον, τὸ δεύτερον, πάνθηρ, φαίνεται ὡσεὶ πληγωθὲν, τὸ τρίτον εἶνε λαγῶς (πρὸς θυμηδίαν τοῦ θεάματος) καὶ τέλος ὀπισθεν σπεύδει ἐν καλ-πασμῶ κύων. Τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶνε σπουδαιότατον διότι εἶνε *παλαιοχριστιανικὸν* (4 ἢ 5^{ου} αἰῶνος). Ἐς παραβληθῆ πρὸς τοῦτο ἢ ἐν τῷ Βυζαντ. Μουσεῖῳ *στρογγύλη μαρμαρίνη τράπεζα*, ἢ φέρουσα παρόμοια ἀνάγλυπτα ζῶα, καὶ τὸ περὶ ταύτης ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημ. ἄρθρον τοῦ *Α. Συγγοπούλου*.

Ἄλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ἐπὶ τῆς κόγχης τοῦ *Διακονικοῦ*, ὑπάρχει *ἀρχαῖον χριστιανικὸν γλυπτόν*, οὗ ἔχομεν πλεῖστα ὅμοια ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ. Τοῦτο θάπετελεῖ ἴσως τὸ *ὑπέρθυρον* θύρας ἱεροῦ, παρίστανται δ' ἐπ' αὐτοῦ *Πύλη μετὰ Σταυροῦ* ἐν τῷ μέσῳ, εἶτα ταῦς καὶ ἀμφορεῖς μετ' ἀμπέλου, ὡς καὶ ἄλλα τινα χριστιανικὰ σύμβολα. Ἡ γλυφὴ αὕτη, λίαν περιτεχνος καὶ κομψή, ἔχει μῆκος 1 μ., ὕψος 0,13 καὶ βάθος 0,20.

Ἐπὶ τῆς ἀνωθεν ἐπιφανείας ὑπάρχει κόσμημα ἀνάγλυπτον καὶ αὐτὸ ἀποτελούμενον ἀπὸ *ἀλληλένδετον πλοχμόν* (0,20 × 0,20), οἷοι ἀπαντῶσι συνηθέστατα ἐπὶ χριστιανικῶν μνημείων τῶν πρώτων ἰδίως αἰώνων.

Ἀθήνησι τῇ 22 Δεκεμβρ. 1927.

Ὁ Ἐφορος ἀρχαιοτήτων
ΑΛΕΞ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ

ΑΙ ΕΛΛΗΝΟΔΑΝΙΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΤΗΣ ΚΑΛΥΔΩΝΟΣ

Προοίμιον τῶν κοινῶν τούτων ἐργασιῶν ὑπῆρξεν ἡ κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1925 γενομένη ὑπ' ἐμοῦ κατ' ἐντολὴν τοῦ Ὑπουργείου μικρὰ ἔρευνα κατὰ τὴν Καλυδῶνα. Ἀπεκαλύφθη τότε καλύτερον ὁ ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου κατὰ τὸ 1908 τὸ πρῶτον ἐξετασθεὶς καὶ παλαιότερον γνωστὸς ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος Λαφρίας, 200 περίπου μέτρα εὐρισκόμενος δυτικῶς τῆς κυρίας πύλης τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἀκόμη ἀνεγνωρίσθη τότε ἡ σπουδαιότης καὶ ἑτέρου τόπου, πλησίον καὶ ἔξω τῶν τειχῶν ἐπίσης κειμένου, τοῦ μετέπειτα βεβαιωθέντος μεθ' ὑπογείου καμαρωτοῦ τάφου μεγάλου Ἡρώου. Πρὸς τούτοις ἐμελετήθη κατὰ τὴν Βαράσθραν ἀρχαίον πρόχειρον τεῖχοςμα, καλύπτον τὸν λιμένα κατὰ τὸ σημερινὸν Κρονέρι ἀπὸ ξηρᾶς καὶ συνήφθη πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου στρατηγοῦ Τολμίδου ἐπιχείρησιν τοῦ 457 π. Χ. (Θουκ. Α, 108). Περὶ τούτων ἐδημοσιεύθη σημεῖωμα ἐν BCH, 1925, Chronique 21 καὶ ἀλλαγῆς συμφώνως πρὸς τὴν ἔκθεσίν μου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον.

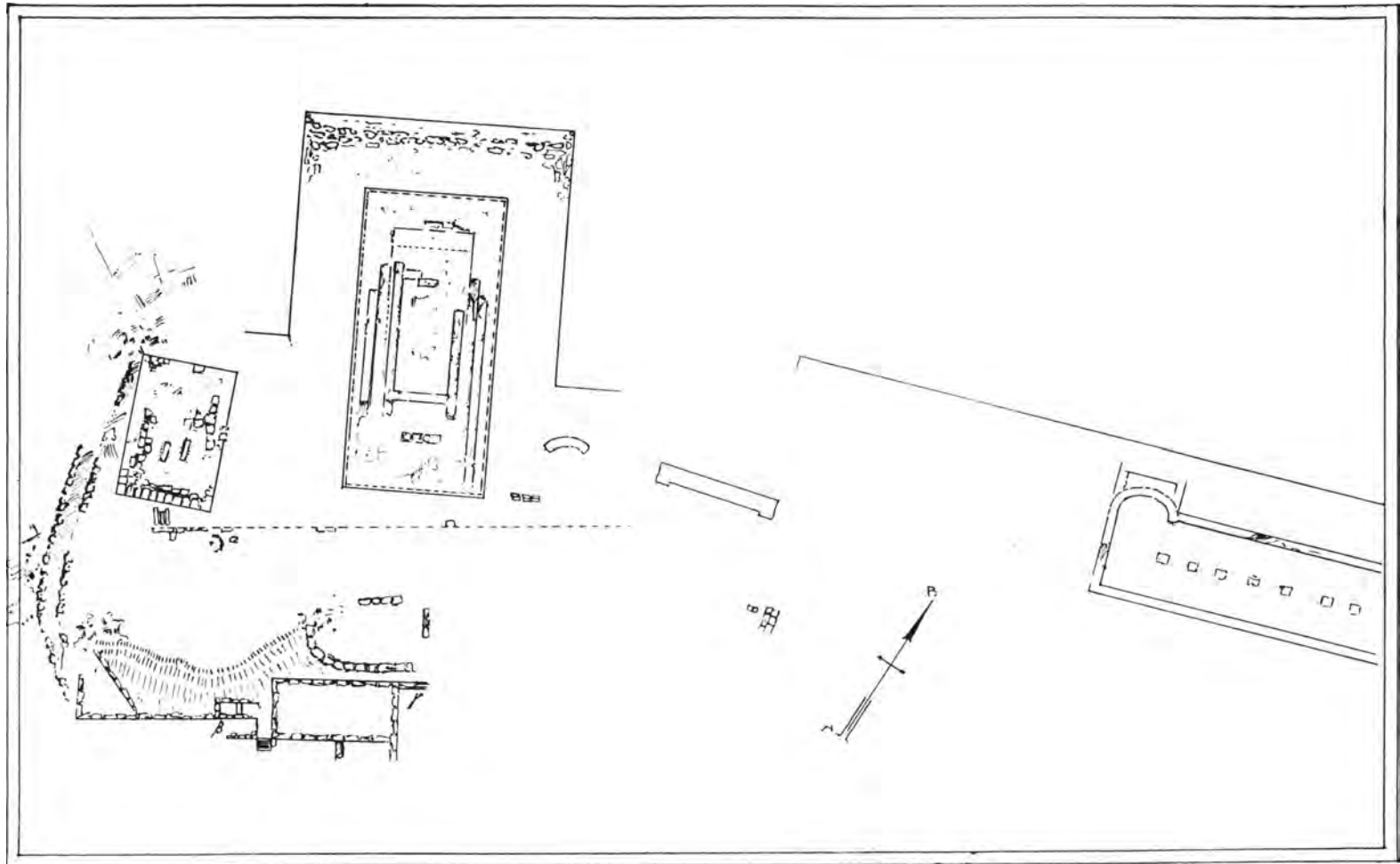
Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἐπομένου ἔτους, 1926, τὸ Ὑπουργεῖον μου ἀνέθηκε τὴν ἐντολὴν νὰ συνεχίσω τὰς ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας τῆς Καλυδῶνος ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ διευθυντοῦ τῆς Γλυπτοθήκης Ny Carlsberg τῆς Κοπεγχάγης κ. Frederik Poulsen. Αἱ δαπάναι τῆς ἀνασκαφῆς ἐχορηγοῦντο κυρίως τῶρα ὑπὸ τῆς ἐν Δανίᾳ Rask - Oersted Fondation, ἰδρύματος μεταπολεμικοῦ τῆς μεγάλης εἰς πολιτισμὸν μικρᾶς χώρας, ἔχοντος τὸν εὐγενῆ προορισμὸν νὰ ὑποστηρίξῃ ἐπιστημονικὰς ἐργασίας, γινομένας ὑπὸ Δανῶν συνεργαζομένων μὲ ἀλλοεθνεῖς λογίους. Ἐπὶ τρεῖς μῆνας, ἀπὸ τοῦ Μαρτίου μέχρι Ἰουνίου εἰργάσθημεν ἐν Καλυδῶνι ἔχοντες πολὺτιμον βοήθον, τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Mogens Clemensen, ὅστις συνέταξε τὸ διάγραμμα τοῦ ναοῦ καὶ ἄλλως ἐβοήθησε. Τὰ εὐρήματα καὶ κατὰ τὸ ἱερὸν τῆς Λαφρίας καὶ τὸ Ἡρώον ἦσαν ἀπροσδοκῆτως ἄφθονα καὶ ποικίλα. Ἡ περὶ τῶν ἐπιτυχῶν ἀνασκαφῶν ἔκθεσίς μου μετεφράσθη καὶ ὑπὸ τοῦ περιοδικοῦ τῆς ἐνταῦθα Ἀμερικανικῆς Σχολῆς (Amer. Journ. of Arch., 1927, 124 κἑ.) καὶ τοῦ Δελτίου τῆς Γαλλικῆς (BCH, 1926, Chronique 556 κἑ.).

Ἄλλ' ἡ κυριώτερα, ἂν καὶ προσωρινῆ δημοσίευσίς, ἐφιλοτεχνήθη ἐν Κοπεγχάγῃ δι' ἐπιμελείας καὶ δαπάνης τῆς Δανικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἐπιστημῶν: Erster vorläufiger Bericht über

die dänischgriechischen Ausgrabungen von Kalydon, von Fr. Poulsen und Konst. Rho-paios, με 84 σελίδας κειμένου καὶ 127 εἰκόνας εἰς 90 πίνακας. Περὶ τοῦ βιβλίου τούτου ἰδὲ σύντομον κρίσιν εἰς τὰ Ἑλληνικά τῶν κκ. Ἀμάντου καὶ Κουγέα, Τεύχος 1, σελ. 169 - 172.

Παρὰ ταῦτα ἡ ἐξερεύνησις τοῦ Λαφριαίου ὡς καὶ τοῦ Ἡρώου δὲν ἐπερατώθη μὲ τὴν ἐργασίαν τοῦ 1926. Δι' αὐτὸ ἐφέτος συνεχίσαμεν μετὰ τοῦ κ. Poulsen ἐπὶ 40 περίπου ἡμέρας τοῦ Μαΐου καὶ Ἰουνίου τὴν ἔρευναν ἐπιμείναντες πρὸ πάντων εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος. Τὰ εὐρήματα ἦσαν καὶ πάλιν ἄφθονα καὶ αἱ παρατηρήσεις πολλαὶ καὶ συμπληρωτικαὶ τῶν παλαιότερων. Ἐπειδὴ εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον τοῦ Ὑπουργεῖου οὐδὲν μέχρι τοῦδε ἐδημοσιεύθη περὶ τῶν σημαντικῶν τούτων ἐρευνῶν, ἐπιχειρῶ κατωτέρω νὰ ἐκθέσω ἐν συντομίᾳ, πῶς ἐμφανίζονται τὰ διάφορα προβλήματα μετὰ τὴν τελευταίαν ἔρευναν καὶ νὰ παρουσιάσω μερικὰ ἐκ τῶν ἐφετινῶν εὐρημάτων, παραπέμπων ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ εἰς τὰς παλαιότερας δημοσιεύσεις.

Σαφῆ εἰκόνα τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων παρέχει, ἡ τοῦλάχιστον χρησιμεύει εἰς προσανατολισμὸν τοῦ ἀναγνώστου, τὸ παρατιθέμενον πρόχειρον σχέδιον τοῦ Λαφριαίου (εἰκ. 1). Παρὰ τὸν μέγαν ναόν, τὸν ὑποστηριζόμενον δι' ἀναλήμματος κατὰ τὴν ΒΔ καὶ μέγα μέρος τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἔχομεν πρὸς δυσμὰς καὶ δεξιῶν μικρότερον ναόν, περὶ τοῦ ὁποίου παρὰ τὴν κακὴν διατήρησιν οὐδεμία τῶρα χωρεῖ ἀμφιβολία. Ἐμπροσθεν τούτου παρατηροῦνται τρεῖς ἐπιμήκεις πλάκες, λείψανον τῆς πρὸ τοῦ ναοῦ πλακοστρώσεως καὶ πλησίον ἄλλαι πλειότεραι πλάκες, τοποθετημέναι εἰς εὐθείαν γραμμὴν, ἧτις σημεῖουμένη περαιτέρω διὰ στιγμῶν ἐφάπτεται ἀκριβῶς τοῦ βορείου πέρατος εὐμεγέθους πλακωτοῦ λίθου ἀπέναντι τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ μεγάλου ναοῦ, κειμένου εἰς τὴν ἀρχαίαν του θέσιν. Ἐπειδὴ ἡ εὐθεῖα αὕτη γραμμὴ δὲν εἶναι παράλληλος πρὸς τὰς προσόψεις τῶν ναῶν, πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς κατασκευὴν διαφοροεικῆ τῆς πρὸ τῶν ναῶν πλακοστρώσεως. Πιθανώτατα ἔχομεν εἰς τοὺς ἐπ' εὐθείας τοποθετημένους τούτους λίθους ὑπόλειμμα τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ, ἧτις ἀρχομένη ἐκ τῆς γειτονικῆς μεγάλης πύλης τοῦ τείχους ἀντιπαρήρχετο πρῶτον τὴν κατὰ τὴν ΒΑ εἴσοδον τοῦ ἱεροῦ μακρὰν στοάν, διηυθύνετο εἴτα κατὰ τὸ μέσον τῆς ὀρθογωνίου ἐξέδρας καὶ τῶν πρὸς νότον βάθρων καὶ τέλος καμπτομένη μικρὸν πρὸ τοῦ μεγάλου ναοῦ καὶ τῆς τοξοειδοῦς ἐξέδρας ἐφέρετο πρὸς τὸν ἐντελῶς ἐξαφανισθέντα βωμόν, ὅστις θὰ ἦτο κατὰ

Εἰκὼν 1. Τὸ Λαφριαῖον.

α. = προϊστορικὸν κυκλωτερές κτίσμα μετ' ἐσχάρας. β = νότιον πέρασ τῆς παλαιότερας κλίμακος. γ = ἕχνη κλίμακος.

τὸν πρὸ τοῦ μικροτέρου ναοῦ ὑπολειπόμενον ὀμαλὸν χώρον. Κατὰ τὸ γράμμα α τοῦ σχεδίου ἔχομεν τὸ σπουδαιότερον προϊστορικὸν κτίσμα τοῦ ἱεροῦ, μέρος ἀψιδοειδοῦς οἰκήματος ἐκτισμένου διὰ μικρῶν λιθαρίων μὲ τετράπλευρον κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν ἐκ πλακῶν ὀρθίων ἐσχάραν. Ἰδὲ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθέν, γερμανιστὶ γραφὲν δημοσίευμα, ὅπερ διὰ τὴν συντομίαν θὰ ὀνομάζωμεν ἐνταῦθα Kalydon, ἐν σελ. 36 καὶ πίν. 42.

Τὸ κτίσμα ἀνήκει χρονικῶς εἰς τὴν γεωμετρικὴν λεγομένην ἐποχὴν διὰ τὰ συλλεχθέντα ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ πλησίον γεωμετρικὰ ὄστρακα, ἐχρησίμευσε δὲ καὶ εἰς τὴν λατρείαν, ἂν κρίνωμεν ἐκ τινος ἀναθηματικοῦ χαλκοῦ ἱππάρου εὐρεθέντος ὅχι μακρὰν. Κατὰ τὴν ΝΑ πλευρὰν ὡς καὶ τὴν ΝΔ παρατηροῦμεν τέλος ἀναλημματικὸς τοίχους διαφόρων χρόνων, οἵτινες δὲν περιέκλειον πανταχοῦ τὸν κρημνώδη χώρον, ἀλλ' ἄφηνον εἰς ἓνα μὲν τόπον ἀσφαλῶς, ὅπου σημειώνεται ἡ στενὴ κλίμαξ, πιθανῶς δὲ καὶ κατὰ τὸ σημεῖον γ, ἐλευθέραν διόδον πρὸς ἀνάβασιν εἰς τοὺς ναοὺς.

Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἀναλημματικοὶ τοῖχοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνεται ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ ὁ ἀψιδοειδῶς καμπτόμενος, ἀπεκαλύφθησαν μὲν ἐν μέρει κατὰ τὸ 1926 ἀλλ' ἐξηρηνήθησαν πρὸ πάντων καὶ ἐσαφηνίσθησαν τὰ κατ' αὐτοὺς κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφὴν. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης ἐφέτος ὁ μέγας ὄγκος τῶν συσσωρευθέντων κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1926 καὶ ἐξηρηνήθη μεγάλη ἔκτασις κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὸν τοῦ λόφου. Ἐνταῦθα συνελέχθησαν καταπληκτικαὶ ποσότητες πηλίνων εἰδωλίων καὶ εὐρέθησαν ἀναμιξῆ ἀρχιτεκτονικὰ πηλίνα, τεμάχια πηλίνων μετοπῶν, θραύσματα χαλκίνων ἐνεπιγράφων πλακῶν, εἰς ἀκέραιος εὐτυχῶς ἐνεπιγράφος χαλκοῦς πίναξ, συντρίμματα μαρμαρίνων ἀγαλμάτων. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ἐξέχουν δύο κεφαλαί, ἀρκετὰ καλῶς διατηρούμενα. Περὶ πάντων τούτων νὰ πραγματευθῶμεν ἐδῶ εἶναι ἀδύνατον καὶ ἀκόμη ἄσκοπον. Καλύτερον εἶναι νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰ κεφαλαιώδη ζητήματα τῶν κτισμάτων καὶ τοῦ σχετικοῦ πρὸς ταῦτα ὑλικοῦ καὶ νὰ διαλάβωμεν περὶ τῶν μικρῶν εὐρημάτων κατὰ τὸν περιληπτικώτερον δυνατὸν τρόπον. Χάριν εὐκολίας καὶ σαφηνείας θὰ κατανεύωμεν τὸν λόγον εἰς κεφάλαια.

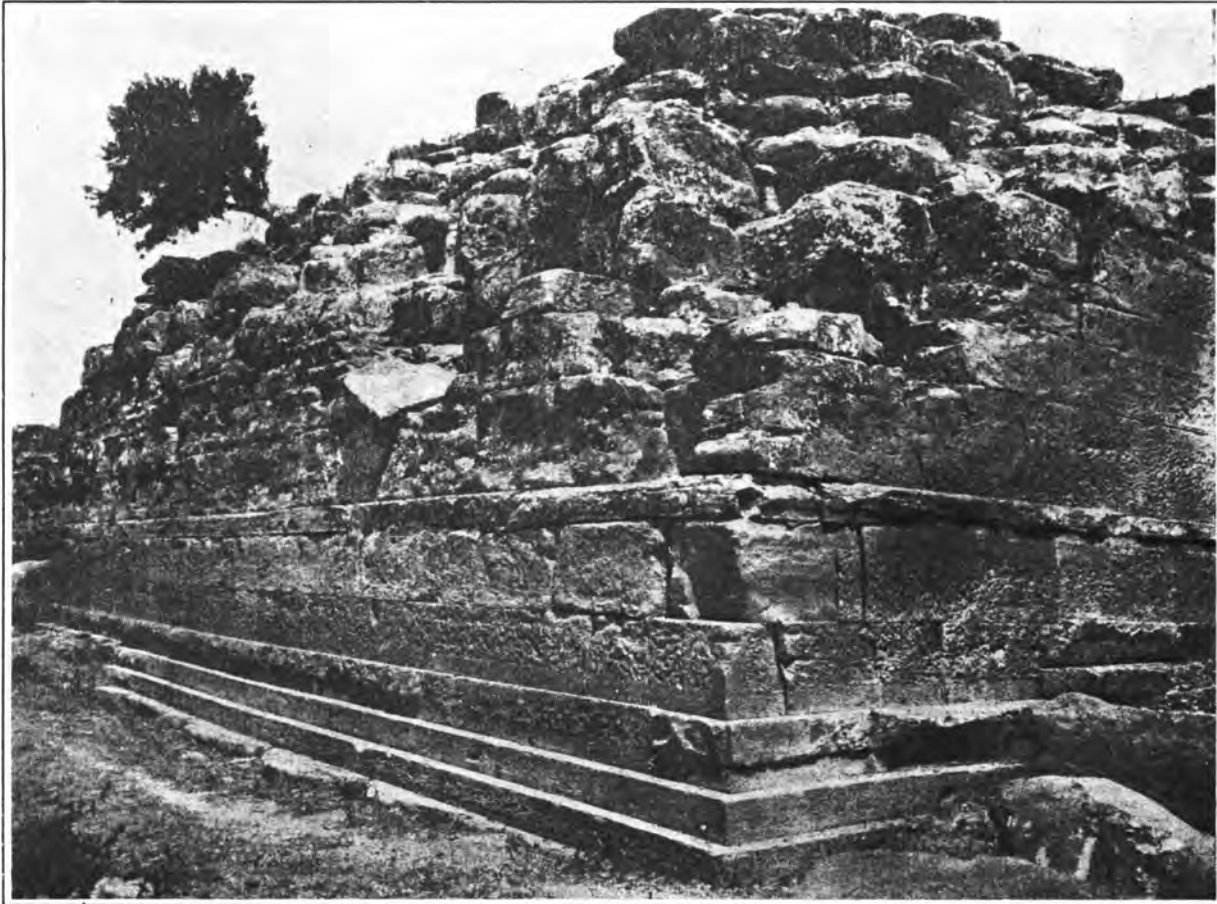
Ὁ περίβολος. Τοῦ Λαφρναίου ὁ περίβολος δὲν ἦτο, ὡς συνήθως, συνεχῆς, ἀνοιγόμενος εἰς μίαν ἢ πλειοτέρας πύλας, ἀλλ' ἀπετελεῖτο ἐκ τμηματικῶν τοίχων τοποθετουμένων κατὰ τὴν ὀφρὺν τοῦ μικροῦ λόφου καὶ βασταζόντων κυ-

ρίως τὰ ὑπερκείμενα χώματα ἢ κτίσματα. Ἐὰν ἐν τούτοις ἐξαιρέσωμεν τὸν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ μεγάλου ναοῦ καὶ τῆς στοᾶς χώρον, ὅστις ἄλλως εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνεξερευνήτος, θὰ ἀναγνωρίσωμεν εὐκόλως, ὅτι τὰ διάφορα ἀναλήμματα ἐσχετίζοντο πρὸς ἄλληλα καὶ συμπληρούμενα διὰ τῶν κτισμάτων ἢ τοῦ φυσικοῦ βράχου ἀπὴρτιζον κατὰ προσέγγισιν τὴν ἰδέαν τοῦ περιβόλου. Οὕτω κατὰ τὸ κενὸν μεταξὺ τῶν ἀναλημμάτων τοῦ ναοῦ καὶ τῆς στοᾶς (εἰκ. 1) πρὸς Β ἐξετείνεται ἡ μακρὰ ὀρθογώνιος ἐξέδρα, τὴν ἀπουσίαν τοίχου κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν, ἀνεπλήρωνεν ὁ βράχος καὶ ὁ παρ' αὐτὸν μικρὸς ναός, πρὸς νότον δὲ τὰ διάφορα κτίσματα ἐχωρίζοντο καὶ συνεδέοντο διὰ τῶν κλιμάκων. Ἐὰν προστεθῆ ὅτι οἱ τοῖχοι ὑποστηρίξεως ὑψώνοντο καὶ ὑπὲρ τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὡς ἐνδεικνύεται τοῦτο εἰς τρεῖς τοῦλάχιστον περιπτώσεις, θὰ ἔχομεν τότε πλήρη τὴν εἰκόνα τοῦ περιτειχίσματος.

Τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν ἔργων τούτων εἶναι τὸ ἀνάλημμα τοῦ μεγάλου ναοῦ, ὅπερ καὶ σήμερον κινεῖ τὸν θαυμασμὸν τοῦ ἐπισκέπτοντος (εἰκ. 2). Ἡ ΒΔ πλευρὰ του μετρεῖ μῆκος 28.50 μ. καὶ ἀνυψώνεται μέχρι τῶν 8.80 μ. Οἱ διάφοροι δόμοι καὶ κατὰ τὰς δύο ἄλλας πλευρὰς εἶναι ἰσοῦψεῖς, πιθανώτατα δὲ καὶ τὸ μεταξὺ τῶν τριῶν ἐσωτερικῶν ἐπληρώθη διὰ λίθων μὲ παραπλήσιον ὕψος, ὥστε νὰ συγκροτοῦνται συνεχῆ ἐπάλληλα στρώματα. Ὁρθοίαι πλάκες ὑψοῦμεναι κατὰ τὰ πέρατα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ὑπολειφθέντων τύπων τῶν βάσεων αὐτῶν, ὑπεράνω τοῦ πλακοστρωμένου ἐσωτερικοῦ ἐπιστεφόμεναι διὰ κορωνίδος, ἀπετέλουν τὸ προσδοκώμενον θωράκιον. Τὸ ἀνάλημμα ἐν γένει ἐμποιεῖ καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Clemensen ὑπελόγιζεν, ὅτι θὰ ἐστοίχισε περισσότερον ἢ ὁ ἐπ' αὐτοῦ ναός. Οἱ λίθοι εἶναι μεγάλοι ἕνας εἶναι μακρὸς 6.30 μέτρ.!, ἐπιτηδες τοποθετηθεὶς κατὰ τὸ μέσον τῆς ΒΔ πλευρᾶς. Ἄλλ' ὑπάρχουν εἰς τὸ ἔργον καὶ ἄλλα καλλιτεχνικῆς φύσεως μέσα πρὸς τονισμὸν τοῦ μεγέθους. Ἐὰν παραλείψωμεν τὰς κατωτάτας σειρὰς τῶν λίθων, αἵτινες κατὰ μέγα μέρος ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τῶν χωμάτων, οἱ λοιποὶ δόμοι ἄνισοι μεταξὺ τῶν ἀποτελοῦν ἐν τούτοις σύστημα ἀνεπτυγμένον καὶ ὑπολογισμένον χάριν τῆς ἐντυπώσεως. Ὁ κατώτατος δόμος ὕψους .29 ἀκολουθεῖται ὑπὸ δύο ὑψηλοτέρων, .93 καὶ .65, τὸ αὐτὸ δὲ συγκρότημα τῶν τριῶν ἐπαναλαμβάνεται δις, μεθ' εἰς τὸ ὕψος ἔπονται δύο συστήματα ἐλαφρότερα ἐκ δύο ἕκαστον σειρῶν. Οἱ ἀριθμοὶ διὰ τὴν ἐν τῷ παρόντι ἔλλειψιν γραφικῆς ἀναπαραστάσεως θὰ σαφηνίσουν τὸν λόγον: 1) σύστημα ἐκ τῶν

κάτω, ὕψος ὀλικὸν 1.87 (.29 + .93 + .65), 2) 2.275 (.42 + .925 + .93), 3) 2.04 (28.5 + 87 + .88.5), 4) ἐκ δύο δόμων 1.31 (.39 + .92). Τοῦ 5^{ου} συστήματος ἔχομεν μόνον τὸν ταπεινότερον δόμον ὕψους .34, ἐφ' οὗ ἠδράζοντο οἱ ὑψηλοὶ ὀρθοστάται τοῦ θωρακίου. Τὸ δλον συγκρότημα θὰ

τοῦ Διπύλου. Τὸ ἀξιολογώτατον ἔργον γενόμενον χάριν τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἀνιδρύσεως τοῦ μεγάλου ναοῦ ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τοῦ α' ἡμίσεως τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, ὡς θὰ ἴδωμεν. Οἱ σύνδεσμοι τῶν λίθων εἶναι ζητοειδεῖς, ἐνίοτε παρατηροῦνται πελεκίνοι καὶ εἰς μερικοὺς κτισθέντας

Εἰκ. 2. ΒΑ γωνία τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος.

ἐκλείετο διὰ τῆς ἐπιστεφούσης κορωνίδος, ἣτις εἶναι ἄγνωστος, ἀλλ' ἦτο πάντως χαμηλή. Κατὰ ταῦτα οὐδεὶς θὰ ἀρνηθῆ τὴν σκοπιμότητα καὶ τὸν νοῦν τοῦ σχεδίου: 3 δόμοι—3—3—2—2—1. Οὔτε εἶναι τυχαῖον ὅτι τὸ 2^{ον} ἐκ τῶν κάτω σύστημα εἶναι μεγαλύτερον τῶν ἄλλων. Ὁ παρατηρητὴς ἀποβλέπων πρὸ πάντων εἰς τοῦτο τὸ ὕψος ἀπεκόμιζεν ἀμέσως ἐντονωτέραν ἰδέαν περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ κτίσματος. Παρόμοια ὀπτικά φαινόμενα εἶχον παρατηρηθῆ καὶ μελετηθῆ ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἀγγείων

εἰς ἐποχὴν νεωτέραν τοῦ 4^{ου} ἢ 3^{ου} αἰῶνος εἰς ἀντικατάστασιν τῶν βλαβέντων ποιεῖς (πρβλ. Kalydon, 9 κέ.).

Τὰ κάτωθεν τοῦ μικροτέρου ναοῦ πρὸς δυσμὰς διπλᾶ ἀναλήμματα δὲν διατηροῦνται καλῶς καὶ δὲν παρουσιάζουν πολὺ ἐπιμελῆ ἐργασίαν. Τὸ πρᾶγμα διαφέρει πρὸς νότον. Ἐνταῦθα τὸ πρὸς ἀνατολὰς τῆς κλίμακος ἀνάλημα φαίνεται καλῆς ἐργασίας μὲ ἀκριβῶς ἠρμοσμένους λίθους κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν μέτωπον, ἐκ δὲ τῆς ὀπισθεν αὐτοῦ ἐρευνηθείσης μέχρι τοῦ βρά-

χου ἐπιχώσεως, ὅπου οὐδὲν εὐρέθη ὄστρακον μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων θραυσμάτων ἐρυθρομόρφων ἀγγείων νεώτερον τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, συνάγεται τὸ πιθανώτατον πόρισμα, ὅτι τὸ ἀνάλημμα εἶναι σύγχρονον πρὸς τὴν τελευταίαν περίοδον κατασκευῆς τοῦ μεγάλου ναοῦ, μὴ ἀναβαίνουσαν ὑπὲρ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνήκουν καὶ οἱ συνδεόμενοι μετ' αὐτοῦ λοιποὶ τοῖχοι τοῦ τετραπλεύρου οἰκοδο-

σιν ἢ το χαμηλότερον. Διότι ὁ πλησίον κείμενος καμπύλος τοῖχος παρουσιάζει ἀπέναντι τοῦς θεμελίους προβάλλοντας λίθους εἰς μεγαλύτερον βάθος. Ὁ τοῖχος οὗτος ἔχει μὲν καὶ ἐσωτερικῶς μέτωπον εἰς μεγαλύτερον ὕψος, ἀλλ' ὅμως δὲν ἀποτελεῖ μετὰ τῶν ἄλλων λειψάνων τοίχων ἀφιδωτὸν κτίσμα ὡς τὰ τοῦ Θέρμου, ἐπειδὴ κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν ἀναβαίνει ὁ βράχος ἀνωμάλως. Κατελήξαμεν ἄρα μετὰ τοῦ κ. Poulsen νὰ πι-

Εἰκ. 3. Ἡ νοτία ἀνάβασις εἰς τὸ ἱερόν.

μήματος. Ἐπίσης καὶ τὸ πέραν τοῦ σημείου β τῆς εἰκ. 1 εἰς ὀρθὴν γωνίαν καμπτόμενον ἀνάλημμα. Ἐπειδὴ τὰ παρὰ τὴν κλίμακα τοιχάρια ἀμελοῦς ἐργασίας φαίνονται νεώτερα, εἶναι εὐλόγον νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι παλαιότερον ἢ ἀνάβασις ἦτο πλατυτέρα κατὰ πολὺ καὶ ὅτι ἡ διατηρηθεῖσα μὲ ἕξ ἀναβαθμοὺς κλίμαξ εἶναι ὑστερώτερα (εἰκ. 3). Ἀρχικῶς ἡ κλίμαξ αὕτη ἀνήρχετο καὶ ὑψηλότερα, ὡς τοῦτο ὑποδεικνύει ἡ συναβαδίνουσα τραχύτης τῶν λίθων τοῦ παραπλεύρου τοίχου (εἰκ. 4). Ἔως ποῦ ἀνέβαιναν ἢ κλίμαξ, δεικνύουν οἱ προεξέχοντες θεμέλιοι λίθοι τοῦ ἐτέρου παραλλήλου τοίχου, οἱ σημειοῦντες τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος. Διότι ὑπεράνω τῶν λίθων τούτων ὁ τοῖχος ὑψώνεται μὲ μέτωπον πρὸς τὰ ἐντός. Εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν διὰ τὴν μικρότεραν ἐπίχωσιν τὸ ἔδαφος κατὰ τὴν αὐτὴν θέ-

στεύωμεν, ὅτι ἀποτελεῖ τὰς δύο πλευρὰς ἀρχαιότερου ἀναλήματος, κυρτουμένας συμφώνως πρὸς τὸ βραχῶδες ἔδαφος πρὸς ἀπαρισμὸν τῆς εἰσόδου. Ἴσως δυτικώτερον νὰ ὑπῆρχεν ἀντίστοιχος καμπύλος τοῖχος, ἀλλὰ τούτου οὐδὲν διετηρήθη ἴχνος. Δύσκολον εἶναι νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἡλικίαν τοῦ παλαιότερου τούτου ἀναλήματος. Πάντως ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν, χωρὶς νὰ ὀρισθῇ αὕτη ἀκριβέστερον. Ἄλλ' εἶναι σημαντικόν, ὅτι εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μέχρι τῶν ὑστέρων χρόνων ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἀνάβασις εἰς τὸ ἱερόν. Ὁ ἀναβαίνων κατηνθύνετο οὕτω ταχέως εἰς οἰονδήποτε ἤθελε ἐκ τῶν δύο ναῶν.

Τὸ ἐν τῷ σχεδίῳ (εἰκ. 1) φαινόμενον τετραπλευρον οἰκοδόμημα δὲν ἦτο ἀρχικόν, ἐπειδὴ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος προσετέθη βραδύτερον καὶ

δὲν συνδέεται, ἄλλως κακοτεχνότερος, μὲ τὸν βόρειον. Πάντως δὲν ὑπῆρξέ ποτε λαμπρόν τι οἶκημα, διότι ὁ δυτικὸς τοίχος δὲν παρουσιάζει ὀμαλὴν ἐπιφάνειαν μέχρι τέλους τοῦ ὕψους αὐτοῦ. Κατὰ τὸν βόρειον ἐγένετό τις ἐπένδυσις ἐσωτερικῶς εἰς χρόνους πολὺ ὑστέρους, διότι ἐνταῦθα εὐρέθη ἐντειχισμένον τὸ περὶ τῶν Τρικαιῶν δόγμα τῶν Αἰτωλῶν (Kalydon, 43).

ἄφ' ἑτέρου δὲ συνελέξαμεν πλῆθος ἀκροκεράμων (ἔξ ὧν βλέπε πσράδειγμα εἰς εἰκ. 6) ὡς καὶ μονῶν στρωτήρων καὶ καλυπτῆρων τῶν ὀπισθεν σειρῶν καὶ τῆς κορυφαίας, ἐστερούμεθα δὲ καὶ τοῦ ἐλαχίστου θραύσματος ἔκ τῆς σίμης τῶν ἀετῶν, ἐπίστευσα, ὅτι πάντα ταῦτα συνανήκουν ὡς ἀμοιβαίως συμπληρούμενα καὶ ἐνόμισα, ὅτι οἱ τελευταῖοι ἀκροκέραμοι δύνανται νὰ τοπο-

Εἰκ. 4. Εἰς τὸ βάθος οἱ δύο λόφοι, οὓς περιβάλλει τὸ τεῖχος τῆς πόλεως.
Ἐμπροσθεν τὸ ἀρχαῖον καμπύλον ἀνάλημμα καὶ τὸ νεώτερον.

Ὁ μικρότερος ναός. Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ 1926 καὶ τὴν κατόπιν μελέτην ἀνεγνωρίσαμεν εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς τοῦ μεγάλου ναοῦ μικρὰ λείψανα, ἂν καὶ μετὰ τινος δισταγμοῦ, τὴν ὕπαρξιν καὶ δευτέρου ναοῦ (Kalydon 35), ἀλλ' ὅμως εἰς τὴν κατανομήν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ὕλικου καὶ τὴν ἀναπαράστασιν δὲν ἐχρησιμοποιήσαμεν δεδόντως τὸ μικρότερον κτίσμα. Ἰδιαιτέρα μου πλάνη ἦτο, ὅτι διὰ τὴν τυχαίαν ἀνεπάρκειαν τοῦ εὐρεθέντος τότε ὕλικου συνῆψα (ἔ. ἀ. σελ. 34) δύο διαφόρους, ἀλλὰ συγχρόνους κεραμώσεις εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ναόν. Ἐπειδὴ δηλ. ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔχομεν πολυάριθμα τεμάχια ὑδρορροῆς μετὰ λεοντοκεφαλῶν καὶ τῶν σημαντικῶν κορινθιακῶν ἐπιγραφῶν ὡς καὶ τῆς ἐπαιετίου σίμης (εἰς τὴν εἰκ. 5 βλέπει τις τὴν γωνίαν) χωρὶς νὰ φαίνωνται οἱ σχετικοὶ λοιποὶ κέραμοι,

θετηθοῦν εἰς δευτέραν ὀπισθεν μετωπικὴν σειρὰν συμφώνως πρὸς παράδειγμα γνωστὸν μου ἔκ τοῦ Θέρμου. Τὸ συμπέρασμα ἦτο ἐσπευσμένον. Διότι τὰ εὐρήματα δὲν ἔρχονται ὅπως τὰ θέλομεν, οὔτε κατ' ἀναλογίαν ἔξ ἐκάστης σειρᾶς. Ὅλος τυχαία ἦτο ἀληθῶς ἡ ἀπουσία τῆς ἐπαιετίδος, ὅπως ἀπεδείχθη ἐσχάτως κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον συγκομισθέντων εὐρημάτων τῆς ἐφετεινῆς ἀνασκαφῆς. Μικρότατον ἀλλὰ χαρακτηριστικὸν σύντριμμα ἐπαιετίδος, τοῦ τύπου τοῦ «θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων» (πρβλ. Δελτίον ἄνωτέρω σελ. 21) πληρώνει τὸ κενὸν καὶ χωρίζει ὀριστικῶς τὰς δύο κεραμώσεις, αἵτινες ἂν δὲν ἦσαν ἔξ ἀρχῆς σύγχρονοι, ὅμως διετέλεσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα καλύπτουσαι τὰς στέγας δύο ναῶν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς Λαφρίας. Τὴν συνύπαρξιν

τοῦ μικροτέρου ναοῦ κατὰ τοὺς ὑστέρους χρό-
νους βεβαιώνει τὸ θαυμάσιον τεμάχιον ἐπαιτί-
δος τῆς εἰκ. 7. Τὸ ἀπόκομμα δεξιὰ διατηρεῖ τὴν

νὰ φαίνονται κομμένοι οἱ πόδες τῶν ἵππων
καὶ οἱ τροχοί. Ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν ἣ
ὠραία σίμη δυνατὸν νὰ καταβαίη μέχρι τοῦ

Εἰκ. 5. Γωνία σίμης μετὰ λεοντοκεφαλῆς.

ἀρχαίαν κόψιν καὶ διὰ τὴν ὀπισθεν κυρτὴν ἐπι-
φάνειαν ἀνήκει ὠρισμένως εἰς σίμην ἀετοῦ.
Μῆκος σφζόμενον ἔχει .47 καὶ ὕψος .18. Ἐξαι-

τέλους τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, οὐδεὶς δὲ λόγος ὑπάρχει
νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐχρησίμευσεν εἰς ἀντικατά-
στασιν τῆς καταστραφείσης μαρμαρίνης κερα-

Εἰκ. 6. Ἀκροκέραμος.

ρειτος εἶναι ἡ διακόσμησις τῶν ἀρμάτων καὶ
Νικῶν γενομένη κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐρυθρο-
μόρφων ἀγγείων χωρὶς ἐσωτερικὸν σχέδιον ἀλλὰ
μὲ δυνατὰ περιγράμματα, ὥστε ἐκ τοῦ πλησίον

μώσεως τοῦ μεγάλου ναοῦ, φυσικὸν εἶναι νὰ
ἀποδώσωμεν ταύτην εἰς τὸν μικρότερον, ἀφοῦ
οὐδὲν ἄλλο οὐδαμοῦ φαίνεται ἀξιόλογον κτίσμα.
Αἱ ἐκ τῶν κεράμων ἐνδείξεις εἶναι τόσον

ἰσχυραί, ὥστε καὶ ἂν οὐδὲν λείψανον τῶν θεμελίων ὑπῆρχεν, θὰ ἠδυνάμεθα τὰ αὐτὰ νὰ συμπεράνωμεν. Δὲν εἶναι σπάνια τὰ ἱερά μετὰ πλειοτέρων τοῦ ἑνὸς ναῶν, ὡς ἔχομεν πρόχειρον παράδειγμα τὸ εἰς τὸ παρὸν Δελτίον δημοσιευόμενον μικρὸν ἱερὸν τοῦ Ταξιάρχη τῆς Αἰτωλίας. Ἐν τούτοις διατηροῦνται τοῦ ναοῦ σημαντικὰ μέρη τοῦ θεμελίου. Παρὰ τὴν ἐπίμονον ἐδῶ καταστροφὴν, τῆς ὁποίας μαρτύρια ἔχομεν τοὺς δύο κατὰ τὸ μέσον χριστιανικοὺς τάφους (εἰκ. 1) δυνάμεθα ἐκ τῆς διασωθείσης ἀρκετὰ κατωτάτης σειρᾶς τῶν λίθων νὰ ἐξαγά-

ματα νὰ παρατηρηθῶσι καὶ κατὰ τὴν πρώτην καὶ τὴν τελευταίαν ἔρευναν. Δύο καὶ ὄχι τρεῖς, ὡς ἐδέχθημεν τότε, περίοδοι κατασκευῆς εἶναι φανεραί. Ἡ παρατήρησις τοῦ Clemensen, ὅτι τὸ πέρας τῶν ὑψηλοτέρων λίθων (ιδὲ τὸ παρατιθέμενον εἰκ. 9 ἐκ τοῦ βιβλίου, Kalydon πίν. 8, σχέδιον τοῦ ἰδίου ἀρχιτέκτονος) τῶν εὐρισκομένων κατὰ τὸ πρῶτον τρίτον τοῦ σηκοῦ σημαίνει τὸ πρὸς βορρᾶν πέρας ἀρχαιοτάτης κατασκευῆς δὲν ἀπεδείχθη ὀρθή. Διότι καὶ οἱ ὑπὸ τὴν πωρίνην στρῶσιν τοῦ σηκοῦ ἀμμόλιθοι τοποθετοῦνται ὅπωςδὴποτε κατὰ τινὰ σειρᾶν, ἡ δὲ

Εἰκ. 7. Πηλίνη ἐπαιεῖς.

γομεν τὰς κυρίας διαστάσεις. Τὸ πλάτος ἐμέτρησα 10.45 καὶ τὸ μήκος 15.65. Ἐχομεν ἄρα καὶ πάλιν τὴν ἡμιόλιον σχέσιν μεταξὺ μακρᾶς καὶ στενῆς πλευρᾶς, ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Ταξιάρχη καὶ ἄλλους (πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 15, 16). Αἱ διαστάσεις αὗται ἐμετρήθησαν ἐπὶ τοῦ πέρατος τῶν καλῶς εἰργασμένων λίθων τῆς προσόψεως καὶ ΒΔ γωνίας, ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς 15.65 εἶναι μὲ ἀσήμαντον διαφορὰν ὁ ἡμιόλιος ἀκριβῶς τοῦ ἑτέρου ($10.45 + 5.22 = 15.67$) δυνάμεθα ἀκόμη νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ πέρας τοῦτο σημαίνει τὴν εὐθυνηρίαν. Ἐκ τῶν βαθμίδων ἢ ἄλλων μελῶν οὐδὲν διετηρήθη ἴχνος. Ὅτι τέλος δὲν εἶχεν πτερόν εἶναι ἀρκούντως βέβαιον. Πιθανῶς ἀπετελεῖτο ἐκ προδόμου καὶ σηκοῦ κατὰ τὸν τύπον τοῦ ναοῦ - μεγάρου.

Ὁ μέγας ναός. Ἡ βᾶσις τούτου (εἰκ. 8) κατασκευάσθη καλῶς μὲ ἀμεμπτον τεχνουργίαν καὶ διετηρήθη ἀρκετὰ, ὥστε ἱκανὰ σαφῆ πράγ-

φαινομένη ἐπὶ δύο ὑποκειμένων λίθων κανονικὴ λάξευσις δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὑποτεθέντος πρώτου ναοῦ. Ἐν γένει ἐκ τῶν διαθεσίμων εἰς τὴν ἔρευναν λίθων οὐδεὶς ἀγγέλλει τὸν ἀρχαιοτάτον ναόν, ὃν ἄλλως ἀπαιτοῦσιν αἱ ἀρχαιοτάται κεραμίδες, ὡς αἱ μὲ τὰς ἐκτύπους κεφαλὰς κόρης (Kalydon, εἰκ. 42). Τοῦναντίον σαφέστατα διακρίνονται ἐπὶ πλήθους λίθων αἱ δύο ἀκόλουθοι ἐποχαὶ κατασκευῆς. Ἐκ τούτων κυρία κατασκευὴ ἦτο ἡ ἀρχαιοτέρα, χάριν τῆς ὁποίας ἐκτίσθη τὸ μέγα ἀνάλημμα, ἐν ᾧ ἡ νεωτέρα εἶναι περιορισμένη καὶ σημαίνει μόνον ἀνακαινίσιν καὶ τροποποιήσιν τοῦ κρηπιδώματος. Φανερὰ καὶ διαρκῆ χαρακτηριστικὰ τῆς μὲν πρώτης εἶναι οἱ ζητοειδεῖς σύνδεσμοι, τῆς δὲ δευτέρας οἱ μετὰ διπλοῦ ταῦ, οἵτινες παρατηροῦνται καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς διασωθείσης εἰς μικρὰ θραύσματα ἀνωτέρας πωρίνης κατασκευῆς. Τῆς

οἰκείας μαρμαρίνης ὑδρορροῆς ἰδὲ λεοντοκεφαλὴν εἰς τὴν εἰκ. 10. Ἄλλ' ἢ διάκρισις τῶν δύο ἐποχῶν εἶναι φανερά κρι' ἄλλως. Καὶ ὁ παλαιότερος ναὸς εἶχε τὰς αὐτὰς διαστάσεις, πρόδομον ὀπισθόδομον καὶ πτερόν. Ἐνῶ δὲ ὁ κυρίως ναός, περιοριζόμενος καθ' ὅλας τὰς πλευράς διὰ σημαντικῶν ὀγκολίθων, εἶχε τὴν εὐθυνηριάν του, τὸ ἀναγκαῖον δηλ. ὀριζόντιον ἐπίπεδον, εἰς τὸ ὕψος τῶν τοιχοβατῶν καὶ τῶν λίθων τῆς

ἀναθυρώσεων εἶναι φανερόν, εἰς τὰς βαθμίδας ἢ τοὺς ὀπισθεν αὐτῶν ἰσοῦψεις λίθους. Ἄλλ' ἢ ἀντιστοιχία αὕτη κατὰ τὴν μετέπειτα ἀνακαίνισιν τοῦ κρηπιδώματος κατεστράφη, διότι τότε ὑπὲρ τὴν παλαιὰν εὐθυνηριάν προσετέθη νέα, αἱ βαθμίδες ἐγίναν κατ' ἀνάγκην ταπεινότεραι, διετηρήθη δὲ μόνον κατὰ τὴν μακρὰν ἀνατολικὴν πλευρὰν ὅπου τὸ προστεθὲν στρώμα λίθων τῆς νέας εὐθυνηρίας ἐπεξετάθη μέχρι τῶν θε-

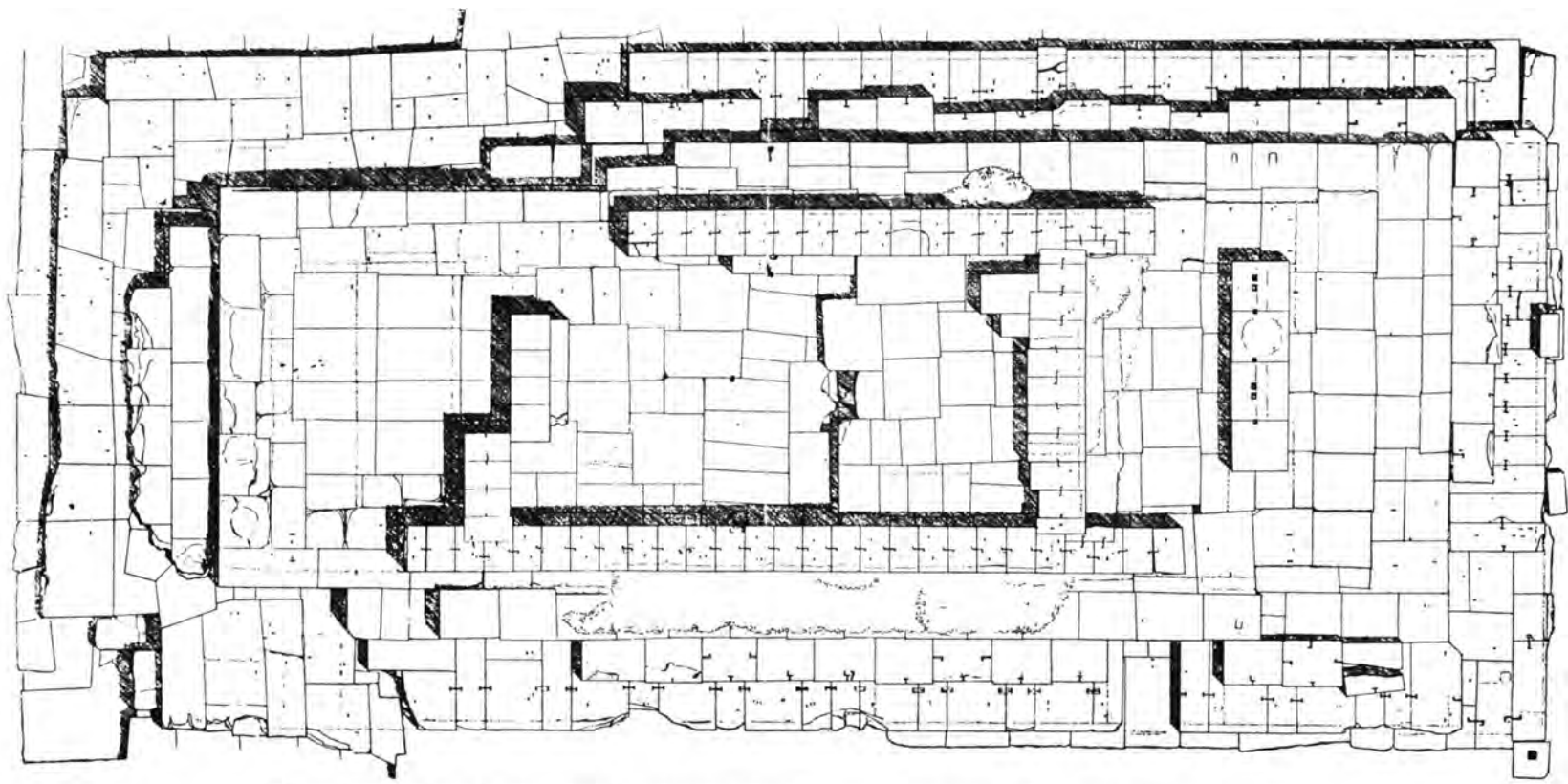
Εἰκ. 8. Ὁ μέγας ναὸς ἐκ ν.

ἔσωτερικῆς πωρίνης στρώσεως τοῦ σηκοῦ, οἵτινες διὰ τὸ κάτω ἀνώμαλον ἔδαφος — ἢ ἐπιφάνεια τῶν ὑποκειμένων λίθων ταπεινοῦται πάντοτε καθόσον προχωροῦμεν πρὸς δυσμὰς — παρουσιάζουν ἄνισον ὕψος, ἢ εὐθυνηρία τοῦ πτεροῦ εὐρίσκεται φυσικὰ εἰς ἐπίπεδον ταπεινότερον. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς τώρα, ὅτι καὶ οἱ λίθοι τῆς περιστάσεως βαίνουν ἐπὶ τῆς αὐτῆς εὐθυνηρίας καί, ὅπως εἶναι μοναδικὸν καθόσον γνωρίζω¹, ἀντιστοιχοῦσιν, ὅπως ἐκ τῶν

μελίων λίθων τοῦ κυρίως ναοῦ, οἱ δὲ παλαιότεροι λίθοι τῆς περιστάσεως ἀντικατεστάθησαν διὰ πλακῶν λεπτοτέρων, ἰσοῦψων πρὸς τὰς νεωτέρας βαθμίδας. Ἐντεῦθεν ἔχομεν τὴν σαφεστέραν διάκρισιν μεταξὺ τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ νεωτέρας κατασκευῆς τοῦ κρηπιδώματος, ἐξηγεῖται δὲ καὶ τὸ φαινόμενον, ὅπερ πρῶτος ὁ Clemensen παρατήρησεν, ὅτι μερικοὶ παλαιότεροι λίθοι τῶν βαθμίδων ἐλεπτύνθησαν ὀλίγον, ὅπως χρησιμεύσουν εἰς τὸ νέον κρηπίδωμα (Kalydon 17 - 18, εἰκ. 25, 26).

Ἡ προσθήκη τῆς νέας εὐθυνηρίας εἶναι διδακτικὴ καὶ διὰ τὴν ἐν γένει σημασίαν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου μέλους. Ἡ παλαιὰ εὐθυνηρία ἀπετέλει μὲν ὀριζόντιον ἐπίπεδον ἀλλὰ δὲν ἐξεῖχε πανταχοῦ ὑπὲρ τὸ περίεξ ἔδαφος, οὐδὲ εἶχον οἱ λίθοι ὠρισμένα κατὰ τὰ πλάγια πέρατα.

¹ Ἐπειδὴ ὑπόπτεια, ὅτι τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ εἰς τὸ Θησεῖον ἠρώτησα τὸν τελευταίως ἐργασθέντα καὶ δι' ἀνασκαφῆς κατὰ τὴν περίστασιν καθηγητὴν κ. Koch, ὅστις εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ μοῦ γράψῃ συνοδύσας τὴν ἐπιστολήν του μετὰ διαφωτιστικὰ σχέδια, ὅτι ἢ ἀναμενομένη ἀντιστοιχία δὲν ἦτο πάντοτε ἀκριβής, ὡς εἰς τὸν παλαιότερον ναὸν τῆς Λαφρίας.

Εικ. 9. Σχέδιον τοῦ μεγάλου ναοῦ (Καλύδοι πίν. 8).

Τοῦτο ἐσήμαινε ζημίαν τῆς πρώτης βαθμίδος, ἣτις μὲ τὴν πάροδον μάλιστα τοῦ χρόνου καὶ τὴν συσσώρευσιν ὑλῶν ἢ τὴν τοποθέτησιν πέριξ βάσεων ἀναθημάτων ἢ ἄλλων σκευῶν ἔχανε πάντοτε περισσότερο τὴν σημασίαν τῆς πρὸς φανεράν βλάβην καὶ ὅλης τῆς λοιπῆς βάσεως τοῦ ναοῦ. Διὰ τοῦτο παρέστη ἀνάγκη νὰ ἐπιτεθῆ νέα εὐθυνητρία μὲ ὠρισμένας διαστάσεις, .19 ὕψους, .16 βάθους, ἣτις ἐξεχώρισε τὸν ναόν, ἐξῆρε τὸ κρηπίδωμα καὶ ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸ ὅλην τὴν σημασίαν. Δὲν πιστεύω, ὅτι εἰς τὴν μεταβολὴν αὐτὴν ὑπῆρχεν ὁ σκοπὸς νὰ τα-

ρελθόντα Μάϊον εἰς ὀλίγον διαφορετικούς, ἀλλ' οὐχ ἦττον σημαντικούς, ἀριθμούς. Ἐν πρώτοις ἄς διορθωθῆ τὸ λάθος ἐν σελ. 12 τοῦ βιβλίου, ὅπου κατ' ἀβλεψίαν γράφεται ὡς πλάτος τοῦ προδομίου στυλοβάτου 1.01 ἀντὶ τοῦ πραγματικοῦ 1.22. Τὸ ὅλον μῆκος ὑπελόγησα εἰς 32.26, ἐνῶ ὁ Clemensen ἐμέτρησε 32.40. Ἡ διαφορὰ αὕτη προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ τελευταῖος παρεῖδε τὸ ὑποδεικνυόμενον κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν ὄγκωδῶν λίθων πέρας τῆς παλαιότερας εὐθυνητρίας, διότι ἐξ ἄλλων ὑπολογισμῶν ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ προχω-

Εἰκ. 10. Ἐκ τῆς μαρμαρίνης ὑδρορροῆς.

πεινωθῶν αἱ βαθμίδες, διότι αἱ παλαιότεραι ὕψους .32 περίπου δὲν ἦσαν ὑπερβολικὰ ὑψηλαί, ἀλλ' ἢ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα σημασία τῆς εὐθυνητρίας ἀναγνωριζομένη σὺν τῷ χρόνῳ ἔφερον εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, ὥστε βραδύτερον νὰ κατασκευάζωνται ὄραται ὑψηλαὶ εὐθυνητρίαί, ὅπως εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διὸς ἐν Στράτῳ (Ὁρλάνδος ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ 1923, 4 - 6).

Ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις, εἰάν λάθωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ μεταγενεστέρα εὐθυνητρία ἔβαινε ἐπὶ τῆς αὐτῆς εὐθείας, ἔφ' ἣς καὶ ἡ παλαιότερα πρώτη βαθμὶς, θὰ εὕρωμεν, ὅτι, ἂν ὁ μὲν νεώτερος μετρηθῆ ἐπὶ τῆς εὐθυνητρίας ὁ δὲ ἀρχαιότερος ἐπὶ τῆς πρώτης βαθμίδος, ἦσαν αἱ αὐταὶ ἀκριβῶς. Κατὰ τὴν πρώτην ἐκθεσιν, Kalydon 12, ἐγράφη, ὅτι εἶναι 32.40×14.90 . Ὡς πρὸς τὸ ὅλον μῆκος καὶ τὸ βάθος τῆς περιστάσεως τοῦ προδομίου καὶ ὀπισθοδόμου, κατέληξα τὸν πα-

ρήση περισσότερο. Θὰ ἐννοήσῃ τις καλύτερον τὸ πρᾶγμα, ἂν ἀποβλέψῃ εἰς τὸ σχέδιον (εἰκ. 9). Διὰ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ λίθου τῆς ΒΑ γωνίας βλέπει τις ἐκ τῶν σχετικῶς μεγάλων σκιῶν ὅτι οἱ κατὰ τὸ πέρας τῆς εὐθυνητρίας καὶ ὀρίζοντες αὐτὴν μεγάλοι λίθοι τελειώνουν ἐδῶ καὶ πέραν τούτων ὑπάρχουν οἱ λεπτότεροι λίθοι τῆς πλακοστρώσεως. Ἀκολουθῶς ὑπελόγησα τὴν περίστασιν τοῦ ὀπισθοδόμου πλάτους 3,12 καὶ ἐπομένως μικροτέραν τῆς πρὸ τοῦ προδομίου, ἣτις φθάνει τὰ 3,49 μ. Εἰς τὸ βιβλίον ἐγράφη 3,25 διὰ τὸν πρόδομον καὶ 3,48 διὰ τὸν ὀπισθοδόμον, πρᾶγμα, ὅπερ ἀντιτίθεται καὶ πρὸς τὴν γενικὴν συνήθειαν καὶ ἰδιαιτέρως ἐνταῦθα εἶναι ἀνάρμοστον. Κατὰ τὰ λοιπὰ αἱ διαφοραὶ τῶν μετρήσεών μου εἶναι ἀσήμαντοι καὶ ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ πλάτους οὐδὲν ἐξηλέγχθη ὡς ἐσφαλμένον.

Ὁ παλαιὸς ἀρχιτέκτων, ὡς ἀνεγνωρίσαμεν ἤδη τὸ 1926, εἶχεν ὡς βάσιν τῶν ὑπολογισμῶν του ἰδιάζοντα πόδα, τὸν ὁποῖον ὑπολογίσαντες ὡς = .31.3 (Kalydon 13, 47) ὠνομάσαμεν Καλυδώνιον. Ἀκολουθῶς μελετῶν τοὺς ναοὺς τοῦ Ταξιάρχη εὗρον ἐκ πολλῶν μετρήσεων, ὅτι τὸ ἀκριβὲς μῆκος τοῦ ποδὸς εἶναι .31 .2 .5 (πρβλ.

διαίτοι, 38 δηλ. πόδες ἀπέναντι 19 τοῦ πλάτους (= 2:1). Τότε ὁ πρόναος εἶχε πλάτος 8 ποδῶν καὶ βραδύτερον μὲ τὴν ῥηθεῖσαν μετακίνησιν 10 π. Ὁ ὀπισθόδομος διετήρησε πάντοτε πλάτος 8 ποδ. ἢ πρὸ αὐτοῦ περίστας 10 ποδ. κ.τ.λ. Οἱ στρογγύλοι οὗτοι ἀριθμοὶ τῶν ποδῶν ὑποβάλλουν τὴν ἰδέαν, ὅτι καὶ τὸ ὅλον μῆκος καὶ

Εἰκ. 11. Κεφαλή Σφιγγός.

παρόντος τόμ. Δελτίου, 6 κ.τ.λ.). Πλεῖστοι λίθοι τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ νεωτέρας κατασκευῆς βεβαιώνουν τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς μῆκος μὲ τὸ πλάτος .625 = 2 ποδ. καὶ 1,25 = 4 ποδ. Οὕτω πάντες οἱ τοιχοβάται ἦσαν διποδιαῖοι, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ δὲ τούτων ὑπελογίσθησαν καὶ αἱ μεγάλαι διαστάσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σηκοῦ. Κατὰ τὴν παλαιότεραν θέσιν τοῦ θυραίου τοίχου, 2 πόδας ἀνατολικώτερον, ὡς σαφῶς φαίνεται ἐπὶ τοῦ σχεδίου (εἰκ. 9), τὸ μῆκος τοῦ σηκοῦ ἀπέτελλον 19 εἰποδιαῖοι, τὸ δὲ πλάτος 9 1/2 διπο-

πλάτος θὰ ὑπελογίσθη ἐπὶ τῇ βάσει μεγάλων στρογγύλων ἀριθμῶν καὶ εὐχαρίστως ἐνθυμεῖται κανεῖς τοὺς περιφήμους ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἄλλοθεν ἑκατομπέδους ναοὺς. Οἱ 100 λοιπὸν πόδες πίπτουν ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν ἑκατέρωθεν περάτων τῆς 6' βαθμίδος, 45 δὲ ἀποτελοῦν τὸ ἀντίστοιχον πλάτος, ἐνῶ μέχρι τῆς εὐθυντηρίας τοῦ νεωτέρου ναοῦ, ἢ, ὅπερ τὸ αὐτό, μέχρι τοῦ πέρατος τῆς α' βαθμίδος ἔχομεν μῆκος μὲν 103, πλάτος δὲ 48 ποδῶν.

Πλεοτέρα περὶ τῶν κατὰ τὰ μέτρα καὶ τὰς

ἀναλογίας λεπτομερειῶν δὲν εἶναι καιρὸς νὰ ἐκθέσωμεν. Ἄλλ' ἀφοῦ ὁ ἀρχαιότερος ναὸς κατὰ τὰς διαστάσεις καὶ τὸ σχέδιον εἶναι ὁ αὐτὸς ἢ ὁμοιότατος πρὸς τὸν νεώτερον εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ μάθωμεν εἰς ποίαν ἐποχὴν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τὸν ἀρχαιότερον, ἐνῶ τοῦ νεωτέρου ἡ χρονολογία δὲν θὰ ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὸ 400 π. Χ. Ὁ Clemensen καὶ Poulsen ἀπο-

θὰ ἐρωτήσῃ τις πρῶτον, διατί δὲν εὔρομεν εἰς τὰς ἐπιχώσεις οὐδὲ ἐν θραῦσμα ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους ἐκ τοῦ περσοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} αἰῶνος. Καὶ εἰς τοῦτο μὲν ἡ τύχη δυνατὸν νὰ ὑπῆρξε δι' ἡμᾶς δυσμενής. Ἄλλὰ τί ἔπαθαν οἱ ἀρχαῖοι, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἀδιαφόρησαν πρὸς τὸ ὑπάρχον πολῦτιμον ὑλικὸν τῶν κιόνων καὶ τοῦ θριγκοῦ καὶ ἀτέρριψαν

Εἰκ. 12. Γοργόνειον πηλίνης μετόπης.

βλέποντες εἰς τὴν κανονικότητα τοῦ σχεδίου, ἐνθυμίζοντες τοὺς ναοὺς τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ὡς τὸ λεγόμενον Θησεῖον, ἐνόμισαν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀναβῶσιν ἐπὶ πολὺ μὲ τὸν ἀρχαιότερον ναὸν καὶ τὸν κατέταξαν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος. Τούναντίον ἐγώ, ἂν καὶ ἀνεγνώριζον γενικῶς τὴν ὀρθότητα τῆς περὶ τοῦ σχεδίου γνώμης τῶν συνεργατῶν μου, ὑπεστήριξα, ὅτι πρέπει νὰ ἀνατρέξωμεν παλαιότερον εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 6^{ου} (Kalydon, 32 κέ.). Καὶ σήμερον μετὰ τὴν νέαν ἔρευναν νομίζω, ὅτι ἡ γνώμη μου ἐκέρδισεν εἰς πιθανότητα. Πραγματικῶς ὑπάρχουν ἀνυπέρβλητοι σχεδὸν δυσκολία μὲ τὴν ἀποδοχὴν τῆς νεωτέρας χρονολογίας. Διότι

αὐτὸ ὡς ἄχρηστον τελείως ὥστε νὰ προβῶσιν εἰς τὴν ῥιζικὴν ἀνακαίνισιν τοῦ κρηπιδώματος; Ἀπομένει νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι τὸ πτερόν ἦτο ξύλινον, διότι τοιοῦτον ἔργον ἐν Αἰτωλίᾳ τοῦλάχιστον καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ νεωτέραν ἔτι δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανον. Ἄλλὰ τότε προκύπτει ἡ δυσκολία, ὅτι ὁ ἕως τότε λαμπρότερος ναὸς τῶν Καλυδωνίων ἔδει νὰ μὴ στερηθῆται τοῦλάχιστον τοῦ πηλίνου διακόσμου τῶν μετοπῶν. Ἐν τούτοις μεταξὺ τῶν 160 μέχρι τοῦδε συλλεχθέντων θραυσμάτων γραπτῶν μετοπῶν οὐδὲ ἐν εὐρέθῃ κομμάτι σύγχρονον. Ἀπεναντίας αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν παλαιότεραν χρονολογίαν δυσκολία εἶναι εὐκόλον νὰ ὑπερνικηθοῦν. Εἰς τὸν

κατὰ τὰ 600 π. Χ. περίπου χρονολογούμενον ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Κερκύρα ἐβεβαίωσα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν μου τοῦ 1920 τὴν αὐτὴν κανονικότητα τῶν λίθων τοῦ σηκοῦ καὶ τὸν

ταὶ τώρα καὶ ἄλλα ζητήματα. Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι ὑπῆρχον δύο σύγχρονοι κεραμώσεις, καλύπτουσαι τὰς στέγας δύο συγχρόνων ναῶν. Ἐκ τούτων οἱ διπλοὶ κορινθιακοὶ ἀκροκέραμοι

Εἰκ. 13. Τεμάχιον ἀκρωτηρίου μετὰ γραπτοῦ γοργονείου.

αὐτὸν αὐστηρὸν ὑπολογισμὸν ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς διαστάσεις (Παράρτημα Ἀρχαιολ. Δελτίου 1920-1, 166). Τὸ μεγαλύτερον πλάτος τῆς περιστάσεως κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς δὲν εἶναι μὲν

μὲ τοὺς ῥόδακας (εἰκ. 6) φαίνονται μεγαλύτεροι τῆς λαμπρᾶς ὑδρορροῆς μὲ τὰς λεοντοκεφαλὰς, ἡ ἰδέα δὲ αὕτη ἐνισχύεται περισσότερον, ἂν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι εἰς τὸν ναὸν τῶν λεοντοκεφαλῶν

Εἰκ. 14. Ὅρος Ἀπόλλωνος Λοφρίου.

σύνηθες εἰς τὴν ἀρχαίῃν ἐποχὴν, ἀλλ' ὅμως ἀπαντᾷ εἰς τὸ Ἡραῖον τῆς Ὀλυμπίας, τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Κορίνθῳ καὶ τὸν ἐξάστυλον τῆς Ποσειδωνίας. Τέλος, ὅτι ὁ σηκὸς δὲν εἶναι στενὸς καὶ ἐπιμήκης, τοῦτο ἄριστα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν προφανῆ ἔλλειψιν χώρου.

Μὲ τὴν παραδοχὴν τῆς γνώμης μου εὐοδοῦν-

ἀνήκουν ὡς ἀκρωτήρια αἱ μικρότεραι Σφίγγες, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι μεγαλύτεραι μὲ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς ἀκρωτήρια στροφὴν τῆς κεφαλῆς. Τὰς μεγαλυτέρας ταύτας Σφίγγας, ἐκ μιᾶς τῶν ὁποίων προέρχεται ἡ λαμπρὰ κεφαλὴ (εἰκ. 11) ἐδυσκολεύθημεν τότε νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν αὐτὸν ναὸν καὶ κατεφύγομεν εἰς τὴν

αὑθαίρετον ἐρμηνείαν τῶν ἀναθημάτων ἢ καὶ ἄλλας εἰκασίας (Kalydon 32). Ἄλλ' εἶναι τὸ φυσικώτερον πρᾶγμα νὰ συνάψωμεν τὰ μεγάλα ταῦτα ἀκρωτήρια μὲ τὴν μεγαλυτέραν κεράμωσιν καὶ δίκαιον εἶναι νὰ ἀποδώσωμεν πάντα ταῦτα εἰς ἓνα μεγαλύτερον ναόν. Τοιοῦτον ναὸν θὰ ἔχωμεν, ἂν δεχθῶμεν τὴν ἀνωτέρω προτα-

Εἰκ. 15.

Πηλινὴ κεφαλὴ Ἀρτέμιδος φυσικοῦ μεγέθους.

θεῖσαν χρονολογίαν, τοῦ 580 π. Χ. περίπου, ὡς ἐποχὴν τῶν μεγάλων ἔργων τοῦ ἱεροῦ. Καὶ ὁ μικρότερος τότε πρὸς δυσμὰς ναὸς ἀνακτᾶ τὸν παλαιὸν του στολισμόν, τὴν κατασκευασθεῖσαν ἐν Κορίνθῳ ἢ τοῦλάχιστον ὑπὸ Κορινθίων τεχνιτῶν ὡραίαν ὑδρορρόην καὶ τὴν συναφῆ ἐπαετίδα.

Ὁ οὕτω μετὰ μεγάλης πιθανότητος ὑποδεικνύμενος μέγας ἀρχαῖκος ναὸς εἶχε τὴν ἀνωτέραν του κατασκευὴν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ ξύλου. Τοῦλάχιστον οἱ κίονες καὶ ὁ θριγκὸς ἦσαν ξύλινοι μετὰ γραπτῶν μετοπῶν. Ἐκ τούτων συνελέξαμεν ἐφέτος περὶ τὰ 80 τεμάχια, ἐνῶ τὸ 1926 ἀπέδωκε 40. Μεταξὺ τούτων εὐρέθησαν

εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Ἐθν. Μουσείου τελευταίως πολλὰ τὰ συνανήκοντα, τὸ δὲ σχετικῶς ἀριώτερον σύνολον ἀπετέλεσαν 7 κομμάτια, παρέχοντα τὸ πλάτος τῆς μετόπης: .734 καὶ τὸ μέγιστον μέρος λαμπροῦ Γοργονείου (εἰκ. 12). Οἱ ὄψεις ἐκφυόμενοι ὡς ἐκ τῶν παρειῶν περιγράφουν τὰ ὄτα καὶ ἀνέρποντες προβάλλουν συμμετρικῶς τὰς κεφαλὰς τῶν μεταξὺ τῶν πλοκάμων τοῦ μετώπου. Ὅλα σχηματίζονται κατὰ τρόπον ἀσφαλῆ καὶ δυνατὸν καὶ ἔννοεῖ τις τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ τῆς μεγάλης τέχνης καὶ τῆς μικροτεχνίας τῶν ἀγγείων. Τὸ Γοργόνειον παραβαλλόμενον πρὸς τὸ τοῦ Θέρμου (Ἀρχ. Ἐφημ. 1903, 85) εἶναι μὲν ἀκόμη αὐστηρῶς ἀρχαῖκόν ἀλλὰ δὲν παρουσιάζει τὰς συσπάσεις καὶ τὴν ἀγριότητα ἐκείνου. Διὰ τοῦτο, ἂν ἀκολουθήσωμεν τὸν H. Payne, ὅστις τελευταῖον ἔγραψε περὶ τῶν μετοπῶν τοῦ Θέρμου (BSA, 1925-26, 130) καὶ καθώρισεν ὡς ἀρχαιότερα μὲν καὶ ἀνήκοντα εἰς τὸν πρωτοκορινθιακὸν κύκλον τὰ γοργόνεια μὲ τὴν ἔντονον ἀγρίαν ἐκφρασιν ὡς νεώτερα δὲ τὰ ἡρεμώτερα, δυνάμεθα ἀκινδύνως νὰ ἀποδώσωμεν τὸ Γοργόνειον τῆς μετόπης εἰς τὰ ἔτη 580-570 π. Χ. Προσωπικῶς δὲν διστάζω νὰ ἀποδώσω τὴν μετόπην εἰς τὸν μέγαν ναόν, ἔστω καὶ ἂν τὸ πλάτος αὐτῆς .734 εἶναι μικρότερον κατὰ τι τοῦ προσδοκωμένου (.77, ἂν ὑπολογίσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει μεταξονίου 2.50 καὶ πλάτους τριγλύφου ὡς τῆς πωρίνης .48). Τοῦτο δὲν σημαίνει. Ὑπάρχουν ὁμοιοτήτων γοργονείων καὶ ἄλλα μέρη, ἐπὶ ἐνὸς τῶν ὁποίων ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι κατὰ τι μεγαλύτερος καὶ ὑποδεικνύει πλατυτέραν μετόπην. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 13 ἔχομεν τμήμα παρομοίου Γοργονείου, ὅπου ἐκτὸς τοῦ περιβάλλοντος τὸ δεξιὸν οὐς ὄψεως ἔχομεν κάτω ἀριστερὰ τὴν κεφαλὴν ἄλλου μὲ τοὺς δύο λευκάζοντας ὀφθαλμούς. Τὸ ἀντικείμενον δὲν εἶναι πλέον μετόπη, ἀλλὰ κυκλικὸν ἀκρωτήριο, διαμέτρου .74, ὅπερ διὰ τὴν λεπτότητα τῶν τοιχωμάτων του καὶ τὴν διαφορετικὴν τεχνουργίαν διστάζω νὰ ἀποδώσω εἰς τὸν μέγαν ναόν. Πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὸν μικρότερον, ὅστις ἴσως ἔκοσμεῖτο ἐπίσης διὰ μετοπῶν ἂν καὶ δὲν εἶχε πτερόν.

Ὅτι ὁ μέγας ναὸς εἶχε τὸ πτερόν ξύλινον ἐστήριξα ἐφέτος καὶ εἰς τὴν ἀκόλουθον παρατήρησιν. Τὰ παράδοξα πώρινα ἀρχαῖκα γείσα μὲ τὰς τοξοειδεῖς ὀπὰς ἀναρτήσεως, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε δὲν ἠξεύραμεν τι νὰ κάμωμεν (Kalydon 35), εἰδείχθη τώρα ὅτι ἀποτελοῦν μόνον τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ γείσου, μὲ τὴν κοροναμὴν ἐμπρός, κάτωθεν δὲ παρουσιάζουν λαξεύματα κανονικῶς τοποθετημένα εἰς ὑποδοχὴν τῶν ξυλίνων προμόχθων. Τὸ φαινόμενον εἶναι καὶ καθ'

ἑαυτὸ σπουδαῖον καὶ πειστικὸν περὶ τοῦ ξυλίνου ὑλικοῦ τοῦ θριγκοῦ καὶ τῶν κιόνων. Πιθανὸν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου διάφορα μέρη τῆς κατασκευῆς νὰ ἀντικαθιστῶντο διὰ πάρου, ὡς συνέβη εἰς τὸ Ἡραῖον καὶ τὸν Θέρμον, ἀλλὰ τὸ πτερόν μέχρι τοῦ 5^{ου} αἰῶνος παρέμεινε τοῦλάχιστον κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ξύλινον καὶ οὕτω ἐγένετο, ὡς εἴπομεν, εὐκόλος ἢ ἀνακαίνισις τοῦ κρηπιδώματος.

Ἄνομασία τῶν ναῶν. Κατὰ τὸν παρελθόντα Μάϊον καὶ κατὰ τὴν δυτικὴν πλουσίαν εἰς μικρὰ

νος Λοφρίῳ (εἰκ. 14). Ἡ ἐξ ἀμμολίθου τραχεῖα πλάξ, ὕψ. .88, μεγ. πλ. .24, παρουσιάζει τὸ χαρακτηριστικὸν σχῆμα τοῦ ἐμπηγνυομένου ὄρου. Τὰ γράμματα εἶναι κορινθιακὰ καὶ ἡ ἐκφορὰ Λόφριος διαλεκτικῆ, φωκικῆ καὶ αἰτωλικῆ. Ἡ ἐκ τοῦ σημαντικοῦ εὐρήματος συγκίνησις ἐτάραξεν ἡμᾶς πρὸς καιρὸν καὶ ἠρωτήσαμεν ἀλλήλους μήπως ὁ Στράβων ἔχει δίκαιον, ὅστις μόνος ἐκ τῶν συγγραφέων μνημονεύων τὸ ἡμέτερον ἱερὸν ὀνομάζει τοῦτο τοῦ Λαφρίου Ἀπόλλωνος (§ 459). Ἄλλ' ὅταν ἡ ταραχώδης ἐντύ-

Εἰκ. 16. Κεφαλὴ πηλίνη, $\frac{3}{4}$ φυσικοῦ μεγέθους, Διονύσου (;)

εὐρήματα κλιτὸν ἀνεσύραμεν ἐκ τῶν χωμάτων ἀκεραίαν λεπτὴν ἐνεπίγραφον πλάκα ἐκ χαλκοῦ. Ἡ ἐπιγραφὴ κατέληγεν μὲ τὴν ἐπιβλητικὴν δῆλωσιν: *ὁ δὲ πλάξ ἰαρός ἐστὼ τᾶς Ἀρτέμιδος*. Εἶναι μετὰ ταῦτα ἡ τρίτη φορὰ καθ' ἣν δηλώνεται ἐπιγραφικῶς ἡ κυρία τοῦ ἱεροῦ. Τὴν αὐτὴν κυριότητα πιστοποιοῦν τὰ πολυάριθμα εἰδώλια Ἀρτέμιδος καὶ ἐνισχύουν οἱ μῦθοι περὶ τὸν Οἰνέα καὶ τὸν Καλυδώνιον κάπρον. Ἄλλ' ὅμως κατὰ Ἰούνιον εὐρέθη ἔξω τῆς ἀρχικῆς θέσεως, μετ' ἄλλων λίθων χρησιμοποιοηθέντων εἰς ὑστέρων χρόνων πρόχειρον κτίσμα πρὸ τῆς ὀρθογωνίου ἐξέδρας, ἡ σπουδαιότατη ὁρόσημος ἐπιγραφὴ τοῦ πρωΐμου 6^{ου} αἰῶνος: Ἀπόλλω-

πῶσις παρῆλθεν, εἶδομεν καὶ οἱ δύο, ὅτι ἀκριβῶς ὁ ὄρος ὑποδεικνύει, ὅτι ὁ θεὸς εἶχε τὴν δευτερεύουσαν θέσιν τοῦ ξενιζομένου ἐντὸς τοῦ μεγάλου τεμένους τῆς θεᾶς, μὲ τὴν ὁποίαν ἔκπαλαι ἐσχετίζετο ἂν καὶ ὄχι πάντοτε ὡς Λητοῖδος. Θὰ ἤρκεῖτο λοιπὸν εἰς ὀπωσδήποτε περιορισμένον τινὰ χῶρον περικλείοντα βωμὸν ἢ καὶ ἀναθήματα. Ἴσως ἐν τέλει ὁ εἰς ἐκ τῶν ναῶν καὶ πάντως ὁ μικρότερος νὰ ἀνῆκεν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθῇ.

Διάφορα εὐρήματα. Περὶ τούτων θὰ γίνῃ συντομώτατος λόγος καὶ ἰδιαιτέρως ἔνεκα τοῦ μεγάλου αὐτῶν πλήθους. Ἐξέχουν μεταξὺ τού-

των ἢ λαμπρὰ ἐν πρώτοις πηλίνῃ κεφαλῇ θεᾶς, βεβαίως τῆς Ἀρτέμιδος (εἰκ. 15). Ὑψος 0,23. Ὁ πηλὸς εἶναι λεπτὸς λευκάζων. Εἶναι περιέργον, ὅτι ὑπὸ τὸν δεξιὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὴν σιαγόνα διατηροῦνται ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον πιθανὸν κατέρρευσεν ἐκ τῆς κόμης. Ἡ ἰδιαιτέρα ἐπεξεργασία τοῦ τεχνίτου ἐπὶ τοῦ ἔκμαγείου εἶναι πολλαχοῦ φανερά. Κριμα, ὅτι ἐβλάβη ἢ μύτη. Ἄλλως ἢ ἐντύπωσις ἐκ τοῦ προσώπου εἶναι μεγάλη μὲ τὰ καμαρωτὰ τόξα τῶν ὀφρύων, τοὺς μεγάλους ὀφθαλμούς, τὴν αἰσθηρότητα τοῦ συνόλου παρὰ τὸ κομψὸν καὶ συνεσφιγμένον στόμα. Ἡ ἐντύπωσις ἐνισχύεται μὲ τὴν ἀναβαίνουσαν πλουσίαν κόμην καὶ τὴν ὑψηλὴν στεφάνην. Αἰσθάνεται κανεῖς παροῦσαν τὴν δεινὴν θεάν, τὴν ἀπαιτητικὴν τῶν ὀλοκαύστων θυσῶν Λαφρίαν ἢ τὴν ὁμοίως σκληρὰν τιμωρὸν τοῦ Ἀκταίωνος. Τὸ ἔργον, ἀνῆκον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, εἶναι ἄξιον μεγαλυτέρας προσοχῆς. Ὅχι τόσοσπονδαία, ἀλλ' ἐνδιαφέρουσα οὐχ ἦττον εἶναι ἢ κατὰ τι ὑπολειπομένη τοῦ φυσικοῦ μεγέθους, ὕψ. .17, πλ. μεγ. 0,20, κεφαλὴ τῆς εἰκ. 16. Τὸν ἐρυθρωτὸν πηλὸν καλύπτει λευκὸν ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖον καὶ παραμένει ἀνευ ἐτέρου εἰς χαρακτηρισμὸν τοῦ γυμνοῦ τριχῶν μέρους τοῦ προσώπου. Ἀντιθέτως τὰ χεῖλη εἶναι περιγεγραμμένα δι' ἐρυθροῦ, ἐπὶ δὲ τοῦ σώματός των τοῦ λευκοῦ πιθανὸν εἶναι ἐπίθετον πορφυροῦν χρῶμα. Ἄλλως αἱ λοιπαὶ λεπτομέρειαι, ὀφρύες, ἴρις, βλεφαρίδες ὡς καὶ αἱ τρίχες ἐξαιροῦνται διὰ μελανοῦ χρώματος ὀχρίαν στυλποῦ. Τὸ ὄλον παρέχει τὴν ἐντύπωσιν μαλθακοῦ ἠπίου ὑποκειμένου καὶ ἐσκέφθην τὸν ἐν Καλυδῶνι γειτονικὸν τῆς Λαφρίας θεόν, τὸν Διόνυσον. Ἄλλ' ὁ φίλος μου Δ. Εὐαγγελίδης ἀντιπροτείνει τὴν ὀνομασίαν τοῦ Ἀχελφῶος ὑποπευόμενος, ὅτι τὸ ὑπερβολικῶς χονδρὸν διάδημα εἶναι δήλωσις κεράτων, τὰ ὁποῖα διὰ τὰς βλάβας καὶ ἔμπρὸς καὶ ὀπισθεν δὲν χαρακτηρί-

ζονται ἀρκετά. — Ἐκ τῶν μεγαλυτέρων πηλίνων μνημονεῦω ἁπλῶς τεμάχια λαμπρὰ ἀρχαϊκῆς Ἀθηνᾶς, κορμὸν γρυπὸς ἢ Σφιγγὸς χρωματιστόν, κορμὸν Ἀμαζόνος μαχομένης γονυπετοῦς κ.τ.λ. Ἐκ τῶν κορῶν πολυάριθμα εἶναι τὰ ἀντίτυπα τῆς ἀρχαϊκῆς μὲ τόξον καὶ νεβρὸν Ἀρτέμιδος, τῆς ἀνθροφόρου κόρης διαφόρων μεγεθῶν, τῆς καθημένης θεᾶς, δύο ἀντίτυπα ἀκεραία Βαυβοῦς, τμήματα ἀναγλύφων θεοῦ δειπνιζομένου τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, ὕδροφόρων, πολλαὶ προτομαὶ θεᾶς ἀρχαϊκαὶ καὶ νεώτεραι, Σφίγγες, μέρη κάπρων, σχετικῶν βεβαίως ἀναθημάτων πρὸς τὸν Καλυδῶνιον περιόφημον κάπρον, ἀλέκτορες, καρποὶ διάφοροι κ.τ.λ. Ἐκ τῶν ὀλίγων χαλκῶν ἄξια μνεῖας εἶναι δύο μικραὶ ἔλαφοι, ζαρκαδία κατὰ τοὺς ἐργάτας. Ἐκ χαλκῶν ἐνεπιγράφων πλακῶν ἀνεσύρθησαν μερικὰ ἐνδιαφέροντα κομμάτια καὶ μία ἀκεραία, τοῦ πρωίμου πιστεύω 4^{ου} αἰῶνος, ἧς τὸ κείμενον μεταγράφω ἐνταῦθα χάριν τῆς σπουδαιότητός του καὶ προτοῦ δεόντως τὸ ἐπεξεργασθῶ.

Θεὸς Τύχα' ἐδίκασαν οἱ Θραῖστιοι Πύρρος, Ἐριφύλος, Αἰμονίδας, Θεοτέλης Ἀδρίας, Θέρειον νικῶντα τὰν δίκαν καὶ τὰν κα Μύδωνος γενεὰν καὶ τὰν συγγένειαν, ὅσοι ἀπὸ τᾶς ματέρος τᾶς Θερείω καὶ Κλειαιμόντος υἱόν· εἰ δὲ τις ἐπιτιγγάνοι, ἢ Μουδωνῶν ἢ γενεά, ἢ Καλλίας, ἢ γενεά, ἢ Πράθος ἢ γενεά, ἢ ἄλλος ἐκ τούτων, εἴτε χηρὴ εἴτε λόγῳ λ' ἔγων, εἴτε προξενέοι ἐπὶ κακῷ ἀποτεισάτω ἀργυρίῳ τριάκοντα μνᾶς κατ' ἕκαστον ἀδίκημα καὶ ἐπίπομπος ἔστω. Ἄ δ' ἐ δίκᾳ ἐδικάσθη ἐπὶ Ἀνοχίδα καὶ Κεφαλάω, δαμοργέοντος Ταμαχρίδα καὶ Ἐριφύλω Δάμονος ἑόντος· ὁ δὲ πίναξ ἱερὸς ἔστω τᾶς Ἀρτέμιδος.

Ἀθῆναι. Ὀκτώβριος. 1928.

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ

ΘΟΛΩΤΟΣ ΤΑΦΟΣ ΕΝ ΚΑΛΥΒΙΟΙΣ
(ΠΕΛΛΑΝΗΣ)

Εἰς ἀπόστασιν 25 χιλ. πρὸς Β. τῆς Σπάρτης κείται ἡ κωμόπολις Καστανιά πρωτεύουσα τῆως δήμου Καστορίου συνδεομένη μετὰ τῆς πόλεως Σπάρτης δι' ἀμαξιτῆς ὁδοῦ καὶ ἔχουσα πυκνὴν δι' αὐτοκινήτων συγκοινωνίαν. Ἀπὸ τῆς Καστανιάς μεταβαίνει τις εἰς Καλύβια ἔφιππος δι' ὁδοῦ βατῆς οὐχὶ τόσον καλῶς διατηρουμένης

ὁ μεταβαίνων ἀπὸ τῆς Σπάρτης πρὸς τὴν Μεγαλόπολιν καὶ τὴν Ἀρκαδίαν γενικῶς.

Ὁ Πausanias ἐν βιβλ. III κεφ. XXI λέγει τὰ ἑξῆς: «Προϊόντι δὲ ὡς ἐπὶ τὴν Πελλάναν, Χαράκωμά ἐστι ὀνομαζόμενον, καὶ ἡ μετὰ τοῦτο Πελλάνα πόλις τὸ ἀρχαῖον. Τυνδάρεων δὲ οἰκησαί φασιν ἐνταῦθα, ὅτε Ἴπποκόωντα καὶ τοὺς παῖδας ἔφευγεν ἐκ Σπάρτης. Θέας δὲ ἄξια αὐτόθι ἰδίᾳ Ἀσκληπιοῦ τε οἶδα ἱερὸν καὶ τὴν πηγὴν Πελλανίδα...»

Πρόκειται ὄντως περὶ τῆς Πελλανίδος πη-

Εἰκ. 1. Ἀγγεῖα θολωτοῦ τάφου Πελλάνης (Καλυβίων).

πορευόμενος ἐπὶ μίαν καὶ πλέον ὥραν πάντοτε πρὸς ΒΑ. Τὸ χωρίον Καλύβια ἀνήκει εἰς τὸν παρακείμενον τῆως δήμον Πελλάνης καὶ κατέχει θέσιν παρὰ τὴν πεδινήν βατὴν ὁδόν, ἣτις ἐπὶ τῶν ἰχνῶν τῆς ἀρχαίας ἀγει ἀπὸ Λακεδαιμόνος εἰς Μεγαλόπολιν, εὐρισκόμενον οὕτω εἰς ἴσην ἀπόστασιν μετὰ Σπάρτης καὶ Ἀρκαδικῶν συνόρων. Ἐκτισμένον δὲ ἀμφιθεατρικῶς ἐπὶ λόφου πετρώδους δεσπόζει ὅλης τῆς κάτωθι ἐκτεινομένης κοιλάδος, ἣν τόσον εὔφορον καθιστᾷ ὅ οὐχὶ μακρὰν ἀπὸ βορρᾶ κατερχόμενος Εὐρώτας. Τοῦ ποταμοῦ τούτου συνεπίκουρος ἔρχεται εἰς τὴν παροχὴν τῆς εὐφορίας, κατὰ τοὺς θερινοὺς μάλιστα μῆνας, ἡ ἀφθονος πηγὴ, ἣτις ἀναβλύζει ἀπὸ τῶν ριζῶν αἰωνοβίων πλατάνων κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου, ἐφ' οὗ εἶναι ἐκτισμένον τὸ χωρίον καὶ εἰς τὸ κατάψυχρον ὕδωρ τῆς ὁποίας καταστέλλει τὴν δίψαν του ὁ ὀδοιπóρος

γῆς; Παρὰ τὴν πηγὴν ἐντὸς ἐπιπέδων ἀγρῶν παρατηροῦμεν καὶ σήμερον ἔτι σπονδύλους κίωνων, εἰς μικρὰν δὲ ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης εὐρίσκουσιν οἱ κάτοικοι Καλυβίων ἰχνη ὑδραγωγείων, ψηφιδωτῶν καὶ τάφων διὰ πλακῶν ἢ ὀπτῶν πλίνθων ἐπενδεδυμένων κατὰ τὴν ἄροσιν τῶν ἀγρῶν των. Πρόκειται ἄρα περὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς πόλεως Πελλάνας, περὶ ὧν ὀμιλεῖ ὁ ἀρχαῖος περιηγητής; Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμέν τι τὸ σαφές, ἀφ' οὗ οὐδὲ μία ἐργασία ἔχει γείνει ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ καὶ οὐδεμίαν ἐπιγραφὴν μέχρι τῆς στιγμῆς κατέχομεν.

Ἐκεῖνο ὅμως ὕπερ γνωρίζομεν εἶναι τοῦτο ὅτι εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πηγῆς ταύτης καὶ τοῦ χωρίου Καλυβίων, εἰς μίαν ἀπόστασιν μόλις ἑνὸς χιλιομέτρου πρὸς βορρᾶν καὶ ὀλίγα βήματα πρὸς ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ αὐτῆς

τῆς ἀγούσης εἰς Μεγαλόπολιν, ἀπεκαλύφθησαν Μυκηναϊκὰ εὐρήματα ἀξιόλογα ἐντὸς τάφων λαξευτῶν ἐντὸς τοῦ βράχου. Λοφίσκος χθαμαλὸς ἢ μᾶλλον εἰς μαστὸς Γῆς ἐπιμήκης ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν καὶ μήκους 100 μ. περίπου, πλάτους δὲ ἀπὸ 20 - 30 μ. καὶ συνιστάμενος ἐξ ἀσβεστολιθικοῦ πετρώματος, ἀποβαίνει εὐκόλως μὲν προσιτὸς ἀπὸ τῆς βορείας καὶ ἀνατολικῆς πλευρᾶς δυσκολώτερον δὲ ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς

κατὰ πολὺ ὑψηλότερον τοῦ φυσικοῦ. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον δὲν εἶχεν ὑποστῆ οὐδέποτε πρόσχωσιν τινα, τοῦ κατωτέρου δαπέδου τῆς θόλου ὄντος καταφανοῦς. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τούτου καὶ παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ σπηλαίου αὐτοῦ σώζεται λελαξευμένος εἰς κάθετος τάφος φυσικοῦ μεγέθους. Τὸν τάφον δὲ τοῦτον, σεσηλημένον βεβαίως, εἶχεν ἀποκαλύψει ἄλλοτε ὁ κ. Ρωμαῖος ὑπηρετῶν τότε ὡς Ἐφορος ἀρχαιο-

Εἰκ. 2. Ἀγγεῖα θολωτοῦ τάφου Πελλάνης (Καλυβίων).

τοιαύτης, ἵνα καταστῆ τελείως ἀπρόσιτος ἀπὸ τῆς δυσμικῆς καθ' ὅλον τὸ μήκος τῆς ὁποίας κόπτεται ἀποτόμως, σχηματίζων οὕτω κρημνὸν ποικίλλοντα μεταξὺ 4 - 6 μ. ὕψους ποῦ δὲ καὶ πλειότερον.

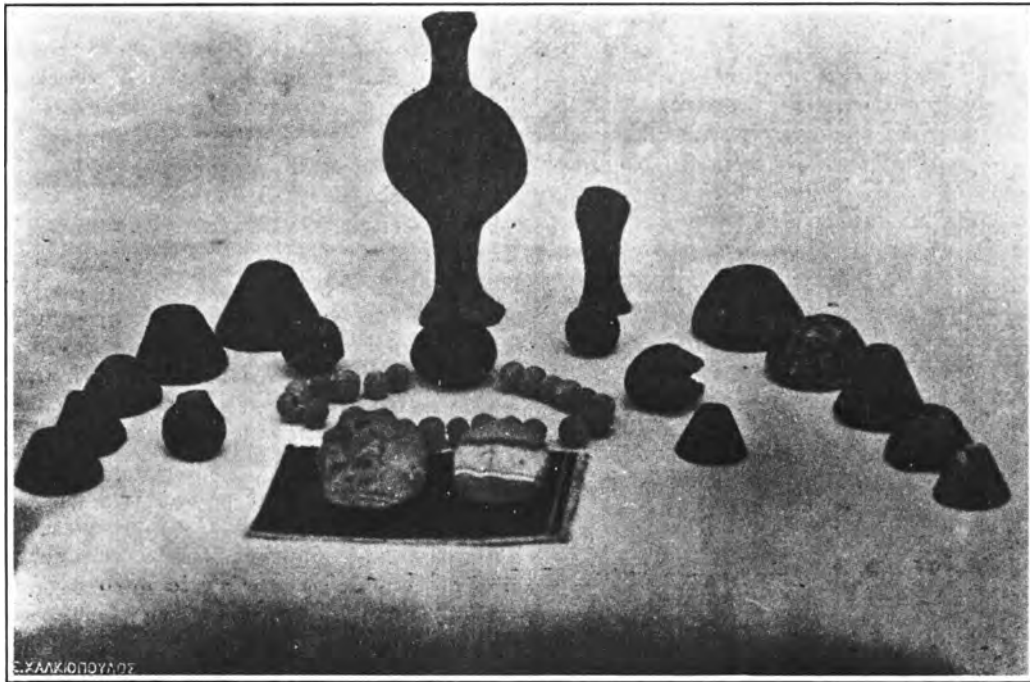
Ὁ λοφίσκος οὗτος εἶναι γνωστὸς εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου ὑπὸ τὸ ὄνομα **Σπηλιές**. Τὴν ὀνομασίαν αὐτὴν ἔχει προσλάβει ἀναμφιβόλως ἐκ τῶν δύο τάφων, οἵτινες ἔχουσι λαξευθῆ ἐν τῇ Δυσμικῇ ἀποτόμῳ αὐτοῦ πλευρᾷ καὶ ὄν αἱ εὐρεῖαι θόλοι αἱ ἐντὸς τοῦ βράχου μετὰ τῶν στομίων αὐτῶν ἐν εἴδει τριγωνικῶν θυρῶν, αἱ παρέχουσαι στέγην εἰς τοὺς ποιμένας καὶ τοὺς καλλιεργητὰς τῶν πέριξ ἀγρῶν κατὰ τὸν χειμῶνα, κάμνουσι τὴν ἐντύπωσιν σπηλαίων. Τούτων τῶν δύο θολωτῶν τάφων ὁ πρὸς μεσημβρίαν λελαξευμένος ἐντὸς τοῦ ἀσβεστολιθικοῦ τούτου πετρώματος εὐρίσκειται εἰς ἐπίπεδον

τήτων ἐν Σπάρτῃ καὶ εἶχεν ἀνεύρει ἐντὸς αὐτοῦ θραύσματά τινα Μυκηναϊκῶν ἀγγείων.

Τὴν προσοχὴν ἡμῶν προσεείλκυσε τὸ ἕτερον σπήλαιον τὸ εἰς ἀπόστασιν εἴκοσι μέτρων βορειότερον τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος καὶ εἰς πολὺ κατώτερον ἐπίπεδον τούτου εὐρισκόμενον. Ἐκ τοῦ δευτέρου τούτου σπηλαίου ἦτο δρατὸν μόνον ἐν τριγωνικὸν ἀνοιγμα, δι' οὗ εἰσῆρχετο τις εἰς τὴν ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένην θόλον καὶ ἡς τὸ ἐπίπεδον εὐρίσκετο εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὴν ἐκτὸς τῆς θόλου ταύτης ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Τοῦτο τὸ σπήλαιον ἀνελάβομεν νὰ καθαρίσωμεν κατὰ Ἰούνιον τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐλπίζοντες πολλὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ ζῶσα παράδοσις τῶν πρεσβυτέρων ἐκ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου ἢ ἐξικνουμένη μέχρις ὀγδοήκοντα περίπου ἔτων πρὸς τὰ ὀπίσω ἀπὸ τῆς ἰδικῆς μας ἐποχῆς,

ἔφερε τὸ σπήλαιον τοῦτο ὡς εὐρισκόμενον εἰς οἷαν καὶ σήμερον κατάστασιν. Μαρτύριον δηλ. τρανὸν ὅτι ἡ πρόσχωσις εἶχε γείνει εἰς μίαν κάπως μεμακρυσμένην ἐποχὴν διὰ τοῦ τριγωνικοῦ τούτου ἀνοιγματος ἐκ τῶν ὑδάτων τοῦ παραρρέοντος κατὰ τὰς χειμερινὰς ὥρας μικροῦ χειμάρρου καὶ ὅτι ἐπομένως νεωτέρα τις σύλλησις ἀπὸ μιᾶς ὄγδοηκονταετίας τοῦλάχιστον δὲν θὰ εἶχε γείνει ἐκεῖ. Ἡ ἔρευνά μας ἐπροχώρησεν εἰς

τέταρτος μικρότερος φυσικοῦ μεγέθους καὶ κεκαλυμμένος ἄνωθεν διὰ δύο ἰδιαιτέρων πλακῶν (ἐνῶ οἱ τρεῖς ἄλλοι ἦσαν ἀκάλυπτοι), εἰς μικρὰν ἀπόστασιν κατ' εὐθείαν ἔμπρὸς καὶ καθέτως πρὸς τὴν θύραν τῆς εἰσόδου εὐρίσκεται. Τὸ πλῆθος τῶν ὀστέων καὶ κρανίων ἅτινα ἐν μεγίστη ἀταξίᾳ ἐντὸς τῶν τάφων τούτων ἀνευρέθησαν, μαρτυροῦσι περὶ δύο τινῶν: α') ὅτι πλέον τοῦ ἐνὸς νεκροὶ εἶχον ταφῇ εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν τεσσάρων

Εἰκ. 3. Ψῆφοι καὶ εἰδῶλιον θολοῦ τοῦ τάφου Πελλάνης (Καλυβίων).

βάθος 2.70 μ. ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρις οὗ συναντήσωμεν τὸ σκληρὸν ἀσβεστολιθικὸν δάπεδον τῆς θόλου αὐτῆς, ἧς ἡ κατωτέρα διάμετρος φθάνει τὰ 6 μ. Μετὰ πολλοῦ δὲ κόπου κατωρθώσαμεν νὰ ριψώμεν πρὸς τὰ ἔξω ἀπὸ τοῦ τριγωνικοῦ τούτου ἀνοιγματος ὄλον τὸν χωμάτινον ὄγκον ἢ μᾶλλον, διὰ νὰ εἴμεθα ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ὄλον τὸν λίθινον ὄγκον ἐπειδὴ ὄλον αὐτὸ τὸ ἐκ 2.70 μ. στρῶμα τῆς προσχώσεως ἀπετελεῖτο ἀπὸ λίθους διαφόρων μεγεθῶν, οὓς κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ὁ ὑπερχειλίζων ἐκ τῶν βροχῶν χειμάρρος εἶχε πρὸς τὰ ἐκεῖ ἐπισωρεύσει.

Τέσσαρες ὀλόκληροι κάθετοι λαξευτοὶ τάφοι καταλαμβάνουσι τὸ ἕτερον ἡμισυ τοῦ δαπέδου τῆς θόλου τὸ πρὸς τὴν εἰσοδον, ὧν οἱ δύο φυσικοῦ μεγέθους δεξιᾶ τῆς εἰσόδου, ὁ τρίτος φυσικοῦ καὶ οὗτος μεγέθους ἀριστερᾶ αὐτῆς καὶ ὁ

τούτων τάφων καὶ β') ὅτι οἱ τάφοι αὐτοὶ ὡς καὶ οἱ ἐν τοῖς τάφοις νεκροὶ εἶχον συληθῆ εἰς μίαν μεμακρυσμένην ἐποχὴν. Περὶ τοῦ δευτέρου τούτου μαρτυροῦσι σαφῶς αὐτὰ ταῦτα τὰ εὐρήματα, ἅτινα εὐρέθησαν οὐχὶ ἐντὸς τῶν τάφων ἐνθα εἶχον ταφῇ οἱ νεκροὶ ἀλλὰ ἐσκορπισμένα ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς θόλου καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ μέρους τοῦ δαπέδου τοῦ πρὸς τὸ βάθος τῆς θόλου, ἐφ' οὗ δὲν ἔχουσι λαξευθῆ τοιοῦτοι κάθετοι τάφοι.

Τὰ εὐρήματα ταῦτα (εἰκ. 1-3) συνίστανται ἐξ ἀγγείων, θραυσμάτων ἀγγείων, ἐνὸς πηλίνου γυναικείου εἰδωλίου, ἐνὸς σφραγιδολίθου ἐξ ἠλέκτρου μετὰ δυσδιακρίτου παραστάσεως, ἐνὸς δακτυλιολίθου ἐκ σκληροῦ λίθου ἄνευ γλυφῆς τινος, ἐξ 25 μικρῶν στρογγυλῶν ψήφων ὑελώδους μάζης καὶ χρώματος ἰώδους ἀποτελουσῶν ἄλλοτε

ὄρμον τινά, ἐξ ἱκανοῦ ἀριθμοῦ κομβίων ἐκ σκληροῦ λίθου καὶ διαφόρων χρωμάτων, ὡς καὶ ἐκ διαφόρων ἄλλων ψήφων ποικίλων ὑλῶν καὶ χρωμάτων, ἅτινα ἐν μικρῷ βλέπει τις εἰς τὰ παρακαμμένας εἰκόνας.

Μετὰ τὴν ἐκκαθάρισιν καὶ λεπτομερῆ ἔρουναν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς θόλου, ἣς ἡ ὅλη διάμετρος φθάνει τὰ 6 μ. τὸ δὲ ὕψος ἀπὸ τοῦ διαπέδου μέχρι τῆς κωνικῆς κορυφῆς ἀνέρχεται εἰς 5 δλόκληρα μέτρα, ἐπελήφθημεν τοῦ ἀνοιγματος τῆς εἰσόδου καὶ τοῦ δρόμου τοῦ ἄγοντος εἰς τὴν θόλον αὐτήν. Λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου μέρους ἐπιφυλασσόμεθα διὰ τὸ ἐγγὺς μέλλον, ὁπότε θὰ ἔχωμεν νὰ παραθέσωμεν καὶ πλῆρες τὸ σχεδιάγραμμα. Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ περιληπτικῶς ὅτι εἰς δρόμος μήκους 4.50 μ. καὶ βάθους ποικίλλοντος μέχρι 2.50 μ. ἐν τῷ βράχῳ λειάξενυμένος ἄγει εἰς μίαν εἴσοδον μετὰ καλῶς εἰργασμένων παραστάδων ὕψους καὶ αὐτῆς 2.50 μ., δι' ἣς εἰσέρχεται τις ἐντὸς τῆς θόλου.

Ἡ εἴσοδος μετὰ μικροῦ πρὸς αὐτὴν μέρους τοῦ δρόμου εἶχε φραγθῆ διὰ μεγάλων λίθων. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο ὡς καὶ τὸ λίαν σκληρὸν τοῦ χώματος κατὰ τὴν ἐσκαφὴν μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ τάφος δὲν εἶχε ποτε ἀνοιχθῆ ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὸ ἄνωθεν τῆς εἰσόδου τριγωνικὸν ἀνοιγμα, περὶ οὗ ἄνωτέρω ἐρρέθη.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ τάφου αὐτοῦ δύναται τις νὰ τὸν κατατάξῃ, ἔχων ὑπ' ὄψει τοῦ τὰ ἐν αὐτῷ εὑρεθέντα εὐρήματα, εἰς τὴν ἐσχάτην Ὑστερο-Μυκηναϊκὴν περίοδον.

Σπάρτη 26 Ἰουλίου 1928.

ΘΕΜ. ΚΑΡΑΧΑΛΙΟΣ

Ἐφ. ἀρχ.

ΕΚΘΕΣΙΣ

Περὶ ἀνασκαφῆς ὑπογείου λαξευτοῦ κοιμητηρίου εἰς Χανιά.

Τὴν 9^{ην} παρελθόντος Σεπτεμβρίου εἰδοποιήθη ἐπειγόντως διὰ τηλεγραφήματος ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων Χανιῶν ὅτι κατὰ τὴν ἀνόρυξιν φρέατος ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἐμμ. Μαρκάκη, ἀκριβῶς ὀπισθεν (πρὸς Β.) τοῦ θεάτρου Σαβθάκη, ἀνευρέθη εἰς βάθος 4 μ. ὑπόγειος νεκρικός θάλαμος ἀποτελούμενος ἐκ κεντρικοῦ διαδρόμου μετὰ τάφων ἐκατέρωθεν αὐτοῦ. Ὅταν μετὰ τινος ἡμέρας ἔλαβον λεπτομερεστέραν ἐκθεσιν, ἐνόμισα ἀπαραίτητον νὰ παρευρεθῶ αὐ-

τοπροσώπως εἰς τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἀνευρεθέντος κοιμητηρίου καὶ τὴν 15^{ην} Σεπτεμβρίου μετέβην εἰς Χανιά.

Τὸ φρέαρ εἶχε φθάσει ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ μεσοτοιχοῦ τῶν δύο πρώτων τάφων δεξιὰ (δηλ. πρὸς Ν.) τοῦ διαδρόμου καὶ ἡ περιφέρειά του ἐξετείνετο ἐπὶ τῶν κοιλοτήτων ἀμφοτέρων. Κατῆλθον ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ἐξήτασα κατὰ τὸ δυνατὸν λεπτομερῶς τὸ ὑπόγειον κοιμητήριον. Ἐπρόκειτο ἀκριβῶς περὶ διαδρόμου ἐσκαμμένου ἐντὸς παρῶδους, εὐθύπτου γῆς με διεύθυνσιν ἐκ Α. πρὸς Α., ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἐφαίνοντο ἀνά 4 ἀντιστοιχοῦντες τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς πρὸς δεξιὰ ἦσαν κεκλεισμένοι διὰ μεγάλων λιθίνων ὀρθογωνίων πλακῶν. Ἐπὶ τῆς δυτικῆς, στενῆς πλευρῆς τοῦ διαδρόμου ὑπῆρχεν ὡσαύτως ἀνοιγμα σχήματος καὶ βάθους ὁμοίου περίπου μετῶν τάφων, εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁποίου ἐφαίνετο ἐπίσης ὀρθία μεγάλη πλάξ, ἔξωθεν τεθειμένη.

Πρὸς Α. τοῦ διαδρόμου εἰς βάθος 4 περίπου μέτρων ὑπῆρχον χώματα μαλακά, ἀναρρίμματα, καὶ ὁπωσοῦν ὑγρά, σημείον ὅτι ἐποτίζοντο ἄνωθεν. Μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἰδυνάμην πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο νὰ εὑρω τὴν εἴσοδον τοῦ κοιμητηρίου ἢ οἰανδήποτε ἄλλην κατάβασιν ἐντὸς αὐτοῦ, ἔσκαψα ἄνωθεν τάφρον.

Εἰς βάθος 3 περίπου μέτρων ἐφάνη πρὸς Α. κοιλότης ὁδηγοῦσα ἐντὸς τοῦ διαδρόμου, ἐκ δὲ τῆς πορείας τῆς ἐσκαφῆς, τὴν ὁποίαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς περιώρισα μόνον εἰς τὰ μαλακὰ χώματα, ἐξηκριβώθη ὅτι εὑρέθημεν ἐντὸς κυκλοτεροῦς ὀρύγματος κατερχομένου ἐντὸς τοῦ διαδρόμου. Ὅλιγον περαιτέρω πρὸς Α. ἐφαίνετο τὸ τέρμα τοῦ διαδρόμου, ἢ ἀνατολικὴ στενὴ πλευρὰ αὐτοῦ. Τὸ ὄρυγμα τοῦτο τέμνει ὀλίγον κυκλικῶς τὴν βορείαν παρεῖαν τοῦ διαδρόμου ἄνωθεν ἀκριβῶς τοῦ προτελευταίου πρὸς ἀριστερὰ (δηλ. πρὸς Β.) τάφου, τοῦ ὁποίου τὸ στόμιον εἶναι τοιοῦτοτρόπως κυκλικῶς ἄνωθεν ἀποκεκομμένον, ἐνῶ πρὸς τὴν ἀντίθετον πλευρὰν ἀφίνει μέρος τῆς ὀροφῆς, δηλ. δὲν καταλαμβάνει ὀλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ διαδρόμου. Τόσον ἡ θέσις αὐτοῦ ἄνωθεν τοῦ κοιμητηρίου, καθὼς καὶ ἡ ἔλλειψις κάθε συμμετρικότητος πρὸς τὴν ὀροφὴν τοῦ διαδρόμου μαρτυροῦν, μοῦ φαίνεται, ὅτι δὲν εὑρίσκειται εἰς οὐδεμίαν ὀργανικὴν σχεσιν μετὰ τὸ ἐν λόγῳ κοιμητήριον.

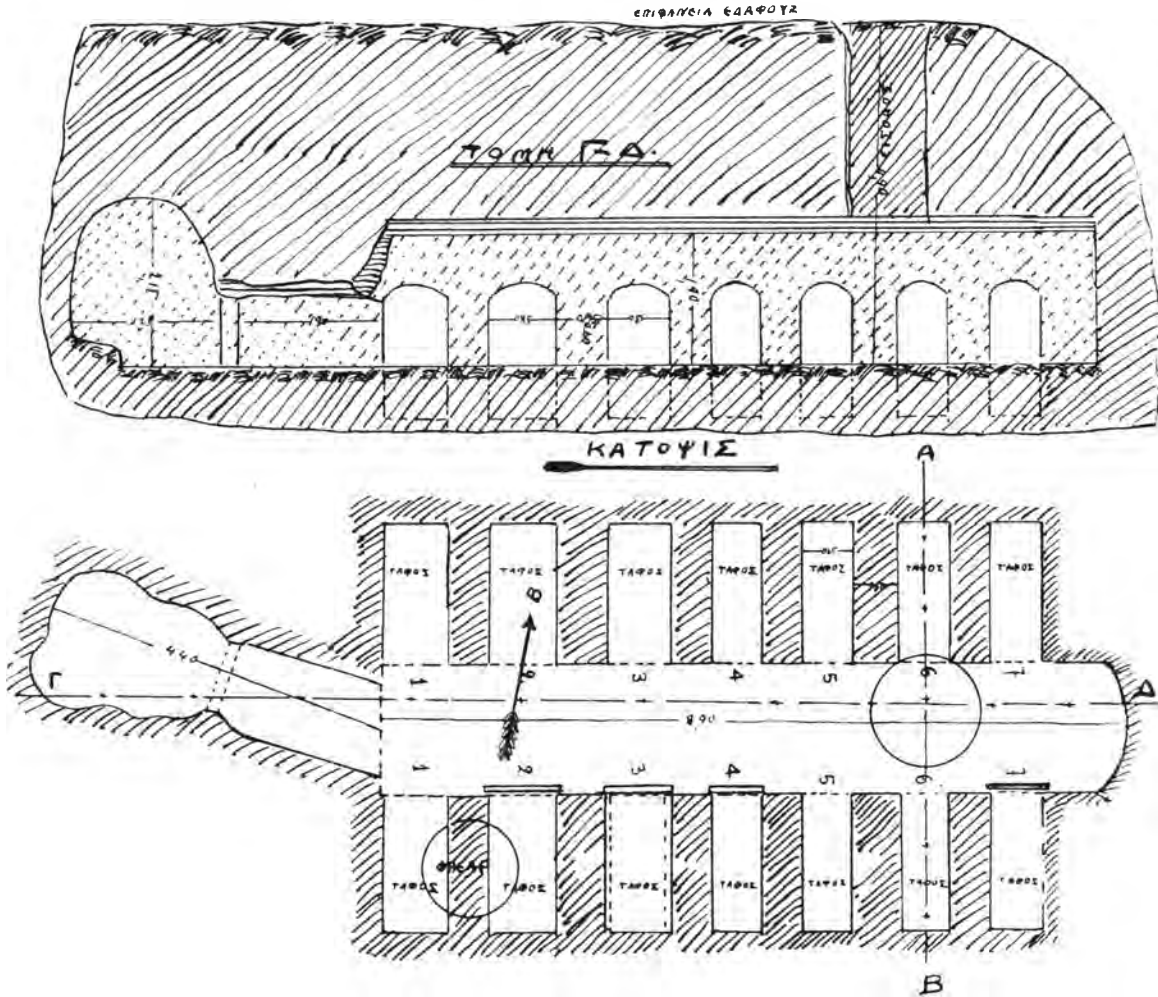
Ἀξιοσημείωτον εἶναι ἐν τούτοις ὅτι ἐντὸς τῶν χωμάτων του, εἰς τὸ ὕψος περίπου τῆς ὀροφῆς τοῦ διαδρόμου, εὑρέθη τεθραυσμένον εἰς δύο τὸ κατώτατον μέρος, τὸ πρὸς τὴν λαβὴν, χαλκοῦ ἐγχειριδίου, ἢ λαβὴ μικροῦ χαλκοῦ σκεύους καὶ θραύσματά τινα μικρῶν χαλκῶν

λογγοειδῶν μαχαιριδίων, λείψανα πάντα ταῦτα τῶν τελευταίων ὑστερομινωϊκῶν χρόνων.

Σκάπτοντες περαιτέρω πρὸς Δ. τὰ ἐντὸς τοῦ διαδρόμου συμπαγῆ χώματα, εὐρίσκομεν καὶ νέον κυκλοτερές ὄρυγμα εἰς ἀπόστασιν 0.45 μ. ἀπὸ τὸ πρῶτον, ὅμοιον καθ' ὅλα πρὸς αὐτό,

Ἐκτὸς αὐτῶν εὐρέθησαν βεβαίως καὶ ἄλλα θραύσματα ἀγγείων, πλὴν μόνον ρωμαϊκῶν καὶ ἐτι μεταγενεστέρων χρόνων.

Ὀλίγον πέραν τοῦ δευτέρου τούτου ὄρυγματος τὰ χώματα ἐτελείωναν καὶ εἶχομεν πλέον ὀλόκληρον τὸν διάδρομον. Ἔχει μῆκος 8.90 μ.,

Εἰκ. 1. Κάτοψις καὶ τομὴ κατὰ μῆκος ὑπογείου κοιμητηρίου Χανίων.

τόσον κατὰ τὴν θέσιν ὅσον καὶ κατὰ τὴν περιφέρειαν.

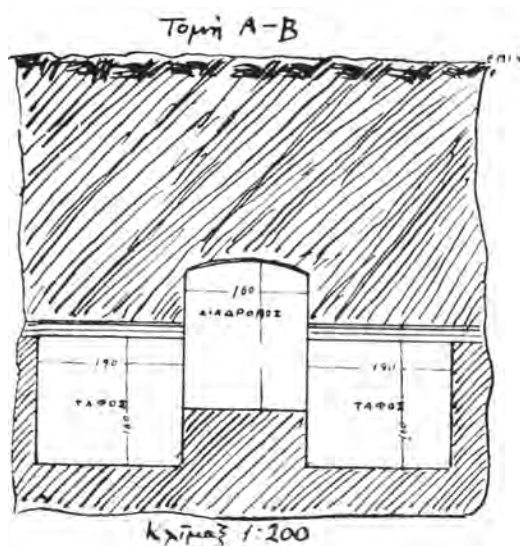
Ἐντὸς τῶν κάτωθεν αὐτοῦ χωμάτων, ὀλίγον κατωτέρω τῆς ὀροφῆς τοῦ διαδρόμου, εὐρέθη μία πρόχους μὲ ραμφόσχημον στόμιον, ἀκεραία, ὕψος 0.28 μ., ἀκόσμητος, μὲ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, πρὸς τὸ δάπεδον δὲ μία μικρὰ μελανὴ προχοϊσκή ραμφόστομος, ὕψος 0.08 μ. καὶ δύο τεθραυσμένα φιάλαι μετὰ λαβῆς. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι ἐπίσης τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων.

πλάτος 1.65 μ. καὶ ὕψος 1.90 μ., ἡ δὲ κορυφή αὐτοῦ σχηματίζει ἀμβλὺ τεθλασμένον τόξον. Ἐκατέρωθεν αὐτοῦ εἶναι ἀνοιγμένοι 14 ἐν ὅλῳ τάφοι, ἢτοι 7 ἐφ' ἑκάστης πλευρᾶς, ὁμοίοι καὶ ἀντίστοιχοι πρὸς ἀλλήλους (εἰκ. 1).

Τὴν εἴσοδον τοῦ κοιμητηρίου ἦτο πλέον φανερόν ὅτι ἔπρεπε νὰ τὴν ἀναζητήσωμεν ἐκ τοῦ ἀνοίγματος τοῦ ἐπὶ τῆς στενῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ διαδρόμου. Ἐξήγαγον τὴν πλάκα τὴν φράσσουσαν ἐξωθεν τὸ στόμιον τοῦτο τοῦ κοιμητη-

ρίου. Ὅπισθεν αὐτῆς ἦσαν χώματα συμπαγῆ ἀνάμικτα μετὰ λίθων, ἀναρρίμματα. Ἐσκαψα μέχρι τινὸς εἰς τὸ βάθος, ἕως οὗ μοι ἐπέτρεπον τὰ μέσα καὶ ἡ ἀσφάλεια τῶν ἐργατῶν. (Ἄνωθεν, ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἡ ἐσκαφή θὰ ἦτο πολὺ δαπανηρά). Ἐξηκριθῆσα ὅτι τὸ στόμιον διεκρίνετο ὀπισθεν τῆς πλακῶς καὶ ὅτι τὸ δάπεδον αὐτοῦ ἤρχιζε νὰ ἀνηφορίζῃ. Ἀναμφιβόλως εἰς κάποιαν ἀπόστασιν θὰ ἔφθανε μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ἐκεῖθεν θὰ ἦτο ἡ εἴσοδος τοῦ κοιμητηρίου.

Τὰ τοῦ καθαρισμοῦ τῶν τάφων ἐκθέτω κατωτέρω περιγράφων αὐτοὺς κατὰ σειρὰν, πρῶτον τοὺς πρὸς δεξιὰ τοῦ διαδρόμου καὶ ἔπειτα

Εἰκ. 2.

Τομή κατὰ πλάτος ὑπογείου κοιμητηρίου Χανίων.

τοὺς πρὸς ἀριστερά. Οἱ τάφοι ὅπως εἶπον ἤδη ἀνωτέρω, εἶναι ὅλοι τοῦ ἰδίου σχήματος καὶ τοῦ ἰδίου περιήπου μεγέθους. Τὰ γενικὰ γνωρίσματα αὐτῶν εἶναι τὰ ἑξῆς:

Τὸ ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ διαδρόμου στόμιον αὐτῶν εἶναι ὕψους 1 μ. καὶ πλάτους 0.60 μ., ἔχει δὲ τὴν ἄνω πλευρὰν ἐλαφρῶς τοξωτήν. Κατόπιν οἱ τάφοι εἶναι ἐσκαμμένοι βαθύτερον τοῦ διαδρόμου 0.60 μ. (εἰκ. 2) καὶ κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν αὐτῶν πλευρῶν ἔχουν προεξοχὰς (πατοῦρες) εἰς τὸ ὕψος ἀκριβῶς τοῦ δαπέδου τοῦ διαδρόμου, προφανῶς ἵνα ἐναποτίθενται ἐπ' αὐτῶν αἱ πλάκες, ἂν καὶ εἰς μόνον ἐξ αὐτῶν εὐρέθη κεκαλυμμένος, μὲ τοιαύτας πλάκας. Τὸ μῆκος τῶν τάφων εἶναι περίπου 2 μ., τὸ ὕψος 1.60 μ. καὶ τὸ πλάτος ἄνωθεν τῶν προεξοχῶν 0.75 μ.

ΤΑΦΟΙ ΔΕΞΙΑ (ΠΡΟΣ Ν.) ΤΟΥ ΔΙΑΔΡΟΜΟΥ

Τάφοι 1 καὶ 2.—Ἐπὶ τοῦ μεσοτοίχου ἀκριβῶς αὐτῶν ἔχει κατέλθει τὸ φρέαρ, ἐκτεινόμενον ἐντὸς τῶν κοιλοτήτων καὶ τῶν δύο. Ἀμφότεροι ἠρηνήθησαν ὑπὸ τῶν πρώτων κατελθόντων εἰς αὐτούς, Σπυρ. Κουκλάκη, φύλακος ἀρχαιοτήτων, Φουτοπούλου, μηχανικοῦ καὶ Ἐμμ. Μαρκάκη, ἰδιοκτῆτου τοῦ οἰκοπέδου, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ παρακείμενος τάφος 3. Τὰ εὐρεθέντα ἐντὸς αὐτῶν κτερίσματα εἶναι:

1) Τετράγωνος χαλκοῦς δίσκος μὲ ἐλαφρῶς ἀνυψούμενον περίεξ λεπτὸν πλαίσιον (μῆκος ἐκάστης πλευρᾶς 0.165 μ.). Μετ' αὐτοῦ εὐρέθη καὶ ἐξάρτημα χαλκοῦν σφηνοειδές, τετραγωνικὸν μὲ ὀπὴν εἰς τὸ μέσον, ὕψος 0.025 μ., τὸ ὅποιον φαίνεται ὅτι ἦτο κολλημένον εἰς τὸ κέντρον τοῦ τετραγώνου δίσκου, ἂν κρίνη τις ἐκ τῶν σωζομένων ἰχνῶν ἐπ' αὐτοῦ, τῶν ὁποίων τὸ περίγραμμα προσαρμόζεται τελείως πρὸς τὴν βάσιν τοῦ χαλκοῦ τεμαχίου.

2) Δύο λύχνοι κοινοί, εὐτελοῦς ἐργασίας μὲ μεγάλην ὀπὴν ἄνω καὶ προεξέχουσαν μύξαν.

3) Θραύσματα τινα πηλίνων πλαγῶνων.

4) Μία χρυσῆ δανάκη ἐκ δύο συγκεκολλημένων φύλλων, φέρουσα ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἐλαφρῶς ἐκτυπον φολιδωτῆν χελώνην καὶ ἐπὶ τῆς ἑτέρας τὸ τετράγωνον ἐγκοιλόν, ἧτοι τὸν τύπον τοῦ αἰγινήτικου νομίσματος (διαμ. 0.014 μ.).

Ὁ τάφος 2 ἐφράσσετο ἔξωθεν ὑπὸ τετραγωνικῆς πλακῶς (ὕψ. 1 μ. πλ. 0.80 μ. πάχ. 0.21 μ.) κεχρισμένης περίεξ μὲ ἀμμοκονίαν (μυτινιᾶν) καὶ στηριζομένης ἐπὶ καταφλίῳ, δηλ. στενῆς λείας πλακῶς· ἀμφότεροι δὲ οἱ τάφοι ἦσαν ἔσωθεν ἐπικεχρισμένοι ὑπὸ λεπτοῦ στρώματος ἀοβεστοκονιάματος.

Τάφος 3.—ἠρηνήθη ὡσαύτως μετὰ τῶν δύο πρώτων, διαρρηχθεὶς ἐκ τῶν πλαγίων. Ἐσωτερικῶς ἐπικεχρισμένος μὲ ἀοβεστοκονίαμα, ἐφράσσετο ἐπίσης μὲ μεγάλην πλάκα (ὕψ. 1.07 μ. πλάτ. 0.78 μ. πάχ. 0.22 μ.).

Τάφος 4.—Κεκλεισμένος ἐπίσης μὲ πλάκα ἐξαιρετικῶς μεγάλην (ὕψ. 1.40 μ. πλάτ. 0.80 μ. πάχ. 0.20 μ.), κεχρισμένην γύρω μὲ ἀμμοκονίαμα. Ἐντὸς αὐτοῦ χώματα ἀρεκτά, εἰς τὸν πύθμῃνα συμπεπιεσμένα ἐντελῶς μετὰ τῶν ὀστέων. Παρὰ τὸ στόμιον τοῦ τάφου, δηλ. πρὸς τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ εὐρέθη ἀμφορεὺς ρωμαϊκῆς ὕψος 0.25 μ. (ἐργασίας καὶ τεχνικῆς ὁμοίας μὲ τῶν μικρῶν δακρυδόχων δοχείων), χρώματος μέλανος ἀμαυροῦ, μὲ δύο καθέτους, τοξωτὰς λαβὰς ἐπὶ τῶν ὤμων. Περαιτέρω εὐρέθησαν ἐπίσης τὰ

θραύσματα ἐγγρώμων πηλίνων πλαγγόνων, σσηπώτα ἐκ τῆς ὑγρασίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων δύο γυναικεῖαι κεφαλαὶ (τῆς μιᾶς τὸ πρόσωπον ἀποκεκρουμένον) καὶ τὸ ἄνω μέρος γυναικεῖας μορφῆς φερούσης τὴν δεξιὰν κεκαμμένην ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὡσεὶ ὀλοφυρομένης.

Τάφοι 5 καὶ 6. — Στόμια κατεστραμμένα, πλήρεις συμπαγῶν χωμάτων μέχρις ἄνω εἰς τὴν ὄροφῆν. Φαίνεται ὅτι ἄνωθεν αὐτῶν ὑπῆρχε ἕτερον ὄρυγμα. Τοὺς ἀφήκα ἀκαθαρίστους.

Τάφος 7. — Κεκλεισμένος ἐπίσης μὲ πλάκα ἄδρῶς εἰργασμένην (ὑψος 0.98 μ. πλάτ. 0.75 μ. πᾶχ. 0.25 μ.) κεκλεισμένην γύρω μὲ ἀμμοκονίαν καὶ ἐνιαχοῦ μὲ μικροὺς λίθους, διὰ τὴν φράσσηται τελείως τὸ στόμιον. Ὁ τάφος μέσα ἐντελῶς ἄθικτος. Φαίνεται ἐκτάδην ὁ σκελετός. Ἡ κεφαλή πρὸς τὸ βάθος. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ὑπῆρχε σιδηρὰ σπλεγγίς λιαν ὠξειδωμένη. Φαίνεται ὅτι τὴν ἐκράτει, διότι ἐπὶ τῆς λαβῆς αὐτῆς σώζονται εἰσέτι μικρὰ ὀστᾶ ἐκ τῶν φαλάγγων τῆς χειρός. Πλησίον τῶν ὀστέων τῆς κεφαλῆς ἐντὸς τῶν χωμάτων εὐρέθη μικροτάτη χρυσὴ δανάκη (διαμ. 0.006 μ.) μὲ τὰ σήματα ἐπίσης τοῦ αἰγυπτιακοῦ νομίσματος (ἰδὲ ἄνωτ. σελ. 46). Ὅλα τὰ περιστατικά, αἱ σιαγόνες ἀκόμη, μαρτυροῦν ὅτι ὁ νεκρὸς ἦτο νέος.

ΤΑΦΟΙ ΑΡΙΣΤΕΡΑ (ΠΡΟΣ Β.) ΤΟΥ ΔΙΑΔΡΟΜΟΥ

Τάφος 1. — Ἦτο τελείως ἀνοικτὸς μὲ ἀρκετὰ χώματα εἰς τὸ βάθος. Εὐρημα οὐδέν, ἐκτὸς τοῦ ἀκροτάτου μέρους σιδ. σπλεγγίδος.

Τάφος 2. — Στόμιον κλεισμένον μέχρι τοῦ ἡμίσεος περίπου μὲ κοινὸς ἀργούς λίθους. Περιεῖχεν ἀρκετὰ συμπεπιεσμένα χώματα. Ὅστᾶ σποραδικά, εὐρημα οὐδὲν ἐκτὸς θραυσμάτων σπλεγγίδος.

Τάφος 3. — Ὁ μόνος σκεπασμένος μὲ πλάκα τρεῖς, ἰσομεγέθεις περίπου. Τὸ στόμιον ἦτο ἀνοικτόν. Ἐντὸς χώματα ἀρκετὰ συμπεπιεσμένα μετὰ τοῦ σκελετοῦ. Ἡ κεφαλή τῆς νεκρᾶς (διότι περὶ γυναικὸς ἐπρόκειτο) πρὸς τὸ στόμιον τοῦ τάφου.

Εὐρήματα: Ἀριστερὰ τῆς νεκρᾶς, εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ τάφου, 1 χαλκοῦν κυκλικὸν δισκίον (κάτοπτρον;) μὲ ἐλαφρῶς ἀνυψούμενον λεπτὸν πλαίσιον (διάμ. 0.08 μ.). Παρὰ τὸν λαϊμόν ψηφοὶ περιδεραιῶν ἐκ πηλοῦ μὲ ἐπιχρυσωμένην διὰ χρώματος τὴν μίαν πλευρὰν ἦτοι: 2 κυκλικαὶ (ὡσὰν φλωριά) μὲ ἐκτυπον κατενώπιον ἐπὶ τῆς ἐπιχρυσῶσιν πλευρᾶς τὴν κεφαλὴν Ἀθηνᾶς, 2 τοξωταί, λυροειδεῖς καὶ πολλαὶ μικραὶ λογχοειδεῖς, κοσμηματικά. Ἐπίσης εὐρέθη μικρὰ ἀργυρὰ δανάκη μὲ ἐκτυπον χελώνην.

Τάφος 4. — Στόμιον κλεισμένον ἕως ἄνω μὲ ἀργούς λίθους. Εἰς τὸν πυθμένα τοῦ τάφου χώματα συμπαγῆ εἰς ἀρκετὸν ὕψος. Τὰ ὀστᾶ καὶ ἡ θέσις τοῦ νεκροῦ διακρίνονται δυσκόλως. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ κεφαλή ἦτο πλησίον τοῦ στομίου. Ἐκεῖ πλησίον εὐρέθη δακρυδόχη ἀρκετὰ μεγάλη, ὕψος 0.18 μ., μὲ ἐρυθρὰς καὶ λευκὰς ταινίας εἰς τὴν κοιλίαν, τὸν ὄμον καὶ τὸν λαϊμόν. Ἐπίσης εὐρέθησαν θραύσματα σπλεγγίδος.

Τάφος 5. — Στόμιον κλεισμένον ὀλόκληρον μὲ ἀργούς λίθους. Ἐντὸς τοῦ τάφου πολλὰ χώματα. Ὅστᾶ σποραδικά. Εὐρήματα: μικρὰ δακρυδόχη, ὕψος 0.12 μ., καὶ χαλκοῦν τετραγώνον ἔλασμα πολὺ λεπτόν, μήκος ἐκάστης πλευρᾶς 0.065 μ.

Τάφος 6. — Κάτωθεν τοῦ ὄρυγματος δι' οὗ εἰσῆλθομεν ἐντὸς τοῦ κοιμητηρίου. Πλήρης συμπαγῶν χωμάτων μέχρι τῆς ὄροφῆς. Εὐρημα οὐδέν.

Τάφος 7. — Στόμιον κλεισμένον κατὰ τὸ ἡμισυ τοῦ ὕψους του μὲ κοινὸς ἀργούς λίθους. Ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ φράγματος τοῦ στομίου μέχρι τοῦ πυθμένος τοῦ τάφου χώματα συμπαγῆ. Εὐρημα οὐδέν.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς τῶν τάφων, μερικοὶ ἐξ αὐτῶν (οἱ 2, 3, 4 καὶ 7 δεξιὰ) ἦσαν κλεισμένοι μὲ μεγάλας ὀρθογωνίους πλάκας, ἐνῶ ἄλλοι (οἱ 2, 4, 5 καὶ 7 ἀριστερὰ) ἐφράσσοντο ὀλόκληροι ἢ κατὰ τὸ ἡμισυ μὲ ἀργούς λίθους. Ἐπίσης τρεῖς ἐξ ὅλων τῶν τάφων (οἱ 1, 2 καὶ 3 δεξιὰ) ἦσαν ἔσωθεν ἐπικεχρισμένοι μὲ ἀσβεστοκονίαμα.

Ἐκ τῶν 14 τάφων τοῦ ὑπογείου κοιμητηρίου μόνον οἱ 4 καὶ 7 δεξιὰ καὶ ὁ 3, ἴσως δὲ καὶ οἱ πενιχροὶ 4 καὶ 5 ἀριστερὰ, ἦσαν πραγματικῶς ἄθικτοι. Ἐπίσης ἄθικτοι φαίνεται ὅτι ἦσαν καὶ οἱ 2 καὶ 3 δεξιὰ, ἐρευνηθέντες πρὸ ἔμοῦ. Οἱ λοιποὶ φαίνονται κατὰ καιροὺς ἀνοικμένοι καὶ σεσυλημένοι.

Δὲν δύναμαι νὰ εἴπω ἐκ τῆς γενικῆς ἐρεύνης τῶν τάφων ὅτι εἶχε γίνει καὶ δευτέρα ταφὴ ἐντὸς ἐνὸς οἰουδήποτε ἐξ αὐτῶν. Τοῦλάχιστον δὲν ἐφαίνοντο ἀνάλογα ἴχνη.

Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῶν νεκρῶν πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ἐθάπτοντο ὅλοι μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν., οὕτως ὥστε εἰς μὲν τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ διαδρόμου οἱ νεκροὶ ἦσαν θεταμμένοι μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ βάθος, εἰς δὲ τὴν βορείαν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ στόμιον.

Τόσον ἐκ τῶν κτερισμάτων, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ γενικοῦ συστήματος τοῦ κοιμητηρίου καθίσταται φανερόν ὅτι τοῦτο ἔχει κατασκευασθῆ καὶ

χρησιμοποιηθῆ κατά τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἢ ἴσως καὶ ὀλίγον προγενέστερον. Ἡ δὲ παρουσία μυκηναϊκῶν ἀντικειμένων ἐντὸς τῶν χωμάτων τῶν ἐκ τῶν ὀρυγμάτων καταπεσόντων καὶ οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν ἔχόντων πρὸς τὸ κοιμητήριον δύναται πάντως νὰ ἐξηγηθῆ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὀλόκληρος ἡ περίξ περιοχή καταλαμβάνεται ἀπὸ μυκηναϊκὴν νεκρόπολιν. Ἦδη πρὸ ἐτῶν, κατὰ τὸ 1919, ἔχουν ἀνερευνηθῆ ὑπὸ τοῦ κ. Ξανθοῦδιδου ἀρκετοὶ λαξευτοὶ μυκηναϊκοὶ τάφοι ἐπὶ τῆς κατασκευαζομένης τότε ὁδοῦ ἀνατολικῶς τοῦ θεάτρου Σαββάκη, δηλ. ὀλίγα βήματα μακρὰν τοῦ περιγραφομένου κοιμητηρίου (πρβλ. Ἀρχ. Δελτίον, τόμ. 6, 1920 - 1 σελ. 164), τὸν παρελθόντα Ἰούλιον εὐρέθη ἐκεῖ που πλησίον ἕτερος εἰς κτιζομένην οἰκοδομήν, καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας ἀκριβῶς καθ' ἃς ἀνέσκαπτον τὸ κοιμητήριον ἀνευρέθησαν δύο ἀκόμη, περιέχοντες συνήθη μυκηναϊκὰ κτερίσματα, ἐντὸς τῆς ἀνεγειρομένης οἰκοδομῆς τοῦ Θ. Μιγιάκη, παρὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἀνατολικῶς τοῦ θεάτρου Σαββάκη ὁδόν.

Παρόμοιον πρὸς τὸ ἡμέτερον κοιμητήριον ἀνεσκάφη ἄλλοτε, κατὰ τὸ 1900 περίπου, ὑπὸ τοῦ κ. Ξανθοῦδιδου ὄπισθεν τῶν Δικαστηρίων, τὰ εὐρήματά του δέ, ἅτινα σώζονται εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων, εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογα, ἀπαράλ-

λακτα μερικὰ πρὸς τὰ ἡμέτερα (δακρυδόχαι θραύσματα σπλεγγίδων καὶ πηλίνων κορῶν κτλ.).

Ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ τύπου εἶναι καὶ τὸ νῦν ἔτι σωζόμενον ὑπόγειον λαξευτὸν κοιμητήριον ἐντὸς τοῦ κτήματος Μαζαλῆ (πρώην Καπετανάκη) ἐπὶ τοῦ ὄπισθεν τῶν Δικαστηρίων λόφου, μὲ 13 αὐτὸ τάφους, 12 ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν καὶ 1 ἐπὶ τῆς στενῆς τοῦ βάρους. (Τὸ δημοσιεύει δι' ὀλίγων ὁ L. Mariani Antichità Cretesi σελ. 55). Λέγεται ὅτι ἐντὸς τῶν τάφων τοῦ κοιμητηρίου τούτου εὐρέθησαν ὁμοῦ μυκηναϊκὰ κτερίσματα μετὰ ρωμαϊκῶν. Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ εὐρεσις τῶν μυκηναϊκῶν τούτων ἀντικειμένων — ὑπὸ ὄρους μάλιστα ὅχι ἐπαρκῶς γνωστούς — δὲν εἶναι ἱκανὴ μόνη νὰ ἀποδείξῃ ὅτι καὶ τὸ κοιμητήριον ἀνάγεται εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους.

Ἐν Ἡρακλείῳ τῇ 20 Νοεμβρίου 1927.

Ὁ ἐπιμελητὴς Γ' Ἀρχ. περιφερείας

Σ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗΣ

(Τὸ ἐπισυναπτόμενον σχεδιάγραμμα εἶναι ἀντίγραφον ἐν τισιν ἐπιδιωρθωμένον τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Θρ. Ρίζου ἐκπονηθέντος τὸ ὁποῖον δυστυχῶς μοι ἐστάλη πολὺ ἀργὰ καὶ δὲν ἦτο καθ' ὅλα ἀκριβές).

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Κατὰ τὸ 1928 συνελήθησαν εἰς τὰ κάτωθι Μουσεῖα
αἱ ἐξῆς ἐπιγραφαί.

Α'. ΕΚ ΦΑΛΑΝΝΗΣ (Μουσεῖον Λαρίσης)¹.

1. — **Τατάρ**, χωρίον ἡμίσειαν ὥραν ἐντεῦθεν τοῦ Τυρνάβου καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ, ἔνθα κεῖνται τὰ ἔρειπια τῆς ἀρχαίας Περραιδικῆς πόλεως Φαλάννης. Ἐπίκρανον βάσεως ἀγάλματος λευκοῦ μαρμάρου, μήκ. 0,97, πλάτ. 0,75, πᾶχ. 0,30. Ἐπὶ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ πύχους κεῖται ἕμμετρον ἔλεγειον δι' ὠραίων γραμμάτων κανονικῶς ἐγκεχαραγμένων (εἰκ. 1) (ὑψος γραμ. 0,015) ἔχον ὧδε:

τουρκικὸν τοῦτο τέμενος κατεῖχε τὴν θέσιν ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ναοῦ καὶ δὴ τοῦ ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς ἐκ Φαλάννης ἀναφερομένου ναοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς βεβαιοῦται ἐκ τῶν πολυαριθμῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἧτοι βάσεων ἀγαλμάτων, κιόνων μονολίθων, ὧν τινες πρασίνου ἀτρακηνοῦ λίθου, κιονοκράνων, βάσεων κιόνων, λίθων πολλῶν ὀρθογωνίων καὶ τριῶν ἐτέρων ἐπιγραφῶν, ἅς κατωτέρω παρατίθμεν, κειμένων εἰσέτι, πλὴν τῶν ἐνεπιγράφων λίθων, οὗς κατ' Ὀκτώβριον ἐφέτος ἐκομίσασμεν εἰς τὸ μουσεῖον Λαρίσης, ἐν τοῖς ἔρειπίοις τοῦ κατὰ τὸ 1926 κατεδαφισθέντος ὑπὸ τῶν χωρικῶν παλαιοτάτου καὶ ἱστορικοῦ τουρκικοῦ τεμένους.

Ἡ ἕμμετρος αὕτη ἐλεγειακὴ ἐπιγραφή ἐνέχει

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφή Μουσειῶν Λαρίσης.

Τούσδε ὄρκους ἀγίους ὁμόσας πᾶς εἴλετο δῆμος πατρίδος οἰκείας πιστοτάτους φύλακας· οἱ τὸν ἔλευθερόπαιδα πόλει στέφανομ παραδόντες Τριτογενεῖ Κούρηι στήσαν ἄγαλμα τόδε. Ἀφθονήτου τὸ ἔλεγειον.

Ὁ λίθος εὑρέθη ἐν τῇ θέσει «**χαλασμένο τζιαμι**» ἐντὸς τοῦ χωρίου, ἔνθα ἔκειτο περιλάμπρον ἀρχαιοτάτον τουρκικὸν τέμενος, ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Τούρκου κατακτητοῦ τῆς Θεσσαλίας Τουραχάν πασιᾶ ἐπὶ τῶν ἔρειπιων ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ναοῦ, ἔνθα εἶχε τὴν ἔδραν αὐτοῦ ὁ Τουραχάν πασιᾶς (πρβλ. **Ν. Γεωργιάδου**, **Ἡ Θεσσαλία**, Ἀθῆναι 1880, σελ. 254). Ὅτι δὲ τὸ

μεγάλῃν σπουδαιότητι· πρῶτον μὲν δίδει ἡμῖν νύξιν περὶ τίνος σπουδαιοτάτου γεγονότος συμβάντος ἐν Φαλάννῃ ἔνεκα τοῦ ὀπίου ὁ δῆμος Φαλανναίων ὁμόσας ὄρκους **ἀγίους** (= ἱεροῦς) ἐξελέξατο ὡς πιστοτάτους φύλακας τῆς οἰκείας πατρίδος· δεῦτερον δὲ μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ὄρκοι οὗτοι θὰ ἦσαν ἀναγεγραμμένοι εἰς στήλην τινὰ ἐστημένην ἐκεῖ που, οὕτως ὥστε νὰ ἦναι ἐμφανῆς, δι' ὃ καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔλεγείου δείκνυνται: «**τούσδε ὄρκους ἀγίους**». Οἱ δὲ ἐκλεγέντες φύλακες πρὸς τήρησιν τῶν ὄρκων παρέδοσαν τῇ πόλει τῶν Φαλανναίων «**τὸν ἔλευθερόπαιδα στέφανον**», καὶ ἔστησαν εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος ἀγάλμα τῇ **Τριτογενεῖ Κούρηι** = τῇ Τριτογενεῖᾳ Ἀθηνᾶ· καὶ τρίτον διότι δίδεται ἡμῖν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ: «**Ἀφθονήτου τὸ ἔλεγειον**». Πιθανώτερον ὅμως οἱ ὄρκοι νὰ ἀνεγράφοντο ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς.

Καὶ ἤδη ἐξετάσωμεν τί ἔννοεῖ ὁ ποιητὴς

¹ Αἱ ὑπ' ἀριθ. 1-3 ἐπιγραφαί Φαλάννης ὑπεδείχθησαν εἰς τὸν κ. Χ. Καρούζον ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου Τατάρ κ. Χ. Παπαδημητρίου. Ὁ δὲ κ. Καρούζος εὐχαρίστως μοι παρεχώρησε τὴν δημοσίευσιν αὐτῶν, ᾧ ἐκφράζω δημοσίᾳ τὰς εὐχαριστίας μου.

ἐλευθερόπαιδα στέφανον; Ἡ πρώτη ἐρχομένη σκέψις εἶναι ὅτι στέφανος ἐννοεῖται ἐνταῦθα μεταφορικῶς τὸ τεῖχος τῆς πόλεως. Εἶναι γνωστὴ ἡ μεταφορικὴ σημασία τῆς λέξεως **στέφανος** = τεῖχος, περίβολος τειχῶν ἀκροπόλεως ἢ πόλεως. Καὶ νῦν συχνὴ χρῆσις γίνεται τῆς φράσεως: **«περιστέφεται ὁ λόφος ὑπὸ τειχῶν ἑλληνικῶν ἢ προῖστορικῶν»** κλπ., ἤτοι ὑπὸ περιβάλλου τειχῶν. Ἐν τῷ **Ὀμηρικῷ δὲ ἐπιγράμματι 13** φέρεται ὁ στίχος:

«πατὴρὸς μὲν στέφανος παῖδες, τεῖχος δὲ πόλιος».

Ἐλευθερόπαις λοιπὸν **στέφανος** ἐννοητέος **«τεῖχος ἐλευθεροῦν τοὺς παῖδας τῆς πόλεως»** = τοὺς πολίτας, ἀπλῶς δηλαδὴ ἐξασφαλίζον τὴν τῶν πολιτῶν ἐλευθερίαν. Βεβαίως οἱ Φαλανναῖοι δὲν ἔκτισαν ἀπλῶς (ὡς τειχοποιοὶ τινες) τεῖχος νέον, ἀλλ' ἐνίκησαν, ἀπέκρουσαν τινὰ πολέμιον ἢ στάσιν τινὰ μεταξὺ τῶν πολιτῶν καὶ οὕτω κατωχύρωσαν τρόπον τινὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πόλεως, ὡς διὰ τειχῶν, δι' **ἐλευθερόπαιδος στεφάνου**¹.

Οἱ ἐκλεγέντες οὗτοι φύλακες ὑπὸ τοῦ δήμου πρὸς τήρησιν τῶν ὄρκων θὰ ἦσαν ἄνδρες ἐκλεχθέντες ὑπὸ τοῦ δήμου, ὧν τὰ ὀνόματα θὰ ἦσαν ὁμοίως ἐγγὺς ἀναγεγραμμένα.

² Ἄλλο γνωστὸν ἤδη ψήφισμα τῶν Φαλανναίων ἐπὶ στήλης λευκοῦ μαρμάρου ἀναγεγραμμένον, ἐντετειχισμένης ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κωδωνοστασίου τοῦ ἐν Τυρνάθῳ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου βοηθεῖ ἡμᾶς νὰ ἀνεύρωμεν πιθανῶς τὸ ἱστορικὸν γεγονός, ὅπερ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὰς ἀναφερομένας ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς πράξεις. Τὸ ψήφισμα τοῦτο πρῶτος ἐδημοσίευσεν ὁ Δανὸς ἀρχαιολόγος *Ussing* (Inscriptiones Graecae ineditae, Havniae 1847, σελ. 29 - 31, ἀρ. 18) ἀτελέστατα. Τελειότερον δὲ ἐξέδωκεν αὐτὸ ὁ Γάλλος *Heuzey* (Le Mont Olympre et l'Acarnanie σελ. 485, ἀριθ. 48) καὶ ἔτι τελειότερον ὁ *Kern* (Inscrip. Graecae, IX,² N° 1230) καὶ πρὸ τοῦ *Kern* ὁ *Lolling* (Athen. Mitteil. VII, 1882, 346)².

Διὰ τοῦ ψηφίσματος τούτου γίνεται φανερόν ὅτι συνέβη ποτὲ στάσις τῶν πολιτῶν ἐν Φαλαγγῇ ἐσωτερικῇ (στίχ. 1 - 2: **«καὶ τὴν ἐ[ν]-σ[τᾶ]//σ[αν] δ[ιαφ]ορὰν καὶ ταραχὴν ἐν τοῖ[ς]// [π]ολίταις διαλύσαι»**). Φαίνεται δὲ ὅτι

ἡ στάσις αὕτη προῆλθεν καὶ ἄλλως, μάλιστα δὲ ἔνεκα χρεῶν τῶν πολιτῶν (στίχος 5 καὶ ἐξῆς μέχρι 10: **«ἐπὶ δὲ τὸ καθ' [ἐκ]αστον τῶ[ν] σ[υμβολαίων] κα/[ε]λ[θ] . . . εἰς π[έ]ρας ἀγαγεῖν / [κ]ατὰ [μηθὲν τῆς μ]ὲν ἐκάστου τῶν / [δ]φειλό[ντων] χρείας] καταλειφθεῖς»** κτλ.). Τὴν στάσιν δὲ καὶ ταραχὴν ταύτην τῶν πολιτῶν διέλυσε, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν στίχων 18 - 19 Γλαῦκος ὁ Ἀπολλωνίου, [Γυρτ;]ώνιος, ὡς συμπληροῦμεν τὸ ἐθνικόν, διότι ἡ Γυρτῶν πλησιέστατα ἔκειτο τῆς Φαλαγγῆς. Ἐπεμβάς, φαίνεται, ὁ Γλαῦκος Ἀπολλωνίου μεταξὺ τῶν πολιτῶν, ὡς ἄλλος Σόλων μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων¹, ὡς ἐκ τῆς ἐπιρροῆς, ἣν εἶχε πρὸς αὐτοὺς καὶ τῆς ὑπολήψεως, ἣν ἔχαιρε παρ' αὐτοῖς, **«ἀξί[ω]ς τοῦ τ[η]νικ[αὐ]τ[α] ὑπερδίκου πᾶσαν προ/θυμίαν [ἐνδείξας] διέλυσε πάντας / ἀνεγκλήτως [καὶ σ]τάσιν ἀνελὼν εἰς / ὁμόνοια[ν] κα[τ]ή[γα]γεν»**.

Ἡ κατάπαυσις τῆς στάσεως ταύτης τῶν πολιτῶν Φαλανναίων πιστεύομεν, ὅτι ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ γίνωσιν αἱ ὑπὸ τοῦ ἐλεγείου ἡμῶν ὑπονοούμεναι πράξεις.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἐλεγείου δύναται νὰ συμβῶν, νομίζομεν, κατὰ τι ὁ γραφικὸς χαρακτὴρ αὐτοῦ. Τὸ μέγεθος τῶν γραμμάτων δὲν ὑπερβαίνει τὰ 0,013³ εἶναι δὲ συμμετρικά, ἀβαθῆ καὶ κανονικώτατα ἐγκεχαραγμένα ἐπὶ τοῦ λίθου. Τὰ γράμματα εἶναι: Α, Γ, Σ, Ο, Θ, Μ, μετὰ μικρῶν σχεδὸν ἀφανῶν ἀκρομόνων ἐν τοῖς ἄκροις. Τὸ Φ ὁμοῦς ἐξέχει πῶς τῶν λοιπῶν γραμμάτων ἐν ταῖς λέξεσι **στέφανο** καὶ **Ἀφθονήτου**. Τὰ Α, Δ, Λ κατὰ τὴν κορυφὴν ἔχουσι μικρὰν κάθετον γραμμὴν προεκβεβλημένην, σχεδὸν ἀφανῆ.

Τὸν αὐτὸν ἐπιγραφικὸν χαρακτὴρα ἔχει καὶ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν ψήφισμα τῶν Φαλανναίων, ὡς ἐδημοσιεύθη ἐν IG, IX², 1230 καὶ ἐκεῖ, ὡς ἐνταῦθα, τὸ **π** εἶναι ἀνισοσκελὲς **π**, τὸ **σῖγμα** μὲ ἀνοικτὰ τὰ σκέλη **Σ** κλπ. καὶ ἐνιαχοῦ τὰ **Θ**, **Ο** καὶ **Ω** εἶναι μικρότερα τῶν λοιπῶν γραμμάτων. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν καὶ τὸ ἡμέτερον ἐλεγείον εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος· καὶ τὰ ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα ἐπὶ τῶν ἐγχρῶμων στηλῶν τῆς Δημητριάδος ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου, ἀναγόμενα εἰς τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος, ὧν μάλιστα ἐν εἶναι χρονολογημένον τῷ 217 π. Χ. τῆς ὑπ' ἀριθ. 10 στήλης τοῦ Ἀντιγένους Σωτίμου, ἔχουσι τὸ αὐτὸ περίπου σχῆμα γραμμάτων.

⁴ Ὡς πρὸς δὲ τὸν ποιητὴν τοῦ ἐλεγείου **Ἀφθονήτου** παρατηροῦμεν ὅτι οὗτος τὸ πρῶτον ἴδῃ

¹ Χάριτας ὀφείλω τῷ κ. Ν. Παπαδάκι, καθηγητῇ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης διὰ τὰς δοθείσας μοι πολυτίμους συμβουλὰς ἐπὶ τῆς ἐλεγειακῆς ἐπιγραφῆς.

² Τοῦτο εἶδομεν καὶ ἡμεῖς τῷ 1897 ὡς ἐφεδρος στρατιώτης. Πρέπει ὁμοῦς ν' ἀποτιχισθῇ ἐκ τοῦ κωδωνοστασίου, ἵνα μὴ καταστραφῇ τελείως ὑπὸ τῶν βροχῶν.

³ Ἀριστοτέλ. Πολιτεία, V, 20 καὶ ἐξῆς.

γίνεται γνωστός. Εἶναι δὲ καὶ τὸ ἔλεγειον τὸ τέταρτον τῶν Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν ὑπογεγραμμένων ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ. Φαίνεται δὲ Θεσσαλὸς τὴν πατρίδα ὁ ποιητής, διότι τὸ ὄνομα Ἀφθόνητος συχνάκις ἀναφέρεται ἐν ταῖς θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς ὡς Ἀφθόνητος, Ἀτθό-

ἐπύκρνον εἶναι ὀλίγον ἀποκεκρουμένον κατὰ τὴν ἀριστερὰν γωνίαν (εἰκ. 2).

Τὸ Κοινὸν Θεσσαλῶν Κόιντον Ἀκ[οῦ]τιον Φλάκκον, Ἀνθύπατον, τὸν ἑατοῦ πάτρω-να καὶ εὐεργέτην.

Εἰκ. 2. Ἐπιγραφή Μουσείου Λαρίσης.

νειτος (διαλεκτικῶς)¹, καὶ Ἀφθόνειτος, Ἀφθονεῖτα, Ἀφθονεῖται καὶ Ἀτθονεῖται (IG, IX², 15, 107, 143, 146, 154, 206, 398, 405, 406, 472, 517, 520, 553, 577, 581, 1249 καὶ 1281). Οἱ δὲ μέχρι τοῦδε γνωστοὶ ποιηταὶ ἔλεγειων εἶναι Ἡρακλείδης Τραλλιανὸς (IG,

Στίχ. 2. ΕΑΤΟΥ = ἑα(ν)τοῦ. Οὕτως ἐν τῷ λίθῳ φέρεται. Ἐπίσης ἐπὶ ἐπικράνου βάσεως ἀνδριάντος ἐκ Δημητριάδος, ἀποκειμένου ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου φέρεται ΕΑΤΩΝ, ΕΑΤΟΥΣ ἀντὶ ἑα(ν)τῶν, ἑα(ν)τούς. Οὕτω: «*Δημητρεῖς Γάϊον Καί[λιον] Γαῖου υἱὸν Ροῦφον πρε-*

Εἰκ. 3. Ἐπιγραφή Μουσείου Λαρίσης.

IX² 637), Ἀρτεμίδωρος (639) καὶ Εὐπορος Ζωπύρου (614).

2. — *Αὐτόθι*. Ἐπικράνον βάσεως τετράγωνον λευκοῦ λίθου λήγον κάτωθι εἰς πλαίσιον (μήκ. 0,90, πλάτ. 0,93, πάχ. 0,20, ὕψ. γρ. 0,03). Κατὰ μῆκος τῆς πλαγίας πλευρᾶς ἐπιγραφή: Τὸ

σβευ/τὴν κλπ. . . . τὸν ΕΑΤΩΝ εὐεργέτην ἀρετῆς ἐνεκεν τῆς εἰς ΕΑΤΟΥΣ».

3. — *Αὐτόθι*. Ἐπικράνον βάσεως μικρᾶς λευκοῦ λίθου τετράγωνον, λήγον κάτωθι εἰς πλαίσιον (μήκους 0,65, πλάτους 0,61, πάχους. 0,10, ὕψ. γρ. 0,06). Ἐπὶ τῆς στενῆς πλευρᾶς ἐπιγραφή (εἰκ. 3):

Μᾶρ(κος) Αὐρ(ήλιος) Ἀλέξανδρος
ὁ ἱερεύς.

¹ Ὁ Heuzey (Mission dans la Macédoine, appendice 419, πίναξ XXV, Paris, 1876) ἐπλανήθη ἐν τῇ ἐπιγραφῇ: ΘΕΟΙΣ ΜΕΓΑΛΟΙΣ ΔΑΝΑΑ ΤΘΝΕΙΤΕΙΑ ὑπολαβὼν τὴν λέξιν ὡς Ἰθωνεῖται.

4. — **Αὐτόθι.** Στήλη ἀποκεκρουμένη ἄνω καὶ κάτω λευκοῦ λίθου (ῦψ. 0,90 × πλάτ. 0,40 × πάχ. 0,14, ῦψ. γρ. 0,02):

ΚΙΟΥΝΘΕΡΣΑΝΔΡΕΙΟΣ
ΔΙΑΦΕΡΑΙΑΟΝΕΘΕΙ

... κίουν Θερσάνδρειος
[Ἀρτέμιδι Ἐνοδία Φεραία ὀνόθει
κε.

Ἐνοδία πρβλ. IG, IX², 421, 576, 575, 358, 1286, 577, 578.

Β'. ΓΟΝΝΩΝ (Μουσεῖον Λαρίσης).

Ἐν τῷ χωρίῳ Δερελί τοῦ πρόην δήμου Γόννων ἀνευρέθησαν τῷ 1927 τέσσαρες ἐνεπίγραφοι στήλαι ἐπιτύμβιοι, αἵτινες ἐκομίσθησαν ἐφέτος εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης. Τούτων ἡ μία ἔχει ἐντελῶς ἐξίτηλον ἐπιγραφὴν μὴ δυναμένην ἄναγνωσθῆναι αἱ δὲ λοιπαὶ τρεῖς ἔχουσιν ὡς:

5. — Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη ἄνω λοξῶς πρὸς τὰ δεξιὰ (ῦψ. 0,60, πλάτ. 0,40, πάχ. 0,14, ῦψ. γραμ. 0,02). Ἐν τῷ μέσῳ κείται Ἐρμῆς ἐγχάρακτος· ἐκατέρωθεν δὲ αὐτοῦ ἐπιγραφή:

ΕΡΜΗΙ — (Ἐρμῆς) — ΧΘΟΝΙΩΙ
Ἐρμηῖ — — Χθονίωι.

6. — Στήλη ἐπιτύμβιος ἐγχωρίου σχιστολίθου μετ' ἑλαφρῶς προέχοντος γείσου ἄνω, τεθραυσμένη δὲ λοξῶς πρὸς τὰριστερὰ κάτω (ῦψος 0,85 × πλάτ. 0,25 — 0,27 × πάχ. 0,07).

Ν[ ]ΚΟΚΡΑΙ Ν[ι]κοκρ[άτης]

7. — Στήλη μετ' ἀνθεμίου, κυανοφαίου μαρμάρου, ἀποκεκρουμένη κατὰ τὸ ἀνθέμιον ἀριστερὰ καὶ κάτω λοξῶς πρὸς ἀριστερὰ:

ΠΑΙΝΕΤΟΣ [Ἐ]παίνετος
ΑΝΤΙΓΕΝΟΥ[ ] Ἀντιγένου[ς]

Γ'. ΦΕΡΩΝ (Μουσεῖον Ἀλμυροῦ).

8. — Στήλη λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἄνω (ῦψ. 0,28, σφζόμ. πλάτ. 0,35, πάχ. 0,07, γραμ. ῦψ. 0,022). Σφάζεται τὸ κάτω μέρος ψηφίσματος προξενικοῦ.

— — — — — ΚΑΙΑΣΦΑ — — —
· ΝΚΑΙΑΥΤΩΙΚΑΙΧΡΗ — —
· ΙΝΚΑΙΠΟΛΕΜΟΥΚΑΙ — —
ΡΗΝΗΣΤΑΓΕΥΟΝΤΩΝ
5 · ΥΒΕΙΑΜΕΝΩΝΟΣ
· ΙΛΙΠΠΟΥΑΝΑΞΑΝΔΡ — —
· ΑΤΡΟΚΛΕΑΙΣΧΙΝΟ —
· ΥΘΟΙΟΥΡΙΝΔΑΡΟΥ

καὶ ἀσφά[λει-
[α]ν καὶ αὐτῶι καὶ χρή[μα-]
[σ]ιν καὶ πολέμου καὶ [εἰ-
ρήνης. Ταγεόντων

5 [Κ;]υβεία Μένωνος,
[Φ]ιλίππου Ἀναξάνδρου,
[Π]ατροκλέα Αἰσχίνο[υ],
[Π]υθοίου Πινδάρου.

9. — Στήλη μετ' αἰτώματος καὶ γείσου, λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν ἀριστερὰν γωνίαν τοῦ αἰτώματος (ῦψος 0,52 × πλάτ. 0,42 × πάχ. 0,95, ῦψ. γρ. 0,02): ὑπὸ τὸ γείσον:

ΘΜΗΝΙΣ [Ἄ;]θμηνίς
ΣΩΤΗΡΙΔΟΥ Σωτηρίδου.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1^{ου} στίχου ἔν γράμμα λείπει ἐξ ἀποκρούσεως. Ὄνομα -θμηνίς ἢ [Ἄ;]θμηνίς δὲν εἶναι γνωστὸν ἐκ θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν.

Δ'. ΕΥΥΔΡΙΟΥ (Μουσεῖον Ἀλμυροῦ).

Δρίσκοι, 3 ὥρας πρὸς βορρᾶν τῶν Φαρσάλων, ἐπὶ τῶν προπόδων βουνοῦ, ἔνθα ἐρείπια ἀρχαίας πόλεως ἑλληνικῆς καὶ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τοῦ νεολιθικοῦ καὶ χαλκοῦ αἰῶνος (πρβλ. *Δελτίον* Φιλαρχ. Ἐταιρ. «Ὁθρυος» τεύχ. Ζ', 1911, σελ. 46-49 καὶ σελ. 50-52 μετ' εἰκόνας ἀναγλύφου ἐνεπιγράφου καὶ ἐπιγρ. σελ. 55, ἀριθ. 2, 3 καὶ 4, ἔνθα τὸ πρῶτον περιγράφονται τὰ μνημεῖα ἐν γένει ταῦτα ἐν Δρίσκοι).

10. — Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἀποκεκρουμένη ἄνω. Φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀνάγλυφον ἐν προτομῇ γυναικός, ὅπερ λείπει ἤδη ἐξ ἀποκρούσεως. Ἐντὸς δὲ τοῦ ἐγκοίλου τετραγώνου ἐσώθη ἡ ἐπιγραφή (ῦψ. 1,10 × πλάτ. 0,45 × πάχ. 0,12, ῦψ. 0,03):

ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΣ
ΙΔΙΑΝΣΥΝΒΙΟΝΜΝΕΙ
ΑΧΧΑΡΙΝ

Ἀρτεμίδωρος
ἰδῖαν σύνβιον μνεί-
ας χάριν

Ε'. ΛΑΖΑΡΜΠΟΥΓΑΣ (Μουσεῖον Ἀλμυροῦ).

Ἐκ Λαζαρμπούγας, τῆς πεδιάδος τῶν Φαρσάλων, δεξιὰ τοῦ Ἐνιπέως, ἐνθα εἶναι καὶ στάσις σιδηροδρομικὴ εἶναι γνωσταὶ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ (πρβλ. *Δελτίον* Φιλαρχ. Ἑταιρ. «Ὁθρυος», τεύχ. Ζ', 1911, σελ. 39-40, ἀρ. 2. IG, IX² 404).

11. — Πλάξ μεγάλη λευκοῦ μαρμάρου, ἀποκεκρουμένη ἄνω λοξῶς κατὰ τὴν ἀριστερὰν γωνίαν καὶ δεξιὰ κάτω ἢ διασωθεῖσα πλευρὰ τοῦ πάχους εἶναι κανονικὴ (ῦψ. 0,50 × πλάτ. 0,65 × πάχος 0,21, ὕψος γραμ. ποικίλλον: τὸ πρῶτον ἄνω γράμμα ὕψος 0,19, τὸ δεύτερον 0,13, τὸ τρίτον 0,11, τὸ τέταρτον 0,09. Στίχος 2^{ος} κάτω τὸ πρῶτον γράμμα ὕψος 0,13, τὸ δεύτερον ὕψ. 0,10, τὸ τρίτον ὕψ. 0,11 καὶ τὸ τέταρτον ὕψ. 0,11):

Λατινικὴ ἐπιγραφή ἧς σώζονται ἕκ δύο στίχων αἱ λέξεις

Aes S
Aes

Πρὸ τοῦ Α τοῦ δευτέρου στίχου σύμπλεγμα ἀποτελούμενον ἕκ μεγάλου Α ἔχοντος γραμμὴν φερομένην ἕκ τῶν κάτω πλαγίως ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς δεξιᾶς κεραίας τούτου.

Φ'. ΞΥΝΙΑΣ (Μουσεῖον Ἀλμυροῦ).

12. — Κορομηλιά χωρίον κείμενον παρὰ τὰς ὄχθας τῆς λίμνης Ξυνιάδος, τῆς ἐπαρχίας Δομοκοῦ καὶ παρὰ τὰ ἑρείπια τῆς ἀρχαίας Φθιωτικῆς πόλεως **Ξυνίας**.

Ἐπίκρανον παραστάδος λίθου πωρώδους σκληροῦ ὑποκιτρίνου ἀπλοῦ. Εὐρέθη ἐν ἑρείπιοις ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ναοῦ μετ' ἀνασκαφῆν ἰδιωτικὴν πρὸς εὔρεσιν εἰκόνης ὑπὸ τινος ἰδιώτου. Εἶναι λίθος ὀρθογώνιος ἀποκεκρουμένος ὀλίγον ὀπισθεν καὶ εἶναι λοξότμητος κάτωθι κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν τοῦ μήκους καὶ τὴν στενὴν τοῦ πάχους καὶ φέρει ἐπιγραφὰς ἀπελευθερωτικὰς ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν προσόψεων τούτων (μήκος 0,68 × ὕψος 0,30 × πάχ. 0,28, γραμ. ὕψος 0,02 - 0,035). Γραφὴ τῶν τελευταίων Ρωμαϊκῶν χρόνων ἀκανόνιστος καὶ ἀνώμαλος, βεβιασμένη δέ.

Ἦψις Α' 0,68.

↑ Ο ΗΑΑΠΕΛΕΥΘΕΡ . . . ΕΥ .
0,10 ↓ ΑΠΟΖΩΣΙΜΟΥΕΔΩΚΕΤΟΓΙΝΟΜΕΝΟΝ
↓ ΑΥΤΟΙΣΤΟΙΕΠΕΙΕΙΑΡΙΣΤΩΝΙΚΑΡΧΟΥΣΤΑ
↑ ΙΣΑΝΣΤΗΛΗΝΕΤΟΥΣΕΚΤΟΥΚΑΙΔΕΚΑΤΟΥ
0,20 ↓ ΤΟΥΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣΝΕΡΒΑΤΡΑΙΑΝΟΥ
↓ ΚΑΙΣΑΡΟΣΣΕΒΑΣΤΟΥΣΤΡΑΤΗΓΟΥΑΛΕΞΑΝ
ΔΡΟΥΜΗΝΟΣΕΡΜΑΙΟΥΤΕΣ
↓ ΓΑΡΕΣΚΑΙΔΕΚΑΤΗ

Ἦψις Β'.

↑ ΣΤΗΙΩΘΗΟΥΥ
0,10 × 0,20 ↓ ΠΟΛΙΣΞΥΝ
ΤΟΜΑΧΟΥΕ
ΕΝΑΤΟΥΣΕΓ
ΓΛΑΥΚΟΥΤ
ΗΛΕΥΘΕΡΩΣ
↓ ΛΥΤΡΑ

Ἦψις Α'.

--- ο --- ἠα ἀπελευθερωθεῖς --- ευ --- ἀπὸ Ζωσίμου ἔδωκε τὸ γινόμενον αὐτοῖς τοῖς ἐπειεῖ Ἀριστῶ Νικάρχου στα(τήραςιε') . . . στήλην. Ἔτους ἕκτου καὶ δεκάτου αὐτοκράτορος Νέρβα Τραϊανοῦ Καίσαρος Σεβαστοῦ, στρατηγοῦ Ἀλεξάνδρου, μηνὸς Ἑρμαίου τέσσαρες καὶ δεκάτη.

Ἦψις Β'.

στη π(ῆ) ω)θηου υ[- --- Ἀρισ-]
Πόλις Ξυν[νιαίων - - - - -]
τομάχου ἐ - - - - -
ἐνάτου σεγ(ῆ) σεπ)- - - - -
Γλαύκου τ[οῦ - - - - - ἄ-]
πελευθερω[θεῖς; - - - - -]
λύτρα.

Ἐν τῇ προκειμένῃ ἐπιγραφῇ ἀναγράφονται πράξεις ἀπελευθερωτικαί.

Ἡ ἐπιγραφή ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Νέρβα Τραϊανοῦ (131/32 μ. Χ.)¹ ἐπὶ στρατηγοῦ Θεσσαλῶν **Ἀλεξάνδρου**, οὗ τὸ ὄνομα δὲν εὐρίσκομεν εἰς τὸν Κατάλογον τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν παρὰ Kroog (*De foederis Thessalorum praetoribus, Halis Saxoium* 1908, p. 59-61). Μόνον δὲ ἐν νομίσματι τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν ἀπαντᾷ ὄνομα στρατηγοῦ **Ἀλεξάν[δρου]** (Percy Gardner, *Catal. of Greek Coins, Thessaly*, 54, 55. — Kroog, ἐνθ' ἀνωτέρω. 63).

Ἐπίσης ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀπαντᾷ ὁ μὴν **Ἑρμαῖος**. Ὁ μὴν οὗτος ἀπαντᾷ εἰς πλεῖστα Θεσσαλικά μνηολόγια ἄλλ' ἐνταῦθα ἀνήκει εἰς τὸ μνηολόγιον τῆς Μελιτείας (ἢ Μελιταίας), ὅπερ

¹ Πρβλ. IG, IX² 546, «--- τοῦ πρωστάτου ταγοῦ [ἀναγραφῆ τῶν] δόντων αὐτῶ τούς εἰ [στατήρας κατὰ τὸν γραφέντα νόμον αὐτοκράτορος Νέρβα Τραϊανοῦ].»

πρῶτοι ἐδημοσιεύσαμεν ἕξ ἐπιγραφῆς ἀπελευθερωτικῆς, ἀποκειμένης ἐν τῷ Μουσεῖῳ Ἀλμυροῦ (*Δελτίον Φιλαρχ. Ἑταιρίας «᾽Οθρουο»* τεύχος Γ', 1900, σελ. 17 καὶ ἕξ. — IG, IX², 206) καὶ ἕξ ἄλλης ἐπιγραφῆς δημοσιευθείσης ὑπὸ τῶν κ. κ. Jardé καὶ Laurent (Bulletin de Corresp. Hell. XXVI, 1904, 345, ἀριθ. 53 pl. VI).

Ἐν δὲ τῇ Β' ὄψει τῆς ἐπιγραφῆς, ἀπελευθερωτικῆς ἐπίσης, δυστυχῶς λείπει τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ μέρος πάντως μικρὸν τμήμα. Ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ ἔχομεν τὸ ὄνομα τῆς πόλεως: ΠΟΛΙΣ ΞΥΝ[ΙΑΙΩΝ], ἕξ οὗ βεβαιούται πλέον ἢ θέσις τῆς Φθιωτικῆς πόλεως *Ξυνίας*. Κατὰ τὸν Λίβιον (XXXIII, 3, 8) ἡ πόλις αὕτη, καλουμένη καὶ *Ξυνία* ἔκειτο ἐπικαίρως εἰς τὰ μεθόρια μεταξὺ Θεσσαλῶν καὶ Αἰνιάνων. Κατὰ δὲ τοὺς Μακεδονικοὺς καὶ Ρωμαίκοις πολέμοις ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Ε' αἱ Ξυνία ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Λίβιον (XXXII, 13 καὶ ἕξ.) «Χυνίαί simile metu a cultoribus desertae sunt». — «Χυνίαε desertae diripiuntur». Τῷ 193 ἔτει π. Χ. αἱ Ξυνία ἐγκαταλειφθεῖσαι ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐληλατήθησαν ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν τὸ δὲ ἐπόμενον ἔτος ἀφίκετο εἰς αὐτὴν ὁ Φλαμίνιος μετὰ τριήμερον ὁδοιπορίαν ἀπὸ τῆς Ἡρακλείας (Λίβ. XXXIII, 3).

Ἐκ τῶν Ξυνιῶν ἄλλαι ἐπιγραφαὶ δὲν εἶναι γνωσταὶ οὔτε νομίσματα (πρβλ. *Stählin*, Das Hellen. Thessal. 1924, σελ. 160, 5 καὶ 166, 7).

Β' στίχ. 7. ΑΥΤΡΑ Περὶ τῆς λέξεως *λύτρα* ἐν ταῖς ἀπολευθερωτικαῖς ἐπιγραφαῖς πρβλ. *Rensch*, De manumissionum titulis apud Thessalos, Halle 1908, σελ. 95-96. Ἐν *Ins. Gr.* IX² 102 ἐπιγραφὴν Κωφῶν (Ἀλμυροῦ) φέρεται: «*μηνὸς Κουραλίου Εὐβίοτος Σαμίχου / [ἀπ]ελευθέρωσε τὰν ἰδίαν [θρε]πιτὰν / Εὐβίοτου λαβὼν παρ' αὐτᾶς λύτρα τὰ ἐκ τοῦ νόμου / στατήρας δεκαπέν*». Πρβλ. προσέτι ἐπιγραφὴν Ἀζώρου (IG, IX² 1296): «*δοῦσαν τὰ λύτρα διὰ τὴν ὑπὸ τούτων ἀπελευθέρωσιν*».

Ζ'. ΜΕΘΩΝΗΣ Η ΜΗΘΩΝΗΣ (Μουσεῖον Βόλου).

Μεταξὺ τῶν Κάτω καὶ Ἄνω Λεχωνίων κεῖται ὁ λόφος Νεβεστίκι, ἔνθα ἡ ἀκρόπολις τῆς

ἀρχαίας πόλεως *Μηθώνης* τῆς Μαγνησίας ἡ δὲ πόλις κατελάμβανε τὴν ἔκτασιν μεταξὺ τῶν Ἄνω καὶ Κάτω Λεχωνίων. Τὴν πόλιν ταύτην πρῶτος προσδιώρισε, καὶ περ ἀμφιβάλλων ὁ *Mézières* (Mémoire sur le Pélion et l'Ossa, Paris 1853, σ. 39). Μνημονεύεται παρ' Ὀμήρῳ ἐν τῷ Καταλόγῳ τῶν νεῶν (Ἰλ. Β, 116), ἐπίσης ὑπὸ Πλινίου (IV, 16) καὶ τοῦ Σκύλακος (σ. 25).

Ἄλλ' ἄλλοι συγγραφεῖς νεώτεροι θέτουσιν ἐν Λεχωνίοις τὴν *Νήλειαν* (*Ν. Γεωργιάδης*, Θεσσαλία, ἔκδ. β' 118, καὶ ἄλλοι ὡς ὁ Wace καὶ ὁ Ἀρβανιτόπουλος, ἵνα συμβιβάσωσι τὸ χωρίον τοῦ Στράβωνος ὅτι ἡ Δημητριάς ἔκειτο μεταξὺ Νηλείας καὶ Παγασῶν, ὅτε ἀκόμη ἐνομιζέτο ὡς θέσις τῆς Δημητριάδος ὁ λόφος Γορίτσα ἀνατολικῶς τοῦ Βόλου. Ὁ *Stählin* ὅμως (Das Hellenische Thessalien 1924, σ. 53, 3) παραδέχεται τὴν θέσιν τῆς Μηθώνης ἐπὶ τοῦ λόφου Νεβεστίκι ἐν Λεχωνίοις. Τεμάχιον δὲ στήλης περιεχούσης ψήφισμα ἀποκεκρουμένον δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ εὐρεθὲν ἐν τῇ μονῇ Ἁγίου Λαυρεντίου ὑπὸ Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμένιτου καὶ δημοσιευθὲν ὑφ' ἡμῶν ἐν *Νεολόγῳ Κωνσταντινουπόλεως* *Ἐβδ. Ἐπιθεωρήσει* (τόμ. Α' 1892, σελ. 876. — IG, IX² 1112) ἐν στίχῳ 3 ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Μεθώνης, εἰς ἣν ἀνήκει τὸ ψήφισμα.

Ἀπαντᾷ δὲ τὸ ὄνομα παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι: *Μηθώνη* (Ὁμ. Ἰλ. Β 716. Στράβ. Θ', 436), *Μεθώνη* (Σκύλ. 65), *Μυθώνη* Mothone Solin. VIII, 7) καὶ *Μεθώνη* (Στέφ. Βυζ. ἐν λ.) κλπ.

13. — Στήλη μετ' ἀετώματος λευκοῦ μαρμάρου καὶ ἀκρωτηρίου καὶ ἐλαφρῶς προσέχοντος γείσου ἐντελής, εὐρεθεῖσα ἐν Κάτω Λεχωνίοις ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου κ. Μαυράκη καὶ μετενεχθεῖσα εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου.

ΗΓΗΣΑΓΟΡΑ Ἡγησαγόρα
ΕΥΚΡΑΤΙΔΟΥ Εὐκρατίδου.

Ἐν Βόλῳ τῇ 22 Νοεμβρίου 1928.

Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΑΤΤΙΚΗΣ

Ἐπὲρ ποτε καὶ ἄλλοτε πλουσία εἰς ἀπόδοσιν ἀρχαίων ὑπῆρξεν ἡ Ἀττικὴ γῆ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Πλείστα σποραδικὰ εὐρήματα εἰς διάφορα μέρη τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς περι-συνελέγησαν ὑπ' ἑμοῦ.

Οἰκοδομαὶ μεγάλαι ἐγειρόμεναι ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Νέας Πόλεως, ὡς ἡ τοῦ μεγάρου τῶν τέως Βασιλικῶν Στάβλων, ἐσκαφαὶ γιγάντιαι πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργων μεγάλων ἐπιχειρήσεων, ὡς εἶναι ἡ ἐσκαφὴ τῆς ὁδοῦ Ἀθηνᾶς καὶ τῆς πλατείας Ὀμονοίας πρὸς κατασκευὴν τῆς ὑπογείας σιδηροδρομικῆς σήραγγος καὶ ἡ ἔγερσις πλείστων μικροτέρων οἰκοδομῶν εἰς τὰ διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ φέρον εἰς φῶς παντοία τῆς ἀρχαίας Τέχνης λείψανα, σπουδαίως πλουτίσαντα τὰς ἀρχαιολογικὰς Συλλογὰς καὶ τὰ Μουσεῖα τῆς πόλεως καὶ προαγαγόντα τὰς εἰς τὸ ἀρχαῖον ἄστῳ ἀναφερομένας γνώσεις ἡμῶν. Ἐκτὸς δ' ὅμως τούτων καὶ πλείσται μικραὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι γενόμεναι ὑπ' ἑμοῦ εἰς διάφορα σημεῖα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν περιχώρων συνετέλεσαν εἰς τὴν πλουσίαν ἀρχαιολογικὴν συγκομιδὴν.

Τούτων τὰ πλείστα κατετέθησαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν τοῦ Θεσείου, ὅπου ἕκαστον ἀπέκτησε τὸν ἀριθμὸν του καὶ ὅπου πᾶς τις δύναται εὐχερῶς νὰ προβῇ εἰς πληρεστέραν μελέτην αὐτῶν, ὅταν θελήσῃ.

Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα, ὡς καὶ ἄλλα ἐν τῇ Συλλογῇ τοῦ Θεσείου προϋπάρχοντα ἀλλ' ἀδημοσίευτα, δημοσιεύομεν σήμερον, μετὰ τοὺς ἀριθμοὺς τοὺς ὁποίους φέρουσιν ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Συλλογῆς τοῦ Θεσείου, διὰ βραχέων μετὰ τὸν σκοπὸν ὅπως φέρωμεν ἀπλῶς αὐτὰ εἰς φῶς.

Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Θεσείου.

77. Μεγάλῃ μαρμαρινῇ ἐπιτυμβία λήκυθος ὑπ' ἑμοῦ κομισθεῖσα εἰς Θεσεῖον ἐκ Ζυθοπωλείου «Δροσιὰ» τῆς θέσεως Γουδι τῇ ὑποδείξει τοῦ δημοσιογράφου κ. Κοντογιάννη.

Βάσις καὶ λαιμὸς ἐλλείπουσι. Τοῦ σφζομένου τὸ ὕψος ἐν μέτρον.

Ἐπὶ τῆς κοιλίας φέρει παράστασιν. Γυνὴ καθημένη ἐπὶ θρόνου, πρὸς τὴν ὁποίαν κομίζει ὀρθία γυνὴ πυξίδα. Μικρὰ παιδίσκη πρὸ τῶν γονάτων τῆς καθημένης ἐκτείνει μετὰ στοργῆς τὰς χεῖρας πρὸς αὐτήν.

Ἄνωθι τῆς καθημένης ἐπιγραφὴ ΚΑΛΛΙΣΤΟΜΑΧΗ, ἄνωθι τῆς παιδίσκης ἡ ἐπιγραφὴ ΦΑΝΟΣΤΡΑΤΗ. Διατήρησις καλή.

78. Μεγάλῃ μαρμαρινῇ ἐπιτυμβία λήκυθος ὕψους 0.88. Λαιμὸς καὶ βάσις ἐλλείπουσι. Ἐπὶ τῆς κοιλίας φέρει παράστασιν ἐν τῷ μέσῳ ὀρθίας γυναικὸς ἀποχαιρετιζούσης διὰ τῆς δεξιᾶς τὴν πρὸ αὐτῆς ἰσταμένην παιδίσκη. Ὅπισθεν αὐτῆς ἴσταται ἑτέρα περίλυπος γυναικεία μορφή. Ἄνευ ἐπιγραφῆς. Προέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἡ προηγουμένη μέρους.

79. Μαρμαρινῇ ἐπιτυμβία λήκυθος προερχομένη ἐκ τῶν ἐσκαφῶν τῆς πλατείας τῆς Ὀμονοίας πρὸς τὸ μέρος τῆς ὁδοῦ Ἀθηνᾶς. Φέρει μικρὰν παράστασιν ἐπὶ τῆς κοιλίας καθημένης γυναικός, ἣν ἀποχαιρετίζει ὁ πρὸ αὐτῆς ἰστάμενος μὲ κράνος, θώρακα καὶ ἀσπίδα πωγωνοφόρος ἀνὴρ, ὕψους 0.64.

80. Ἐτέρα μαρμαρινῇ ἐπιτυμβία λήκυθος ἄνευ ἐπιγραφῆς καὶ παραστάσεως, προερχομένη ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἡ προηγουμένη μέρους, ὕψους 0.78.

81. Κιονίσκος ἐκ τῆς πλατείας Κάνιγγος προερχόμενος ὕψους 0.61, φέρων ἐπιγραφὴν

ΑΠΟΛΛΩ . . Α
Ζ Ω Ι ΛΟΥ
ΜΙΛΗΣΙΑ

ἦτοι Ἀπολλω(ν)ία, Ζωίλου, Μιλησία.

82. Δεξιὸν τμήμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου φέρον τὸ κάτω ἡμισὺ σώματος ἀνδρός. Προέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ τὸ προηγούμενον μέρος.

83. Κιονίσκος ἐξ Ὀμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΕΥΚΛΕΙΔΗΣ
ΑΜΥΝΤΟΥ ὕψους 0.74
ΦΛΥΕΥΣ

84. Κιονίσκος ἐξ Ὀμονοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΝΘΗΡΟΝ ὕψους 0.74
ΜΑΚΕΤΑ

Ἡ λέξις Μακέτα ἐνταῦθα εἶναι δωρικὸς τύπος τοῦ θηλυκοῦ τῆς λέξεως Μακέτης — Δωρ. Μακέτας. Μακέται ἦσαν οἱ κάτοικοι ὠρισμένου μέρους τῆς Μακεδονίας (ἴδε Καλλιξενον τὸν Ῥόδιον παρ' Ἀθην. Ε. σελ. 198 e, ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς πομπῆς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλιδέλφου). Ἄλλας ἐπιγραφὰς σχετικὰς ἴδε Στ. Κουμ. Ἐπιτ. Ἀττ. Ἐπ. 1992 - 1995.

Εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι καὶ γενικὴ τοῦ κυρίου ὀνόματος Μακέτας δηλ. ἡ γυνὴ Ἀνθηρον (τοῦ) Μακέτα.

85. Κιονίσκος μέγας ἐξ Ὀμοιοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΕΠΙΚΑΡΠΙΑ
ΜΗΝΟΦΙΛΟΥ ὕψ. 0.95, διάμ. 0.32
ΜΙΛΗΣΙΑ

86. Κιονίσκος ἐξ Ὀμοιοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΕΡΜΟΔΩΡΟΣ
ΕΡΜΟΔΩΡΟΥ ὕψους 0.90
ΚΙΚΥΝΝΕΥΣ

87. Κιονίσκος ἐξ Ὀμοιοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ
ΚΤΗΣΑΡΧΟΥ ὕψους 0.64
ΑΛΛΑΙΕΥΣ

88. Κιονίσκος ἐξ Ὀμοιοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΣ
ΕΡΜΟΛΑΟΥ ὕψους 0.60
ΜΑΓΝΗΣ

89. Κιονίσκος ἐξ Ὀμοιοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΣΤΡΑΓΑΛΟΣ ὕψους 0.57

90. Κιονίσκος ἐξ Ὀμοιοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΙΜΕΡΟΣ
ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥ ὕψους 0.43
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Ἀποτελεῖται ἐκ δύο τεμαχίων.

91. Κιονίσκος ἐξ Ὀμοιοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΦΡΟΔΙΣΙΑ
ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ
ΗΡΑΚΛΕΩΤΙΣ ὕψους 0.56
ΣΩΚΡΑΤΟΥ
ΕΦΕΣΙΟΥ
ΓΥΝΗ

92. Κιονίσκος ἐξ Ὀμοιοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΔΑΜΑΣ
ΜΕΝΕΚΡΑΤΟΥ ὕψους 0.62
ΝΙΚΟΜΗΔΕΥΣ

Τὸ κύριον ὄνομα Λαμᾶς εὑρηται καὶ ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς (Στ. Κομμ. Ἐπιτύμβ. Ἀττ. Ἐπιγ. ἀριθ. 2729, 2730).

93. Κιονίσκος ἐκ δύο τεμαχίων ἐξ Ὀμοιοίας μὲ τὴν ἐπιγραφὴν

ΜΑΡΑΘΑ ὕψους 0.66
ΧΡΗΣΤΗ

Τὸ ἐπίθετον Χρηστὴ δηλοῖ ὅτι τὸ ὄνομα Μαράθα εἶναι κύριον ὄνομα. Ὑπάρχει κύριον ὄνομα Μάραθος (ἴδε Λεξ. Κυρ. ὀνομάτων).

94. Κιονίσκος ἐξ Ὀμοιοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΦΙΛΗΜΩΝ ὕψους 0.54
ΑΝΤΙΟΧΕΥΣ

95. Κιονίσκος ἐξ Ὀμοιοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΚΑΡΠΟΣ ὕψους 0.61
ΑΝΤΙΟΧΕΥΣ

ἴδε Στ. Κομμ. Ἀττ. Ἐπιγρ. Ἐπιτ. ἀριθ. 1443.

96. Κιονίσκος ἐξ Ὀμοιοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΠΥΡΙΩΝ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ὕψους 0.70
ΗΡΑΚΛΕΩΤΗΣ

97. Κιονίσκος τεθραυσμένος ἐξ Ὀμοιοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΖΩΒΙΟΣ
ΖΩΒΙΟΥ ὕψους 0.32
ΗΡΑΚΛΕΩΤΗΣ

Ὀμοίαν ἀκριβῶς ἐπιγραφὴν ἴδε Στ. Κομμ. Ἐπιτύμβ. Ἀττ. Ἐπιγρ. ἀριθ. 1738.

98. Κιονίσκος ἐξ Ὀμοιοίας φέρων τὴν ἐπιγραφὴν

ΚΑΦΙΣΑ ὕψους 0.36

Ἡ λέξις δηλοῖ ἢ τὴν ἐκ τῆς πόλεως Κάφα (= Θεοδοσία) καταγομένην προφανῶς δούλην (συνήθως τὰ ὀνόματα ταῦτα γράφονται μὲ δύο ς, ἀλλ' ἀπαντῶσι καὶ μὲ ἓν ὡς Κάφισα καὶ ὑπ' ἀριθ. 100 κατωτέρω Μήδισα), ἢ τὸ θηλυκὸν τοῦ κυρίου ὀνόματος Κάφισος δηλ. Καφίσα.

99. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ' ἑμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων ὕψους 0.63, φέρει ἐπιγραφὴν

ΠΛΑΘΩ
ΒΡΕΝΤΕΣ

δηλ. Πλαθῶ Βρεντεσ(ία) (ἴδε Στ. Κομμ. Ἐπιτύμβ. Ἀττ. Ἐπιγρ. ἀριθ. 1627).

100. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων ὕψους 0.58, φέρει ἐπιγραφὴν

ΚΛΕΩ
ΜΗΔΙΣΑ

τὴν λέξιν Κλεῶ ἴδε καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς Στ. Κουμανούδη ἀριθ. 2190, 2470, 3060 καὶ 3061.

101. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων ὕψους 0.96, φέρει ἐπιγραφὴν

ΘΕΟΛΥΤΟΣ
ΘΕΟΔΟΤΟΥ
ΑΜΦΙΤΡΟΠΗΘΕΝ

102. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων ὕψους 0.75, φέρει ἐπιγραφὴν

ΝΟΥΜΗΝΙΟΣ
Σ Ω Σ Ο Υ
ΗΡΑΚΛΕΩΤΗΣ

103. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ ἐκ τῆς Νέας Ἀγορᾶς ὕψους 0.77, φέρει ἐπιγραφὴν

ΔΙΟΝΥΣΙΑ
ΜΗΤΡΟΔΩ
ΡΟΥΜΙΛΗΣΙΑ

104. Κιονίσκος τεθραυσμένος ἄνωθεν καὶ κάτωθεν ὕψους 0.54, κομισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων μὲ τὴν ἐπιγραφὴν

ΘΥ(ΓΑΤΗΡ)
ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ
ΑΛΙΜΟΥΣΙΟΥ
Γ Υ Ν Η

105. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ ἐκ λεωφόρου Συγγροῦ ὕψους 0.56, φέρει ἐπιγραφὴν

ΟΜΟΝΟΙΑ
ΔΙΩΝΟΣ
ΕΥΣΕΒΕΑΤΙΣ

106. Κιονίσκος κομισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων ὕψους 0.66, φέρει ἐπιγραφὴν

ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ
ΑΝΤΙΟΧΙΣΣΑ

107. Κιονίσκος εὐμεγέθης κομισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ ἐκ παλαιῶν Σφαγείων ὕψους 0.75, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΣΗΡΑΜΒΟΣ
ΣΩΣΟΥ
ΔΕΙΡΑΔΙΩΤΗΣ

Ἐν Στ. Κουμ. Ἀττ. Ἐπιτύμ. Ἐπιγ. ἀριθ. 409 ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ Ἡραμβος Σώσου (Δ)ειρηδιώτης.

108. Κιονίσκος ἐκ Πετραλῶνων (συνουκία Κατσικάδικα) ὕψους 0.82, κομισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΜΕΝΕΚΡΑΤΗΑ
ΕΥΠΟΛΕΜΟΥ
ΘΗΒΑΙΑ

109. Κιονίσκος ἐκ Πετραλῶνων (συνουκία Κατσικάδικα) ὕψους 0.75, κομισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ
ΜΟΣΧΙΩΝΟΣ
ΑΝΤΙΟΧΕΥΣ
ΠΩΛΟΔΑΜΑΣΤΗΣ

110. Κιονίσκος ἐκ Πετραλῶνων (συνουκία Κατσικάδικα) ὕψους 0.90, κομισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν στοιχηδόν

ΕΥΚΡΑΤΗΣ
ΣΩΚΡΑΤΟΥ
ΒΗΣΑΙΕΥΣ

111. Κιονίσκος ἐκ Πετραλῶνων (συνουκία Κατσικάδικα) ὕψους 0.40, διάμετρο. 0.44, κομισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΦΡΟΔΙΣΙΟΣ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ
ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΣ

112. Κιονίσκος ὕψους 0.65, φέρει ἐπιγραφὴν

ΟΣ
ΣΩΣΤΡΑΤΟΥ
ΟΑΘΕΝ

113. Κιονίσκος ὕψους 0.62, φέρει ἐπιγραφὴν

ΟΝΗΣΙΜΟΣ
ΑΣΤΕΟΥ
ΗΡΑΚΛΕΩΤΗΣ

114. Μεγάλῃ μαρμαρινῇ τράπεζα ἔξ Ὀμονοίας κομισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ μήκους 1.40 καὶ θραυσθεῖσα χάριν τῆς μεταφορᾶς. Τὸ μεταφερθὲν τεμάχιον πλάτους 0.70 καὶ ὕψους 0.30, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΙΣΧΙΝΗΣ
ΕΠΙΦΙΛΗ

115. Κιονίσκος ὕψους 0.40, φέρει ἐπιγραφὴν
 ΠΡΑΞΙΣ
 ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
 ΜΙΛΗΣΙΑ
116. Κιονίσκος ὕψους 0.36, φέρει ἐπιγραφὴν
 ΠΑΠΟΣ
 ΧΑΙΡΗ
117. Κιονίσκος ὕψους 0.30, φέρει ἐπιγραφὴν
 ΧΑΡΑΞ
 ΧΡΗΤΟΣ
118. Κιονίσκος ἐξ ἱερᾶς ὁδοῦ καὶ ἐκ τοῦ κτή-
 ματος Ν. Διαμαντοπούλου (ὁδὸς Τριπολέμου 7),
 ὕψους 0.55, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν
 Ν Ι Κ Η
119. Κιονίσκος μέγας ἐξ ἱερᾶς ὁδοῦ καὶ ἐκ
 τοῦ κτήματος Ν. Διαμαντοπούλου ὕψους 0.62,
 διαμέτρου 0.33, ἐξ Ὑμηττείου μαρμάρου, φέρει
 τὴν ἐπιγραφὴν
 ΑΝΦΙΩΝ
 ΛΗΝΑΙΟΥ
 ΜΙΛΗΣΙΟΣ
120. Κιονίσκος ἐξ ἱερᾶς ὁδοῦ καὶ ἐκ τοῦ κτή-
 ματος Ν. Διαμαντοπούλου (ὁδὸς Τριπολέμου 7),
 ὕψους 0.28, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν
 ΚΑΛΛΩΝ
 ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ
 ΜΙΛΗΣΙΟΣ
- 120α. Στήλη ἐπιτυμβία ἐξ ἱερᾶς ὁδοῦ καὶ ἐκ
 τοῦ κτήματος Ν. Διαμαντοπούλου. Τὸ γεγλυμ-
 μένον μέρος αὐτῆς ἔχει ὕψος 0.28 καὶ πλάτ.
 0.25 καὶ πάχ. 0.08. Ἡ ἀκατέργαστος βᾶσις τῆς
 στήλης ἔχει ὕψος 0.24. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν
 ΦΑΙΔΡΩΝ
 ΗΡΑΚΛΕΩΤΗΣ
129. Ἐπιτυμβία στήλη μαρμαρίνη πλάτους
 0.27, ὕψους 0.58, φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν,
 ΜΟΣΧΙΩΝ
 ΣΗΣΣΤΙΟΣ
- ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ ἐκ τῆς συνοικίας Πυριτι-
 δοποιείου.
149. Εὐμεγέθης Κιονίσκος ἐκ μαρμάρου ὕψ.
 0.90. Διαμέτρ. 0.325, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν
 ΑΠΟΛΛΩΝΙΔΗΣ
 ΠΥΘΟΔΩΡΟΥ
 ΕΡΧΙΕΥΣ
- Κάτωθι τῆς ἐπιγραφῆς φέρει γλυπτὴν παρά-
 στασιν λουτροφόρου. Εὐρέθη ἐν τινὶ οἰκίᾳ τῆς
 ὁδοῦ Μαιζῶνος τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐκομίσθη ὑπ'
 ἐμοῦ εἰς Συλλογὴν Θεσείου τὸν Ἰανουάριον
 τοῦ 1929.
156. Κιονίσκος μαρμαρίνος ὕψ. 0.71 μ. Διαμ.
 0.22 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν
 ΜΝΑΣΩΝ
 ΜΝΑΣΙΠΠΟΥ
 ΑΛΩΠΕΚΗΘΕΝ
157. Κιονίσκος μαρμαρίνος ὕψ. 0.73 μ. Διαμ.
 0.23 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν
 ΜΝΑΣΙΠΠΟΣ
 ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ
 ΑΡΓΕΙΟΣ
158. Κιονίσκος κατὰ τὸ ἥμισυ καθέτως τε-
 τρημένος ὕψ. 0.73 μ. Διαμ. 0.23 μ. Φέρει τὴν
 ἐπιγραφὴν
 ΤΡΥΦΗ
 ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ
 . . . . ΙΝΙΑ
- (συμπλ. Σαλαμινία ἢ Ἐλευσινία), ἴδε Στ. Κουμ.
 Ἄττ. Ἐπιτύμ. Ἐπιγρ. ἀριθ. 3389.
159. Μικρὸς μαρμαρίνος κιονίσκος ὕψ. 0.40 μ.
 Διαμ. 0.20 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν
 ΜΑΝΙΑ
 ΣΟΣΙΟΥ
 ΛΑΜΠΡΕΟΣ
 ΓΥΝΗ
- τὸ κύριον ὄνομα Μανία ἴδε Στ. Κουμ. Ἄττ.
 Ἐπιτύμ. Ἐπιγρ. ἀριθ. 1381, 1382.
138. Ἐπιτυμβία μαρμαρίνη στήλη μετὰ τρι-
 γωνικοῦ αἰτώματος μετ' ἀνθεμωτὰς κεραμίδας ἐπὶ
 τῶν γωνιῶν.
 Ἐντὸς παραστάδων φέρει παράστασιν γυναι-
 κὸς καθημένης ἐπὶ κλισμοῦ χαιρετιζούσης διὰ
 τῆς δεξιᾶς τὸν ἔναντι αὐτῆς ἰστάμενον ἄνδρα.
 Μικρὸς παῖς πρὸ τῶν γονάτων τῆς γυναικὸς
 ἔκτεινει τὰς χεῖρας πρὸς αὐτήν.

Τὸ κάτω μέρος τῆς στήλης μετὰ τῶν ποδῶν δὲν σφύζεται. Ἐνωθι τῶν μορφῶν ἐπὶ τῆς ταινίας ἐπιστυλίου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή

ΧΑΙΡΙΠΠΗ ΦΙΛΟΘΗΡΟΣ

Ὑψος 0.60, πλάτος 0.48.

Τὸ ἀνάγλυφον προέρχεται ἐκ τοῦ κτήματος Γ. Γιαννιτσοπούλου εἰς Γλυφάδα καὶ ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν Θεσείου κατὰ τὴν 25/4/28, ἀποζημιωθέντος τοῦ ἰδιοκτῆτου (εἰκ. 1).

150. Μαρμαρίνη στήλη εὑρεθεῖσα ἐν ὁδῷ Ἀθηναῖς παρὰ τὴν ὁδὸν Λυκούργου προφανῶς ἐκ τῶν ἐργασιῶν τῆς ὑπογείου σήραγγος προερχομένη καὶ κομισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς Συλλογὴν Θεσείου τὸν Ἰαν. τοῦ 1929, ὕψ. 0.86, πλ. 0.35.

Ἐχει ἀέτωμα κοσμούμενον ἄλλοτε γραπτῶς καὶ φέρει κάτωθι τοῦ ἀετώματος καὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς στήλης ἀριστερὰ μὲν τὴν ἐπιγραφὴν ΝΙΚΑΡΙΣΤΗ, δεξιὰ δὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΙΑ.

Εἰκ. 1. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ Γλυφάδας.

139. Ἐπιτυμβία στήλη κατασχεθεῖσα καὶ κομισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς Θεσεῖον τῇ 4/7/28. Σφύζεται πλήρης ἔχουσα ὕψ. 0.62, πλάτ. 0.25. Ἐχει ἀέτωμα μὲ ἀνθεμωτὰ ἀκρωτήρια καὶ φέρει παράστασιν τηβεννοφόρου ἀνδρὸς ἐντὸς τοῦ ἔμβადου περικλειομένου ὑπὸ δύο παραστάδων, ἀνεχουσῶν ἀψιδοειδῆς ὑπέρθυρον, ὡς συνειθίζεται κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Ἐνωθι τοῦ ἡμικυκλικοῦ ὑπερθύρου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή

ΑΓΑΘΟΠΟΥΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ
ΣΑΛΑΜΙΝΙΟΣ

Ἡ στήλη κατ' ἀρχὰς ἴσως δὲν ἦτο ἐπιτυμβία, πάντως δ' ἔφερεν ἑτέραν ἐπιγραφὴν, ἣς ἀποτριβείσης ἀπὸ σκοποῦ, ἐχρησιμοποιήθη κατόπιν ὡς ἐπιτυμβία μὲ τὰς ἄνω ἐπιγραφάς. Τῆς παλιμψήστου ταύτης στήλης ἡ πρώτη ἐπιγραφή δὲν ἀναγινώσκεται, εἶναι δ' ὅμως φανερὰ ἡ τριτὴ αὐτῆς καὶ διακρίνονται ἴχνη γραμμάτων.

151. Στήλη ἐξ ἀγρίου λίθου ἐπιτυμβία εὑρεθεῖσα ἐν τινὶ ἀμπέλῳ εἰς Τράχωνες Ἀττικῆς παρὰ τὸ κτῆμα τοῦ κ. Γερουλάνου, ἥτις δηλωθεῖσα ὑπὸ τοῦ εὐρόντος αὐτῆν χωρικοῦ κ. Β. Χρ. Γκιῶν παρελήφθη ὑπ' ἐμοῦ καὶ ἐκομίσθη

ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Θησείου τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1929. Ἔχει ὕψος 0.76 καὶ πλάτος 0.30.

Φέρει παράστασιν λίαν πρόστυπον ἐντὸς τετραγωνικῆς κοιλότητος γυναικὸς καθήμενης ἐπὶ κλισμοῦ καὶ χαιρετίζουσας τὸν πρὸ αὐτῆς ἰστάμενον πωγωνοφόρον ἄνδρα. Ἄνωθι τῆς γυναικὸς ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή ΣΥΡΑ. Πρόκειται προφανῶς περὶ ἀποθανούσης δούλης. (Ἡ λέξις ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαγῶν ἴδε Στ. Κουμ. Ἐπιτύμ. Ἐπιγρ. Ἀττ. 2437).

130. Μαρμαρίνη κεφαλὴ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς

θειῶν ἐντομῶν παράστασιν τριῶν ἰσταμένων μορφῶν. Ἐν τῷ μέσῳ γέρον πωγωνοφόρος ὄρθιος χαιρετίζει διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν ἔναντι αὐτοῦ ἰστάμενον νεανίαν, ἐν ᾧ ὀπισθεν τοῦ γέροντος ἰσταται ὄρθια ἑτέρα νεαρὰ μορφή. Ἰχνὴ ἐπιγραφῶν παραδόξως δὲν διέκριναν (εἰκ. 4).

134. Μαρμαρίνη ἐπιτυμβία λήκυθος ἐξ Ἡλιουπόλεως καὶ αὐτὴ τεθραυσμένη κατὰ τὴν βάσιν καὶ τὸν λαιμόν, ὕψ. 0.76. Φέρει ἐπὶ τῆς κοιλίας παράστασιν τριῶν προσώπων. Ἐν τῷ μέσῳ γέρον πωγωνοφόρος ὄρθιος χαιρετίζει διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν ἔναντι αὐτοῦ ἐπὶ κλισμοῦ καθήμενον

Εἰκ. 2.

Μαρμαρίνη κεφαλὴ ἐξ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ἐξ Ἡλιουπόλεως.

Εἰκ. 3. Μαρμαρίνη κεφαλὴ γυναικὸς ἐξ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ἐξ Ἡλιουπόλεως.

ὑψ. 0.22 ἀνήκουσα προφανῶς εἰς σύμπλεγμα ἐπιτυμβίου λίαν ἐκτύπου ἀναγλύφου (εἰκ. 2) εὑρεθεῖσα εἰς νέον συνοικισμόν Ἡλιουπόλεως καὶ κομισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς Συλλογὴν Θησείου ὡς καὶ τὰ ἐπόμενα ὑπὸ τοὺς ἀριθ. 131, 133, 134.

131. Μαρμαρίνη κεφαλὴ γυναικὸς λίαν ἐκτύπου ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ἀνήκουσα πιθανῶς εἰς τὸ αὐτὸ σύμπλεγμα, εἰς ᾧ καὶ ἡ προηγούμενη, ὑψ. 0.22. Ἡ ἐξεργασία ἀμφοτέρων τῶν κεφαλῶν εἶναι τραχεῖα καὶ οὐχὶ ἐπιμελετημένη (εἰκ. 3).

133. Ἐπιτυμβία μαρμαρίνη λήκυθος, ἀρίστης διατηρήσεως καὶ τέχνης καλῆς τῶν ἐπ' αὐτῆς παραστάσεων, ἐξ Ἡλιουπόλεως καὶ αὐτὴ προερχομένη, ὕψ. 1.20 μ. Φέρει ἐπὶ τῆς κοιλίας ἐντὸς κοιλώματος διαγραφόμενου ὑπὸ δύο εὐ-

γέροντα. ἐν ᾧ ὀπισθεν αὐτοῦ ἰσταται εἰς νεανίας. Ἄνωθι τῆς μεσαίας μορφῆς ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή ΙΕΡΟΦΩΝ καὶ ἄνωθι τῆς τρίτης μορφῆς ἡ: ΑΡΕΣΙΑΣ.

135. Τμῆμα ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου μὲ ναιῖσκον, ἐπιστύλιον καὶ ἀέτωμα, ὕψος 0.45 καὶ πλάτ. 0.42, προερχόμενον ἐξ Ὀμονοίας καὶ κομισθὲν ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν τὸν Ἰούνιον τοῦ 1928 (εἰκ. 5).

Τὸ ἀνάγλυπον ἦτο λίαν ἐκτυπον καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ δύο ἀναμφιβόλως μορφῶν, ὧν ἡ μία θὰ ἐκάθητο, πρὸς ἣν ἀποβλέπει ἡ ἐπὶ τῆς πλακὸς σφισσομένη νεαρὰ ἄρρενωπὴ κεφαλὴ. Τὸ μέσον τοῦ τυμπάνου τοῦ αἰτώματος καταλαμβάνει σειρήν, ἑκατέρωθεν τῆς ὁποίας ὑπάρχουσι δύο καθήμενα περιστεραῖ. Καὶ ἐπὶ τῆς κάτω μὲν ται-

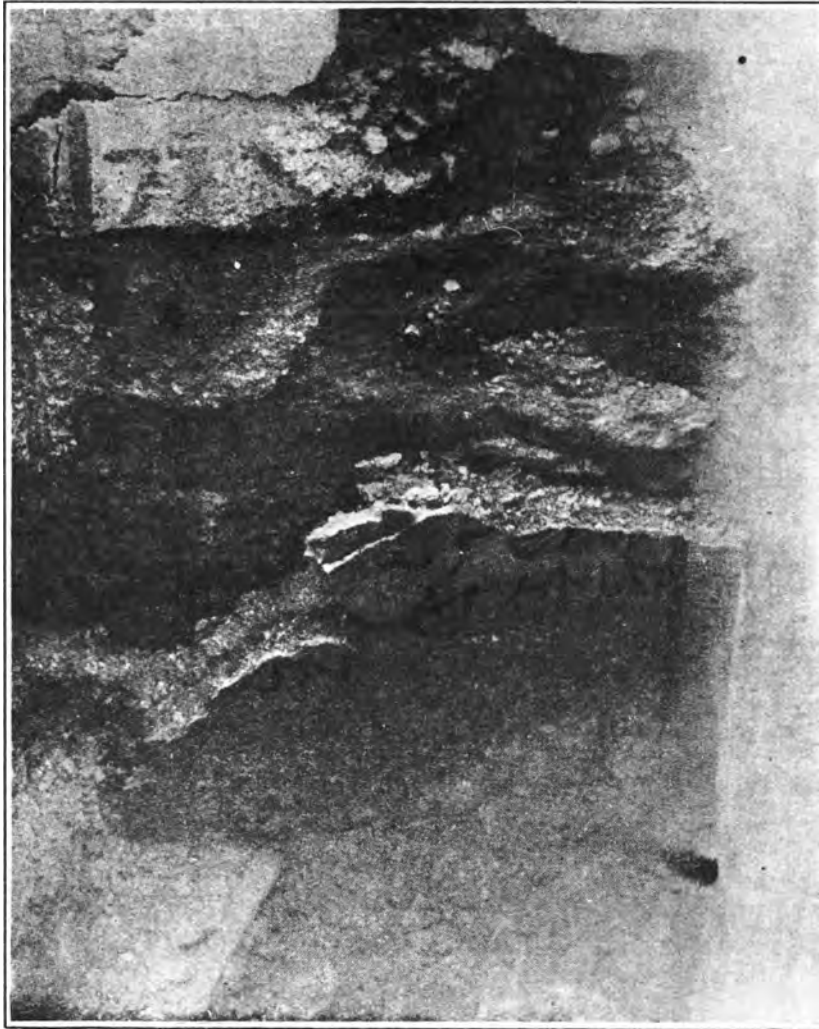
*Εικ. 7. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τῆς Φαναγόρας,
ἐκ συνοικισμοῦ Κλαζομενῶν.*

*Εικ. 4. Ἐπιτυμβία μαρμαρῖνη
λήκυθος ἐξ Ἡλιουπόλεως.*

Εικ. 9. Μαρμαρῖνη ὀστεοθήκη μετὰ τοῦ καλύμματος.

Είμ. 15. Ἡ ἄνω ἐπιγραφὴ ὡς μέχρι σήμερον ἔχει συναρμολογηθῆ.

νίας τοῦ αἰετώματος ἀναγινώσκουμεν τὴν ἐπιγραφὴν ΝΙΚΑΓΟΡΑ, ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου δὲ πρὸς τὸ μέρος τῆς ἔλλειπούσης μορφῆς . . . ΡΟΥ ΕΚΑΛΗΘΕΝ

Πιθανῶς ἡ Νικαγόρα, θυγάτηρ τοῦ (Νικαγόρου) Ἐκάληθεν. (Ὁμοίας ἐξ Ἐκάλης ἐπιγραφῆς ἴδε. Στ. Κουμ. Ἀττ. Ἐπιτύμβ. Ἐπιγρ. ἀριθ. 431 καὶ μετὰ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ἀριθ. 3194

ὕψος 0.44 φέρουσα ἐπὶ τῆς κοιλίας μετριωτάτης τέχνης παράστασιν γέροντος βαίνοντος ἐπὶ μικρᾶς ἐξεχούσης ταινίας μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἄνωθι αὐτοῦ ΦΙΛΩΝ. Εὐρέθη ἐν κτήματι τοῦ κ. Λεγάκη εἰς ἅγιον Ἰωάννην Ῥέντην καὶ ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς Θησεῖον τὸν Νοέμβριον τοῦ 1928 μετὰ τῶν προηγουμένων ὑπ' ἀριθ. 156 - 159 ἐνεπιγράφων κιονίσκων (σελ. 58).

Εἰκ. 5. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τῆς Νικαγόρας ἐκ πλατείας Ὁμονοίας.

καὶ 3195). Εἶναι ζήτημα ἂν ἡ σφριζομένη κεφαλὴ εἶναι γυναικὸς καὶ ἂν ἀνήκη εἰς τὴν Νικαγόραν ἢ ἂν Νικαγόρα ἦτο ἡ καθημένη. Τὸ ἀνάγλυφον εἶναι ἀρίστης Τέχνης.

136. Ἄνω μέρος ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου μετὰ παραστάδων καὶ ἐπιστυλίου ἐφ' οὗ αἰετώμα, ὕψ. 0.38 μ., πλάτ. 0.39. Εὐρέθη ὡς καὶ τὸ προηγούμενον εἰς τὰς ὑπογείους σκαπτικὰς ἐργασίας τῆς ὁδοῦ Ἀθηνᾶς πλησίον τῆς πλατείας τῆς Ὁμονοίας καὶ ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν Θησείου τῇ 2/3/28. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ ΦΑΙΝΩ (ὁμοίαν ἐπιγραφὴν ἴδε Στ. Κουμ. Ἐπιτύμβ. Ἀττ. Ἐπιγρ. ἀριθ. 3398). Ἡ πλάξ φέρει τὴν παράστασιν ἐν τῷ μέσῳ μιᾶς καὶ μόνον ὀρθίας γυναικός, ἣς μόνον ἡ κεφαλὴ σφριζέται εἰς ἀρίστην κατάστασιν (εἰκ. 6).

155. Μικρὰ μαρμαρίνη ἐπιτυμβία λήκυθος

Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τῆς Φαναγόρας.

Τὸ ἄριστα σφριζόμενον ἀνάγλυφον τοῦτο (σελ. 61 εἰκ. 7) εὐρέθη ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ παρὰ τὸν συνοικισμὸν Βύρωνος συνοικισμῷ τῶν Κλαζομένων ἐν τῇ τελουμένῃ οἰκοδομῇ τῆς κ. Δήμητρας Ζώρκου καὶ νομίμως δηλωθὲν ὑπ' αὐτῆς κατετέθη τὸν Αὐγουστον τοῦ 1928 εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον λαβὸν τὸν ἀριθμὸν 3657. Ἔχει ὕψος 1.10 καὶ πλάτος ἀναγλύφου καὶ ἐνεπιγράφου ταινίας 0.60. Εὐρέθη εἰς βάθος 0.80 ὑπὸ τὸ ἔδαφος καὶ ἔκειτο κατὰ τὸ ἥμισυ ἐν τῇ δημοσίᾳ ὁδῷ.

Ἐντὸς ναῖσκοειδοῦς χώρου, περιοριζομένου ἐντὸς δύο παραστάδων φερουσῶν ἐπίκρανα, ὑπάρχει ἡ ἐκ τριῶν μορφῶν ἀποτελουμένη γλυπτικὴ σύνθεσις τοῦ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου. Ἐπὶ

τῶν ἐπικράνων στηρίζεται ἐν εἴδει ἐπιστυλίου στενῆ ταινία, πρὸς τὸ δεξιὸν τέρμα τῆς ὁποίας καὶ ἄνωθι τῆς καθήμενης γυναικὸς ἀναγινώσκομεν τὴν ἐπιγραφὴν:

ΦΑΝΑΓΟΡΑΝΙΚΟΜΕΝΟΥΣΠΟΤΑΜΙΟ

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι πλήρης οὐδενὸς γράμματος ἑλλείποντος κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς. Ἐπὶ τῆς ἐνεπιγράφου ταινίας ὑπάρχει τὸ ἀέτωμα τοῦ

λύπτυχον ἱμάτιον, καταλείπον τὴν δεξιὰν χεῖρα ἀπὸ τοῦ ὤμου καὶ τὸ στήθος ἀκάλυπτον. Μεταξὺ τῆς Φαναγόρας καὶ τοῦ Νικομένου καὶ κατὰ τι ὀπισθεν παρίσταται ἡ θεράπαινα ἢ ἡ τίθη, ἡ μέλλουσα νὰ θηλάσῃ τὸ ἀρτιγέννητον βρέφος, ὅπερ αὐτὴ ἐν σπαργάνοις κρατεῖ καὶ κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν ἡ Φαναγόρα πιθανώτατα.

Ἡ διατήρησις τοῦ ἀναγλύφου εἶναι ἀρίστη,

Εἰκ. 6. Ἐπιτυμβία στήλη ἐξ ὁδοῦ Ἀθηνᾶς παρὰ τὴν Ὀμόνοϊαν.

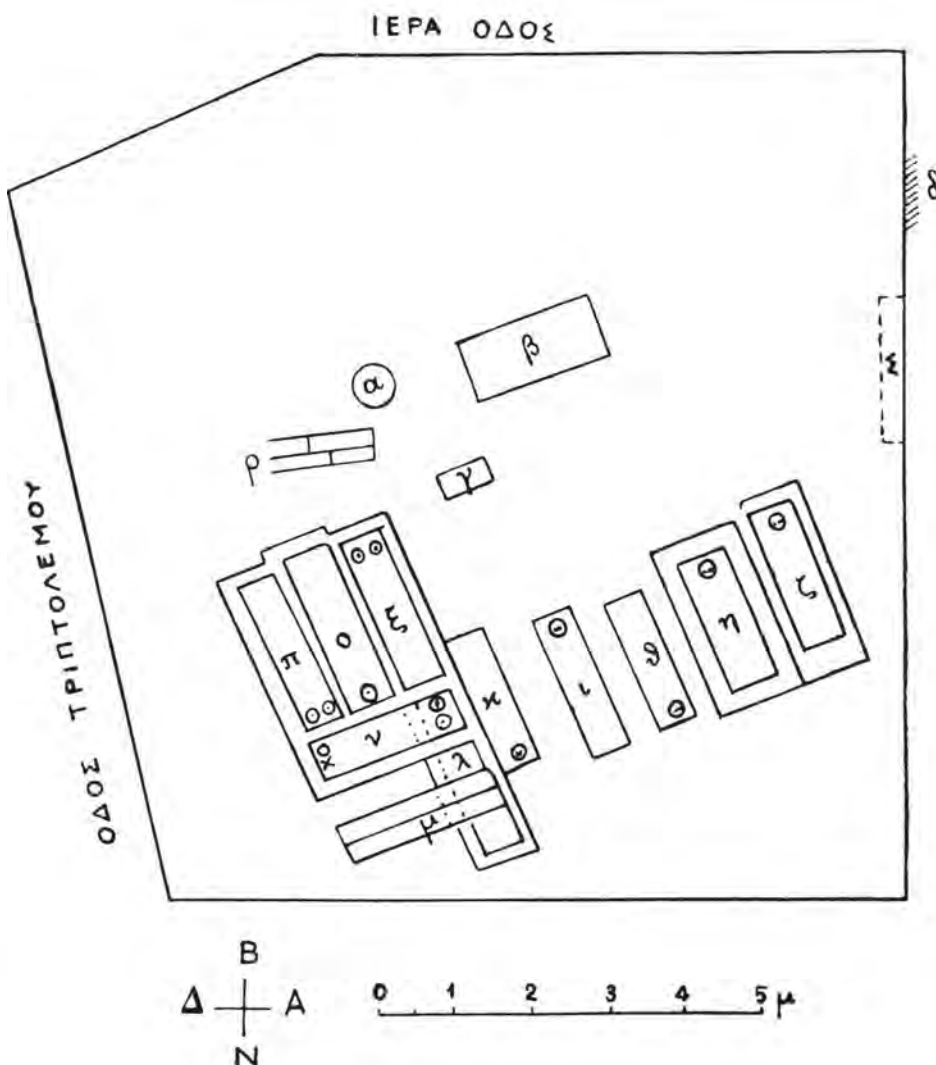
ναῖσκου μετὰ τῶν τριῶν ἀκρωτηρίων. Ὅπισθεν δ' ὅμως τοῦ μεσαίου ἀκρωτηρίου ἀναπτύσσεται ἐν εἴδει δευτέρου ἀκρωτηρίου παράστασις ὀρθίας Σειρήνος, τῆς συντρόφου τῆς Περσεφόνης, δηλούσης συμβολικῶς τὸν ἐπιτάφιον θρῆνον, μετὰ τὴν συνήθη τῆς μορφῆς δηλ. μετὰ τὰς πτέρυγας ἀνεωγμένας καὶ μετὰ τὴν δεξιὰν τίλλουσαν τὴν κόμην αὐτῆς.

Ἐντὸς τοῦ ναῖσκου ἡ Φαναγόρα κάθηται ἐπὶ δίφρου φέρουσα πολύπτυχον ποδήρη χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, ὅπερ φέρεται καὶ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἐν εἴδει καλύπτρας καὶ ἐλίσσεται περὶ τὴν ἀριστεράν τῆς χεῖρα, ἐν ᾗ διὰ τῆς δεξιᾶς χαιρετίζει τὸν ἔναντι αὐτῆς ἰστάμενον σύζυγον Νικομένην ἐκ τοῦ Ἀττικοῦ δήμου Ποταμοῦ τῆς Λεοντίδος φυλῆς καταγόμενον καὶ φέροντα πο-

ἡ τέχνη δ' ὅμως εἶναι γενικῶς τραχεῖα ὑπενθυμίζουσα τὴν βιομηχανίαν τῶν μαρμαρογλύφων ἰδίᾳ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν πτυχῶν τῶν ἐνδυμάτων κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τέχνην τῶν κεφαλῶν τῆς Φαναγόρας καὶ τοῦ Νικομένου, ἐν αἷς διακρίνομεν εὐγένειαν καὶ λεπτότητα ἐκφράσεως σημαντικὴν καὶ ἐπεξεργασίαν ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτῶν λίαν ἐπιμεμηλημένην, καταδεικνύουσαν εἰς ἡμᾶς σοβαρὰν ἐπίδρασιν τῶν μεγάλων ἐπιτυμβίων προτύπων τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἐπὶ τοῦ τεχνίτου τοῦ ἀναγλύφου τῆς Φαναγόρας (Ἡ ἀπόδοσις τῶν ὠτων π. χ. ἀμφοτέρων εἶναι Φειδιακὴ μετὰ τὸ ἐπίμηκες αὐτῶν καὶ τὸν μακρὸν καὶ λεπτὸν λωβόν). Οὐσιωδῶς δὲ διάφορος εἶναι ἡ μορφή τῆς τίθης, τοῦ προσώπου τῆς ὁποίας αἱ γραμμαὶ δεικνύουσι ξένην καὶ οὐχὶ Ἀθη-

ναίαν, διότι ὡς ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦλάχιστον ἐξάγεται οὐδεμία Ἀτθίς ἀναγράφεται τίτθι. Τὸ ἀνάγλυφον χρονολογικῶς τάσσομεν διὰ τοὺς ἄνω λόγους ὡς καὶ διὰ τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὴν

εἰς τὴν γωνίαν τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ καὶ τῆς ὁδοῦ Τριπτολέμου, ἦλθον εἰς φῶς τάφοι, τῶν ὁποίων τὴν περαιτέρω συστηματικὴν ἐξερεύνησιν ἀνέλαβον καὶ μετὰ βραχεῖαν διακοπὴν τῶν αὐτόθι

Εἰκ. 8. Σχέδιον ἀνασκαφῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ καὶ Τριπτολέμου.

τελευταίαν δεκαετηρίδα τοῦ πέμπτου αἰῶνος δηλ. μικρὸν πρὸ τοῦ 403 π. Χ.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΙΕΡΑΣ ΟΔΟΥ ΚΑΙ ΤΡΙΠΤΟΛΕΜΟΥ

Κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1928 γινομένης ἐκσκαφῆς πρὸς θεμελίωσιν οἰκοδομῆς ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Διαμαντοπούλου ἐν τῷ οἰκοπέδῳ αὐτοῦ κειμένῳ

ἐργασιῶν τῆς οἰκοδομῆς ἐξηκολούθησα τὴν ἔρευναν κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

Διὰ τὴν ἐργασίαν τῆς ἀνασκαφῆς τῆς θέσεως ταύτης καὶ τὴν λεπτομερεστάτην ἔρευναν τῶν αὐτόθι τάφων εἰργάσθη αὐτοπροσώπως ὁ σοφὸς καθηγητὴς καὶ ἐρευνητὴς τοῦ Κεραμικοῦ κ. Alfred Brückner μετὰ τοῦ συνεργάτου του κ. K. Kübler, ὅστις κυρίως εἰργάσθη κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἀνασκαφῆς, εἰς οὗς ὀφείλω

μεγάλας χάριτας οὐ μόνον διὰ τὰς λεπτομερεῖς ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον παρατηρήσεις των, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν παροχὴν τῶν πλείστων ἐπιτυχῶν φωτογραφιῶν καὶ σχεδίων (εἰκ. 8). Τὰ πλείστα τῶν εὐρημάτων ἐκομίσθησαν ὑπ' ἑμοῦ εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Θεσείου, τινὰ δὲ τούτων ἰδίᾳ τὰ μικρὰ ἀντικείμενα εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Κεραμικοῦ.

Οἱ ἀνασκαφέντες τάφοι εἰς τὴν θέσιν ταύτην δὲν ἦσαν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς.

Οἱ παλαιότεροι τάφοι ἐν τῷ σχεδίῳ σημειοῦνται ὑπὸ τὰ ψηφία α - δ.

α) Ὁστεοθήκη εὐρεθεῖσα εἰς βάθος 1.70 μ. ὑπὸ τὸ ἔδαφος τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ ἐξ Ὑμητ. μαρμάρου. Διάμετρος τοῦ καλύμματος 0.55 καὶ τοῦ ὕψους του 0.10. Τὸ ὅλον ὕψος τῆς ὀστεοθήκης 0.37. Ἐντὸς εὐρέθησαν κεκαυμένα ὄστᾶ, τεθραυσμένη σιδηρᾶ σιλεγγίς καὶ ἀλάβαστρον ἐξ ἀλαβάστρου (Μουσ. Κεραμ.) (εἰκ. 9 σελ. 61).

β) Λάκκος πυρᾶς ἐν τῷ ὀποίῳ εὐρέθησαν κεκαυμένα ὄστᾶ καὶ χαλκῆ δισκοειδῆς πλάξ πᾶχ. 0.005, διάμετρ. 0.18.

γ) Δύο τετράγωνοι πήλιναι κίσται ἐπαλλήλως κείμεναι (Μουσ. Κεραμ.) 0.28 : 0.62 καὶ ὕψους 0.09. Ὅστᾶ δὲν εὐρέθησαν ἐντός, εὐρέθησαν δὲ μόνον δύο μικρὰ παιδικὰ κύπελλα μέλανος γανώματος καὶ πυξίς μετὰ καλύμματος (Μουσεῖον Κεραμ.).

δ) Λάκκος πυρᾶς ἐν τῷ ἀνατολικῷ τοίχῳ τῆς ἐσκαφῆς μῆκ. 2.40. Ἐντὸς εὐρέθησαν κεκαυμένα ὄστᾶ καὶ πλησίον αὐτῶν εἰς θραύσματα σκύφος καὶ πινάκιον με ἀστεροειδῆς κόσμημα ἐν τῷ μέσῳ, ἀμφότερα ἀρίστου μέλανος γανώματος (Μουσ. Κεραμ.).

Νεώτεροι τάφοι ἐν τῇ θέσει ταύτῃ σημειοῦνται ἐν τῷ σχεδίῳ ὑπὸ τὰ ψηφία ε - ρ, διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὀποίων πολλάκις ἐχρησιμοποιήθησαν ἐπιτύμβια ἔργα τοῦ δευτέρου π. Χ. αἰῶνος κατ' ἀκολουθίαν ἀνήκοντες εἰς νεωτέρους χρόνους τοῦ 267 μ. Χ.

ε) Εἰς βάθος 2.50 ἐν τῷ ἀνατολικῷ τοίχῳ τῆς ἐσκαφῆς, πλησίον τοῦ ὀποίου εὐρέθη ἡ ἐπιγραφή, ἣν ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τῷ παρόντι τόμῳ τοῦ Δελτίου (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 137 - 144 καὶ ἀριθ. Καταλόγου Θεσείου 147).

ζ) Τάφος κεκαλυμμένος με μαρμαρίνας πλάκας, ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὀποίου εἶχε μῆκος 1.90 μ. Αἱ μαρμαρίναι πλάκες, ἐξ ὧν ἀπετελεῖτο τὸ κάλυμμα τοῦ τάφου, εἶναι ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα παλαιότερου νεκροταφείου καταστραφέντος.

Εἶναι δὲ ταῦτα

1) Ἐπιτύμβια στήλη με φοινικοειδῆς κόσμημα ὡς ἀκρωτήριον· σφζόμενον ὕψος αὐτῆς ἐνὸς μέτρου.

Ὑπεράνω τῶν ῥοδάκων ἡ ὑπάρχει ἐπιγραφή ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑ.

Ἡ διατήρησις αὐτῆς δὲν εἶναι καλὴ καὶ λόγῳ τῆς ἐλαχίστης ἐξοχῆς τοῦ ἀναγλύφου ἔχει γίνεαι ἀποτριβὴ αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπιγραφῆς. (Συλλογὴ Θεσείου ἀριθ. 145).

2) Ἐπιτύμβια στήλη Ῥωμαϊκῶν χρόνων πλάτ. 0.32, ὕψ. 0.60 καὶ ἀποκεκρουσμένη σχεδὸν ὀρι-

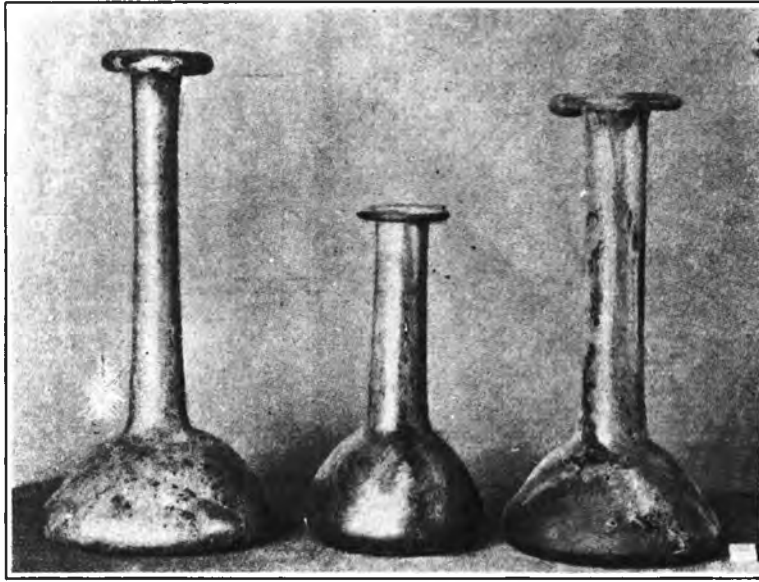

Εἰκ. 10. Ἐπιτύμβιον Ῥωμαϊκὸν ἀνάγλυφον.

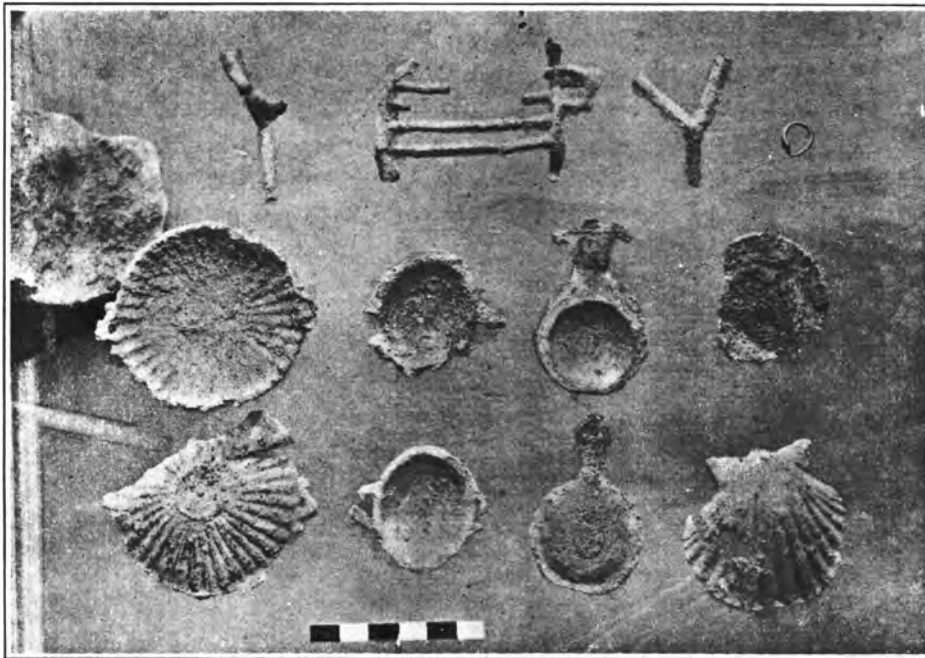
ζοντίας καθ' ὅλον τὸ πλάτος ἀνωθεν, οὕτως ὥστε νὰ ἔχη ἀφανισθῆ ἡ ἄνω ταινία τοῦ πλαισίου, δηλ. τὸ ἐπιστύλιον ἐφ' οὗ θὰ ὑπῆρχεν ἀναμφιβόλως ἡ ἐπιγραφή.

Τὸ ἀνάγλυφον ἔχει παράστασιν γυναικὸς με πλουσίαν κυματοειδῆ κόμωσιν, ὀρθίας, στηριζομένης ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς καὶ φερούσης πολὺπτυχον ποδῆρη χιτῶνα καὶ πλούσιον ἱμάτιον περικαλύπτον ἅπαν τὸ σῶμα αὐτῆς καὶ κρατούσης τὸ ἄκρον αὐτοῦ διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς πρὸ τοῦ στήθους. Κατετέθη ἐν τῇ Συλλογῇ Θεσείου ἀριθ. 143 (εἰκ. 10).

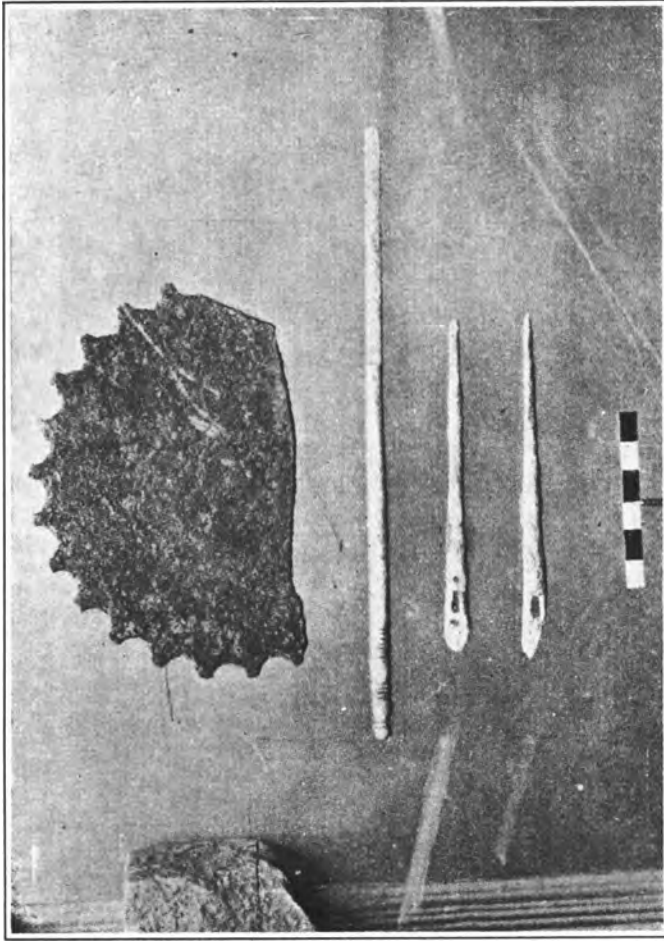
3) Ἐπιτύμβιος ναῖσκος Ῥωμαϊκῶν χρόνων

Εἰκ. 16. Ὑάλινα μακρόλαιμα ἀγγεῖα.

Εἰκ. 21. Μικρὰ μολύβδινα κτερίσματα τοῦ τάφου ρ.

Εἰκ. 17. Ὀστέϊναι καρφίδες.

Εἰκ. 19. Ὁ τάφος ν μετὰ τῶν θαλίμων ἀγγείων.

Εἰκ. 22. Πήλινα ἀγγεῖα ἐκ τάφου ρ.

πλήρης, πλὴν τῆς δεξιᾶς ἄνω γωνίας μικρὸν ἀποκεκρουσμένης, ὕψ. 0.80, πλάτ. 0.51. Εἰς τὸ ἐπιστύλιον καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν παρατηροῦνται σιδηροὶ γόμοφοι. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ ναΐσκου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή

ΓΝΩΜΗΕΠΙΚΤΗΤΟΥΕΞΕΡΜΕΙΩ[Ν]

Ἴδε Στ. Κομ. Ἄττ. Ἐπιτύμ. Ἐπιγρ. ἀριθ. 456

ὕψος 0.51 καὶ τὸ πᾶχ. 0.12. Κατετέθη εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Θησειοῦ ὑπὸ τοὺς ἀριθ. 148α καὶ 148β.

Ἐπὶ τῆς πλακὸς ὑπάρχει πρόστυπος γλυπτικὴ παράστασις κύλικος ἢ ὀμφαλωτῆς ἀβαθοῦς φιάλης, δύο κυπαρίσσων καὶ τὰ ἴχνη ἑνὸς κύκλου καὶ ἑνὸς τετραγώνου, ἀμφοτέρων δι' ἐργασίας

Εἰκ. 11. Ρωμαϊκὸν ἐπιτύμ. ἀνάγλυφον τῆς Γνώμης.

Εἰκ. 12. Ἐπιτυμβία μαρμαρίνη στήλη Ἀφροδεΐας.

ἔνθα ἐπιγραφή: ἐξ Ἑρμείων Ἔτι δὲ μνημονεύονται Ἑρμῆοι εἰς τοὺς ἀριθμοὺς 455 - 461.

Τὸ δ' ἔμβαδὸν τοῦ ναΐσκου φέρει παράστασιν νεαρᾶς γυναικὸς ὀρθίας, ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς στηριζομένης με πολύπτυχον χιτῶνα καὶ ἱμάτιον καὶ εἰς στάσιν ὁμοίαν τῆς ὑπ' ἀριθ. 2. Πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς γυναικὸς πρὸς τὰ κάτω παιδίσκῃ με ἐξωσμένον χιτωνίσκον. Κατετέθη εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Θησειοῦ ὑπ' ἀρ. 142 (εἰκ. 11).

4) Πλάξ χρησιμοποιοθεῖσα εἰς δύο τεμάχια, τῆς ὁποίας πλήρους τὸ μῆκος εἶναι 1.48, τὸ

ἀποτετριμμένων. Πρὸ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς πλακὸς διὰ τὴν κάλυψιν τοῦ τάφου, εἶχε χρησιμοποιοθεῖ ἡ πλάξ δι' ἄλλην χρῆσιν, δι' ἣν εἶχον γίνεαι αἱ ὑπάρχουσαι δύο ὀπαί. Τὰ μέτρα τοῦ τάφου ἀποκλειστικῶς ἦσαν 0.50:1.80, βᾶθ. 0.70, αἱ δὲ μακρᾶι πλευραὶ αὐτοῦ ἐξ ὀπτῶν πλίνθων. Τὸ κρανίον πρὸς Β. Ἐντὸς εὐρέθῃ ὑάλινον ἀγγεῖον καὶ στεγγίς (Μουσ. Κερ.).

η) Τάφος κεκαλυμμένος εἰς μῆκος 2.30 μ. διὰ πλακὸς Ὑμηττείου μαρμάρου 0.98:1.80, ὕψους 0.17. Ἡ πλάξ αὕτη ἦτο καλῶς κατειργασμένη

καὶ εἰς τὰς τέσσαρας αὐτῆς πλευρὰς καὶ ἔκειτο ἐπὶ τοῦ τάφου ἀνεστραμμένη δηλ. εἶχε τὴν ἄλλοτε ἄνω ἐπιφάνειαν αὐτῆς πρὸς τὸν τάφον. Εἶναι εἰς τὰς πλευρὰς καὶ εἰς πλάτος 0.13 λεία, κατεργασθεῖσα διὰ δευτέραν χρῆσιν ὡς βάσις πιθανώτατα κιονίσκου, δι' ὃν ὑπάρχει καὶ τὸ κοίλωμα, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἐξέχουσα λωρίς, ὡς ἔάν ὁ λίθος κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Brückner ἐβάσταζε μορφήν ζώου.

Ὁ κυρίως τάφος ἐξ ὀπτῶν πλίνθων ἦτο 0.45:

τοῦ ἀετώματος τοῦ ἀναγλύφου καὶ ἀκριβῶς ἐν τῷ μέσῳ ὑπάρχει παράστασις ἀσπίδος ἢ τυμπάνου κατὰ τὸν κ. Brückner. Ὑπὸ τὸ ἀέτωμα ἐν τῇ ταινίᾳ τοῦ ἐπιστυλίου φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΦΡΟΔΕΙΣΙΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΕΞΣΦΗΤΤΙΩΝ

Κάτωθι τοῦ ἐνεπιγράφου ἐπιστυλίου μεταξὺ δύο ῥοδάκων ὑπάρχει τόξον στηριζόμενον ἐπὶ δύο κιόνων, ὑπὸ τὸ ὁποῖον παράστασις γυναι-

Εἰκ. 13. Μαρμάρινη ἐπιτυμβία στήλη γυναικὸς μετὰ ἐπιδίου.

1.70 καὶ βάθ. 0.66, καὶ εἶχε ἐπὶ τῆς ἄνω σειρᾶς τῶν πλίνθων λείψανα ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων, τὰ ἑξῆς:

1) Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ Πεντελησίου μαρμάρου ἀποκεκρουσμένον κατὰ τὸ κάτω μέρος. Τὸ σφζόμενον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν τεμαχίων, χωριστὰ εὐρεθέντων, τὰ ὁποῖα ἀμέσως συνεκολλήθησαν ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου γλύπτου τῶν Μουσείων τοῦ Κράτους κ. Παναγιωτάκη (εἰκ. 12).

Οὕτω συγκολληθέν τὸ ἀνάγλυφον ἐν τῇ Συλλογῇ τοῦ Θησείου φέρει τὸν ἀριθμὸν 140 ἔχον ὕψος 1.05 καὶ πλάτος 0.55. Ἐν τῷ τυμπάνῳ

κὸς κατὰ τὸν γνωστὸν τύπον ἐν στολῇ ἱερείας τῆς Ἰσιδος. Καὶ διὰ μὲν τῆς ὑψουμένης δεξιᾶς χειρὸς κρατεῖ τὸ σείστρον, ὡς σύμβολον τοῦ ἀξιώματός της, διὰ δὲ τῆς εὐθυτενοῦς ἀριστερᾶς καδίσκον ἐκ τῆς λαβῆς τῆς ἀναρτήσεως.

Τοιαῦτα ἀνάγλυφα μὲ μορφήν Ἰσιδος ὑπάρχουσι πλείστα, ὁμοίωτα κατὰ τὴν στάσιν καὶ τὴν περιβολὴν καὶ διαφέροντα μόνον κατὰ τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἐπλάττετο ἐκάστοτε ὅμοιον πρὸς τὴν μορφήν τῆς ἀποθανούσης. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀνάγλυφον εἶναι ἐν τῶν καλλίστων, ἂν μὴ τὸ κάλλιστον, τῶν σφζομένων τοῦ αὐτοῦ τύπου. (Πρβλ. τὴν στήλην τῆς Σοφίας καὶ τοῦ

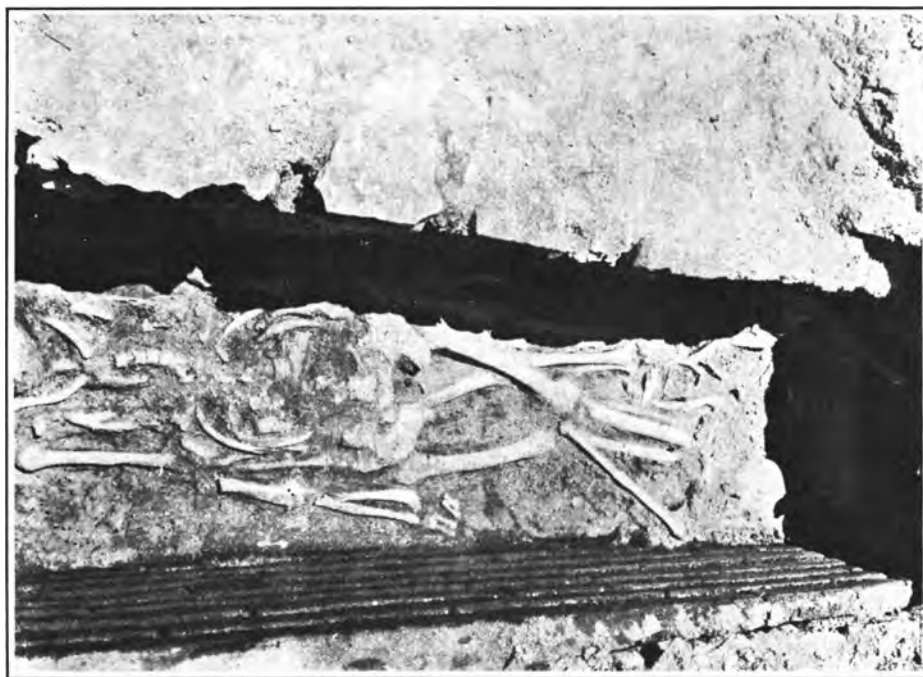
Εὐκάρπου S. Reinach, Répertoire de Reliefs κ.λ. σελ. 354 καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 1223 ἐν τῷ Ἔθν. Ἀρχ. Μουσείῳ στήλῃν τοῦ Σωτηρίου).

2) Ἐπιτύμβιον μαρμαρινὸν ἀνάγλυφον κεκομμένον ὀριζοντίως ἀνωθεν ὑψ. 0.56, πλ. 0.50, πάχ. 0.10. Κατετέθη ἐν τῇ Συλλογῇ Θεσείου ὑπὸ τὸν ἀριθ. 146. Ἐν τῷ μέσῳ μεταξὺ δύο κίωνων, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ὡς καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ ἀναγλύφῳ τὸ τόξον, ὅπερ ἐνταῦθα ἔλλει-

τάφου ἐκ τεμαχίων λίθων καὶ ὀπτῶν πλίνθων. Ἐντὸς εἰς σκελετὸς μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β.

κ) Ὁ τάφος οὗτος εἶναι ἀβέβαιον ἂν ἀνήκῃ εἰς τὴν μέχρι τοῦδε ἢ εἰς τὴν ἐπομένην συστάδα τάφων. Ἦτο κεκαλυμμένος μετὰ τρεῖς θολωτὰς ὑδραγωγείου κεραμίδας, περιέχων ἓνα σκελετὸν μετὰ τὸ κρανίον πρὸς Ν. καὶ οὐδὲν κτέρισμα.

λ) Ὁ τάφος οὗτος ἦτο ὁ βαθύτατος ὄλων, κεκαλυμμένος μετὰ τετραγωνικὰς ὀπτὰς πλίνθους,

Εἰκ. 18. Ὁ τάφος ν μετὰ δύο σκελετούς.

πει, κάθηται ἐπὶ δίφρου γυνὴ ὑψοῦσα διὰ τῆς δεξιᾶς ῥιπίδιον πρὸ τῆς πρὸ αὐτῆς ἰσταμένης περιλύπου γυναικὸς φερούσης τὸ ἱμάτιον ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν (εἰκ. 13).

Ἡ κεφαλὴ τοῦ σκελετοῦ πρὸς Β. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν χαλκοῦν τεμάχιον κατόπτρου (Μουσ. Κεραμ.). Πλησίον τῶν ποδῶν εὐρέθη σπλεγγίς καὶ τμῆμα δευτέρας σπλεγγίδος. Ὑάλινον μικρὸν ἀγγεῖον ὕψους 0.08, χαλκῆ κύλιξ ὕψους 0.035.

θ) Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος τοῦ προηγουμένου τάφου ἦτο καὶ ὁ τάφος θ, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπεριποίητος, πλάτους 0.45. Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀνδρὸς πρὸς Ν., ἔτι δὲ καὶ ὀστᾶ παιδίου μᾶλλον πρὸς Β.

ι) Ὁ τάφος ἦτο κεκαλυμμένος μετὰ τρεῖς ὀπτὰς πλίνθους 0.66:0.665, πάχ. 0.07, ἔχων διαστάσεις 0.50:2 μ. καὶ βάθος 0.72. Οἱ τοῖχοι τοῦ

0.50:1.92, βάθ. 0.88. Οἱ τοῖχοι τοῦ τάφου εἶχον ἐπίχρισμα μαρμαροκονιάματος, τὸ ὁποῖον ἐν μέρει ἐσώθη κατὰ χώραν μετὰ μαύρας γραμμὰς ἐπὶ λευκοῦ ἔμβαδοῦ.

Εἰς τὴν μεσημβρινὴν δὲ στενὴν πλευρὰν τοῦ τάφου ἦτο γραπτῶς δεδηλωμένη ἐπιγραφή, ἣτις ἀτυχῶς ἐκ σπουδῆς τοῦ ἐργάτου κατεστράφη. Τῆς ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ τάφου ἐπιγραφῆς τὸ ὑπολειπόμενον μέρος φαίνεται ἐν τῇ εἰκ. 14 σελ. 62.

Τὰ λοιπὰ μέρη τῆς ἐπιγραφῆς πεσόντα μετὰ τοῦ ἀσβεστοχορίστου κονιάματος περισυνελέγησαν μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ ὑπομονῆς ὑπὸ τοῦ κ. Brückner καὶ ἐσχεδιάσθησαν ἐν τῇ εἰκ. 15 σελ. 62. Ἴσως βραδύτερον κατορθωθῆ νὰ συμπληρωθῆ περισσότερον οὕτως ὥστε νὰ γίνῃ ἡ ἀνάγνωσις τῆς εὐχερεστέρα.

Ἐντὸς τοῦ τάφου ὑπῆρχεν εἰς σκελετὸς μετὰ τὸ

κρανίον πρὸς Β. καὶ δακτύλιος ἐκ λεπτοῦ χρυσοῦ σύρματος ὡς καὶ τρία ὑάλινα ἀγγεῖα μακρόλαιμα (σελ. 67 εἰκ. 16) καὶ ὀστέιναι καρφίδες, ὧν ἡ μία ἢ μακροτέρα θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς ἐμβάπτισιν ἐντὸς τῶν μακρολαίμων ὑαλίνων ἀγγείων, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ σήμερον κάμνο-

Εἰκ. 20. Μαρμαρινὴ ἐπιτυμβία στήλη τῆς Χλόης.

μεν εἰς τὰ ἀρωματικά φιαλίδια (σελ. 68 εἰκ. 17). Τὰ εὐρήματα πάντα ὡς καὶ τὰ λείψανα τῆς ἐπιγραφῆς ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Κεραμεικοῦ.

μ) Ὁ τάφος οὗτος δὲν διετηρεῖτο καλῶς καὶ περιεβάλλετο ὑπὸ ὀπτῶν πλίνθων στέγης. Ὑπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ τάφου εὐρέθησαν τὰ λείψανα δευτέρου σκελετοῦ. Πιθανῶς νὰ ὑπῆρχε κάτωθι καὶ τρίτος τάφος.

ν) Ὁ τάφος οὗτος ἐξ ὀπτῶν λίθων, 0.51 : 2 μ., βάρθ. 0.50 περιεῖχε δύο σκελετούς, τὸν ἕνα ἐπὶ τοῦ ἄλλου, μὲ τὰ κρανία πρὸς Α. (σελ. 71 εἰκ. 18). Εἰς τὸ τέρμα τῶν ποδῶν εἶδομεν τὰ ὀστᾶ τρίτου σκελετοῦ συσσωρευμένα. Κτερίσματα εὗρομεν

δύο ὑάλινα ἀγγεῖα τοῦ αὐτοῦ σχήματος μὲ τὰ τοῦ τάφου λ (εἰκ. 19 σελ. 68), κατατεθέντα ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Κεραμεικοῦ.

ξ) Ὁ τάφος οὗτος ἦτο κεκαλυμμένος μὲ τρεῖς τετραγώνους ὀπτὰς πλίνθους μήκους 0.66 καὶ πλάτους 0.09. Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ ἐκτισμένοι διὰ τεμαχίων λίθων καὶ ὀπτῶν πλίνθων. Εἶχε διαστάσεις 0.50 : 2.05 καὶ βάρθ. 0.64, καὶ περιεῖχε δύο σκελετοὺς πλησίον ἀλλήλων μὲ τὰ κρανία πρὸς Β. Εὗρομεν πολλὰ σιδηρᾶ καρφία πιθανῶς τοῦ φερέτρου, ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ ὑάλινον ἀγγεῖον ὕψους 0.17 καὶ ὀστέινην καρφίδα (εἰκ. 17 σελ. 68) μήκ. 0.125 (Μουσ. Κερ).

ο) Ὁ τάφος οὗτος ἦτο τουβλόκτιστος (μήκος τῶν ὀπτῶν πλίνθων 0.42) ἔχων διαστάσεις 0.52 - 2.05 καὶ βάρθ. 0.70. Τὸ κρανίον πρὸς Ν. Τὰ ὀστᾶ μεγάλα.

π) Ὁ τάφος οὗτος ἦτο κεκαλυμμένος διὰ δύο τετραγωνικῶν ὀπτῶν πλίνθων (0.66) μεταξὺ τῶν ὁποίων μαρμαρινὴ πλάξ ἐπιτυμβία ἀρίστης διατηρήσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχει παράστασις ἐπιτυμβίου ναῖσκου μὲ τὴν ἐπιγραφὴν

ΧΛΟΗΑΜΕΡΙΜΝΟΥΓΥΝΗΜΕΙΛΗΘΙΑ

καὶ μὲ τὴν μορφὴν ὀρθίας γυναικὸς ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ (εἰκ. 20).

Ἡ γυνὴ στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς κάμπτει ὀλίγον τὸν δεξιὸν καὶ κρατεῖ δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὸ εὐρύτερον καὶ πολυπτυχον ἱμάτιον, κάτωθι τοῦ ὁποίου φαίνονται αἱ πτυχαὶ τοῦ ποδήρου χιτῶνος. Ἡ κόμη τῆς ἀποτελεῖται ἐκ πλοκάμων περὶ τὴν κεφαλὴν περιτυλισσομένων (ὕψους 0.87, πλάτ. 0.43).

Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος κάλαθος καὶ ὡς ἀκρωτήρια αὐτοῦ τρεῖς ἀνθεμωταὶ κεραμίδες. Κατετέθη εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Θεσείου ὑπ' ἀριθ. 144.

Ὁ τάφος εἶχε διαστάσεις 0.50 : 2.08 καὶ βάρθ. 0.72. Ἐντὸς αὐτοῦ δύο νεανικοὶ σκελετοὶ μὲ τὰ κρανία πρὸς Ν. Τούτων τοῦ μὲν ἑνὸς ἢ κάτω σιαγῶν εἶχε 14 ὑγιεῖς ὀδόντας, τοῦ δ' ἄλλου 16. Ὑπεράνω τῶν ἰσχίων ἔκειτο φιάλη διαμ. 0.20 καὶ ὕψους 0.055 (Μουσ. Κερ.).

ρ) Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ τάφου π καὶ εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον εὐρίσκετο ὁ τάφος ρ, ὅστις ἦτο λάκκος κεκαλυμμένος διὰ στεγοειδῶν καὶ ἐλαφρῶς θολωτῶν ὀπτῶν πλίνθων 0.56 : 0.86 καὶ εἰς τὰς ἄκρας διὰ πλακοειδῶν ὁμοίως πλίνθων στεγανῶς κεκλεισμένος.

Τὸ κρανίον τοῦ νεανικοῦ σκελετοῦ πρὸς Α. Ἡ διάμετρος τοῦ ὀπισθίου μέρους τῆς κεφαλῆς 0.125 καὶ τοῦ προσώπου 0.115. Παρὰ τὸ οὗς τοῦ κρανίου εὐρέθη χρυσοῦν ἐνώτιον ὕψ. 0.011. Ἔτι δὲ καὶ ἄλλα μικρὰ μολύβδινα κτερίσματα,

προφανῶς παιγνιώδη ἀθύρματα: τεμάχια μαγειρικῆς ἐσχάρας, δύο ὄστρακα κογχυλίων, δύο μικροσκοπικαὶ κύλικες διαμ. 0.065, δύο ἀπλούστεραι καὶ μικρότεραι κύλικες διαμ. 0.04 καὶ δύο μικρὰ τηγάνια μὲ τὰς λαβὰς (εἰκ. 21 σελ. 67).

Ἐξ ἄλλου μετάλλου δὲ (;) κυκλοτερές λείψανον πιθανῶς κατόπτρου. Ὡσαύτως ἀναλόγου σμικρότητος δύο πήλινα μὲ ὄτια ἀγγεῖα ἐρυθρῶς βεβαμμένα. Τούτων τὸ ἐντελῶς ἀκέραιον ὕψους 0.07 εὐρέθη ὄρθιον ἐντὸς μικρᾶς κύλικος διαμ. 0.075. Ἔτι δὲ εὐρέθη ἄνευ ὄτων ποτήριον καὶ ἄνευ βαφῆς ὕψ. 0.057 (εἰκ. 22 σελ. 68). Ἄπαντα τὰ ἀνωτέρω κτερίσματα κατετέθησαν ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Κεραμικοῦ.

Μονομερῆ εὐρήματα.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὐρέθησαν ἐρριμμένα ἐντὸς τῶν χωμάτων καὶ ἄλλα εὐρήματα, τὰ ἑξῆς.

Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ὁμοίου τύπου ὡς καὶ τὰ προηγούμενα, εὐρεθὲν ὑπὲρ τὸν τάφον β, φέρον ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΝΘΩΦΙΔΙΟΥΚΟΛΩΝΗΘΕΝ

Ἐν τῷ ἐμβαδῷ τοῦ ναΐσκου μεταξὺ δύο παραστάδων μετὰ ἐπικράνων γυνὴ ὄρθια στηριζομένη ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ μικρὸν πρὸς τὰ ὀπίσω κάμπτουσα τὸν ἀριστερὸν περιβάλλεται ὑπὸ τοῦ εὐρυτάτου καὶ πολυπτύχου ἱματίου συγκρατοῦσα αὐτὸ διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κεκαμμένης πρὸ τοῦ στήθους (εἰκ. 23). Τὸ ἀνάγλυφον εἶναι ἀρίστης διατηρήσεως καὶ κατετέθη εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Θεσείου ὑπ' ἀριθ. 141, ὕψους 1 μ. πλάτ. 0.53.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην εὐρέθησαν καὶ τινες κιονίσκοι ἐνεπιγράφοι περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος ἀνωτέρω ἐν σελ. 58 καὶ ὑπ' ἀριθ. Συλλογῆς Θεσείου 118 - 120α.

Ὡσαύτως κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἀνασκαφῆς εὐρέθη τεμάχιον μαρμάρου, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀριστερὸν μέρος ἐνεπιγράφου πλακῶς (ὕψος 0.27, πλάτ. 0.19) φερούσης ψήφισμα. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀπόκειται ἐν τῷ Μουσεῖῳ Κεραμικοῦ καὶ θὰ δημοσιευθῇ ὑφ' ἡμῶν βραδύτερον. Ἐν αὐτῷ εἰσέτι ἀπόκειται καὶ μικρότερα εὐρήματα, λύχνοι, ὑάλινα ἀγγεῖα κ.λ. ὡς καὶ τὰ σχέδια τῆς γενομένης δευτέρας ἀνασκαπτικῆς ἐργασίας, ὑπὸ τοῦ κ. Kübler φιλοπονηθέντα, τὰ ὁποῖα κρίνομεν περιττὸν νὰ δημοσιεύσωμεν, ἀλλὰ φυλάττομεν ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τῆς Ἐφορείας, ἵνα γίνῃ χρῆσις αὐτῶν, ἐὰν ἐν τῷ μέλλοντι ἤθελεν ἐνεργηθῆ ἑκεῖ που πλησίον ἐκσκαφῆ.

Ἐπίσης ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Κεραμικοῦ εὐρίσκονται τὰ τεμάχια τῆς ἐκ τοῦ τάφου λ ἐπὶ ἀσβεστοκονιάματος ἐπιγραφῆς, ἧτις δὲν συμπληρώθη εἰσέτι ἐντελῶς. Τὰ ἤδη συμπληρωθέντα μέρη αὐτῆς βλέπει τις ἐν τῇ εἰκ. 15 σελ. 62. Ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων κρίνομεν ὅτι

Εἰκ. 23. Μαρμαρινὴ ἐπιτυμβία στήλη τῆς Ἀνθοῦς.

ἡ ἐπιγραφὴ ἀνήκει εἰς τοὺς περὶ τὸ 400 μ. Χ. χρόνους, δηλ. εἰς τοὺς χρόνους, εἰς οὓς περίπου κατετάξαμεν τὸ ἀνασκαφὴν νεκροταφεῖον κρίνοντες ἐκ τῶν λοιπῶν αὐτόθι εὐρημάτων. Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ δημοσιευομένου μέρους τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι λίαν δυσχερῆς, καὶ μόνον ἂν συμπληρωθῇ ἐπαρκῶς, πιθανὸν νὰ γίνῃ δυνατὴ καὶ ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆς. Ἡμεῖς μόνον νομίζομεν ἐν τῇ πρώτῃ μὲν σειρᾷ ὅτι ἀναγινώσκομεν τὴν λέξιν κεῖμαι (ἢ κατάκειμαι). ἐν τῇ δευτέρῃ δὲ ἐκ τοῦ ὀνόματος πιθανῶς τοῦ ἀποθανόντος τὰς συλλαβὰς ΛΕΑ... Ἐκ τῶν ἐπομένων σειρῶν μέχρι τῆς ἑβδόμης αἱ συλλαβαὶ τὰς ὁποίας ἀνα-

γινώσκωμεν μου, με, τα, το, ἀπομένουσιν ἄνευ ἔννοιας καὶ μόνον ἐν τῇ ὀγδόῃ σειρᾷ πιθανὸν νὰ ὑπάρχη ἡ λέξις: ἐνθά(δε) καὶ ἐν τῇ ἐνάτῃ ἡ λέξις: (σωματοθ)ῆκαι, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἦτο ἐν χρήσει πρὸς δήλωσιν τοῦ φερέτρου.

ΑΡΧΑΙΑ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΧΩΡΙΟΥ ΛΙΟΠΕΣΙ ΑΤΤΙΚΗΣ

Ἐν τῷ χωρίῳ Λιόπεσι τῆς Ἀττικῆς διατηροῦμεν ἀξίαν λόγου ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν,

Εἰκ. 24. Ἐπιτυμβία λήκυθος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Λιόπεσι ὑπ' ἀριθ. 1.

προσωρινῶς μὲν ἐν τινι δωματίῳ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, βραδύτερον δέ, ὡς ἐλπίζομεν, ἐν ἰδίῳ οἰκήματι, τὸ ὁποῖον ὑπεσχέθησαν ὅτι θὰ ἐγείρουν οἱ κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη ῥέκται πρόεδροι τῆς κοινότητος αὐτοῦ.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη ἐπλουτίσθη σπουδαίως τὸ μὲν ἐκ τυχαίων εὐρημάτων, ἐκ δηλώσεων ἀρχαίων τῶν φιλονόμων κατοίκων τοῦ χωρίου, ἐκ κατασχέσεως ἀρχαίων εἰς χεῖρας τυμβωρικῶν διὰ προθύμου συνδρομῆς τῆς αὐτόθι κοινοτικῆς ἀρχῆς,

εἰς ἣν ἐκφράζομεν τὰς εὐχαριστίας ἡμῶν, τὸ δὲ καὶ ἐκ μικρῶν ἀνασκαπτικῶν ἐρευνῶν, τὰς ὁποίας ἐπεχειρήσαμεν εἰς διαφόρους θέσεις τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου καὶ ἐκ τῆς μεταφορᾶς χάριν μείζονος ἀσφαλείας ἀρχαίων ἐκ τῶν πέριξ μερῶν, ὡς τὰ ἀρχαῖα τῆς θέσεως Καρελᾶ, τὰ ὑπὸ τοῦ πρόην ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς καὶ νῦν καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἀντωνίου Κεραμοπούλου εὐρεθέντα εἰς αὐτόθι ἐνεργηθείσας ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφάς.

Ἡμεῖς σπεύδομεν νὰ δημοσιεύσωμεν διὰ περιληπτικωτάτης περιγραφῆς τὰ σπουδαιότερα ἀρχαῖα καὶ τῆς Συλλογῆς ταύτης, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὸν γενικώτερον λόγον, ὅπως ὅλα τὰ ὑπάρχοντα ἀρχαῖα ἔλθωσιν εἰς φῶς καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰδικώτερον χάριν τῆς μεγάλης πληθύσεως τῶν ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν, ὧν ἡ δημοσίευσίς ἐπιφέρει ἔνεκα τῆς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη συντελουμένης διεθνῶς μεγάλης ἐργασίας πρὸς συμπλήσιν καὶ πλουτισμὸν τῆς ἐκδόσεως τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν. Οἱ κάτωθι πρὸ τῶν ἀρχαίων ἀριθμοὶ εἶναι οἱ ἀριθμοὶ αὐτῶν ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Συλλογῆς.

1. Μεγάλῃ ἐπιτυμβία μαρμαρινῆ λήκυθος, ἣς τὰ ἐλλείποντα μέρη ὁ λαιμὸς καὶ ἡ βᾶσις, ἔχουσι συμπληρωθῆ διὰ γύψου. Ἐν τῇ κοιλίᾳ φέρεσι παράστασιν τεσσάρων μορφῶν, αἱ ὁποῖαι βαίνουσιν ἐπὶ εὐθείας ταινίας. Ἔχει ὕψος 1.04 (εἰκ. 24). Δύο παγονοφόροι ἄνδρες ἀντιμέσῳποι ἰστάμενοι, χαιρετίζουσιν ἀλλήλους διὰ τῆς δεξιᾶς, ἐν ᾧ κάτωθι τῶν ἠνωμένων χειρῶν μικρὸς παῖς ὑψοῖ τὴν δεξιάν πρὸς τὸν πρῶτον παγονοφόρον ἄνδρα, ὅστις εἶναι πιθανώτατα ὁ ἀποθανών. Ὅπισθεν τοῦ δευτέρου παγονοφόρου ἄνδρος μορφὴ γυναικὸς ὀρθίας, μὲ ὕψου μὲνην τὴν δεξιάν χεῖρα καὶ μὲ τὴν παλάμην ἀνοικτὴν προτίθεται προφανῶς νὰ ἀποχαιρετίσῃ καὶ αὐτὴ τὸν πρῶτον παγονοφόρον ἄνδρα, ἀφ' οὗ τελειώσῃ ὁ πρῶτος ἀποχαιρετισμὸς. Ἐπιγραφαὶ ὑπάρχουσι ἄνωθι τῶν μορφῶν, διακοπτόμεναι πολλάκις ὑπὸ τῶν μεσολαβουσῶν κεφαλῶν αὐτῶν.

Οὕτω ἀναγινώσκωμεν :

ΔΙΩΝ ΓΝΑΘΩΝΟΣ
ΩΑΘΕΝ

Ἐν συνεχείᾳ εἶτα :

ΔΙΩΝ ΔΙΩΝΟΣ ΩΑΘΕΝ

καὶ τέλος ἐν συνεχείᾳ :

ΝΙΚΟΠΤΟΛΕΜΗ
ΝΙΚΟΔΩΡΟ(Υ)
ΠΑΙΑΝΙΩΣ (= ΠΑΙΑΝΙΕΩΣ)

Οὕτω ἔχομεν νεκρὸν τὸν ἐκ τοῦ δήμου Ὅας ἢ Ὅας τῆς Ἀττικῆς τῆς Πανδιονίδος φυλῆς Δίωνα τὸν υἱὸν τοῦ Γνάθωνος, ὃν ἀποχαιερίζει ὁ υἱὸς αὐτοῦ Δίων ὁ τοῦ Δίωνος υἱός, μετὰ τοῦ μικροῦ τέκνου του καὶ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς Νικοπτολέμης, θυγατρὸς τοῦ Νικοδώρου τοῦ Παιανιεύς. Οἱ Ὅεις ἢ Ὅαιεις κατόκον πιθανῶς τὴν σημερινὴν Βελανιδέζαν, οἱ δὲ Παιανιεῖς τὸ χωρίον Λιόπεσι τῆς Ἀττικῆς (ἐπιρρηματα ἔχομεν ὡς τὸ ὄαθεν οὕτω καὶ ὄαζε καὶ ὄασι. Ἐπιγραφὰς ἐκεῖθεν ἴδε Στεφ. Κομμ. Ἀττ. Ἐπιγρ. σελ. 116-118). Διατήρησις καλὴ καὶ ἐργασία μᾶλλον ἐπιμελημένη.

29. Κιονίσκος ἐξ ἀγρίου λίθου ὕψους 0.59, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΣ
ΟΡΒΙΟΥ
ΜΙΛΗΣΙΑ
ΣΩΣΙΚΡΑΤΟΥ
ΡΑΜΝΟΥΣΙΟΥ
ΓΥΝΗ

47. Κιονίσκος ἐξ ἀγρίου ποικιλοχρόμου λίθου ἐκ δύο τεμαχίων. Εὐρέθη εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου εἰς θέσιν Κοκκίνα ὑπὸ τοῦ κ. Ἰω. Δημ. Σπύρου, ὑφ' οὗ ἐδωρήθη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν τῆ 25/8/24.

ΔΙΩΝΟΣ
ΟΠΙΑΝΗΣ
ΑΝΕΘΗΚΕΝ

31. Κιονίσκος ἐξ ἀγρίου λίθου ὕψους 0.36, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

ΔΙΟΣΚΟΥ
ΡΙΔΗΣ Ι: ΙΑΙΞ (Κίλιξ)

30. Κιονίσκος ἐξ ἀγρίου ὑπομέλανος λίθου ὕψους 0.50, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν μετὰ ἡμιεξίτηλα γράμματα

ΣΩΣΑΝΔΡΟΣ
ΧΑΙΡΕ

Ἐνεπιγραφοὶ ἐπιτύμβιαι στήλαι καὶ λύκηθοι Συλλογῆς Λιόπεσι.

5. Στήλη μαρμαρίνη ὕψους 0.32, φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν :

ΑΡΕΣΤΟΡΙΔΗΣ
ΑΡΕΣΑΝΔΡΟ(Υ)
ΠΑΙΑΝΙΕΥΣ

6. Στήλη μαρμαρίνη μετὰ ἀνθέμιον ὕψους 0.62, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

ΠΑΜ(ΦΙ)ΛΗ
ΑΡΤΙΜΑ<

8. Στήλη μαρμαρίνη ὕψους 0.56, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

ΔΗΜΑΙΝ[ΕΤΟΣ]
ΔΗΜΟΣΘ(ΕΝΟΥΣ)
ΠΑΙΑΝΙ(ΕΥΣ)

9. Στήλη μαρμαρίνη ὕψ. 0.76, μετὰ δύο ῥοδάκας καλῶς εἰργασμένους καὶ ἀπέχοντας ἀλλήλων 0.13, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν ἄνωθι τῶν ῥοδάκων :

ΔΗΜΑΡΕΤΗ ΛΕΩΚΡΑΤΟΥΣ
ΑΝΑΦΛΥΣΤΙΟΥ ΘΥΓΑΤΡΗ

καὶ κάτωθι τῶν ῥοδάκων

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ
(Α)ΝΑΦΛΥΣΤΙΟΣ
ΙΠΠΟΣΤΡΑΤΗ
ΑΡΙΣΤΗΜΟΥ
ΑΝΑΦΛΥΣΤΙΟΥ
ΧΑ(ΡΙΑ)Σ
ΑΝΑ(ΦΛΥ)ΣΤΙΟΣ
ΕΥΡΥΜΑΙΔΗ
ΑΝΑΦΛΥΣΤΙ
ΔΗΜΑΡΕΤΗ

12. Μαρμαρίνη στήλη ὕψους 0.70, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν κάτωθι τῶν ἐφθαρμένων ῥοδάκων :

ΑΓΩΝΟΧΑΡΗΣ
ΕΠΙΧΑΡΟΥΣ
ΠΑΙΑΝΙΕΥ(Σ)

13. Ἐπιτύμβια ἀνθεματὴ στήλη πλήρης μετὰ δύο ῥοδάκων ὕψους 1.86, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν στοιχηδόν :

ΠΟΛΥΚΡΑΤΗΣ
ΣΩΣΤΡΑΤΟ
ΠΑΙΑΝΙΕΥΣ

14. Στήλη ἐπιτύμβια μαρμαρίνη, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ
ΚΑΛΛΙΣΘΕΝΟΥ
ΕΡΧΙΕΥΣ

26. Μικρὸν τεμάχιον μέλανος λίθου ὕψους 0.20, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν :

ΝΙΚΑΝΩΡ
ΗΡΑΚΛΕΩΤΗΣ

24. Πλάξ ὕψ. 0.22, φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν :

ΟΡΟΣΧΩΡΙΑΠΟ
ΑΤΙΜΟΚΡΑΤΟΣ
ΝΙΩΣΠΑΙΣΙ

32. Τμῆμα στήλης ἐπιτυμβίας ὕψους 0.41, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

ΣΑΤΥΡΟΣ...
ΠΑΙΑΝ(ΙΕΥΣ)

63. Μαρμαρίνη ἐπιτυμβία λήκυθος, ἀρίστης διατηρήσεως καὶ τέχνης, εὑρεθεῖσα ἐν τῇ ἀμπέλῳ τῶν κατοίκων τοῦ Λιόπεσι κ. Ἀθ. Ντάβαρη καὶ Ἀθ. Θανάση κειμένη ἐν θέσει ἁγίου Γεωργίου Κόκλα, δηλωθεῖσα νομίμως ὑπ' αὐτῶν καὶ κοιμισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν τῇ 4/11/28. Ἔχει ὕψος ἐνὸς μέτρου καὶ περιφέρειαν κοιλίας 1.05. Φέρει ἐπὶ τῆς κοιλίας παράστασιν δύο μορφῶν βαινουσῶν ἐπὶ μικρὸν κοιλινομένης ταινίας. Ἐπὶ κλισμοῦ κάθεται γυνὴ κρατοῦσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὸν πέπλον πρὸ τοῦ στήθους καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς ἀποχαιρετίζουσα τὸν πρὸ αὐτῆς ἱστάμενον νεανίαν. Ἀναγινώσκομεν ἄνωθι τῆς καθημένης τὴν ἐπιγραφὴν :

ΑΡΧΕΣΤΡΑΤΗ

καὶ ἄνωθι τοῦ νεανίου καὶ ὀπισθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν ἐπιγραφὴν :

ΑΝΤΙΚΡΑΤΗΣ
ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΟΥΣ
ΕΡΧΙΕΥΣ

64. Μεγάλῃ μαρμαρίνῃ λουτροφόρος μὲ κεκομμένην τὴν βᾶσιν καὶ μὲ κεκομμένον τὸν λαϊμόν, οὗ σφῶνται δύο τεμάχια. Ὑψ. 1.05 μ. καὶ περιφέρεια κοιλίας 1.55 μ. Ὡς καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 63 λήκυθος εὑρέθη καὶ αὕτη εἰς τὴν αὐτὴν ἀμπέλον τῶν ἄνωθι μνημονευομένων κατοίκων τοῦ χωρίου Λιόπεσι, ὕψ' ὧν δηλωθεῖσα νομίμως παρεδόθη εἰς ἐμὲ καὶ ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν τῇ 4/11/28. Φέρει τέσσαρας μορφὰς βαινούσας ἐπὶ ταινίας. Ἀναγινώσκομεν τὰς ἐπιγραφάς :

ΑΝΤΙΚΡΑΤΗΣ
ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΟΥΣ
ΕΡΧΙΕΥΣ
ΑΡΧΕΣΤΡΑΤΗ καὶ
ΑΡΙΣΤΑΙΧΜΗ
ΛΥΣΙΔΟΣΕΡΧΙΩΣ [=ΕΡΧΙΕΩΣ]

Ἐπὶ δίφρου κάθεται ἡ Ἀρχεστράτη χαιρετίζουσα διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν πρὸ αὐτῆς ἱστάμενον

υἶόν τοῦ Καλλικράτους Ἀντικράτην Ἐρχιέα. Ὅπισθεν τοῦ Ἀντικράτους μορφὴ ἱσταμένης γυναικὸς τῆς Ἀρισταίχμης, θυγατρὸς τοῦ Ἐρχιέως Λύσιδος. Ἡ μορφὴ τῆς Ἀρχεστράτης ὁμοιάζει καταπληκτικῶς καθ' ὅλα καὶ ἀκόμη κατὰ τὸ πρόσωπον μὲ τὴν μορφὴν τῆς Ἀρχεστράτης τῆς προηγουμένης Ληκύθου. Προφανῶς ἀμφοτέρω ἀνήκουσιν εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν οἰκογενειακὸν τάφον, ὡς καὶ ἡ εὑρεσις αὐτῶν δηλοῖ ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν δικαιούμεθα νὰ εἰκάσωμεν. Ἡ δὲ ὁμοιότης τῆς μορφῆς τῆς Ἀρχεστράτης πρὸς τὴν προηγουμένην δηλοῖ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ τεχνίτου, ὅστις ἐδέχθη τὴν παραγγελίαν τῶν ἐπιζώντων πρὸς κατασκευὴν τῶν ἐπιτυμβίων ἔργων καὶ ὅστις ἀσφαλῶς θὰ εἶναι ὁ αὐτὸς ἀμφοτέρων τῶν ἔργων τεχνίτης.

62. Μεγάλῃ μαρμαρίνῃ ἐπιτυμβία Λήκυθος μὲ τὴν βᾶσιν κεκομμένην ὡς καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ λαϊμοῦ. Ἔχει ὕψος 1.03 μ. καὶ ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν ἐκ τῆς θέσεως ἁγίου Γεωργίου Κόκλα τῆς περιφερείας Λιόπεσι, ὅπου πιθανῶς ἔκειτο ὁ δῆμος Ἐρχιέων (εἰκ. 25).

Φέρει παράστασιν ἐπὶ τῆς κοιλίας τριῶν μορφῶν, αἱ ὁποῖαι βαίνουσιν ἐπὶ ὀλίγον κοιλινομένης ταινίας. Τούτων ὁ εἰς πωγωνοφόρος ἀνὴρ χαιρετίζει διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν ἔναντι αὐτοῦ ἐπὶ κλισμοῦ καθημένον ὠσαύτως πωγωνοφόρον ἄνδρα. Ὅπισθεν τοῦ ὀρθίου μικρὸς παῖς. Ἄνωθι τοῦ ὀρθίου ἀναγινώσκομεν τὴν ἐπιγραφὴν :

[Ε]ΥΑΙΩΝ ΕΡΧΙΕΥΣ

καὶ ἄνωθι τοῦ καθημένου :

ΑΠΟΛΗΞΙΣ ΕΡΧΙΕΥΣ

61. Μικρὰ μαρμαρίνη ἐπιτυμβία λήκυθος μὲ τὴν βᾶσιν καὶ τὸν λαϊμόν κεκομμένα, ἔχουσα σφῶζόμενον ὕψ. 0.39 μ. καὶ κοιμισθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς Συλλογὴν ἐκ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, ἀπέχοντος περὶ τὰ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας ἀπὸ τοῦ Λιόπεσι. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κοιλίας φέρει τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΡΙΣΤΟΙΔΙΚΗ : ΚΥΠΡΙΑΘΕΜΙΣΘΥΑΝΑΣ

Ἡμεῖς ἀναγινώσκομεν αὐτὴν ὡς ἐξῆς :
(Τῇ ἀποθανούσῃ) Ἀριστοῖ (ἡ) Δίκη : (ἡ) Κυπρία, (ἡ) Θέμις, (ὁ) Θυάναξ (ἀνέθεσαν).
(Τὸ ὄνομα Ἀριστὸ ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ ἴδε Στ. Κουμ. Ἐπιτ. Ἀττ. Ἐπιγ. ἀριθ. 2060, 2630, τὸ δὲ κατὰ δοτικὴν πτώσιν ὄνομα τοῦ νεκροῦ εἶναι σπανιώτατον μὲν παρὰ τοῖς Ἑλλήσι, συχρὸν δὲ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἴδε αὐτόθι ἀριθ. 2822, 2825, 3411 κ.λ.).

Εἰκ. 25. Μεγάλη ἐπιτυμβία λήκυθος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Διόπεσι ὑπ' ἀριθ. 62.

Ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Σχολείου, ἐν τῇ ὁποίᾳ εὐρίσκειται ἡ ἀρχαιολογικὴ Συλλογή, ὑπάρχει τριγωνικὸν αἰτώμα κομισθὲν ὑπ' ἑμοῦ ἐκ Καρελαῶ, προερχόμενον ἐκ τῶν αὐτόθι ἀνασκαφῶν τοῦ κ. Ἄντ. Κεραμοπούλου καὶ ἀνήκον εἰς ἐπιτύμβιον μέγα ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον φέρει ἐπὶ τῆς ἄνω ταινίας τὴν ἐπιγραφὴν

ΧΑΙΡΕΣΤΡΑΤΗ
ΕΥΒΙΟΠΑΙΑΝΙΕΩΣ
ΔΗΜΟΚΗΔΗΣ ΑΡΧΕΚΩΜΟΥ
ΠΑΙΑΝΙΕΥΣ
ΑΡΧΕΚΩΜΟΣ ΔΗΜΟΚΗΔΟΥ
ΠΑΙΑΝΙΕΥΣ

Μῆκος ταινίας φερούσης τὴν ἐπιγραφὴν 1.36.

Μῆκος τῆς κάτω πλευρᾶς τοῦ τριγώνου 1.62. Πλησίον τῆς ἄνω ἐπιγραφῆς ὑπάρχει καὶ τὸ ἄκρον δεξιὸν τμήμα τριγωνικοῦ αἰτώματος ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου φέρον τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΝΤΙΧΑΡΟΥΣ
ΝΕΩΣ ΘΥΓΑΤΗΡ
... ΟΥΣ ΑΝΑΦΛΥΣΤΙΟΥ ΓΥΝ[Η]

Τὸ μῆκος τῆς φερούσης τὴν ἐπιγραφὴν ταινίας 0.44.

Ὡσαύτως ἐν τῇ αὐτῇ αὐτῇ ὑπάρχει μεγάλη ἐπιτυμβία μαρμαρινὴ στήλη εὐρεθεῖσα εἰς θέσιν ἁγίου Γεώργιος Κόκλα εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τοῦ χωρίου καὶ κομισθεῖσα ὑπ' ἑμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν.

Εἰκ. 26. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ θέσεως Καρελᾶ μεταξὺ Λιόπεσι καὶ Κορωπίου.

Εἰκ. 27. Μαρμάρινα κεφαλαὶ ἐκ Καρελᾶ.

Πλάτος τοῦ ἐπικράνου τῆς στήλης 0.65, ὕψος τῆς στήλης σφζόμενον 1.65, πλάτος αὐτῆς εἰς τὸ ἄνω μέρος 0.60, εἰς τὸ κάτω 0.65, πάχος αὐτῆς 0.24.

Εἰς τὸ κάτω μέρος ἡ στήλη εἶναι ἀποκεκομμένη ὀλίγον. Εἰς τὸ ἀνώτατον μέρος τῆς στήλης ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

ΑΠΟΛΗΞΙΣ
ΕΥΑΙΟΝΟΣ
ΕΡΧΙΕΥΣ

Κάτωθι τῆς ἐπιγραφῆς ὑπάρχουσι γλυπτῶς δεδηλωμένοι δύο ῥόδακες, ὡς καὶ ἕτεροι δύο εἰς τὰς πλευρὰς τῆς στήλης. Κάτωθι δὲ τῶν ῥοδάκων καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς στήλης ὑπάρχει γλυπτῶς δεδηλωμένος στέφανος ἐκ κλάδων ἐλαίας. Κάτωθι δὲ τοῦ στεφάνου ἡ ἐπιγραφή:

ΕΥΑΛΚΟΣ
ΕΥΑΛΚΟΥ
ΕΡΧΙΕΥΣ

ΔΗΛΙΑΣ (= Δηλιάς Νι(κ)ίου Κυδαθηναέως)
ΝΙ[Κ]ΙΟΥ
ΚΥΔΑΘΗΝΑΕΩΣ
ΕΥΑΛΚΙΔΗΣ
ΑΠΟΛΗΞΙΔΟΣ
ΕΡΧΙΕΥΣ

Ὡσαύτως ἐν τῇ αὐτῇ αὐλῇ ὑπάρχει ἑτέρα μεγάλη ἐπιτύμβια μαρμαρίνη στήλη, εὐρεθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς θέσιν Καρελαῖ παρὰ τὸ δάσος καὶ ἀριστερὰ τῆς μεγάλης δημοσίας ὁδοῦ καὶ κοιμηθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ χωρίου. Εἰς τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος εἶναι ἀποκεκομμένη. Ἔχει σφζόμενον ὕψος 1.67, πλάτ. 0.61 καὶ πάχ. 0.25. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΠΑΙΑΝΙΕΩΣ
ΕΥΚΟΛΙΝΗ
ΑΧΑΡΝΙΩΝΟΣ
ΑΧΑΡΝΕΩΣ
ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
ΠΑΙΑΝΙΕΥΣ

Ὡσαύτως ἐν τῇ αὐτῇ αὐλῇ ὑπάρχει μαρμαρίνη στήλη εὐρεθεῖσα ἐν τῇ ἀμπέλῳ τῶν κατοίκων τοῦ Λιόπεσι Ἀθ. Ντάβαρη καὶ Ἀθ. Θανάση εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου Κόκλα, δηλωθεῖσα ὑπ' αὐτῶν καὶ παραδοθεῖσα εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν τῇ 4/11/28. Τὸ σφζόμενον ὕψος τῆς στήλης, ἥτις κάτωθι

εἶναι ἀποκεκομμένη, εἶναι 0.88, τὸ πάχος 0.20 καὶ τὸ πλάτος 0.46. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

[Κ]ΑΛΛΙΚ[Ρ]ΑΤΗΣ
ΑΝΤΙΚΡΑΤΟΥΣ
ΕΡΧΙΕΥΣ

Μετὰ ταῦτα φέρει δύο ῥόδακας καὶ μετ' αὐτοὺς τὴν ἐπιγραφήν:

ΘΕΟΦΙΛΟΣ
ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΟΥΣ
ΕΡΧΙΕΥΣ

60. Μεταξὺ τῶν ἐκ θέσεως Καρελαῖ καὶ ἐξ ἀνασκαφῶν κ. Κεραμοπούλου κοιμηθέντων εἰς

Εἰκ. 28. Μαρμαρίνη κεφαλὴ ἐξ ἐπιτύμβιου ἀναγλύφου ἐκ Καρελαῖ.

Λιόπεσι ἀρχαίων εἶναι καὶ μέγα ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐντὸς ναΐσκου μὲ τρεῖς λίαν ἐκτύπους μορφὰς. Ἐπὶ τῶν ἐπικράνων τῶν παραστάδων στηρίζεται τὸ τριγωνικὸν ἀέτωμα τοῦ ναΐσκου ἔχον εἰς τὴν κατωτάτην ταινίαν τὴν διήκουσαν ἀπὸ παραστάδος εἰς παραστάδα κατὰ μῆκος τὴν ἐπιγραφήν δυστυχῶς ὄλως δυσανάγνωστον.

Ἐντὸς τοῦ μεταξὺ τῶν παραστάδων χώρου τρεῖς μορφαὶ γυναικείαι, ὧν ἡ ἐν τῷ μέσῳ κάθεται ἐπὶ κλισμοῦ καὶ στρέφεται κατὰ μέτωπον στηρίζουσα ἐπὶ τοῦ ἐρεισινώτου τὴν ἀριστερὰν

χειρα. Φέρει χιτῶνα καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται καὶ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἐν εἵδει καλύπτρας. Πρὸ αὐτῆς ὀρθία γυνὴ περίλυπος ἐκτείνει τὴν ἀριστερὰν χεῖρα πρὸς τὴν καθημένην ἐν εἵδει παρακλήσεως, ἐν ᾧ ὀπισθεν τῆς τελευταίας ὑπάρχει ἑτέρα ὀρθία γυνή. Τὸ ἀνάγλυφον καθ' ὅλον τὸ πλάτος αὐτοῦ κάτωθεν εἶναι ἀποκεκρουσμένον ὡς τελείως κατεστραμ-

Εἰκ. 29. Μαρμαρινὴ κεφαλὴ ἐκ Καρελαῖ.

μένα εἶναι καὶ τὰ πρόσωπα καὶ τῶν τριῶν μορφῶν (εἰκ. 26).

55. Μαρμαρινὴ ἐπιτύμβια Λήκυθος ὕψ. 0.60 μ. κομισθεῖσα ὑπ' ἑμοῦ εἰς τὴν Συλλογὴν ἐκ Καρελαῖ καὶ φέρουσα παράστασιν γυναικὸς καθημένης καὶ ἀποχαιρετιζούσης ἄνδρα ὄρθιον. Ἄνωθι τῆς γυναικὸς ἡ ἐπιγραφή ΧΑΙΡΕΣΤΡΑΤΗ.

56. Κεφαλὴ μαρμαρινὴ νεανίου κατὰ μέτωπον μὲ μικρὰν πρὸς τὰ δεξιὰ κλίσιν καὶ μὲ τὴν ῥῖνα ἀποκεκρουσμένην, ἀνήκουσα προφανῶς εἰς ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον, ὕψους 0.27. Προέρχεται καὶ αὕτη ἐκ Καρελαῖ (εἰκ. 27).

57. Κεφαλὴ μαρμαρινὴ γυναικὸς ἀνήκουσα εἰς ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον καὶ προερχομένη ὡσαύτως ἐκ Καρελαῖ, ὕψους 0.20 (εἰκ. 27).

58. Ὡσαύτως ἐπιτύμβια μικρὰ μαρμαρινὴ

κεφαλὴ μᾶλλον γυναικὸς ἐκ Καρελαῖ καὶ αὕτη, ὕψους 0.16 (εἰκ. 28).

59. Κεφαλὴ παγονοφόρου ἀνδρὸς, φέροντος ταινίαν ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ περίξ τῆς κεφαλῆς, δι' ἧς εἶναι ἀναδεδεμένη ἡ πλουσία κόμη. Ἄνωθι τῆς ταινίας καὶ τοῦ κέντρου τοῦ μετώπου ὑπάρχει ὀπή. Προέρχεται ἐκ Καρελαῖ καὶ ἔχει ὕψος

Εἰκ. 30. Ἀνασκαφὴ Ταμπουριῶν. Χαμαὶ κεῖται ὁ λέων πρὸ τοῦ περιβόλου τοῦ νεκροταφείου.

0.19 μ. Ἡ κεφαλὴ κατ' ἑμὲ ἀπεικονίζει φιλόσοφον καὶ δεικνύει καλὴν ἐργασίαν τοῦ τρίτου αἰῶνος π. Χ. (εἰκ. 29).

ΜΙΚΡΑ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΛΙΟΠΕΣΙ

Εἶναι κοινῶς παραδεδεγμένον ὅτι τὸ χωρίον Λίοπεσι κατέχει τὸν χώρον τοῦ ἀρχαίου δήμου τῶν Παιανιέων, ὅστις ἦτο καὶ πατὴρ τοῦ Δημοσθένους, ἔνεκα τῶν πολλῶν εὐρημάτων μετὰ τῶν σχετικῶν ἐπιγραφῶν, ἅτινα αὐτόθι κατὰ καιροὺς ἤλθον εἰς φῶς. Ἀλλὰ τὸ σημερινὸν χωρίον ἀραιότατα κατωκημένον καταλαμβάνει μεγίστην ἔκτασιν καὶ μετὰ τῶν ἀμπέλων καὶ φυτειῶν αὐτοῦ ἀναμφιβόλως ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ

ἄλλων ἀρχαίων δήμων. Ἐντὸς τοῦ χωρίου εἰς πολλὰ σημεῖα διακρίνει τις εἰσέτι τὰ λείψανα νεκρικῶν περιβόλων, τῶν ὁποίων πολλοὺς διὰ μικρᾶς ἐρεύνης ἐξήτασα καὶ εὗρον αὐτοὺς κατὰ τὸ πλεῖστον συλημένους καὶ κατεστραμμένους.

πολλοὺς πτωχοὺς τάφους, ὧν ἡ ἀταξία ἐδήλου προγενεστέρων σύλησιν. Εἰς τὰ ἄνω στρώματα ἦσαν Ῥωμαϊκοὶ τάφοι καὶ εἰς τὰ κατώτερα Ἑλληνικοί. Εὗρον τρεῖς λύχνους ἀκεραίους καὶ ἓνα τεθραυσμένον καὶ τεμάχια ἀγγείων πρὸ πολ-

Εἰκ. 31. Ὁ λέων τῶν Ταμπουρίων.

Περισσότερον ἠρεύνησα τὴν θέσιν Μπρέκθι (σημαίνουσαν Ἀλβανιστὶ ὄχυρον μέρος) ἀποτελοῦσαν μέρος εὐρυτέρας θέσεως καλουμένης Ἐπισκοπῆς πρὸς τὸ βόρειον τέρμα τοῦ σημερινοῦ χωρίου, ὅπου ὑπάρχει μικρὸς χθαμαλὸς τύμβος,

λοῦ θραυσθέντων ὅλως ἄχρηστα. Ἔτι δὲ ἐν ὑάλινον μικρὸν δοχεῖον ἀκεραῖον καὶ τινὰ ἀσημαντα ἀγγεῖα.

Τὸ σπουδαιότερον εὑρημα ἦτο ἐν ζευγὸς χρυσῶν ἐνωτίων ἐντὸς ἑνὸς τάφου πλησίον τοῦ

Εἰκ. 32. Ὁ λέων τῶν Ταμπουρίων.

ὅστις εἶχε καὶ περίβολον, συληθέντα πρὸ ἐτῶν πολλῶν. Ἐλπίζω ὅτι λόγῳ τῆς γειτνιασεως πρὸς τὸ χωρίον ἢ θέσις θὰ ἦτο ἀσύλητος ἠρεύνησα τὸν ἐντὸς τοῦ κατεστραμμένου περιβόλου χώρον μετὰ προσοχῆς. Συνήντησα δ' ὅμως ἐν αὐτῷ

κρανίου ὡς καὶ χαλκοῦν τετριμμένον νόμισμα. Τὰ ἐνώτια ἦσαν ἐν εἴδει ἀνοικτοῦ ἄνθους εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ἔφερον ἐρυθρωπὸν λίθον (γρανάτα) καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸ Ἐθνικὸν ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον.

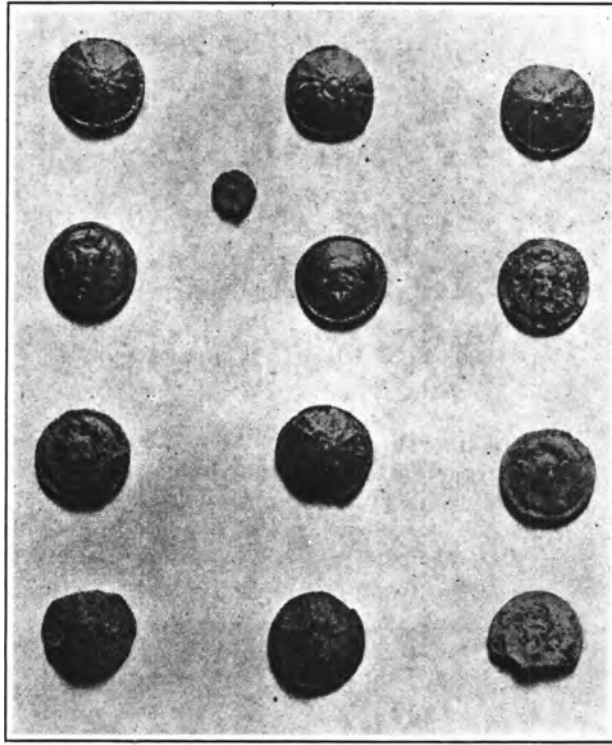
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΑΜΠΟΥΡΙΩΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΚΑΙ ΚΕΡΑΤΣΙΝΙΟΥ

Εἰς τὴν συνοικίαν τῶν Ταμπουρίων Πειραιῶς τὴν ὁποίαν μέχρι Κερατσινίου διασχίζει ἡ ὁδὸς τοῦ Περάματος, ἔνθεν κἀκεῖθεν αὐτῆς ἐκτείνονται ἀγροὶ μεγάλων ἐκτάσεων ἀνήκοντες κατὰ τὸ

ὑπαρξίν μεγάλων καὶ μικρῶν κοιμητηρίων τὰ ὁποῖα δυστυχῶς εἶχον πρὸ πολλῶν ἐτῶν καταστραφῆ καὶ συληθῆ, εὐρόντες μόνον ἐλάχιστα λείψανα τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς συλήσεως.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εἶχομεν βοηθὸν τὴν ἐπιμελήτριαν ἀρχαιοτήτων δα Ἰωάνναν Κωνσταντίνου.

Τὸ μέγιστον τῶν νεκροταφείων τούτων ἦτο

Εἰκ. 33. Πήλινα ἐρυθροβαφῆ ἐπίχρυσα κομβιοειδῆ κτερίσματα ἢ δισκάρια φέροντα παράστασιν ἀστέρος, ἡλίου, γοργονεῖου καὶ ῥόδακος.

πλείστον εἰς τὸν αὐτόθι κατοικοῦντα κ. Ἀθαν. Μπουῦτον. Ἡ περιφέρεια αὕτη ἄλλοτε ἀνήκεν εἰς τινὰ Μελετόπουλον διανεμηθεῖσα βραδύτερον καὶ νῦν διατελοῦσα ὑπὸ τὴν κυριότητα ἄλλων. Ἡ τοποθεσία αὕτη καὶ ἄλλοτε ἐκ τυχαίων εὐρημάτων ἀπασχόλησε τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν (ἴδε ἐκ Πειραιῶς ὑπὸ Κ. Κουρουνιώτου Ἀρχ. Ἐφημ. 1913 σελ. 201 κἄξ. Ἐν σελ. 202 ἴδε τὴν ὑποσημείωσιν) καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς προελθόντα ἀρχαῖα ὑπάρχουσι ἐν τῷ Μουσεῖῳ Πειραιῶς καὶ τινὰ ἐν τῷ Κεντρικῷ τῶν Ἀθηνῶν.

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1928 λαβόντες ἀφορμὴν ἐκ τυχαίου εὐρήματος ἠρευνήσαμεν εἰς διάφορα σημεῖα τὸν χώρον ἐκεῖνον, πιστοποιήσαντες τὴν

ἀριστερὰ τοῦ ὁδεύοντος πρὸς Κερατσίνι διὰ τῆς ὁδοῦ τοῦ Περάματος, εἰς τὸ τέμα τῶν Ταμπουρίων, ἀπέναντι τοῦ δευτέρου Ζυθοπωλείου τοῦ κ. Νικ. Κοκκολάκη καὶ ἐν κτήματι αὐτοῦ κατὰ τὸ πλείστον. Ἐνταῦθα σφύζεται μέγα μέρος τοῦ περιβόλου μὲ τοὺς ὀρθοστάτας πρὸ τῶν ὁποίων ἔχουσι καταπέσει δύο λέοντες μήκους δύο μέτρων ἕκαστος (εἰκ. 30 σελ. 80), μείναντες κατὰ χώραν μετὰ τὴν καταστροφὴν διὰ τὸ δυσχερὲς ἴσως τῆς μεταφορᾶς.

Ἐκ τῶν δύο τούτων λεόντων ὁμοιοτήτων καθ' ὅλα, οἵτινες ἐκομίσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Πειραιῶς, ὁ εἰς σφύζεται μετὰ τῆς βάσεως, ἐφ' ἧς ἐστηρίζοντο οἱ ἔτι σφζόμενοι πόδες αὐ-

τοῦ. Ἀμφοτέρων οἱ πόδες εἶναι κεκομμένοι. Τούτων ὁ εἷς, ὁ ἄνευ βάσεως εὐρέθῃ, ἐν περιοχῇ τοῦ κτήματος κ. Ν. Κοκκολάκη, ὁ δ' ἕτερος ἐν κτήματι κ. Ἀθ. Μπούτου.

Ἀμφοτέρων τῶν λεόντων ἡ διατήρησις εἶναι ἀρίστη καὶ ἡ ἐξεργασία αὐτῶν λίαν ἐπιμελημένη (εἰκ. 31 καὶ 32 σελ. 81). Ἐκ τῆς τέχνης αὐτῶν κρίνοντας δὲν δυνάμεθα νὰ καταβιάσωμεν τὴν

γέθους ἣτις διατηρεῖται εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν. Ταῦτα πάντα ἐκομίσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς καὶ εἶναι τέχνης λίαν προηγμένης μαρτυρούσης τὴν ἀκμὴν τῆς βιομηχανίας τῶν ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων τοῦ 4^{ου} αἰῶνος π. Χ.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πλακὸς εὐρέθῃ ἐπιτυμβία μαρμαρίνη λήκυθος μὲ κεκομμένην τὴν βᾶσιν καὶ τὸ στόμιον φέρουσα ἐπὶ τῆς κοι-

Εἰκ. 34. Δύο Νίκαι κατὰ μέτωπον καὶ μία ἐν κατατομῇ, πήλινα ἐρυθροβαφεῖς καὶ ἐπίχρυσοι.

Εἰκ. 35. Δύο ἵπποι καὶ πτερωτὸς ἀνὴρ ἐξ ὀπτῆς γῆς ἐρυθροβαφοῦς καὶ ἐπίχρυσου.

χρονολογίαν τοῦ νεκροταφείου κάτω τοῦ 300 π. Χ. Καὶ ἄλλα εὐρήματα κατωτέρω πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸν 4^{ον} αἰῶνα π. Χ.

Ὀλίγα βήματα μακρὰν τοῦ μέρους, ὅπου εὐρέθῃ ὁ μετὰ τῆς βάσεως λέων, εὐρέθῃ πλάξ λίαν ἐκτύπου ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου λίαν ἐφθαρμένη φέρει παράστασιν ἀνδρικής μορφῆς φυσικοῦ σχεδὸν μεγέθους, τῆς ὁποίας ὅμως μόνον τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ σφύζεται καὶ δὴ εἰς δύο τεμάχια, ὧν τὸ ἐν εὐρέθῃ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πλακός. Ἐπ' αὐτῆς ὑπάρχει καὶ ἕτερα παράστασις ἀνδρικής μορφῆς μικροῦ με-

λίας παράστασιν δύο ἀνδρικών μορφῶν καὶ ἑνὸς ἵππου. Πάντες βαίνουσιν ἐπὶ ἐξεχούσης γραμμῆς. Ἄνωθι τῶν μορφῶν ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή ΔΙΟΠΕΙΘΗΣ.

Πρὸ τοῦ ἵππου, ὑψούντος τὸν ἀριστερόν του πόδα, ἴσταται νεαρὸς πωγωνοφόρος ἀνὴρ μὲ βραχὺν μέτριον γονάτων χιτωνίσκον καὶ μετὰ τὴν χλαμύδα ἐρριμμένην ἀπὸ τῶν ὤμων ὀπισθεν ἐπὶ τῆς θάλασσης βηματίζει πρὸς τὸν ἔναντι αὐτοῦ ἰστάμενον πρεσβύτερον, ὃν χαιρετίζει διὰ τῆς δεξιᾶς. Σφζόμενον ὕψος 0.78. Κατετέθη εἰς Μουσεῖον Πειραιῶς.

Ἐν περιοχῇ κτήματος τοῦ κ. Ἀθ. Μπούτου

ᾧσαύτως εὐρέθησαν δύο μικρότεροι ἐπιτύμβιοι λήκυθοι, μαρμαρίναι, ὕψους 0.44 ἑκάστη, ἄνευ ἐπιγραφῆς, μετὰ τὰς βάσεις καὶ τοὺς λαιμοὺς κεκομμένους, φέρουσαι ἐπὶ τῆς κοιλίας αὐτῶν τὴν αὐτὴν σχεδὸν παράστασιν δύο ἀνδρικῶν μορφῶν βαινουσῶν ἐπὶ ἐξεχούσης ταινίας. Τούτων ἢ μία κάθηται ἐπὶ κλισμοῦ, ἢ δ' ἑτέρα εἶναι

ᾧν κατωτέρω γίνεται λόγος, κατατάσσομεν τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο ἀπὸ τοῦ 400 μέχρι τοῦ 300 π. Χ.

Πλησίον τοῦ περιβόλου ἀλλ' ἐκτὸς αὐτοῦ εὐρομένῃ μικρὰν πηλίνην κίστην, τάφον μικροῦ παιδός, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξηγάγομεν τὰ ἐξῆς μικρὰ πηλίνα ἀντικείμενα, ἅτινα πάντα ἦσαν ἀλη-

Εἰκ. 36. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον Ταμπουρίων (κτήματος Ν. Κοκκολάκη).

ὀρθία. Ἀμφότεραι ἐκομίσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς.

Ὀλίγα βήματα πέραν τοῦ ἄνευ βάσεως λέοντος ἐν κτήματι Ν. Κοκκολάκη εὐρέθη ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ὁπερ δηλωθὲν ἀμέσως ἐκομίσθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς καὶ ἔδωκε τὴν ἀφορμὴν πρὸς περαιτέρω ἐξέτασιν τοῦ μέρους ἐκεῖνου.

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἀνεσκάψαμεν σειρὰν τάφων πωρίων, οἵτινες ἦσαν ἅπαντες συλημένοι. Ἐκ τεμαχίων δ' ὁμοῦς ἐρυθρομόρφων ἀγγείων καὶ ἄλλων μικροτέρων ἀντικειμένων, περι-

λιμμένα δι' ἐρυθροῦ χρώματος, ἐφ' οὗ εἶχε γίνεαι ἐπιχρῦσσις. Κατετέθησαν πάντα εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Ἐθνικὸν Μουσεῖον ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 15425 - 15429 καὶ εἶναι τὰ ἐξῆς:

1) Ἐξ κομβιοειδῆ ἀντικείμενα ἢ δισκάρια φέροντα τύπον ἀστέρος (Ἐθν. Ἀρχ. Μουσεῖον ἀριθ. 15425).

2) Ἐν κομβιοειδῆς ἰσομέγεθες πρὸς τὰ προηγούμενα ἀντικείμενον ἢ δισκάριον φέρον τύπον γοργοείου (ἀριθ. 15425).

3) Πέντε ὅμοια πρὸς τὰνωτέρω φέροντα τύπον ἡλίου πιθανώτατα (ὁμοίως ὑπ' ἀριθ. 15425).

4) Δύο μικροὶ ῥόδακες (ὁμοίως ὑπ' ἀριθμὸν 15425) (εἰκ. 33).

5) Δύο Νίκαι με ἀναπεπταμένας τὰς πτέρυγας κατὰ μέτωπον (Ἐθν. Ἀρχ. Μουσεῖον ἀριθ. 15427) (εἰκ. 34).

6) Μία Νίκη πτερωτὴ ἐν κατατομῇ ἐπὶ τροχοῦ (ὑπ' ἀριθ. 15428) (εἰκ. 34).

7) Δύο ἵπποι τρέχοντες ἀπὸ ῥυτῆρος (ὑπ' ἀριθ. 15427) (εἰκ. 35).

8) Πτερωτὴ μορφὴ ἀνδρὸς ἐν κατατομῇ με κεκαμμένον τὸν ἀριστερὸν πόδα (ὑπ' ἀριθμὸν 15429) (εἰκ. 35), ἐτι δὲ καὶ μικρὰ τεμάχια ἀνήκοντα εἰς ὅμοια εὐρήματα.

Πιθανώτατα τὰ ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ 8 ἀπετέλουν σύμπλεγμα ἄρματος πιθανῶς συρομένου ὑπὸ τῶν δύο ἵππων καὶ διευθυνομένου ὑπὸ τοῦ πτεροφόρου ἠνιόχου.

Εἰς ὅμοιον σύμπλεγμα πιθανῶς νὰ ἀνήκε καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 6 πτερωτὴ Νίκη, σύρουσα μεθ' ὀρμῆς τὰ ἠνία ἵππων συρόντων ἄρμα, τοῦ ὁποίου εἰς τροχὸς φαίνεται παρὰ τοὺς πόδας τῆς Νίκης.

Ὡσαύτως κτίζων τὸν μανδρότοιχον οἰκοπέδου τοῦ ὁ κ. Ν. Κοκκολάκης ἀνεῦρε τὸ ἐν εἰκ. 36 μέγα ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τῶν τριῶν γυναικῶν, τῶν ὁποίων αἱ τρεῖς κεφαλαὶ ἔλειπον, ὡς καὶ ἐν γένει ἅπαν τὸ ἄνω μέρος τοῦ ναΐσκου, ἐφ' οὗ θὰ ὑπῆρχεν ἀναμφιβόλως καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ἀποθανούσης.

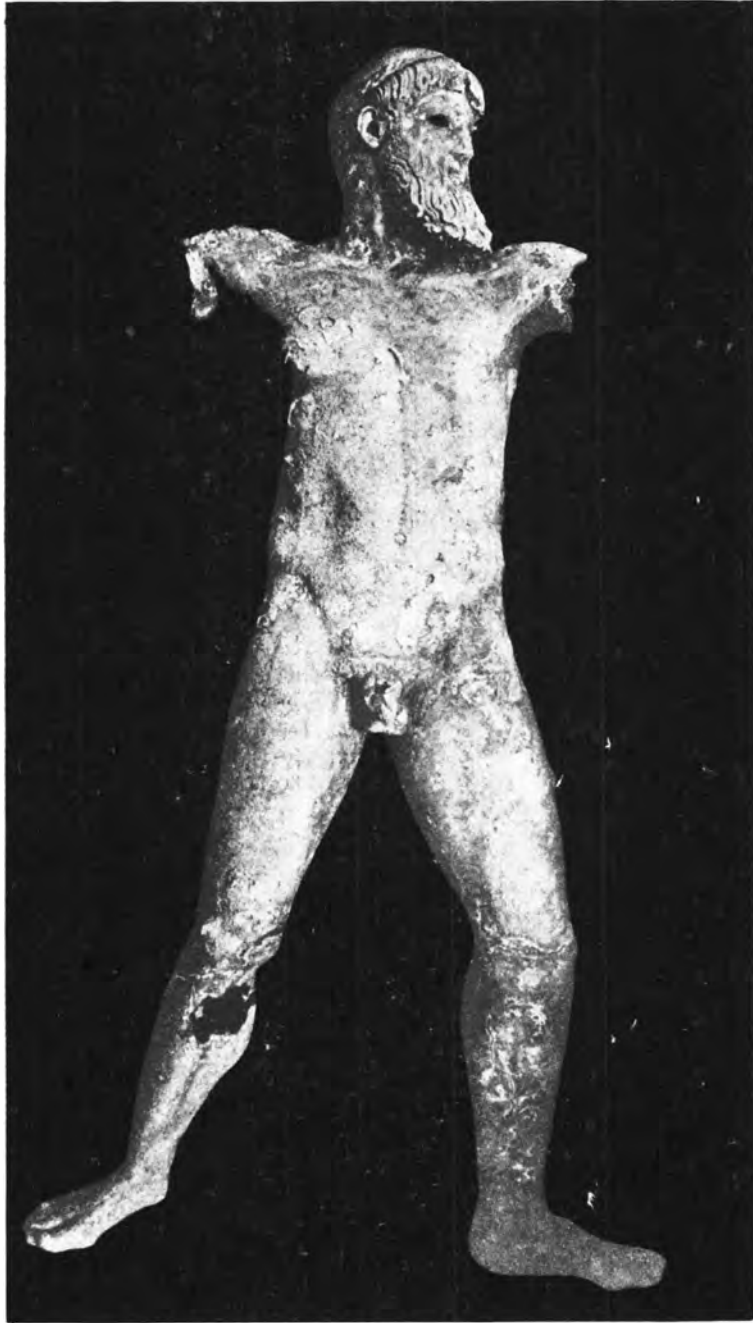
Ἄλλ' εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων βημάτων ἀπὸ τοῦ ἀναγλύφου εὐρέθη ἡ μία ἐκ τῶν τριῶν κεφαλῆ, ἄριστα προσαρμοζομένη εἰς τὸν κορμὸν τῆς ὀρθίας γυναικός, ἐν ᾧ ἐπίμονοι ἔρευναι εἰς τὸ αὐτὸ μέρος οὐδὲν ἕτερον ἔφεραν εἰς φῶς.

Τὸ σύμπλεγμα τοῦ νεκρικοῦ ἀναγλύφου ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν γυναικῶν, περιβεβλημένων ποδῆρη χιτῶνα καὶ πλούσιον καὶ πολύπτυχον ἱμάτιον, ὅπερ ἐν εἶδει καλύπτρας θὰ ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὡς βλέπομεν ἐπὶ τῆς ὀρθίας γυναικός, ἣς ἐσώθη ἡ κεφαλὴ.

Ἐπὶ δίφρου κάθηται γυνή, προφανῶς ἡ ἀποθανοῦσα, στηρίζουσα τοὺς πόδας τῆς ἐπὶ ὑποπόδιον καὶ ἐκτείνουσα τὰς χεῖρας αὐτῆς πρὸς ἑτέραν γυναῖκα ὀρθίαν, ἣτις, κάμπτουσα τὸ ἄνω σῶμα τῆς ὀλίγον, διὰ τῶν χειρῶν τῆς περιβάλλει τοὺς βραχίονας τῆς καθημένης, οἰονεὶ ὑποβαστάζουσα αὐτὴν θέλουσαν νὰ ἐγερθῇ ἢ δεικνύουσα ἀπλῶς πρὸς αὐτὴν διὰ τοῦ τρόπου τούτου μεγάλην στοργὴν καὶ τρυφερότητα. Ὁπισθεν τῆς καθημένης φαίνεται ἑτέρα ὀρθία γυνὴ ὑψοῦσα ὀλίγον καὶ ἐκτείνουσα τὴν ἀριστερὰν τῆς χεῖρα.

Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο (ὑψ. 1.40, πλάτ. 1.10 καὶ κεφαλῆς ὑψ. 0.30, πλάτ. 0.23) εἶναι ἕξεργασίας λίαν ἐπιμεμηλεμένης καὶ συνθέσεως λίαν ἐπιτυχοῦς, ἐν ᾧ παραλλήλως οὐ μόνον ἡ ἀφθονία τῶν λεπτοτάτων πτυχῶν χιτῶνων καὶ ἱματίων καὶ ἡ διαφάνεια τῶν ἐνδυμάτων ἀλλὰ καὶ ἡ εὐγένεια τῆς ἐκφράσεως τῆς σφαιρομένης κεφαλῆς, ἐλέγχουσι τεχνίτην δεξιότατον, ἐργαζόμενον καὶ εἰς τὰ ἔργα αὐτὰ τῆς γλυπτικῆς βιομηχανίας μετὰ ἐμπνεύσεως καὶ δημιουργικῆς δυνάμεως. Τὸ ἀνάγλυφον κατατάσσομεν εἰς τὸ τελευταῖον ἥμισυ τοῦ τετάρτου αἰῶνος π. Χ.

N. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ

Εἰκ. 1. Χαλκοῦν ἄγαλμα Ἀρτεμισίου.

ΤΟ ΝΕΟΝ ΧΑΛΚΟΥΝ ΑΓΑΛΜΑ ΤΟΥ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟΥ

Ἀνελκίσθη ὑπὸ δυτῶν καὶ μετεκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον ἐπιμελείᾳ τοῦ ἐφόρου κ. Χρ. Καρούζου, ὅστις καὶ θὰ δημοσιεύῃ αὐτό. Ἐδῶ

δίδομεν τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγάλματος μὲ ὀλίγας λέξεις.

Πρόκειται περὶ μεγάλου ὑπερφυσικοῦ μεγέθους (ὑψ. 2.02 μ.) ἀγάλματος ἐκ μπρούτζου, τὸ ὁποῖον παριστάνει ὄρθιον γενειῶντα ἄνδρα μὲ

προβεβλημένον τὸ ἀριστερὸν σκέλος, ὑψωμένην τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ προτεταμένην πρὸς τὰ πλάγια καὶ ὀριζοντίως τὴν ἀριστερὰν εἰς θέσιν προσβολῆς. Ὀλόκληρον τὸ σῶμα ἦτο κεκαλυμμένον μὲ θαλάσσια κογχύλια κατὰ τὴν ἀνέλκυσιν καὶ ἐχρηιάσθη σύντομος ἐργασία διὰ ν' ἀπαλλαγῆ αὐτῶν. Τότε ἐφάνη ἡ ὑπέροχος τέχνη αὐτοῦ καὶ μάλιστα τῆς κεφαλῆς. Οὐδεμίαν σχεδὸν πραγματικὴν βλάβην ὑπέστη τὸ καλλιτέχνημα κατὰ τὴν ἐπὶ τόσους αἰῶνας ἐντὸς τῆς θαλάσσης ἀφανῆ ζωὴν του. Αἱ χεῖρες προσαρμοζόμεναι τελείως θὰ συγκολληθοῦν, ὅπως καὶ ὁ δεξιὸς ποὺς ἀποκοπεῖς κάτω τοῦ γόνατος, ὅπου ὁ μπροῦντζος ἔπαθε ῥωγμὰς τινας.

Ἀναμένοντες τὴν δημοσίευσιν αὐτοῦ ὑπὸ Καρούζου ἀποφεύγομεν πᾶσαν κρίσιν περὶ τῆς ὀνομασίας αὐτοῦ. Παριστάνει θεὸν βάλλοντα διὰ τῆς δεξιᾶς χειρός, ἡ ὁποία ὑψουμένη πρὸς τὰ ἄνω ἔχει διεύθυνσιν πλαγίαν μὲ ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ κάτω κλίσιν, ἐπομένως τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐκράτει διευθύνετο πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ ὄχι πρὸς τὰ κάτω. Ἐξαιρετικῆς διατηρήσεως καὶ ἐργασίας εἶναι ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ στρεφομένη κεφαλή (εἰκ. 2) μὲ τὴν πλουσίαν γενειάδα καὶ τὴν ἐπιμελῶς διατεθειμένην κόμην. Ἡ αὐτὴ τελειότης ἐργασίας καὶ μεγαλειώδους ἀπόδοσις τῶν μορφῶν παρατηρεῖται εἰς ὀλόκληρον τὸ σῶμα τοῦ θαυμασίου ἀγάλματος, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῆ τὸ ὡραιότερον μπρούτζινον ἔργον τὸ διασωθῆν ἡμῖν ἐκ τῆς ἀρχαιοῦτος τῶν περὶ τὸ 460 χρόνων τῆς κλασσικῆς τέχνης, ἀποτελεῖ δὲ μοναδικὸν ἀπόκρημα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

ΕΚΘΕΣΙΣ

Περὶ τῆς ἐξερευνησεως τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης Ἀρτεμισίου.

Μετὰ τὴν ἀνέλκυσιν τοῦ ἀγάλματος τοῦ λεγομένου Ποσειδῶνος ἀπεφασίσθη παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἡ περαιτέρω ἐξερεύνησις τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης Ἀρτεμισίου καὶ ἡ ἐποπτεία τῆς ἐργασίας ταύτης ἀνετέθη εἰς ἐμέ.

Ἀναλαμβάνων τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐξερευνησεως τοῦ βυθοῦ δὲν εἶχον νὰ σκεφθῶ περὶ τῶν πρὸς ταύτην χρησιμοποιηθησομένων μέσων διότι τὸ ἀρχαιολογικὸν τμήμα τοῦ Ὑπουργείου εἶχε ἤδη φροντίσει περὶ πάντων διὰ τοῦ κ. Ἀσκούνη.

Εἶχε κλείσει συμφωνίαν μὲ τὸν πλοίαρχον τοῦ ἀνασύραντος τὸν Ποσειδῶνα σκαφάνδρου Δημ. Δελικωνσταντῆν ὑποχρεούμενον μὲ τέσσαρας ἄλλους δύτας νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἔρευναν τοῦ βυθοῦ καὶ εἶχεν ἐπιτύχει παρὰ τῷ Ὑπουργεῖῳ

τῶν Ναυτικῶν νὰ διατεθῆ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τὸ βοηθητικὸν τοῦ στόλου Πλειᾶς ὑπὸ τὸν κυβερνήτην ἀνθυποπλοίαρχον κ. Ἰω. Δώλαν.

Ἡ ἐργασία ἤρχισε τὴν 9 τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου ἡμέραν Παρασκευῆν.

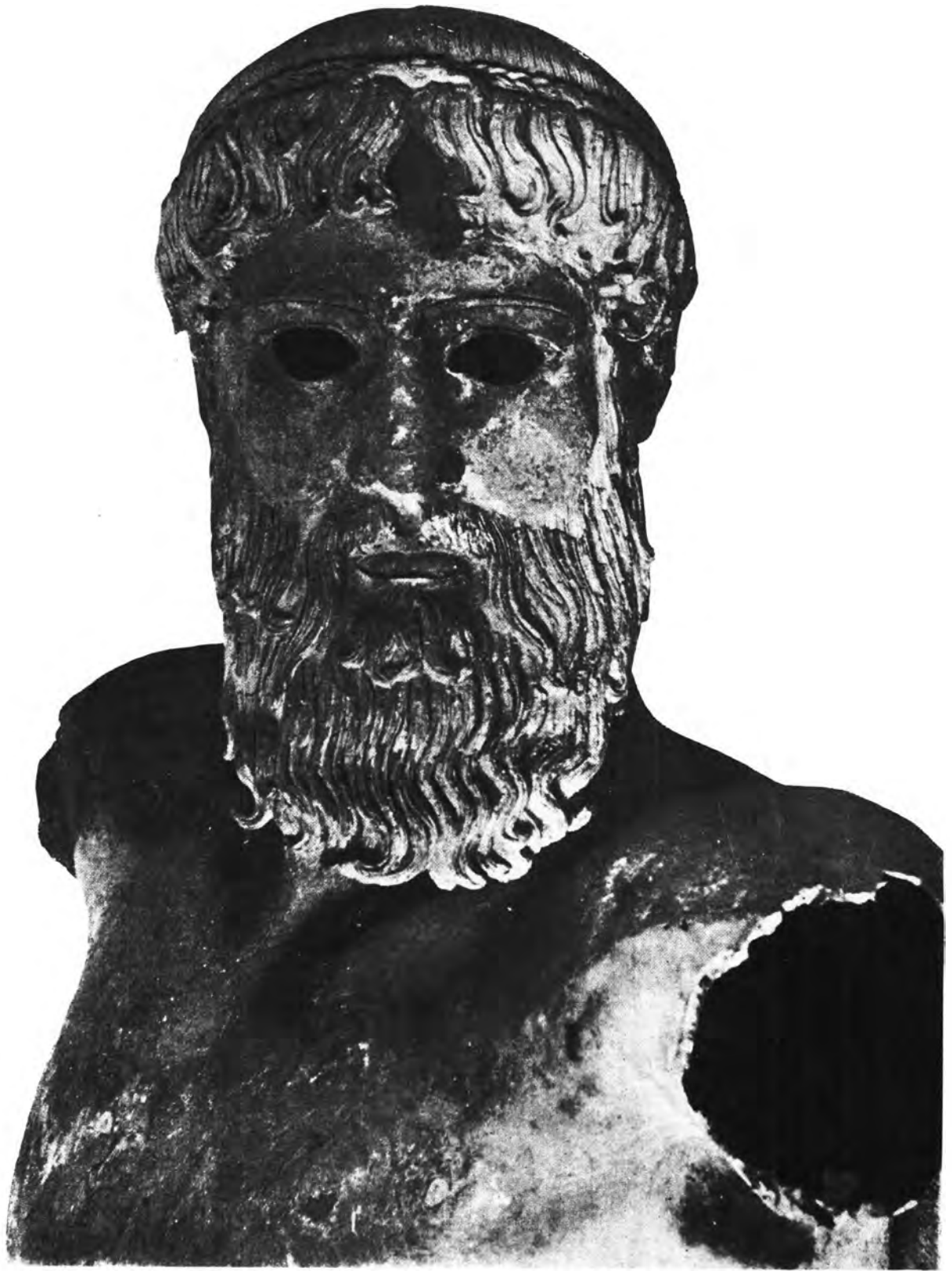
Ὡς ἦτο φυσικὸν ν' ἀναμένη τις ἡ ἐργασία εἶχεν ἀρχίσει παρὰ τῶν δυτῶν ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἀλιείας σπόγγων. Κατεδύοντο δηλ. καὶ ἀνεζήτουν τὰ ἀρχαῖα ἐπὶ ἐκτάσεως ἀναλόγου πάντοτε πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς καταδύσεώς των. Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ βυθὸς εἶναι λασπώδης εἰς ἀρκετὸν βάθος καὶ ὡς ἐκ τούτου τὰ νερὰ ἐθολοῦντο καὶ ἡ ὄρατότης ἴσοῦτο τῷ μηδενὶ ἀντιλαμβάνεται τις ἀμέσως ὁποῖαι δυσκολία ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπισθῶσιν.

Ἐπρεπε νὰ ἀνευρεθῆ ἐπὶ τοῦ βυθοῦ ὁ χώρος τὸν ὁποῖον κατελάμβανεν ὁ ἀνεγκυσθεὶς Ποσειδῶν. Αὐτὸ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ κέντρον τῆς ἐξερευνηθησομένης ἐπιφανείας. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν εἶχομεν τὸν καιρὸν στὰ χεῖρά μας, κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, ἔπρεπε νὰ ἐλαττωθῆ εἰς τὸ ἐλάχιστον ἡ ἐξερευνητέα ἐπιφάνεια. Εἰς τοῦτο εἶχομεν συνήγορον καὶ τὴν σκέψιν ὅτι ἴσως ἐπρόκειτο περὶ ναυαγίου πλοίου μεταφέροντος ἀρχαῖα, ὁπότε ἀναγκαστικῶς, ἐὰν ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ἐκτὸς τοῦ Ποσειδῶνος, ταῦτα θὰ εἶχον καταβυθισθῆ καὶ θὰ ἔκειτο ὄχι μακρὰν τούτου.

Τὰς σκέψεις μου ταύτας ἀνέπτυξα εἰς τὸν πλοίαρχον κ. Δελικωνσταντῆν καὶ ἀφοῦ ἐπέσθη περὶ τῆς ὀρθότητός των τοῦ ἐζήτησα νὰ ἀνευρεθῆ καὶ νὰ ἐπισημανθῆ τὸ κέντρον τῆς ἐρευνῆς μας, τὸ σημεῖον ὅπου ἔκειτο ὁ Ποσειδῶν.

Ἀμέσως ὅλοι ἀνεθάρρησαν, διότι πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς προηγουμένης ἡμέρας, ἡ ἄνευ τινὸς ἀποτελέσματος, εἶχε κάπως ἐλαττώσει τὸ θάρρος των.

Καὶ αἱ καταδύσεις ἤρχισαν νὰ διαδέχωνται ἡ μία τὴν ἄλλην. Ὅλοι, δῦται καὶ ναῦται εἶχον γίνεῖ εἰς ἄνθρωπος γεμᾶτος ἀπὸ ζῆλον καὶ ἐνθουσιασμόν διὰ τὸ ἀρχόμενον ἔργον. Ὁ καθένας των κατέβαλλε καὶ τὸ τελευταῖον ἀπομένον ποσὸν τῶν δυνάμεών του προτοῦ ἀφήσῃ νὰ ἀναπληρωθῆ ἀπὸ τὸν ἔχοντα σειρὰν σύντροφόν του. Ἦτο πράγματι συγκινητικὴ ἡ σκηνὴ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὅπως καὶ ὅλας τὰς ἄλλας, καθ' ἣν ἐπὶ τοῦ μικροῦ πλοίου τοῦ φέροντος τὴν μηχανὴν δὲν ἠκούετο τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ φωνὴ τοῦ ἐκάστοτε παρακολουθοῦντος τὸ βυθόμετρον τῆς μηχανῆς καὶ φωνάζοντος δυνατὰ τὸν ἐκάστοτε ἀριθμὸν τῶν ὀργυῶν, ὅστις ἐδείκνυε, εἰς ποῖον σημεῖον βάθους εὗρισκετο ὁ δῦτης, 2, 3, 3 μὲ 4 . . . 14 μὲ 15 δός του μία! 20, δός του δύο! 24 - 25, δός του μία! 25, 25, 25, κλπ.

Εικ. 2. Κεφαλή χαλκοῦ ἀγάλματος Ἀρτεμισίου.

Καὶ δὲν ἦτο μόνον ἡ προσδοκία τοῦ κέρδους ἐκ τῶν τυχόν ἀνευρεθησομένων ἀρχαίων ἢ κατέχουσα τοὺς μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των τὸ ἄχαρι τοῦτο ἔργον ἐκτελοῦντας δυστυχημένους βιοπαλαιστάς. Οἱ ναῦται οἱ στρέφοντες τοὺς τροχοὺς τῆς μηχανῆς ἦσαν ἡμερομίθιοι ἐργάται. Οὐδὲν κέρδος ἀνέμενον ἐπὶ πλέον. Καὶ ὅμως ὅλων τὰ μάτια ἔλαμπον ἀπὸ χαράν, ὅλοι ἐν σιγῇ, εἰργάζοντο μὲ ὅλας των τὰς δυνάμεις, ἵνα συντελέσουν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν ἀρχαίων. Ἀφάνταστος ἔνστικτος προσήλωσις εἰς τὴν ἀρχαιότητα.

Τὴν ἡμέραν αὐτὴν, 10 Νοεμβρίου ἡ ἐργασία ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ ἀπογεύματος. Κατὰ τὰς 3 1/2 μ. μ. ἔπνευσε βίαιος ἄνεμος καὶ ἠναγκάσθημεν νὰ διακόψωμεν.

Ἐγιναν 12 καταδύσεις. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο νὰ μὴ κατορθωθῇ ἡ ἀνεύρεσις τοῦ ζητουμένου σημείου. Ἀκούων ἢ ἀναγινώσκων τις τὸ τοιοῦτον καὶ μὴ ἔχων πεῖραν τῆς τελουμένης ἐργασίας θὰ ἀπορήσῃ καὶ πολὺ δικαίως, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἀνευρίσκειται γνωστός ἤδη χῶρος ἐξ ἄλλης ἐρεύνης. Καὶ ὅμως δὲν εὐρέθη τὸ σημεῖον. Διότι πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι καὶ ἡ ἐποχὴ ἦτο ἀκατάλληλος καὶ τὰ μέσα τελείως πρωτογενῆ. Καὶ ὅμως ἡ σκέψις ν' ἀρχίσῃ ἢ ἔρευνα αὐτὴν τὴν ἐποχὴν καὶ μὲ αὐτὰ τὰ μέσα ἦτο σοφῆ. Ἀπόδειξις τὰ μέχρι σήμερον ἀποτελέσματα καὶ τὰ μέλλοντα νὰ προκύψουν. Ἀναβολὴ μηνῶν θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ἐξάπαντος τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ χώρου ἔνθα εὐρέθη ὁ Ποσειδῶν, διὰ τῆς συσσωρεύσεως λάσπης ἐπ' αὐτοῦ. Καὶ τότε τις εἶδεν ἂν θὰ ἀνευρίσκετο τίποτε.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ μέσα εἶναι ἀδύνατον νὰ εὐρεθῶσι τελειότερα εἰς τὸν τόπον μας.

Ὁ ἐνθουσιασμός διὰ τὴν ἐργασίαν καὶ ἡ ἀποτυχία τοῦ Σαββάτου εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κατάργησιν τῆς ἀργίας λόγῳ Κυριακῶν ἢ ἑορτῶν. Ἀπεφασίσθη νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἀναγκαστικὴν ἀργίαν λόγῳ κακοκαιρίας.

Τὴν Κυριακὴν 11 Νοεμβρίου λοιπὸν τὸ πρῶν ἡ ἐργασία ἐπαναλαμβάνεται μὲ τὸν ἴδιον προσεχέστερον ἀντικειμενικὸν σκοπὸν, ὅστις καὶ ἐπιτυγχάνεται τέλος κατὰ τὴν τρίτην κατάδυσιν. Ἀνευρέθη καὶ ἐπεσημάνθη ὁ λάκκος, ὃν ἀφήκεν ἐντὸς τῆς λάσπης ὁ ἀνασυρθεὶς Ποσειδῶν.

Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιτυχίας αὐτῆς δὲν ἐβράδυνεν. Ἀνευρίσκειται πέτρινον ἀντικείμενον βαπτισθὲν τελικῶς ὡς βάσις ἀγάλματος. Ὅταν ἀνευρέθη εἶδομεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς κάτω πέτρας χειρομύλου. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἄλλος δύτης ἀνῆλθε κομίζων τὴν πληροφορίαν ὅτι ἀνεῦρε χάλκινον ἀγγεῖον πρὸς πιστοποίησιν τούτου μάλιστα ἀπέκοψε καὶ μᾶς ἔφερε ἐν τεμάχιον.

Συνέστησα νὰ περιορισθῇ ἡ ἐργασία περὶ τὸν καθαρισμόν τοῦ ἀγγείου τούτου, ἵνα δυνηθῶμεν καὶ τὸ ἀνασύρωμεν. Ἄλλος δύτης καταδυθεὶς καὶ ἐπιστρέψας εἶχε τὴν γνώμην ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀγγείου ἀλλὰ περὶ ἀγάλματος, ἀκεφάλου, τοῦ ὁποίου τὸ μετὰ τὴν κεφαλὴν μέρος μέχρι τῆς κοιλίας εἶναι κατεστραμμένον. Τὴν γνώμην του ἐπεβεβαίωσαν καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι καταδυθέντες καὶ οὕτω ἐσχηματίσθη ἡ πεποίθησις ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ ἀγάλματος ἀκεφάλου καὶ ἄποδος, ἐπειδὴ δὲν ἀνεύρισκον καὶ ἀνδρικὰ μόρια βεβαίως ἐπρόκειτο περὶ ἀγάλματος γυναικός, καὶ τὴν γνώμην ταύτην ἐτηλεγράφησα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον.

Ἐπιφύλαξιν μόνον εἶχον ὡς πρὸς τὸ γένος τοῦ ἀγάλματος. Καὶ τοῦτο διότι εἶχον πεισθῆ ὅτι δῦται ἐξ αὐθυποβολῆς εἶχον πεισθῆ ὅτι πρόκειται περὶ γυναικείου ἀγάλματος, διότι ὅλοι ὅλων τῶν πέριξ χωρίων καὶ νήσων οἱ κάτοικοι, μερικοὶ μάλιστα καὶ τὴν εἶχον ὄνειρευθῆ, ἐπερίμεναν ν' ἀνευρεθῇ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτεμίδος πού τὸ εἶχον πάρει ἀπὸ τὸ Ἀρτεμίσιον!!!

Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἡ κακοκαιρία μᾶς ἠνάγκασε καὶ πάλιν νὰ διακόψωμεν τὴν ἐργασίαν. Τὴν ἐπομένην ἡ ἐργασία περιεστράφη περὶ τὸν καθαρισμόν τοῦ χάλκινου αὐτοῦ δῆθεν ἀγάλματος γυναικός, ἀλλὰ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ διότι ἡ κακοκαιρία μᾶς ἠμπόδισεν.

Ἐπὶ τέλους τὴν Τρίτην 13 τοῦ μηνός, κατωρθώθη νὰ καθαρισθῇ καὶ νὰ προσδεθῇ ἀσφαλῶς πρὸς ἀνέλκυσιν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χάλκινον ἀντικείμενον. Καὶ περὶ ὥραν 12,15' ἀνεσύρθη. Ἀλλὰ πρὸς ἀπογοήτευσιν ὅλων, καπετάνιον καὶ πληρωμάτων, δὲν ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἀναμενομένης Ἀρτεμίδος. Ἦτο τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ σώματος ἵππου μετὰ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ ἀριστεροῦ προσθίου ποδός. Κριμα στοὺς κόπους μας εἶπεν ὁ Ντεληκωνσταντῆς. Γιαυτὸ τὸ ψοφάλογο ἐδουλεύαμε τόσες μέρες!

Μὲ κόπον μεγάλον κατώρθωσα νὰ πείσω τοὺς καπετανέους κατ' ἀρχὰς καὶ κατόπιν τὸ πλήρωμα ὅτι τὸ ψοφάλογο αὐτὸ ἔχει μεγαλυτέραν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα ἀπὸ τὸ μὴ εὐρεθὲν ἄγαλμα τῆς γυναικός. Μὲ ἔβλεπαν μὲ κάποιαν δισπιστίαν δι' ὅσα τοὺς ἔλεγα.

Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἔζησα στὴ μεγαλυτέρῃ τῆς ἔντασιν τὴν ἀντίληψιν πού ἔχουν οἱ ἄνθρωποι, μορφωμένοι καὶ μὴ, περὶ τῆς ἀξίας ἐνὸς καλλιτεχνήματος. Τὸ πᾶν δι' αὐτοὺς εἶναι τὸ περιεχόμενον. Ἡ ἀξία τοῦ περιεχομένου δίδει καὶ εἰς τὸ καλλιτέχνημα ἀξίαν ἀνάλογον. Καὶ φυσικὰ ἓνα ψοφάλογο δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν Ἀρτεμιν. Σιγὰ σιγὰ ὅμως ἤρχισαν νὰ βλέπουν διαφορετικὰ τὸ ψοφάλογο. Διέ-

κριναν ὅλα τὰ καλλιτεχνικά του στοιχεῖα καὶ τὸ ἠγάπησαν τόσο, ὥστε ὅταν τὸ ἐκαθάρισαν μὲ τὸ ἱπάριον τῆς Πλειάδος καὶ τὸ ἐτοποθέτησαν ἐντὸς τοῦ κιβωτίου του, ἡ θέσις πού κατεῖχεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ βοηθητικοῦ τοῦς ἐφαίνετο κενή. Ἐντὸς τοῦ βυθοῦ κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἵππου ἀνευρέθη παρά τινος δύτου

εἶναι λογικὸν νὰ παραδεχθῆ τις ὅτι σώζονται ἐκεῖ που πλησίον βυθισμένα βαθιά ἐντὸς τῆς λάσπης τὰ μέρη τοῦ ἵππου τὰ ἀποτελοῦντα τὴν δεξιὰν καὶ πρὸς τὰ κάτω πλευρὰν αὐτοῦ.

Εἶναι ἐπίσης ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ἡ σωζομένη δεξιὰ καὶ πρὸς τὰ κάτω πλευρὰ τοῦ ἵππου εἶναι πλέον ἐφθαρμένη τῆς ἀριστερᾶς καὶ

Εἰκ. 3. Χαλκοῦς ἵππος Ἀρτεμισίου.

εἰς δεξιὸς βραχίων χαλκοῦς ἀνήκων εἰς μικρὸν παῖδα.

Ὁ ἵππος εὐρέθη, πλησίον τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν ἔκειτο ὁ Ποσειδῶν. Τόσον μάλιστα πλησίον ὥστε οἱ πόδες τοῦ Ποσειδῶνος ἔκειντο ἐπὶ τῆς κοιλίας τοῦ ἵππου. Ὁ ἵππος εὐρέθη ὀλίγον ἐπικλινῶς μὲ τὴν κεφαλὴν βαθύτερον ἐντὸς τῆς λάσπης κατακεκλιμένος δὲ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς βορρᾶν τὴν ῥάχιν πρὸς Α. πρὸς τὴν ξηρὰν καὶ τοὺς πόδας πρὸς Δ. Ἡ θέσις αὕτη ἔχει σημασίαν διὰ τὴν περαιτέρω ἔξερεύνησιν. Διότι ἀφ' οὗ διεσώθη ὁ ἀριστερὸς πρόσθιος πούς, ὅστις ἦτο ἐκτεθειμένος, ὡς ἀποτελῶν τμῆμα τῆς πρὸς τὰ ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἵππου, εἰς κάθε εἶδους προσβολῆν καὶ κυρίως εἰς τὴν διὰ τῶν διαφόρων ἀλιευτικῶν μέσων ἀπόσπασιν καὶ ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ ἄλλου σώματος τοῦ ἵππου, πολὺ περισσότερον

πρὸς τὰ ἄνω, ἐν ᾧ τὸ ἀντίθετον θὰ ἦτο φυσικώτερον, ἀφ' οὗ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐντὸς τῆς λάσπης καὶ αὐτὰ τὰ ξύλα διατηροῦνται ἀσυγκρίτως καλύτερα παρά ἐντὸς καθαροῦ ὕδατος. Τὸ περίεργον τοῦτο ἐξηγεῖται ἴσως ἐκ τῆς ὑπὸ τὸ σῶμα τοῦ ἵππου ἀνευρέσεως μεγάλου πλήθους, σωροῦ ὀλοκλήρου σχεδὸν ἀπὸ βότσαλα. Πίσεις ἀφ' ἑνὸς ἐκ τῶν ἄνω διὰ τῶν ἐπὶ τῆς κοιλίας τοῦ ἵππου ποδῶν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ὑπαρξίς ἀνωμάλου ἐδάφους ὑποκάτω, ἐφ' οὗ ἔκειτο ἡ δεξιὰ πλευρὰ συνετέλεσαν ὥστε νὰ διαρραγῇ αὕτη ἐνωρίτερον καὶ νὰ φθαρῇ κατόπιν διὰ τῆς διεσώσεως τοῦ καθαροῦ ὕδατος διὰ μέσου τῶν μεταξὺ τῶν λίθων σχηματιζομένων μικρῶν κενῶν, μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἐκαλύφθη ὄλος ὁ ἵππος ὑπὸ λάσπης καὶ οὕτω διετηρήθη εἰς ἣν κατάστασιν κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην εὐρίσκειτο.

Μετὰ τὴν ἀνέλκυσιν τοῦ ἵππου ἡ ἐργασία ἐξηκολούθησεν ὄχι ὁμῶς ἐπὶ πολὺ, διότι ἡ ἐκραγεῖσα τρικυμία μᾶς ἠνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψωμεν καὶ αὐτὸ τὸ ὄρμητήριόν μας τὸ Πενκί, καὶ νὰ πλεύσωμεν εἰς Ὠρεοὺς ἔνθα καὶ παρεμείνα-

τινος ναύτου ξυλουργοῦ κιβωτίου, τὸ ὁποῖον κατεβιάσθη εἰς τὸ κύτος τοῦ βοθητικοῦ.

Ἡ ἐργασία ἐπαναλαμβάνεται τὸ Σάββατον 17 Νοεμβρίου μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ὑπολοίπου τμήματος τοῦ ἵππου

Εἰκ. 4. Χαλκοῦς παῖς Ἀρτεμισίου.

μεν ἐπὶ τρεῖς ὁλοκλήρους ἡμέρας ἀπρακτοῦντες. Κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἐκαθάρισα ἰδίῳις χερσὶ τὸν ἵππον ἀπὸ τὴν ἐντὸς τῶν κοιλωμάτων του περιεχομένην λάσπην καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ ὄστρακα.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἀνεῦρον μεταξὺ τῆς λάσπης ἀρκετὰ τεμάχια τῆς ἐκ χώματος μήτρας τοῦ ἵππου ὡς καὶ ἐλάχιστα ἴχνη τελείως σάπια ξύλου. Μετὰ τὸν καθαρισμὸν τὸν ἐτοποθέτησα ἐντὸς τοῦ πρὸς τοῦτο κατασκευασθέντος παρὰ

κυρίως. Εὐθὺς ἀπὸ τὴν πρώτην κατάδυσιν ὁ δύτες προσέκρουσεν ἐπὶ σκληροῦ μακροῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον ἐξέλαβεν ὡς ἓνα ἐκ τῶν ποδῶν τοῦ ἵππου. Ἄλλος δύτες κατώρθωσε νὰ καθάριση καὶ νὰ ψηλαφίσῃ καλύτερα τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικείμενον καὶ νὰ τὸ προσδέσῃ εἰς τὸν κολαοῦζον (σχοινίον δι' οὗ προσδένεται ὁ δύτες ἐκ τῆς μιᾶς ἄκρας καὶ τὴν ἄλλην κρατεῖ ὁ ἐπὶ τοῦ πλοίου παρακολουθῶν αὐτόν, ἵνα ἐν ἀνάγκῃ καταστῆ δυνατὴ ἡ ταχεία ἀνέλκυσίς

του), ἀνελθὼν δὲ μᾶς ἀνήγγειλεν ὅτι πρόκειται περὶ ἀγάλματος μικροῦ παιδός.

Πράγματι διαταχθείσης τῆς ἀνεκλύσεως ἀνεβιάσθη ἐπὶ τοῦ πλοίου τὸ ἄγαλμα τοῦ μικροῦ

Τὸ μόνον ποὺ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔγινε φανερόν ἦτο ὅτι ὁ πρὸ ἡμερῶν ἀνευρεθεὶς δεξιὸς βραχίον ἀνήκεν εἰς τοῦτο. Ὅμοίως ἦτο φανερόν ἐκ τῆς στάσεώς του καὶ ἐκ τοῦ ὑπὸ τὴν

Εἰκ. 5. Χαλκοῦς παῖς Ἀρτεμισίου.

παιδός, τοῦ ὁποίου μόνον τὸ δεξιὸν σκέλος καὶ ὁ δεξιὸς βραχίον ἔλειπον.

Τὰ ἐπ' αὐτοῦ ὄστρακα ἀπετέλουν παχύτατον στρώμα ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ διακρίνη τις περὶ τίνος ἐπρόκειτο.

κοιλίαν ἀνοίγματος ὅτι ὁ μικρὸς αὐτὸς παῖς ἵππευεν.

Ποῖον ὅμως ἵππον; Φυσικὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἵππευε τὸν ἀνευρεθέντα ἵππον, ἀφ' οὗ μάλιστα καὶ ἐπὶ τῆς θέσεως εἰς τὴν

ὁποῖαν εὐρέθη ἐντὸς τῆς λάσπης τοῦ βυθοῦ ἔπρεπε νὰ εὐρίσκειται ὁ ἀναβάτης τοῦ ἀνεγκυσθέντος ἵππου.

Εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης ταύτης ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἔδειξα μεγάλην ἐπιφύλαξιν.

Μετὰ τὸν σχετικὸν καθαρισμόν μάλιστα τοῦ παιδὸς ἀπὸ τὰ ὄστρακα, ὅποτε κατέστη δυνατὸν νὰ φανῆ καὶ ἡ τεχνοτροπία του αἱ ἐπιφυλάξεις μου ἠϋξήσαν, διότι ὁ μὲν ἵππος εἶναι τῶν μέσων τοῦ 5^{ου} αἰῶνος π. Χ., ὁ δὲ παῖς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Εἰκ. 6. Κεφαλὴ χαλκοῦ παιδὸς Ἀρτεμισίου.

Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ συμβιβασθῆ μετὰ τὴν καλλιτεχνικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς τοῦ ἵππου, τῶν μέσων τοῦ 5^{ου} αἰῶνος π. Χ., ἢ τοποθέτησις ἐπὶ ἑνὸς ἵππου φυσικοῦ μεγέθους καὶ μάλιστα εἰς θέσιν προσβολῆς, ἑνὸς παιδός, ὄχι μεγαλυτέρου τῶν 10 ἐτῶν;

Τὸ ζήτημα παρουσιάζει πολλὰς δυσκολίας. Διότι ἂν δὲν δεχθῶμεν ὅτι ὁ παῖς εἶναι ὁ ἀναβάτης τοῦ ἵππου τότε ἀναγκαστικὰ θὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐντὸς τοῦ βυθοῦ ὑπάρχουν εἰς ἀναβάτης καὶ εἰς ἵππος ἀκόμη, διότι καὶ ὁ παῖς ἵππευεν καὶ ὁ ἵππος εἶχεν ἀναβάτην. Καὶ τοῦτο

φυσικά είναι ζήτημα περαιτέρω έρευνας. 'Αλλ' είναι δυνατόν να γίνη αποδεκτόν ότι ή περαιτέρω έρευνα θα είναι τόσον τελεία και εξηκρίβωμένη, ώστε να έχωμεν ασφαλή θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα. Μόνον δέ εις περίπτωσιν θετικού αποτελέσματος λύεται τὸ ζήτημα διὰ τῆς περαιτέρω έρευνας, ἄλλως πρέπει να ζητηθῆ ή λύσις του δι' ἄλλης ὁδοῦ και περι ταύτης δὲν είναι σήμερον οὔτε ὁ κατάλληλος χώρος οὔτε ὁ κατάλληλος χρόνος, ἀφ' οὗ τὰ εὐρήματα δὲν ἔχουν ἀκόμη καθαρισθῆ ὥστε να καθίσταται δυνατή ή ἀκριβῆς και ἐμπεριστατωμένη αὐτῶν μελέτη.

Ἀπὸ τῆς 18^{ης} μέχρι τῆς 24^{ης} Νοεμβρίου ή ἐργασία ἐξηκολούθησεν με διακοπὴν πάλιν τριῶν ὄλων ἡμερῶν, μετὰ μεγάλης δυσκολίας, διότι ή καταπεσοῦσα βροχὴ κατέστησεν ἔτι θολωτέραν τὴν θολὴν ἥδη θάλασσαν. Τούτου ἕνεκα ἐκρίναμεν σκόπιμον ἀφ' οὗ ἐξερευνηθῆ ὁ περι τὰ ἀνευρεθέντα ἀντικείμενα χώρος εις μικρὰν βέβαια πάντοτε ἔκτασιν, να διακόψωμεν τὴν ἐργασίαν διὰ τὴν προσεχῆ ἀνοιξιν ἀφ' οὗ προηγουμένως διὰ σημαντήρος ἰσχυροῦ, ἐπισημανθῆ ὁ τόπος. Καί ή γνώμη μας αὕτη ἔτυχε τῆς ἐγκρίσεως τοῦ Σ. Ὑπουργείου.

Εἰς τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἐλαχίστου ἐξερευνητέου χώρου μᾶς ἐβοήθησεν τὸ διὰ τῶν ἐπαιλημμένων καταδύσεων πιστοποιηθὲν πλέον γεγονός ὅτι πρόκειται περι ναυαγίου πλοίου, ὅπως και εις τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης ἀναφέρομεν.

Τὸ πλοῖον τοῦτο ἔφερεν ἐντὸς τοῦ κύτους του πάντα τὰ ἀνευρεθέντα ἀντικείμενα ἐπὶ τοῦ ἔρματός του, τὸ ὅποῖον ἀπετελεῖτο ἀπὸ βότσαλα, μικροὺς δηλ. λίθους εὐρισκομένους εις κάθε ἀμμάδη ἀκτὴν και χρησιμοποιουμένους ἀνέκαθεν διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον μὴ ἀπαντῶντας δὲ ἐπὶ τοῦ ἐξερευνημένου βυθοῦ, ἀποτελουμένου εις ἀρκετὸν βάθος ἐκ λάσπης μόνον.

Τὸ ὅτι πρόκειται περι ναυαγίου πλοίου και ὄχι ἄλλου τινὸς συμβάντος πιστοποιεῖ και τὸ γεγονός τῆς ἀνευρέσεως πολλῶν πλακιδίων μολύβδου ἅτινα εἶχον χρησιμοποιηθῆ ἐξάπαντος πρὸς ἐπένδυσιν τῶν ὑφάλων μερῶν τοῦ πλοίου. Ὁ ἀνευρεθεὶς ἐπίσης κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν τῆς ἐργασίας μολύβδινος σωλήν, τὸ πῆλινον ἀγγεῖον τοῦ ὕδατος και ὁ χειρόμυλος συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς.

Ἀφ' οὗ τὸ πλοῖον λοιπὸν τοῦτο ἄγνωστον ποῦ διευθυνόμενον διαρραγὲν ἴσως κατεποντίσθη, ὅλον τὸ περιεχόμενον τοῦ κύτους του, βαρὺ ὅπως ἦτο, κατῆλθε ταχέως ὡς μία μᾶζα εις τὸν πυθμένα και ἀπετέλεσεν ἐπ' αὐτοῦ μικρὸν σωρὸν ἐξέχοντα τῆς ἄλλης ἐπιφανείας τοῦ βυθοῦ και διαφέροντα τούτου κατὰ τὴν σύστασιν. Εἰς τὴν ἐξακριβώσιν τοῦ σωροῦ τούτου ἐπέστησα

τὴν προσοχὴν τῶν δυτῶν και ἰδίως τοῦ πλοιάρχου Ντεληκωνσταντῆ, ὅστις ἠδυνήθη πράγματι και τὴν ἔκτασιν τούτου, κατὰ προσέγγυσιν φυσικὰ πάντοτε να προσδιορίσῃ.

Κατὰ τὴν γνώμην του ὁ σωρὸς οὗτος καταλαμβάνει ἐπιφάνειαν τετραγωνικὴν σχεδόν, τῆς πλευρᾶς τοῦ σχηματιζομένου τετραγώνου μὴ ὑπερβαίνουσης τὰ τρία μέτρα.

Αὐτῆς τῆς ἐξ ἑννέα τετραγωνικῶν μέτρων ἐπιφανείας τὴν ἐξερευνησιν ἐπεδίωξα κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἐργασίας μας. Ἀποτέλεσμα θετικὸν οὐδὲν ἔσχομεν, διότι οἱ δῦται οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον ἠδύναντο να κάμωσι χρῆσιν τῶν ὀφθαλμῶν των. Ἐπρεπε να προσκρούσωσι κάπου διὰ να εὐρεθῆ τι. Τὸ χειρότερον δὲ ὄλων ἦτο ὅτι δὲν ἠδύναντο ὁ εις να ἐξακολουθήσῃ τὴν ἐργασίαν τοῦ ἄλλου ἕνεκα και τῶν ρευμάτων, ἀλλὰ πάντες σχεδόν ἠρεύνων τὸ ἴδιον σημεῖον.

Οὕτως παρέστη ἀνάγκη διακοπῆς τῆς ἐργασίας κατὰ τὴν 24 Νοεμβρίου ἡμέραν Σάββατον, ἀφ' οὗ ἐλήφθησαν τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα και διὰ τὴν ἐπισήμανσιν τοῦ σημείου, καταβυθισθέντος στερεοῦ σημαντήρος, και διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ βυθοῦ ἀπὸ οἰασδήποτε διαταραχῆς, ἀπαγορευθείσης τῆς ἀλιείας εις τὸν τόπον ἔκεινον διὰ τρατῶν και ἀνεμοτρατῶν και διορισθέντος και εἰδικοῦ φύλακος ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς, ἵνα ἐπιβλέπῃ τὴν τήρησιν τῶν ληφθέντων μέτρων.

Ἡ ἐργασία διήρκεσεν ἐν συνόλῳ 17 ἡμέρας ἀπὸ τῆς 8 - 24 συμπεριλαμβανομένων, ἐξ ὧν ἐργάσιμοι μόνον 9 ἡμέραι.

Ἀνευρέθησαν δὲ τὰ ἐξῆς ἀντικείμενα.

1) Πρόσθιον σῶμα χαλκοῦ ἵππου (εἰκ. 3) εις φυσικὸν μέγεθος και εις θέσιν προσβολῆς. Σώζονται ή κεφαλή, ὁ λαιμός, τὸ στήθος, μέρος μικρὸν τῆς κοιλίας και ὁ ἀριστερὸς πρόσθιος πούς. Ἐπὶ τῆς ῥάχους σώζονται ἴχνη ἐπιπίου. Ἡ κεφαλή και ὁ λαιμός, τὸ στήθος και ὁ πούς διατηροῦνται ἄριστα. Τὸ σωζόμενον μικρὸν μέρος τῆς κοιλίας είναι εις τεμάχια μόλις συγκρατούμενα. Μέγιστον μῆκος 1.40. Ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις τῶν σωζομένων μερῶν είναι ἀρίστη· διατηρεῖται δὲ και ή πρασίνη πάτινα. Με θαυμαστὴν ἀκρίβειαν ἀλλὰ και ἀπλότητα ἀποδίδονται αἱ μορφαὶ τῆς κεφαλῆς· μάλιστα τῶν περι τὸ στόμα και τὸς ἀνοικτοὺς ῥάθωνας μερῶν, τῶν ὠτων, τοῦ ἰσχυροῦ λαιμοῦ και τοῦ νευρώδους στήθους. Ἡ χαίτη είναι βραχεῖα και δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν σχηματικῶς δεδηλωμένη. Ἀλλ' ἰδιαζόντως ἐξαιρετικὴ είναι ή τέχνη τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, λεπτοῦ ἰσχυροῦ και νευρώδους με τὴν μεγάλην ὀπλήν. Ἡ ὅλη τέχνη τοῦ ἵππου

ἐπιβάλλει τὴν σύγκρισιν πρὸς τοὺς ἵππους τοῦ Παρθενῶνος.

2) Χαλκοῦν ἄγαλμα μικροῦ παιδὸς εἰς φρυσικὸν μέγεθος (εἰκ. 4-6). Ἐλλείπει τὸ δεξιὸν σκέλος ἀπὸ μέσου τοῦ μηροῦ καὶ κάτω. Ὁ δεξιὸς βραχίον ὑψίζεται ἀποκεκομμένος.

Παριστάνεται ὁ παῖς εἰς στάσιν ἱππεύοντος στρέφων πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ κλίνων τὸν κορμὸν ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ἔμπροσ. Μὲ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα ὑψωμένον πρὸ τῆς κεφαλῆς καὶ κεκαμμένον περὶ τὸν ἀγκῶνα εἰς ὀρθὴν γωνίαν οὕτως ὥστε ἡ ἄκρα χεῖρ νὰ εὐρίσκειται εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον τῆς κεφαλῆς, ἐκράτει τὰ ἡνία τῶν ὀπιοίων σώζονται λείψανα. Ὁ δεξιὸς κεκαμμένος ἐπίσης περὶ τὸν ἀγκῶνα φέρεται ὀλίγον πρὸς τὰ κάτω καὶ ὀπίσω μὲ τὴν ἄκραν χεῖρα συνεσφιγμένην καὶ κρατοῦσαν ἀντικείμενον τι τοῦ ὀπιοίου μόνον τμήμα τι σώζεται. Ἴσως ἦτο μαστίγιον.

Ὁ παῖς φέρει χιτῶνιον τὸ ὁποῖον συγκρατούμενον μόνον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, καὶ καταπίπτον σχηματίζει βαθεῖας πτυχώσεις ἔμπροσ, ὀπίσω καὶ περὶ τὴν κοιλίαν.

Οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἔνθετοι ἐξ ἄλλης ὕλης, τῆς ὁποίας μέρος σώζεται μόνον εἰς τὸν δεξιὸν ὀφθαλμόν.

Κατὰ τὴν πρόοδον τοῦ καθαρισμοῦ ἀπεκαλύφθη ὅτι εἰς τὸν σωζόμενον ἀριστερὸν πόδα ἔχει πτερνιστήρα προσδεδεμένον δι' ἱμᾶντος ἐπ' αὐτοῦ.

Ὡς καὶ ἐκ τῆς φωτογραφίας φαίνεται ὁ παῖς

δὲν εἶναι Ἑλλήν. Ἀλλὰ ὡς ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν του ἀνήκει εἰς τοὺς Μιγάδας, εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῶν ὀπιοίων ἠσμένιζεν ἡ Ἀλεξανδρινὴ τέχνη εὐρίσκουσα πρόχειρα τὰ πρότυπα εἰς τὸν ἀνάμεικτον πληθυσμὸν τῆς πόλεως. Ἡ τεχνικὴ του ἐπεξεργασία ὄχι μὲ τόσην ἐπιμέλειαν. Αἱ μεγάλαι φθοραὶ πολλῶν σημείων τῆς ἐπιφανείας τοῦ χαλκοῦ καὶ μάλιστα εἰς τὸ σῶμα δὲν δύνανται ν' ἀποδοθῶσι μόνον εἰς τὴν ἐπήρειαν τοῦ χρόνου ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κακὴν ἐκτέλεσιν, ἀπόδειξιν καὶ τῆς μεταγενεστέρας αὐτοῦ προελεύσεως τὴν ὁποίαν μάλιστα πρὸς τούτοις μαρτυρεῖ καὶ τὸ θέμα, ὡς εἶπομεν, καὶ ἡ τεχντροπία του. Ἡ γραφικὴ παράστασις τοῦ ἐνδύματος καὶ ἡ συστροφὴ τοῦ κορμοῦ του τὸ κατατάσσουν εἰς τοὺς Ἑλληνιστικὸς χρόνους. Ὑψος ἀπὸ κατωτάτου ἄκρου χιτωνίου μέχρι ἄκρου ἀριστερᾶς χειρὸς 0,65.

Ὑψος ἀπὸ ἄκρου ἀριστεροῦ ποδὸς μέχρι ἄκρου ἀριστερᾶς χειρὸς 0,84.

3) Σωλὴν μολύβδινος ἀποκοπεῖς εἰς δύο κατὰ τὴν ἀνέλκυσιν μήκους 1,10.

4) Αἱ δύο πέτραι χειρομύλου.

5) Ἀγγεῖον ὀλόκληρον πήλινον δξυπύθμενον καὶ πολλὰ θραύσματα ἄλλων ἐκ τῶν συνήθως δι' ὕδωρ πόσιμον χρησιμοποιουμένων εἰς ὀπὴν φρασσομένην διὰ πίσης καταληγόντων.

6) Πολλὰ τεμάχια μολύβδινα πεπλατυσμένα.

Ὁ ἐφορος ἀρχαιοτήτων

N. ΜΠΕΡΤΟΣ

Τιμὴ ἐκάστου τόμου τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου
μετὰ τοῦ Παραρτήματος . . . . . δραχμαὶ 250.